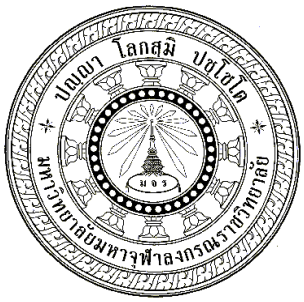

รายงานการวิจัย

เรื่อง

การศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏใน คัมภีร์มูลกัจจายนะอักษรธรรมอีสาน

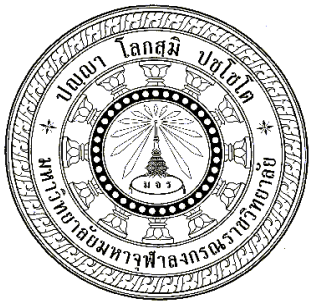
An Analysis of Buddhamma approved in Mulakaccayana Text Isan Script

โดย

นายไชยสิทธิ์ อุดมโชคนามอ่อน
พระมหาจิตนเรศ วุฑฺฒิธมฺโม,ผศ.ดร.
ผศ.โสรัจ นามอ่อน
นายวรวัฒน์ ราชิวงศ์
ดร.สิปป์มงคล ป้องภา
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี

พ.ศ. ๒๕๕๘

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
MCU RS 610758035

รายงานการวิจัย

เรื่อง

การศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏใน คัมภีร์มูลกัจายนะอักษรธรรมอีสาน

An Analysis of Buddhamma approved in Mulakaccayana Text Isan Script

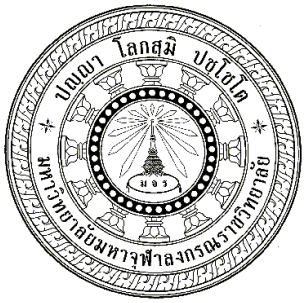
โดย

นายไชยสิทธิ์ อุดมโชคนามอ่อน
พระมหาจิตนเรศ วุฑฺฒิธมฺโม,ผศ.ดร.
ผศ.โสรัจ นามอ่อน
นายวรวัฒน์ ราชิวงศ์
ดร.สิปป์มงคล ป้องภา
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี

พ.ศ. ๒๕๕๘

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
MCU RS 610758035

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

Research Report

An Analysis of Buddhamma approved in Mulakaccayana Text Isan Script

By

Mr.Chaiyasit Udomchokenamorn

Phramaha Chitnaretes Wutthidhammo, Assist.Porf.Dr.

Assist.Porf.Soruj Namorn

Mr.Worawat Rachiwong

Dr.Sipmongkon Pongpha

Mahachulalongkornrajavidyalaya University Ubonratchathani Campus

B.E. 2558

Research Project Funded by Mahachulalongkornrajavidyalaya University

MCU RS 610758035

(Copyright Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

ชื่อรายงานวิจัย: การศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์มูลกัจจายนะอักษรธรรมอีสาน

ผู้วิจัย: นายไชยสิทธิ์ อุดมโชคนามอ่อน,
พระครูวุฒิธรรมบัณฑิต,ผศ.ดร.,
ผศ.โสรัจ นามอ่อน,
นายวรวัฒน์ ราชิวงศ์,
ดร.สิปป์มงคล ป้องภา

ส่วนงาน: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี

ปีงบประมาณ: ๒๕๕๘

ทุนอุดหนุนการวิจัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้เพื่อศึกษาศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏใน คัมภีร์อักษรธรรมอีสาน มูลกัจจายนะ มีวัตถุประสงค์ คือ ๑) เพื่อศึกษาประวัติมูลกัจจายนะเนื้อหาสาระคัมภีร์มูลกัจจายนะ ๒) เพื่อศึกษาหลักธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์มูลกัจจายนะ และ ๓) เพื่อวิเคราะห์คุณค่าของคัมภีร์มูลกัจจายนะอักษรธรรมอีสาน ที่มีต่อเอกลักษณ์ และอัตลักษณ์ท้องถิ่นอีสานเป็นการวิจัยเชิงเอกสารโดยมีวิธีการดำเนินการวิจัยคือ นำคัมภีร์มูลกัจจายนะสูตรที่เป็นภาษาอักษรธรรมอีสานฉบับวัดเสลาราม บ้านบ่อหิน ตำบลไหล่ทุ่ง อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานีปริวรรตให้เป็นภาษาบาลีอักษรไทยและแปลบาลีเป็นไทย มีการวิเคราะห์คัมภีร์ในด้านผู้เรียบเรียง หลักพุทธธรรม โครงสร้างเนื้อหา ลักษณะการประพันธ์ สำนวนภาษา และการจารลงใบลาน เพื่อเกิดคุณค่าของคัมภีร์มูลกัจจายนะอักษรธรรมอีสานต่อเอกลักษณ์ของท้องถิ่นอีสาน

Research Title: An Analysis of Buddhamma approved in Mulakaccayana Text Isan Script
Researcher: Mr.Chaiyasit Udomchokenamorn
Phramaha Chitnaretes Wutthidhammo, Assist.Porf.Dr.
Assist.Porf.Soruj Namorn
Mr.Worawat Rachiwong
Dr.Sipmongkon Pongpha
Department: Mahachulalongkonrajavidyalaya University
College Ubon Campas
Fiscal Year: 2558/2015
Fund of Research: Mahachulalongkonrajavidyalaya University

ABSTRACT

The aim of this research is to analyze the Buddha-dhamma principles existing in Mulakachayana scriptures written in Isarn (northeastern) Dhamma characters. The objectives include: 1) to study the history and content of Mulakachayana scriptures; 2) to study Dhamma principles existing in Mulakachayana scriptures; and 3) to analyze the value of Mulakachayana scriptures written in Isarn (northeastern) Dhamma characters and its impact on uniqueness and identity of the northeast locality as the followings It is a document-oriented research method. Bring the Book of Muguesa, the formula in the Alphabet of Isan language Wat Salaram, Bo Bor Hin, laitong District. Ubon Ratchathani Province oversees Pali, Thai and Thai Pali. Scriptures are analyzed in terms of composition, morality, structure, content, composition, idioms, and syllables. For the value of the Book of Mukhajajana, the Isan script for the identity of the East.

กิตติกรรมประกาศ

ผลการศึกษาการศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์มูลกัจจายนะอักษรธรรมอีสาน สำเร็จลุล่วงได้ด้วยความเมตตานุเคราะห์อย่างเอาใจใส่ดียิ่งของท่านคณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิการควบคุมการศึกษาวิจัยที่ได้กรุณาให้คำปรึกษาชี้แนะแนวทางที่เหมาะสม รวมถึงการแก้ไข ปรับปรุงเติมเต็มข้อบกพร่องต่าง ๆ อันเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการวิจัย ให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้

ผู้วิจัยขอขอบพระคุณครู-อาจารย์ทุกท่านที่ได้ประสิทธ์ประสาธน์วิชาความรู้ให้ได้มีวันนี้ ขอกราบขอบพระคุณท่านพระเทพวราจารย์ (ดร.) รองอธิบดีมหาลัยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณวิทยาเขตอุบลราชธานี เจ้าอาวาสวัดมณีวนาราม เจ้าคณะจังหวัดอุบลราชธานี ท่านพระครูกิตติคุโณภาส ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์ เจ้าอาวาสวัดคูยาง อำเภอเมืองอุบลราชธานี ในความเมตตานุเคราะห์ให้การนุเคราะห์ พระครูสารสีลคุณ ผู้อำนวยการสำนักวิทยาเขตอุบลราชธานี เจ้าอาวาสวัดสารพัดนึก เจ้าคณะอำเภอเหล่าเสือโก้ก จังหวัดอุบลราชธานี เจ้าอาวาสในเขตจังหวัดอุบลราชธานีที่ไม่ได้กล่าวนามถึง และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ท่านพระมหาสุทิตย์ อาภากโร ดร. ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตลอดจนท่านคณะวิจัย ที่เป็นกัลยามิตรที่ให้กำลังใจอย่างดียิ่ง

ท้ายที่สุดนี้ คุณค่าประโยชน์ ของการศึกษาวิจัยฉบับนี้ ผู้วิจัยและคณะ ขอมอบคุณความดีอุทิศเป็นส่วนกุศลแด่บิดามารดา ครู-อาจารย์ ท่านผู้มีพระคุณ ตลอดจนสรรพสัตว์ทั้งหลายโดยทั่วกัน

ไชยสิทธิ์ อุดมโชคนามอ่อน และคณะ
๒ ธันวาคม ๒๕๕๘

สารบัญ

บทคัดย่อภาษาไทย..... ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ..... ข
กิตติกรรมประกาศ..... ค
สารบัญ..... ง
สารบัญตาราง ..... ฉ
สารบัญแผนภูมิ..... ช
สารบัญภาพ..... ซ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ..... ฌ
บทที่ ๑ บทนำ
๑.๑. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา..... ๑
๑.๒. วัตถุประสงค์การวิจัย..... ๒
๑.๓. ปัญหาที่ต้องการทราบ..... ๒
๑.๔. นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย..... ๒
๑.๕. ขอบเขตของการวิจัย..... ๓
๑.๖. กรอบแนวคิดของโครงการวิจัย..... ๔
๑.๗. วิธีการดำเนินการวิจัย..... ๒๑
๑.๘. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ..... ๒๑
บทที่ ๒ คัมภีร์มูลกัจจายานะอักษรธรรมอีสาน..... ๒๒
๒.๑ ประวัติของคัมภีร์มูลกัจจายานะ..... ๒๒
๒.๒ วิธีลงอักขระธรรมตัวจารตัวหนังสือลงในใบลานอักษรธรรมอีสาน..... ๓๓
๒.๓ ขั้นตอนการเรียนรู้อักษรธรรมอีสาน..... ๔๖
บทที่ ๓ ศึกษาหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์มูลกัจจายนะอักษรธรรมอีสาน..... ๕๖
๓.๑ คัมภีร์มูลกัจจายนะที่ปริวรรตจากภาษาบาลีอักษรธรรมอีสานเป็นภาษาอักษรไทย และคัมภีร์มูลกัจจายนะที่แปลจากภาษาบาลีอักษรธรรมอีสานเป็นภาษาไทย..... ๕๖
๓.๒ หลักพุทธธรรมในคัมภีร์มูลกัจจายนะอักษรธรรมอีสาน..... ๑๘๐
๓.๓ พุทธธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท..... ๑๙๓
๓.๔ หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์มูลกัจจายนะ อักษรธรรมอีสาน..... ๑๙๘
บทที่ ๔ วิเคราะห์คุณค่าของคัมภีร์มูลกัจจายนะอักษรธรรมอีสาน..... ๒๐๖
๔.๑ คุณค่าคัมภีร์มูลกัจจายนะที่มีต่อเอกลักษณ์อัตลักษณ์ของประชาชนคนอีสาน..... ๒๐๖
๔.๑.๑ คุณค่าด้านประวัติของคัมภีร์มูลกัจจายนะ..... ๒๐๖
๔.๑.๒ คุณค่าทางด้านหลักธรรม..... ๒๐๙
๔.๑.๓ คุณค่าทางด้านวิถีชนชาวพุทธไทยอีสาน..... ๒๑๖

บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัย อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ..... ๒๒๕
๕.๑ สรุปผลการวิจัย..... ๒๒๕
๕.๒ อภิปรายผล..... ๒๒๕
๕.๓ ข้อเสนอแนะ..... ๒๒๗
บรรณานุกรม..... ๒๒๘
ภาคผนวก ก บทความวิจัย..... ๒๓๑
ภาคผนวก ข กิจกรรมที่เกี่ยวข้อง..... ๒๓๘
ภาคผนวก ค ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์..... ๒๓๙
ภาคผนวก ง รูปภาพ..... ๒๔๑
แบบสรุปโครงการวิจัย..... ๒๔๕
ประวัติผู้วิจัย..... ๒๕๐

สารบัญตาราง

ตารางที่ หน้า

๔.๑ ลักษณะร่วมที่เป็นเอกลักษณ์ทางสังคมจารีตประเพณีวัฒนธรรม..... ๒๑๘
๔.๒ แสดงอัตตลักษณ์ร่วมทางสังคม จารีต พิธีกรรม ศาสนา วัฒนธรรม ๓ พื้นที่..... ๒๒๐

สารบัญแผนภูมิ

แผนภูมิที่ หน้า

๑.๑ แสดงกรอบแนวคิดในการวิจัย..... ๔

สารบัญภาพ

ภาพประกอบที่ หน้า
๒.๑ ต้นลาน..... ๓๔
๒.๒ ลานเส้น มีขนาดใหญ่ กลาง เล็ก สำหรับสานเครื่องใช้ต่างๆ..... ๓๔
๒.๓ ขนอบ..... ๓๕
๒.๔ การจารหนังสือบนใบลาน..... ๓๗

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

๑. คำย่อภาษาไทย

๑.๑ คำย่อเกี่ยวกับพระไตรปิฎก

อักษรย่อพระไตรปิฎกในงานวิจัยฉบับนี้ ใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย การอ้างอิงใช้ระบบระบุ เล่ม/ ข้อ/ หน้าหลังคำย่อชื่อคัมภีร์ ดังตัวอย่างเช่นที.ม. (ไทย) ๑๐/ ๑๖/ ๑๐ หมายถึง ทีฆนิกาย มหาวรรค พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๐ ข้อ ๑๖ หน้า ๑๐

พระสุตตันตปิฎก

ที.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกายปาฏิกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
องฺ.จตุกฺก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
องฺ.อฏฺฐก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิทเทส	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สงฺ. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี	(ภาษาไทย)

ปกรณวิเสส

วิสุทฺธิ. (ไทย)	=	วิสุทธิมรรคปกรณ์	(ภาษาไทย)

๑.๒ คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถา

อักษรย่อคัมภีร์อรรถกถาในการวิจัยฉบับนี้ ใช้อ้างอิงคัมภีร์ อรรถกถา ภาษาไทย ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย จะแจ้ง เล่ม/ภาค/หน้า เช่น ขุ.ธ.อ.(ไทย) ๒/๒/๒๔๓. หมายถึง พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ธัมมบท เล่มที่ ๒ ภาคที่ ๒ หน้า ๒๔๓ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๕๒๕ ส่วนการอ้างอิงปกรณ์วิเสส จะใช้ระบุชื่อคัมภีร์ / เล่ม / หน้า เช่น วิสุทฺธิ.(บาลี)๓/๗.หมายถึง คัมภีร์วิสุทธิมรรค เล่ม (ภาค) ที่ ๓ หน้า ๗. หากเป็นวิสุทธิมรรค ภาษาไทยจะใช้ฉบับสมเด็จพระพุฒาจารย์(อาจ อาสภมหาเถร).โดยการอ้างอิงจะใช้วิธีการระบุตามแบบการอ้างอิงของหนังสือทั่วไป คือสมเด็จพระพุฒาจารย์(อาจ อาสภมหาเถร). **คัมภีร์วิสุทธิมรรค๑๐๐ ปี สมเด็จพระพุฒาจารย์(อาจ อาสภมหาเถร),** พิมพ์ครั้งที่ ๔.(กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประยูรวงศ์พริ้นท์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๒๓. เช่น วิสุทธิ (ไทย) ๑๘/๒๓.

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของการวิจัย

การศึกษาภาษาบาลีเป็นสิ่งที่มีมาคู่กับพระพุทธศาสนา ด้วยที่ว่าคำสอนของพระพุทธองค์ได้จดบันทึกเป็นภาษาบาลี ต่อมาได้จดบันทึกแปลมาให้เข้ากับถิ่นฐานที่พระพุทธศาสนาเผยแผ่มาถึงประเทศไทย ในถิ่นอีสานนั้นจึงได้บันทึกลงในใบลาน ด้วยอักขระธรรมอีสานในแต่ละสำนักได้เขียนภาษาบาลีด้วยตัวอักขระธรรมอีสาน เช่นที่วัดเสลาราม บ้านบ่อหิน ตำบลไหล่ทุ่ง อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี โดยจารย์ครูมา นามอ่อน ได้จดบันทึกด้วยอักขระธรรมไว้ให้ลูกหลานได้ศึกษาสืบต่อ

การศึกษาพระไตรปิฎกภาษาบาลีให้เข้าใจอย่างแจ่มชัดย่อมจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องอาศัยคัมภีร์อรรถกถาชั้นรองลงมาเป็นคาอธิบายทั้งในรูปศัพท์ประโยคและไวยากรณ์ตลอดจนเรื่องราวต่างๆ ที่มิได้บันทึกไว้ในพระไตรปิฎกซึ่งจะทาให้เกิดความรู้ในพระไตรปิฎกอย่างถูกต้องและสามารถแปลออกเป็นภาษาไทยอย่างถูกต้องอีกด้วยแต่การศึกษาคัมภีร์อรรถกถาให้เข้าใจอย่างแจ่มชัดนั้นจาเป็นต้องอาศัยคัมภีร์ฎีกาอนุฎีกาปกรณ์วิเสสและไวยากรณ์เฉพาะคัมภีร์ฎีกานั้นพระเถระชั้นหลังผู้เป็นศิษยานุศิษย์ของพระอรรถกถาจารย์ได้ศึกษาต่อๆกันมาได้รจนาขึ้นมาอธิบายความในคัมภีร์อรรถกถานั้นๆ เพื่อจะได้จับใจความในคาของพระไตรปิฎกได้อย่างถูกต้องด้วยพระเถระดังกล่าวนี้เรียกว่าพระฎีกาจารย์พระอนุฎีกาจารย์ส่วนมากเป็นพระเถระชาวศรีลังกามอญและพม่าโดยยุคของพระฎีกาจารย์นี้อยู่ในช่วงพ.ศ. ๑๖๐๐เป็นต้นมาดังจะเห็นได้จากคัมภีร์มังคลัตถทีปนี[๑] ที่อ้างถึงฎีกาของคัมภีร์เพราะประเทศไทยได้ชื่อว่าเป็นเมืองพระพุทธศาสนาและมีคัมภีร์ดังกล่าวมานี้อยู่เป็นจานวนมากแต่จารไว้ในคัมภีร์ใบลานอักษรขอมในปัจจุบันนี้คัมภีร์ใบลานดังกล่าวมีเหลืออยู่น้อยทั้งไม่สะดวกที่พระนิสิตนักเรียนนักศึกษาและประชาชนทั่วไปที่สนใจพระพุทธศาสนาจะนำมาประกอบการศึกษาพระไตรปิฎกได้อย่างเพียงพอและไม่สะดวกต่อการนำมาแปลเป็นภาษาไทยอีกด้วย

อธิบายเกี่ยวกับคัมภีร์มูลกัจจายนะไว้มาก ตามข้อมูลของหอสมุดแห่งชาติ แต่คำแปลหรืออธิบายนั้นอยู่ในรูปอักษรขอมไทย แสดงว่าการศึกษามูลกัจจายนะในสมัยโบราณนั้นมีชื่อเสียงมากแต่ที่เห็นว่ามีสำนวนแปลไทยไม่มาก ก็เพราะว่าอยู่ในรูปของอักษรขอมไทยในคัมภีร์ใบลาน จะอ่านได้เฉพาะผู้ที่สนใจหรือมีหน้าที่โดยตรงเท่านั้น ในสมัยก่อนการสอบบาลีบางประโยคกำหนดให้เขียนขอมบาลี เช่น ป.ธ.๔ ต่อมาคณะสงฆ์ยกเลิก ให้เขียนเป็นอักษรไทยปัจจุบัน อักษรขอมก็กลายเป็นภาษาต่างประเทศของนักเรียนภาษาบาลี เพราะตำราภาษาบาลีของไทยสมัยก่อนเขียนด้วยอักษรขอม ทั้งนั้น นอกจากมูลกัจจายน์แล้วก็มีนักปราชญ์ไทยคือพระญาณกิตติชาวเชียงใหม่ได้แต่ง

---

[๑]พระสิริมังคลาจารย์ (รจนา), **มังคลัตถทีปนี ภาษาไทย ภาค ๑**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๓.

มูลกัจจายนโยชนา และพระมหาเทพกวีชาวอยุธยา ได้แต่ง**มูลกัจจายนคัณฐี**ไว้ แต่ยังอยู่ในคัมภีร์ใบลานนี่แสดงว่าการศึกษามูลกัจจายน์มีชื่อเสียงมาแต่ครั้งเชียงใหม่และอยุธยา

ดังนั้น ภาคอีสานเราจึงควรภาคภูมิใจ ที่เรามีภาษาถิ่นเป็นของตนเอง ทั้งภาษาเขียนและภาษาพูด (ตัวหนังสือและภาษาพูด) ใช้จดบันทึกหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา มีทั้ง ตำรายาโบราณ บันทึกวรรณกรรม วรรณคดี สรรพวิทยาการต่างๆ ซึ่งหมายถึงความภาคภูมิใจที่บรรพบุรุษเราได้สร้างไว้ให้เป็นมรดกตกทอดอันล้ำค่าทางสังคมควรแก่อนุชนอนุรักษ์ รักษาคัมภีร์มูลกัจจายนะ และคัมภีร์ต่างๆที่เป็นอักษรธรรมอีสาน มาปริวรรตและดึงเอาหลักคำสอนที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา คุณค่าของคัมภีร์อักษรธรรมอีสาน ให้ดำรงอยู่เป็นการ **สืบฮอยตา วาฮอยปู่** เป็นการ **ฟื้นฟูอดีต พัฒนาปัจจุบัน สร้างสรรค์อนาคต** อย่างยั่งยืนและเผยแพร่อักษรธรรมให้คงอยู่เพื่อลูกหลานไทยสืบไป

จึงขอเสนอโครงการวิจัยเรื่อง**ศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์มูลกัจจายนะ อักษรธรรมอีสาน**ด้านประวัติผู้เรียบเรียง โครงสร้าง เนื้อหา ลักษณะการประพันธ์ สำนวนภาษา และการจารลงใบลาน ปริวรรตจากต้นฉบับภาษาบาลีอักษรขอมเป็นภาษาบาลีอักษรไทย และแปลเป็นภาษาไทย และวิเคราะห์ความสอดคล้องสัมพันธ์กันของพระสูตรที่ท่านเรียบเรียงในคัมภีร์มูลกัจจานะเป็นอักษรธรรม อักษรขอม[๒] ซึ่งเป็นประโยชน์แก่การศึกษา และการประพฤติปฏิบัติของพุทธศาสนิกชนอย่างไพศาลทั้งในกาลปัจจุบันและอนาคตข้างหน้าต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาประวัติของคัมภีร์มูลกัจจายนะ อักษรธรรมอีสาน

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์มูลกัจจายนะ อักษรธรรมอีสาน

๑.๒.๓ เพื่อวิเคราะห์คุณค่าของคัมภีร์มูลกัจจายนะ อักษรรมอีสานที่มีต่อเอกลักษณ์อัตลักษณ์ท้องถิ่นอีสาน

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

๑.๓.๑ ประวัติของคัมภีร์มูลกัจจายนะ อักษรธรรมอีสาน เป็นอย่างไร

๑.๓.๒ หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์มูลกัจจายนะ อักษรธรรมอีสาน คืออะไร

๑.๓.๓ คุณค่าของคัมภีร์มูลกัจจายนะ อักษรธรรมอีสาน ที่มีต่อเอกลักษณ์ อัตลักษณ์ท้องถิ่นอีสาน คืออะไร

๑.๔ นิยามศัพท์

หลักพุทธธรรม หมายถึง หลักคำสอนขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่บัญญัติไว้เพื่อนำมาสั่งสอนและถ่ายทอดแก่ชาวพุทธในงานวิจัยนี้ว่า วิชชาจรณสมฺปณฺโณ ผู้เรียนรู้ต้องมีทั้งวิชาและจริยในการวิจัยนี้จะมุ่งเน้นศึกษา คือ พรหมวิหารธรรม ๔ และพุทธจริยา ๓

---

[๒]ฉบับหอสมุดแห่งชาติ (ฉบับล่องชาด) สร้างในสมัยรัชกาลที่๑ในคราวทาสังคายนาพระไตรปิฎกและรวบรวมคัมภีร์ทางพระศาสนา.

คัมภีร์ หมายถึงคัมภีร์ (อังกฤษ: religious text; holy writ; holy books; scripture; scriptures) หมายถึงข้อความสำคัญทางศาสนาที่เขียนหรือจารึกเป็นตำราในรูปต่างๆ แต่ในที่นี้หมายถึง **คัมภีร์มูลกัจจายนะอักษรธรรมอีสาน** มี ๙ ผูก ของวัดเสลาราม บ้านบ่อหิน ตำบลไหล่ทุ่ง อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี และมูลกัจจายนะ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๔๐ ด้วย

มูลกัจจายนะ หมายถึง คัมภีร์ที่บันทึกการเรียนการสอนว่าด้วย ตัวอักษร หลักไวยากรณ์ และคำสอนทางพระพุทธศาสนา เรียกว่า มูลกัจจายนะ หรือ มูลกัจจายนสูตร หรือ หนังสือใหญ่ มีจำนวน ๙ ผูกใบลาน เฉลี่ยผูกละ ๒๐ แผ่น ใบลาน รวมหลักไวยากรณ์ บาลีไวยากรณ์ภาษาไทยทั้งหมด

อักษรธรรม หมายถึง อักษรโบราณชนิดหนึ่ง ที่คนไทยโบราณใช้เป็นสื่อ: ใช้สื่อสาร มีทั้งภาษาเขียนและภาษาพูด ใช้ในราชการ สื่อสารทั่วไปคำเมืองอีสานเอิ้น (เรียก) ว่า โตธรรม

อักษรธรรมอีสาน หมายถึง อักษรโบราณชนิดหนึ่งที่คนไทยโบราณ(Thai Race) ใช้สื่อสารทั่วไป ที่ประชากรชาวไทยอีสาน หรือคนอีสานใช้ เรียกว่า อักษรธรรมอีสาน; ที่ประชากรชาวไทยพายัพ หรือคนพายัพใช้เรียกว่า อักษรธรรมพายัพซึ่งในภาคอีสานเรียกว่าหนังสือผูกใบลาน ที่ใช้จดบันทึกจารึกคำสอนทางธรรมะอันหมายถึง คำสอนทางพระพุทธศาสนา[๓]

เอกลักษณ์ หมายถึงลักษณะเด่นของสังคม หรือของชุมชนซึ่งมีระเบียบวินัย ในด้านเนติธรรม ด้านความเชื่อ ด้านคติธรรม ด้านวัตถุธรรม และด้านสหธรรม เป็นการทำให้สังคมมีระเบียบเป็นไปแนวทางในการดำเนินชีวิตร่วมกันผูกพันในสิ่งที่มีรูปลักษณะที่ปลูกสร้างที่ไปในแนวทางเดียวกัน มีความรักสมัครสมานสามัคคี ที่จะดำรงอยู่อย่างมีความสุขของสังคม ชุมชน ท้องถิ่นนั้นๆ นั้นเอง

อัตลักษณ์หมายถึง ลักษณะเด่นเฉพาะตัว เฉพาะบุคคล ที่มีเฉพาะถิ่นอีสาน เช่น ลาบก้อย ซอยแซ้ (ลาบเลือด) หอไตรกลางน้ำ วัดทุ่งศรีเมือง ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี พระเจ้าใหญ่อินทร์แปลง วัดมหาวนาราม (วัดป่าใหญ่) ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี หรือ ปรัชญาการปกครอง เช่น นอนต่ำให้นอนหงาย นอนสูงให้นอนคำ แปลว่า ผู้เป็นผู้ใต้ปกครองต้องมองและทำตามผู้ที่เป็นผู้ปกครองของตน ผู้ที่เป็นผู้ปกครองบ้านเมืองก็ต้องรู้จักมองและดูแลรักษาผู้อยู่ใต้ปกครองเช่นกัน ฯลฯ

ซึ่งยังมีความหมายอีกมากมายที่มีคุณค่าต่อเอกลักษณ์ อัตลักษณ์ของคนอีสาน จะได้ขอกล่าวสรุปในบทที่ ๔ ต่อไป

๑.๕ ขอบเขตของโครงการวิจัย

๑.๕.๑ ศึกษาเฉพาะคัมภีร์มูลกัจจายนะอักษรธรรมอีสาน ฉบับวัดเสลาราม บ้านบ่อหิน ตำบลไหล่ทุ่ง อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี

๑.๕.๒ ศึกษาหลักพุทธธรรมที่ปรากฏมีในคัมภีร์มูลกัจจายนะ อักษรธรรมอีสาน

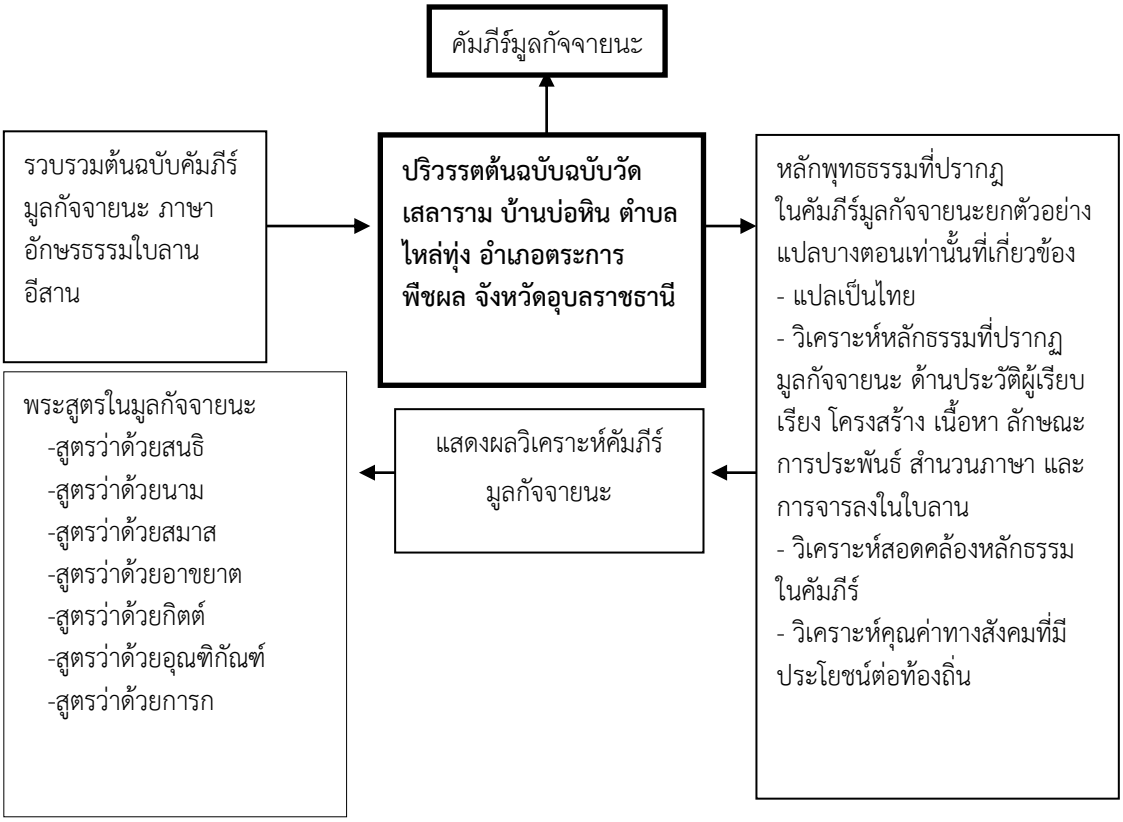
---

[๓]โสรัจ นามอ่อน, **ตำราเรียนอักษรธรรมอีสาน**, (อุบลราชธานี : สำนักพิมพ์ หจก.อุบลกิจออฟเซทการพิมพ์), หน้า ๕-๖.

๑.๖ กรอบแนวคิดในการวิจัย

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ได้กำหนดกรอบแนวคิดตาม แผนภูมิที่ ๑ ดังนี้

แผนภูมิที่ ๑ แสดงกรอบแนวคิดในการวิจัย

๑.๗ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาวิจัยเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องได้ดำเนินการ ดังนี้

๑.๗.๑ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

๑) เอกสาร

คณาจารย์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช กล่าวว่า ดังที่ได้เห็นชัดในปัจจุบันไม่สามารถปฏิเสธได้ถึงปัจจุบัน เช่น ปู่สอนหลาน หลานสอนปู่ ผญาคำสอน โลกนิติ ธรรมดาสอนโลก เสียวสวาสดิ์ เป็นต้น โดยในครั้งอดีตวรรณกรรมอีสานนอกจากจะถูกแต่งขึ้นเพื่อสนองความรื่นเริงความบันเทิงใจแล้วยังมีจุดมุ่งหมายเพื่ออบรมสั่งสอนทางจริยธรรมอีกประการหนึ่งนั้นอาจด้วยเพราะวรรณกรรมอีสานส่วนมากถูกแต่งขึ้นโดยนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาเป็นหลักซึ่งมีภูมิความรู้ทางหลักธรรมเป็นพื้นฐาน โดยอาศัยเค้าโครงจากวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นแบบ

จะเห็นได้ว่าเนื้อหาวรรณกรรมอีสานเรื่อง ธรรมสร้อยสายคำ เป็นวรรณกรรมที่มุ่งสอนโดยมีพื้นฐานของหลักการในทางพระพุทธศาสนาแทรกอยู่ตลอดแทบทั้งเรื่อง อีกวรรณกรรมเรื่องสร้อยสายคำนี้ในปัจจุบันเป็นที่หายาก และมีโอกาสที่จะสูญหายต่อไปในอนาคตถึงแม้จะมีการปริวรรตภาษา

อักษรธรรมโบราณมาเป็นอักษรไทยปัจจุบันก็ตาม แต่สำนวนภาษาสมัยโบราณจึงเผยแพร่ได้ในวงจำกัด[๔]

ปรีชา พิณทอง กล่าวว่าความจริงหนังสือโบราณคดีอีสาน ที่นักปราชญ์โบราณชาวอีสานได้รจนาขึ้นไว้แต่ละเรื่องนั้น นับว่าเป็นสมบัติอันล้ำค่า ควรที่อนุชนจะพึงเทิดทูลรักไว้ให้เป็นสมบัติประจำชาติตลอดกาลเวลาซึ่งเรื่องสังข์ศิลป์ชัยนี้ นับเป็นวรรณคดีชิ้นเอกของภาคอีสาน ที่มีข้อความทั้งเป็นคติทั้งไพเราะทั้งเป็นวิชาความรู้ที่ควรยึดถือเป็นหลักประพฤติปฏิบัติตาม โดยมีการเปรียบเทียบการปกครองประเทศชาติบ้านเมืองเหมือนกับต้นไม้ หรือเรียกว่า "ปกครองพฤกษ์" ได้รับเรื่องราวแล้วทั้งได้ความรู้ ทั้งเพลิดเพลิน เจริญใจ ไม่รู้จักเบื่อ ไม่ง่วงนอน ควรค่าได้ศึกษาโดยแท้[๕]

ประมวล พิมพ์เสน ได้ศึกษาเกี่ยวกับภาษาและวรรณกรรมท้องถิ่น ว่าภาษา เป็นสื่อที่สำคัญยิ่งที่แสดงออกถึงความเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น ทั้งภาษาพูด ภาษาเขียน และภาษาที่เป็นสัญลักษณ์ต่างๆ ย่อมมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง เพราะวรรณกรรมท้องถิ่น สามารถศึกษาชีวิตความเชื่อพฤติกรรมและประวัติความเป็นมาของท้องถิ่นได้ ซึ่งวรรณกรรมเรายังพบกับศิลปะการประพันธ์ประเภทต่างๆได้อีกมากมาย มีการสั่งสมกันมาแต่โบราณ ภาษาวรรณกรรมจึงเป็นมรดกอันล้ำค่าที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษของเรามาแต่โบราณ สมควรที่จะศึกษาและถ่ายทอดเอาไว้ เพื่อเป็นมรดกตกทอดไปยังลูกหลานของเราต่อไป[๖]

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวว่า ความดีหรือความประเสริฐของมนุษย์นี้ อยู่ที่การฝึกฝนพัฒนาตนนั้นเอง เพราะมนุษย์นั้น ถ้าไม่ฝึกฝนพัฒนาตนแล้ว ก็ไม่มีคุณค่าอะไร ถ้าพัฒนาให้ดีแล้วก็ประเสริฐเลิศล้ำ จนกระทั่งแม้แต่เทพพรหมก็ต้องบูชา อาจเป็นถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่ถ้าไม่ฝึกฝนพัฒนาตน ก็อาจจะเต็มไปด้วยสิ่งชั่วทราม อาจจะเลวร้ายต่ำต้อยด้อยกว่าแม้สัตว์เดรัจฉานก็ได้[๗]

ชัยวัฒน์ อัตพัฒน์ กล่าวตามทัศนะของ สเปนเซอร์ เกี่ยวกับการพัฒนาชีวิตให้มีความสุขว่า ความสุขเป็นดรรชนีเพิ่มชีวิต ความทุกข์เป็นดรรชนีลดชีวิต การกระทำที่ให้ความสุขเป็นสิ่งช่วยจรรโลงชีวิต ส่วนการกระทำที่ให้ความทุกข์เป็นสิ่งทำลายชีวิตจุดมุ่งหมายสูงสุดของชีวิต คือ ความสุข ส่วนจุดมุ่งหมายรองลงมา คือ ความสามารถมีชีวิตยืนยาวอยู่ได้ วิวัฒนาการ คือ การน้อมไปในการรักษาคน

---

[๔]คณาจารย์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, **สัมมนาไทยคดีศึกษา หน่วยที่ ๙-๑๕,** (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช,๒๕๕๑), หน้า ๓๔๐.

[๕]ปรีชา พิณทอง, **สังข์ศิลป์ชัย,** พิมพ์เป็นอนุสรณ์เมืองอุบลครบ ๒๐๐ ปี (๒๕๒๓), (อุบลราชธานี: โรงพิมพ์ศิริธรรม,๒๕๒๔), หน้า ๔๔๐.

[๖]ประมวล พิมพ์เสน, **ภาษาและวรรณกรรมท้องถิ่น,** ศูนย์การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, (ขอนแก่น : โรงพิมพ์คลังนานาวิทยา,๒๕๕๔), หน้า ๒๐๔.

[๗]พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พัฒนาคน,** (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมมิก จำกัด,๒๕๔๔), หน้า ๕๖.

จุดมุ่งหมายสูงสุดในชีวิต คือ ความสุข แต่ละคนจะบรรลุความสุขได้ดีที่สุด ก็โดยการเก็บความสุขไว้ข้างหลัง และกำหนดความสุขใจ ลงไปให้แน่น เป็นความดีประการเดียวไม่มีความดีอื่นใดออกจาก

สมเด็จพระวันรัต (จับ ฐิตธัมมเถระ) ได้กล่าวว่า พระพุทธเจ้าแสดงธรรมสั่งสอนพุทธบริษัท โดยยกความดีความชั่วขึ้นแสดงว่า ความดีที่บุคคลประพฤติปฏิบัติให้บริสุทธิ์แล้วย่อมนำความสุขมาให้ และความชั่วที่เกิดขึ้นทางกาย วาจา และใจ ที่เรียกว่า กายทุจริต วาจาทุจริต และมโนทุจริต ย่อมนำความทุกข์มาให้ อาการที่พระองค์ทรงแสดงอย่างนี้เรียกว่าทรงแสดงโดยธรรมาธิษฐาน ส่วนที่แสดงโดยยกบุคคลขึ้นเป็นตัวอย่างแห่งการปฏิบัติแล้ว ย่อมได้สุขได้ทุกข์เพราะข้อปฏิบัตินั้นๆ ทั้งส่วนดีและส่วนชั่วตลอดจนถึงทรงยกอดีตนิทานมาทรงเล่าจัดเป็นบุคคลาธิษฐาน[๙]

พระเทพวิสุทธิเวที[๑๐] (เจีย เขมโก) ตรวจชำระ “กจฺจายนมูลํ นาม ปกรณ์”เนื้อหาวาดวย สนธิ นาม สมาส ตัทธิต อาขยาต กิตต์ อุณาทิ และการก ๔ จากภาษาบาลีอักษรขอม เปนภาษาบาลีอักษรไทย แตทานไมไดระบุวาทานใชภาษาบาลีอักษรขอมฉบับใดบางมาตรวจชำระ นอกจากนั้นในเชิงอรรถทานไดอางอาคตสถานไมมากนัก

พระยาปริยัติธรรมธาดา[๑๑] (แพ ตาละลักษมณ) แปลคัมภีรกัจจายนะฉบับภาษาบาลีอักษรไทยเนื้อหาวาด้วย สนธิ นาม การก สมาส ตัทธิต อาขยาต กิตต์ และอุณาทิ ๕ เปนภาษาไทยครั้งแรกโดยที่ทานไดแปลกัจจายนะ ตามแนวที่โบราณาจารยไดแปลไวแลว และอักขรสมัยที่สะกดตามสมัยนั้นนาจะเปนสำนวนแปลที่อยูในใบลาน แตทานถายทอดเปนภาษาไทยรวมสมัยในยุคนั้น

พระราชปริยัติโมลี[๑๒] (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ. ๙) ไดนำคัมภีร “กจฺจายนมูลํ นาม ปกรณ์” เนื้อหาวาดวย สนธิ นาม สมาส ตัทธิต อาขยาต กิตต์ อุณาทิ และการก โดยใชฉบับของ พระเทพวิสุทธิเวที (เจีย เขมโก) ตรวจชำระเทียบเคียงกับตนฉบับภาษาบาลีอักษรพมา ซึ่งมีเนื้อความสมบูรณกวาตนฉบับเดิมมีที่มาจากคัมภีรกัจจายนะฉบับพมาที่เกือบจะครบสมบูรณและไดตั้ง ชื่อใหมวา “พระคัมภีรบาลี กัจจายนมูล” แตการพิสูจนอักษรมีคลาดเคลื่อนบาง และนอกจากนั้น ทานไดแปลเปนภาษาไทยโดยอาศัยฉบับแปลของพระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษมณ) เปนแนวทางในการแปลและเอกสารที่มีผู้วิจัยเกี่ยวกับเรื่องคัมภีร์มูลกัจจายนะ อักษรธรรมอีสานที่แปลเป็นภาษาไทย รวมไปถึง

---

[๙]ชัยวัฒน์ อัตพัฒน์, **จริยศาสตร์,** พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง,๒๕๔๓), หน้า ๑๗๔.

[๙]สมเด็จพระวันรัต (จับ ฐิตธัมมเถระ), **พุทธวิธีทรงฝึกเวไนยชน,** อนุสรณ์เนื่องในงานพิธีพระราชทานเพลิงศพสมเด็จพระวันรัต, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ่นส่วนจำกัดชวนพิมพ์,๒๕๓๙), หน้า ๒๕๗.

[๑๐]พระเทพวิสุทธิเวที (เจีย เขมโก), **กจฺจายนมูลํ นาม ปกรณ์**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพมหามกุฏราชวิทยาลัย,๒๔๗๙).

[๑๑]พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษมณ), **พระคัมภีรกัจจายนแปล**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพพิศาลบรรณนิติ์, ๒๔๕๗).

[๑๒]พระราชปริยัติโมลี (สมศักดิ์ อปุสโม ป.ธ.๙), **พระคัมภีรกัจจายนมูล**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕).

เอกสาร ใบลานอักษรธรรมอีสาน มูลกัจจายนะของสำนักเรียนต่างๆที่มีปรากฏซึ่งจะได้กล่าวถึงการแปลตำรามูลกัจจายนะที่เกี่ยวข้องดังนี้

ฉบับรดน้ำดำโท ร. ๓ ฉบับ ตัวเขียนเปนอักษรขอมที่สมบูรณอ้างถึงตำราที่แต่งเขียนอักษรขอม ภาษาบาลี ๖ ฉบับดวยกัน คือ หอสมุดแหงชาติ วังเทเวศน ๔ ฉบับ คือ ฉบับรดน้ำดำโท ฉบับทองนอย ฉบับทองทึบ ฉบับลองชาด นำมาจากวัดสังขกระจายวรวิหาร ๑ ฉบับ ฉบับเทพชุมนุม นำมาจากวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ๑ ฉบับ แตละฉบับมีรายละเอียดดังต่อไปนี้[๑๓]

๑. ฉบับรดน้ำดำโท ร.๓ เลขที่ ๒๖๓๓/๑-๘ ผูก ที่หอสมุดแหงชาติ ชื่อ คัมภีรโยชนามูลกัจจายนะ (กิพพิธาน-อุณาทิ) หนาลานปกปดทองลายรดน้ำดำโท จารสมัยรัชกาลที่ ๓ เสนจาร อักษรขอม ภาษาบาลี บั้นตนมีจำนวน ๙ ผูก บั้นปลายมีจำนวน ๘ ผูก เฉพาะโยชนามลูกัจจายนะ (กิพพิธาน) มี ๒ ผูก ๕ ปริเฉทๆ ที่ ๑-๕ สวนอุณาทิ มี ๒ ผูก ๑ ปริเฉท หนาลานละ ๕ และ ๖ บรรทัดบาง บั้นละ ๗๐–๘๐ ตัวอักษร ขนาดใบลานกวาง ๕ เซนติเมตร ยาวประมาณ ๔๒ เซนติเมตร ผ้าหอสีแดงทอยกดอกสีเขียว ไมประกับลายเกล็ดหอย ใบลานอยูในสภาพดีใชอักษร ยอในการตรวจชำระครั้งนี้ว่า “ร”[๑๔]

๒. ฉบับทองนอย เลขที่ ๒๖๓๓/๑-๘ ผูก ที่หอสมุดแหงชาติ ชื่อคัมภีรโยชนามูลกัจจายนะ (กิพพิธาน-อุณาทิ) หนาลานปกปดทอง จารสมัยรัชกาลที่ ๓ เสนจารอักษรขอม ภาษาบาลีบั้นตนมีจำนวน ๙ ผูก บั้นปลายมีจำนวน ๘ ผูก เฉพาะโยชนามูลกัจจายนะ(กิพพิธาน) มี ๒ ผูก ๕ ปริเฉทๆ ที่ ๑-๕ สวนอุณาทิ มี ๒ ผูก มี ๑ ปริเฉท หนาลานละ ๕ และ ๖ บรรทัดบาง บั้นละ ๗๐–๘๐ ตัวอักษร ขนาดใบลานกวาง ๕ เซนติเมตร ยาวประมาณ ๔๒ เซนติเมตร ผาหอสีแดง ทอยกดอกสีเขียว ไมประกับลายเกล็ดหอย ใบลานอยูในสภาพดี มีการจารซ้ำขอและสะกดคำ เหมือนกันกับฉบับรดน้ำดำโทเหมือนกัน สันนิษฐานวา ฉบับทองนอย นาจะคัดลอกจากฉบับ รดน้ำดำโทตอกันมาใชอักษรยอในการตรวจชำระครั้งนี้วา “น”[๑๕]

๓. ฉบับทองทึบ ๑๒๙๙๖/๑-๑๗ ที่หอสมุดแหงชาติ ชื่อคัมภีรโยชนามูลกัจจายนะ (กิพพิธาน-อุณาทิ) หนาลานปกปดทอง จารสมัยรัชกาลที่ ๓ เสน จารอักษรขอม ภาษาบาลีมีจำนวน ๑๗ ผูก เฉพาะกิพพิธาน มีจำนวน ๒ ผูก ๕ ปริเฉทๆ ที่ ๑-๕ สวนอุณาทิ มี ๒ ผูก มี ๑๗ ปริเฉท หนาลานละ ๕ และ ๖ บรรทัดบาง บั้นละ ๗๐–๘๐ ตัวอักษร ขนาดใบลานกวาง ๕ เซนติเมตร ยาวประมาณ ๔๒ เซนติเมตร ผาหอสีแดงทอยกดอกสีเขียว ไมประกับธรรมดา ใบลานอยูในสภาพดี ใชอักษรยอในการตรวจชำระครั้งนี้วา “ท”[๑๖]

๔. ฉบับลองชาด ร. ๔ ๒๒๓๐/๑-๑๕ ที่หอสมุดแหงชาติ ชื่อคัมภีรโยชนามูล - กัจจายนะ (กพิพิธาน-อุณาทิ) หนาลานปกปดทองลองชาด จารสมัยรัชกาลที่ ๔ เสน จารอักษรขอม ภาษาบาลี มีจำนวน ๑๕ ผูก เฉพาะกิพพธิาน มีจำนวน ๒ ผูก ๕ ปริเฉท ๆ ที่ ๑-๕ สวนอุณาทิ มี ๒ ผูก มี ๑

---

[๑๓]พระมหาชัยศรี กิตติปโป (แพงตา), **โยชนามูลกัจจายนะ ปริเฉทที่ ๗ - ๘ (กิพพิธาน-อุณาทิ) : การตรวจชำระและศึกษา มูลกจฺจายนโยชนาย (กิพฺพิธาน - อุณาทิ) สตฺตม - อฏฺมปริจฺเฉทา : โสธนวีมำสา**, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาบาลี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๔๘, หน้า ๖ – ๘.

[๑๔]เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖ - ๘.

[๑๕]เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖ - ๘.

[๑๖]เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖ - ๘.

ปริเฉท หนาลานละ ๕ และ ๖ บรรทัดบาง บรรทัดละ ๘๐–๙๐ ตัวอักษร จารอักษรตัวเล็ก ขนาดใบลานกวาง ๕ เซนติเมตร ยาวประมาณ ๕๗ เซนติเมตร ผาหอสีแดงไม้ประกับธรรมดา ใบลานอยู่ในสภาพดี จารคลายฉบับทองนอย สันนิษฐานวา ฉบับลองชาด นาจะคัดลอกตอ จากฉบับทองนอย ใชอักษรยอในการตรวจชำระครั้งนี้ว่า “ล”[๑๗]

๕. ฉบับวัดสังขกระจาย ชื่อเรียกเฉพาะไม่ปรากฏ แตนาจะเปนฉบับที่คัดลอกตอจากฉบับลองชาด เก็บอยู่ที่ตูคัมภีรใบลานในวัดสังข์กระจายวรวิหาร ชื่อคัมภีรโยชนามูลกัจจายนะ (กิพพิธาน-อุณาทิ) หนาลานปกปดทอง จารสมัยรัชกาลที่ ๓ เสน จารอักษรขอม ภาษาบาลี มีจำนวน ๑๔ ผูก เฉพาะกิพพิธาน มีจำนวน ๒ ผูก ๕ ปริเฉทๆ ที่ ๑-๕ ส่วนอุณาทิ มี ๒ ผูก มี ๑ ปริเฉท หนาลานละ ๕ และ ๖ บรรทัดบาง บันละ ๗๐–๘๐ ตัวอักษร ขนาดใบลานกวาง ๕ เซนติเมตร ยาวประมาณ ๕๗ เซนติเมตร ผาหอสีแดงทอยกดอกสีเขียว ไมประกับลายเกล็ดหอย ใบลานอยู่ในสภาพดี จารคลายฉบับทองทึบมาก มีบางที่ในใบลานแกไขศัพท์ใหถูกตองโดยผูอาน ที่ศึกษาภายหลัง ใชอักษรย่อในการตรวจชำระครั้งนี้วา “ส”[๑๘]

๖. ฉบับเทพชุมนุม เก็บอยู่ที่หอสมุดสันติวัน ในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ชื่อ คัมภีรโยชนามลูกัจจายนะ (กิพพิธาน-อุณาทิ) หนาลานปกปดทอง จารสมัยรัชกาลที่ ๔ เสนจาร อักษรขอม ภาษาบาลี มีจำนวน ๑๕ ผูก เฉพาะกพิพิธาน มีจำนวน ๒ ผูก ๕ ปริเฉทๆ ที่ ๑-๕ สวนอุณาทิ มี ๒ ผูก มี ๑ ปริเฉท หนาลานละ ๕ และ ๖ บรรทัดบาง บันละ ๗๐-๘๐ ตัวอักษร จารอักษรตัวเล็ก ขนาดใบลานกวาง ๕ เซนติเมตร ยาวประมาณ ๕๗ เซนติเมตร ผาห่อสีแดงทอยดอก สีเขียว ไมประกับเกล็ดหอย ใบลานอยู่ในสภาพดี จารคลายฉบับทองนอย

ได้สันนิษฐานวาฉบับ เทพชุมนุมนาจะคัดลอกมาจากฉบับทองน้อย หนาใบลานแรกจารข้อความไวตรงกลางใบลาน มีขอความวา “หนังสือหลวงเดิมในแผนดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกลาเจาอยู่หัว ทรงพระราชทาน สรางไวสำหรับวัดพระเชตุพน” ใชอักษรยอในการตรวจชำระครั้งนี้วา “ช”[๑๙]

พระธรรมโฆษาจารย์ ราชบัณฑิต กล่าวว่า ในกาลนั้น พระบรมโพธิสัตว์บังเกิดเป็นสันดุสิตเทวราช เสวยราชทิพสมบัติอยู่ในรัตนวิมานสรรค์ ชั้นดุสิตเทวโลก ครั้งนั้น ท้าวมหาพรหมและเทวราชในสวรรค์ทั้ง ๖ ชั้นฟ้า ชวนกันไปเฝ้ากราบทูลอาราธนาพระบรมสัตว์เจ้า ให้ไปจุติลงไปเกิดเป็นมนุษย์ในมุนษย์โลก เพื่อจะไปตรัสรู้เป็นสัพพัญญูสัมมาสัมพุทธเจ้า แสดงธรรมสั่งสอนประชากรให้รู้ธรรมและประพฤติธรรม สมดั่งที่พระองค์ได้บำเพ็ญปารมีตั้งพระทัยไว้แต่แรก

พระบรมโพธิสัตว์เจ้า ยังมิได้รับอาราธนาของทวยเทพทั้งหลายก่อน ทรงพิจารณาดูปัญจมหาวิโลกนะ ๕ ประการ คือ ๑) กาล, ๒) ประเทศ, ๓) ตระกูล ,๔) มารดา และ ๕) อายุ เห็นว่าอยู่ในสถานะที่ควรจะเสด็จจุติได้ จะสำเร็จดังมโนปณิธานที่ทรงตั้งไว้ จึงได้ทรงรับคำทูลของมวลเทพนิกร

---

[๑๗]อ้างแล้ว,พระมหาชัยศรี กิตติปโป (แพงตา), **โยชนามูลกัจจายนะ ปริเฉทที่ ๗ - ๘ (กิพพิธาน-อุณาทิ) : การตรวจชำระและศึกษา มูลกจฺจายนโยชนาย (กิพฺพิธาน - อุณาทิ) สตฺตม - อฏฺมปริจฺเฉทา : โสธนวีมำสา**,หน้า ๖-๘.

[๑๘]เรื่องเดียวกัน,หน้า ๖ - ๘.

[๑๙]เรื่องเดียวกัน,หน้า ๖ - ๘.

เมื่อพระบรมโพธิสัตว์เจ้า ส่งเทพทั้งหลายกลับคืนนิวาสสถานของตนๆแล้ว ก็เสด็จแวดล้อมไปด้วยเทพบริวาร ไปสู่นันทวันอุทยานอันมีในดุสิตเทวโลก เสด็จประพาสรื่นรมย์อยู่ในนิพยอุทยานนั้น ครั้นได้เวลาอันสมควรก็เสด็จจุติลงมาปฏิสนธิในครรภ์ของพระนางเจ้าสิริมหามายาเทวีอัครมเหสีของพระเจ้าสุทโธทนะ ณ พระนครกบิลพัสดุ์ ในวันเพ็ญเดือน ๘ ปีระกา ก่อนพุทธศักราช ๘๐[๒๐] ปี

อัลเบิร์ต ไอน์สไตน์ (Albert Einstein)[๒๑] นักวิทยาศาสตร์ผู้ยิ่งใหญ่ของยุคอะตอมกล่าวไว้ว่า "ศาสนาในอนาคตควรเป็นศาสนาสากลแห่งจักรวาล ควรเป็นศาสนาที่ไปไกลก้าวพ้นจากพระเป็นเจ้าที่เป็นบุคคลและควรหลีกพ้นไปจากข้อความเชื่อที่บังคับโดยไม่ให้โต้แย้งและเทววิทยาที่เกี่ยวข้องกับอำนาจปาฏิหาริย์เทวฤทธิ์ ศาสนาในอนาคตควรเป็นศาสนาที่ครอบคลุมทั้งความจริงของธรรมชาติและของจิตใจ ศาสนานั้น ควรอยู่บนรากฐานของความสำนึกทางศาสนาที่เกิดจากประสบการณ์ต่อสรรพสิ่งธรรมชาติและจิตใจ โดยรวมเข้าอย่างเป็นองค์รวมอย่างมีความหมาย

พระพุทธศาสนา สามารถตอบสนองคุณสมบัติทั้งหมดที่กล่าวนี้ และไอน์สไตน์ ได้กล่าวต่อไปว่า “**ถ้าหากจะมีศาสนาใดที่สามารถตอบสนองความต้องการของวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ได้ ศาสนานั้น คือ พระพุทธศาสนา**”

เบอร์ทรันต์ รัสเซลล์ (Bertrand Russell)[๒๒]นักคิดผู้ยิ่งใหญ่ท่านหนึ่งของศตวรรษที่ ๒๐ ได้กล่าวไว้ว่า “พระพุทธศาสนาเป็นส่วนผสมด้วยทั้งปรัชญาการคาดการณ์ และปรัชญาวิทยาศาสตร์ พระพุทธศาสนาใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์และแสวงหาเป้าหมายสูงสุดที่อาจเรียกได้ว่า มีความเป็นเหตุผลเป็นอย่างยิ่ง พระพุทธศาสนานำไปสู่ที่ซึ่งวิทยาศาสตร์ไม่อาจนำไปถึง เพราะข้อจำกัดจำนวนได้มากของเครื่องมือทางวิทยาศาสตร์ ชัยชนะอันยิ่งใหญ่ต่างๆของพระพุทธศาสนา เป็นเรื่องของด้านจิตใจ” และได้เขียนต่อไปด้วยว่า “ไม่มีเหตุผลใดเลยที่จะสมมุติว่า โลกต้องมีจุดเริ่มต้น ความคิดที่ว่าสิ่งทั้งหล่ายต้องมีจุดเริ่มต้นเกิดขึ้นจากความยากไร้ของความคิดนึกของเรา”

โซเปนเฮาเออร์ (Sehopen Hauer)[๒๓]นักปรัชญาชาวเยอรมัน กล่าวไว้ว่า “ถ้าข้าพเจ้าถือว่า ผลสรุปของปรัชญาของข้าพเจ้าเป็นมาตรฐานของความจริงแล้ว ข้าพเจ้าก็ต้องมีข้อผูกมัดที่จะต้องยอมรับว่า **พระพุทธศาสนา เป็นมาตรฐานของความจริงที่โดดเด่นที่สุด ในบรรดาปรัชญาทั้งหมด**”

ศาสตราจารย์ กุสตาฟ จุง (Carl guslov jung)[๒๔] นักจิตวิทยาผู้มีชื่อเสียงโดดเด่นของซูริค เขียนไว้ว่า “ในฐานะนักศึกษาเปรียบเทียบ ข้าพเจ้าเชื่อว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่สมบูรณ์

---

[๒๐]พระธรรมโกศาจารย์ มหาบัณฑิต, **นิพนธ์พุทธประวัติทัศนศึกษา โครงการมูลนิธิหอไตรหอติสสเทวาภิธาน**, (กรุงเทพมหานคร : วัดสุทัศน์เทพวราราม จัดพิมพ์, ๒๕๒๘), หน้า ๔-๖.

[๒๑]พลเอก ธงชัย เกื้อสกุล และคณะ, **คำสอนในพระพุทธศาสนา**, สมาคมผู้ทำคุณประโยชน์เพื่อพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนอรุณการพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า คำสดุดี.

[๒๒]เรื่องเดียวกัน,อ้างคำสดุดี.

[๒๓]เรื่องเดียวกัน,อ้างคำสดุดี.

ที่สุดในโลก ที่ข้าพเจ้าเคยพบเห็น ปรัชญาของพระพุทธเจ้า ในเรื่องทฤษฎีแห่ง**วิวัฒนาการและกฎแห่งกรรมเหนือกว่าลัทธิความเชื่ออื่นๆ เป็นอย่างมาก**”

ด็อกเตอร์ เกรแฮม โฮว์ (Dr.graham Hewe)[๒๕] จิตแพทย์ชาวอังกฤษผู้มีชื่อเสียงกล่าวไว้ว่า "หากเราอ่านพระพุทธศาสนาเพียงเล็กน้อย เราก็จะตระหนักได้ว่า ชาวพุทธได้ทราบตั้งแต่เมื่อ ๒,๕๐๐ ปีก่อนเกี่ยวกับปัญหาสมัยใหม่ของจิตวิทยามากยิ่งกว่าที่เราคิดไว้ว่า เรารู้มากมาย ชาวพุทธได้ศึกษาปัญหาเหล่านั้นมานานแล้วและยังได้ค้นพบคำตอบแล้วด้วย พวกเราในปัจจุบันกำลังตามรื้อฟื้นภูมิปัญญาโบราณของชาวตะวันออก"

เอช.จี.เวลส์ (H.G.Welle)[๒๖] นักประวัติศาสตร์ผู้มีชื่อเสียงได้กล่าวคำยกย่องพระพุทธศาสนาให้มีส่วนเกื้อหนุนต่อความก้าวหน้าของวัฒนธรรมโลกมากยิ่งกว่าอิทธิพลอื่นใดในพงศาวดารของมนุษย์ชาติ" เขายังได้กล่าวต่อไปว่า เมื่อได้มาติดต่อกับวิทยาศาสตร์ตะวันตกและได้รับแรงบัลดาลใจจากจิตสำนึกแห่งประวัติศาสตร์ จะทำให้คำสอนดั้งเดิมของพระโคตมะซึ่งเมื่อได้รับการฟื้นฟูและทำให้บริสุทธิ์แล้ว ก็อาจยังคงแสดงบทบาทอย่างมากในการกำหนดทิศทางแห่งชะตากรรมของมนุษย์ชาติ"

เซอร์ เอ็ดวิน อาร์โนลด์ (Sir. Edwin Anold)[๒๗]กวีผู้ยิ่งใหญ่ได้แสดงถึงความชื่นชม เห็นคุณค่าของพระพุทธศาสนาว่า “ข้าพเจ้าได้กล่าวมาแล้วบ่อยๆ และข้าพเจ้าก็จะกล่าวซ้ำแล้วซ้ำเล่าว่าในระหว่าง**พระพุทธศาสนาและวิทยาศาสตร์สมัยใหม่** ปรากฏว่ามีสายสัมพันธ์ทางปัญญาอย่างใกล้ชิดกัน”

อัลดัส ฮักซ์เลย์ (Aldows Hexley)[๒๘] นักเขียนผู้มีชื่อเสียงชาวอังกฤษได้เขียนไว้ว่า “ในบรรดาศาสนาใหญ่ของโลก **มีเพียงพระพุทธศาสนาเดียวเท่านั้น**ที่ตลอดประวัติศาสตร์ไม่เคยมีการจองเวรกดขี่และตามฆ่ากวาดล้าง การตรวจบังคับหรือศาลใต่สวนศรัทธาทางศาสนา”

ฟรานซิล สตอรี (Frensil Story)[๒๙] ชาวอังกฤษผู้มีผลงานเขียนเกี่ยวกับ **พระพุทธศาสนา** กล่าวหลักคำสอนของพุทธธรรมยังคงยืนหยัดอยู่ได้ในทุกวันนี้โดยไม่ถูกกระทบจากวันเวลาที่ผันผ่านและจากการขยายตัวของความรู้ พระพุทธศาสนา ยังคงเป็นเช่นเดียวกับที่เคยเป็นมาเมื่อมีประกาศธรรมครั้งแรก ไม่ปรากฏความรู้ทางวิทยาศาสตร์จะขยายขอบฟ้าทางจิตใจของมนุษย์ไปไกลแค่ไหนก็

---

[๒๔]อ้างแล้ว, พลเอก ธงชัย เกื้อสกุล และคณะ, **คำสอนในพระพุทธศาสนา**, สมาคมผู้ทำคุณประโยชน์เพื่อพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย,อ้างคำสดุดี.

[๒๕]เรื่องเดียวกัน,อ้างคำสดุดี.

[๒๖]เรื่องเดียวกัน,อ้างคำสดุดี.

[๒๗]เรื่องเดียวกัน,อ้างคำสดุดี.

[๒๘]เรื่องเดียวกัน,อ้างคำสดุดี.

[๒๙]เรื่องเดียวกัน,อ้างคำสดุดี.

ตาม ภายในกรอบขอบเขตของธรรมก็ยังคงมีพื้นที่ซึ่งสามารถรองรับและดูดซับการค้นพบใหม่ทางวิทยาศาสตร์ได้"

๒) งานวิจัย

จารุบุตร เรืองสุวรรณ ได้ศึกษาวรรณกรรมนิทานอีสป สรุปความได้ว่า "วรรณกรรมอีสานเค้าโครงเรื่องส่วนใหญ่ยึดนิทานชาดก ส่วนน้อยจะเป็นประเภทพื้นถิ่นจริงๆ นั้นเป็น นิทานตลก ขำขัน เล่ากัน ม่วนชื่น เฮฮา บทกวีอีสานมีความไพเราะกินใจ มีความรอบรู้ด้านอักษรศาสตร์ ภาษาศาสตร์ สอดแทรกหลักพุทธปรัชญาชั้นสูง สอดแทรกหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา เพื่อเป็นเอกลักษณ์ที่โดดเด่นในตัวละครของวรรณกรรมแต่ละเรื่องเป็นสื่อซึมซาบเข้าถึงจิตวิญญาณของประชาชนทุกชั้นวรรณะทุกสังคม เชื้อชาติ ถือเป็นมหากุศโลบายจากภูมิปัญญาไทยในท้องถิ่นนั้นโดยแท้และนำเสนอความรอบรู้เกี่ยวกับภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ สังคมศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ วิทยาศาสตร์ธรรมชาติอันเป็นจริงของชีวิตชุมชนอีสาน ตลอดการปกครองเมืองจารีตประเพณี ฮีต ๑๒ คลอง ๑๔ ฮีตบ้านคลองวัดและวัฒนธรรมดั้งเดิม ทางเนติธรรม ทางคติธรรม ทางวัตถุธรรมและทางสหธรรม[๓๐]

พระมหาสมชัย สิริวฑฺฒโน (ศรีนอก) ศึกษาเรื่อง หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏอยู่ในบทเพลงลูกทุ่งไทย ผลการศึกษา พบว่า คำสอนจากบทเพลงลูกทุ่งมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านโดยทั่วไป ทั้งในด้านการยอมรับผลของบุญและบาป การเชื่อมั่นในการกระทำ (กรรม) การเชื่อถือเรื่องบุญทำกรรมแต่ง เชื่อว่าทำดีย่อมได้รับผลดี เป็นความสุขความเจริญ ส่วนทำชั่วหรือบาปย่อมได้รับผลชั่ว เป็นความทุกข์ ความเดือดร้อน ทั้งในส่วนตนและส่วนรวม นอกจากนี้ขนบธรรมเนียมวัฒนธรรมประเพณีที่ปรากฏในบทเพลงลูกทุ่ง ส่วนใหญ่นับเนื่องในพระพุทธศาสนา

โสรัจ นามอ่อน เรื่อง "วิเคราะห์อิทธิพลนิทานพื้นบ้าน จากหนังสือใบลานอักษรธรรมอีสานจังหวัดอุบลราชธานี" ผลการวิจัย **พบว่านิทานเรื่องท้าวเสียวสวาสดิ์** มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของชาวอุบลราชธานี มีด้านปรัชญาธรรมแนวคิดและด้านคติธรรม ความเชื่อ ดังนี้

(๑) ด้านปรัชญาธรรมแนวความคิด ที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของชาวอุบลราชธานี

บิดาสอนเสียวสวาสดิ์ ว่า **ขอให้มีปัญญาสู่คนเด้อเจ้า** หมายความว่า ให้ทุกคนศึกษาแสวงหาวิชาความรู้ คู่ความดี มีคุณธรรมนำทางชีวิต

บิดาสอนเสียวสวาสดิ์ ว่า **สตรีสามผัวและเจ้าหัว(พระ)สามโบสถ์** หมายความว่า หญิงที่มีสามีพร้อมกัน ๓ คน หรือมีชู้ ๓ ครั้ง ๓ หน ขณะที่ตนก็มีสามีอยู่ ห้ามนำเอามาเป็นเมีย เป็นแม่ศรีเรือนเป็นแม่บ้าน ควรหลีกให้ไกลๆ

---

[๓๐]จารุบุตร เรืองสุวรรณ, **ของดีอีสาน,** (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ศาสนา,๒๕๒๐), หน้า ๓๔๔.

เจ้าหัวสามโบสถ์ หมายความว่า ชายบวช ๓ ครั้ง และหญิงแต่งงาน ๓ ครั้ง เป็นคนโลเล จิตใจไม่มั่นคงเป็นคนไม่มีความจริงใจในสิ่งใดๆ ไม่ควรคบเป็น **เพื่อนเป็นเพื่อนตาย** เป็นคนไว้เนื้อเชื่อใจไม่ได้ แม้แต่ตัวเขาเอง เขายังหลอกได้ เขาจะไม่หลอกคนอื่นนั้นเป็นไปไม่ได้[๓๑]

นิภา นิจสุนกิจ ได้ศึกษาเปรียบเทียบเนื้อเรื่องวรรณคดีท้าวสีธน ของภาคอีสานกับภาคต่างๆได้แก่ ภาคเหนือ ภาคกลาง ภาคใต้ พบว่า ในด้านลักษณะอักษร อักขรวิธี เปรียบเทียบข้อแตกต่างที่ปรากฏในเรื่องท้าวสีธน อุปนิสัยตัวะคร ชื่อสถานที่ เส้นทางที่พระสุธนออกตามหานางมโนห์รา แบบของการประพันธ์ รวบรวมคำคม คติเตือนใจ ประเพณีต่างๆ และความเชื่อที่ปรากฏในเรื่อง

สุนันท์ ศาสตราวาหา ได้ศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมอีสานเรื่อง กาฬะเกษ พบว่า ในด้านลักษณะเนื้อเรื่อง ตัวละคร แนวความคิดทางสังคม และคุณค่าทางวรรณคดี โดยเปรียบเทียบเนื้อเรื่องและความสัมพันธ์ กับวรรณคดีเรื่องกาฬเกษฉบับอื่นๆ

สุวิทย์ จิตรพลี ได้ศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมชาดกเรื่องคัชนามซึ่งเป็นวรรณกรรมเก่าแก่เรื่องหนึ่งในบรรดาวรรณกรรมท้องถิ่นอีสาน พบว่า จากต้นฉบับที่จารเรื่องนี้ไว้ในใบลานเป็นหนังสือผูกด้วยอักษรพื้นเมืองอีสานทั้งสำนวนร้อยแก้ว และสำนวนร้อยกรอง ได้ศึกษาความเป็นมาของเรื่อง ลักษณะของเรื่อง จุดมุ่งหมายในการแต่ง ลักษณะการแต่งเนื้อเรื่อง ตลอดจนวิเคราะห์คุณค่าของเรื่องเนื้อเรื่อง และการใช้ถ้อยคำโวหารในการแต่ง จะมีลักษณะคล้ายคลึงกันและมุ่งเสริมวัฒนธรรมสำหรับการศึกษาค้นคว้าเรื่องหน้าผากไกลกะด้นนั้น ก็มุ่งจะศึกษาค้นคว้าเพื่อมุ่งส่งเสริมการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานให้กว้างขวางยิ่งขึ้นและเป็นการส่งเสริมอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมเหมือนกัน

พระมหาโยธิน ปัดชาสี :การศึกษาเปรียบเทียบวรรณกรรมภาคเหนือและอีสานเรื่องนางแตงอ่อน พบว่า วรรณกรรมทั้งสองฉบับนี้ เป็นชาดกนอกนิบาตที่มีอนุภาคบางตอนรับอิทธิพลมาจากนิบาตชาดกและปัญญาสชาดก และบางตอนก็ได้รับอิทธิพลมาจากวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ อนุภาคและตัวละครฉบับภาคเหนือมีมากกว่าภาคอีสาน ลักษณะการประพันธ์ฉบับภาคเหนือเป็นร้อยแก้ว ส่วนฉบับภาคอีสานเป็นโคลงสาร การดำเนินเรื่องใหญ่ได้เสนอแนวคิดหลักมีลักษณะเป็นชาดกมากกว่าภาคอีสาน แต่มีแก่นเรื่องที่เหมือนกัน คือแก่นเรื่องใหญ่ได้เสนอแนวคิดหลักในเรื่องกฎแห่งกรรม แก่นเรื่องรองได้เสนอเรื่องความกตัญญูกตเวที ฉากมีทั้งฉากที่สมจริงและฉากในจินตนาการ ตัวละครมีทั้งฝ่ายมนุษย์และอมนุษย์ที่เป็นทั้งฝ่ายธรรมและฝ่านอธรรม ศิลปะการใช้ถ้อยคำในภาคเหนือใช้คำที่ง่ายอ่านแล้วเข้าใจทันที ส่วนฉบับภาคอีสานมีการสัมผัสได้คลองจองไพเราะซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นสัมผัสอักษร ในฉบับภาคเหนือใช้สาธกโวหารเด่นกว่าฉบับอีสาน คุณค่าทางสังคมนั้นสะท้อนให้เห็นวิถีชีวิต ค่านิยม ความเชื่อทางด้านพระพุทธศาสนา และความเชื่อที่มีต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ

พระมหาสมชาย สิริจนฺโท ได้ทำวิจัยเรื่องพุทธธรรมเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตตามแนวทางของพระเทพวรคุณ (สมาน สุเมโธ) ว่า ผลการวิจัยพบว่า หลักพรหมวิหารคือการเจริญ

---

[๓๑]โสรัจ นามอ่อน, **วิเคราะห์อิทธิพลนิทานพื้นบ้าน จากหนังสือใบลานอักษรธรรมอีสานจังหวัดอุบลราชธานี,** งานวิจัยปีงบประมาณ ๒๕๕๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,๒๕๕๑), หน้า ๑๒๐.

จิตภาวนาโดยธรรมที่พึงแผ่ออกไปในสรรพสัตว์ทั้งหลาย โดยมีสติอย่างสม่ำเสมอกัน ไม่ประมาท ไม่จำกัดขอบเขต โดยมากเรียกว่า พรหมวิหาร ๔ แปลว่า ธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างประเสริฐหรือคุณธรรมประจำตัวท่านผู้มีจิตใจกว้างขวางยิ่งใหญ่ แยกออกได้ ๔ ประการ มี เมตตา คือความรักปรารถนาดี มีไมตรี อยากให้สรรพสัตว์มีสุขถ้วนหน้า กรุณา คือ ความอยากช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้หลุดพ้นจากภาวะแห่งทุกข์ มุทิตา คือ ความพลอยยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดี มีสติแช่มชื่นเบิกบาน อุเบกขา คือ มีใจเป็นกลางวางเฉยในอิฏฐารมณ์ และอนิฏฐารมณ์แล้วปราศจากอคติ คือ มีรัก มีเกลียด

พระมหาบรรจง ชุติวณฺโณ (ผิวทอง) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “สวรรค์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน” ผลการวิจัยพบว่า บุคคลประกอบด้วยคุณความดี ประพฤติปฏิบัติโดยชอบธรรม มีใจประกอบด้วยความละอาย และความเกรงกลัวต่อบาปกรรม ประกอบด้วยกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ คือ ด้วยกายสุจริตตั้งมั่นในศีล ๕ ด้วยวจีสุจริตสำรวมวาจา และมโนสุจริจสำรวมใจ มีความเพียรพยายามในการให้ทาน รู้จักการเสียสละแบ่งปัน รักษาอุโบสถศีลเป็นนิตย์เจริญภาวนา ข้อปฏิบัติเหล่านี้ จะเป็นที่พึ่งของชีวิต และเป็นหนทางนำไปสู่สวรรค์ เมื่อสิ้นชีพแล้วด้วย อานิสงส์แห่งกุศลกรรมที่ตนทำไว้ แล้วนั้น ก็ย่อมเข้าถึงสวรรค์ชั้นใดชั้นหนึ่งแน่นอน

ตรีนุช พลางกรู ได้วิจัยเรื่อง “การใช้พุทธธรรมในการพัฒนาชีวิต : ศึกษากรณีผู้พ้นโทษที่เข้ารับการอุปสมบท ณ วัดหนองปลิง ตำบลดอนแสลบ อำเภอห้วยกระเจา จังหวัดกาญจนบุรี” ผลการวิจัยพบว่า ผู้พ้นโทษที่เข้ารับการอุปสมบทนั้น พบว่า การพัฒนาชีวิตของบุคคลกลุ่มนี้ จะต้องได้รับการพัฒนาด้านการมีความคิดเห็นที่ถูกต้อง โดยใช้หลักธรรม คือ สัมมาทิฐิและโสวัสสตา เป็นต้น ควบคู่ไปกับการพัฒนาด้านการควบคุมตนเอง โดยใช้หลักธรรม คือสติสัมปชัญญะ หิริโอตตัปปะ และกุศลกรรมบถ ๑๐ เป็นต้น นอกจากนั้น ยังใช้หลักธรรมที่ทางวัดหนองปลิงเน้นเป็นพิเศษเพื่อใช้ในการอบรมผู้พ้นโทษที่เข้ารับการอุปสมบทเหล่านี้ คือ หลักอบายมุข ๖ และหลักเบญจศีล เบญจธรรม เนื่องจากผู้พ้นโทษเหล่านี้ ส่วนใหญ่มีแนวโน้มที่จะต้องกลับไปใช้ชีวิตแบบฆราวาสอีก ดังนั้น การเตรียมตัวเพื่อกลับเข้าสู่สังคมตามปกติ โดยใช้หลักธรรมขั้นพื้นฐาน ดังกล่าวมาใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต จึงเป็นสิ่งที่จำเป็นอย่างยิ่ง อีกทั้งเป็นการป้องกันไม่ให้ผู้พ้นโทษเหล่านี้หวนกลับมากระทำความผิดซ้ำอีกสำหรับประชากรกลุ่มตัวอย่างอีก ๒ กลุ่มนั้น คือ พระภิกษุท้องที่ และประชาชนในท้องที่นั้นมีความคิดเห็นว่า ผู้พ้นโทษที่เข้ารับการอุปสมบทส่วนใหญ่ มีศีลจาวัตรที่เหมาะสมดีแล้ว แต่ก็มีบางรูปที่ยังมีข้อวัตรปฏิบัติย่อหย่อนบางประการ ส่วนทัศนคติในการใช้หลักธรรมมาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตของผู้พ้นโทษที่เข้ารับการอุปสมบทนั้น มีการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้น

จารุบุตร เรืองสุวรรณ ได้ศึกษาวรรณกรรมนิทานอีสป สรุปความได้ว่า “วรรณกรรมอีสานเค้าโครงเรื่องส่วนใหญ่ยึดนิทานชาดก ส่วนน้อยจะเป็นประเภทพื้นถิ่นจริงๆ นั้นเป็น นิทานตลกขำขัน เล่ากัน ม่วนชื่น เฮฮา บทกวีอีสานมีความไพเราะกินใจ มีความรอบรู้ด้านอักษรศาสตร์ ภาษาศาสตร์ สอดแทรกหลักพุทธปรัชญาชั้นสูง สอดแทรกหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา เพื่อเป็นเอกลักษณ์ที่โดดเด่นในตัวละครของวรรณกรรมแต่ละเรื่องเป็นสื่อซึมซาบเข้าถึงจิตวิญญาณของประชาชนทุกชั้นวรรณะทุกสังคม เชื้อชาติ ถือเป็นมหากุศโลบายจากภูมิปัญญาไทยในท้องถิ่นนั้นโดยแท้และนำเสนอความรอบรู้เกี่ยวกับภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ สังคมศาสตร์ เศรษฐศาสตร์

วิทยาศาสตร์ธรรมชาติอันเป็นจริงของชีวิตชุมชนอีสาน ตลอดการปกครองบ้านเมืองจารีตประเพณี ฮีต ๑๒ คลอง ๑๔ ฮีตบ้านคลองวัดและวัฒนธรรมดั้งเดิม ทางเนติธรรม ทางคติธรรม ทางวัตถุธรรมและทางสหธรรม[๓๒]

ฉัตรวัชระ เสนะบุตร ได้ศึกษาวิจัย เรื่อง การศึกษาวิถีชีวิตชาวอีสานจากวรรณกรรมพื้นบ้านเรื่อง ผาแดง-นางไอ่ โดยกล่าวถึงลักษณะของสังคมอีสานว่า ภาคอีสานมีลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่เป็นเอกลักษณ์และมีพื้นที่กว้างขวาง ดังนั้น การสืบทอดวัฒนธรรมของชาวอีสานจึงเป็นไปได้ที่จะมีวัฒนธรรมต่างกันแต่ละกลุ่ม แต่ยังมีวัฒนธรรมที่เข้มแข็ง อย่างกลุ่มวัฒนธรรมไท-ลาว หรือวัฒนธรรมของลุ่มแม่น้ำโขง ซึ่งมีบรรพบุรุษในดินแดนล้านช้าง ทั้งฝั่งซ้าย และฝั่งขวาของแม่น้ำโขง และได้รับอิทธิพลของวัฒนธรรมอาณาจักรล้านช้างอย่างกว้างขวางถึงแม้จะถูกปกครองจากอำนาจส่วนกลางของอยุธยา ธนบุรี และสมัยรัตนโกสินทร์ก็ตาม ก็ยังคงพยายามสืบทอดวัฒนธรรมของตนเองได้ ซึ่งยังคงมีการพัฒนาอยู่อย่างต่อเนื่องโดยผ่านระบบความเชื่อ และค่านิยม จารีตของชาวอีสาน

ปราณี อนุอัน ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง ภูมิปัญญาไทยอีสานที่ปรากฏในวรรณกรรมของคำพูน บุญทวี โดยได้กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมอีสาน สรุปได้ความว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมภาคอีสาน บางอย่างสามารถรักษาแนวปฏิบัติต่อเนื่องอยู่ในปัจจุบัน แต่หลายอย่างเปลี่ยนแปลงไป ชาวอีสานมีวิถีชีวิตที่ยึดมั่นอยู่ในพระพุทธศาสนา ขนบประเพณี และกลุ่มชนที่อยู่มามีวิวัฒนาการ มีความร่มเย็นเป็นสุข ภูมิปัญญาเริ่มต้นจากการเรียนที่จะดำรงชีวิตและรักษาเผ่าพันธุ์ให้รอด ด้วยการลองผิดลองถูกในการหาอาหาร ต่อสู้กับภัยธรรมชาติ การรักษาโรคภัยไข้เจ็บเหล่านี้ เป็นต้น จากประสบการณ์ของการลองผิดลองถูก ชาวอีสานก็ได้สะสมความรู้ ความเข้าใจของตนเองไว้แล้วถ่ายทอดสู่ลูกหลานเผ่าพันธุ์ของตน ความรู้และประสบการณ์เหล่านี้ ได้รับการทดสอบอยู่ตลอดเวลาในการดำเนินชีวิตจริง บ่อยครั้งภูมิปัญญาเหล่านี้ใช้การต่อไปไม่ได้ เพราะเหตุปัจจัยเปลี่ยนไป มนุษย์ก็ต้องใช้ปัญญาขบคิดแก้ปัญหาเอาใหม่ เมื่อได้เรียนรู้ว่าคิดอย่างไร ทำอย่างไรจึงจะแก้ปัญหาได้ก็จดจำความคิดและวิธีปฏิบัตินั้นไว้ต่อไป

ไพศาล เถาว์ประสาท ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักพุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในคำสู่ขวัญอีสาน สรุปได้ความว่า พุทธปรัชญาเถรวาทเป็นแกนสำคัญอย่างหนึ่งของประเพณีและวัฒนธรรมของชาวอีสานชนพื้นเมืองส่วนมากนับถือพระพุทธศาสนาจึงได้นำเอาหลักพุทธปรัชญาเถรวาทมาปรุงแต่งตามแนวคิดและประเพณีของชาวอีสานจนทำให้แตกต่างจากเดิมของอินเดียความแตกต่างที่ปรากฏให้เห็นได้ชัดในความเชื่อและการปฏิบัติระดับชาวบ้านสามัญชนมากกว่าผู้มีการศึกษา อย่างไรก็ตามกล่าวโดยสภาพทั่วไปแล้วพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นกุญแจสำคัญที่จะนำไปสู่ความเข้าใจปรัชญาความคิดพฤติกรรมหรือระบบวัฒนธรรมของคนอีสานโดยส่วนรวมจนมีผู้กล่าวว่าปรัชญาไทยก็คือพุทธปรัชญานั่นเองเพราะบรรพบุรุษของไทยเรานับถือพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์เป็นพื้นเดิมจะเห็นได้จากประเพณีและวัฒนธรรมระหว่างพุทธกับพราหมณ์จะผสมผสานกลมเกลียวกันจนไม่สามารถแยกออกจากกันได้

---

[๓๒]จารุบุตร เรืองสุวรรณ, **ของดีอีสาน,** หน้า ๓๔๔.

พระมหาบุญชู ภูศรี ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การศึกษาโลกทัศน์แบบพุทธของชาวอีสานในวรรณกรรมเรื่อง สังฮอมธาตุ สรุปได้ความว่า แม้ว่าพุทธศาสนาที่ได้รับอิทธิพลจากการสังคายนาจากล้านนาจะแผ่เข้าสู่ภาคอีสาน ซึ่งพุทธศาสนาที่มีหลักฐานสามารถตรวจสอบความถูกผิดของการปฏิบัติได้ แก่กลุ่มชนในอีสานก็สามารถปรับปรุงหลักธรรมเข้ากับสภาพความเป็นอยู่ของกลุ่มชน มีการผสมผสานระหว่างความเชื่อเรื่องภูตผีปีศาจและปรัชญาทางพุทธศาสนาอย่างกลมกลืน กล่าวคือ พิธีกรรมที่เนื่องด้วยความเชื่อทางวิญญาณ พระสงฆ์และชาวบ้านได้ผนวกเป็นพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาได้อย่างสนิท เช่น การไหว้ผีตาแฮก การนำคาถาปลาค่อมาเทศน์ การผสมผสานระหว่างความเชื่อเรื่องภูตผีปีศาจและพระพุทธศาสนา ทำให้เกิดอัตลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาของท้องถิ่น หรือเป็นพุทธศาสนาแนวชาวบ้าน(Popular Buddhism) มีการประยุกต์หลักธรรมเข้ากับวัฒนธรรมในท้องถิ่น เช่น การฮดสรง การทำบุญตามวัฒนธรรมฮีตสิบสอง คองสิบสี่ เป็นต้น

ประมวลพิมเสน ได้กล่าวถึงวัฒนธรรมอีสานทางภาษาในหนังสือ ภาษาและวรรณกรรมท้องถิ่นอีสาน สรุปได้ความว่า “ผญา” ซึ่งเป็นคำพูดที่สั้นบ้างยาวบ้างเป็นคำพูดก็มีเป็นประโยคก็มีอีกทั้งครอบคลุมแนวคิดและปรัชญาการดำเนินชีวิตเกือบทุกด้านเช่นการสอนเรื่องบุญบาปการสอนเรื่องกรรมดีกรรมชั่วการสอนเรื่องความกตัญญูรู้คุณท่านการสอนเรื่องความเคารพการสอนเรื่องหน้าที่ของสมาชิกในสังคมควรปฏิบัติตนอย่างไรเป็นต้นสอดคล้องกับพุทธศาสนสุภาษิตโดยทั้งสองอย่างนี้มีความเกี่ยวเนื่องกันปราชญ์ชาวบ้านมักนิยมจดจำนำไปกล่าวในโอกาสต่างๆเพื่อเป็นแนวคิดคติสอนใจเช่นการปาฐกถาการบรรยายธรรมการโต้วาทีการกล่าวสุนทรพจน์คำอวยพรในวันสำคัญของบุคคลสำคัญต่างๆ ปราชญ์เหล่านี้มักเลือกนำผญาหรือพุทธศาสนสุภาษิตหรือทั้งสองอย่างมากล่าวเพื่อให้แนวคิดและคติสอน[๓๓] ด้วยเหตุนี้ “ผญาสุภาษิต” จึงเป็นวรรณกรรมมุขปาฐะที่สำคัญยิ่งของชาวอีสานซึ่งมีประวัติโดยสังเขปว่าชาวอีสานมีสภาพเหมือนกับคนไทยภาคอื่นๆเมื่อมีความพอใจรักใคร่ชอบพอกันแล้วมักไปมาหาสู่กันเป็นประจำอีกอย่างหนึ่งเป็นการพูดคุยกันเกี่ยวพาราสีหรือจ่ายผญานี้เข้าใจว่าเกิดที่แดนดินถิ่นอีสานเมื่อไม่เกิน ๓๐๐ ปี มานี้ผู้ชายชาวอีสานเมื่ออายุครบบวชจะเป็นการบวชพระหรือสามเณรจะตั้งใจศึกษาเล่าเรียนจนมีความรู้ความเฉลียวฉลาดสามารถแต่งหนังสือเป็นกาพย์กลอนโคลงฉันท์โฉลกได้เพื่อสนทนากันต่อมาแต่งเพื่อเกี้ยวพาราสีกัน[๓๔]

อดิศร เพียงเกษ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เรื่อง บุญ – บาปที่ปรากฏในผญาอีสานผลจากการศึกษาสรุปได้ความว่าสังคมโบราณอาศัยคำสอนของพระพุทธศาสนาเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจเป็นข้อวัตรปฏิบัติของพุทธศาสนิกชนให้อยู่ในกรอบประเพณีที่ดีงามคนอีสานที่เรียนหรือเข้าใจหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาและมีความสามารถในการถ่ายทอดเป็นคำผญาได้ก็นำคำสั่งสอนนั้นมาผูกเป็นผญาใช้อบรมสั่งสอนกุลบุตรกุลธิดาเป็นการถ่ายทอดจากปากต่อปากจดจำเล่าขานกันมาหรือมีผู้นิยมเรียกกันในเวลาต่อมาว่า “วรรณกรรมมุขปาฐะ” คติว่าด้วยการทำบุญ – บาป ในบทผญาอีสานก็เป็นไปตามแนวคำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นหลักสำคัญและส่วนใหญ่

---

[๓๓]ประมวล พิมเสน, **ภาษาและวรรณกรรมท้องถิ่นอีสาน,** (ขอนแก่น : พระธรรมขันต์, ๒๕๔๕), หน้า ๓๕.

[๓๔]เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖.

คือการทำบุญตามแนวแห่งบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ เป็นหลักและในการทำบาปก็อยู่ในขอบเขตของอกุศลกรรมบถ๑๐เป็นสำคัญที่นอกไปจากนั้นเป็นประเด็นย่อยที่เพิ่มเติมเข้ามาซึ่งนับเป็นความชาญฉลาดของปราชญ์ชาวอีสานที่ประยุกต์เพิ่มให้ใช้ได้ในภาคปฏิบัติอันแสดงถึงภูมิปัญญาที่น่าสรรเสริญ

พระมหาสุระ เวชวชิโร ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง ศึกษาวิเคราะห์โลกทัศน์ทางพระพุทธศาสนาในวรรณกรรมพื้นบ้านอีสานเรื่องพระยาคันคาก สรุปได้ความว่า คนอีสานมีวัฒนธรรมเป็นของตนเองมาช้านานเช่นวัฒนธรรมการนุ่งห่มวัฒนธรรมการบริโภคเป็นต้นวัฒนธรรมนั้นมีทั้งเกิดจากภูมิปัญญาของชาวบ้านเองและวัฒนธรรมที่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมของชาติอื่นแล้วก็กลมกลืนมาเป็นวัฒนธรรมของตนเองในที่สุดก็มีโดยเฉพาะวัฒนธรรมของชาวอินเดียและขอมได้มีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมไทยมาก วัฒนธรรมที่สำคัญอย่างหนึ่งคือวัฒนธรรมทางภาษาซึ่งมีเอกลักษณ์เป็นของตนเองแต่ก็มีคุณค่าและมีเสน่ห์ควรค่าแก่การศึกษาเพราะภาษาอีสานนั้นเป็นภาษาที่สื่อสารได้ถึงอรรถรสมีความละเอียดลุ่มลึกสามารถสื่อให้รู้ถึงลักษณะได้ชัดเจนจนมองเห็นภาพได้เช่นคำว่า “เที่ยงที่ลี่” คนอีสานเมื่อได้ยินก็จะรู้ได้ทันทีว่าสิ่งนั้นมีความตรงมากราวกับบรรทัดเป็นต้นวัฒนธรรมทางภาษาที่มีความสำคัญและน่าสนใจอย่างหนึ่งคือการเล่านิทานซึ่งนิทานนี้โดยมาแล้วเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นจากจินตนาการที่เป็นเรื่องจริงมีเป็นส่วนน้อยซึ่งเกิดขึ้นจากสาเหตุหลายประการเช่นเพื่อต้องการความบันเทิงได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนาและขนบธรรมเนียมประเพณีเป็นต้น

พระมหาประหยัด ปญฺญาวโร (สุนนท์) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง จริยธรรมที่ปรากฏในลำกลอน โดยกล่าวถึงอิทธิพลของพุทธศาสนาที่ปรากฏในศิลปะการแสดงของชาวอีสาน สรุปได้ว่า เกี่ยวกับการแสดงลำกลอนของชาวอีสาน ว่าทั้งเพลงพื้นบ้าน หรือ กลอนลำนั้น มีอิทธิพลต่อชาวอีสานมาก ดังความตอนหนึ่งว่า สังคมอีสานในยุคที่การจัดระบบองค์กรต่างๆของรัฐยังกระจายไม่ทั่วถึง โดยเฉพาะในชุมชนที่ห่างไกลจากเขตสุขาภิบาลออกไป ลำกลอน หรือ เพลงพื้นบ้านอีสาน มีบทบาทสำคัญต่อชุมชนอีสานหลายด้าน เช่น ให้ความรู้ด้านการศึกษา การสาธารณสุขพื้นฐาน การให้ข่าวข้อมูล การอบรมสั่งสอนจริยธรรม และเป็นกลไกในการจัดระเบียบทางสังคม โดยใช้กลอนลำเป็นสื่อ เพราะสังคมอีสานในอดีตเป็นสังคมการฟัง ไม่ใช่สังคมการอ่าน การอ่านหนังสือ การเขียนหนังสือ มักจะจำกัดอยู่ในแวดวงราชการ และผู้ที่บวชเรียนในพระพุทธศาสนา การรับรู้ข่าวสารต่าง ๆ ของชาวบ้าน จึงอาศัยจากการฟังสื่อที่ทำหน้าที่นำข่าวสาร สาระความรู้ต่างๆ มาเผยแพร่แก่ชาวบ้าน คือ จำพวกเพลงพื้นบ้านอีสาน, กลอนลำ

อุดร จันทวัน ได้ศึกษาวิจันเรื่อง ศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมทางพุทธศาสนา เรื่อง อุรังคธาตุนิทาน : ภาษาทางศาสนาและอิทธิพลต่อสังคม โดยกล่าวถึงอิทธิพลของพุทธศาสนาในภูมิภาคอีสานว่า ความเชื่อมโยงกันระหว่างดินแดนที่เป็นแหล่งกำเนิดพระพุทธศาสนาคือชมพูทวีปกับดินแดนสุวรรณภูมิประเทศ โดยมีพระพุทธศาสนาเป็นองค์ประกอบส่วนสำคัญตั้งแต่สมัยโบราณนั้น ถือเป็นปัจจัยหลักในการเปลี่ยนวิถีชีวิตของชุมชนในเขตอู่อารยธรรมลุ่มน้ำโขงตอนกลาง จากการนับถือเทพ หรือแถนตามธรรมชาติ มานับถือพระพุทธเจ้า ขณะเดียวกัน จารีต ประเพณี วิถีประชา ศรัทธา ความเชื่อ ภาษา ศิลปวัฒนธรรม ก็ถูกหล่อหลอมและรังสรรค์โดยหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาแทน

๒) คัมภีร์อรรถกถาธรรมบท

พระมหาสำเนียง เสื่อมใส ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบธรรมบทกับภควัตคีตา” สรุปได้ว่า ธรรมบทและภควัตคีตา มีแนวความคิดทางอภิปรัชญา ญาณวิทยา และจริยศาสตร์ ที่เหมือนกันและต่างกัน ส่วนอรรถกถาธรรม ส่วนอรรกถาธรรมบทที่อธิบายความธรรมบท มีเนื้อหา ๔ ส่วน คือ (๑) ปัจจุบันวัตถุ เรื่องที่เกิดขึ้นในสมัยพุทธกาล (๒) อดีตวัตถุ เรื่องในชาติก่อน หรือชาดก ที่พระพุทธเจ้าตรัสเล่าให้ฟัง (๓) คาถา คาถาในธรรมบท หรือแต่งเพิ่ม เป็นส่วนสำคัญมีในทุกเรื่อง (๔) เวยยากรณะ แปลอธิบายคาถาลักษณะคำต่อคำ

พระมหาอรุณ อรุณธมฺโม ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “อิทธิพลของอรรถกถาธรรมบทต่อพิธีกรรมและประเพณีของชาวอีสาน” ผลจากการวิจัยสรุปได้ว่า การผสมผสานพิธีกรรม และประเพณีระหว่างพุทธศาสนา ศาสนาพราหมณ์ และความเชื่อดั้งเดิม มีการสืบทอดยาวนาน จนกลายเป็นเอกลักษณ์ของชาวอีสาน มีการเปลี่ยนแปลงพิธีกรรม และประเพณีไปตามสภาพสังคมที่เปลี่ยนไป ทั้งในทางที่ดีผิดแผกแตกต่างออกไปบ้าง และตรงกับวัตถุประสงค์ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทบ้างและกล่าวถึงคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท มีอิทธิพลต่อพิธีกรรมและประเพณีของชาวอีสาน คือ นายมหาสุวรรณ ต่อพิธีสาบานต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การอุบัติของนางกาฬียักษิณี ต่อประเพณีบุญข้าวสาก พระมหากาลพิจารณาศพต่อพิธีศพ บุพพกรรมของพระอัญญาโกณฑัญญะ ต่อประเพณีบุญคุณลาน บุรพกรรมของพระอุรุเวลกัสปะ เป็นต้น ต่อประเพณีบุญข้าวประดับดิน อุบาสกผู้ประพฤติธรรม ต่อพิธีต่ออายุ ภิกษุผู้บำเพ็ญวิปัสสนา ต่อพิธีขึ้นบ้านใหม่ วิสาขามหาอุบาสิกา ต่อพิธีแต่งงาน อายุวัฒนกุมารและบุพพกรรมของโพธิราชกุมาร ต่อพิธีสะเดาะเคราะห์ อานุภาพพระรัตนตรัย ต่อประเพณีตักบาตรเทโว พญานาคเอกรปัตต์ ต่อประเพณีบุญเข้ากรรม ทาสีชื่อปุณณา ต่อประเพณีบุญข้าวจี่ บุรพกรรมของพระพุทธเจ้า ต่อประเพณีบุญซำฮะ และเรื่องที่เกี่ยวกับมนต์ ๔ เรื่อง ต่อความเชื่อเรื่องมนต์ พิธีกรรม และประเพณีประกอบด้วยสาระธรรมและประโยชน์มากมาย

พระมหาทวี มหาปญฺโญ (ละลง) ได้ศึกษาวิจัยเรื่องการศึกษาเชิงวิเคราะห์พุทธวิธีการสอนในธัมมปทัฏฐกถาสรุปความได้ว่า ในคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา พระพุทธเจ้าทรงมีวิธีการสอนที่เหมาะแก่แต่ละบุคคล คือ ทรงคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล โดยคำนึงถึงความพร้อมของผู้ฟังเป็นเกณฑ์ ทรงปรับรูปแบบการสอนให้เหมาะสมกับสถานการณ์และสภาพแวดล้อมของผู้ฟังอยู่เสมอ คือ พระองค์ทรงจัดรูปแบบการสอนให้เข้ากับจิตของผู้ฟังนั้นๆ เช่น ทรงรู้จักการเริ่มต้นในการสอน สร้างบรรยากาศในการสอน ทรงปรับปรุงรูปแบบการสอนให้เหมาะกับสถานการณ์ของผู้ฟังนั้น เช่น ทรงสอนแบบสนทนา แบบบรรยาย แบบตอบปัญหา แบบวางกฎข้อบังคับ เป็นต้น

พระมหาวิศักดิ์ เชยชมศรี ได้ศึกษาวิจัยเรื่องการศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักจริยศาสตร์ของพุทธปรัชญาเถรวาทในคัมภีร์ธรรมบทสรุปได้ความว่า ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท มีหลักจริยศาสตร์ปรากฏอยู่มาก อีกทั้งยังมีท้องเรื่องที่เป็นเหตุการณ์ที่มีความเกี่ยวโยงเนื้อหาหลักคือ คาถาธรรมบท จึงเป็นสิ่งที่ควรจะได้รับการพิจารณานำมาศึกษา เพื่อทำความเข้าใจให้ถูกต้องตามที่เป็นจริง อันจะเป็นประโยชน์ต่อมวลมนุษยชาติต่อไป ทั้งนั้น คัมภีร์ธรรมบท เป็นคัมภีร์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๕ ชื่อ ขุททกนิกาย ธรรมบท ซึ่งพระพุทธโฆษาจารย์ได้รจนาอรรถกถาเป็นคัมภีร์ธรรมปทัฏฐกถา ซึ่งคณะ

สงฆ์ไทยนำมาบรรจุไว้เป็นหลักสูตรสำหรับการศึกษาภาษาบาลีในชั้นระดับประโยค ๑-๒ และประโยค ป.ธ.๓ ซึ่งแสดงถึงการให้ความสำคัญแก่คัมภีร์นี้ของผู้กำหนดหลักสูตร กล่าวได้ว่าผู้ที่สามารถสอบเป็นเปรียญตามหลักสูตรการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย จะต้องผ่านการศึกษาคัมภีร์มาทั้งสิ้น นอกจากนี้แล้ว อรรถกถาของคัมภีร์ธรรมบท ยังเป็นคัมภีร์ที่มีหลักคำสอนที่เกี่ยวข้องหลักความประพฤติของมนุษย์ที่ควรและไม่ควรปฏิบัติอีกจำนวนมาก

แม่ชีดวงพร คำหอมกุล ได้ศึกษาวิจัย เรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์พุทธจริยศาสตร์ในธัมมปทัฏฐกถา” ได้อธิบายความสำคัญของการศึกษาคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถาหรืออรรถกถาธรรมบทสรุปได้ความว่า มีความสำคัญ คือ คัมภีร์ดังกล่าว เป็นแหล่งความรู้ด้านประวัติศาสตร์ และคติธรรมต่างๆ อธิบายเนื้อความลุ่มลึกให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น เป็นชุมนุมความคิดด้านศาสนา จริยธรรม และเป็นคัมภีร์ที่อธิบายลักษณะข้อธรรมที่มีความสำคัญของทุกบท จนเป็นที่ยอมรับของชาวพุทธทั้งในและต่างประเทศ เพราะสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตได้เป็นอย่างดี เป็นคัมภีร์ที่ให้แนวคิดทางจริยธรรม นอกจากนี้ ธัมมปทัฏฐกถามีคำสอนที่เรียกว่า พุทธจริยศาสตร์ ที่สอนให้มนุษย์ประพฤติดี ละเว้นความชั่ว กรรมดีกรรมชั่ว ทำให้มีสุขบ้าง ทุกข์บ้าง ไม่สุขไม่ทุกข์บ้าง จนถึงนิพพาน

โสวิทย์ บำรุงภักดิ์ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง พัฒนาการของการอธิบายคำสอนในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทสรุปได้ความว่า ความสำคัญของอรรถกถาธรรมบท เป็นที่ยอมรับกันทั่วไปว่า อรรถกถาธรรมบท ยังเป็นแหล่งความรู้ด้านประวัติศาสตร์และคดีธรรมต่างๆ ซึ่งได้ช่วยอธิบายเนื้อความที่ลุ่มลึกให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น เป็นชุมชนความคิดทางศาสนา จริยธรรม ปลอมประโลมใจแก่ ผู้เวียนวายตายเกิดในสังสารวัฏ และเป็นคัมภีร์ที่อธิบายลักษณะข้อธรรมที่มีความสำคัญทุกบท จนเป็นที่ยอมรับของชาวพุทธทั้งในประเทศ และต่างประเทศ เพราะสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตได้เป็นอย่างดี

เสาวนีย์ พงศกรเสถียร ได้ศึกษาวิจัย เรื่อง การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องญาณวิทยาในธัมมปทัฏฐกถาสรุปได้ความว่า คำสอนในพระพุทธศาสนาเถรวาทได้รับการสืบทอดมาเป็นลำดับโดยผ่านทางคัมภีร์สำคัญเรียกว่าพระไตรปิฎกอรรถกถาฎีกาอนุฎีกาเป็นต้นคัมภีร์อรรถกถาอธิบายเนื้อความในพระไตรปิฎกที่เป็นหมวดหมู่หรือพระสูตรเล็กน้อย เรียกว่า ขุททกนิกาย ในขุททกนิกายแบ่งออกถึง ๑๕ คัมภีร์ แต่มีหมวดหมู่หรือพระสูตรหนึ่งที่เรียกว่า “พระธรรมบท” เป็นคัมภีร์ ชั้นอรรถกถา อธิบายหมวดธรรมซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในพระสุตตันตปิฎกขุททกนิกายพระไตรปิฎก เล่มที่ ๒๕ คำว่าธรรมบทหรือบทแห่งธรรมเป็นแหล่งประมวลหลักธรรมที่มีเนื้อหาสาระสั้นแต่ชัดเจนลึกซึ้งโดยอรรถและพยัญชนะมีตัวอย่างเป็นบุคลาธิษฐานแต่ยังมีปัญหาเกี่ยวกับบ่อเกิดลักษณะความถูกต้องขอบเขตจำกัดและเงื่อนไขของความรู้อยู่ยังไม่สามารถชี้ชัดว่าเป็นทฤษฎีแห่งความรู้จริงหรือไม่ดังตัวอย่างในธัมมปทัฏฐกถาเช่นเรื่องพระจักขุบาลเถระซึ่งท่านได้ฟังพระธรรมเทศนาแล้วเกิดความเลื่อมใสออกบวชจนได้บรรลุพระอรหันต์ เรื่อง นางปฏาจาราหญิงผู้ไร้สติ แต่กลับได้สติเพียงฟังธรรมเทศนาแล้วบรรลุพระอรหันต์

ณานิศ วงศ์สุวรรณ์ ได้ศึกษาวิจัยเรื่องการศึกษา เรื่อง พุทธวจนะในธรรมบทของเสฐียรพงษ์ วรรณปก สรุปได้ความว่า ในส่วนของหลักธรรมธรรมบทมีหลักธรรมที่เกื้อกูลประโยชน์ทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิตในส่วนของภาษาธรรมบทสำนวนแปลของเสฐียรพงษ์ วรรณปก มีการใช้ภาษาที่งดงามสละสลวยมีการใช้ภาษาภาพจน์อุปมาอุปลักษณ์การใช้ภาวะแย้งการกล่าวซ้ำการใช้สัญลักษณ์และการใช้สัมผัสทาให้พุทธวจนะในธรรมบทได้รับความนิยมมีการตีพิมพ์ถึง ๙ ครั้ง

พระประยูร จีนา ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การแนะแนวของพระพุทธเจ้าในอรรถกถาธรรมบทสรุปได้ความว่า ธมฺมปทฏฐกถา หรือ อรรถกถาธรรมบท เป็นหนังสือชั้นอรรถกถาซึ่งอุบัติขึ้นหลังจากที่พระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพาน พระอรรถกถาจารย์ได้รจนาเพื่อให้ชาวโลกได้ศึกษาพระไตรปิฎกง่ายขึ้น เนื้อเนื่องในอรรถกถาธรรมบท จำนวน ๓๐๒ เรื่องได้ปรากฏหลักธรรมคำสอนการให้ความช่วยเหลืออันมีคุณค่าที่พระพุทธเจ้าได้ทรงใช้ในสมัยพุทธกาล จึงจำเป็นอย่างยิ่งในการศึกษา ผู้วิจัยในฐานะที่เป็นภิกษุในพุทธศาสนาและได้มีโอกาสศึกษาในสาขาวิชาจิตวิทยาการศึกษาและการแนะแนว จึงสนใจที่จะศึกษาโดยการสำรวจวิเคราะห์การแนะแนวของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบทว่าสามารถเทียบเคียงกับการแนะแนวปัจจุบันได้หรือไม่ อย่างไร การแนะแนวของพระพุทธเจ้าในครั้งพุทธกาลนั้นมีความสอดคล้องหรือแตกต่างจากการแนะแนวปัจจุบันอย่างไร อันจะเป็นประโยชน์ในการนำความรู้ที่ได้รับมาประยุกต์ใช้ในการแนะแนวช่วยเหลือบุคคลทำให้มนุษย์สามารถดำเนินชีวิตอย่างมีความสงบสุขในสังคมต่อไป

พระวิพัฒน์ อตฺตเปโม (เอี่ยม เปรมจิต) ได้ศึกษาวิจัย เรื่อง การศึกษาหลักกรรมและการให้ผลของกรรมในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทสรุปได้ความว่า ในคัมภีร์ธรรมบท ได้กล่าวถึงเรื่อง “กรรม” โดยอยู่ในรูปแบบของ “ธัมมปทคาถา” คือ เมื่อเกิดเรื่องขึ้นแล้ว พระพุทธองค์ทรงทราบและแสดงพระธรรมเทศนา และทรงแสดงเป็นพระคาถา เนื้อหาของเรื่องกรรมที่ปรากฏในคัมภีร์ขุททกนิกายธรรมบทจะมีเพียงแต่พระคาถาที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ ซึ่งพระอรรถกถาจารย์ที่แต่งคัมภีร์อรรถกถาได้ค้นคว้าและรวบรวมเหตุการณ์ที่ทำให้พระพุทธองค์ทรงแสดงพระคาถาเหล่านี้เอาไว้ ดังนั้นจึงมีความจำเป็นที่จะต้องศึกษาในคัมภีร์อรรถกถาและคัมภีร์ที่เกี่ยวข้องกับคัมภีร์ธรรมบท ทั้งนี้ ก็เพื่อที่จะทำให้เกิดความเข้าใจเรื่อง”กรรม”ที่ปรากฏในคัมภีร์ขุททกนิกาย ธรรมบทได้ดียิ่งขึ้น

พระวีรพรรณ วุฑฺฒธมฺโม (เชียร ประโคน) ได้ศึกษาวิจัย เรื่องอิทธิพลของความเชื่อในอรรถกถาธรรมบทที่มีต่อประเพณีไทย สรุปได้ความว่าความเชื่อในอรรถกถาธรรมบทที่มีต่อประเพณีไทยนั้นสอดคล้องกับคำกล่าวว่า “ความเชื่อเป็นบ่อเกิดของประเพณี” อิทธิพลของความเชื่อในอรรถกถาธรรมบทรวมถึงความเชื่อในศาสนาอื่นนั้นมีอิทธิพลต่อประเพณีไทยเป็นอย่างมาก และสอดคล้องกับการดำเนินชีวิตของคนไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งเป็นความสำคัญของการศึกษาคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทประการหนึ่งของคนไทย

พระอุทิศ อภิวโร (มีดี) ได้วิจัยเชิงวิเคราะห์เรื่อง “การศึกษาหลักพุทธธรรมเพื่อแก้ปัญหาชีวิตและเศรษฐกิจ” ว่า ผลการวิจัยพบว่า หากพิจารณาถึงศีล ๕ ประการแล้ว จะเห็นได้ว่าเป็นข้อปฏิบัติพื้นฐานของสังคม และเป็นข้อปฏิบัติเพื่อความสุขของสังคมมนุษย์อย่างแท้จริง ถ้าหากพิจารณาด้วยปัญญาให้ถ่องแท้แล้วจะเป็นที่ประจักษ์ว่าความวุ่นวาย ความเดือดร้อนทุกอย่างที่เป็นปัญหาอยู่ใน

สังคมปัจจุบันก็เหตุว่าคนไม่ปฏิบัติตามหลักเบญจศีลนี้เอง ส่วนเบญจธรรมบางที่เรียกว่าเบญจกัลยาธรรม หมายถึง หลักธรรมที่ทำให้สังคมเกิดความสุข หรือหลักธรรมที่ส่งเสริมให้บุคคลงามด้วยความมีเมตตา กรุณา เลี้ยงชีวิตในทางชอบธรรม สำรวมกาม พูดแต่ความจริงมีสติรอบคอบในการกระทำ เบญจศีลเบญจธรรม จะต้องปฏิบัติควบคู่กันเสมอ เพราะว่า ศีล หมายถึง การเว้นความชั่ว ส่วนธรรม หมายถึง การเพิ่มพูนความดี คือ ให้ปฏิบัติควบคู่กันไป ซึ่งจะเป็นการสร้างความสุขในสังคมมนุษย์

พระสอน กุลโล (ภู บรรสุข) ได้วิจัยมโนทัศน์เรื่องชีวิตในพุทธปรัชญาเถรวาท ว่า ผลการวิจัยพบว่า หลักการ คือแนวทางประพฤติปฏิบัติเพื่อนำไปสู่ความสุขที่แท้จริง ได้แก่ การละเว้นความชั่ว การกระทำความดี การทำจิตใจให้ผ่องใสทั้ง ๓ ประการนี้ กล่าวได้ว่าเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา วิธีการ คือ วิธีปฏิบัติเพื่อให้บรรลุถึงความสุข ได้แก่ การรักษาศีล เป็นการละเว้นความชั่วทั้งปวง การให้ทานเป็นการกระทำความดีด้วยการเสียสละแบ่งปันให้แก่ผู้อื่น ทำตนให้เป็นผู้ไม่มีความตระหนี่ถี่เหนียว การเจริญภาวนา ด้วยการฝึกสมาธิเป็นวิธีที่ทำให้จิตใจผ่องใส และบริสุทธิ์ มนุษย์ต้องการประสบความสุขที่แท้จริง มนุษย์ต้องปฏิบัติตามวิถีทางที่กำหนดให้พ้นจากความทุกข์ โดยปกติแล้วมนุษย์มีแนวโน้มที่จะยึดถือหรือปฏิบัติตนสุดโต่งไปข้างหนึ่งเสมอ

จากการศึกษาเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องสรุปได้ว่า เรื่องราวเกี่ยวกับวรรณกรรมที่เป็นวรรณกรรมด้านภาษา ที่ถูกถ่ายทอดลงใบลาน ที่เป็นอักษรธรรม อักษรไทยน้อยนั้นทรงคุณค่ายิ่งควรแก่การศึกษามาก เพราะวรรณคดีที่เป็นเรื่องราวที่เป็นนิทานที่มีหลักธรรม คำสอน คติเตือนใจ ปรัชญาธรรม คติธรรม ที่ควรยิ่งแก่การศึกษา ทั้งเป็นเรื่องราวที่สนุกสนาน และบันเทิงใจ ไปจนถึงการปกครองเมืองจารีตประเพณี ฮีต ๑๒ คลอง ๑๔ ฮีตบ้านคลองวัดและวัฒนธรรมดั่งเดิม ที่ทรงคุณค่ายิ่ง เพื่อมุ่งส่งเสริมวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานให้กว้างขวางยิ่งขึ้น

ฮีต-คอง (คลอง) คือ ฮีตสิบสอง-คองสิบสี่ จึงเสมือน **“ธรรมนูญชีวิตชาวอีสาน”** มาช้านาน ใช้ฮีต-คลองดังกล่าวเป็นแนวทางสร้างความสามัคคีในหมู่ร่วมกันในทางทำบุญกุศลตามเทศกาลในรอบหนึ่งปี ชาวอีสานมีการทำบุญอันเป็นส่วนรวมทุกๆ เดือน ชาวอีสานจะเคร่งครัด ในฮีต-คองมาก จะมีความเคารพเชื่อถือในคำโบราณ ดังที่ปรากฏในฮีต-คอง ตอนหนึ่ง **“อย่าได้ไลหนี เว้นแนวทางคอง ตั้งแต่เก่าไฟทั้งหลาย (ความเดือนร้อน) สิแล่นเข้าเผาบ้าน สิเสื่อมสูญ ให้ฝูงชาวเฮาแท้ อย่าไลคอง ตั้งแต่ก่อน มันสิหมองหม่นเศร้า เมืองบ้านสิทุกข์จนแท้แล้ว”**

ประเพณีที่ถูกกำหนดขึ้นเพื่อเป็นแนวทางปฏิบัติต่อกัน ทำให้เกิดความสงบสุขมีความสมัครสมานสามัคคี มีความเหนียวแน่น และถือว่าเป็นสิ่งดีงาม ซึ่งเหมาะสมกับสภาพแวดล้อม เศรษฐกิจ วิถีชีวิตของชาวอีสาน ที่เรียกว่าวัฒนธรรมทางสหธรรม อันเป็นการถ่ายทอดสืบต่อจนกลายเป็นมรดกทางสังคม ปัจจุบันก็ยังสามารถนำมาใช้ประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตในภาวการณ์เปลี่ยนแปลงของสังคมในยุคใหม่ได้เป็นอย่างดี และนำไปสู่เรื่องของโลกาภิวัตน์นั้นเอง

๑.๘ วิธีดำเนินการวิจัย และสถานที่ทำการทดลอง/เก็บข้อมูล

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ ใช้วิธีการวิจัยแบบพรรณนา เชิงคุณภาพ ดังนี้

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และใช้วิธีการวิเคราะห์เชิงพรรณนา (Descriptive analysis) ซึ่งเป็นการศึกษาอยู่ในกรอบของพุทธปรัชญาธรรมศาสนา (Philosophy of religion) และเป็นการศึกษาจากเอกสาร (Documentary Research) และการสัมภาษณ์(Inter views Research) และได้มีวิธีการศึกษาค้นคว้าทางเอกสารที่เป็นปฐมภูมิและเอกสารทุติยภูมิ

๑) เอกสารปฐมภูมิ (Primary Document) หนังสือผูก, หนังสือเจียง, หนังสือก้อม ใบลาน อักษรธรรมอีสาน และหนังสือสมุดข่อย อักษรไทยสมัยอยุธยาที่เกี่ยวกับคัมภีร์มูลกัจจายนะ ทั้งนี้ใช้ฉบับของวัดเสลาราม บ้านบ่อหิน ตำบลไหล่ทุ่ง อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี

๒) เอกสารทุติยภูมิ (Secondary Document) เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ซึ่งมีผู้ค้นคว้าวิจัย ได้รวบรวมเรียบเรียงไว้ในที่ต่าง ๆ ในรูปแบบตำรา, หนังสือ, เอกสารวิชาการเย็บเล่มและเอกสารอื่นใด ที่นำมาตีพิมพ์เผยแพร่ต่อสาธารณะชนซึ่งเป็นที่เชื่อถือได้

๑.๙ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๙.๑ ทราบถึงเนื้อหาสาระของคัมภีร์มูลกัจจายนะ อักษรธรรมอีสาน

๑.๙.๒ ทราบถึงหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์มูลกัจจายนะ อักษรธรรมอีสาน

๑.๙.๓ ทราบถึงการนำผลวิเคราะห์คุณค่าของคัมภีร์มูลกัจจายนะ อักษรธรรมอีสาน ที่มีต่อเอกลักษณ์ อัตลักษณ์ท้องถิ่นอีสาน

บทที่ ๒

คัมภีร์มูลกัจจายนะอักษรธรรมอีสาน

การวิจัยในบทนี้ผู้วิจัยมุ่งเน้นที่จะศึกษาประวัติและพุทธธรรม ที่ปรากฏในคัมภีร์มูลกัจจายนะ อักษรธรรมอีสาน ดังนี้

๒.๑ ประวัติของคัมภีร์มูลกัจจายนะ

๒.๑.๑ ประวัติพระมหากัจจายนเถระ

๒.๑.๒ สำนักเรียนอักษรธรรมอีสาน มูลกัจจายะ จังหวัดอุบลราชธานี

๒.๑.๓ ความเป็นของอักษรธรรมอีสาน

๒.๑.๔ ลักษณะการประพันธ์ของคัมภีร์มูลกัจจายนะ

๒.๑.๕ สำนวนของภาษาของคัมภีร์มูลกัจายนะ

๒.๒ วิธีลงอักขระธรรมตัวจารตัวหนังสือลงใบลานอักษรธรรมอีสาน

๒.๒.๑ วิธีการเตรียมใบลาน

๒.๒.๒ การจารหนังสือบนใบลาน

๒.๒.๓ การนับหน้าใบลานอักษรธรรมอีสาน

๒.๓ ขั้นตอนการเรียนรู้พระคัมภีร์อักษรธรรมอีสาน

๒.๑ ประวัติของคัมภีร์มูลกัจจายนะ

จะกล่าวถึง ความเป็นมาของมูลกัจจายนะ สำนักเรียนอักษรธรรมอีสาน มูลกัจจายะ จังหวัดอุบลราชธานี

๒.๑.๑ ประวัติพระมหากัจจายนเถระ[๑] คือ พระมหากัจจายนเถระ เป็นหนึ่งในพระมหาเถระลำดับแรก ๆ ของพระพุทธเจ้า ซึ่งได้รับการบรรพชาโดยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทา และพระพุทธองค์ทรงยกย่องให้เป็นเอตทัคคะ ทางด้านการเทศนาขยายความแห่งธรรมที่พระพุทธองค์แสดงไว้โดยย่อ ให้พิสดาร โดยพระอรรถกถาจารย์ได้พรรณนาไว้ว่า ท่านสามารถทำพระดำรัสโดยย่อของพระตถาคตให้บริบูรณ์ ทั้งโดยอรรถทั้งโดยพยัญชนะได้ ชื่อของท่านในพระไตรปิฎกบางแห่งพิมพ์เป็นพระมหากัจจานเถระ

๑) ประวัติในอดีตชาติของท่าน นอกจากในหลาย ๆชาติที่ท่านได้เกิดร่วมสมัยกับพระพุทธองค์เมื่อครั้งเสวยชาติเป็นพระโพธิสัตว์ ดังเช่นได้เกิดเป็น รัชชุคาหกะอำมาตย์ผู้รังวัด เมื่อครั้งพระพุทธองค์ทรงเสวยพระชาติเป็น พระเจ้ากุรุราชโพธิสัตว์ ใน กุรุธรรมชาดกได้เกิดเป็น กาฬเทวิลดาบส

---

[๑]http://www.oknation.net/blog/print.php?id=164386,วันที่ ๔ กุมภาพันธ์ ๕๘.

เมื่อครั้งพระพุทธองค์ทรงเสวยพระชาติเป็น สรภังคดาบส ใน อินทริยชาดกได้เกิดเป็น กาลเทวละดาบส เมื่อครั้งพระพุทธองค์ทรงเสวยพระชาติเป็น สรภังคดาบสโพธิสัตว์ ใน สรภังคชาดก

ส่วนในชาติที่ท่านได้แสดงถึงความปรารถนาที่จะได้รับตำแหน่งเอตทัคคะดังกล่าวมีดังนี้ได้ยินว่า ครั้งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตระ พระมหากัจจายนเถระนั้นบังเกิดในสกุลคฤหบดีผู้มหาศาล ครั้นเมื่อเจริญวัยแล้ว อยู่มาวันหนึ่งวันหนึ่งได้ไปยังพระวิหารที่พระพุทธปทุมุตตระประทับอยู่ และฟังธรรมอยู่แถวท้ายหมู่พุทธบริษัทในวิหารนั้น ได้เห็นภิกษุรูปหนึ่งที่พระศาสดาทรงสถาปนาไว้ในตำแหน่งเป็นยอดของเหล่าภิกษุผู้จำแนกอรรถแห่งพระดำรัสที่พระองค์ตรัสโดยย่อให้พิสดาร ท่านจึงปรารถนาที่จะได้เป็นอย่างภิกษุนี้ในศาสนาของพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งในอนาคตกาลเช่นนั้นบ้าง

ดังนั้น ท่านจึงนิมนต์พระพระปทุมุตตระพุทธเจ้า และทำการถวายมหาทานอยู่ ๗ วัน แล้วท่านจึงหมอบลงแทบพระบาทของพระศาสดา แสดงความปรารถนาว่า ด้วยผลแห่งการถวายทานสักการะนี้ ข้าพระองค์ไม่ปรารถนาสมบัติอื่นใด เพียงแต่ในอนาคตกาล ขอข้าพระองค์พึงได้ตำแหน่งเอตทัคคะนั้นในศาสนาของพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งในอนาคตกาล เหมือน ภิกษุที่พระองค์ทรงสถาปนาไว้ในตำแหน่ง ในวันสุดท้าย ๗ วัน นับแต่วันนี้พระศาสดาทรงตรวจดูอนาคตกาลด้วยพุทธญาณ ทรงเห็นว่าความปรารถนาของกุลบุตรนี้จักสำเร็จ จึงทรงพยากรณ์ว่ากุลบุตรผู้เจริญ ในที่สุดแห่งแสนกัปในอนาคต พระพุทธเจ้าพระนามว่าโคดม จักทรงอุบัติขึ้น ท่านจักเป็นยอดของเหล่าภิกษุผู้จำแนกอรรถแห่งคำที่ตรัสโดยสังเขปให้พิสดาร ในศาสนาของพระโคดมพุทธเจ้าดังนี้ ครั้นเมื่อทรงพยากรณ์แล้ว ทรงกระทำอนุโมทนาแล้วเสด็จกลับไป.ฝ่ายกุลบุตรนั้นบำเพ็ญกุศลตลอดชีพแล้วเวียนเกิดเวียนตายอยู่ในภูมิเทวดา และมนุษย์ทั้งหลายแสนกัป ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าสุเมธะ ได้เป็นวิทยาธร เที่ยวไปทางอากาศ ได้พบพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าสุเมธะ ซึ่งประทับนั่งในชัฏแห่งป่าแห่งหนึ่ง มีใจเลื่อมใสได้เอาดอกกรรณิการ์มาทำการบูชา.ด้วยบุญอันนั้น ท่านจึงเกิดเฉพาะแต่ในสุคติภูมิอย่างเดียวครั้นสมัยพระกัสสปพุทธเจ้า ท่านพระมหากัจจายนเถระก็มาถือปฏิสนธิในครอบครัวหนึ่ง ในกรุงพาราณสี เมื่อพระกัสสปพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ท่านก็ไปยังสถานที่สร้างเจดีย์ทอง จึงเอาอิฐทองมีค่าแสนหนึ่งถวายเป็นพุทธบูชา ตั้งความปรารถนาว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าสรีระของข้าพระองค์จงมีวรรณเพียงดังทองในที่ ๆ เกิดแล้วเถิดต่อแต่นั้น ก็กระทำกุศลกรรมจนตลอดชีวิต และได้เวียนว่ายในภูมิเทวดาและมนุษย์ ได้พุทธันดรหนึ่ง ทั้งนี้ด้วยผล ๓ ประการแห่งพุทธบูชานั้นดังที่กล่าวไว้ใน อปทาน (ขุ. อ. ๓๓/ข้อ ๑๒๑) ดังนี้

๑. เราได้ทำกรรมใดในกาลนั้น ด้วยกรรมนั้น เราไม่รู้จักทุคติเลยนี้เป็นผลแห่งพุทธบูชา

๒. เราท่องเที่ยวอยู่แต่ในสองภพ คือในเทวดาและมนุษย์ ไม่เกิดในภูมิอื่น นี้เป็นผลแห่งพุทธบูชา

๓. เราเกิดในสองสกุล คือสกุลกษัตริย์และสกุลพราหมณ์ เราไม่เกิดใน สกุลที่ต่ำทรามนี้เป็นผลแห่งพุทธบูชา

๒) กำเนิดในพุทธกาล

ครั้งกาลสมัยพระสมณโคดมสัมมาสัมพุทธเจ้าของเราอุบัติ ท่านก็ได้มาบังเกิดเป็นบุตรของติปิติวัจฉพราหมณ์ ผู้เป็นปุโรหิตของพระเจ้าจัณฑปัชโชต ในพระนครอุชเชนี ส่วนผู้เป็นมารดาชื่อจัน

ทนปทุมา ในวันขนานนามท่าน มารดาบิดาปรึกษากันว่าบุตรของตนนั้นมีสรีระมีผิวดั่งทอง จึงขนานนามท่านว่า กาญจนมาณพ ดังนี้

ครั้นเจริญขึ้นแล้วท่านก็ได้ศึกษาไตรเทพจนจบสิ้น ต่อมาเมื่อบิดาท่านวายชนม์แล้ว-ท่านก็ได้รับตำแหน่งปุโรหิตสืบแทนท่านบิดา โดยนามโคตรว่ากัจจายนะ

ครั้งหนึ่งพระเจ้าจัณฑปัชโชตทรงประชุมเหล่าอำมาตย์แล้วมีพระราชดำรัสถามว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงบังเกิดขึ้นในโลกแล้ว จะมีผู้ใดสามารถทูลอาราธนาพระพุทธองค์มาได้ อำมาตย์ทูลว่า อาจารย์กาญจนพราหมณ์เท่านั้นที่จะเป็นผู้สามารถทูลอาราธนาพระพุทธองค์มาได้

พระเจ้าจัณฑปัชโชติจึงให้ตรัสเรียกกัจจายนะอำมาตย์มาเข้าเฝ้าและตรัสสั่งให้ท่านกัจจายนะอำมาตย์ไปยังสำนักของพระพุทธเจ้า และทูลอาราธนามายังวัง กัจจายนะอำมาตย์ทูลขอพรว่า ถ้าอนุญาตให้ท่านได้บวชท่านก็จะไป พระเจ้าจัณฑปัชโชติทรงให้พรตามที่กัจจายนะอำมาตย์ทูลขอเข้าเฝ้าพระพุทธองค์

กัจจายนอำมาตย์ จึงคัดเลือกผู้ที่จะไปทูลอาราธนาพระพุทธเจ้าพร้อมกับตนเพียง ๘ คน. และออกเดินทาง ครั้นเมื่อไปถึง และได้ฟังพระบรมศาสดาทรงแสดงธรรม เมื่อจบเทศนาหมู่อำมาตย์นั้นก็ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมทั้งปฏิสัมภิทา ทั้ง ๘ ท่าน พระบรมศาสดาทรงประทานเอหิภิกขุอุปสัมปทา โดยการเหยียดพระหัตถ์และทรงตรัสว่า เธอ จงมาเป็นภิกษุเถิด, จงประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด ในทันใดนั้น ผมและหนวดของพระอรหันต์ทั้ง ๘ องค์ก็หายไป บาตร และจีวรก็บังเกิดขึ้นด้วยฤทธิ์ เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยอิริยาบถเหมือนพระเถระตั้งร้อยพรรษา

ฉะนั้น พระอรหันตเถระเหล่านั้นเมื่อกิจของตนถึงที่สุดแล้วก็ไม่นั่งนิ่งอยู่เฉย กล่าวอาราธนาพระพุทธองค์เพื่อเสด็จไปกรุงอุชเชนีเหมือนที่พระกาฬุทายีเถระเคยกระทำ พระศาสดาสดับคำอาราธนาของท่านแล้วทรงพระวินิจฉัยว่า พระกัจจายนะย่อมหวังการไปของเราในชาติภูมิของตน แต่ธรรดาพระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงอาศัยเหตุ อันหนึ่ง จึงไม่เสด็จไปสู่ที่ที่ไม่สมควรเสด็จ. เพราะฉะนั้นจึงตรัสแก่พระมหากัจจายนเถระว่า ภิกษุ ท่านนั้นแหละจงไป เมื่อท่านไปแล้ว พระราชาจักทรงเลื่อมใส พระมหากัจจายนเถระจึงถวายบังคมพระตถาคต แล้วกลับไปกรุงอุชเชนีพร้อมกับภิกษุทั้ง ๗ รูปที่มาพร้อมกับตนนั้น ในระหว่างทางกลับกรุงอุชเชนี ภิกษุเหล่านั้นได้เที่ยวบิณฑบาตในนิคมชื่อว่า นาลินิคม โปรดธิดาเศรษฐีผู้มีผมงามในนิคมนั้น มีธิดาเศรษฐี ๒ คน คนหนึ่งเกิดในตระกูลเก่าแก่เข็ญใจเมื่อมารดาบิดาสิ้นชีพไปแล้ว ก็อาศัยเป็นนางนมเลี้ยงชีพ. แต่รูปร่างของเธอนั้นบึกบึน ผมยาวเกินคนอื่นๆ ในนิคมนั้นและยังมีธิดาของตระกูลอิศรเศรษฐีอีกคนหนึ่ง เป็นคนไม่มีผม เมื่อก่อนนั้นมาแม้นางธิดาผู้นี้จะขอซื้อผมจากนางผมดกในราคา ๑๐๐ กหาปณะ หรือ ๑,๐๐๐ กหาปณะแก่เธอ ก็ไม่สำเร็จในวันนั้น ธิดาเศรษฐีผู้มีผมดกนั้นเห็นพระมหากัจจายนเถระมีภิกษุ ๗ รูปเป็นบริวาร เดินมามีบาตรเปล่า คิดว่าภิกษุผู้เป็นเผ่าพันธุ์พราหมณ์รูปหนึ่ง มีผิวดังทองรูปนี้เดินไปบาตรเปล่าทรัพย์อย่างอื่นของเราก็ไม่มี แต่ว่าธิดาเศรษฐีผู้ไม่มีผมบ้านโน้นเคยส่งคนมาเพื่อต้องการซื้อผมจากเรา ตอนนี้เราอาจถวายไทยธรรมแก่พระเถระได้ด้วยทรัพย์ที่เกิดจากที่ได้ค่าผมนี้เมื่อคิดดังนั้นแล้วจึงส่งสาวใช้ ไปนิมนต์พระเถระทั้งหลายให้นั่งภายในเรือนของตน พอพระเถระนั่งแล้ว นางก็เข้าห้องตัดผมของตน แล้วกล่าวแก่สาวใช้ว่า เจ้าจงเอาผมเหล่านี้ให้แก่ธิดาเศรษฐีบ้านโน้น แล้วเอาของที่นางให้มา เราจะถวายบิณฑบาตแก่พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลาย. สาวใช้ ถือผมนั้นไปยังสำนักของธิดาเศรษฐี.ธรรมดาขึ้นชื่อว่าของที่จะขายนั้น จะมีราคาก็ต่อเมื่อผู้ซื้อต้องการขอซื้อ ธิดาเศรษฐีผู้ไม่มีผมคิดว่า เมื่อก่อนเราขอซื้อด้วยทรัพย์เป็นอันมาก

แต่นางก็ไม่ยอมขาย แต่บัดนี้ เมื่อนางมาเสนอขายเอง ก็ไม่ได้ตามราคาเดิม จึงให้ไป ๘ กหาปณะเท่านั้น สาวใช้นำกหาปณะไปมอบให้แก่ธิดาเศรษฐีผู้มีผมมากธิดาเศรษฐีก็จัดบิณฑบาต ๘ ที่ ให้มีค่าที่ละหนึ่งกหาปณะ ถวายแด่พระเถระทั้งหลาย พระเถระเล็งดูด้วยฌานแล้ว เห็นอุปนิสัยของธิดาเศรษฐี จึงถามว่าธิดาเศรษฐีไปไหน. สาวใช้ตอบว่า อยู่ในห้องเจ้าค่ะ พระเถระว่าจงไปเรียกนางมาซิ. ธิดาเศรษฐีก็มาด้วยความเคารพในพระเถระ ไหว้พระเถระแล้วเกิดศรัทธาอย่างแรง อันว่าทานอันบริสุทธิ์นั้นย่อมให้ผลในปัจจุบันชาติทีเดียว เพราะฉะนั้น พร้อมกับการไหว้พระเถระ ผมของนางจึงเกิดขึ้นดังเดิม

โปรดพระเจ้าจันฑปัชโชต ฝ่ายพระเถระทั้งหลายจึงถือเอาบิณฑบาตนั้นเหาะขึ้นไปต่อหน้าธิดาเศรษฐี และเหาะลงยังพระราชอุทยานของพระเจ้าจันฑปัชโชติ ชื่ออุทธยานกัญจนะ คนเฝ้าพระราชอุทยานเห็นพระเถระนั้น จึงไปเข้าเฝ้าพระราชา กราบทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ พระคุณเจ้ากัจจายะปุโรหิตของเราบวชแล้ว และกลับมายังอุทยานแล้วพระเจ้าข้า พระเจ้าจันฑปัชโชตจึงเสด็จไปยังอุทยานไหว้พระเถระผู้กระทำภัตกิจแล้วด้วยเบญจางคประดิษฐ์ แล้วประทับนั่ง ณ ที่สมควรส่วนหนึ่ง ตรัสถามว่า ท่านเจ้าข้าพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ที่ไหนล่ะ พระเถระทูลว่า พระองค์มิได้เสด็จมาเองทรงส่งอาตมา มหาบพิตร พระราชาตรัสถามว่าท่านผู้เจริญ วันนี้พระคุณเจ้าได้ภิกษา ณ ที่ไหนพระเถระทูลบอกเรื่องที่ธิดาเศรษฐีกระทำทุกอย่างให้พระราชาทรงทราบ ตามถ้อยคำควรแก่ที่ตรัสถาม พระราชาตรัสสั่งให้จัดแจงที่อยู่แก่พระเถระ แล้วนิมนต์พระเถระไปยังนิเวศน์ แล้วรับสั่งให้ไปนำธิดาเศรษฐีมาตั้งไว้ในตำแหน่งอัครมเหสีแล้วพระราชาทรงกระทำสักการะใหญ่แต่พระมหากัจจายนเถระ มหาชนเลื่อมใสในธรรมกถาของพระเถระ บวชในสำนักของพระเถระ ตั้งแต่นั้น ทั่วพระนครก็รุ่งเรืองด้วยผ้ากาสาวพัตรเป็นอันเดียวกัน คลาคล่ำ ไปด้วยหมู่ภิกษุ ฝ่ายพระเทวีนั้นทรงเลื่อมใสในพระมหากัจจายนเถระอย่างยิ่ง ขอพระราชานุญาตสร้างวิหารถวายพระเถระในกัญจนราชอุทยาน. พระเถระยังชาวอุชเชนีให้เลื่อมใสในพระบวรพุทธศาสนาแล้ว จึงกลับไปเฝ้าพระศาสดาอีกครั้งหนึ่ง ต่อมาภายหลังพระศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ เชตวันมหาวิหาร ทรงกระทำพระสูตร ๓ สูตร เหล่านี้คือ มธุบิณฑิกสูตร, กัจจายนเปยยาลสูตร, ปรายนสูตร ให้เป็นอรรถุปบัติเหตุ แล้วทรงสถาปนาพระเถระไว้ในตำแหน่งเป็นยอดของเหล่าภิกษุ ผู้จำแนกอรรถแห่งพระดำรัสที่ทรงตรัสโดยย่อให้พิสดารแล้ว

๓) พระมหากัจจายนเถระกราบทูลขอให้ทรงปรับพุทธบัญญัติบางข้อสำหรับจังหวัดอวันตีทักขิณาบถ

สมัยหนึ่ง ท่านพระมหากัจจายนะ พักอาศัยอยู่ที่ภูเขาปวัตตะ แขวงเมืองกุรุรฆระ ในอวันตีทักขิณาปถชนบท มีชายผู้หนึ่งชื่อ โสณะอุบาสกได้ฟังธรรมในสำนักของท่านพระมหากัจจายนะ ก็บังเกิดความเลื่อมใสเป็นอย่างยิ่งในพระพุทธศาสนา มีจิตตั้งอยู่ในสรณะและศีล จึงได้สร้างวิหารในที่อันสมบูรณ์ด้วยร่มเงาและน้ำใสใกล้ปวัตตบรรพต แล้วนิมนต์พระเถระให้อยู่ในวิหารนั้น โสณะอุบาสกได้อุปัฏฐากท่านพระมหากัจจายนะด้วยปัจจัยทั้ง ๔ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า โสณะอุบาสกเป็นอุปัฏฐากของท่านมหากัจจานะ

ครั้งหนึ่ง โสณะอุบาสกได้เดินทางไปยังเมืองอุชเชนีกับหมู่ เกวียนเพื่อต้องการค้าขาย ครั้นค่ำลงในระหว่างทางหมู่เกวียนได้หยุดกองเกวียนไว้ในดงเพื่อพักผ่อน โสณะอุบาสกเพื่อหลีกการพัก

อย่างแออัดจึงหลีกไปนอนที่ท้ายหมู่เกวียน ครั้นใกล้รุ่ง หมู่เกวียนก็เคลื่อนออกเดินทางต่อไปโดยไม่มีใครปลุกโสณะอุบาสก

ครั้นเมื่อตื่นขึ้น โสณะอุบาสกไม่เห็นใครเลยก็ออกเดินไปตามทางเกวียนไปเรื่อย ๆ จนกระทั่งเหนื่อยจึงได้เข้าพักยังต้นไทร ระหว่างทาง ณ ที่นั้นเขาได้พบเปรตตนหนึ่งยืนกินเนื้อของตนเองที่หล่นจากกระดูก โสณะอุบาสกจึงได้ถามถึงกรรมของเปรตที่ทำมาในอดีต

เปรตนั้นก็เล่าว่า เมื่อชาติก่อนตนเป็นพ่อค้าอยู่ในเมืองภารุกัจฉนคร ได้หลอกลวงเอาของของคนอื่นมาเคี้ยวกิน เมื่อมีสมณะเข้าไปบิณฑบาต ตนก็ด่าว่า จงเคี้ยวกินเนื้อของพวกมึงซิ เพราะกรรมนั้นจึงต้องเสวยทุกข์เช่นนี้

โสณะอุบาสกได้ฟังดังนั้นกลับได้ความสลดใจอย่างเหลือล้น.และได้เดินทางต่อไป ก็ได้พบพวกเปรตเล็ก ๒ ตน มีโลหิตดำไหลออกจากปาก จึงถามถึงบุรพกรรมของเปรตนั้นเช่นเดียวกัน ฝ่ายเปรตเหล่านั้น ก็ได้เล่ากรรมของตน แก่โสณะอบาสกนั้น ความว่า

ในอดีตชาติ ในเวลาที่ยังเป็นเด็ก เปรตเหล่านั้นเลี้ยงชีพด้วยการค้าขายสิ่งของ ในภารุกัจฉนคร เมื่อมารดาของตนนิมนต์พระขีณาสพทั้งหลายให้มาฉัน จึงไปยังเรือนแล้ว ด่าว่า ทำไม แม่จึงให้สิ่งของของพวกเรากับพวกสมณะ ขอให้โลหิตดำจงไหลออกจากปากของพวกสมณะผู้บริโภคโภชนะที่แม่ให้แล้วเถิด.เพราะกรรมนั้น เด็กเหล่านั้น จึงไปเกิดในนรก หมดกรรมจากนรกแล้ว ก็มาเกิดเป็นเปรตด้วยเศษแห่งวิบากของกรรมนั้นโสณะอุบาสก ได้ฟังดังนั้นก็เกิดความสลดใจอย่างเหลือล้น ครั้นเมื่อเขากลับไปยังกรุงอุชเชนีจึงได้ขอบรรพชาต่อพระมหากัจจายนเถระ ท่านพระมหาเถระพิจารณาแล้วเห็นว่าญาณของโสณะอุบาสกยังไม่แก่กล้าพอต่อเพศบรรพชิต จึงได้ยับยั้งไว้ถึงสองครั้งในวาระที่สาม พระเถระพิจารณาเห็นว่าโสณะอุบาสกมีญาณแก่กล้าเพียงพอแล้ว จึงยินยอมให้บรรพชา แต่ว่าในสมัยนั้นการบรรพชาโดยพระสาวกต้องกระทำด้วยองค์ทสวรรค คือต้องหาพระสงฆ์ให้ครบ ๑๐ รูป สมัยนั้นอวันตีชนบทอันตั้งอยู่แถบใต้ มีภิกษุน้อยรูป ท่านพระมหากัจจายนเถระกว่าจะจัดหาพระภิกษุสงฆ์ให้ครบองค์ประชุมทสวรรคได้ก็ต่อล่วงไปถึง ๓ ปี จึงอุปสมบทให้ท่านพระโสณะได้

ครั้นเมื่อบวชแล้วได้ระยะหนึ่ง พระโสณะเถระปรารถนาจะเดินทางไปเฝ้าพระพุทธเจ้าจึงได้ขออนุญาตต่อพระอุปัชฌาย์คือพระมหากัจจายนเถระ ท่านพระกัจจายนเถระก็อนุญาตพร้อมทั้งสั่งให้ไปกราบทูลขอพระบรมพุทธานุญาต ให้พระพุทธองค์ทรงแก้ไขพุทธบัญญัติ ๕ ข้อ ซึ่งไม่สะดวกแก่พระภิกษุผู้อยู่ในอวันตีชนบท คือ

๑. จังหวัดอวันตีทักขิณาบถ มีภิกษุน้อยรูป ขอได้โปรดทรงอนุญาตการอุปสมบทด้วยคณะสงฆ์เพียง ๕ รูปได้ ทั่วปัจจันตชนบท

๒. พื้นดินในอวันตีทักขิณาชนบท มีดินสีดำมาก ดื่นดาดด้วยระแหง กีบโค ขอได้โปรดทรงอนุญาตให้พระภิกษุสวมรองเท้าหลายชั้นได้ทั่วปัจจันตชนบท

๓. คนทั้งหลายในอวันตีทักขิณาบถ นิยมการอาบน้ำ ถือว่าน้ำทำให้บริสุทธิ์ ขอได้โปรดทรงอนุญาตการอาบน้ำได้เป็นนิตย์ทั่วปัจจันตชนบท

๔. ในอวันตีทักขิณาบถ ใช้เครื่องลาดที่ทำด้วย หนังแกะ หนังแพะหนังกวาง เป็นปกติธรรมดาเหมือนกับที่ในมัชฌิมชนบท ใช้เครื่องลาดที่ทำด้วยหญ้าตีนกา หญ้าหางนกยูง หญ้าหนวดแมว หญ้าหางช้าง เป็นปกติธรรมดาเช่นกัน ขอได้โปรดทรงอนุญาตให้ภิกษุได้ใช้ หนังเครื่องลาด คือ หนังแกะ หนังแพะ หนังกวาง ทั่วปัจจันตชนบท

๕. เมื่อมีผู้ฝากถวายจีวรให้กับหมู่ภิกษุผู้อยู่นอกสีมาด้วยคำว่า ข้าพเจ้าทั้งหลายถวายจีวรผืนนี้แก่ภิกษุผู้มีชื่อนี้ ภิกษุผู้รับฝากก็มาบอกแก่ภิกษุชื่อนั้น ๆ ว่า มีคนที่มีชื่ออย่างนี้ ฝากจีวรให้มาถวายแก่ท่าน พวกภิกษุผู้ได้รับคำบอกเล่าเมื่อทราบดังนั้น ก็รังเกียจไม่ยินดีรับจีวรที่มีผู้ฝากมาถวาย โดยคิดว่าจีวรนั้นเป็นนิสสัคคีย์ ขอได้โปรดทรงอนุญาตให้ภิกษุนั้นรับจีวรที่มีผู้ฝากภิกษุอื่นมาถวายได้ โดยให้ถือว่าจีวรนั่นยังไม่ควรนับราตรี ตราบเท่าที่ยังไม่ถึงมือภิกษุผู้ที่เขาเจาะจงถวาย

๔) พระบรมศาสดาทรงอนุญาตตามที่ พระมหากัจจายนเถระกราบทูลขอ

ต่อมาพระโสณะเถระท่านนี้ ได้รับการยกย่องจากพระพุทธองค์ให้เป็น เอตทัคคะผู้เลิศกว่าภิกษุผู้กล่าวถ้อยคำอันไพเราะทรงสถาปนาพระเถระไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ ผู้จำแนกอรรถแห่งพระดำรัสที่ทรงตรัสโดยย่อให้พิสดารข้อพิสูจน์ในเรื่องนี้ได้ปรากฏอยู่หลายแห่ง เช่นเมื่อคราวพระพุทธองค์ทรงแสดง มธุปิณฑิกสูตร แก่พระภิกษุหมู่หนึ่ง แต่ได้ทรงแสดงไว้โดยย่อ เหล่าพระภิกษุนั้นเมื่อฟังความโดยย่อเช่นนั้นก็สงสัยว่าใครจะเป็นผู้สามารถเทศนาความโดยละเอียดให้แก่พวกตนได้ ก็นึกถึงพระมหากัจจายนเถระว่าเป็นผู้ที่พระศาสดาทรงยกย่องว่าจะชี้แจงเนื้อความแห่งอุเทศที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้โดยย่อ ให้พิสดารได้ จึงได้ไปอาราธนาพระมหากัจจายนเถระให้เทศน์ขยายความในเรื่องดังกล่าวพระมหาเถระก็ได้เทศนาบรรยายขยายความอย่างพิสดารให้แก่หมู่ภิกษุเหล่านั้น ครั้นเมื่อจบแล้ว หมู่ภิกษุจึงเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ทูลเรื่องที่พวกตนอาราธนาพระมหากัจจายนเถระ ให้เทศน์ขยายความพุทธพจน์ที่ทรงแสดงโดยย่อแก่พวกตน พระพุทธองค์ทรงตรัสยกย่องพระมหากัจจายนเถระว่าพระมหากัจจายนะเถระเป็นบัณฑิต เป็นผู้มีปัญญามาก แม้หมู่พระสงฆ์เหล่านั้นจะถามเนื้อความนี้กับพระพุทธองค์ พระพุทธองค์ก็จะพึงเทศนาเนื้อความนั้น เหมือนกับที่พระมหากัจจานะเทศน์แล้วเช่นนั้นและใน อุทเทสวิภังคสูตร, มหากัจจายนภัทเทกรัตตสูตร และอธรรมสูตร พระพุทธองค์ก็ทรงยกย่องพระมหากัจจายนเถระในลักษณะนั้นเช่นเดียวกันนอกจากจะเทศนาขยายความย่อในพระธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแสดงแก่พระภิกษุทั้งหลายแล้ว แม้กับพุทธบริษัทเหล่าอื่นมี อุบาสก อุบาสิกา เป็นต้น พุทธบริษัทเหล่านั้นเมื่อประสงค์ที่จะฟังธรรมที่พระพุทธองค์ตรัสโดยย่อ ให้ได้เนื้อความโดยละเอียดก็พากันมาอาราธนาให้พระมหากัจจายนเถระเทศนาเนื้อความโดยพิสดารให้ฟังเช่นกัน เช่นใน กาลีสูตร ท่านได้แสดงธรรมขยายความแห่งกุมารีปัญหาที่พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมโดยย่อไว้ ให้กับอุบาสิกาชื่อ กาลี ชาวเมืองกุรรฆระฟังใน หลิททิกานิสูตร สมัยท่านพักอยู่ ณ ภูเขาชันข้างหนึ่ง ใกล้กุรรฆรนครแคว้นอวันตีรัฐ คฤหบดีชื่อหลิททกานิ เข้าไปหาท่านพระมหากัจจายนะเถระ แล้วอาราธนาให้ท่านได้เทศนาขยายความแห่ง มาคันทิยปัญหา ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมโดยย่อไว้ให้ฟังโดยพิศดาร

๕) การเผยแผ่พระพุทธศาสนา

นอกจากการขยายพระพุทธพจน์ที่ตรัสไว้โดยย่อ ให้พิสดารแล้ว ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา นอกจากนี้ท่านก็ได้ปลูกฝังความเลื่อมใสให้เกิดแก่ชาวนครอุชเชนีให้เลื่อมใสในพระบวรพุทธศาสนาแล้ว ท่านยังได้เทศน์โปรด พระเจ้ามธุรราชอวันตีบุตร แห่งเมืองมธุรา ซึ่งเป็นการเทศนาภายหลังที่พระพุทธองค์ทรงดับขันธปรินิพพานไปแล้ว ตามที่ปรากฏในมธุรสูตร จนได้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ยึดเอาพระพุทธพระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะจนตลอดชีวิตและเทศน์โปรดสุชาตกุมาร ผู้เป็นเป็นราชโอรสของพระเจ้าอัสสกะ ผู้เป็นใหญ่ในแคว้นอัสสกรัฐ ให้มีความเลื่อมใสใน

พระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นการเทศนาภายหลังที่พระพุทธองค์ทรงดับขันธปรินิพพานไปแล้ว เช่นกัน และพยากรณ์ว่าสุชาติกุมารจะสิ้นชีวิตภายในห้าเดือนข้างหน้า และได้ให้พระบรมสารีริกธาตุแก่สุชาติกุมาร โดยให้สุชาตราชกุมาร บูชาพระบรมสารีริกธาตุนี้แล้วจะเป็นประโยชน์แก่ตนเอง สุชาตกุมารได้บูชาพระบรมสารีริกธาตุนั้น ด้วยของหอมและพวงมาลัย และขวนขวายในการทำบุญให้ทาน เมื่อสิ้นชีวิตแล้ว ได้ไปบังเกิดในสวนนันทวัน ที่ดาวดึงส์เทวโลก และมีราชรถทองเป็นสมบัติ ปรากฏเรื่องในจูฬรถวิมานสูตรสมัยท่านอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำกัททมทหะ ใกล้พระนครวรรณะ ท่านได้เทศน์โปรด พราหมณ์ที่ชื่อ อารามทัณฑะ จนได้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนาสมัยท่านอยู่ที่ป่าคุนทาวัน ใกล้เมืองมธุรา ท่านได้เทศน์โปรด พราหมณ์ที่ชื่อ กัณฑรายนะ จนได้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ยึดเอาพระพุทธพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะจนตลอดชีวิตสมัยท่านอยู่ ณ อรัญญกุฏี ใกล้มักกรกฏนคร ในอวันตีชนบท ท่านได้เทศน์โปรด พราหมณ์ที่ชื่อ โลหิจจ ผู้เป็นเจ้าสำนัก มีศิษย์มากมาย จนได้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ยึดเอาพระพุทธพระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะจนตลอดชีวิตเช่นเดียวกัน

๖) เกิดร่วมสมัยกับพระโพธิสัตว์

ท่านได้เกิดร่วมชาติกับพระโพธิสัตว์อยู่หลายชาติ ดังที่ปรากฏในชาดกต่าง ๆ เช่นเกิดเป็นรัชชุคาหกะอำมาตย์ผู้รังวัด พระพุทธองค์เสวยพระชาติเป็นพระเจ้ากุรุราชโพธิสัตว์ ใน กุรุธรรมชาดก เกิดเป็นกาฬเทวิลดาบส พระพุทธองค์เสวยพระชาติเป็นสรภังคดาบส ใน อินทรยชาดกเกิดเป็นเทวลดาบส พระพุทธองค์เสวยพระชาติเป็นสรภังคดาบส ใน สรภังคชาดก**เรื่องพระโสไรยเถระ**เศรษฐีบุตรกลับเพศเป็นหญิงแล้วหลบหนีเมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ประทับอยู่ในกรุงสาวัตถี ลูกชายของโสไรยเศรษฐี ในโสไรยนคร นั่งบนยานน้อยกับสหายผู้หนึ่งออกไปจากนคร เพื่อประโยชน์จะอาบน้ำพร้อมกับบริวารเป็นอันมาก.ขณะนั้น พระมหากัจจายนเถระ กำลังเดินไปสู่โสไรยนครเพื่อบิณฑบาต รัศมีแห่งสรีระของพระเถระมีสีเหมือนทองคำ ลูกชายของโสไรยเศรษฐี เห็นท่านแล้วจึงคิดว่า **“สวยจริงหนอพระเถระรูปนี้ ควรเป็นภริยาของเรา หรือสีแห่งสรีระของภริยาของเรา พึงเป็นเหมือนสีแห่งสรีระของพระเถระนั้น”** ในขณะสักว่าเขาคิดแล้วเท่านั้น เศรษฐีบุตรก็กลายเพศไปเป็นหญิง ลูกชายของโสไรยเศรษฐีเกิดความอายจึงลงจากยานน้อยหนีไปทางที่ไปสู่เมืองตักกสิลา พวกเพื่อนและพ่อแม่ออกติดตามแต่ไม่พบฝ่ายพวกสหาย เที่ยวค้นหาข้างโน้นและข้างนี้ ก็ไม่ได้พบ เมื่อตนอาบเสร็จแล้วจึงได้กลับไปสู่เรือน เมื่อถูกถามถึงบุตรเศรษฐี ก็ตอบว่า พวกเขาเข้าใจว่าบุตรเศรษฐีอาบน้ำเสร็จและกลับมาก่อนแล้ว.มารดาและบิดาของเขาเที่ยวตามหาในที่ต่าง ๆ ก็ไม่พบ จึงร้องไห้รำพัน ได้ทำบุญอุทิศส่วนกุศลด้วยความสำคัญว่าลูกชายของพวกเขาได้เสียชีวิตไปแล้ว นางเดินตามพวกเกวียนไปเมืองตักกสิลา ส่วนลูกชายเศรษฐีที่กลายเป็นเพศหญิง เห็นพวกเกวียนไปสู่เมืองตักกสิลาหมู่หนึ่ง จึงเดินตามไปข้างหลัง ๆ เมื่อพวกหมู่เกวียนเห็นนางเข้าจึงถามว่า “หล่อนเดินตามเกวียนพวกเรามาทำไม ? นางกล่าวว่า “พวกท่านจงขับเกวียนของท่านไปเถิด ดิฉันจักเดินไป” เมื่อเดินไป ๆ เมื่อยเข้านางจึงได้ถอดแหวนสำหรับสวมนิ้วมือให้เพื่อแลกกับการนั่งไปในเกวียนได้เป็นภริยาของลูกชายเศรษฐีในเมืองนั้นพวกกองเกวียนต่างคิดว่า “ลูกชายเศรษฐีของพวกเราในกรุงตักกสิลายังไม่แต่งงาน เราจะบอกเรื่องหญิงนี้แก่ท่านเพื่อจะได้รางวัล” พวกเขาจึงไปแจ้งเรื่องนี้ ครั้นได้ฟังแล้วลูกชายเศรษฐีจึงให้เรียกนางมา เมื่อนางมาแล้ว บุตรเศรษฐีเห็นว่านางเหมาะกับวัยของตน มีรูปงามน่าพึงใจ ก็เกิดความรักขึ้น จึงได้รับนางไว้เป็นภริยานางคลอดบุตรนางอยู่กับบุตรเศรษฐีจนมีบุตรด้วยกัน ๒ คนเมื่อรวมกับบุตรของนางเมื่อครั้งเป็นชายในโสไรยนครอีก ๒ คน ก็รวมเป็น ๔ คนนางได้พบกับเพื่อนเก่าแล้วเล่าเรื่องให้ฟังต่อมาลูกชาย

เศรษฐีผู้เป็นสหายของนาง (เมื่อครั้งเป็นชาย) เดินทางจากโสไรยนครไปสู่กรุงตักกสิลา ขณะเข้าไปสู่พระนคร ได้ผ่านบ้านของนางซึ่งยืนมองดูผู้คนเดินไปมาบนถนนอยู่บนปราสาทชั้นบน เห็นสหายนั้นก็จำได้ จึงส่งสาวใช้ให้ไปเชิญมา แล้วรับรองและเลี้ยงดูอย่างใหญ่โต สหายนั้นสงสัยจึงถามว่า เราเคยรู้จักกันหรือนางจึงได้เล่าเรื่องที่เกิดขึ้นที่ผ่านมาให้ฟังสหายเก่าของนางจึงแนะให้นางไปขอขมาต่อพระเถระเสีย ขอให้ท่านยกโทษให้นางขอขมาพระมหากัจจายนเถระนางจึงเดินทางไปหาพระเถระ เล่าเรื่องและขอให้ท่านยกโทษให้ พระเถระจึงยกโทษให้ ครั้นพอพระเถระ เอ่ยปากยกโทษให้เท่านั้น นางก็กลับเพศเป็นชายดังเดิมเมื่อกลับมาเป็นชายแล้ว เขาจึงมอบบุตรที่เกิดกับ เศรษฐีบุตรในกรุงตักกสิลาให้แก่บิดาและออกไปบวชในสำนักพระเถระ ได้นามว่า “โสไรยเถระ” และได้ออกจาริกไปถึงเมืองสาวัตถีกับพระเถระชาวเมืองสาวัตถีทราบเรื่องเข้าพากันแตกตื่นเข้าไปถามเรื่องราว กี่พวกต่อกี่พวกก็ถามแต่เรื่องนี้จนท่านรำคาญใจจึงหลีกไปนั่งแต่คนเดียว ยืนแต่คนเดียว ท่านเข้าถึงความเป็นคนเดียวอย่างนี้ เริ่มตั้งความสิ้นและความเสื่อมในอัตภาพ บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลายแล้ว ศิษย์ที่ปรากฏชื่อในพระไตรปิฎก หรือ ใน อรรถกถาของท่านพระวัลลิยเถระพระโสไรยเถระพระโสณะเถระ

๒.๑.๒ สำนักเรียนอักษรธรรมอีสาน มูลกัจจายะ จังหวัดอุบลราชธานีคือ อักษรอีสานตามแบบล้านช้างมีใช้กันมาแต่โบราณ แบ่งเป็นสองชนิด คืออักษรไทน้อยและอักษรธรรม โดยอักษรไทน้อยใช้เขียนเอกสารทั่วไป รวมทั้งเอกสารราชการด้วย ส่วนอักษรธรรมใช้เขียนคัมภีร์และวรรณกรรมทางศาสนา จนกระทั่งมีการปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ ๕ และเริ่มมีการใช้อักษรไทยกลางทั่วประเทศ ทำให้อักษรอีสานทั้งสองเริ่มลดความนิยมลง จนกระทั่งเลิกเรียนเลิกสอนกันในที่สุดในสมัยรัชกาลที่ ๖ เมื่อมีหลักสูตรประถมศึกษาจากส่วนกลางเข้ามาแทนที่พื้นที่ภาคอีสานมีหลักฐานเป็นอักษรจารึกค่อนข้างหลากหลาย แรกเริ่มนั้น จารึกที่เก่าแก่ที่สุดที่พบจะใช้อักษรปัลลวะ ซึ่งใช้กันในสมัยทวารวดี ยุคต่อมาก็เป็นอักษรขอม จนกระทั่งขอมเริ่มเสื่อมอำนาจลง จารึกในภาคอีสานก็ขาดช่วงไปเป็นเวลาหลายร้อยปี ก่อนที่จะมีอักษรพญาลิไทปรากฏขึ้น ซึ่งตรงกับหลักฐานทางสุโขทัยว่ามีการเผยแผ่พุทธศาสนาเถรวาทจากสุโขทัยออกไปในรัฐไทยต่าง ๆ รวมทั้งล้านช้างด้วย การขาดช่วงของจารึกเป็นเวลาหลายร้อยปีทำให้สันนิษฐานว่าชนชาติที่ใช้อักษรขอมกับชนชาติไทย-ลาวที่เริ่มใช้อักษรพญาลิไทน่าจะเป็นคนละชนชาติกัน จึงเป็นสาเหตุที่ทำให้คนทั้งภูมิภาคเปลี่ยนมาใช้อักษรใหม่อย่างไม่มีปี่มีขลุ่ย ซึ่งคงเป็นไปได้ยากถ้าประชากรเคยใช้อักษรชนิดหนึ่งอยู่ก่อนแล้ว การเผยแผ่ศาสนาในสมัยพญาลิไทก็ทำให้ชนชาติไทย-ลาวในล้านช้างรับอักษรพญาลิไทมาใช้ตั้งแต่บัดนั้น

ทางภาคเหนือ หริภุญชัยได้รับถ่ายทอดวัฒนธรรมจากชาวมอญที่ลี้ภัยจากการรุกรานของพระเจ้าอนุรุธแห่งพุกามมา และเริ่มมีอักษรมอญใช้ ก่อนที่จะค่อย ๆ พัฒนาเป็นอักษรยวนล้านนา (ตัวเมือง) ต่อมาจนถึงสมัยล้านนาเชียงใหม่เมื่อทางสุโขทัยมีการใช้ลายสือไทย และแพร่กระจายขึ้นไปทางภาคเหนือพร้อมกับการเผยแผ่พุทธศาสนาในสมัยพญาลิไท ล้านนาก็เริ่มรับเอาอักษรสุโขทัยไปใช้บ้าง (ในเวลาไล่เลี่ยกับที่ล้านช้าง) โดยมีการพัฒนารูปร่างและผสมอักษรยวนเข้ามาเล็กน้อยจนกลายเป็น อักษรฝักขาม ซึ่งจะใช้อักขรวิธีแบบไทยเป็นหลัก คือเขียนตัวสะกด-ควบกล้ำบนเส้นบรรทัดทั้งหมด ไม่ใช่เขียนสังโยคห้อยข้างล่างหรือใช้ตัวเฟื้องตามแบบมอญอักษรยวนล้านนาและอักษรฝักขามค่อย ๆ แพร่กระจายเข้าไปในล้านช้างผ่านทางพระล้านช้างที่มาศึกษาศาสนาในล้านนา และแพร่อย่างทวีคูณเมื่อมีความสัมพันธ์ทางการเมืองกันในสมัยพระเจ้าโพธิสาลราชของล้านช้าง ซึ่งได้พระราชธิดาของพระเจ้าเชียงใหม่เป็นมเหสี และเมื่อแผ่นดินเชียงใหม่ว่างลงโดยขาดรัชทายาท พระ

ไชยเชษฐาธิราชซึ่งเป็นพระโอรสจึงได้รับอัญเชิญไปครองเมืองเชียงใหม่ตามสิทธิ์ทางฝ่ายพระมารดา ต่อมาเมื่อพระเจ้าโพธิสาลราชสวรรคต พระไชยเชษฐาธิราชจึงได้เสด็จกลับมาสืบราชสมบัติที่ล้านช้าง โดยได้ย้ายเมืองหลวงจากหลวงพระบางลงมาตั้งที่เวียงจันทน์เพื่อหลบหลีกอิทธิพลของพระเจ้าบุเรงนองแห่งพม่า เอกสารต่าง ๆ ของล้านนาจึงถูกเคลื่อนย้ายเข้าล้านช้างขนานใหญ่ พร้อมกับอักษรยวนล้านนาและอักษรฝักขามด้วยการเคลื่อนย้ายเอกสารครั้งนี้ถือเป็นการแพร่กระจายภาษาเขียนเข้าสู่ล้านช้างเป็นระลอกที่สอง ชาวล้านช้างรับอักษรฝักขามได้ไม่ยากเพราะเคยใช้อักษรพญาลิไทมาบ้างแล้ว ส่วนอักษรยวนล้านนานั้นก็ใช้กันตามวัดมาก่อนหน้านั้นพอสมควรแล้วอักษรฝักขามได้พัฒนาต่อมาเป็นอักษรไทน้อย (ซึ่งในประเทศลาวเรียกว่า อักษรลาวบูฮาน หรืออักษรลาวโบราณ) และอักษรไทน้อยนี้ก็ได้พัฒนาต่อมาจนเป็นอักษรลาวในปัจจุบัน ส่วนอักษรยวนล้านนาก็ได้พัฒนาต่อมาเป็นอักษรธรรมล้านช้าง

ดังนั้น โดยตระกูลภาษาเขียนแล้ว อักษรไทน้อยถือว่าอยู่ในตระกูลอักษรไทย ซึ่งมีรากมาจากอักษรเขมรอีกทอดหนึ่ง ส่วนอักษรธรรมนั้นอยู่ในตระกูลอักษรมอญ[๒]

คนในพื้นที่ภาคอีสานของไทยก็ได้ใช้อักษรทั้งสองนี้มาโดยตลอด คนที่เรียนหนังสือก็จะต้องเรียนอักษรทั้งสองนี้ เพราะอักษรไทน้อยใช้ในเอกสารทางราชการ และอักษรธรรมใช้ในทางศาสนา จนกระทั่งเริ่มลดความนิยมลงในสมัย ร.๕ ที่มีระบบการศึกษาจากส่วนกลาง โดยอักษรไทยภาคกลางเข้ามามีบทบาทมากขึ้นเรื่อยๆ และเลิกใช้อย่างสมบูรณ์ในสมัย ร.๖ เมื่อมี พรบ.ประถมศึกษา พ.ศ. ๒๔๖๔หนังสือ “พระมูลกัจจายนสูตร” เป็นตำราเรียนพระปริยัติศาสนา อันทรงคุณค่ายิ่งเล่มหนึ่ง แต่เดิมไม่ได้จัดพิมพ์ ใช้คัมภีร์ใบลาน เพิ่งมาจัดพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ.๒๔๕๓ (ร.ศ. ๑๒๙) ฉบับนี้เป็นฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๔๕๗ นับถึงปัจจุบันก็มีอายุเกือบ ๑๐๐ ปี เป็นตำราสำหรับเล่าเรียนคัมภีร์มูล ตั้งแต่ สนธิ์ นาม สมาส ตัทธิต อาขยาต กิตต์ อุณาทิ การก จบบริบูรณ์ ประวัติบางช่วงที่เกี่ยวกับการศึกษาตอนต้นของ พระอาจารย์ หลวงปู่แหวน สุจิณโณ วัดดอยแม่ปั๋ง อำเภอพร้าว จังหวัดเชียงใหม่ จากหนังสือ “พระอาจารย์ หลวงปู่แหวน สุจิณโณ” ๑๖ มีนาคม ๒๕๒๕ มาให้ท่านทราบ ดังนี้ การศึกษาของหลวงปู่ตั้งแต่อยู่ในวัยเด็ก ตลอดจนได้รับบรรพชาเป็นสามเณรนั้นไม่ปรากฏ หลักฐานว่าท่านได้รับการศึกษาอะไร เพราะการศึกษาในสมัยนั้น ยังไม่แพร่หลายไปทั่วประเทศ ดังเช่นเป็นอยู่ในปัจจุบันนี้

ในสมัยนั้น จังหวัดอุบลเป็นจังหวัดที่มีการศึกษา มูลกัจจายน์กันอย่างแพร่หลาย มีสำนักเรียนที่มีชื่อเสียงอยู่หลายแห่ง มีครูอาจารย์สอนกันอย่างเป็นหลักฐาน สำนักที่มีชื่อเสียงมากมีครูอาจารย์มากมีนักเรียนมาก ได้แก่ สำนักเรียนวัดเวฬุวัน บ้านไผ่ใหญ่ บ้านเค็งใหญ่ บ้านหนองหลัก บ้านสร้างถ่อ สำนักเรียนเหล่านี้เป็นที่รู้จักกันดีในสมัยโบราณ จะว่าเป็นแหล่งผลิตบัณฑิตของอุบลเช่นเดียวกับมหาวิทยาลัยในปัจจุบันนี้ ก็ไม่เกินความจริงไปนัก เพราะในแคว้นแดนอีสานทั้ง ๑๕ จังหวัด ในแดนอีสานสมัยโบราณ ใครต้องการศึกษาหาความรู้จะต้องมุ่งเดินทางไปศึกษาตามสำนักดังกล่าวมาแล้ว แต่เป็นที่น่าเสียดาย สำนักเรียนดังกล่าวได้เลิกล้มกิจการไปหมดแล้ว เพราะสู้แผนการศึกษาสมัยใหม่ไม่ได้ การเรียนมูลกัจจายน์นั้นเป็นการเรียนที่ค่อนข้างยาก ผู้เรียนต้องเป็นผู้ที่มีสมองดีจริงๆ จึงจะเรียนได้จบหลักสูตร แต่ถ้าเรียนได้จนจบหลักสูตรแล้ว ผู้นั้นได้รับการนับถือจากคนทั่วไปว่า

---

[๒]http://linux.thai.net/~thep/esaan-scripts/,วันที่ ๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๘

เป็นนักปราชญ์ เพราะเป็นผู้แตกฉานในทางด้านตำรับตำราสามารถแปลหนังสือ ได้ทุกชนิดโดยไม่ติดขัด

การเรียนในสมัยนั้น ไม่มีห้องเรียนเรียนเช่นสมัยปัจจุบัน อาจารย์ที่สอนก็แยกกันอยู่คนละที่ ส่วนมากไม่ได้อยู่ในที่แห่งเดียวกัน ดังนั้น เมื่อถึงเวลาเรียนนักเรียนต้องแบกหนังสือไปเรียนกับอาจารย์ถึงที่อยู่ของอาจารย์ทีเดียว วันนี้เรียนวิชานี้แบกหนังสือไปเรียนกับอาจารย์นี้ วันพรุ่งนี้เรียนวิชานั้นแบกหนังสือไปเรียนกับอาจารย์นั้น แบกไปแบกมาอยู่เช่นนี้จนกว่าจะเรียนจบ ที่ว่าแบกหนังสือนั้นแบกกันจริงๆ เพราะในสมัยก่อนหนังสือที่พิมพ์เป็นเล่มยังไม่มีเช่นปัจจุบันนี้ หนังสือที่ใช้ในการเรียนการสอนใช้คัมภีร์ใบลานเป็นพื้น นักเรียนต้องเคารพหนังสือเพราะถือว่าหนังสือเป็นพระธรรมจะดูถูกไม่ได้เป็นบาป เวลาว่างจากการเรียนนักเรียนทั้งหลายต้องเข้าป่าหาใบลานมาไว้สำหรับทำคัมภีร์เพื่อฝึกหัดจารหนังสือ

เรียนวิธีทำคัมภีร์ใบลาน วิธีทำคัมภีร์ก็คือไปหาใบลานมา เลือกเอาเฉพาะใบที่ไม่แก่นักไม่อ่อนนัก เอาใบที่เรียกกันว่าได้น้องหนึ่ง หมายความว่า เลือกเอาเฉพาะใบที่ได้ปีหนึ่งแล้ว ถ้าเอาใบอ่อนมากมักใช้ได้ไม่ดีเท่าที่ควรแต่ถ้าเอาใบแก่เกินกว่าน้องหนึ่งไปใบมักเปราะแตกง่าย เมื่อหามาได้แล้วก็เอามากรีดลิดใบและก้านใบออก ตากน้ำค้างไว้สามคืนพอหมาดแล้ว ใช้ของหนักวางทับไว้เพื่อกันใบลานห่อ เมื่อเห็นว่าแห้งดีแล้ว ก็เอามาตัดตามขนาดที่ต้องการแล้วใช้ร้อยด้วยเชือกด้าย ทำเป็นผูก ๆ มากน้อยแล้วแต่ จะทำ เวลาไปเรียนกับอาจารย์ก็ใช้คัมภีร์นี้เอง คัด ลอก ตำรับตำราตลอดจนหัดจารหนังสือ

พระอาจารย์ที่สอน หนังสือพระอาจารย์เอี่ยม วัดเวฬุวัน บ้านไผ่ใหญ่ สอนวิชามูลกัจจายน์ตั้งแต่ สมาส ตัทธิต และสอนแปลด้วย พระอาจารย์ชม เป็นคนใจเย็น เวลาสอนหนังสือก็ใจเย็น ลูกศิษย์ชอบมากพระอาจารย์ชาลี เวลาสอนหนังสือดุมาก แต่แปลได้พิสดารเพราะเคยลงไปศึกษาอยู่กรุงเทพมหานคร๑๐ ปี จึงกลับขึ้นมาบ้านเดิม เพื่อเป็นครูสอนหนังสือพระอาจารย์อ้วน สอนไวยากรณ์ด้วย สอนแปลด้วย การเรียนแปลก็แปลคัมภีร์พระปาฏิโมกข์เป็นพื้น แปลกันจนคล่องแคล่วขึ้นใจ เรื่องนี้เป็นเรื่องจริง เพราะหลวงปู่ท่านเคยเล่าว่า ท่านเองไม่เคยท่องปาฏิโมกข์ แต่ท่านยกสิกขาบทขึ้นมาแล้ว แปลได้อย่างคล่องแคล่วไม่ติดขัด ต่อมาภายหลัง สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส พระองค์ทรงเห็นว่า การเรียนแบบมูลกัจจายน์นั้นยากเกินไป ทำให้มีผู้เรียนได้จบหลักสูตรน้อย และต้องเสียเวลาในการเรียนนานเกินความจำเป็น พระองค์จึงได้ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงหลักสูตรการเรียนเสียใหม่ ซึ่งก็ใช้เป็นหลักสูตรของการศึกษาฝ่ายคณะสงฆ์มาจนถึงปัจจุบัน นับแต่นั้นมา การเรียนมูลกัจจายน์จึงถูกลืมในวงการศึกษาของคณะสงฆ์มาจนทุกวันนี้ นับเป็นหนังสือเก่าอันทรงคุณค่ายิ่งที่หายากมากเล่มหนึ่งในปัจจุบัน ควรค่าแก่การศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับการศึกษาของสงฆ์ สำหรับผู้บริหารการศึกษา นักวิชาการ นิสิต นักศึกษา ตลอดจนผู้สนใจทั่วไป หนังสือพระมูลกัจจายนสูตร เป็นหนังสือปกอ่อน หน้า ๘๓ หน้าพิมพ์ครั้งที่ ๒ พ.ศ.๒๔๕๗ จำนวน ๑,๐๐๐ ฉบับ จำหน่ายที่โรงพิมพ์พิศาลบรรณนิติ ถนนราชบพิธ กรุงเทพฯ ราคาเล่มละ ๑ บาท[๓](ยุคนั้น)

---

[๓]http://www.oknation.net/blog/print.php?id=164386.

๒.๑.๓ ความเป็นของอักษรธรรมอีสาน

คำว่า **อักษร** พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ ได้ให้ความหมายไว้ว่า ตัวหนังสือ วิชาหนังสือ คำ เสียง พยัญชนะ

อักษรธรรมเป็นอักษรที่คนโบราณอีสานใช้จารึกหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา สรรพวิชา ขนบธรรมเนียมและประเพณีต่างๆ ของชาวอีสานเป็นเวลาช้านาน อักษรโบราณอีสานเป็นมรดกทางปัญญา ที่ปราชญ์โบราณวางเกณฑ์อักษรวิธีเอาไว้เป็นกลางๆ เป็นหนังสือหนังหาเสร็จอยู่ในตัวเอง แม้จะไม่มีรูปวรรณยุกต์แต่มีเสียงวรรณยุกต์ไว้ครบถ้วนเหมาะสมกับผู้ใช้สามารถผันเอาเองตามต้องการ

ประวัติของอักษรโบราณอีสานนั้นนักประวัติศาสตร์เชื่อกันว่า ในการทำสังฆายนาครั้งที่ ๓ สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ณ ชมพูทวีป เมื่อประมาณ พ.ศ. ๓๐๐ ได้มีการจารึกหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาเป็นลายลักษณ์ครั้งแรก อักษรที่ใช้จารึกในครั้งนั้นเรียกว่า อักษรพรหมีและอักษรนี้เป็นแม่บทของอักษรเทวนาคี และอักษรปัลลวะนักปราชญ์ทั้งไทยและต่างประเทศยอมรับว่า อักษรปัลลวะ เป็นต้นแบบของอักษรชาติต่างๆ ในแหลมทอง โดยเฉพาะในภาคอีสานมีวรรณกรรมเกี่ยวกับการเดินทางไปสืบเอาพระพุทธศาสนา ในประเทศอินเดียเรื่องหนึ่งคือ “เชตะพน” หรือ “เสถพน” ในเรื่องมีว่า พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาทราบข่าวว่า วัดพระเชตุพน เมืองสาวัตถีเจริญรุ่งเรืองมาก ประสงค์จะทราบความจริง และจะได้คัมภีร์พระอภิธรรม พระองค์จึงทรงแต่งตั้งราชทูตคณะหนึ่งไปสืบดู ซึ่งคณะราชทูตมี ขุนไท ผู้เป็นหลานของพระเจ้าแผ่นดินเป็นหัวหน้า พร้อมด้วย ขุนพาย ขุนพล ขุนลิงล้ำ เป็นรองนายกรวิก เป็นองครักษ์ และมีคนโบราณใหญ่สูง ๘ ศอก เป็นคนนำทางพร้อมไพร่พล ๕๐๐ คน เป็นชาย ๔๐๐ หญิง ๑๐๐ คน ในการเดินทางครั้งนั้นใช้ช้างและม้าเป็นพาหนะคณะราชทูตออกเดินทางประมาณเดือนอ้าย เดินทาง ๓ เดือน ถึงเมืองหงสาวดีเข้าเฝ้าเจ้าเมือง และพักอยู่ที่นั่น ๓ คืน แล้วเดินทางไปอีก ๓ เดือน ๑๔ วัน ถึงปลายแดนเมืองหงสาวดี พบเจดีย์ใหญ่ชื่อพระธาตุชะกุ้ง (ชเวดากอง) พากันบูชาแล้วเดินทางเข้าป่าหิมพานต์ พบสิงสาราสัตว์ ภูตผีปีศาจ และธรรมชาติต่างๆ มากมาย เป็นเวลา ๗ ปี จึงถึงแม่น้ำมหิง ไพร่หนุ่มสาวที่เดินทางไปด้วยได้แต่งงานให้กำเนิดเด็กประมาณ ๓๐๐ คน คณะทูตได้เดินทางไปอีก ๑ ปี จึงพบพระฤาษีไตคำ ได้ทราบข่าวเรื่องมาลัยเจดีย์ วัดพระเชตุพน เมืองสาวัตถี ซึ่งอยู่บนเขาเนมินธร ริมฝั่งแม่น้ำอจิรวดี คณะเดินทางขึ้นเขาเนมินธร ผู้คนในคณะเป็นโรคท้องตาย ๒๐๕ คน ที่เหลือจึงเดินทางไปอีก ๘ วัน จึงถึงเมืองสาวัตถี เข้าเฝ้าถวายราชบรรณาการแก่พระมหากษัตริย์เมืองสาวัตถี พักอยู่ที่นั่น ๑ คืน รุ่งขึ้นเดินทางไปวัดพระเชตุพน เข้าเฝ้าถวายสักการะสมเด็จพระสังฆราชแล้วบูชามาลัยเจดีย์ ได้ทำการวัดเอาสัดส่วนต่างๆ ของเจดีย์เอาไว้[๔]

คณะทูตได้ขอพระอภิธรรมปิฎกทั้ง ๗ คัมภีร์ สมเด็จพระสังฆราชก็พระราชทานให้ดังประสงค์ ชายที่ไปด้วยในคณะมีความเลื่อมใสขอบวชเป็นพระภิกษุที่วัดพระเชตุพน ๑๕ คน นอกนั้นพักอยู่ที่นั่น ๑ เดือน แล้วได้เดินทางกลับ ขากลับได้ชมหมู่บ้านหิมพานต์ซึ่งมีความเจริญรุ่งเรืองมาก แล้วเดินทางกลับกรุงศรีอยุธยา การกลับมาในครั้งนั้นได้รับการต้อนรับจากพระเจ้าแผ่นดินเป็นอย่างดี และพระอภิธรรมที่ได้มาทั้ง ๗ คัมภีร์นั้นได้สร้างหอคำบรรจุเอาไว้ ปราชญ์โบราณชาวอีสานได้อ่านได้ศึกษาจารึกที่ได้สืบเอามานี้ใช้สั่งสอนอบรมประชาชนสืบมา

---

[๔]http://www.isangate.com/alphabet.html,วันที่ ๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๘

ชาวอีสานโบราณใช้อักษรประจำถิ่นที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเอง ที่นิยมกันมากมี ๓ ชนิด คือ อักษรไทยน้อย ใช้ในราชการบ้านเมือง และจารึกวรรณกรรมที่ปราชญ์โบราณอีสานแต่งขึ้นเอง เพื่อสอนคนให้ประกอบแต่คุณงามความดี

อักษรธรรม ใช้จารึกเรื่องราวที่เป็นจริยวัตรของพระพุทธเจ้าและสรรพวิชาการต่างๆ อักษรขอมใช้จารึกเรื่องราวที่เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าล้วนๆ เช่น พระไตรปิฎก

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ พระองค์ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้รวบรวมหัวเมืองชายแดนที่เป็นประเทศราช ทั้งภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือให้เข้าเป็นประเทศสยามอันเดียวกัน และอิทธิพลของอักษรไทยแพร่เข้ามาในหัวเมืองอีสาน เริ่มแรกนั้นอักษรไทยก็ใช้เฉพาะงานในหน้าที่ราชการเท่านั้น ส่วนชาววัดและชาวบ้านทั่วไป ยังคงใช้อักษรพื้นเมือง ครั้นสงครามโลกครั้งที่ ๒ สงบลง ได้มีการจัดพิมพ์หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาด้วยอักษรไทยปัจจุบันในใบลานสำเร็จ และเผยแพร่ทั่วประเทศไทย ตั้งแต่นั้นมาการจาร (เขียน) อักษรโบราณอีสาน ทั้งอักษรขอม อักษรธรรม อักษรไทยน้อย ก็ลดความนิยมลงเรื่อยๆ หนังสือเหล่านี้ส่วนมากไม่ได้รับการดูแลรักษาเท่าที่ควร เป็นเรื่องที่น่าเสียดายอย่างยิ่งที่สรรพวิชาการ มรดกทางปัญญาที่ล้ำค่าของปราชญ์โบราณอีสานต้องสูญเสียไป

๒.๒ วิธีลงอักขระธรรมตัวจารตัวหนังสือลงใบลานอักษรธรรมอีสาน

ในการศึกษาวิธีลงอักขระตัวจารตังหนังสือลงใบลานอักษรธรรมอีสาน มีขั้นตอนคือ วิธีการเตรียมใบลาน การจารหนังสือบนใบลานการนับหน้าใบลานอักษรธรรมอีสาน และการเก็บรักษาคัมภีร์ และตัวอย่างการปริวรรต ดังนี้

๒.๒.๑ วิธีการเตรียมใบลาน

๒.๒.๒ การจารหนังสือบนใบลาน

๒.๒.๓ การนับหน้าใบลานอักษรธรรมอีสาน

ในการศึกษาหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์มูลกัจจายนะอักษรธรรมอีสาน จะต้องศึกษาถึงหลักการ ดังนี้

๒.๒.๑ วิธีการเตรียมใบลาน[๕]

การเตรียมใบลานเพื่อการจาร มีนักวิชาการ นิสิต นักศึกษาและผู้สนใจหลายท่าน ให้ความสนใจเกี่ยวกับกรรมวิธีการนำใบลานมาจัดทำเป็นแผ่นเพื่อจารตัวอักษรต่างๆ ว่ามีขั้นตอนอย่างไร โครงการอนุรักษ์คัมภีร์ใบลานภาคตะวันออกเฉียงเหนือจังหวัดมหาสารคาม ได้มอบให้ข้าพเจ้าพนักงานปฏิบัติการประจำโครงการสืบค้นข้อมูลจากผู้รู้และนักวิชาการที่ได้เขียนไว้ จึงขอเสนอข้อมูลดังกล่าวแก่ ผู้สนใจ ซึ่งลักษณะการ เตรียมใบลานเพื่อจาร อาจแตกต่างกันไปตามภาคต่างๆ ในที่นี้ขอเสนอการทำใบลานที่เป็นแนวปฏิบัติส่วนใหญ่ที่นิยมทำกัน ดังนี้

---

[๕]อ้างใน สมัย วรรณอุดร (ก่องแก้ว วีระประจักษ์). **การทำสมุดไทยและการเตรียมใบลาน.** (กรุงเทพฯ : หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร), 2530.,สมหมาย เปรมจิตต์. **“ขั้นตอนในการเตรียมใบลานเพื่อจารธรรม”**ปัญญา 10,56 (ส.ค.-ก.ย. 2546 37-40).,**โครงการอนุรักษ์ใบลานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ** มหาวิทยาลัยมหาสารคาม อ.กันทรวิชัย จ.มหาสารคาม ๔๔๑๕๐.

ภาพประกอบที่ ๑ ต้นลาน[๖]

ภาพประกอบที่ ๒ ลานเส้น มีขนาดใหญ่ กลาง เล็ก สำหรับสานเครื่องใช้ต่างๆ[๗]

[๖]ภาพอ้างอิง สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลที่ ๙(ออนไลน์) http://saranukromthai.or.th/sub/book/book.php?book=32&chap=3&page=t32-3-infodetail03.html,สืบค้น ๒๕ ตุลาคม ๒๕๖๐.

[๗]เรื่องเดียวกัน.

ภาพประกอบที่ ๓ ขนอบ[๔]

๑) การคัดเลือกใบลานในการเลือกใบลานที่จะมาใช้สำหรับการจารหนังสือนั้น จะต้องเลือกใบลานที่ไม่แก่เกินไปและก็ไม่อ่อนเกินไป หากแก่เกินไปก็จะไม่เหนียวและไม่คงทน ถ้าอ่อนเกินไปเนื้อเยื่อภายในใบลานยังไม่เจริญเต็มที่เนื้อใบลานก็จะอ่อนไม่หนาและต้นลานนั้นจะต้องโตเต็มที่แล้วโดยมีอายุเฉลี่ยประมาณ๒๐ - ๔๐ ปี ถ้าต้นลานออกดอกออกลูกแล้วต้นลานนั้นก็จะตายและในการตัดใบลานนั้นโดยประมาณในปีหนึ่งๆจะตัดใบลานมากกว่า ๒๐ ใบไม่ได้เพราะเป็นเคล็ดในการตัดใบลานเพื่อนำไปใช้สำหรับการจารคัมภีร์ แต่ถ้าจะนำไปใช้ประโยชน์อย่างอื่นจะไม่พิถีพิถันเหมือนอย่างนี้ หรือการเดินทางไปหาลานในป่าแต่ละครั้ง บางทีจะต้องเข้าไปในป่าลึกจึงจะได้ใบลานที่มีคุณภาพ ผู้เดินทางจะต้องทำพิธีบวงสรวงเจ้าป่าเจ้าเขาก่อนออกเดินทางเช่นเดียวกับการออกคล้องช้าง เพราะเป็นการเสี่ยงโชคเสี่ยงภัย คราวใดที่โชคไม่ดีก็จะเจอแต่ใบลาน ที่ไม่ได้ขนาดตามต้องการอาจแก่หรืออ่อนเกินไป คราวใดที่โชคดีก็จะได้ใบลานตามขนาดที่ต้องการ

๒) การต้มใบลานในการต้มใบลานนั้นจะใช้กระทะต้มโดยใส่น้ำพอท่วมใบลาน และทุบมะขามดิบลงไปด้วยเพื่อจะช่วยกัดสีของใบลานให้ขาวขึ้นจะใช้เวลาในการต้มค่อนวันหรือเต็มวันโดยใช้ไฟในการต้มแรงพอปานกลางและต้องคอยเติมน้ำให้ท่วมใบลานอยู่เสมอ หลังจากต้มเสร็จแล้วก็ปล่อยให้เย็น วันรุ่งขึ้นจึงนำใบลานไปคลี่ล้างให้สะอาดแล้วนำไปตากแดดให้แห้ง เมื่อใบลานแห้งได้ที่แล้วก็จะบิดงอและเป็นสีขาวเผือด เมื่อใบลานแห้งสนิทดีแล้วก็นำใบลานมาม้วนโดยม้วนกลับกันกับตอนที่ม้วนเมื่อตอนต้มต่อจากนั้นจึงเก็บใบลานที่ม้วนเป็นก้อนนั้นไว้ประมาณ ๒-๓ วัน พอใบลานคืนตัวจึงคลี่ออกเพื่อนำเข้าไม้ประกับต่อไป

๓) การนำใบลานเข้าไม้ประกับเมื่อใบลานที่ม้วนคลายตัวเป็นแผ่นเรียบร้อยแล้ว ก็จะนำมาเรียงในไม้ประกับ โดยขนาดไม้ประกับที่ใช้โดยทั่วไปโดยเฉลี่ยคือ ยาวประมาณ ๕๐ - ๗๕ เซนติเมตร

---

[๔]อ้างแล้ว,ภาพอ้างอิง สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลที่ ๙ http://saranukromthai.or.th/sub/book/book.php?book=32&chap=3&page=t32-3-infodetail03.html,สืบค้น ๒๕ ตุลาคม ๒๕๖๐.

กว้างประมาณ ๕-๘ เซนติเมตร ส่วนจำนวนลานนั้นไม่จำกัด โดยลานที่มัดรวมกันเป็นห่อใหญ่ๆ ห่อหนึ่งเรียกว่า ซองหนึ่ง ซึ่งมีจำนวนลานประมาณ ๒,๐๐๐ ใบ คนไทยโบราณจึงได้จัดลำดับมาตราใบลานไว้ดังนี้ ใบลาน ๒ ใบ เท่ากับ ๑ ก้าน, ใบลาน ๕๐ ใบ เท่ากับ ๑ แหนบ, ใบลาน ๒๐ แหนบ เท่ากับ ๑ ซอง

ส่วนขนาดของใบลานนั้นจะมีชื่อเรียกแตกต่างกันไป เช่น ลานหนังสือ ลานหนึ่ง ลานสอง ลานสาม ลานสี่ ลานห้า ลานหก ลานจิ๋ว เป็นต้น ลานหนังสือ มีขนาดลานกว้างกว่าลานอื่นๆ โดยปกติจะมีขนาดกว้างประมาณ ๕-๘ เซนติเมตร ส่วนลานหนึ่งลานสอง ถึงลานจิ๋วนั้น จะมีขนาดของหน้าลานกว้างมากน้อยลดหลั่นกันลงไปตามลำดับ เมื่อได้ใบลานที่ตากแห้งแล้วมาทาบกับไม้ประกับ หรือขนอบสำหรับแทงลานโดยเฉพาะ จากนั้นจึงใช้เหล็กแหลมเผาไฟเจาะรู ใบลาน ๒ รูที่ส่วนกลาง ระยะรูห่างกันประมาณ ๑๘–๒๐ เซนติเมตรแล้วตัดส่วนที่เกินออก นำใบลานมาทับไว้ในไม้ประกับจนหมดแล้วจึงเอาไม้ประกับแผ่นบนมาทับไว้ แล้วใช้ตัวหนีบไม้ประกับมาหนีบไว้ให้แน่นอีกทีหนึ่ง แล้วใช้มีดเจียนหัวท้ายและด้านข้างของใบลานให้เท่ากันแล้วจึงใช้เชือกรัดไม้ประกับให้แน่นแล้วนำไปเก็บไว้ในลักษณะเช่นนี้นานเป็นปี จนกว่าใบลานจะเรียบแบบถาวรจึงจะนำไปจารต่อไป

๒.๒.๒ การจารหนังสือบนใบลาน

การจารหนังสือใบลาน (เขียนด้วยเหล็กแหลม) ใบลานที่จารเสร็จแล้วทุกลานจะต้องมีเครื่องหมายบอกลำดับหน้าลานอธิบายพอเป็นสังเขปดังนี้

๑) ใบลานเปล่าโดยปกติใช้ใบลานอ่อนส่วนยอดที่บ่อทันกางใบ หรือกางใบแล้วอย่างหลายบ่อให้เกิน 1ปี ตัดทั้งก้านทั้งใบนำมาตากแดดผึ่งลมคาก้านให้แห้งดี จึงมาแจกออกเป็นใบๆ นำมาบีบแหนบใส่กันตามจำนวนที่ต้องการ จึงตัดเจียน หาไม้แบบตามกว้างยาวที่เฮาสิเอา มาประกบสองด้านของใบลานที่แหนบกันไว้ แล้วไสให้เท่ากันเสมอตามไม้แบบนั้น แล้วแต่ ว่าสิเอาหนังสือก้อม หรือหนังสือยาว ถ้าให้ดี คันเป็นหนังสือสำคัญใช้ลานหลาย ต้องการความคงทน ก็เอาไปต้มหรือนึ่งก่อนจึงนำมาใช้ ก่อนจารต้องตีเส้น เว้นย่อหน้า และเว้นท้ายห่างจากขอบลานประมาณ1 – 1.5 นิ้ว เว้นฮูใส่สายสนอง(สายใส่เชือกร้อย) ช่วงกลาง ทั้งนี้เพื่อ กันขาด กันสึกกร่อน สิเอาจักบรรทัดแล้วแต่ความเหมาะสมของหนังสือหรือความกว้างของลาน ถ้า 4 บรรทัด ก็ให้เว้นฮูสายสนอง สองบรรทัดกลาง ส่วนบรรทัดบน และล่าง จารยาวไปเลย

๒) หมอนจารใช้ใบลานเปล่า ประมาณ 5 – 10 แผ่นตัดเจียนเท่ากันขนาดเท่ากับ ใบลานที่สิจารหรือใหญ่กว่าเล็กน้อย ลานที่สิเฮ็ดหมอนรองจารนั้น ความยาวตั้งแต่ ประมาณ 1 คืบขึ้นไป ตามเหมาะสมแก่งาน นำมาหยิบซ้อนกัน แล้วหยิบ(เย็บ)ผ้าห่อทับให้ดี เพื่อเวลาจารหนังสือ สิได้นุ่ม และยืดหยุ่นมือ ใช้ด้ายฝั่นเชือกมาพันรอบ หมอนจารพร้อมกับมัดให้ตึงพอสอดใบลานเข้าได้ประมาณ 4 – 5 แล้วเย็บยึดด้ายเชือกนั้นไว้ตรงขอบหมอนสองด้าน แผ่นและทำสองข้างซ้ายขวา เพื่อไว้บังคับใบลานเมื่อสอดใบลานเข้าไป เวลาจารสิบ่อได้ขยับไปมา

๓) เหล็กจารเฮ็ดจากไม้กลม ความใหญ่ประมาณนิ้วมือ ตามที่ถนัดจับ ปลายไม้ด้านที่สิใช้จาร ฝังเข็มลงตงกลางเนื้อไม้ให้ลึกประมาณข้อนิ้วมือหนึ่ง แล้วตัดให้เสมอปลายไม้ นำมาปาดเจ้ย (ปากฉลาม) เป็นสี่ด้านแบบปิรามิดไปทางปลายเหล็กที่โผล่ นำไปฝนให้แหลมคมทั้ง 4 ด้าน ถ้าเอาเข็มขนาดน้อย ประมาณเข็มสอย เวลาจารกะสิได้ตัวหนังสือเส้นน้อยคมดี ถ้าเข็มหรือเหล็กจารใหญ่ตัวหนังสือกะสิแตก แต่หากชัดดำดี แต่เวลาจารต้องระวัง มันซอด(ทะลุ)ลงล่าง

๔) ผงเขม่าผสมชันห่อผ้าชุบน้ำมันยางใช้ขี้นิลหม้อ(ดินหม้อ/ผงถ่าน)ตำผสมกับขี้ชี(ชัน) แห้งห่อผ้าขาวบาง ชุบน้ำมันยาง เพื่อใช้ถูใบลานที่จารแล้ว ให้เกิดสีดำของตัวหนังสือขึ้นมา

๕) น้ำมันยาง หรือบ่อมีกะใช้น้ำมันก๊าด เคี่ยวใส่ยางกุง ยางสะแบงจักหน่อย กะได้ สำหรับชุบห่อผงเขม่า

๖) น้ำมันงา หรือน้ำมันหมากพร้าว สำหรับทาใบลานให้น้ำมันยางชุบเขม่าแล่นซึมดี

๗) ทรายละเอียด

ซึ่งในขั้นต่อไปคือเป็นวิธีการจาร (เขียน) ดังนี้

วิธีการจารใช้มือข้างที่ถนัดจับด้ามเหล็กจาร เหมือนกับที่เราจับปากกา ดินสอ มืออีกข้างจับใบลานที่สอดไว้กับหมอนรองจาร ในลักษณะหงายมือ ให้นิ้วหัวแม่มืออยู่ด้านบน มือที่จับด้ามเหล็กจารส่วนปลายเหล็กจ่อลงบริเวณที่จารโดยให้ด้ามเหล็กจารพิงกับข้อนิ้วหัวแม่มือ มือที่จับเหล็กจารใช้นิ้วหัวแม่มือที่จับใบลานเป็นจุดหมุน จับด้ามเหล็กจารตวัดในลักษณะเล่นข้อ ตวัดเหล็กจาร เพื่อให้เหล็กจารขูดลงไปในเนื้อใบลาน เป็นตัวหนังสือขึ้นมา พอสังเกตเห็นได้ แต่ระวังอย่าให้ทะลุอีกด้านหนึ่ง จารไป ขยับมือ และขยับลานตามหมอนไปเรื่อยๆจนหมดหน้าลาน จึงพลิกอีกด้านหนึ่งขึ้นมาจารต่อ

ภาพประกอบที่ ๔ การจารหนังสือบนใบลาน

วิธีอนุรักษ์หนังสือใบลาน[๙] หนังสือใบลาน เป็นหนังสือที่ทำด้วยใบของต้นลาน ซึ่งบางฉบับมีการตกแต่งตามปกและขอบข้างของหน้าลาน ใบปกของหนังสือใบลานบางฉบับตกแต่งด้วยลายรดน้ำฝีมือประณีตงดงามอย่างยิ่ง ถึงแม้ว่าจะเป็นงานศิลปกรรมบนของชิ้นเล็กๆ แต่ความสำคัญในแง่ของศิลป์มิได้เล็กตามขนาดของใบลานแต่อย่างใดเลย ลวดลายซึ่งปรากฏอยู่ตามใบปกหน้า หลัง และด้านข้างของผูกนับได้ว่าเป็นศิลป์อันทรงคุณค่าควรแก่การสงวนรักษาอย่างยิ่งทีเดียว หนังสือใบลานที่กล่าวถึงนี้อยู่ในสภาพที่ชำรุดแล้วเป็นส่วนมาก จึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้งานศิลปกรรมอันปรากฏอยู่ตามหน้าลานดังกล่าว ชำรุดทรุดโทรมสูญหายตามไปด้วย นับเป็นเรื่องที่น่าเศร้าเสียดายอย่างมากที่งานศิลปกรรมอันทรงค่าของชาติจักต้องหมดไปทีละน้อยๆ จนกระทั่งในที่สุดอาจจะไม่อันใดเหลืออยู่เลย

---

[๙]100 เรื่องเมืองไทย,http://www.addsiam.com/ออนไลน์ สืบค้น ๒๔ ตุลาคม ๒๕๖๐.

ลักษณะชำรุดของลวดลายบนหน้าลานดังกล่าวเป็นไปตามอายุของความเก่า ซึ่งอยู่ในสภาพที่ค่อยๆ โป่ง กะเทาะ หลุดออกเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย เพราะหมดความยึดเกาะในตัวของรักและทองที่อาบอยู่บนหน้าลาน การอนุรักษ์ลวดลายที่โป่งกะเทาะออกนี้มีทฤษฎีที่น่าจะปฏิบัติอยู่วิธีหนึ่ง คือการใช้กาว พาราลอยด์ บี.๗๒ ๕% ฉีดด้วยเข็มฉีดยาเข้าไปข้างใต้ผิวรักที่โป่งขึ้นมา แล้วค่อยๆ กดรักที่โป่งอยู่นั้นให้เรียบลง ติดแนบกับหน้าลานแล้วใช้แปรง หรือพู่กันชุบกาว พาราลอยด์ บี. ๗๒ ๕% ทาเคลือบทับอีกชั้นหนึ่ง แต่ทฤษฎีที่กล่าวถึงนี้มิได้ทดลองปฏิบัติจริง จึงยังไม่สามารถยืนยันเป็นหลักฐานได้ว่าเป็นการอนุรักษ์ที่สมบูรณ์แบบหรือไม่ นอกจากวิธีนี้แล้วยังมีอีกวิธีเดียวที่ท่านผู้เชี่ยวชาญแนะนำไว้ คือการหุ้มพลาสติก แต่การทำเช่นนั้นในประเทศไทยเรายังไม่มีสถาบันใดมีเครื่องมือดังกล่าวใช้อยู่ ฉะนั้น จึงยังมิได้กระทำการอนุรักษ์ด้วยวิธีใดวิธีหนึ่ง ความหวังที่จะดำเนินการอนุรักษ์งานศิลปกรรมบนหน้าลานจึงต้องยุติลง เพียงแต่เก็บรักษาไว้ตามสภาพเดิมเท่านั้น

หนังสือใบลานแต่ละผูกมีความชำรุดแตกต่างกัน โดยทั่วไปแล้วหนังสือใบลานที่เก่ามีอายุมากๆ เนื้อลานจะแห้ง มีความกรอบ เปราะ มีรอยแตกร้าว รอยฉีกเป็นริ้วๆ รอยขาด ปรุ พรุน อันเกิดจาก หนอน แมลง หรือปลวกกัดกิน หรือเกิดจากเหตุอื่น มีเชื้อรา หรือคราบสกปรกอื่นๆ หรือหนังสือใบลานที่ติดกันแน่นจนคลี่ไม่ออก ลักษณะอาการเหล่านี้ เป็นลักษณะอาการแห่งความเสียหายที่ปรากฏมากบ้าง น้อยบ้าง แตกต่างกันไป เมื่อจะทำการอนุรักษ์ ต้องนำหนังสือใบลานผูกนั้นมาคลี่ออกเฉพาะที่คลี่ได้ โดยพลิกลานทุกใบกลับไปกลับมา เพื่อตรวจดูความสกปรกและความเสียหาย พร้อมทั้งตรวจดูว่ามีที่ใดในหนังสือใบลานแต่ละหน้าเขียนด้วยวิธีการอื่นที่มิใช่การจาร เช่น เกษียนข้อความแทรกไว้ด้วยน้ำหมึก หรือดินสอ เป็นต้น จากนั้นควรถ่ายภาพเก็บไว้เป็นหลักฐานโดยปฏิบัติการตามวิธีที่กล่าวแล้วข้างต้น พร้อมทั้งทำแผนผังลักษณะหนังสือใบลานไว้ด้วย หลังจากได้ปฏิบัติการตามขั้นตอนดังกล่าวข้างต้นแล้ว ตัดสายสนองที่ร้อยหนังสือใบลานออกจากผูก แล้วทำเครื่องหมายไว้ที่ลานแต่ละหน้า เพื่อจะได้เก็บร้อยเข้าผูกได้ถูกต้อง ภายหลังการอนุรักษ์เสร็จแล้ว

วิธีทำความสะอาดหนังสือใบลาน ก่อนจะเริ่มต้นทำความสะอาดหนังสือใบลานต้องจำแนกลักษณะการชำรุดของหนังสือใบลาน ไว้เป็นประเภทใหญ่ๆ ๒ ประเภท คือ

ประเภทที่ ๑ ได้แก่หนังสือใบลานที่สามารถแยกออกได้เป็นใบๆ

ประเภทที่ ๒ ได้แก่หนังสือใบลานที่ติดกันแน่นเป็นปึกหรือแท่ง จนไม่สามารถจะแยกออกได้

วิธีการทำความสะอาดหนังสือใบลานทั้งสองประเภทนี้ แตกต่างกันออกไปตามลักษณะการชำรุดของหนังสือใบลาน ซึ่งก่อนจะปฏิบัติการต้องพิจารณาให้ละเอียดถี่ถ้วนก่อนว่าหนังสือใบลานดังกล่าว มีลักษณะการชำรุดอย่างใด ควรทำความสะอาดด้วยวิธีใด การตัดสินใจเพื่อการลงมือปฏิบัติจริงแต่ละครั้งควรจะมีความมั่นใจที่เพียงพอสำหรับวิธีการนั้นๆ ว่าเป็นการอนุรักษ์ที่ถูกวิธี ถูกต้อง ได้ผลสมบูรณ์ที่สุด ไม่ควรจะปฏิบัติการโดยใช้วิธีเสี่ยงที่ไม่แน่ใจว่าจะประสบผลดีมากน้อยเพียงใด การปฏิบัติดังกล่าว จึงอาจกลายเป็นการทำลายมากกว่าการอนุรักษ์ เมื่อทราบดังนี้แล้ว ควรเริ่มทำความสะอาดตามลำดับขั้นตอน ตามวิธีการอันจักได้กล่าวถึงในตอนต่อไป ดังนี้

ประเภทที่ ๑ หนังสือใบลาน ที่สามารถแยกออกได้เป็นใบๆ มีวิธีการทำความสะอาด ดังนี้

วิธีที่ ๑ นำหนังสือใบลานแต่ละใบวางลงบนแผ่นกระจกที่สะอาด ใช้พู่กันหมายเลข ๘ หรือแปรงขนกระต่ายขนาดเล็ก ปัดฝุ่น ทำความสะอาดหนังสือใบลาน โดยปัดปลายพู่กันไปตามแนวนอน คือ ด้านยาวของหนังสือใบลาน จากริมใดริมหนึ่งเข้าไป ในขณะปัดฝุ่นนี้ ต้องระมัดระวังให้มาก โดยเฉพาะหนังสือใบลานที่กรอบและเปราะมากๆ ต้องระวังเป็นพิเศษ อย่าลงน้ำหนักมือแรง อย่ารีบร้อน ต้องค่อยๆ ทำอย่างช้าๆ และเบามือที่สุด ควรใช้มือข้างหนึ่งวางทับบนใบลาน แล้วใช้มืออีกข้างหนึ่งจับแปรง ปัดฝุ่นออกทีละน้อยๆ ให้ทั่วทั้ง ๒ ด้านคือ ด้านหน้าและด้านหลัง เมื่อปัดฝุ่นออกจากใบลานตลอดทั้ง ๒ ด้านแล้ว ใช้สำลีปั้นเป็นก้อนชุบน้ำกลั่น หรือน้ำประปาที่สะอาด ให้เปียกชุ่มพอสมควร เช็ดใบลานจากริมใดริมหนึ่งเข้าไป วิธีเช็ดให้ถูสำลีลงบนใบลานไปทางด้านยาวทางใดทางหนึ่ง อย่าถูกลับไปกลับมาจะทำให้ใบลานเดาะหักกลางได้ ถ้าความสกปรกเกาะแน่นอาจกดสำลีแรงๆ เช็ดซ้ำๆ กันหลายๆ ครั้งก็ได้ ความสกปรกต่างๆ จะหลุดออก ใบลานจะยิ่งสะอาดมากขึ้น ในขณะเช็ดใบลานนี้ต้องหมั่นเปลี่ยนสำลีบ่อยๆ เพราะความสกปรกที่ติดอยู่ในสำลี จะทำให้เปื้อนส่วนอื่นของใบลานได้ และที่ควรระวังที่สุด คือ ถ้าหนังสือใบลานหน้าใดมีการเกษียนข้อความแทรกไว้ด้วยหมึก หรือวัสดุแปลกปลอมชนิดใดชนิดหนึ่งซึ่งมิใช่การจาร ต้องทดสอบดูก่อนว่าหมึกดังกล่าวถูกน้ำแล้วละลายหรือไม่ ถ้าถูกน้ำแล้วละลายต้องเว้นการเช็ดถูด้วยสำลีชุบน้ำทันที ริมขอบใบลานที่เป็นรอยฉีก หรือใบลานแตกร้าว ต้องเว้นไว้อย่าทำให้เปียก แล้วใช้สำลีพันปลายไม้เล็กๆ ชุบน้ำเช็ดแต่เพียงเบาๆ อาจใช้คีมปลายมนช่วยจับใบลานและจัดเนื้อลานที่ฉีกเป็นริ้วๆ ให้เข้ารูปตามรอยเดิม ในขณะปฏิบัติการต้องพยายามปรับตัวเองให้เข้ากับลักษณะการชำรุดของใบลาน มิใช่จะเช็ดถูสำลีไปทางใดทางหนึ่งเพียงทางเดียวตลอด ทั้งนี้ต้องพิจารณาถึงรอยฉีกของใบลานด้วย ฉะนั้นจึงจำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงแนวทางสำลีไปตามความเหมาะสมของเนื้อลาน

วิธีที่ ๒ หลังจากใช้พู่กันทำความสะอาดใบลานตามวิธีที่ ๑ เสร็จแล้ว นำใบลานลงล้างในอ่าง ด้วยน้ำผสมกรีเซอรีน แต่การทำด้วยวิธีนี้มิได้ลงมือปฏิบัติจริง อาจารย์ผู้ให้การอบรมเพียงอธิบายให้ทราบเป็นแนวทาง เพื่อจะได้ใช้เป็นข้อสังเกตต่อไป

วิธีที่ ๓ วิธีนี้มีการปฏิบัติ ๓ ขั้นตอน คือ ขั้นแรกใช้สำลีแห้งปั้นเป็นก้อน เช็ดฝุ่นที่ใบลานออกให้ทั่วด้วยวิธีการเดียวกับการใช้พู่กันปัดทำความสะอาด ในวิธีที่ ๑ ก. ขั้นที่สอง ใช้สำลีชุบเอธิล แอลกอฮอล์ เช็ดใบลานให้ทั่ว ขั้นที่สามใช้สำลีชุบน้ำสะอาด (น้ำประปา) หรือน้ำกลั่น หรือน้ำฝน เช็ดใบลานให้ทั่ว การเช็ดใบลานแต่ละครั้งพึงปฏิบัติด้วยความระมัดระวังตามวิธีการดังกล่าวแล้วในวิธีที่ ๑

ประเภทที่ ๒ ใบลานที่ติดกันแน่นเป็นปึก อาจเนื่องเพราะถูกตัวแมลงกัดกินปรุพรุนไปทั่วทุกหน้า เต็มตลอดทั้งผูก น้ำลายและเยื่อของตัวแมลงเกาะติดกับใบลานแต่ละหน้าอย่างแน่นเหนียวจนไม่สามารถคลี่ใบลานออกเป็นใบๆ ได้ ก่อนอื่นต้องพยายามแยกใบลานออกเป็นใบๆ ถ้าใบลานนั้นติดกันเพียงบางส่วน และไม่แน่นมากนัก ใช้พู่กันหมายเลข ๑ หรือ ๒ ชุบเอธิล แอลกอฮอล์ ทาตรงของใบลานบริเวณที่ติดกันนั้น โดยเริ่มจากมุมใดมุมหนึ่ง แล้วใช้ใบมีดหรือโลหะแผ่นบางๆ เล็กๆ ซึ่งไม่มีคม ค่อยๆ สะกิดและสอดแทรกเข้าไปในระหว่างใบลาน พร้อมกันนั้นก็ขยับใบมีดไปมาเบาๆ ให้เกิดการสั่นสะเทือนขึ้นลง และโคลงใบมีดให้เอียงไปมาทางขวาและซ้าย กระทำเช่นนี้ทีละน้อยๆ ด้วยความระมัดระวังและเบามืออย่างยิ่ง ขึ้นบ้าง ลงบ้าง ซ้ายบ้าง ขวาบ้าง สลับกันไป ถ้าสอดแทรกใบมีดเข้าไปไม่ได้ ให้ใช้เข็มเจาะเข้าไปก่อน แล้วสอดใบมีดตามไปอีกทีหนึ่ง การทำเช่นนี้ต้องพยายามทำให้เป็นแนวเดียวกันตามทางขวาง เพราะถ้าทำตามทางยาวของใบลาน จะทำให้เนื้อลานเปื่อย ฉีก ขาด ขึ้นได้ถ้า

ใบลานนั้นติดกันแน่นมาก จนไม่สามารถสอดแทรกใบมีดเข้าไปได้ อาจใช้วิธีแช่ใบลานนั้นลงในน้ำสะอาด (น้ำประปา) พร้อมกันนั้นใช้มือกวนน้ำไปมาเบาๆ ให้เกิดการเคลื่อนไหว น้ำจะสอดแทรกเข้าไปในระหว่างใบลาน ทำให้คลายการยึดเกาะ แต่ถ้ายังติดแน่นอยู่อาจใช้ใบมีดบางๆ ที่ไม่มีคมช่วยแกะ แต่การกระทำเช่นนี้ต้องระวังให้มากที่สุด เพราะใบลานเมื่อถูกน้ำชุ่มแล้วนี้จะเปื่อยและขาดได้ง่ายอีกวิธีหนึ่งอาจทำโดยวิธีการต้ม ขั้นแรกนำหนังสือใบลานที่ติดกันเป็นปึกวางลงในอ่าง หรือถาดกว้างๆ ใส่น้ำธรรมดาลงไปให้ท่วมใบลาน แล้วนำขึ้นตั้งไฟ ใบลานจะลอยตัวขึ้นบนผิวน้ำ ต้องใช้คีมหรือไม้กดลงให้ใบลานเปียก และได้รับความร้อนเสมอกันตลอดทั้งปึก ขณะที่น้ำเริ่มต้นร้อนขึ้น เยื่อของแมลงที่ยึดเกาะใบลานให้ติดกันจะละลายตัวออก ทำให้ใบลานค่อยๆ หลุดออกจากกัน ในขณะที่ใบลานเริ่มหลุดแยกออกจากการยึดเกาะกันนี้ ต้องใช้คีมหรือไม้ช่วยคลี่ และกลับใบลานให้ถูกน้ำทั่วกันตลอดทั้งหน้าหลัง เมื่อน้ำเดือดแล้วทิ้งไว้ให้เดือดอยู่เช่นนั้นประมาณ ๕ นาที จึงยกลง แล้วเทน้ำทิ้ง ใส่น้ำลงไปใหม่ให้ท่วมใบลานแล้วนำขึ้นตั้งไฟอีกครั้งหนึ่ง ทิ้งไว้จนน้ำเดือด แล้วกลับใบลาน (พลิกด้านที่อยู่ข้างบนลงข้างล่าง) ทุกใบ การกลับใบลานนี้ก็เพื่อขยับใบลานให้เยื่อหรือใยของตัวแมลงที่เกาะติดอยู่กับหน้าลานนั้นหลุดออกให้หมด

การต้มครั้งที่ ๒ นี้ ต้องปล่อยให้น้ำเดือดนานเท่ากับครั้งแรกจึงยกลง แล้วเทน้ำทิ้ง ครั้งที่ ๓ ใช้น้ำกลั่น หรือน้ำบริสุทธิ์ ใส่ลงไปในอ่างใบลานที่ต้มแล้ว ๒ ครั้ง ให้ท่วมใบลาน แล้วยกขึ้นตั้งไฟจนเดือด กลับใบลานตามวิธีการข้างต้น เมื่อน้ำเดือดแล้ว ทิ้งไว้ให้เดือดต่อไปอีก ๕ นาทีจึงยกลง การต้มใบลานทั้ง ๓ ครั้งนี้ทำให้ใบลานสะอาด และขาวขึ้นกว่าเดิม เพราะฝุ่น และเยื่อใยของแมลงที่เกาะแน่นซอกซอนอยู่ในเนื้อลานจะหลุดออกมากับน้ำจนหมด นำใบลานที่ต้มครั้งที่ ๓ แล้วใส่ลงในอ่าง หรือถาดอีกใบหนึ่ง ใช้น้ำยา ฟอร์มาลดีไฮด์ บี.พี. ๔๐% (Formaldehyde B.P. ๔๐%) ผสมน้ำในอัตราส่วนฟอร์มาลดีไฮด์ บี.พี. ๔๐% ๔๐ ซี.ซี. ต่อน้ำธรรมดา ๑๐๐ ซี.ซี. เทลาดลงในอ่างลานซึ่งต้มแล้ว ทิ้งไว้ประมาณ ๕ นาที นำใบลานที่แช่น้ำยา ฟอร์มาลดีไฮด์ ๔๐% แล้วขึ้นทีละใบวางบนกระดาษปรู๊ฟ หรือกระดาษซับสีขาว ซึ่งวางอยู่บนพื้นราบ เรียงใบลานบนกระดาษจนเต็ม แล้วใช้กระดาษปรู๊ฟ หรือกระดาษซับอีกแผ่นหนึ่งปิดทับข้างบน ใช้ไม้หรือกระจกวางทับอีกชั้นหนึ่ง เพื่อกันมิให้ใบลานงอตัวเข้าเมื่อเวลาแห้ง แต่การใช้ไม้หรือกระจกปิดทับนี้ ทำให้ใบลานแห้งช้า เพราะไม่มีทางระบายอากาศ อุปกรณ์ที่ควรใช้ในการผึ่งใบลานถ้าสามารถจัดหามาใช้ได้ ควรทำเป็นตะแกรงลวดหรือตะแกรงผ้ามุ้งขึงให้ตึง วางกระดาษปรู๊ฟสีขาวบนตะแกรงก่อนแล้วเรียงใบลานลงบนกระดาษอีกชั้นหนึ่ง จากนั้นใช้กระดาษปรู๊ฟอีกแผ่นหนึ่งปิดข้างบน แล้วจึงใช้ตะแกรงที่มีลักษณะ และขนาดเท่ากับตะแกรงอันที่รองข้างใต้วางทับไว้ข้างบนอีกชั้นหนึ่ง อย่างนี้จะทำให้ใบลานแห้งได้เร็วขึ้น และไม่งอตัวเข้ามาเมื่อเวลาแห้งแล้วอีกด้วย การตากใบลานให้แห้งนี้ ต้องตากในที่ร่มมีอากาศถ่ายเท เมื่อใบลานแห้งสนิทดีแล้ว จึงลงมือทำความสะอาดตามวิธีที่ ๓ คือ ใช้สำลีแห้งเช็ดฝุ่นออกก่อนแล้วจึงใช้สำลีชุบเอธิล แอลกอฮอล์เช็ดใบลานให้ทั่วสุดท้ายจึงใช้สำลีชุบน้ำสะอาดเช็ดอีกครั้งหนึ่ง

ในขณะทำความสะอาดใบลานที่โค้งงอ กรอบ เปื่อย อาจถูกกระทบกระเทือนทำให้แตก หัก ฉีก ขาด ได้ ใบลานที่หลุดออกเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อยเหล่านี้ ต้องเก็บรวมกันไว้เป็นกลุ่ม ในกระดาษสีขาวซึ่งพับไว้ลักษณะคล้ายซอง เพื่อจะได้นำมาต่อกันในลำดับต่อไป

เมื่อทำความสะอาดใบลานตามวิธีการดังกล่าวจนสะอาดทั่วกันดีแล้วทั้ง ๒ ด้าน ต้องตากใบลานไว้ให้แห้งในที่ร่ม มีลมพัดผ่าน อากาศถ่ายเทสะดวก ต้องทิ้งใบลานไว้ให้แห้งสนิทดีจึงจะทำการ

เสริมหรือปะต่อส่วนที่ขาดแหว่ง แตก หักได้ ถ้าใบลานที่แห้งแล้วยังโค้ง งออยู่ ต้องทำให้ใบลานเรียบก่อนจึงจะปะเสริมได้ วิธีทำให้ใบลานเรียบง่ายมาก ใช้กระดาษสีขาว ๒ แผ่น ทำให้กระดาษชื้น แล้ววางใบลานลงในระหว่างกระดาษทั้ง ๒ แผ่นนั้น ทิ้งไว้ให้แห้ง ทำนองเดียวกับที่กล่าวแล้วข้างต้น

การลงน้ำมัน โดยธรรมชาติของใบลาน เนื้อลานแต่ละใบจะมีน้ำมันเป็นส่วนประกอบ น้ำมันนี้เป็นส่วนหนึ่งในการช่วยยึดเกาะเนื้อของลานให้มีความแน่นเหนียว ใบลานเก่าๆ ที่มีอายุนานๆ น้ำมันจะแห้งเหือดไป เนื้อลานขาดความแน่นเหนียวทำให้ใบลานเสื่อมสภาพ กรอบเปราะ และฉีกขาดได้โดยง่าย ด้วยเหตุนี้จึงควรเพิ่มน้ำมันลงบนใบลาน เพื่อช่วยให้ใบลานได้มีน้ำมันทดแทนส่วนที่เหือดแห้งไป เป็นการอนุรักษ์ให้เนื้อลานเหนียวและนิ่มขึ้น ไม่แห้งกรอบ หรือเปราะอีกต่อไป นับว่าเป็นวิธีการช่วยยืดอายุใบลานให้ยาวนานออกไปได้อีกด้วย การทาน้ำมันลงบนใบลานต้องใช้น้ำมันพืช และควรเป็นน้ำมันพืชที่มีอยู่ในพื้นบ้าน หาซื้อได้ง่าย เช่น น้ำมันรำข้าว น้ำมันบัว น้ำมันมะกอก น้ำมันมะพร้าว เป็นต้น

การทาน้ำมันลงบนใบลาน ต้องใช้ความสังเกตให้มาก ก่อนอื่นต้องใช้มือทั้ง ๒ ข้าง จับใบลานตรวจสอบดูว่า ใบลานแต่ละใบขาดน้ำมันมากน้อยต่างกันอย่างไร เพื่อจะได้ทราบว่าต้องทาน้ำมันเพิ่มลงบนใบลานมากน้อยเพียงใด วิธีที่ดีที่สุด คือ การทาน้ำมันลงบนใบลานทีละน้อยเพียงบางๆ แล้วค่อยๆ เพิ่มขึ้นจนกว่าจะพอดี ข้อสำคัญอย่าทาน้ำมันให้มากเกินไป จะทำให้ผิวหน้าลานมันมาก ซึ่งถือว่าเป็นการกระทำที่ไม่ถูกต้องอย่างยิ่ง การทาน้ำมันบนใบลานมีวิธีการปฏิบัติดังนี้

นำใบลานที่ทำความสะอาดและแห้งดีแล้ววางลงบนกระจก ใช้สำลีชุบน้ำมันพอหมาดๆ ทาลงบนใบลาน โดยเริ่มต้นจากริมใดริมหนึ่งเข้าไป ต้องพยายามลูบสำลีไปในทางเดียวกัน และทาเพียงชั้นเดียว อย่าทาซ้ำๆ หรือถูไปถูมา เมื่อทาน้ำมันลงบนใบลานทั้ง ๒ หน้าเสร็จแล้วต้องทิ้งไว้ให้แห้ง (นานประมาณ ๑๒ ชั่วโมง) แล้วจึงมาตรวจดูว่าใบลานนั้นยังแห้งอยู่อีกหรือไม่ ถ้าเห็นว่าน้ำมันยังน้อยอยู่ก็ควรทาเพิ่มเติมได้อีก เมื่อทาน้ำมันที่ใบลานได้พอดีแล้ว ผึ่งใบลานให้แห้งในที่ร่ม จากนั้นเตรียมการปะเสริมต่อไป

การปะเสริมหนังสือใบลานด้วยกระดาษ การปะเสริมใบลานส่วนที่ฉีกขาด หรือหักในท่ามกลางที่ต่างๆ มีวิธีการปฏิบัติได้หลายวิธี ในการฝึกปฏิบัติจริงนั้น ใช้การปะเสริมด้วยกระดาษเพลาที่ทำจากเปลือกต้นสา หรือที่เรียกกันโดยสามัญทั่วๆ ไปว่ากระดาษสา ซึ่งมีวิธีการทำดังนี้

นำใบลานที่จะปะวางบนแผ่นกระจกที่ทำความสะอาดดีแล้ว ให้ตัวใบลานวางอยู่ในลักษณะที่ถนัดมือ พร้อมที่จะปฏิบัติการขั้นต่อไปได้โดยสะดวก ใช้พู่กันชุบกาว ชื่อเซลลูโลส (Cellulose paste=Edifas+น้ำ ๑:๑) ทาลงบนริมขอบแผลที่จะปะโดยรอบ แล้วฉีกกระดาษเพลาให้มีขนาดกว้างกว่ารอยแผลที่ขาดเล็กน้อย ถ้าปะหัวท้ายของใบลานต้องกำหนดกระดาษให้มีความยาวมากพอที่จะตัดออกให้ได้เท่ากับขนาดของใบลานเมื่อยังไม่ขาด วางกระดาษเพลาที่ฉีกแล้วลงบนขอบแผลที่ทากาวไว้ ให้เยื่อกระดาษที่ฉีกออกนี้เกาะเลยเข้ามาในเนื้อลานเล็กน้อย ใช้พู่กันหรือไม้เนียนเล็กๆ กดเยื่อกระดาษให้เกาะกับเนื้อลานจนแนบแน่นสนิทดี ถ้าเยื่อกระดาษเกยเข้ามาในเนื้อลานมากเกินไป ต้องใช้คีมดึงออกให้เยื่อหรือเส้นใยกระดาษเกยก่ายขึ้นมาบนเนื้อลานแต่เพียงเล็กน้อยเท่านั้น จากนั้นยกใบลานพลิกหงายอีกด้านหนึ่งขึ้นมา

จากนั้นทากาวบนกระดาษเพลาที่รอยขาดให้ทั่วแผล แล้วฉีกกระดาษเพลาแผ่นใหม่ปะลงไปพร้อมทั้งดึงเยื่อกระดาษให้เกยขึ้นมาบนเนื้อลานเพียงเล็กน้อย ดังกล่าวแล้ว ต้องปะกระดาษลงไป

บนรอยแผลหลายๆ ชั้น จนมีความหนาเท่ากับความหนาของใบลานจึงยุติ แล้วทิ้งไว้ให้แห้ง ในขณะทำการปะควรใช้มีเกอร์ใส่น้ำวางทับใบลานไว้ เพื่อใบลานจะได้ไม่เคลื่อนที่ และน้ำหนักที่กดลงบนใบลานก็สม่ำเสมอดี ทั้งยังสามารถมองเห็นใบลานส่วนที่ถูกทับอีกด้วย เมื่อกระดาษที่ปะเสริมไว้นี้แห้งดีแล้วจึงจะแกะใบลานขึ้น การแกะนี้ต้องระมัดระวังถ้ากาวติดกับกระจกแน่นดึงไม่ออก เราอาจทำให้กระดาษชื้นแล้วดึงออก หรือใช้มีดบางๆ ช่วยแซะออกก็ได้ ถ้าเป็นการปะเสริมตามริมขอบใบลาน ต้องใช้มีดตัดกระดาษออกให้ได้ระดับเสมอพอดีกับขอบใบลานเดิม ถ้าปะเสริมส่วนที่อยู่ริมหัวท้ายของใบลานต้องกะขนาด เว้นระยะให้ยาวเลยออกมาได้ขนาดพอดีกับความยาวของใบลานที่อยู่เดิม

ถ้าใบลานหักในท่ามกลาง ต้องต่อใบลานโดยการนำใบลานส่วนที่หักจากกันมาวางเรียงต่อกัน ให้ได้จังหวะเหมือนเดิม แล้วใช้พู่กันชุบกาวเซลลูโลสทาบนใบลานตามบริเวณที่จะปะ จากนั้นฉีกกระดาษเพลาให้มีขนาดกว้างเลยขอบแผลที่มีรอยหัก และยาวพอที่จะวนรอบใบลานวางกระดาษเพลาที่เตรียมไว้นี้ ทาบลงบนใบลานที่ทากาวไว้ แล้วกดกระดาษให้เรียบสนิทดีกับเนื้อลานแล้วพลิกใบลานหงายขึ้น ทากาวบนใบลานตามบริเวณที่จะปะกระดาษแล้ววนชายกระดาษเพลาส่วนที่เหลือ อ้อมตลบกลับมาวางทาบลงบนใบลานตามรอยที่ทากาวไว้ แล้วกดกระดาษให้เรียบสนิทดีกับเนื้อลาน ปล่อยชายกระดาษส่วนที่เหลือไว้ แล้วใช้กระดาษสีน้ำตาลที่มีความมันวางบนรอยปะนั้นก่อน แล้วใช้มีเกอร์ใส่น้ำวางทับบนกระดาษสีน้ำตาลอีกชั้นหนึ่ง เพื่อกันมิให้ใบลานโค้งงอขึ้นได้ เสร็จแล้วทิ้งไว้ให้แห้ง เมื่อแห้งดีแล้วใช้มีดตัดกระดาษเพลาส่วนที่เกินเลยมานั้นออก จากนั้นต้องตรวจดูความเรียบร้อยอีกชั้นหนึ่ง

การปะเสริมใบลานอีกวิธีหนึ่งนั้น อาจทำได้โดยการใช้ใบลานเปล่า หรือเยื่อไม้บางๆ ปะเสริมส่วนที่ขาดหายไป วิธีนี้อาจารย์ผู้สอนได้ทำตัวอย่าง และอธิบายไว้ดังนี้ ในชั้นต้น ใช้กระดาษไขรองใต้ใบลานตรงที่มีรอยขาด แล้วใช้ดินสอลากเส้นตามรอยขาดนั้น เสร็จแล้ววางกระดาษไขลงบนแผ่นเยื่อไม้ หรือใบลานเปล่า แล้วใช้เข็มเจาะเป็นรูเล็กๆ ถี่ๆ ตามรอยเส้นที่ขีดไว้ จากนั้นใช้มีดกรีดใบลานหรือเยื่อไม้ตามรอยที่เข็มเจาะไว้ แล้วนำใบลานหรือเยื่อไม้ที่ตัดออกได้ตามรูปแผลนั้นมาวางทาบให้ชิดกับรอยแผลจนแนบสนิท ทำให้ใบลานเต็มพอดี แล้วใช้กระดาษเพลาปะหุ้มอีกชั้นหนึ่ง ตามวิธีการที่กล่าวแล้วข้างต้น

เมื่อทำการปะเสริมใบลานเสร็จแล้ว จะมีบางส่วนที่ตัวอักษรถูกกระดาษเพลาปิดทับ เส้นอักษรจะมัวลงเล็กน้อย จึงต้องแก้ไขโดยวิธีใช้สำลีชุบน้ำมันเพียงหมาดๆ อย่าให้ชุ่ม และต้องทดลองแตะสำลีบนกระดาษอื่นก่อนจนเห็นว่าหมาดดีแล้ว จึงแตะไปบนกระดาษเพลาส่วนที่ปิดบังตัวอักษรอยู่ จะทำให้เส้นอักษรชัดเจนขึ้น

๒.๒.๓ การนับหน้า หนังสือใบลาน หมายถึง การนับ จำนวนหน้าหนังสือใบลานที่จังหวัดอุบลราชธานี จะเป็นหนังสือผูกใบลาน หนังสือก้อม หรือหนังสือย่อยใบลาน หรือหนังสือใบลานชนิดใดก็ตาม ท่านนับเป็นใบๆ เป็นแผ่นๆ ไม่นับเป็นหน้าๆ ไม่นิยมนับเป็นหน้าๆ เหมือนหนังสือที่พิมพ์เป็นเล่มๆ ทั่วไป เช่น หนังสือผูกใบลานผูกหนึ่ง มีจำนวนใบลาน ๒๕ หน้า หรือ ๒๕ แผ่น ท่านจะนับว่า ๒๕ ลาน หรือ ๒๕ แผ่น หรือ ๒๕ ใบ ไม่นับว่า ๕๐ หน้า เหมือนการนับหน้าหนังสือพิมพ์ที่เป็นเล่มๆ ทั่วไป หนังสือพิมพ์ที่เป็นเล่มๆ ทั่วไป มีจำนวน ๒๕๐ ใบ หรือ ๒๕๐ แผ่น ก็นับว่า ๕๐๐ หน้า เพราะกระดาษใบหนึ่งๆหรือแผ่นหนึ่งๆ มี ๒ หน้า จึงมีหน้าหนังสือ ๕๐๐ หน้า การนับจำนวนหน้าหนังสือใบลานแบบนี้ นิยมใช้กันแพร่หลายทั่วๆ ไปในวรรณกรรมใบลานอีสาน

๑) หลักการนับหน้าหนังสือใบลานในวรรณกรรมใบลานอีสานหลักการนับหน้าหนังสือใบลาน ที่นิยมใช้แพร่หลายทั่วไป คือ ๑) ใช้สระบาลี จำนวน ๘ ตัวได้แก่ อะ อา อิ อี อุ อู เอ โอ ประสมกับพยัญชนะภาษาบาลี จำนวน ๒๕ ตัว ได้แก่ พยัญชนะ ๕ วรรคๆละ ๕ ตัว มีจำนวน ๒๕ ตัว คือ

ก. วรรคละ ๕ ตัว	คือ	ก	ข	ค	ฆ	ง
จ. วรรคละ ๕ ตัว	คือ	จ	ฉ	ช	ฌ	ญ
ฏ. วรรคละ ๕ ตัว	คือ	ฏ	ฐ	ฑ	ฒ	ณ
ต. วรรคละ ๕ ตัว	คือ	ต	ถ	ท	ธ	น
ป. วรรคละ ๕ ตัว	คือ	ป	ผ	พ	ภ	ม
และ อวรรค หรือ เศษวรรคอีก ๘ ตัว คือ		ย	ร	ล	ว	ส
ห ฬ อ๋(อัง)						

เมื่อรวมพยัญชนะ ๕ วรรค ๒๕ ตัว เข้ากับพยัญชนะเศษวรรคอีก ๘ ตัว จึงมีจำนวนพยัญชนะ ๓๓ ตัว และนำสระ ๘ ตัว มาประสมกับพยัญชนะ ๓๓ ตัว จึงได้จำนวนตัวเลขสำหรับใช้นับจำนวนใบหรือแผ่นหนังสือใบลาน จำนวน ๒๖๔ ใบ หรือ โดยประมาณ ๓๐๐ ใบ-แผ่น

๒) การประสมสระ ๘ ตัวกับพยัญชนะ ๓๓ ตัว ใช้แทนตัวเลข การประสมสระภาษาบาลี ๘ ตัว กับพยัญชนะภาษาบาลี ๓๓ ตัว เข้าด้วยกัน แล้วใช้แทนตัวเลขสำหรับใช้นับจำนวนใบลาน หรือแผ่นลาน ดังนี้

เมื่อประสมกันแล้ว จะสำเร็จรูปเป็น ดังนี้

	เ◌ก	กา	กิ	กี	กุ	กู	เก
๑ก							
	เ◌ข	ขา	ขิ	ขี	ขุ	ขู	เข
๑ข							
	เ◌ค	คา	คิ	คี	คุ	คู	เค
๑ค							
	เ◌ฆ	ฆา	ฆิ	ฆี	ฆุ	ฆู	เฆ
๑ฆ							
	เ◌ง	งา	งิ	งี	งุ	งู	เง
๑ง							
	เ◌จ	จา	จิ	จี	จุ	จู	เจ
๑จ							

เมื่อประสมกันแล้ว แม้วรรคอื่นๆ ก็ประสม และมีรูปสำเร็จเช่นเดียวกันนี้ สำหรับสระ อะ เมื่อประสมกับพยัญชนะนั้นๆ จำสำเร็จรูปเป็นเช่นเดียวกัน และออกเสียงเป็น -ะ (อะ) แต่ไม่ปรากฏ รูปสระอะ หรือไม่ปรากฏ ประวิสรรชะนี (-ะ) เช่น ๏ กฺขุเอวิว ๏ กฺขมฺมวิว ๏ กฺขงฺฆวิว ฯลฯ (พระพุทธเจ้า พระธัมมเจ้า พระสังฆเจ้า) หรือ ๏ กตาวฺ ๏ กจฺฉ ๏ กเฑต ๏ กเฬ๋ ฯลฯ (กระต่าย กระรอก กระแต กระเร็น เป็นอาทิ)

สรุปได้ว่า เมื่อใช้ สระ ๘ ตัว พยัญชนะ ๓๓ ตัว ประสมกันแล้ว จะได้จำนวนตัวเลข ๒๖๔ ตัว โดยทำนองนี้ เมื่อใช้กับหนังสือหมายเลขจำนวนมากๆ เช่น หนังสือใบลานพระไตรปิฎก เป็นต้น ก็ย่อมเพียงพอต่อการนำไปใช้นับจำนวนใบลาน หรือจำนวนแผ่นลานที่ใช้เหมือนจำนวนตัวเลขภาษาไทยจากเลข ๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๐ เมื่อประสมกัน จะนับสิ่งของจำนวนเท่าไรๆ ย่อมเพียงพอเสมอ

๓) ตัวเลขอักษรธรรมอีสาน ตัวเลขที่นิยมใช้แพร่หลายที่สุดในวงการสำนักเรียนหนังสือ (โต) ธรรมอีสาน ส่วนใหญ่มีรูปลักษณะคล้ายคลึงกับตัวเลขไทยปัจจุบัน อาจเป็นได้ว่า อักขระไทย และตัวเลขไทย ปัจจุบัน สืบสายมาจาก **ลายมือพ่อขุนรามคำแหง ก็เป็นได้**

ตัวเลขอักษรตัวธรรมอีสาน คือ ๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๐

เลขไทยปัจจุบัน คือ ๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๐

เลขอาราบิค คือ ๑๒๓๔๕๖๗๘๙๐

เมื่อใช้นับจำนวนใบลานหรือแผ่นลาน หนังสือใบลานแทนตัวอักขระ หรือตัวอักษรธรรมอีสานที่ใช้นับ สระและพยัญชนะที่ประสมกันเสร็จแล้ว เช่น

Id	dk	db	du	d6	d^	gd	Hd
I-	-k	-b					
๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘
๙							
-u	-6	-^	g-	H-	I๘	๘k	๘ b
๘u							
๑๐๑	๑๐๒	๑๐๓	๑๐๔	๑๐๕	๑๐๖	๑๐๗	๑ ๐ ๘
๑๐๙	๒๐						

๒๐๑ ๒๐๒๒๐๓ ฯลฯ เมื่อถึงเลข ๑๐๐ ใช้เป็น ๑๐๐ ๑๐๐ ๒ ๑๐๐ ๓ ฯลฯ

๔) การอ่านออกเสียง อ่านออกเสียงสระ และพยัญชนะ ที่ประสมแล้ว ดังนี้

Id	dk	db	du	d6	d^	gd
Hd						
กะ	กา	กิ	กี	กุ	กู	เก
โก						
I-	-k	-b	-u	-6	-^	g-
H-						
ขะ	ขา	ขิ	ขี	ขุ	ขู	เข
โข						
dt	dk	db	du	d6	d^	Hd
กะ	กา	กิ	กี	กุ	กู	โก

กระทั่งถึง อักขระตัวสุดท้าย คือ อ(อัง) ฯลฯ

๕) การอ่านออกเสียงตัวเลข การอ่านออกเสียงตัวเลข จาก ๑ (หนึ่ง) ถึงเลข ๐ (ศูนย์) อ่านตามแบบสากล (ธรรมดา) ที่นิยมใช้กันทั่วไป คือ หนึ่ง สอง สาม สี่ ห้า หก เจ็ด แปด เก้า ศูนย์ (๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๐, ๑๒๓๔๕๖๗๘๙๐)

แต่การอ่านออกเสียงตัวเลข จาก ๑๐ (สิบ) ขึ้นไปจนถึงอสงขัย (นับไม่ได้, นับไม่ถ้วน) สำนวนไทยอีสาน หรือ คำเมืองอีสาน ปราชญ์โบราณอีสาน (ครูบา อาจารย์ รุ่นปู่ยา ตาทวด) มีพระอุบาลีคุณูปมาจารย์เป้นต้นสอนไว้ ผู้วิจัยจำมาเล่าต่อ เป็นการฟื้นฟูอดีต พัฒนาปัจจุบัน สร้างสรรค์อนาคต ดังนี้

เลข ๑๐ (สิบ) เลขหนึ่งกับเลขศูนย์

เลข ๑๐ ๑ (สิบเอ็ด) เลขหนึ่งกับเลขศูนย์และเลขหนึ่ง อ่านตามแบบหนังสือใบลานไทยอุบลคนอีสานว่า สิบเอ็ด

เลข ๑๐ ๒ (สิบสอง) เลขหนึ่ง เลขศูนย์ และเลขสอง อ่านว่า ๑๐ ๒ สิบสอง, ๑๐ ๓ สิบสาม, ๑๐ ๓ สิบสี่ ฯลฯ

อ่านว่า เลข ๑๐ ๑๐ ๑ ๑๐ ๒ ๑๐ ๓ ๑๐ ๔ ฯลฯ

อ่านว่า เลข ๑๐ ๑๑ ๑๒ ๑๓ ๑๔ ฯลฯ

อ่านว่า เลข ๑๐ ๑๑ ๑๒ ๑๓ ๑๔ ฯลฯ

การใช้สระ ๘ ตัว ประสมพยัญชนะ ๓๓ ตัว เหล่านี้ ตามแบบมูลกัจจายนะสูตรของสำนักเรียนหนังสือใหญ่ หรือ สำนักเรียนมูลกัจจายนะ หรือ สำนักเรียนมูลกะจายน์ วัดมณีวนาราม (ป่าน้อย) ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี ประมาณปี พ.ศ. ๒,๓๐๐ และวัดเสลาราม บ้านบ่อหิน หมู่ที่ ๖ ตำบลไหล่ทุ่ง อำเภอเมืองตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๕๐ และ ยังมีสำนักเรียนวัดอื่นๆ อีกมากมาย

และ อิโตปรำ ต่อไปจะนำพุทธธรรมสำคัญที่ปรากฏในพระคัมภีร์มูลกระจายน์ฉบับภาษาบาลีโตธรรมอีสาน (Dialects) อักขธรรมอีสานอักษรภาษาเขียน-พูด ที่ชาวอุบลราชธานีเป็นสื่อในปัจจุบัน

ต่อจากนี้เป็นพุทธธรรมสำคัญที่ปรากฏในพระคัมภีร์มูลกระจายนะ ฉบับภูมิปัญญาอีสานเริ่มต้นแต่ผูกที่ ๑ - ผูกที่ ๙ ข้อความอาจตรงกันทั้งหมดหรือเพี้ยนไปบ้าง ตามคำอรรถาธิบายของแต่ละสำนัก แต่ละอาจารย์ที่ร่ำเรียนมา เพราะการคมนาคมและกาลเวลาได้ผ่านพ้นมาชั่วนาตาปียาวนานเหลือเกิน จึงเป็นธรรมชาติของสิ่งต่างๆ เป็นธรรมดาของสังขารธรรม มันเป็นของมันอย่างนั้น

๒.๓ ขั้นตอนการเรียนรู้พระคัมภีร์อักษรธรรมอีสาน[๑๐]

๒.๓.๑ ชนเผ่าไทยโบราณ[๑๑] ยังไม่มีตำราเรียน **“หนังสือธรรม”**[๑๒] โดยตรง ยังไม่มีสถานจัดการศึกษาที่เป็นรูปแบบเฉพาะ เช่นปัจจุบัน จะมีบ้างก็ห่างๆ เป็นการเรียน **“หนังสือใหญ่”**[๑๓] เท่านั้น และนิยมการถ่ายทอดแบบ **“มุขปาฐะ”** หมายถึง วิธีการถ่ายทอดสรรพวิทยาจากคนหนึ่งสู่คนหนึ่ง โดยปากเปล่า ชนิดปากต่อปาก ตัวต่อตัว บอกกันจนกระทั้งจำได้ติดปาก ขึ้นใจ แม่นยำ ยุคคนไทยอีสานโบราณ การถ่ายทอดหรือการสอนการเรียน ก็หาได้มีตำรับตำราเรียนที่เป็นรูปแบบโดยเฉพาะไม่ ยังใช้หนังสือใหญ่เป็นตำราเรียน และใช้ถ่ายทอดแบบมุขปาฐะดั้งเดิมของชาว ”ภารตะ”[๑๔] วิธีการถ่ายทอดแบบนี้ใช้ถ่ายทอด “พระเวท”[๑๕] ของพวกพราหมณ์ มีมาก่อนครั้งพุทธกาล นับว่าเป็นวิธีการเรียนการสอนที่เก่าแก่ที่สุดวิธีหนึ่งในโลก[๑๖] ก็ตาม ถึงกระนั้น ก็ยังมีผู้นำมาใช้ไม่ขาดระยะสืบสานมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งเป็นการยืนยันว่า เป็นวิธีการเรียนการสอนที่ดีที่สุดวิธีหนึ่ง ตราบจนทุกวันนี้

๒.๓.๒ หลักมุขปาฐะ หลักมุขปาฐะ คือ วิธีการถ่ายทอดสรรพวิทยา จากคนหนึ่งสู่คนหนึ่ง โดยปากเปล่า ชนิดปากต่อปาก ตัวต่อตัว บอกกันจนกระทั้งจำได้ติดปาก ขึ้นใจ แม่นยำ พวกวรรณะพราหมณ์ใช้ถ่ายทอดพระเวท นักบวชในพระพุทธศาสนา ใช้ท่องบทสาธยายพระไตรปิฎก บทสวดมนต์ทำวัตร ชาวคริสต์ อิสลาม ให้สวดอธิฐานอ้อนวอน ขอพรพระเจ้าและคนทั่วโลกยังนิยมใช้เรียนเวทมนต์คาถา เสกเป่าเครื่องรางของขลัง เสน่ห์ยาแฝดให้เกิดคุณและโทษ ตามความเชื่อถือของตน

ทั้งยังนิยมแนวคิดโบราณซ่อนเงื่อนงำอำพลางหลักการถ่ายทอดที่ทรงคุณค่าสูงส่งไว้ตามแบบเรียน **“หนังสือผูก”**[๑๗] ต่างๆเช่นหนังสือ “ปัญญาบารมี” หนังสือ “อุณณหิสสวิชัย”[๑๘] เป็นต้น

---

[๑๐]โสรัจ นามอ่อน, **ตำราเรียนอักษรธรรมอีสาน**, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี : โรงพิมพ์อุบลกิจออฟเซทการพิมพ์,๒๕๕๕), หน้า ๑ - ๕๓.

[๑๑]นิเพทย์นิติสรรค์,หลวง,**ชนเผ่าไทย,** เรียบเรียงจากต้นฉบับ ดอกเตอร์ วิลเลี่ยมคริฟตัน ด็อดด์ ,กระทรวงศึกษาธิการ กรมวิชาการ กรุงเทพมหานคร พิมพ์เผยแผ่ พ.ศ.๒๕๒๐, ชนชาติไทยโบราณ หมายถึง บรรพบุรุษของชนเชื้อชาติ "ไต" หรือ "ไท" อาณาจักรไทอ้ายลาว มีพ่อขุนหลวงเม้าเป็นเจ้าครอบครอง

[๑๒]หนังสือธรรม หมายถึง อักษรธรรมอีสานโบราณ และอักษรธรรมฝ่ายพายับโบราณด้วย ในยุคก่อนประวัติศาสตร์ชาติไทย ยังไม่มีตำราเรียนที่จัดเป็นระบบหลักสูตรรายวิชา เป็นสาขา เป็นคณะต่างๆ เช่นปัจจุบันนี้

[๑๓]หนังสือใหญ่ หมายถึง หนังสือ "มูลกัจจายนะสูตร" ใช้เหล็กจาร จารึกลงบนใบลาน ด้วยอักษรธรรมหรือขอม เนื้อหาสาระสำคัญว่าด้วย "มูลไวยากรณ์" หมายถึง ไวยากรณ์ อันเป็นหลักภาษาของมูลกัจจายนะทั้งหมด อันเป็นที่ให้กำเนิดหลักบาลีไวยากรณ์ และหลักไวยากรณ์ภาษาไทยทั้งสิ้น

[๑๔]ภารตะ เป็นชื่อชนเผ่าดั้งเดิมของชาวชมพูทวีป คือ ประเทศอินเดียยุคโบราณ เรียกว่า ชาวภารตะ

[๑๕]พระเวท ไตรเวท ก็ว่า เป็นคัมภีร์ดั้งเดิมของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ประกอบด้วย เวท ๓ คือ ฤคเวท ยชุรเวท สามเวท ครั้นต่อมาภายหลัง พวกพราหมณาจารย์แต่ง"อรรถพเวท"หรือ อาถรรพเวท เพิ่มเข้ามาอีก แต่ไม่นับเป็นพระเวทที่ ๔ เพราะเป็นคำอธิบาย,เป็นอรรถกถาฤคเวท

[๑๖]มุขปาฐะ เป็นวิธีการสอนที่ดีที่สุดวิธีหนึ่งในโลก เพราะแม้ปัจจุบันก็ยังใช้ได้ผลเป็นที่น่าทึ่ง แม้จะเป็นกรรมวิธีที่ใช้ความจำมากก็จำเป็นต้อง จด จำ ทำความเข้าใจ ถ้าทุกคนจำตัวอักษรแม้ตัวเดียวก็ไม่ได้ ทุกคนก็จะอ่านไม่ออก เขียนไม่ได้เลย หากทำอะไร ๆ ไม่ได้เลย ก็ไม่รู้อะไรเลย ได้เช่นเดียวกัน

[๑๗]หนังสือผูก คือ หนังสือใบลานชุดหนึ่งๆ มีประมาณ ๒๐-๓๐ ใบลาน มีขนาดกว้าง ๔-๕ เซนติเมตร ยาว ๕๐-๖๐ เซนติเมตร มีรูเจาะทะลุกลางใบลานสองด้านด้วยเหล็กซี (เหล็กใน) ที่เผาไฟร้อน วัดจากปลายสุดทั้ง

การเรียนการสอนหนังสือธรรมตามแบบมุขปาฐะ โบราณาจารย์วางหลักไว้ ๖ ประการ คือ

๑. ความพร้อม
๒. การต่อหนังสือเช้า
๓. การอ่านออกเสียง
๔. การเรียนรู้อักขระ
๕. การเรียนสะกด
๖. การต่อหนังสือค่ำ

ในบรรดาหลักมุขปาฐะทั้ง ๖ ประการเหล่านี้ อาจารย์ผู้สอน และนักเรียน ผู้เรียนหรือผู้ให้และผู้รับจะต้องมีความตั้งใจในการให้และการรับ ตามลำดับขั้นตอนอย่างละเอียดเคร่งครัดตามนัยเงื่อนไขที่อาจารย์ผู้ถ่ายทอดกำหนดให้ทุกประการ ดังต่อไปนี้

๑. ความพร้อม ผู้เรียนหรือผู้รับจะต้องมีความพร้อมทั้งกายและจิตใจ หรือมีความพร้อมตามหลักจิตวิทยาการศึกษา คือ ความพร้อมทางร่างกาย(วัย) จิตใจ สังคม อารมณ์ และสติปัญญา ข้อที่น่าสังเกตเรื่องวัยวุฒิ คนโบราณส่วนมากมีวัยวุฒิแล้วอย่างน้อยที่สุดมีอายุ ๗ ขวบแล้วหรือ ๑๕ ปี จึงบรรพชาเป็นสามเณร หรือมิฉะนั้น ก็อายุ ๒๐ ปี แล้วจึงอุปสมบทเป็นพระภิกษุได้ เมื่ออายุ ๒๐ ปี ก็ถือว่ามีความพร้อมทางวัยวุฒิเต็มที่ ส่วนสามเณรที่มีอายุเพียง ๗ ขวบ เป็นบุคคลที่มีไอคิวสูงเท่านั้น เช่น ราหุลกุมาร สุขสามเณรที่ปรากฏในวรรณคดีพระไตรปิฎก

๒. การต่อหนังสือเช้า[๑๙] แต่ไหนแต่ไรมา การเรียนหนังสือเวทมนต์ คาถา เสน่ห์ยาแฝด เครื่องรางของขลัง นิยมเรียนเวลาเช้าตราบจนกาลปัจจุบัน ตามสถานที่จัดการศึกษาทั่วไป

ด้านซ้าย ด้านขวา เข้ามาประมาณ ๑๐-๑๒ เซนติเมตร แล้วใช้สายสนอง(เชือกทำด้วยไหมหรือด้าย) ร้อยรูด้านซ้ายมือ (ส่วนด้านขวามือปล่อยไว้เฉยๆ) ผูกรวบเป็นมัดๆ ไว้กันมิให้เรี่ยราด หายไปจากมัดเดียวกัน เรียกว่า หนังสือผูกใบลาน นิยมเรียกว่า"หนังสือผูก"

[๑๘]อุณณหิสสวิชัย เป็นหนังสือผูกใบลานผูกหนึ่ง จารึกด้วยอักษรธรรม กล่าวถึงอานิสงส์การรักษาศีล ประพฤติสุจริตธรรม และการท่องจำบทสาธยาย กราบไหว้ รักษา จารึก พุทธธรรม จะพ้นภัยพิบัตินานาประการ มีอบายภูมิเป็นต้น

[๑๙]ต่อหนังสือเช้า เป็น"ธรรมเนียม" ของพระสงฆ์สามเณร การเรียนการสอนแบบมุขปาฐะ ไม่ว่าจะเป็นบทสวดมนต์ ทำวัตร สัททาสังคหา ปาฏิโมกข์ มูลน้อย มูลกลาง หรืออะไรก็ตามที ต้องเริ่มเวลาเช้า นุ่งห่มเรียบร้อย ถือหนังสือ เข้าไปหาพระอาจารย์ นั่งคุกเข่า กระโหย่ง กราบ ๓ หน ประนมมือเรียนให้ท่านทราบว่า จะทำอะไร เรียนหนังสือท่านจะบอกสำนวนโบราณใช้ว่า"บอกหนังสือ"แบบฉบับของมุขปาฐะ สมัยสุโขทัย พระยาลิไท สมัยกรุงศรีอยุธยา พระเจ้าทรงธรรม สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พระจอมเกล้า เคยบอกหนังสือพระเณรมาแล้ว เมื่อท่านบอกก็ว่าตามท่านไปจนกว่าท่านจะเห็นสมควรก็จะหยุดพักไว้ช่วงหนึ่ง และสั่งให้ไป"สาธยาย" คือ การท่องทบทวนบททวนบทเรียนซ้ำแล้วซ้ำอีก เรียกว่า "ท่องบทสาธยาย" (ภาษาอีสานว่า จ่มหนังสือ) จนกว่าจะจำได้แม่นยำคล่องแคล่วแล้ว ให้กลับมาเรียนต่อจากนั้นไปอีก และหยุดพักไว้ไปท่องบ่นสาธยายเหมือนที่ทำมาแล้ว จนกว่าจะเรียนจบสูตรนั้นๆ กิริยาอาการที่ทำอย่างนี้ เรียกว่า "การต่อหนังสือเช้า" เพราะเรียนในเวลาเช้า ส่วนการต่อหนังสือค่ำก็ปฏิบัติในทำนองเดียวกัน เรียกว่า "ต่อหนังสือค่ำ" เพราะเรียนในเวลาค่ำ (ภาษาอีสานว่า ต่อหนังสือแลง) เรียกรวมกันว่า"ต่อหนังสือเช้า ต่อหนังสือค่ำ"

เช่น โรงเรียน วิทยาลัย สถาบันการศึกษา มหาวิทยาลัย เริ่มเรียนเวลาเช้าเป็นส่วนมาก เว้นแต่บางโอกาส บางสถานที่มีความจำเป็นเท่านั้น จึงจะใช้เวลาอื่นนอกจากนี้ด้วยความจำเป็นในที่นี้จะเป็นธรรมเนียมอันหนึ่งของพระภิกษุสามเณรหรือนักบวช นักพรตในพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การต่อหนังสือเช้า โดยวิธีมุขปาฐะ ท่านถือตาม **“ธรรมเนียมสงฆ์”** ที่มีมาเก่าแก่ พระสงฆ์ สามเณรผู้จะต่อหนังสือ เวลาเช้าหลังภัตตกิจ (ประมาณ ๐๘.๐๐-๐๘.๓๐น.) ต้องเตรียมตัวการนุ่งห่มแบบเป็นปริมณฑล[๒๐] แบบห่มดอง[๒๑] ถือหนังสือผูกใบลาน ปัญญาปารมีอันเป็นแม่บทที่นิยมใช้เรียนหนังสือธรรมของพระสงฆ์มาแต่โบราณกาล (ผู้เรียบเรียง ก็เรียนหนังสือธรรมตามแบบนี้มาก่อนขณะ ที่บวชเป็นนวกภิกขุ ในปี พ.ศ.๒๔๙๔ ที่วัดจุฬามณี บ้านไหล่ทุ่ง หมู่ที่ ๑ ตำบลไหล่ทุ่ง อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี)

๓. การเรียนอ่านออกเสียง หมายถึง การออกเสียงอักขระธรรมทั่วไป แต่กรรมวิธีการเรียนตามแบบมุขปาฐะนี้ ต่างจากการเรียนที่เราใช้ในปัจจุบัน ตรงที่ไม่มี “นวัตกรรมเทคโนโลยี” ช่วยการเรียนการสอน แต่เหมือนกันตรงที่ “สอนด้วยการลงมือปฏิบัติจริง” โดยการกระทำของผู้เรียนเอง นักการศึกษาสมัยใหม่เรียกว่า “เลินนิ่ง บาย ดูอิ้ง” Learning by doing การเรียนแบบ **“มุขปาฐะ”** เป็นการเรียน “โดยไม่ต้องเรียน” “เป็นเทคโนโลยีการเรียนการสอนแบบมุขปาฐะ” หมายความว่า การเรียนโดยวิธีมุขปาฐะนี้ ผู้เรียนออกเสียงไม่ต้องเรียนรู้ตัว **“อักษร”** มาก่อนแม้แต่ตัวเดียว แต่เรียนอ่าน **“ออกเสียง”** ได้เลย และสามารถ “อ่านออกเขียนได้” โดยง่ายดาย (ผู้เรียบเรียงตำรานี้ ก็เรียนแบบนี้) บางท่านอาจคิดแปลกใจ โต้แย้งในใจว่า เป็นไปได้อย่างไร อักษรธรรมแม้ตัวเดียวก็ยังไม่เคยรู้เคยเห็นมาก่อน จะให้เรียนอ่านออกเสียงได้อย่างไร?

กรรมวิธีการออกเสียงท่านอาจารย์ที่สอน ท่านมีวิธีการสอนของท่านโดยเฉพาะ คือท่านบอกให้ผู้เรียนเรียนรู้โดยการออกเสียงปากเปล่า การศึกษาสมันใหม่ เรียกว่า “เลินนิ่ง บายโอรอล” Learning by oral Method โดยวิธีการเรียนออกเสียงปากเปล่า ท่านจะบอกให้ว่าตามหลัง ท่านทีละคำๆ ซ้ำแล้วซ้ำอีก จนกระทั้งผู้เรียนออกเสียงได้ถูกต้อง ชัดเจน แม่นยำ คล่องแคล่ว จำได้ติดปาก คล่องปาก ขึ้นใจ เกิดความจำ คอนเซ็พท์ (Concept) จากนั้น ท่านก็สั่งให้หยุด ไว้ระยะหนึ่ง และสั่งให้ไปท่องบทสาธยาย ทบทวนอีกจนเป็นที่น่าพอใจ แล้วจึงอนุญาตให้เรียนต่อได้ จะต้องท่องบทเรียนเก่าเริ่มจากอักษรตัวแรกจบลงที่อักษรตัวสุดท้าย จนเป็นที่พอใจ ถึงจะเรียนต่อได้

ตัวอย่าง การสอนออกเสียงบท นะโม ตัสสะ ภะคะวะโต อะระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ ท่านจะออกเสียงดัง ฟังชัดว่า นะโม ผู้เรียนก็จะว่า นะโม ออกเสียงดัง ๆ ตามท่านซ้ำแล้วซ้ำอีกๆ ท่านว่า ตัสสะ ผู้เรียนก็จะว่า ตัสสะ ดังๆ ตามท่านไป ท่านว่า ภะคะวะโต ก็ว่าตามท่านดังๆ ท่านว่า

---

[๒๐]ห่มแบบปริมณฑล, ห่มดอง หมายความว่า ห่มแบบปริมณฑล บนเสมอคอ แขนเสมอข้อมือ ล่างเสมอครึ่งแข้ง ห่มดอง ก็ให้เป็นปริมณฑล เปิดไหล่ซ้ายและใช้ผ้ารัดอก ไม่ใช้รัดเอว ห่มตามแบบพระมหานิกายของคณะสงฆ์ไทย

[๒๑]ห่มแบบปริมณฑล, ห่มดอง หมายความว่า ห่มแบบปริมณฑล บนเสมอคอ แขนเสมอข้อศอก ล่างเสมอครึ่งแขน ห่มดอง ก็ให้เป็นปริมณฑล เปิดไหล่ซ้ายและใช้ผ้ารัดอก ไม่ใช้รัดเอว ห่มตามแบบพระมหานิกายของคณะสงฆ์ไทย

สัมมาสัมพุทธัสสะ ก็ว่าตามท่านดังๆท่านจะบอก(สั่ง) ให้ปฏิบัติเช่นนี้ จนกว่าผู้เรียนจะสามารถออกเสียงได้ถูกต้อง ชัดเจน แม่นยำ คล่องแคล่ว จำได้ติดปาก ขึ้นใจ เกิดความทรงจำไว้ได้ เมื่อเป็นที่พอใจท่านจะสั่งให้หยุดพักเอาไว้ตอนหนึ่งก่อน แล้วสั่งให้ไปทบทวน ท่องบทสาธยายตลอดทั้งวัน หรืออาจใช้เวลาหลายวัน ขึ้นอยู่กับความสามารถของผู้เรียน หรือขึ้นอยู่กับ “ไอ.คิว.” ของผู้เรียน

ตอนค่ำ ท่านจะสั่งให้เข้ามา”ต่อหนังสือค่ำ” เมื่อเข้ามาแล้วผู้เรียนจะต้องท่องสาธยายให้ท่านฟัง จากต้นจนจบที่เรียนมา เมื่อปฏิบัติเป็นที่หน้าพอใจท่านจึงอนุญาตให้ **ต่อ** ไปอีกปฏิบัติโดยนัยนี้ไปเรื่อยๆ กรรมวิธีการเรียนออกเสียงดังกล่าวนี้ เรียกว่า “วิธีเรียนอ่านออกเสียง โดยไม่ต้องเรียนรู้ตัวอักษรมาก่อน” หรือ “เรียนโดยไม่ต้องเรียน” Learning by Non- Learning

๔. การเรียนรู้อักขระ คือ การเรียนรู้ทั้ง **สระ** และ **พยัญชนะ** เรียกว่า การเรียนรู้ **อักขระ** หรือ **อักษร** หลังจากสามารถอ่านออกเสียงได้ เป็นที่พอใจของท่านแล้ว ท่านจะเริ่มสอนให้รู้อักขระ โดยท่านจะถามทั้งๆที่เราไม่เคยรู้จักตัวอักษรมาก่อนว่า คำว่า “นะ” อักษร อะไร? สระอะไร? ผู้เรียนก็จะตอบไม่ได้แน่นอน เพราะยังไม่เคยเรียนรู้ตัวอักษรมาก่อนเลย คำว่า “นะ” เป็นอักษร “น” (นอ) ผสมด้วย สระ “-ะ” ให้อ่านออกเสียงว่า “นะ” คำว่า “โม” เป็นอักษร “ม”(มอ) ผสมสระ “โ-” อ่านออกเสียงว่า “โม” และนำไปเรียงไว้ คำว่า “นะ” อ่านรวมกันว่า “นะโม” (ความนอบน้อม)

๕. การเรียนสะกดตัว คำว่า “ตัสสะ” แยกเป็นอักษร “ต”(ตอ) และอักษร “ส” (สอ) อักษร “ต” ผสมสระ “-ะ” สระ -ะ ตัวนี้ แปรรูปเป็น “อั” ไม้ชัด หรือ ไม้หันอากาศ วางบนตัวอักษร “ต”(ตอ) สะกดด้วยอักษร “ส”(สอ) อ่านว่า “ตัส”(ตัด) อักษร “ส”(สอ) ถัดไปผสมสระ “-ะ” ซึ่งคงรูปเดิม อ่านว่า “สะ” และเมื่อรวมกับคำว่า “ตัส” จึงเป็น “ตัสสะ”(นั้น) คำว่า “ภะคะวะโต”แยกเป็นดังนี้ “ภะ”(พะ)เป็นอักษร “ภ”(พอ)ผสมสระ “อะ”ซึ่งยังคงไว้ในรูปเดิม อ่านว่า “ภะ”(พะ)

คำว่า “คะ”เป็นอักษร “ค”(คอ) ผสมสระ “-ะ”ยังคงรูปอ่านว่า “คะ”

คำว่า “วะ”เป็นอักษร”ว”(วอ) ผสมสระ”-ะ”ยังคงรูปอ่านว่า “วะ”

คำว่า “โต”เป็นอักษร “ต”(ตอ) ผสมสระ “โอ”ยังคงรูป อ่านว่า “โต”

เมื่อนำคำ ๔ คำนี้มาเรียงต่อกันจะมีรูปเป็น “ภะคะวะโต” (แด่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น) และเมื่อนำคำเหล่านี้ คือ “นะโม ตัสสะ ภะคะวะโต” มาเรียงกันแล้วจะมีความหมายว่า (ขอนอบน้อมแด่ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น) นี้คือ “กระบวนการเรียนรู้ สระ พยัญชนะ และตัวสะกด” หนังสือธรรมอีสานโบราณแบบ “มุขปาฐ”(มุก-ขะ-บาด)หรือ (มุก-ขะ-ปา-ฐะ) ถึงจุดนี้ นักศึกษาคงเรียนรู้ “สระ พยัญชนะ และตัวสะกด” ของกระบวนการ “การเรียน การสอน แบบมุขปาฐ” คือ การถ่ายทอดแบบครบวงจร ฝรั่งเรียกว่า

“เรียนรู้แบบปากเปล่า” Learning byoral method.

“เรียนรู้แบบปากต่อปาก” Learning bymouth to mouth.

“เรียนรู้แบบตัวต่อตัว” Learning byface to face.

โดยวิธีเหล่านี้เรียกว่า “เรียนรู้ การสะกดตัวโดยไม่เรียน Learning by Non- Learning อธิบายว่าเป็นการเรียนรู้”การสะกดตัว”โดยไม่เคยเรียนรู้ตัวอักษรมาก่อนตัวอย่าง เช่น บุญบาป โรงเรียน การเมือง เวรกรรม เป็นต้น

๖. การต่อหนังสือค่ำ เป็นธรรมเนียมของพระสงฆ์สามเณรมี “การต่อหนังสือเช้า” ที่กล่าวถึงแล้วและ “การต่อหนังสือค่ำ”ในทางปฏิบัติตามปกติจนกลายเป็น “วัตรปฏิบัติ” ของคณะสงฆ์ในวัดหรือสำนักนั้นๆ จะร่วมกันทำวัตรเช้า และทำวัตรเย็น ต้องรวมกันทั้งหมด อย่าว่าแต่พระสงฆ์สามเณรเลย แม้แต่ศิษย์วัด (สังกะรี) ยังต้องร่วมทำวัตรสวดมนต์เช้า-เย็นกับพระสงฆ์ด้วย (ผู้เรียบเรียงเป็นเด็กวัดก็ปฏิบัติเช่นนั้นเสมอ) เป็นธรรมเนียมสงฆ์ที่สวดมนต์ทำวัตรร่วมกันในอุโบสถ หรือวิหาร หรือศาสนสถานที่กำหนดไว้ หลังทำวัตรเย็นเสร็จแล้ว พระสงฆ์สามเณรทุกรูปต้อง **“เข้าครอง”**และ **“ออกครอง”**

๒.๓.๓ การเข้าครองและออกครอง (ควรเขียนเป็นภาษาบาลี)

การเข้าครอง หมายถึง กิจวัตรสำคัญอย่างหนึ่งของพระสงฆ์ยุคก่อน (พ.ศ.๒๔๘๐-๒๔๐๐) ถือทำเนียมเข้าครอง ท่านจะเข้าสู่ที่สงัด ซึ่งเหมาะที่จะเจริญภาวนาจิต(ทำสมาธิจิต)อาจเป็นที่พักของท่านนั้นๆ เริ่มเวลาประมาณ ๑๙.๐๐ น.ถึงเวลา ๒๐.๐๐ น. หลังจากนั้นจะมีสัญญาณบอกให้ทราบว่าเป็นเวลา”ออกครอง” โดยทั่วไปใช้เสียงฆ้องเป็นสัญญาณบอกตีฆ้อง ๓ รา แล้วพระสงฆ์สามเณรก็จะออกครอง แม้แต่พุทธบริษัทญาติโยมก็เข้าใจ ขนบธรรมเนียมนี้เป็นอย่างดี ทุกคนจะอุโปโมทนาสาธุการ จากนั้นเป็นเวลาที่พระสงฆ์สามเณรจะต้องเรียนหนังสือหรือท่องบทสาธยายตามหน้าที่ของใครของมัน เป็นการทบทวนบทสวด ทบทวนบทเรียน หากท่านเข้าไปในวัด หรือเพียงเดินผ่านไปเท่านั้นก็จะได้ยินเสียงพระสงฆ์สามเณร ท่องบทสาธยายอึงคะนึงไปหมดทั้งวัด แม้แต่คำพังเพยเปรียบเปรยยังพูดกันติดปากว่า(อย่าบ่นหลายหนวกหู ที่นี้ไม่ใช้วัด) หมายถึงว่าวัดนั้นมีการท่องบ่นสาธยายมิได้ขาด

เมื่อออกจากครองวัดแล้วพระสงฆ์สามเณรท่านก็จะแผ่เมตตา แผ่ส่วนกุศล ตอบแทนค่าน้ำนมแม่ ทดแทนค่าข้าวน้ำโภชนาหาร ข้าวแดงแกงร้อนของญาติโยม อุบาสกอุบาสิกาผู้ทำบุญตักบาตร ถวายจตุปัจจัยไทยทาน ตลอดจนสรรพสัตว์หาประมาณมิได้

ที่นี้ก็จะเป็นวาระ **“การต่อหนังสือค่ำ”** พระเณรที่ประสงค์จะต่อหนังสือค่ำก็จะจัดแจงนุ่งห่มเป็นปริมณฑล ถือหนังสือผูกใบลาน เข้าไปนั่งคุกเข่าลงใกล้ๆ พระอาจารย์และแสดงความจำนงจะต่อหนังสือค่ำ กราบลงกับพื้น ๓ หน จึงเริ่มบทเรียนที่แล้วๆ มาสาธยายให้ท่านฟังก่อนว่าเรียนอะไรจากไหนถึงไหนแล้วจากต้นกระทั่งถึงอักษรตัวสุดท้ายที่เรียนมาหากเป็นที่พอใจของท่านพระอาจารย์ท่านก็อนุญาตให้เรียนต่อไปได้ หากไม่เป็นที่พอใจจะต้องสาธยายให้ท่านฟังอีกหนึ่งรอบ หรือหลายๆ รอบก็ได้ จนกว่าท่านจะพอใจ จึงเรียนบทต่อไปได้ อาจใช้เวลาต่อหนังสือประมาณ ๓๐ นาที หรือ ๑ ชั่วโมงหรือมากกว่านั้นก็ได้ขึ้นอยู่กับอาจารย์และพระเณรที่เรียนนั้นๆ ที่กล่าวมานี้คือ “การต่อหนังสือค่ำ”มีหลักการและวิธีปฏิบัติเช่นเดียวกันกับการต่อหนังสือเช้า หลังจากนั้นท่านก็สั่งไปให้ท่องบทสาธยายจนได้คล่องปากแม่นยำแล้วจึงเรียนบทเรียนต่อไปได้การเรียนการสอนตามแบบ **“มุขปาฐะ”** นี้เป็นการจัดการเรียนการสอนแบบครบวงจร ที่เรียกว่า “วิชชาจะระณะสัมปันโน” คือเพียบพร้อมด้วยความรู้คู่คุณธรรม ผู้เรียนได้ทั้งภาคทฤษฎีและปฏิบัติไปพร้อมๆกัน เป็นระบบครูผู้เสียสละ นักเรียนผู้นอบน้อมพร้อมรับโอวาทคำแนะนำสั่งสอนและถือปฏิบัติอย่างจริงจัง ตรงตามวัตถุประสงค์การเรียนการสอนอย่างแท้จริง ต่างจากการเรียนการสอนในยุคนี้ มีแต่การสร้างปัญหาของศิษย์กับครูเข้าลักษณะที่ท่านพุทธทาสภิกขุกล่าวว่า **“การจัดการศึกษาของไทยปัจจุบัน เป็นการจัดการศึกษาแบบ**

หมาหางด้วน” ท่านอธิบายว่า เพราะการจัดการศึกษาไม่ได้พุ่งเป้าหมายไปที่ “สัพพะทุกขะนิสสะระณะนิพพานะ สัจฉิกะระนัตถายะ” ไม่ประสงค์จะให้พ้นทุกข์ยากทั้งหลายทั้งปวง นั้นเอง

ส่วนผู้เรียบเรียงเห็นว่า การจักการศึกษาของไทยปัจจุบันเป็นการศึกษาแบบ **“ขาดจิตสำนึก” คือ “มุ่งให้เรียน ให้รู้ และขาดคุณธรรมของบทกตัญญู” จึงกลายเป็นเยาวชน “หัวดื้อ”** ไม่เคารพระบบอาวุโส เป็นการสอนให้เยาวชน “ตีตนเสมอท่าน” พ่อแม่ผู้ปกครองบางคนทุกข์ใจในเรื่องนี้มาก และก่อให้เกิดปัญหาวัยรุ่นเต็มบ้านเต็มเมือง ครูอาจารย์ผู้บริหารแก้ไม่ตก ต้องใช้วินัยทหารเข้าช่วยบรรเทา จะได้มากน้อยประการใดดูกันไป

๒.๓.๔ ตำนานหนังสือไทย (ᩃᩣᩅᨶᩣᨾᩮᩥ๑) นับเป็นเวลานานนักหนาแล้วที่ชาติไทยเราใช้มา แต่ปรากฏว่า มิได้มีผู้ใดจดบันทึกเป็นหลักฐานให้แจ้งชัดว่า เรามีหนังสือใช้กันมาแต่เมื่อใดและหนังสือไทย[๒๒] นั้น เราคิดของเราขึ้นมาเอง หรือลอกเลียนแบบชาติใดมา รู้สึกว่า คนส่วนมากไม่ค่อยจะสนใจ ศึกษาค้นคว้าเลย บ้างก็เชื่อเอาง่ายๆ ว่าเราเอาอย่างขอมบ้าง เอาอย่างมอญบ้าง อย่างที่ศาสตราจารย์ยอช เซเดส์ ว่าไว้ใน **“ตำนานอักษรไทย”** บ้างก็เชื่อว่าพ่อขุนรามคำแหงเป็นผู้คิดอักษรไทยขึ้นใช้ นักประวัติศาสตร์ที่แต่งตำราสอนนักเรียนก็ว่าตามเขาไปดังกล่าว มิได้สนใจที่จะกล่าวขัดแย้ง หรือค้นคว้าออกมาให้ใกล้ความจริงบ้างเลย ทั้งนี้ เพราะหาหลักฐานค้นคว้าไม่ได้อย่างหนึ่ง เพราะไม่แน่ใจและไม่กล้าพออย่างหนึ่ง กลัวจะเสียชื่ออย่างหนึ่ง สู้อ้างตามๆ กันไปไม่ได้ ไม่มีใครต้องรับผิดชอบ เรื่องจะสมเหตุสมผลหรือไม่ต่างก็มีที่โยนกลองกันไป นี่คือเรื่องสุกเอาเผากินแล้วก็มองข้ามเรื่องราวอันเป็นตำนานเก่าๆ เหล่านั้น มีเรื่องจริงแอบแฝงอยู่มิใช่น้อย หากแต่จารึกเป็นอักษรโบราณถ้าอ่านด้วยความพินิจพิเคราะห์ก็จะได้เรื่องราวที่ถูกฝังซ่อนเร้นออกมาเป็นอันมาก ยกตัวอย่างในหนังสือ”จินดามณี” ซึ่งเป็นแบบเรียนรุ่นแรกของไทย และหลงเหลือมาจนถึงปัจจุบันนี้เพียงเล่มเดียว ก็ยังมีโคลงบางบทที่แต่งบอกเล่าเรื่องประวัติของหนังสือไทยว่า มีกำเนิดมาอย่างไร ดังนี้

...อักษรไทยอย่างนี้ เดิมพราหมณ์
จรจากแต่เมืองราม ราฐโพ้น
ต่อตั้งอยู่ยังสยาม ประเทศ นี้แล
แปลงรูปยักอย่างโน้น จึงให้ไทยเรียน...

โคลงบทนี้ยังไม่มีใครพิสูจน์ว่า เป็นสำนวนเก่าหรือสำนวนใหม่ แม้เมื่อมีปรากฏในหนังสือ **“จินดามณี”** อันเป็นหนังสือเก่าราวๆ พ.ศ.๒๒๒๓ ในรัชสมันสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เราก็พึงสันนิษฐานว่า เป็นของเก่าแน่ชั้นหนึ่งไว้ก่อน เพราะบทโคลงนั้นอ้างว่า”จรจากมาแต่เมืองพระราม หรือ “รัฐพระราม” (บัดนี้ เรียกว่า เมืองรามปูร)อันเป็นประเทศอินเดียนั้น ก็มิใช่สิ่งลี้ลับอันใด คนสมัยก่อนๆ แต่นี้ขึ้นไปร้อยปีหรือสองร้อยปี ต่างก็ร้องอ๋อกันเป็นสัญญาณว่า มีประวัติเป็นมาเช่นนั้นจริง

นอกจากนี้ กฤษณา เกษมศิลป์ ยังมีที่อ้างอีกว่า “ไทยเราเอาอย่างหนังสือมาจากไหน” คราวนี้ขออ้างคำกล่าวของ “พระยาศรีสุนทรโวหาร”(น้อย อาจารยางกรู) ผู้แต่งหนังสือ “มูลบทบรรพ

---

[๒๒]กฤษณา เกษมศิลป์, **ตำนานหนังสือไทย : ตำราเรียนอักษรโบราณ**: ขอม พม่า ลานนา อักษรธรรม ลาว โดย อาจารย์สวัสดิ์ วิเศษวงศ์, มูลนิธิภูมิพโล ภิกขุ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์วงศ์สว่าง,๒๕๑๘), หน้า ๘๒ – ๘๔.

กิจ”[๒๓] ในรัชสมัยที่ ๕ ท่านอ้างว่า (หนังสือไทยนี้) “ผู้ใดเป็นต้นบัญญัติจัดตั้งไว้เป็นเดิมมา แก้ว่าข้อนี้สุขุมคัมภีร์ลึกซึ้งยากที่จะเอาความจริงได้ เพราะข้าพเจ้าเกิดภายหลังหลายชั่วบุรุษนักเหลือที่จะสาวเข้าไปถึงเบื้องต้นได้ เป็นแต่คะเนไปตามที่รู้แว่วๆ ไม่ถนัด ข้าพเจ้า (น้อย อาจารยานกรู) ทราบว่า ก่อนแต่นี้ไปหลายร้อยปี มีพราหมณ์ชาติฮินดูสถานมาแต่มัธยมประเทศ ได้มาตั้งเป็นครูสอนหนังสือไทย ได้บัญญัติจัดตั้งแบบแผนเป็นลัทธิสอนไว้ต่างๆ คือแบบบังคับสองสาม แลตัวสะกดแบบสันสกฤตแลอื่นๆหลายประการ คนสยามย่อมเป็นศิษย์รับเรียนรับรู้ไว้เป็นอันมากความรู้ตามลัทธิของครูผู้นั้น ตกแผ่แพร่หลายอยู่ในมณฑลชาวไทย เร่าเรียนสืบๆ กันมาจนทุกวันนี้..”

เท่าที่ยกมานี้ ย่อมเป็นทั้งข้อสันนิษฐานและข้อยืนยันว่า หนังสือไทยของเรานี้ ได้มีครูชาวฮินดูสตาน เป็นผู้แรกมาบัญญัติตั้งไว้ ก็คือการถ่ายทอดออกมา ดัดแปลงออกมาให้เป็นหนังสือไทย และหนังสือของชาวฮินดูสตานนั้น ท่านก็บ่งชัดว่า “เป็นแบบภาษาสันสกฤต” คือ เอาวิธีสะกดตามแบบภาสันสกฤตมาใช้ เช่น ก-า สันสกฤตอ่าน กา เราก็อ่าน กา เหมือนกัน หรือ ส+ตว สันสกฤตอ่าน สัตวะ เราก็อ่าน สัตวะ เหมือนกัน หากแต่ใส่การันต์ที่ ว เสีย เพราะชอบคำโดดๆ แบบคำดั้งเดิมของเรา จะเห็นว่า ลักษณะตัวสะกดต่างๆ ของสันสกฤตกับของไทยตรงกันเสมอ อันนี้ย่อมเป็นหลักฐานยืนยันว่าเป็นการถ่ายแบบอย่างแน่นอน สมควรที่จะเป็นเรื่องลบล้างข้ออ้างที่เราเอาแบบขอมมาโดยสิ้นเชิงได้แล้ว

ส่วนทางด้านอักษร หรือ ตัวหนังสือ หรือ วิธีเขียนหนังสือ ก็คงเช่นเดียวกัน แต่บังเอิญหนังสือเขมรตัวบรรจงกับตัวนอน (เชลียง) ที่เขมรใช้อยู่ทุกวันนี้ ก็มาเหมือนกับหนังสือที่พวกไทยใช้มาแต่โบราณ ซึ่งเราเคยเรียกว่า “**หนังสือขอม**” แต่ในที่นี้ ข้าพเจ้า (น้อย อาจารยางกูร) จะขอเรียกว่า **“หนังสือไทยใต้”** เพราะคำว่า ขอม แปลว่า ไทยใต้ก็ได้ สาเหตุที่ไทยเรามาเรียกหนังสือพระว่า “หนังสือขอมนี่แหละ ศาสตราจาย์ยอร์จ เซเดส์ จึงหยิบยกเอาไปอ้างเป็นตุเป็นตะ ซึ่งข้าพเจ้า (กฤษณา เกษมศิลป์) จะค้นคว้ามาเสนอโดยลำดับ เมื่อท่านติดตามเรื่องราวจนจบแล้ว จะเห็นสมควรอย่างไรนั้นก็เป็นสิทธิของทุกคนจะวินิจฉัยเอาด้วยสติปัญญาของตน เพราะบัณฑิตย่อมจะไม่เชื่อคนอื่นโดยไม่ไตร่ตรอง

๒.๓.๕ อักษรธรรมมรดกไทย (ᨣᩤᨾᩮᩬᨶᨶᩬᩣᨶᩫᨶᩫᩁᩥᩫ) อักษรธรรม หรือ **หนังสือธรรม** คือ มรดกอันล้ำค่า “ทางอักษรของชนเชื้อชาติไทย” (Thai Race) ตั้งแต่ครั้งชนชาติไทยยังอยู่ที่ภูมิลำเนาเดิม บนพื้นแผ่นดินใหญ่ในจีนตอนใต้แถบลุ่มแม่น้ำแยงสี (Yanctze) มณฑลเฉสวน (Sechuan) ไกวเจา (Kwaichua) กวางสี (Kawngsi) ยูนาน (Unan) น่านเจ้า(Nanchao) มีการสืบต่อกันมาอย่างไม่ขาดสาย กระทั่งถึงถิ่นแผ่นดินไทย และดำรงอยู่คู่กับชนชาติไท เปล่งรัศมีประกาศศักดาเชิดหน้าชูตา บ่งบอกความยิ่งใหญ่ของ **“ชนเผ่าไท”** บนพื้นปฐพีอันกว้างใหญ่ไพศาล แห่งอาณาจักรล้านนา ล้านช้าง และอีสานพายัพมาช้านาน

---

[๒๓] **หนังสือชุดเรียนภาษาไทย ของพระยาศรีสุนทรโวหาร(น้อย อาจารยางกรู)** มีจำนวน ๖ เล่ม ได้แก่ ๑.มูลบทบรรพกิจ ๒. วาหนิติกร ๓. อักษรสังโยค ๔. ประโยควิธาน ๕. ไวพจน์พิจารณ์ ๖. พิศาลการันต์.

๒.๓.๖ อักษรธรรมใกล้จุดสูญสลาย (ᨣᩣᩴᨴᨶᨶᩮᩣᨦᩃᩤᩴᨠᩮᨿᩴᨾᩪᩃᨠᩥᨧ) ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๔-๒๕ (๒๔๘๐-๒๕๔๐) พบโดยทั่วไปว่า **“อักษรธรรมผูกคอตาย”** เพราะถูกนำไปห้อยไว้ข้างฝาถูกคนอกตัญญูทำลาย ถูกสัตว์ แมลง มด ปลวก กาลเวลา และดินฟ้าอากาศทำลายสูญหายไปเกือบจะหมดสิ้น นอกเหนือจาดเหตุปัจจัยเหล่านี้แล้ว ยังเป็นเพราะขาดการดูแลเอาใจใส่ดูแลรักษา ถูกทิ้งขว้าง ที่ซ้ำร้ายยิ่งกว่านั้น เราขาดบุคลากรคุณภาพทางพระพุทธศาสนามองไม่เห็นประโยชน์ ไม่ได้รับประโยชน์จากวรรณกรรมอักษรธรรมเท่าที่ควร ยุคนี้คนไทยปูน ๖๐ ปี ที่อ่านหนังสือธรรมออกมีจำนวนน้อย ส่วนผู้อ่านออกและเขียนได้แทบไม่มีอยู่แล้ว ในช่วง ๕๐-๖๐ ปีมานี้ ยังไม่เคยเห็นสำนักเรียนพระปริยัติธรรมสำนักใดเลย จัดให้มีการเรียนการสอน **“หนังสือใหญ่”** คือ **“มูลกัจจายน์”** ที่เป็นอักษรธรรมโบราณอีสานโบราณ เพราะอาจารย์สอนก็หมด นักเรียนก็ไม่มี ได้ยินแต่พูดกันว่า **“หนังสือธรรมผูกคอตายหมดแล้ว”** น่าเศร้าใจแทนดวงวิญญาณ บรรพบุรุษ

ผู้เรียบเรียงเห็นว่า หากอนุชนรุ่นหลังอย่างเราท่านยังปล่อยปะละเลยเป็นทองไม่รู้ร้อนอย่างที่เป็นอยู่ต่อไป **“หนังสือธรรมมรดกไทย”** ต้องสูญสลายหายไปจากบรรณโลกนี้แน่นอน ทำอย่างไรเราจึงจะรักษามรดกตกทอดทางสังคมอันล้ำค่านี้ไว้ได้ ขอเรียกร้องลูกหลานไทยได้ช่วยกันอนุรักษ์ ฟื้นฟู เผยแพร่ เยี่ยงบรรพบุรุษเราเคยทำมาแล้วในอดีต เพื่อแสดงถึงความกตัญญูกตเวทิตาธรรม บูชาดวงวิญญาณบรรพชนไทย ร่วมใจกัน **“สืบฮอยตา วาฮอยปู่”** ดังคำพังเพยว่า**”อย่าสิไลเสียถิ่มทางเฮาเคยท่อง อย่าสิไลพี่น้องหนีไปย่องผู้อื่นดี”** ท่านเอย

๒.๓.๗ กำเนิดอักษรธรรม ย้อนหลังกล่าวถึง **“กำเนิดตัวอักษร”** หรือตัวหนังสือต่างๆ ว่ามีความหมายเป็นมาอย่างไร เมื่อพูดถึงกำเนิดอักษร เราควรศึกษาที่ไปที่มาของตัวอักษรที่เชื่อว่า “เป็นรากเหง้าแรกเริ่มเดิมทีและมีวิวัฒนาการเป็นมาอย่างไร”เรื่องที่ท่านศาสตราจารย์ยอร์จ เซเดส์[๒๔] กล่าวถึงความเป็นมาของตัวอักษร **“เก่าแก่ที่สุดในโลก”** ว่า จากการขุดค้นที่เมือง “โมเฮ็นโจดาโร” (Mohenjodaro) แคว้นปัญจาป ประเทศอินเดีย ตะวันตกเฉียงเหนือ ต่อเขตประเทศปากีสถาน นักโบราณคดีชาวอังกฤษกลุ่มหนึ่ง ได้ค้นพบอักษรที่เก่าแก่ที่สุดในโลกตระกูลหนึ่ง กระทั่งบัดนี้ยังอ่านไม่ออก นับว่าเก่าแก่กว่าอักษร **“พราหมี”** ที่พระราชาธิราชอโศก ผู้ยิ่งใหญ่ของอินเดีย ใช้จารึก **“หลักเสาหิน”** หรือ **“ศิลาจารึก”** ที่อุทยานลุมพินี ซึ่งเป็นสถานที่ **“ประสูติ”** ของพระสิทธัตถกุมาร พระราชโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะพุทธบิดา ที่เมืองกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะชนบทในยุคนั้น (ประเทศเนปาล ปัจจุบัน) ก่อนหน้านี้ถือว่า **“อักษรพราหมี”** เป็นอักษรเก่าแก่ที่สุดซึ่งไม่เคยค้นพบในประเทศอินเดีย ศาสตราจารย์ยอร์จ เซเดส์ ยังกล่าวต่อไปว่า “อินเดีย จะเป็นคนคิดแบบอักษรนี้ขึ้นก็จริง” แต่ต้นตอที่แท้จริงของตัวอักษรแบบนี้ คือ แบบ “ตัวอักษรล้วนๆ” หาเป็นของอินเดียไม่ พวกพราหมณ์ได้แบบมาจากประเทศฟินีเซียน (Phenician)ซึ่งตั้งถิ่นฐานภูมิลำเนาอยู่บนฝั่งตะวันออกของทะเลเมดิเตอริเนียน(Maditerranean) เพราะเหตุว่า ชนชาติฟินิเซียนเป็น **“ชาติแรกในโลก”** ที่คิดวิธีเขียนตัวหนังสือเป็น **“อักษรล้วนๆ”** โดยไม่ต้องเขียนแบบเป็น **“แบบรูปภาพ”**อย่างเช่น ชาวอียิปต์ ชาวจีน

---

[๒๔]เสถียร โพธินันทะ, **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่โรงเรียนมหามกุฏราชวิทยาลัย), หน้า ๑๒๐-๑๒๑.

เป็นต้น แม่แบบ “อักษรฟินีเซียน” นี่เองเป็นแม่แบบ “อักษรฮินโดอีราเนียน และอักษรอินโดอารายัน” (Indo-Ireanian and Indo-Areyan) และแล้วก็มีวิวัฒนาการสืบสานต่อเนื่องกันมาอย่างไม่ขาดสาย

สรุป ในการศึกษาในบทนี้พบว่า ประวัติของคัมภีร์มูลกัจจายนะประวัติพระมหากัจจายนเถระสำนักเรียนอักษรธรรมอีสาน มูลกัจจายะ จังหวัดอุบลราชธานีความเป็นของอักษรธรรมอีสาน ลักษณะการประพันธ์ของคัมภีร์มูลกัจจายนะสำนวนของภาษาของคัมภีร์มูลกัจายนะ และได้มีวิธีลงอักขระธรรมตัวจารตัวหนังสือลงใบลานอักษรธรรมอีสานวิธีการเตรียมใบลานการจารหนังสือบนใบลาน การนับหน้าใบลานอักษรธรรมอีสาน และมีขั้นตอนการเรียนรู้พระคัมภีร์อักษรธรรมอีสานเพื่อเป็นการอนุรักษาสืบฮอยตาวาฮอยปู่ อีกด้วย

บทที่ ๓

ศึกษาหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์มูลกัจจายนะจากต้นฉบับภาษาบาลีอักษรธรรมอีสานเป็นภาษาบาลีและแปลเป็นภาษาไทย

ในบทนี้ผู้วิจัยจะกล่าวถึง การศึกษาหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์มูลกัจจายนะอักษรธรรมอีสาน เช่นนี้

๓.๑ คัมภีร์มูลกัจจายนะที่ปริวรรตจากภาษาอักษรธรรมอีสานเป็นภาษาบาลีอักษรไทยและคัมภีร์มูลกัจจายนะที่แปลจากภาษาบาลีอักษรธรรมอีสานเป็นภาษาไทย

๓.๑.๑ คัมภีร์มูลกัจจายนะปริวรรตว่าด้วยสนธิ เป็นภาษาบาลีอักษรไทยผูกที่ ๑ และคัมภีร์มูลกัจจายนะที่แปลเป็นภาษาไทยผูกที่ ๑

๓.๑.๒ คัมภีร์มูลกัจจายนะว่าด้วยนาม ปริวรรตเป็นภาษาบาลีอักษรไทยผูกที่ ๒ และคัมภีร์มูลกัจจายนะที่แปลเป็นภาษาไทยผูกที่ ๒

๓.๑.๓ คัมภีร์มูลกัจจายนะว่าด้วยสมาส ปริวรรตเป็นภาษาบาลีอักษรไทยผูกที่ ๓ และ คัมภีร์มูลกัจจายนะที่แปลเป็นภาษาไทยผูกที่ ๓

๓.๑.๔ คัมภีร์มูลกัจจายนะปริวรรตตัทธิต เป็นภาษาบาลีอักษรไทยผูกที่ ๔ และคัมภีร์มูลกัจจายนะที่แปลเป็นภาษาไทยผูกที่ ๔

๓.๑.๕ คัมภีร์มูลกัจจายนะว่าด้วยอาขยาตปริวรรตเป็นภาษาบาลีอักษรไทยผูกที่ ๕ และคัมภีร์มูลกัจจายนะที่แปลเป็นภาษาไทยผูกที่ ๕

๓.๑.๖ คัมภีร์มูลกัจจายนะว่าด้วยกิตปริวรรตเป็นภาษาบาลีอักษรไทยผูกที่ ๖ และคัมภีร์มูลกัจจายนะที่แปลเป็นภาษาไทยผูกที่ ๖

๓.๑.๗ คัมภีร์มูลกัจจายนะว่าด้วยอุณาทิกัณฑ์ ปริวรรตเป็นภาษาบาลีอักษรไทยผูกที่ ๗ และคัมภีร์มูลกัจจายนะที่แปลเป็นภาษาไทยผูกที่ ๗

๓.๑.๘ คัมภีร์มูลกัจจายนะว่าด้วยการก ปริวรรตเป็นภาษาบาลีอักษรไทยผูกที่ ๘ และคัมภีร์มูลกัจจายนะที่แปลเป็นภาษาไทยผูกที่ ๘

๓.๒ หลักพุทธธรรมในคัมภีร์มูลกัจจายนะอักษรธรรมอีสาน

๓.๓ พุทธธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๓.๔ หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์มูลกัจจายนะ อักษรธรรมอีสาน

๓.๑ คัมภีร์มูลกัจจายนะที่ปริวรรตจากภาษาบาลีอักษรธรรมอีสานเป็นภาษาอักษรไทย และคัมภีร์มูลกัจจายนะที่แปลจากภาษาบาลีอักษรธรรมอีสานเป็นภาษาไทย

๓.๑.๑ คัมภีร์มูลกัจจายนะว่าด้วยสนธิ ปริวรรตเป็นภาษาบาลีอักษรไทยผูกที่ ๑ และคัมภีร์มูลกัจจายนะที่แปลเป็นภาษาไทยผูกที่ ๑

ในการปริวรรตคัมภีร์มูลกัจจายนะ หมวดสนธิเป็นผูกที่ ๑ มีสนธิทั้งหมด ๕ กัณฑ์ ใน ๑ ผูก ดังต่อไปนี้

๑) สนธิผูกที่ ๑ (๑.๑) อตฺโถ อกฺขรสญฺญาโต[๑] (๑.๒) อกฺขราปาทโย เอกจตฺตาฬีสํ (๑.๓) ตตฺโถทนฺตา สรา อฏฺฐ.(๑.๔) ลหุมตฺตา ตโย รสฺสา (๑.๕) อญฺเญ ทีฆ์ (๑.๖) เสสา พฺยญฺชนา (๑.๗) วคฺคา ปญฺจปญฺจโส มนฺตา (๑.๘) อำ อิติ นิคฺคหิตๆ (๑.๙) ปรสมญฺญา ปโยเค (๑.๑๐) ปุพฺพมโธจิ ตมสฺสรำ สเรน วิโยชเย (๑.๑๑) นเย ปรำ ยุตฺเต

๒) สนธิ กัณฑ์ที่ ๒ (๒.๑) สรา สเร โลปำ (๒.๒) วา ปโร อสฺสรูปา (๒.๓) กฺวจาสฺวณฺณำ ลุตฺเต (๒.๔) ทีฆ์ (๒.๕) ปุพฺโพ จ (๒.๖) ยเมทนฺตสฺสาเทโส (๒.๗) วโมทุทนฺตานำ (๒.๘) สพฺโพ จำ ติ (๒.๙) โท ธสฺส จ (๒.๑๐) อิวณฺโณ ยำ นวา (๒.๑๑) เอวาทิสฺส ริ ปุพฺโพ จ รสฺโส

๓) กัณฑ์ที่ ๓ (๓.๑) สรา ปกติ พฺยญฺชเน (๓.๒) สเร กฺวจิ (๓.๓) ทีฆำ. (๓.๔) รสฺสำ (๓.๕) โลปญฺจ ตตฺรากาโร (๓.๖) ปรทฺวภาโว ฐาเน (๓.๗) วคฺเค โฆสาโฆสานำ ตติยปฺปฐมา

๔) กัณฑ์ที่ ๔ (๔.๑) อำ พฺยญฺชเน นิคฺคหิตๆ (๔.๒) วคฺคนฺตำ วา วคฺเค (๔.๓) เอเห ญำ (๔.๔) ส เย จ (๔.๕) มทา สเร (๔.๖) ย ว ม ท น ต ร ฬา จาคมา (๔.๗) กฺวจิ โอ พฺยญฺชเน (๔.๘) นิคฺคหิตๆ (๔.๙) กฺวจิ โลปำ (๔.๑๐) พฺยญฺชเน จ (๔.๑๑) ปโร วา สโร (๔.๑๒) พฺยญฺชโน จ วิสฺโยโค

๕) กัณฑ์ที่ ๕ (๕.๑) โค สเร ปุถสฺสาคโม กฺวจิ (๕.๒) ปาสฺส จนฺโต รสฺโส (๕.๓) อพฺ โภ อภิ (๕.๔) อชฺโฌ อธิ (๕.๕) เต น วา อิวณฺณา (๕.๖) อติสฺส จานฺตสฺส (๕.๗) กฺวจิ ปฏิ ปติสฺส (๕.๘) ปุถสฺสุ พฺยญฺชเน (๕.๙) โอ อวสฺส (๕.๑๐) อนุปทิฏฺฐานำ วุตฺตโยคโต.

๑) คัมภีร์มูลกัจจายนะที่แปลเป็นภาษาไทยผูกที่ ๑

สนธิผูกที่ ๑ กัณฑ์ที่ ๑ (๑.๑) อ.เนื้อความ (แห่งพระดำรัสของพระชินเจ้า) เป็นเนื้อความอันบุคคลรู้ได้ด้วยอักษร ย่อมเป็นเนื้อความแห่งพระดำรัสของพระชินเจ้าทั้งปวง อันบุคคลย่อมรู้ได้ด้วยอักษรเท่านั้น เพราะเมื่ออักษรวิบัติแล้วย่อมมีการรู้เนื้อความได้ยาก ดังนั้น ความเป็นผู้ฉลาดในอักษรจึงมีอุปการะมากในพระสูตร ทั้งหลาย[๒] (๑.๒) อ. วรรณะ ท. ๔๑ ตัว มี อ เป็นต้น มีนิคคหิตเป็นที่สุด แม้ชื่อว่า อักขระ ย่อมเป็น. ก็ชื่อแม้อักษร ท. ๔๑ ตัวเหล่านั้นแล มี อ เป็นต้นมีนิคคหิตเป็นที่สุด มีประโยชน์มากในพระสูตร ท. วรรณะเหล่านั้นคือ อ, อา, อิ, อี, อุ, อู, เอ, โอ. ก, ข, ค, ฆ, ง. จ, ฉ, ช, ฌ, ญ. ฏ, ฐ, ฑ, ฒ, ณ. ต, ถ, ท, ธ, น. ป, ผ, พ, ภ, ม. ย, ร, ล, ว, ส, ห, ฬ ชื่อว่าอักขระ ปุ. ประโยชน์ด้วยการตั้งชื่อว่าอกฺขร ย่อมมีในสูตรไหน? วิ.ย่อมมีในสูตรว่า อตฺโถ อกฺขรสญฺญาโต. (๑.๓) ในอักขระ ๔๑ ตัว ท.

---

[๑]ปริวรรตจากคัมภีร์มูลกัจจายนะที่เป็นอักษรธรรมอีสานฉบับวัดเสลาลาม บ้านบ่อหิน ตำบลไหล่ทุ่ง อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี ต้นฉบับคัมภีร์มูลกัจจายนะที่เป็นอักษรธรรมอีสาน ที่ปรากฏอยู่ในภาคผนวก.

[๒]ปริวรรตจากคัมภีร์มูลกัจจายนะที่เป็นอักษรธรรมอีสานฉบับวัดเสลาลาม บ้านบ่อหิน ตำบลไหล่ทุ่ง อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี ต้นฉบับคัมภีร์มูลกัจจายนะที่เป็นอักษรธรรมอีสาน ที่ปรากฏอยู่ในภาคผนวก.

เหล่านั้นหนา อ. อักขระ ท. ๘ ตัว มี อ. เป็นต้น มี โอ เป็นที่สุด ชื่อว่าสระ ย่อมเป็น. ในอักขระ ๔๑ ตัว เหล่านั้น อักขระ ๘ ตัว มี อ เป็นต้น มี โอ เป็นที่สุด ชื่อว่าสระ. อ. อักขระ ๘ ตัว เหล่านี้ คือ อ อา อิ อี อุ อู เอ โอ ชื่อว่าสระ ปุ. ประโยชน์ด้วยการตั้งชื่อว่า สระ ย่อมมีในสูตรไหน? วิ. ย่อมมีในสูตรว่า สรา สเร โลปิ. (๑.๔) ในสระ ท. ๘ ตัวเหล่านั้นหนา อ. สระ ท. ๓ ตัว ชื่อว่า รัสสะ ย่อมเป็น ในสระ ท. ๘ มี อ เป็นต้นเหล่านั้น สระ ๓ ตัว มีมาตราเบา ชื่อว่ารัสสะ ดังจะกล่าวอุทาหรณ์:- สระ ท. ๓ ตัว เหล่านี้ คือ อ อิ อุ ชื่อว่า รัสสะ ปุ. ประโยชน์ด้วยการตั้งชื่อว่า รสส ย่อมมีในสูตรไหน? วิ. ประโยชน์ ด้วยการตั้งชื่อว่า รสฺสํ มีในสูตรว่า รสฺสํ. (๑.๕) อ. สระ ท. เหล่าอื่น ชื่อว่า ทีฆะ ย่อมเป็น. ในสระ ๘ ตัว เหล่านั้น สระ ๕ ตัว เหล่าอื่นจากรัสสะสระ ชื่อว่า ทีฆะ ดังจะกล่าวอุทาหรณ์:- สระ ๕ ตัว เหล่านั้น คือ อา อี อู เอ โอ ชื่อว่า ทีฆะ. ปุ. ประโยชน์ด้วยการตั้งชื่อว่า ทีฆะ นี้ ย่อมมีในสูตรไหน? วิ. ประโยชน์ ด้วยการตั้งชื่อว่า ทีฆะ มีในสูตรว่า ทีฆ. (๑.๖) อ. อักขระ ท. ที่เหลือ (จากสระท.) ชื่อว่า พยัญชนะ ย่อมเป็น. อักขระที่เหลือ ยกเว้นอักขระ ๘ ตัว มี ก อักษรเป็นต้น มีนิคคหิตเป็นที่สุด ชื่อว่าพยัญชนะ. ดังจะกล่าวอุทาหรณ์ อักขระ เหล่านี้คือ ก, ข, ค, ฆ, ง. จ, ฉ, ช, ฌ, ญ. ฏ, ฐ, ฑ, ฒ, ณ. ต, ถ, ท. ธ. น. ป, ผ, พ, ภ, ม. ย, ร, ล, ว, ส, ห, ฬ, อ ชื่อว่า พยัญชนะ. ปุ. ประโยชน์ด้วยการตั้งชื่อว่า พยัญชนะ นี้ ย่อมมี ในสูตรไหน ? วิ. ประโยชน์ ด้วยการตั้งชื่อว่า พฺยญฺชเน นี้ ย่อมมีในสูตรว่า สรา ปกติ พฺยญฺชเน. (๑.๗) อ. พยัญชนะท. มี ก เป็นต้น มี ม เป็นที่สุด ชื่อว่า วรรค ย่อมมี อย่างละ ๕. บรรดาพยัญชนะเหล่านั้นแล พยัญชนะมี ก เป็นต้น มี ม เป็นที่สุด ชื่อว่า วรรค มีอักษรโดยแบ่งเป็น พวกละ ๕ ๆ ดังจะกล่าวอุทาหรณ์ พยัญชนะเหล่านี้ คือ ก, ข, ค, ฆ, ง. จ, ฉ, ช, ฌ, ญ. ฏ, ฐ, ฑ, ฒ, ณ. ต, ถ, ท. ธ. น. ป, ผ, พ, ภ, ม. ชื่อว่า วรรค ปุ. ประโยชน์ ด้วยการตั้งชื่อว่า วคฺค นี้ ย่อมมีในสูตรไหน ? วิ. ประโยชน์ด้วยการตั้งชื่อว่า วคฺค นี้ ย่อมมีในสูตรว่า วคฺคนฺตฺ วา วคฺเค . (๑.๘) อ.พยัญชนะคือ อ ชื่อว่า นิคคหิต ย่อมเป็น. พยัญชนะคือ อ ชื่อว่า นิคคหิต.ปุ. ประโยชน์ด้วยการตั้งชื่อว่า นิคคหิตนี้ ย่อมมีในสูตรไหน? วิ. ประโยชน์ด้วยการตั้งชื่อว่า นิคคหิตนี้ ย่อมมีในสูตรว่า อ พฺยญฺชเน นิคฺคหิตฺ. (๑.๙) ครั้นเมื่อการประกอบเนื้อความ มีอยู่ อ. ชื่อในคัมภีร์อื่น อันอาจารย์ผู้รู้สัททศาสตร์ ท. ย่อมประกอบเข้า. ก็แล ครั้นมีการประกอบเนื้อความ ชื่อในคัมภีร์สันสกฤตที่ว่า โฆส หรือว่า อโฆส อันอาจารย์ผู้รู้คัมภีร์สัททศาสตร์ ย่อมประกอบเข้าในคัมภีร์กัจจายนะแม้นี้ด้วย ในพยัชนะที่เป็น โฆส และ อโฆส เหล่านั้น พยัชนะที่ชื่อว่า โฆส คือ (ที่ ๓, ที่ ๔, และ ที่ ๕) ค, ฆ, ง. ช, ฌ, ญ. ฑ, ฒ, ณ. ท, ธ, น. พ, ภ, ม. และ ย, ร, ล, ว, ส, ห, ฬ มีเสียงก้อง. พยัญชนะที่ชื่อว่า อโฆส คือ (ที่ ๑, ที่ ๒) ก, ข. จ, ฉ. ฏ, ฐ. ต, ถ. ป, ผ และ ส มีเสียงไม่ก้อง ปุ. ประโยชน์ด้วยการตั้งชื่อว่า โฆสาโฆส นี้ ย่อมมี ในสูตรไหน ? วิ. ประโยชน์ด้วยการตั้งชื่อว่า โฆสาโฆส ย่อมมีในสูตรว่า วคฺเค โฆสาโฆสานํ ตติยปฐมา. (๑.๑๐) อ.กุลบุตรผู้ใคร่จะกระทำซึ่งสนธิ พึงแยกซึ่งพยัญชนะเบื้องต้นออกจากสระ กระทำให้ตั้งอยู่ในเบื้องล่างไม่ให้มีสระเป็นที่อาศัย. กุลบุตรผู้ใคร่จะกระทำสนธิพึงแยกพยัญชนะเบื้องต้นออกจากสระกระทำให้อยู่ข้างล่าง ไม่ให้มีสระเป็นที่อาศัย และ กระทำไว้ข้างบนดังตัวอย่าง... ตตฺรายมาทิ = ตตฺร + อยํ + อาทิ แยกพยัญชนะคือ รฺ ออกจากสระ อ ด้วยสูตรนี้ (ปุพฺพ-ชเย) = ตตฺร + อ + อยํ. ลบสระ อ ข้างหน้าด้วยสูตรว่า สรา สเร โลปิ = ตตฺรฺ +อยํ, ทีฆะสระเบื้องหลังด้วยสูตรว่า ทีฆ = ตตฺรฺ + อายํ. นำพยัญชนะคือ รฺ ไปประกอบกับสระ อา ทีฆะด้วยสูตรว่า นเย ปรํ ยุตฺเต สำเร็จรูปเป็น ตตฺรายํ. ตตฺรายํ +อาทิ อาเทสนิคคหิตเป็น ม ด้วยสูตร

ว่า มทา สเร = สำเร็จรูปเป็น ตตฺรายมาทิ. (๑.๑๑) อ. กุลบุตร ผู้ใคร่จะกระทำซึ่งสนธิ พึงนำไปซึ่งพยัญชนะเบื้องต้น อันไม่มีสระสู่พยัญชนะเบื้องหลัง ในฐานอันสมควร. กุลบุตรผู้ใคร่จะกระทำสนธิ พึงนำพยัญชนะที่ไม่มีสระเป็นที่อาศัย ซึ่งอยู่ข้างล่าง สู่อักขระอื่น ในฐานะอันสมควร ดังตัวอย่าง...ตตฺราภิรติมิจฺเฉยฺย = ตตฺร + อภิรตึ + อิจฺเฉยฺย. ปุ. ยุตฺเต มีไว้ เพื่อประโยชน์อะไร? วิ. มีไว้ เพื่อห้ามประกอบ ดังตัวอย่างว่า อกโกจฺฉิ มํ, อวธิ มํ, อหาสิ เม. ก็ ในคำนี้ไม่มีฐานะอันสมควร ฯ

สนธิ กัณฑ์ที่ ๒ (๒.๑) ในเพราะสระหลังเป็นนิมิต อ. สระ ท. ย่อมถึง ซึ่งการลบ ในเพราะสระหลังเป็นนิมิต สระแม้ทั้งหมดแล ย่อมถึง ซึ่งการลบ ดังตัวอย่าง...ยสฺสินฺทฺริยานิ-ยสฺส + อินฺทฺริยานิ, แยกพยัญชนะ คือ สฺ ออกจากสระ อ ด้วยสูตรว่า ปุพฺพมโธฐฺฐิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย. ลบสระ อ เพราะสระหลังด้วยสูตรนี้ นำพยัญชนะคือ ส ประกอบกับสระหลัง ด้วยสูตรว่า นเย ปรํ ยุตฺเต. ยสฺสินฺทฺริยานิ สมถงฺคตานิ-อินทรีย์ ท. ของภิกษุใด ถึงแล้ว ซึ่งการระงับไป. เหตุ = หิ + เอตุ. แยกพยัญชนะ คือ หฺ ออกจากสระ อิ ด้วยสูตรว่า ปุพฺพโธฐฺฐิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย. ลบสระหน้าด้วยสูตรนี้ โน เหตุ ภนฺเต. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้อนั้น หาเป็นเช่นนั้นไม่แล. สเมตายสฺมา = สเมตุ + อายสฺมา. แยกพยัญชนะ คือ ตุ ออกจากสระ อุ. ลบสระหน้าด้วยสูตรนี้ สเมตายสฺมา สงฺเฆน สทฺธึ. ท่านผู้มีอายุ จงสงบ พร้อมด้วยสงฆ์ (๒.๒) เพราะสระที่มีรูปไม่เสมอกันเป็นนิมิต อ. สระหลัง ย่อมถึง ซึ่งการลบ โดยวิกัปป์. เพราะสระที่มีรูปไม่เหมือนกันเป็นนิมิต สระหลัง ย่อมถึง ซึ่งการลบ จตฺตาโรเม = จตฺตาโร + อิเม. แยกพยัญชนะ คือ รฺ ออกจากสระ โอ ด้วยสูตรว่า ปุพฺพมโธฐฺฐิตมสฺสรํ สเรน วิโยชเย. ลบสระหลังด้วยสูตรนี้ นำ รฺ ไปประกอบกับ โอ. จตฺตาโรเม ภิกฺขเว ธมฺมา. ภิกษุท. ธรรม ๔ ประการเหล่านี้. กินฺนุมา = กินฺนุ + อิมา. วิธีทำตัวเหมือนกับ จตฺตาโรเม กินฺนุมาว สมณิโย. ดังเราขอถาม นางวนิดาเหล่านี้เป็นภิกษุณีด้วยหรือ ปุ. บทว่า วา ย่อมมี เพราะอะไร? วิ. บทว่า วา ย่อมมีเพราะห้ามการลบสระหลัง ดังตัวอย่าง. ยสฺสินฺทฺริยานิ = ยสฺส + อินฺทฺริยานิ. ยสฺสินฺทฺริยานิ สมถงฺคตานิ. อินทรีย์ ท.ของภิกษุใด ถึงแล้วซึ่งการระงับไป ตยสฺสุ = ตโย + อสฺสุ. ตยสฺสุ ธมฺมา ชหิตา. ธรรม ๓ ประการ พึงเป็นธรรมอันพระโสดาบันละได้แล้ว. (๒.๓) อ.สระ ท. แล อันอยู่เบื้องหลัง ครั้นเมื่อ สระเบื้องต้น อันอาจารย์ลบแล้ว ย่อมถึงซึ่งความเป็นแห่ง อสวรรณะ ในที่บางแห่ง (สระ เอ และโอ ชื่อว่า อสวรรณะ) สระที่อยู่ข้างหลัง เมื่อสระหน้าถูกลบแล้ว ย่อมถึงความเป็น อสวรรณะ ในที่บางแห่ง โนเปติ = น + อุเปติ. แยกพยัญชนะ คือ นฺ ออกจากสระ อ ด้วยสูตรว่า ปุพฺพมโธฐฺฐิต ฯเปฯ ลบสระหน้าด้วยสูตร สรา สเร โลปำ, อาเทส อุ เป็น โอ ด้วยสูตรนี้ นำ นฺ ไปประกอบกับ โอ ด้วยสูตรว่า นเย ปรํ ยุตฺเต สำเร็จรูปเป็น โนเปติ สทฺธมฺโนเปติ เวทคู – พราหมณ์ ผู้ถึงฝั่งแห่งพระเวท ย่อมไม่ถึง ซึ่งการนับ พนฺธุสฺเสว = พนฺธุสฺส + อิว แยกพยัญชนะ คือ สฺ ออกจากสระด้วยสูตรว่า ปุพฺพมโธฐฺฐิต ฯลฯ ลบสระ อ ข้างหน้าด้วยสูตรว่า สรา สเร โลปำ. วิการ อิ เป็น เอ ด้วยสูตรนี้ นำ สฺ ไปประกอบกับ เอ ด้วยสูตรว่า นเย ปรํ ยุตฺเต. สำเร็จรูปเป็น พนฺธุสฺเสว. พนฺธุสฺเสว สมาคโม – การสมาคมกับบัณฑิต เหมือนการสมาคมแห่งเผ่าพันธ์ แห่งญาติ ปุ. บทว่า กฺวจิ มีไว้ เพื่อประโยชน์อะไร? วิ. บทว่า กฺวจิ มีไว้เพราะการห้ามเป็น อสวรรณะ ดังตัวอย่าง ยสฺสินฺทฺริยานิ สมถงฺคตานิ – อินทรีย์ ท. ของภิกษุใด ถึงการตั้งอยู่ไม่ได้ ตถูปมำ ธมฺมวรำ อเทสยิ – พระผู้มีพระภาค ได้แสดงธรรมอันประเสริฐ มีอุปมาเหมือนเช่นนั้น (๒.๔) ทีฆำ (๒.๕) ปุพฺโพ จ (๒.๖) ยเมทนฺตสฺสาเทโส (๒.๗) วโมทฺทนฺตานำ (๒.๘) สพฺโพ จำ ติ (๒.๙) โท ธสฺส จ (๒.๑๐) อิวณฺโณ ยำ นวา (๒.๑๑) เอวาทิสฺส ริ ปุพฺโพ จ รสฺโส

กัณฑ์ที่ ๓ (๓.๑) ในเพราะพยัญชนะเบื้องหลังเป็นนิมิต อ.สระหน้า ท. เป็นปกติ ย่อมเป็น. ในเพราะพยัญชนะตัวหลังเป็นนิมิต สระหน้า มีรูปเป็นปกติ (คือไม่มีการทีฆะ รัสสะ ลบ) ดังตัวอย่างเช่น มโนปุพฺพงฺคมา – มโนปุพฺพงฺคมา - ธรรม ท. มีใจเป็นหัวหน้า. ปมาโท – ปมาโท มจฺจุโน ปทำ. ปารคโต – ปารคโต. ติณฺโณ ปารคโต อหุ – บุคคลผู้ถึงฝั่งแล้ว ได้ชื่อว่า ข้ามแล้ว. (๓.๒ในเพราะสระตัวหลังเป็นนิมิต อ.สระหน้า ท. เป็นปกติ ในที่บางแห่ง. ในเพราะสระตัวหลังเป็นนิมิต สระหน้าท. แล มีรูปเป็นปกติ ในที่บางแห่ง. อุ.โก อิมำ ปฐวึ วิเชสฺสติ. ใคร จักเลือกสรร ซึ่งแผ่นดินนี้. ปุ.ว่า บทว่า กฺวจิ มีไว้ เพื่อประโยชน์ อะไร? วิ. ว่า มีไว้ เพราะห้ามรูปตามปกติ. อปฺปสฺสุตายำ-อปฺปสฺสุโต + อยำ – บุรุษนี้ มีพระพุทธพจน์อันตนสดับน้อย. (๓.๓) ในเพราะพยัญชนะอยู่เบื้องหลังเป็นนิมิต อ.สระหน้า ย่อมถึงความเป็นทีฆะได้ ในที่บางแห่ง. ในเพราะพยัญชนะที่อยู่เบื้อหลังเป็นนิมิต สระหน้าย่อมถึงความเป็นทีฆะในที่บางแห่ง. อุ. สมฺมา ธมฺมำ วิปสฺสนฺโต – จิต ของภิกษุ ผู้เห็นแจ้งอยู่ ซึ่งธรรม โดยชอบ ทีฆะ อ ที่สมฺม เป็น อา. เอวำ คาเม มุนี จเร – มุนี พึงเที่ยวไป ในบ้าน อย่างนี้ ทีฆะ อิ ที่ มุนิ เป็น อี. ขนฺตี ปรมำ ตโป ตีติกฺขา – ความอดทน คือ ความอดกลั้นเป็นตปะอย่างยิ่ง ทีฆะ อิ ที่ ขนฺติ เป็น อี และ อิ ที่ ติติกฺขา เป็น อี ด้วย. ปุ. ว่า บท ว่า กฺวจิ มีไว้เพื่อประโยชน์ อะไร? วิ. ว่า มีไว้ เพราะห้ามการทีฆะ. อิธ ปโมทติ, เปจฺจ ปโมทติ. ผู้มีบุญอันตนทำไว้แล้ว ย่อมยินดีในโลกนี้, ละไปแล้ว ย่อมยินดี ในโลกหน้า. ปติลียติ ปฏิหญฺญติ – ผู้มีบุญอันตนมิได้ทำไว้ ย่อมอยู่ลี้ลับ, ย่อมเดือดร้อน. (๓.๔) ในเพราะพยัญชนะตัวหลังเป็นนิมิต อ.สระหน้า ท. ย่อมถึง ซึ่งความเป็น รัสสะ. ในเพราะพยัญชนะตัวหลังเป็นนิมิต สระหน้าท. แล ย่อมถึงความเป็นรัสสะ ได้ในที่บางแห่ง. อุ. โภวาที นาม โส โหติ – พราหมณ์นั้น ชื่อว่า โภวาที รัสสะ อี เป็น อิ. ด้วยสูตรนี้. ยถาภาวิ คุเณน โส – พราหมณ์นั้น ชื่อว่า ยถาภาวิ ด้วยคุณ รัสสะ อี เป็น อิ. ปุ. บทว่า กฺวจิ มีไว้ เพื่อประโยชน์ อะไร? วิ. มีไว้ เพราะห้ามการทำรัสสะ. อุ. โยคิโน สมฺมา สมาธิ ติฏฺฐติ – สมาธิจิต ของภิกษุนั้น ย่อมตั้งมั่นดี. สาวิตฺติ ฉนฺทโส มุขำ – สาวิตติศาสตร์ เป็นประธาน แห่งฉันท์. อุปนียติ ชีวิตปฺปมายุ – ชีวิต อันความตาย ย่อมนำเข้าไปใกล้, อายุ ของสัตว์ ท. น้อย. (๓.๕) ในเพราะพยัญชนะตัวหลังเป็นนิมิต อ.สระหน้า ท. ย่อมถึง ซึ่งการลบด้วย อ.อะอักษร ย่อมลงในที่นั้นด้วย. ในเพราะพยัญชนะตัวหลังเป็นนิมิต สระหน้าทั้งหลายแล ย่อมถึงซึ่งการลบได้บ้าง และเมื่อนักศึกษาทำการลบนั้นแล้ว, ลง อ อาคม ในที่นั้นด้วย อุ. ส สีลวา – โส สีลวา – แยก สฺ ออกจาก โอ, ลบ โอ และลง อ อาคม ด้วยสูตรนี้. ส สีลวา – ภิกษุนั้น มีศีล. ส ปญฺญวา – โส ปญฺญวา – มีวิธีทำตัว เหมือน ส สีลวา. ส ปญฺญวา – ภิกษุนั้น มีปัญญา. เอส ธมฺโม สนนฺตโน – เอโส ธมฺโม สนนฺตโน – ธรรมนั่น เป็นวัฒนธรรมของสัตบุรุษ. สเวกาสาวมรหติ – โส เว กาสาวำ อรหติ – ภิกษุนั้นไม่สมควร เพื่อนุ่งห่มผ้ากาสาวะ. ส สมานกาโมปิ ภเวยฺย – โส สมานกาโมปิ ภเวยฺย – ภิกษุ พึงมีความปรารถนาเสมอ. ส เว มุนิ ชาติภยำ อทฺทส – โส เว มุนิ ชาติภยำ อทฺทส – มุนีนั้นแล ได้เห็นชาติภัย. ปุ. ว่า บทว่า กฺวจิ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร? วิ. ว่า มีไว้ เพราะห้ามการลบ โอ อักษร อุ. โส มุนิ – พระมุนีนั้น, เตน โส มุนิ – เพราะเหตุนั้น ภิกษุนั้น เป็นพระมุนี. เอโส ธมฺโม ปทิสฺสติ – ธรรมนั้น ย่อมปรากฏ, น โส กาสาวำ อรหติ – ไม่ควร นุ่งห่ม ผ้ากาสาวะ. (๓.๖) อ. ความที่อักษรมี ๒ ตัว แห่งพยัญชนะที่อยู่เบื้องหลังจากสระย่อมมีได้ ในฐานอันควร. มีการซ้อนพยัญชนะที่อยู่เบื้องหลังจากในฐานอันควร ดังตัวอย่างว่า อิธปฺปมาโท – อิธ + ปมาโท – อิธปฺปมาโท – ซ้อน ปฺ อักษร อันมีรูปเสมอกันด้วยสูตรนี้. อิธปฺปมาโท ปุริสสฺส ชนฺตุโน โหติ – ความประมาท ย่อมมี แก่บุรุษผู้เป็นสัตว์เกิด ในโลกนี้.ปพฺพชฺชำ – ป + วช + อ. ซ้อน พฺ อักษร. ปพฺพชฺชำ กิตฺตยิสฺสามิ – เรา จักกำหนด ซึ่งการบวช. จาตุทฺทสี – จาตุ + ทสี, ปญฺจทฺทสี – ปญฺจ

+ ทสี ซ้อน ท อักษร. จาตุททสี ปญฺจทฺทสี อภิกฺกนฺตโร จนฺโท – พระจันทร์ วัน ๑๔ ค่ำ วัน ๑๕ ค่ำ งดงามยิ่งนัก. ปุ. ว่า บทว่า ฐาเน มีไว้ เพื่อประโยชน์อะไร? วิ.ว่า มีไว้ เพราะห้ามการทำเทวภาวะคือ พยัญชนะ อุ. อิธ โมทติ เปจฺจ โมทติ–ผู้มีบุญ อันตนทำไว้ ย่อมบันเทิงในโลกนี้ ละไปแล้ว ย่อมบันเทิงในโลกหน้า (๓.๗) อ. อักษรตัวที่สาม และ อักษรตัวที่หนึ่ง ท. ทั้งปวง อันเป็นโฆส และอโฆส ย่อมถึงความเป็นเทวภาวะ แต่หน้าสระหลัง ตามสมควรแก่ลำดับ ในฐานะอันควร. อักษรที่ ๓ และอักษรที่ ๑ แห่งพยัญชนะทั้งหมดที่เป็นโฆสะและอโฆสะในวรรคย่อมถึงความเป็นเทฺวภาวะแต่หน้าสระหลัง ในฐานะอันสมควรตามลำดับ อุ. จชฺฌานปฺผโล–จ + ฌานปฺผโล – พยัญชนะที่ ๓ ซ้อนหน้าพยัญชนะที ๔ ด้วยสูตรนี้. เอเสว จชฺฌานปฺผโล – ก็ธรรมนั่นแลเป็นผลแห่งฌาน. ยตฺรฏฺฐิโต – ยตฺร + ฐิโต – พยัญชนะที่ ๑ ซ้อนหน้าพยัญชนะที่ ๒. ยตฺรฏฺฐิโต, นปฺปสเหยฺย มจฺจุ – สัตว์ดำรงอยู่ในที่ใด, มัจจุราชจะไม่พึงเบียดเบียน. ปพฺพตมุทฺธนิฏฺฐิโต – ปพฺพตมุทฺธนิ + ฐิโต. เสเล ยถา ปพฺพตมุทฺธนิฏฺฐิโต – พระโพธิสัตว์ยืนอยู่แล้ว เหนือยอดแห่งภูเขา อันแล้วด้วยศิลา ฉันใด. จตฺตาริฏฺฐานิ – จตฺตาริ + ฐานานิ. จตฺตาริฏฺฐานานิ นโร ปมตฺโต – นรชน ผู้ประมาทแล้ว ย่อมไปสู่ฐานะ ๔. ปุ.ว่า บทว่า ฐาเน มีไว้ เพื่อประโยชน์ อะไร ? วิ.ว่า มีไว้ เพราะห้ามการทำเท่วภาวะ อุ. ว่า อิธ เจตโส ทฬฺหึ คณฺหาหิ ถามสา – ดูก่อนน้องหญิง เธอจงจับ ซึ่งคอ ของเราให้มั่น ด้วยใจ ในฐานะนี้ ด้วยกำลัง.

กัณฑ์ที่ ๔ (๔.๑) ในเพราะพยัญชนะตัวหลังเป็นนิมิต อ. นิคคหิต ย่อมถึง ความเป็น อ ย่อมเป็น. ในเพราะพยัญชนะตัวหลังเป็นนิมิต นิคคหิตแล ชื่อว่า อ ดังตัวอย่าง, เอวฺ วุตฺเต – เอวฺ วุตฺเต – อาเทส นิคคหิตเป็น อ ด้วยสูตรนี้ สำเร็จรูปเป็น เอวฺ วุตฺเต. เอวฺ วุตฺเต, ตำ สาธูติ สมฺปฏิจฺฉติ – ครั้นเมื่อพระดำรัสอย่างนี้ อันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว, ภิกษุย่อมรับพร้อมเฉพาะซึ่งคำนั้นว่า ดีละ. (๔.๒) ในเพราะพยัญชนะวรรคโดยวิกัปเป็นนิมิต อ.นิคคหิต ย่อมถึงความเป็นพยัญชนะอันเป็นที่สุดวรรค. ใน ฯลฯ มิต นิคฺคหิตแล ย่อมถึงความเป็นพยัญชนะที่สุดวรรค ดังตัวอย่าง, ตนฺนิพฺพุตำ – ตำ + นิพฺพุตำ – อาเทส นิคคหิต ที่ ต เป็น นฺ พยัญชนะที่สุดวรรคด้วยสูตรนี้, ตนฺนิพฺพุตำ นมามิ – ข้าพเจ้าขอน้อบน้อม พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้นิพพานแล้ว, ธมฺมญฺจเร – ธมฺมำ + จเร – อาเทส นิคคหิตที่ ม เป็น ญ พยัญชนะที่สุดวรรค,ธมฺมญฺจเร สุจริตำ – บัณฑิต พึงประพฤติธรรม ให้สุจริต, จิรมฺปวาสึ – จิรำ + ปวาสึ – อาเทส นิคคหิต ที่ ร เป็น ม พยัญชนที่สุดวรรค, ญาติมิตฺตาทโย จิรมฺปวาสึ อภินนฺทนฺติ – ญาติและมิตร ท. อาทิย่อมยินดียิ่ง ซึ่งบุรุษผู้จากกันไปนาน, สนฺตนฺตสฺส – สนฺตำ + ตสฺส – สนฺตนฺตสฺส มนำ โหติ – จิต ของเธอ สงบแล้ว, ตงฺการุณิกำ – ตำ + การุณิกำ – อาเทส นิคคหิต ที่ ต เป็น ง พยัญชนะสุดวรรค, ตงฺการุณิกำ นมามิหำ – ข้าพเจ้า ขอนอบน้อม พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้ทรงพระกรุณาคุณ, เอวงฺโข – เอวฺ + โข – อาเทส นิคคหิต ที่ ว เป็น ง พยัญชนะสุดวรรค, เอวงฺโข ภิกฺขเว สิกฺขิตพฺพำ – ภิกษุ ท. เธอ ท. พึงศึกษาอย่างนี้แล, ด้วย วา ศัพท์ มีการอาเทสนิคคหิตแล เป็น ล อักษร ดังตัวอย่าง ปุลฺลิงฺคำ – ป + ลิงฺค – เพศชาย, ปุ.ว่า บทว่า วา มีไว้ เพื่อประโยชน์อะไร? วิ. มีไว้ เพราะห้ามการอาเทสนิคคหิตเป็นพยัญชนะที่สุดวรรค อุ. น ตำ กมฺมำ กตำ สาธุ – กรรมนั้น อันชนทำแล้วไม่ดี. (๔.๓) ในเพราะ เอ และ ห อักษรตัวหลังเป็นนิมิต อ.นิคคหิต ย่อมถึงความเป็น ญ, ในเพราะ เอ และ ห อักษรตัวหลังเป็นนิมิต นิคคหิตแล ย่อมถึงความเป็น ญ อักษร, ปจฺจตฺตญฺเญว ปจฺจตฺตำ+เอว. อาเทส นิคคหิตที่ ต เป็น ญ ด้วยสูตรนี้, ซ้อน ญ สทิสเทฺวภาว ด้วยสูตรว่า ปรเทฺวภาโว, ปจฺจุตฺตญฺเญว ปรินิพฺพายิสฺสามิ. เรา จักปรินิพพาน ในเวลาใกล้รุ่งนั่นเทียว, ตญฺเญเวตฺถ ตำ+เอว+เอตฺถ มีวิธีทำตัวเหมือน ปจฺจุตฺตญฺเญว, ตญฺเญเวตฺถ ปฏิปุจฺฉิสฺสามิ. เราจักย้อนถาม ซึ่งท่านนั้นเทียว ในปัญหานี้, เอวญฺหิ เอวฺ+หิ. เอวญฺหิ โว

ภิกฺขเว สิกฺขิตพฺพํ. ภิกษุ ท. สิกขาบท อันเธอ ท. พึงศึกษาอย่างนี้แล, ตญฺหิ ตํ+หิ. ตญฺหิ ตสฺส มุสา โหติ. ก็ คำนั้น ของบุคคลนั้น เป็นคำเท็จ, ปุ.ว่า บทว่า วา มีไว้ เพื่อประโยชน์อะไร? วิ. มีไว้ เพราะห้าม การอาเทสเป็น ญ ดังตัวอย่างเช่น, เอวเมตมภิญฺญาย เอวํ + เอตํ + อภิญฺญาย บุคคลรู้แล้ว ซึ่งเหตุนั้น อย่างนี้, เอวํ โหติ สุภาสิตํ. คำอันเป็นสุษาสิต ย่อมมี ด้วยประการฉะนี้. (๔.๔) ในเพราะ ย อักษรที่อยู่เบื้องหลัง อ. นิคคหิต กับด้วย ย อักษร อันอยู่ข้างหลัง ย่อมถึง ซึ่งความเป็น ญ, ในเพราะ ย อักษรที่อยู่เบื้องหลังเป็นนิมิต นิคคหิตแล พร้อมกับ ย อักษร ย่อมถึงความเป็น ญ, สญฺโญโค สํ + โยโค. อาเทส นิคคหิตกับ ย เป็น ญ ด้วยสูตรนี้ ซ้อน ญ สทิสเทฺวภาว ด้วยสูตรว่า ปรเทฺวภาโว ฐาเน รูปสำเร็จเป็น สญฺโญโค, สญฺโญโค รโถ. รถ อันนายสารถีประกอบแล้ว, สญฺญุตฺตํ สํ + ยุตฺตํ มีวิธีทำตัวเหมือน สญฺโญโค, โอสถํ ภีสเกน สุญฺญตฺตํ. ยา อันหมอปรุงดีแล้ว, ปุ. ว่า บทว่า วา มีไว้ เพื่อประโยชน์อะไร? วิ. ว่า มีไว้ เพราะห้ามมิให้อาเทสเป็น ญ. อุ, สโยโค สโยโค. สโยโค รโถ. สํยุตฺตํ สํยุตฺตํ. โอสถํ ภีสเกน สํยุตฺตํ. (๔.๕) ในเพราะสระตัวหลังเป็นนิมิต อ. การอาเทสเป็น ม อักษร และ ท อักษร ท. แห่งนิคคหิตย่อมมี, ในเพราะสระตัวหลัง นิมิต มีการอาเทสนิคคหิตแลเป็น ม และ ท ได้บ้าง ดังตัวอย่าง ตมหํ ตํ + อหํ. อาเทสนิคคหิต เป็น ม ด้วยสูตรนี้ ตมหํ พฺรูมิ พฺราหฺมณ. เรากล่าวบุคคลนั้นว่า เป็นพราหมณ์, เอตทโวจ เอตํ + อโวจ อาเทส นิคคหิต เป็น ท ด้วยสูตรนี้ เอตทโวจ สตฺถา. พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสแล้วซึ่งพระดำรัสนั้น, ปุ.ว่า บทว่า วา มีไว้ เพื่อประโยชน์อะไร? วิ. ว่ามีไว้ เพื่อห้ามการอาเทสเป็น ม และ ท , อุ. อกฺโกจฺฉิ มํ, อวธิ มํ, อชินิ มํ อหาสิ เม. คนโน้นด่าเรา, ตีเรา, ชนะเรา, คนโน้นได้ลักของเรา. (๔.๖) ในเพราะสระเบื้องหลังเป็นนิมิต ก็ อ. อาคม ท. คือ ย, ว, ม, ท, น, ต, ร, ส ย่อมมีได้, ในเพราะสระตัวหลัง เป็นนิมิต อาคมเหล่านี้คือ ย – ส ย่อมมีได้ ดังตัวอย่าง น ยิมสฺส น + อิมสฺส. น ยิมสฺส วิชฺชา. วิชา ของชนนี้ ไม่มี ลง ย อาคม. ยถายิทํ ยถา + อิทํ ยถายิทํ จิตฺตํ จิตนี้ ย่อมเป็น ฉันใด ลง ย อาคม. วุทิกฺขติ ว + อุทิกฺขติ. มิคี ภนฺตา วุทิกฺขติ. แม้เนื้อ แตกตื่นแล้ว ย่อมแลดู ลง ว อาคม. ลหุเมสฺสติ ลหุ + เอสฺสติ. สิตฺตา เต ลหุเมสฺสติ นิพฺพานํ เรือคืออัตตภาพ อันท่านวิดแล้ว จักถึงซึ่งนิพพาน เร็ว. ครุเมสฺสติ ครุ + เอสฺสติ. อสิตฺตํ เต ครุเมสฺสติ. เรือคืออัตตภาพ อันท่านไม่วิดแล้ว จักถึงซึ่งนิพพาน ช้า. กสามิว กสา + อิว อสฺโส ภทฺโร กสามิว. เปรียบเหมือนม้าตัวมีฝีเท้าดี ถูกหวดด้วยแส้. ลง ม อาคม. สมฺมทญฺญา สมฺม + อญฺญา. มาโร สมฺมทญฺญา วิมุตฺตานํ จิตฺตํ น วินฺทติ. มาร ย่อมหาไม่พบ จิตของพระอริยะ ท. ผู้หลุดพ้นแล้ว เพราะรู้โดยชอบ ลง ท อาคม.มนสาทญฺญา มนสา+อญฺญา. มาโร มนสาทญฺญา วิมุตฺตานํ จิตฺตํ น วินฺทติ. มาร ย่อมหาจิตของท่นไม่พบ เพราะรู้ ด้วยใจ ลง ท อาคม. อตฺตทตฺถมภิญฺญาย อตฺต+อตฺถ+อภิญฺญาย. อตฺตทตฺถมภิญฺญาย. ผู้รู้ยิ่งแล้วซึ่งประโยชน์ของตนลง ท อาคม. จิรนฺนายติ จิรํ + อายติ. จิรนฺนายติ. ชน ย่อมมา สิ้นกาลนาน ลง น อาคม. อิโต นายติ อิโต + อายติ. อิโต นายติ. ชน ย่อมมา แต่ที่นี้ ลง น อาคม. ตสฺมา ติห ตสฺมา + อิห. ตสฺมาติห ภิกฺขเว สิกฺขาปทำ โว สิกฺขิตพฺพำ. เพราะเหตุนั้น ภิกษุ ท. สิกขาบท อันเธอท. พึงศึกษา ในพระศาสนานี้ ลง ต อาคม. อชฺชตคฺเค อชฺช+อคฺเค. อชฺชตคฺเค ปาณุเปตำ สรณำ คโตสฺมิ. เราขอถึงพระพุทธเจ้าว่าเป็นที่พึ่ง พร้อมด้วยชีวิตตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป ลง ต อาคม. สพฺภิเรว สพฺภิ + เอว. สพฺภิเรว สมาเสถ. บัณฑิต พึงสมาคม กับด้วยสัตบุรุษ ท. ลง ร อาคม. อารคฺเคริว อารคฺเค + อิว. อารคฺเคริว สาสโป. เหมือนเมล็ดผักกาดย่อมไม่ตั้งอยู่บนปลายเหล็กแหลม ลง ร อาคม. สาสโปริว สาสโป + อิว สาสโปริว อารคฺเค. ฉฬภิญฺญา ฉ + อภิญฺญา. ฉฬภิญฺญา. อภิญญาทั้งหลาย ๖. ฉฬายตนำ ฉ + อายตนำ. ฉฬายตนำ. อายตนะ ๖ ลง ฬ อาคม. ปุ.บทว่า วา มีไว้ ทำไม ? วิ. ว่า มีไว้ เพื่อ

ห้ามการลงอาคม ดังตัวอย่าง เอวํ มหิทฺธิยา เอสา ยทิทํ ปุญฺญสมฺปทา. นั่นเป็นผลแห่งความสำเร็จใหญ่ คือ บุญสัมปทา อย่างนี้. อกฺโกจฺฉิ มํ, อวธิ มํ, อชินิ มํ, อหาสิ เม. อเชยฺโย อนุคามิโย. ขุมทรัพย์ คือ บุญ อันบุคคลเอาชนะไม่ได้, มีปกติไปตามซึ่งบุคคลด้วยการถือเอา ซึ่ง จ ศัพท์มีการอาเทส ม อักษร เป็น ป อักษร ในสูตรนี้ ดังตัวอย่าง. จิรปฺปวาสึ จิรมฺปวาสึ. ญาติมิตฺตาทโย จิรปฺปวาสึ อภินนฺทนฺติ. ญาติมิตร ท. เป็นต้น พากันยินดีผู้จากกันไป นาน.มีการอาเทส ก อักษร เป็น ท อักษร อุ. สุคโท สุคโต พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว. (๔.๗) ในเพราะพยัญชนะตัวหลังเป็นนิมิต อ. โอ อาคม ย่อมมีได้ในที่บางแห่ง. ในเพราะพยัญชนะตัวหลังเป็นนิมิต ลง โอ อาคมได้ในที่บางแห่ง. อุ. อติปฺปโค โข อติปฺปค + โข. ลง โอ อาคม เพราะพยัญชนะตัวหลังเป็นนิมิต ด้วยสูตรนี้ อติปฺปโค โข ตาวสาวตฺถิยํ ปิณฺฑาย จริตํ ภิกขุสตํ ปาวิสิ. ร้อยแห่งภิกษุ เข้าไปในเมืองสาวัตถี เพื่อเที่ยวไปบิณฑบาต ก่อนแต่เช้าตรู่. ปุ.ว่า บทว่า กฺวจิ มีไว้ ทำไม ? วิ. ว่า มีไว้ เพื่อห้ามการลง โอ อาคม อุ. เอถ ปสฺสถิมํ โลกํ, อนฺธภูโต อยํ โลโก. (๔.๘) ในเพราะสระหรือพยัญชนะตัวหลังเป็นนิมิต ก็ อ. อาคม คือนิคคหิต ย่อมมีได้. ในเพราะสระหรือพยัญชนะตัวหลังเป็นนิมิต ลงนิคคหิต อาคมได้บ้าง ตัวอย่างเช่น จกฺขุ อุทปาทิ – จกฺขุ + อุทปาทิ. เพราะสระอยู่หลัง ลง นิคคหิต อาคม ด้วยสูตรนี้ จกฺขุ อุทปาทิ. ญาณจักษุ เกิดขึ้นแล้ว. อวสิโร – อว + สิโร. เพราะพยัญชนะที่อยู่เบื้องหลังเป็นนิมิต ลงนิคคหิตอาคมด้วยสูตรนี้ อวสิโร เนรยิโก. สัตว์นรก มีหัวลง. ยาวญฺจิธ – ยาว + จ + อิธ. ยาวญฺจิธ ภิกฺขเว ปุริมชาตึ จรามิ. ภิกษุทั้งหลาย ก็เราย่อมระลึกได้ ซึ่งชาติก่อน ในโลกนี้ เพียงไร ? อณุถูลานิ – อณุ + ถูลานิ. อณุถูลานิ สพฺพโส ฌาเปติ. ภิกษุ ย่อมเผา สังโยชน์น้อยใหญ่โดยประการทั้งปวง. มโนปุพฺพงฺคมา - มโนปุพฺพ + คมา มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา.ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า อาเทศ นิคคหิตเป็นพยัญชนะที่สุดวรรค.ปุ. บทว่า กฺวจิ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? วิ. มีไว้เพื่อไม่ต้องลงนิคคหิตอาคม ดั่งตัวอย่าง อิเธว นํ ปสฺสนฺติ, เปจฺจ สคฺเค ปโมทติ. บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมสรรเสริญบุคคลผู้มีบุญอันตนกระทำไว้นั้น ในโลกนี้นั่นเทียว, บุคคลผู้มีบุญอันตนกระทำไว้แล้วนั้น ละไปแล้ว ย่อมบันเทิงใจในสวรรค์. น หิ เอเตหิ ยาเนหิ คจฺเฉยฺย อคตํ ทิสํ. แท้จริง บุคคลไม่พึงไปสู่ทิศอันตนยังไม่เคยไป ด้วยยานนี้. ก็ด้วยการถือเอา จ ศัพท์ มีการอาเทศ วิ ศัพท์เป็น ป อักษร ได้บ้าง ดั่งตัวอย่าง ปเจสฺสติ – วิเจสฺสติ. โก อิมํ ปฐวึ ปเจสฺสติ. ใครจักพิจารณา ซึ่งแผ่นดินนี้. (๔.๙) ในเพราะสระตัวหลังเป็นนิมิตเหตุ อ.นิคคหิต ย่อมถึงซึ่งการลบได้ในที่บางแห่ง.ในเพราะสระตัวหลังเป็นนิมิตเหตุ นิคคหิต ย่อมถึงการลบได้ในที่บางแห่ง. ตาสาหำ- ตาสำ+อหำ. ลบนิคคหิตเพราะสระอยู่เบื้องหลัง ด้วยสูตรนี้, ทีฆะสระ อ ข้างหลัง ด้วยสูตรว่าทีฆำ. ตาสาหำ ภิกฺขุนีนำ สนฺติเก วสามิ. เราอยู่ในสำนักของนางภิกษุณีเหล่านั้น. วิทูนคฺคมิติ - วิทูนำ + อคฺคมิติ. ลบนิคคหิต เพราะสระอยู่หลังด้วยสูตรนี้.อานนฺทตฺเถรำ วิทูนคฺคมิติ พฺรูมิ. เราย่อมกล่าว ซึ่งพระอานนท์เถระแม้นั้นว่า เป็นผู้เลิศกว่านักปราชญ์ท. ปุ.ว่าบทว่ากฺวจิ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร? วิ.ว่า บทว่ากฺวจิมีไว้ เพื่อห้ามการลบนิคคหิตดังตัวอย่าง เอตมตฺถำ วิทิตฺวาน. บุคคลใด รู้แล้ว ซึ่งเนื้อความนั้น. (๔.๑๐) ก็ ในเพราะพยัญชนะเบื้องหลังเป็นนิมิต อ.นิคคหิตย่อมถึงซึ่งการลบ, ในเพราะพยัญชนตัวหลังเป็นนิมิต นิคคหิตย่อมถึงซึ่งการลบได้บ้าง ดังตัวอย่าง อริยสจฺจาน ทสฺสนำ - อริยสจฺจานำ + ทสฺสนำ. ลบนิคคหิตเพราะพยัญชนะอยู่เบื้องหลัง อริยสจฺจาน ทสฺสนำ. การเห็นอริยสัจ เป็นมงคลอันสูงสุด.เอตำ พุทฺธาน สาสนำ – เอตำ พุทฺธานำ + สาสนำ. นั่น เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย, ปุ.ว่า บทว่า กฺวจิ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? วิ.มีไว้ เพื่อมิให้การลบนิคคหิต ดั่งตัวอย่าง เอตมฺมงฺคลมุตฺตมำ กรรมสามอย่าง มีการไม่คบคนพาล

เป็นต้น เป็นมงคลอันสูงสุด, ตำ โว วทามิ. เรากล่าวธรรมนั้น แก่ท่านทั้งหลาย. ภทฺรำ โว. ความเจริญจงมี แก่ท่านทั้งหลาย. (๔.๑๑) อ.สระอันอยู่เบื้องหลัง ย่อมถึงซึ่งการลบ ได้บ้าง, สระอยู่เบื้องหลังนิคคหิต ย่อมถึงซึ่งการลบ ดังตัวอย่าง อภินนฺทุนฺติ - อภินนฺทุ + อิติ. ลบสระหลัง คือ เพราะนิคคหิตอยู่หน้า, อาเทสนิคคหิตเป็นพยัญชนที่สุดวรรคด้วยสูตร ว่า วคฺคนฺตำ วา วคฺเค, อตฺตมนา เต ภิกฺขู ภควโต ภาสิตำ อภินนฺทุนฺติ. ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น มีใจชื่นชม ยินดียิ่งแล้ว ซึ่งภาสิต ของพระผู้มีพระภาคเจ้า, อุตฺตตำว – อุตฺตตำ + เอว, อุตฺตตำว ยถา พีชำ ธญฺญำ น รุหติ, ตถา ภิกฺขุ ปาราชิโก โหติ. ภิกษุต้องอาบัติปาราชิกแล้ว ย่อมไม่เจริญในธรรมวินัย, เปรียบเหมือนข้าวเปลือกที่ถูกคั่วแล้ว นั่นเทียว ย่อมงอกขึ้นไม่ได้ ฉะนั้น, ปุ.ว่า บทว่า วา มีไว้ เพื่อประโยชน์อะไร ? วิ. มีไว้ เพราะการลบนิคคหิต ดังตัวอย่าง อหเมว - อหำ + เอว. อหเมว นูน พาโล. เราเอง เป็นคนโง่ แน่นอน.เอตทโหสิ – เอตำ + อโหสิ. เอตทโหสิ. ความปริวิตกนี้ ได้มีแล้ว. (๔.๑๒) ก็ ครั้นเมื่อสระตัวหลัง อันอาจารย์ลบแล้วเป็นนิมิต อ.พยัญชนะ ถ้าว่า อ.พยัญชนะนั้น เป็นพยัญชนะสังโยค ย่อมเป็นไชร้ เป็นพยัญชนะมีสังโยคไปปราศแล้ว ย่อมเป็น, เมื่อสระ ซึ่งอยู่หลังนิคคหิตถูกลบแล้วเป็นนิมิต พยัญชนะถ้ามีพยัญชนะสังโยค (สะกดอยู่) เป็นพยัญชนะปราศจากสังโยค (คือ ถูกลบแล้ว) ดั่งตัวอย่าง เอวำ’ ส – เอวำ + อสฺส. ลบสระ อ หลังนิคคหิตด้วยสูตรว่า ปโร วา สโร.ลบ สฺ พยัญชนะ สังโยคด้วยสูตรนี้, เอวำ’ ส เต อาสวา โหนฺติ. อาสวะทั้งหลาย เหล่านั้น ของบุคคลนั้น ย่อมมี อย่างนี้, ปุปฺผ’ สา อุปฺปชฺชติ. อ.ต่อมเลือด (ระดู) ของหญิงนั้นย่อมเกิดขึ้น, ปุ.ว่า บทว่า ลุตฺเต มีไว้ เพราะเหตุแห่งอะไร ? วิ. มีไว้ เพราะห้ามการลบสังโยค ดังตัวอย่าง เอวมสฺส - เอวำ + อสฺส. เอวมสฺส วจนีโย. ภิกษุ อันภิกษุพึงว่ากล่าว ด้วยประการฉะนี้, วิทูนคฺคมิติ - วิทูนคฺคำ + อิติ. อานนฺทตฺเถรำ วิทูนคฺคมิติ พฺรูมิ. เรากล่าวถึงพระอานนท์เถระว่า เป็นเลิศแห่งภิกษุทั้งหลายผู้เป็นนักปราชญ์, ด้วยการถือเอา จ ศัพท์ มีการลบพยัญชนะ (ที่ซ้อนกัน) ๓ ตัว อันมีรูปเสมอกันในที่บางแห่ง ดั่งตังอย่าง อคฺยาคารำ - อคฺคิ + อาคารำ. อาเทศ อิ เป็น ย ลบ ค พยัญชนะ ด้วย จ ศัพท์ในสูตรนี้ รุกฺโข อคฺยาคารำ โอนทฺโธ. ต้นไม้ล้มทับเรือนไฟแล้ว, วุตฺยสฺส - วุตฺติ + อสฺส. อหิฉตฺตกสฺส วุตฺยสฺส. การบานแห่งเห็ดหัวงูนั้น.

กัณฑ์ที่ ๕ (๕.๑) ในเพราะสระตัว หลังเป็นนิมิต อ. อาคมคือ ค ย่อมมีในที่สุดแห่ง ปุถ ในที่บางแห่ง, ในเพราะสระหลังเป็นนิมิต ลง ค อาคมในที่สุดแห่งศัพท์นี้คือ ค ในที่บางแห่ง ดังตัวอย่าง ปุถเวา – ปุถ + เวา. ลง ค อาคม ด้วยสูตรนี้ ปุถเวา ปฐวี. แผ่นดินนี้ หนาแท้จริง, ปุ.ว่า บทว่า กฺวจิ มีไว้ เพื่อประโยชน์อะไร ? วิ. ว่า มีไว้ เพราะห้ามการลง ค อาคม ดังตัวอย่าง ปุถเอว – ปุถ เอว.(แปลเหมือนกัน). (๕.๒) ก็ อ. อาคม คือ ค ย่อมลง ในที่สุดแห่ง ปา, อ.สระอันเป็นที่สุด เป็นรัสสะ ย่อมเป็น, ในเพราะสระหลังเป็นนิมิต ลง ค อาคม ในที่สุดแห่งศัพท์นี้ คือ ปา ในที่บางแห่ง และสระอันเป็นที่สุด เป็นรัสสะด้วย ดังตัวอย่าง ปเคว – ปา + เอว. ลง ค อาคม และรัสสะ สระ อา แห่ง ปาเป็น อ, ปเคว อหิฉตฺตกสฺส วุตฺยสฺส. เห็ดหัวงูนั้น บาน แต่เช้าเทียว, ปุ. ว่า บทว่า กฺวจิ มีไว้เพราะเหตุไร ? วิ. มีไว้ เพราะห้ามการลง ค อาคม ดังตัวอย่าง ปาเอว - ปา + เอว. (แปลเหมือนกัน) (๕.๓) ในเพราะสระตัวหลังเป็นนิมิต อ.การอาเทศเป็น อพฺภ ห่ง อภิ ย่อมมี, ในเพราะสระหลังเป็นนิมิต มีการอาเทศศัพท์นี้คือ อภิ เป็น อพฺภ ดังตัวอย่างเช่น อพฺภุทีริตำ – อภิ + อุทีริตำ. อาเทศ อภิ เป็น อพฺภ ด้วยสูตรนี้, วจนำ อพฺภุทีริตำ. คำ อันชน กล่าวยิ่งแล้ว, อพฺภุคฺคจฺฉติ - อภิ + อุคฺคจฺฉติ. จนฺโท อพฺภุคฺคจฺฉติ. พระจันทร์ ย่อมขึ้นไป. (๕.๔) ในเพราะสระตัวหลังเป็นนิมิต อ. การอาเทศเป็น

อชฺฌ แห่ง อธิ ย่อมมี, ในเพราะสระหลังเป็นนิมิต มีการอาเทศศัพท์นี้คือ อธิ เป็น อชฺฌ ดังตัวอย่างเช่น อชฺโฌกาโส - อธิ + โอกาโส. อาเทศ อธิ เป็น อชฺฌ, อชฺโฌกาโส โอกาศอันยิ่ง - กลางแจ้ง, อชฺฌคฺคมา – อธิ + อคมา. ชโน อชฺฌคมา. ชนได้บรรลุแล้ว - ถึงยิ่งแล้ว. (๕.๕) ในเพราะ อิ วรรณะ อยู่เบื้องหลังเป็นนิมิต อ.การอาเทศเป็น อพฺภ และ อชฺฌ แห่ง อภิ และ อธิ อุปสัค ท. เหล่านั้น ย่อมไม่มี, ก็แล ในเพราะ อิ วรรณะ เป็นนิมิต ไม่มีการอาเทศอุปสัคเหล่านี้ คือ อภิ อธิ เหมือนรูปที่อาจารย์กล่าวไว้ว่า อพฺภ อชฺฌ โดยวิกัปป์ ดังตัวอย่าง อภิจฺฉิตํ – อภิ + อิจฺฉิตํ. ไม่แปลง อภิ เป็น อพฺภ ด้วสูตรนี้, ธนํ ชเนน อภิจฺฉิตํ. ทรัพย์ อันชน ปรารถนายิ่งแล้ว, อิธีริตํ - อิธ + อีริตํ. วจนํ ชเนน อีริตํ. คำ อันชน กล่าวยิ่งแล้ว, ปุ. บทว่า วา มีไว้ เพื่อประโยชน์ อะไร ? วิ. มีไว้เพราะไม่ห้ามการอาเทศ อภิ และ อธิ ดังตัวอย่าง อพฺภีริตํ – อภิ + อีริตํ. คำอันชนกล่าวยิ่งแล้ว, อชฺฌิณมุตฺโต - อธิ + อิณมุตฺโต. อชฺฌิณมุตฺโต. ชนพ้นแล้วจากหนี้ยิ่ง. (๕.๖) ในเพราะ อิ วรรณะเป็นนิมิต อ.การอาเทสเป็น จ แห่ง ติ อันเป็นที่สุดแห่ง อติ อุปสัค ย่อมไม่มี, ในเพราะ อิ วรรณะตัวหลังเป็นนิมิต ไม่มีการอาเทส ต ศัพท์ อันเป็นที่สุดแห่งศัพท์คือ อติ ซึ่งมีรูปตามที่ได้กล่าวไว้ ในสูตรว่า สพฺโพ จนฺติ ดังตัวอย่าง อตีสิคโณ – อติ + อิสิคโณ. ไม่มีการอาเทส ติ เป็น จ ด้วยสูตรนี้ ลบสระหน้า ทีฆะสระหลัง, อตีสิคโณ วเน วสติ หมู่แห่งฤาษีมากยิ่ง ย่อมอยู่ ในป่า, อตีริตํ - อติ + อีริตํ. วจนํ ชเนน อตีริตํ. คำ อันชน กล่าวยิ่งแล้ว, ปุ. ว่า บทว่า อิวณฺเณ มีไว้ เพื่อประโยชน์อะไร ? วิ. มีไว้ เพื่อห้ามสูตรนี้ ดังตัวอย่าง อจฺจนฺตํ – อติ + อนฺตํ. อหํ อจฺจนฺตํ ปตฺโต. เราถึงซึ่งที่สุด แห่ง ภพ. (๕.๗ในเพราะสระหรือพยัญชนะอยู่เบื้องหลังเป็นนิมิต อ.การอาเทสเป็น ปฏิ แห่ง ปติ ย่อมมีได้ ในที่บางแห่ง, ในเพราะสระหรือพยัญชนะเบื้องหลังเป็นนิมิต มีการอาเทสอุปสัคนี้คือ ปติ เป็น ปฏิ ได้ในที่บางแห่ง ดังตัวอย่าง ปฏิคฺค - ปติ + อคฺคิ. อาเทส ปติ เป็น ปฏิ ด้วยสูตรนี้ ปฏิคฺคิ ทาตพฺโพ. จุดไฟตอบ - ไฟรับ อันชนพึงจุด, ปฏิหญฺญติ – ปฏิ + หญฺญติ. ภิกฺขุ ปฏิหญฺญติ. ภิกษุ ย่อมเดือดร้อน, ปุ. ว่า บทว่า กฺวจิ มีไว้เพื่อประโยชน์ อะไร ? วิ. มีไว้ เพื่อห้ามการอาเทสเป็น ปฏิ ดังตัวอย่าง ปจฺจนฺติเมสุ - ปติ + อนฺติเมสุ, อกตปุญฺโญ ปจฺจนฺติเมสุ ชนปเทสุ วสติ. ผู้ไม่ได้ทำบุญไว้ ย่อมเกิด ในชนบท ชายแดน, ปติลิยติ - ปติ + ลิยติ. อกตปุญฺโญ ปติลิยติ. ผู้ไม่ได้ทำบุญไว้ ย่อมไม่เปิดเผยตัว, ปฏิรูปเทสวาโส จ. การอยู่ในประเทศที่เหมาะสม เป็นมงคลอันสูงสุด. (๕.๘) ในเพราะพยัญชนะตัวหลังเป็นนิมิต อ.สระอันเป็นที่สุด แห่ง ปุถ เป็น อุ ย่อมเป็น, ในเพราะพยัญชนะตัวหลังเป็นนิมิต สระอันเป็นที่สุดแห่ง ปุถ ศัพท์ เป็น อุ ได้บ้าง ดังตัวอย่าง ปุถุชฺชโน - ปุถ + ชโน. อาเทส อ ที่ ปุถ เป็น อุ ด้วยสูตรนี้, ปุถุชฺชโน. ปุถุชน - ชน ผู้หนาแน่นไปด้วยกิเลส, ปุถุภูตํ - ปุถ + ภูตํ. พสุธาตลํ ปุถุภูตํ. พื้นดินหนา เป็นแล้ว, ด้วยการถือเอาซึ่ง อนฺต ศัพท์ มีการอาเทสสระ อัน เป็นที่สุดแห่งศัพท์ที่มิใช่ ปุถ เป็น อุ ได้ ในเพราะสระอยู่หลัง ดังตัวอย่าง. มนุญฺญํ - มม + ญย. ชโน มนุญฺญู ภาสติ. ชน ย่อมกล่าว ซึ่งคำ เป็นที่ฟูใจ. (๕.๙) ในเพราะพยัญชนะอยู่เบื้องหลังเป็นนิมิต อ.การอเทสเป็น โอ แห่ง อวศัพท์ ย่อมมีได้, ในเพราะพยัญชนะเบื้องหลังเป็นนิมิต มีการอาเทสศัพท์ คือ อว เป็น โอ ได้บ้าง ดังตัวอย่าง โอนทฺธา - อว + นทฺธา. อาเทส อว เป็น โอ ด้วยสูตรนี้, อนฺธกาเรน โอนทฺธา. สัตว์ทั้งหลาย อันความมืดคือโมหะ หุ้มห่อแล้ว - อวิชชา ครอบงำแล้ว , ปุ.ว่า บทว่า กฺวจิ มีไว้ เพื่อประโยชน์อะไร ? วิ. ว่า มีไว้เพื่อห้ามการอาเทส เป็น โอ อักษร ดังอวสุสฺสตุ - อว + สุสฺสตุ, อวสุสฺสตุ เม สรีเร มํสโลหิตํ. เนื้อและเลือดในกายของเรา จงเหือดแห้งไป. (๕.๑๐) อ. ว่าความสำเร็จ แห่ง รูปศัพท์ท. อันท่านอาจารย์มิได้แสดงไว้แล้ว อันนักศึกษาพึงทราบ

โดยการประกอบ อันข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้ว, บัณฑิตพึงประกอบรูปสำเร็จ แห่งอุปสัค และนิบาตที่ท่านอาจารย์มิได้แสดงไว้ ด้วยสระสนธิ พยัญชนะสนธิ และวุตฺติสนธิ ตามสมควรแก่การประกอบ ดังตัวอย่าง ปาปนำ - ป + อาปนำ. การมาถึง ปรายนำ – ปร + อายนำ. การมาในเบื้องหน้า อุปาหนา - อุป + อาหนา. รองเท้า นฺยาโยโค - นิ + อา + โยโค. ความเพียร นิรูปธิ – นิ + อุปธิ. ความไม่มีกิเลส อนุโพโธ – อนุ + โพโธ. การตรัสรู้ ทุวูปสนฺตำ - ทุ + อุป + สนฺตำ. การเข้าไปสงบได้โดยยาก, สุวูปสนฺตำ - สุ + อป + สนฺตำ. การเข้าไปสงบได้โดยง่าย, ทฺวาลโย - ทุ + อาลย. อาลัยความชั่ว, สฺวาลโย - สุ + อาลย. อาลัยความดี, ทุราขฺยาโต - ทุ + อาขยาต. ธรรมอันภิกษุ กล่าวชั่ว, สฺวาขฺยาโต - สุ + อาขยาต. ธรรมอันภิกษุ กล่าวดีแล้ว, อุทีริตำ – อุ + ทีริตำ. ปาฏิโมกข์อันภิกษุสวดแล้ว, สมฺทฺทิฏฺฐำ - สำ + อุทฺทิฏฺฐ., วิยคฺคำ - วิ + อคฺค. ดีวิเศษ, พฺยตฺตำ - วิ + ตฺต. ฉลาด, อวยาคมนำ - อว + อาคมนำ. การมาต่ำ, อเนวติ - อนุ + เอติ. เงา ย่อมติดตาม, อนุปฆาโต - อนุ + ป + ฆาต. การเข้าไปเบียดเบียน - ฆ่า, อนจฺฉริโย – น + อจฺฉริย. ไม่น่าอัศจรรย์ ,ปริเยสนา - ปริ + เอสนา. แสวงหาโดยชอบ, ปรามาโส - ปร + อามาส. การลูบคลำ [๓] ในเพราะสระและพยัญชนะเป็นนิมิต วิธีทำสนธิดังกล่าวนี้ ย่อมมีได้ ปริคฺคโห - ปริ+ คห. การยึดถือเอาโดยรอบ ปคฺคโห – ป + คห. การยกย่อง ปกฺกโม – ป + กม. การเข้าไป ปรกฺกโม – ป + กม. การตะเกียกตะกาย นิกฺกโม – นิ + กม. การก้าวออกไป นิกฺกสาโว – นิ + กสาว. ภิกษุผู้มีกิเลสดุจน้ำฝาดออกแล้ว นิลยนำ – นิ + ลยน. ไม่มีอาลัย ทุลยนำ – ทุ + ลยน. อาลัยความชั่ว ทุพฺภูตำ – ทุ + ภูต. เกิดยากแล้ว. ทุพฺภิกฺขำ – ทุ + ภิกฺขา. เมืองข้าวยากหมากแพง สนฺทิฏฺฐำ – สำ + ทิฏฺฐ. ธรรมอันชนพึงเห็นเอง ทุคฺคโห – ทุ + คห. การถือเอาไม่ดี นิคฺคโห – นิ + คห. การข่ม วิคฺคโห – วิ + คห. การแก่งแย่ง, การชิงดีชิงเด่น สุคฺคโห – สุ + คห. การถือเอาดี นิคฺคตำ – นิ + คตำ. ออกไปแล้ว

๓.๑.๒ คัมภีร์มูลกัจจายว่าด้วยนาม นะปริวรรตเป็นบาลีอักษรไทยและคัมภีร์มูลกัจจายนะที่แปลเป็นไทยผูกที่ ๒

ในการปริวรรตคัมภีร์มูลกัจจายนะ หมวดนามเป็นผูกที่ ๒ ดังต่อไปนี้

๑) นามผูกที่ ๑ (๑.๑) ชินวจนยุตฺตำ หิ (๑.๒) ลิงฺคญฺจ นิปจฺจเต (๑.๓) ตโต จ วิภตฺติโย (๑.๔)สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ.(๑.๕) ตทนุปโรเทน (๑.๖) อาลปเน สิ คสญฺโญ (๑.๗) อิวณฺณุวณฺณา ฌลา (๑.๘) เต อิตฺถิยา โป (๑.๙) อา โฆ (๑.๑๐) สาคโม เส (๑.๑๑) สำสาเสวกวจเนสุ จ (๑.๑๒) เอติมาสมิ (๑.๑๓) ตสฺสา วา (๑.๑๔) ตโต สสฺส สฺสาย (๑.๑๕) โฆ รสฺสำ (๑.๑๖) โน จ ทฺวาทิโต นำมฺหิ(๑.๑๗) อมา ปโต สฺมึสฺมานำ วา (๑.๑๘) อาทิโต โอ จ (๑.๑๙) ฌลานมิยุวา สเร วา (๑.๒๐) ยวการา จ. (๑.๒๑) ปสญฺญสฺส จ.(๑.๒๒) คาว เส (๑.๒๓) โย สุ จ. (๑.๒๔) อวำมฺหิ จ.(๑.๒๕) อาวสฺสุ วา.(๑.๒๖) ตโต มมำ ปติมฺหาลุตฺเต จ สมาเส.(๑.๒๗) โอ สเร จ.(๑.๒๘) ตพฺพิปรีตูปปเท พฺยญฺชเน จ.(๑.๒๙) โคณ นำมฺหิ วา.(๑.๓๐) สุหินาสุ จ. (๑.๓๑) อโม นิคฺคหีตำ ฌลเปหิ.(๑.๓๒) สรโลโป’มาเทสปจฺจยาทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ (๑.๓๓) อโฆ รสฺสเมกวจนโยสฺวปิจ (๑.๓๔) น สิสฺมิมนปุสกานิ (๑.๓๕) อุภาทิโต นมินฺนำ (๑.๓๖) อิณฺณมิณฺณนฺนำ (๑.๓๗) โยสุ กตนิการโลเปสุ ทีฆำ (๑.๓๘) สุนำหิสุ จ (๑.๓๙) ปญฺจาทีนมตฺตำ (๑.๔๐) ปติสฺสินิมฺหิ

[๓] ในเพราะพยัญชนะอยู่เบื้องหลังเป็นนิมิต วิธีทำสนธิดังกล่าวนี้ ย่อมมีได้ ศัพท์ทั้งหลาย ที่เหลือนักศึกษาพึงประกอบเข้าในอุทาหรณ์ทั้งปวง

(๑.๔๑) นฺตุสฺสนฺโต โยสุ จ (๑.๔๒) ๙๓. สพฺพสฺส วา อำเสสุ.(๑.๔๓) สิมฺหิ วา. (๑.๔๔) อคฺคิสฺสินิ. (๑.๔๕) โยสฺวกตรสฺโส โณ. (๑.๔๖) เวโวสุ โล จ (๑.๔๗) มาตุลาทีนมานตฺตมีกาเร (๑.๔๘) สฺมาหิสฺ มีนำ มหาภิมฺหิ วา (๑.๔๙) น ติเมหิ กตากาเรหิ (๑.๕๐) สุหิสฺวากาโร เอ (๑.๕๑) สพฺพนา มานมฺนมฺหิ จ (๑.๕๒) อโต เนน (๑.๕๒) โส (๑.๕๓ โส วา (๑.๕๔) ทีโฆเรหิ (๑.๕๕) สพฺพโยนีนมา เอ (๑.๕๖) สฺมาสฺมีนำ วา (๑.๕๗) อาย จตุตฺเถกวจนสฺส ตุ (๑.๕๘) ตโต เนว จ สพฺพนาเมหิ (๑.๕๙) ฆโต นาทีนำ (๑.๖๐) ปโต ยา (๑.๖๑) สขโต ขสฺเส วา (๑.๖๒) ฆเต จ (๑.๖๓) น อมฺมาทิโต (๑.๖๔) อกตรสฺสา ลโต ยฺวาลปนสฺส เว โว (๑.๖๕) ฌลโต สสฺส โน วา (๑.๖๖) ฆปโต จ โยนำ โลโป (๑.๖๗) ลโต โวกาโร

๒. นาม กัณฑ์ที่ ๒ (๒.๑) อมฺหสฺส มมำ สวิภตฺติสฺส เส.(๒.๒) มยำ โยมฺหิ ปฐโม. (๒.๓) นฺตุสฺส นฺโต.(๒.๔) นฺตุสฺส เส วา.(๒.๕) อนฺนปุสเก.(๒.๖)อวณฺณา จ เค.(๒.๗) โต ติ ตา สิสฺมึนาสุ.(๒.๘) นมฺหิ ตำ วา.(๒.๙) อิมสฺสิทมำสีสุ นปุสเก. (๒.๑๐) อมุสฺสาทุ.(๒.๑๑) อิตฺถิปุมน ปุงฺสงฺขยำ (๒.๑๒)โยสุ ทฺวินฺนำ เทว จ.(๒.๑๓) ติจตุนฺนำ ติสฺโส จตสฺโส ตโย จตฺตาโร ตีณิ จตฺตาริ. (๒.๑๔) ปญฺจาทีนมกาโร.(๒.๑๕) ราชสฺส รญฺโญ ราชิโน เส.(๒.๑๖) รญฺญำ นำมฺหิ วา.(๒.๑๗) นามฺหิ รญฺญา วา. (๒.๑๘) สฺมิมฺหิ รญฺเญ ราชินิ. (๒.๑๙) ตุมฺหากำ ตยิ มยิ.(๒.๒๐) ตฺวมหำ สิมฺหิ จ. (๒.๒๑) ตว มม เส.(๒.๒๒) ตุมฺหำ มยฺหญฺจ.(๒.๒๓) ตมฺมมฺหิ.(๒.๒๔) ตวมฺมมญฺจ.(๒.๒๕) นามฺหิ ตยา มยา(๒.๒๖) ตุมฺหสฺส ตุวำ ตฺวมมฺหิ. (๒.๒๗) ปทโต ทุติยาจตุตฺถีฉฏฺฐีสุ โว โน. (๒.๒๘) เตเมกวจเนสุ. (๒.๒๙) นามฺหิ. (๒.๓๐) วา ตติเย จ.(๒.๓๑) พหุวจเนสุ โว โน.(๒.๓๒) ปุมนฺตสฺสา สิมฺหิ. (๒.๓๓) อมาลปเนกวจเน. (๒.๓๔) สมาเส จ วิภาสา.(๒.๓๕) โยสฺวาโน. (๒.๓๖) อาเน สมิมฺหิ วา. (๒.๓๗) หิวิภตฺติมฺหิ. (๒.๓๘) สุสฺมิมา วา. (๒.๓๙) อุ นามฺหิ จ.(๒.๔๐) อ กมฺมนฺตสฺส จ.

๓. นาม กัณฑ์ที่ ๓ (๓.๑) ตุมฺหามฺเหหิ นมากำ. (๓.๒)วา ยุวปฺปฐโม. (๓.๓) สสฺสำ. (๓.๔) สพฺพนามการเต ปฐโม.(๓.๕) ทฺวนฺทฺวฏฺฐา. (ทฺวนฺทฺวฏฺฐา วา).(๓.๖)นาญฺญำ สพฺพนามิกำ.(๓.๗) พหุพฺพีหิมฺหิ จ.(๓.๘)สพฺพโต นำ สำสานำ. (๓.๙)ราชสฺส ราชู สุนำหิสุ จ.(๓.๑๐) สพฺพสฺสิมสฺเส วา. (๓.๑๑) อนิมิ นามฺหิ จ. (๓.๑๒) อนปุสกสฺสายำ สิมฺหิ. (๓.๑๓) อมุสฺส โม สำ.(๓.๑๔) เอตเตสนฺโต. (๓.๑๕)ตสฺส วา นตฺตำ สพฺพตฺถ.(๓.๑๖) สสฺมาสฺมึ สำ สาสฺวตฺตำ.(๓.๑๗) อิมสทฺทสฺส จ.(๓.๑๘) สพฺพโต โก. (๓.๑๙) ฆปโต สฺมึสานำ สำสา. (๓.๒๐) เนตาหิ สฺมิมายยา...ฯลฯ

๒) คัมภีร์มูลกัจจายนะแปลเป็นภาษาไทยผูก ๒

๑) นามผูกที่ ๑ (๑) อ.การอาเทสเป็น อาย และ ยา แห่ง สฺมึ วิภัตติ ท. อันอยู่เบื้องหลัง แต่วรรณะ อันมีชื่อว่า ฆ และ ป ย่อมไม่มี ในเบื้องหลัง แต่สัพพนาม ท. เหล่านั้น. ไม่มีการอาเทส สฺมึ วิภัตติ อันอยู่เบื้องหลัง แต่วรรณะอันมีชื่อว่า ฆ และ ป เบื้องหลังสัพพนามเหล่านั่นเป็น อาย และ ยา ดังตัวอย่าง เอติสฺสำ = เอตา + สฺมึ. อาเทส สฺมึ เป็น สำ เพราะสูตรนี้ห้ามอาเทสเป็น อาย และ ยา, เอติสฺสำ = เอตายำ. เอติสฺสำ อิตฺถิยำ สีลำ ปติฏฺฐิตำ. ศีล ตั้งอยู่แล้ว ในหญิงนั่น. อิมิสฺสำ = อิมา + สฺมึ. อาเทส สฺมึ เป็น สำ, ไม่อาเทสเป็น อาย และ ยา เพราะสูตรนี้ห้ามไว้, อิมิสฺสำ = อิมายำ. อิมิสฺสำ อิตฺถิยำ สีลำ ปติฏฺฐิตำ. ศีล ตั้งอยู่แล้ว ในหญิงนี้. อมุสฺสำ = อมุ + สฺมึ. อาเทส สฺมึ เป็น สำ ไม่อาเทสเป็น อาย และ ยา เพราะสูตรนี้ห้ามไว้ อมุสฺสำ = อมุยำ, อมุสสำ อิตถิยำ สีลำ ปติฏฺฐิตำ. ศีล ตั้งอยู่แล้ว ในหญิงโน้น. ถามว่า บทว่า สฺมึ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า สฺมึ มีไว้เพื่อห้ามการปฏิเสธ เป็น อาย และ ยา เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่าง ตาย = ตา + ส. อาเทส ส เป็น อาย. ตาย อิตฺถิยา

สุขं อตฺถิ. สุข ของหญิงนั้น มีอยู่. ถามว่า บทว่า เอตาหิ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า เอตาหิ มีไว้เพื่อห้ามการปฏิเสธเป็น อาย และ ยา เป็นประโยชน์ ดั่งตัวอย่าง กญฺญาย = กญฺญา + นา. อาเทส นา เป็น อาย. กญฺญาย กมฺมํ กตฺ. กรรม อันนางสาวน้อย ทำแล้ว. วีณาย = วีณา + นา. ชโน วีณาย คายติ. ชน ย่อมขับ ด้วยพิณ. คงฺคาย = คงคา + นา. คงฺคาย ตรงฺคํ กตฺ. คลื่น อันแม่น้ำคงคา ทำแล้ว. สทฺธาย = สทฺธา + นา. ชโน สทฺธาย ปุญฺญํ กโรติ. ชน ย่อมทำ ซึ่งบุญ ด้วยศรัทธา. **(๒)** อ.การอาเทสเป็น อิ อักษร และ อา อักษร แห่ง สฺมึวิภัตติ และ นาวิภัตติ ท. อันอยู่เบื้องหลัง แต่ศัพท์มี มโนคณะ เป็นต้น ย่อมมีได้. มีการอาเทส วิภัตติเหล่านี้ คือ สฺมึ นา อันอยู่เบื้องหลัง แต่ มโนคณะเป็นต้นนั้น เป็น อิ และ อา ได้บ้าง ตามลำดับ ดังตัวอย่าง มนสิ = มน + สิ. อาเทส สฺมึ เป็น อิ ด้วยสูตรว่า มโนคณาทิโต สฺมึนานมิอา, ลง ส อาคม ด้วยสูตรว่า ส สเร วาคโม, มนสิ = มนสฺมึ. มนสิ สีลํ ปติฏฺฐิตํ. ศีล ตั้งอยู่แล้ว ในใจ. สิรสิ = สิร + สฺมึ. สิรสิ = สิรสฺมึ. เกสา สิรสิ ติฏฺฐนฺติ. ผมทั้งหลาย ย่อมตั้งอยู่ บนศรีษะ. มนสา = มน + นา.อาเทส นา เป็น อา ด้วยสูตรนี้ ลง ส อาคม ด้วยสูตรว่า ส สเร วาคโม. มนสา = มเนน. ชโน มนสา กมฺมํ กโรติ. ชน ย่อมทำ ซึ่งการงาน ด้วยใจ. ศัพท์มโนคณะต่อไปนี้ มีวิธีทำตัวเหมือน มนสา. วจสา = วจ + นา. วจสา = วเจน. ชโน วจสา ภาสติ. ชน ย่อมกล่าว ด้วยวาจา. ตปสา = ตป + นา. ตปสา = ตเปน. ราชา ตปสา โสภติ. พระ ราชา ย่อมงดงาม ด้วยตบะ. สิรสา = สิร + นา. สิรสา = สิเรน. สิรสา ภารํ วหติ. ชน ย่อมนำไป ซึ่งภาระ ด้วยศรีษะ. วยสา = วย + นา. วยสา = วเยน. ทารโก วยสา วฑฺฒติ. เด็ก ย่อมเจริญ โดยวัย. ยสสา = ยส + นา. ยสสา = ยเสน. ยสสา โสภติ. ชน ย่อมงาม ด้วยยศ. เตชสา = เตช + นา. เตชสา = เตเชน. ราชา เตชสา วิโรจติ. พระราชา ย่อมรุ่งเรือง ด้วยเดช. อุรสา = อุร + นา. อุรสา = อุเรน. สปฺโป อุรสา คจฺฉติ. งู ย่อมเลื่อยไป ด้วยอก. ตมสา = ตม + นา. ตมสา = ตเมน. ตมสา กมฺมํ กโรติ. ชน ย่อมทำกรรม ด้วยความมืด. ถามว่า บทว่า สฺมึ นานํ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า สฺมึ นานํ มีไว้เพื่อห้ามการอาเทสเป็น อิ และ อา เป็นประโยชน์ ดั่งตัวอย่าง มโน = มน + สิ. มโน ใจ, สิโร = สิร + สิ. สิโร ศรีษะ, ตโม = ตม + สิ. ตโม ความมืด, ตโป = ตป + ส. ตโป ตบะ, เตโช = เตช + สิ. เตโช เดช.ด้วยการถือเอา อาทิ ศัพท์ มีการอาเทส สฺมึ เป็น นา อันอยู่เบื้องหลังศัพท์แม้เหล่าอื่น เป็น อิ และ อา ได้ ดังตัวอย่าง พลสิ = พล + สฺมึ. อาเทส สฺมึ เป็น อิ ด้วยอาทิศัพท์ ด้วยสูตรว่า มโนคณาทิโต สฺมึนานมิอา ลง ส อาคม ด้วยสูตรว่า ส สเร วาคโม. สปฺโป พิลสา คจฺฉติ. งู ย่อมเลื่อยไป โดยทางปล่อง. ปทสิ = ปท + สฺมิ. รโช ปทสิ ติฏฺฐติ. ธุลี ย่อมติดอยู่ ที่เท้า. ปทสา = ปท + นา. ชโน ปทสา มคฺคํ คจฺฉติ. ชน ย่อมเดินไป สู่หนทาง ด้วยเท้า. **(๓)** อนึ่ง อ. การอาเทสเป็น โอ แห่ง ส วิภัตติ อันอยู่เบื้องหลัง แต่ศัพท์ มี มโนคณะเป็นต้น ย่อมมี. อนึ่ง มีการอาเทส ส วิภัตติ อันอยู่เบื้องหลัง ศัพท์มี มโนคณะเป็นต้น เป็น โอ ได้ ดังตัวอย่าง มนโส = มน + ส. อาเทส ส เป็น โอ ด้วยสูตรว่า สสฺส โจ, ลง ส อาคม ด้วยสูตรว่า ส สเร วาคโม. มนโส ปุญฺญสฺมึ ติฏฺติ อตฺถิ. ความอิ่ม ในบุญ แห่งใจ มีอยู่. ตปโส = ตป + ส. อาเทส ส เป็น โอ ด้วยสูตรนี้, ลง ส อาคม ด้วยสูตรว่า ส สเร วาคโม. ตปโส โสภนํ อตฺถิ. ความงาม แห่งตบะ มีอยู่. **(๔)** ครั้นเมื่อการลบ แห่งวิภัตติ อันอาจารย์ทำแล้ว อ.สระอันเป็นที่สุด แห่งศัพท์ ท. มีมโนคณะเป็นต้นเหล่านั้น ย่อมถึง ซึ่งความเป็น โอ.เมื่ออาจารย์ ทำการลบวิภัตติแล้ว สระอันเป็นที่สุดแห่งศัพท์ทั้งหลาย มีมโนคณะเป็นต้นเหล่านั่น ย่อมถึงความเป็น โอ ได้ ดังตัวอย่าง มโนมยํ = ,มน + มยํ. มนสา มยํ = มโนมยํ อาเทส อ ที่สุดแห่ง มน เป็น โอ ด้วยสูตรว่า

เอเตสโม โลเป.มโนมยํ กมฺมํ. กรรม อันสำเร็จแล้ว ด้วยใจ.อโยมยํ = มน + มย. อยสา มยํ = อโยมยํ วัตถุ อันสำเร็จแล้ว ด้วยเหล็ก.เตโชสเมน = เตช + สม. เตเชน สมฺ กมฺมฏฺฐานํ = เตโชสมฺ. เตโชสเมน กมฺมฏฺฐานํ ภาเวติ. ภิกษุ เจริญกรรมฐาน ด้วยญาณอันเสมอด้วยไฟ.ตโปคุเณน = ตป + คุณ. ตโปคุเณน กมฺมฏฺฐานํ ภาเวติ. ภิกษุ เจริญกรรมฐาน ด้วยคุณ คือ ตบะ.สิโรรุโห = สิร + รุห. สิรสิ รโห = สิโรรุโห สภาพที่งอกอยู่บนศรีษะ.ด้วย อาทิ ศัพท์ สระอันเป็นเบื้องต้นแห่งศัพท์ ย่อมถึงความเป็น เอ ได้ ดั่งตัวอย่าง อาโปสเมน = อาป + สม. ภิกฺขุ อาโปสเมน ฌานํ นิพฺพตฺเตติ. ภิกษุ ย่อมให้ฌานเกิดขึ้น ด้วยญาณอันเสมอด้วยน้ำ. วาโยสเมน = วาย + สม. ภิกฺขุ วาโยสเมน ฌานํ นิพฺพตฺเตติ. ภิกษุ ย่อมยังฌานให้เกิดขึ้น ด้วยญาณอันเสมอด้วยลม.ถามว่า บทว่า โลเป มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า โลเป มีไว้เพื่อห้ามการอาเทสเป็น โอ เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่าง ปทสา = ปท + นา. ชโน ปทสา มคฺคํ จรติ. ชน ย่อมเดินไป สู่หนทาง ด้วยเท้า. ตปสา = ตป + นา. ราชา ตปสา โสภติ. พระราชา ย่อมงาม ด้วยตบะ. ยสสา = ยส + นา. ชโน ยสสา โสภติ. ชน ย่อมงาม ด้วยยส. วจสา = วจ + นา. ชโน วจสา กมฺมํ กโรติ. ชน ย่อมทำการงาน ทางวาจา. มนสา = มน + นา. ชโน มนสา กมฺมํ กโรติ. ชน ย่อมทำ การงาน ทางใจ. นักศึกษา พึงประกอบศัพท์แม้เหล่าอื่น โดยนัยดังว่ามานี้ **(๕)** อ. การมาแห่ง ส ย่อมมี ในเพราะสระ อันอาเทสมาจากวิภัตติ อันอยู่เบื้องหลังจากศัพท์ ท. มีมโนคณะเป็นต้น เหล่านั้นนั่นเทียว โดยวิกัปป์. มีการลง ส อาคม ในเพราะสระ อันอาเทสมาจากวิภัตติ อันอยู่เบื้องหลัง แต่ศัพท์ทั้งหลาย มีมโนคณะเป็นต้นเหล่านั้นนั่นเทียว ได้บ้าง ดังตัวอย่าง มนสา = มน + นา. อาเทส นา เป็น อา ด้วยสูตรว่า มโนคณาทิโต สฺมึนานมิอา ลง ส อาคม ด้วยสูตรว่า ส สเร วาคโม, ชโน มนสา กมฺมํ กโรติ. ชน ย่อมทำ ซึ่งการงาน ทางใจ. ศัพท์ต่อไปนี้ นักศึกษาพึงทราบวิธีทำตัวเหมือน มนสา. วจสา = วจ + นา. ชโน วจสา กมฺมํ กโรติ. ชน ย่อมทำ ซึ่งการงาน ทางวาจา. มนสิ = มน + สฺมึ. อาเทส สฺมึ เป็น อิ ลง ส อาคม, สีลํ มนสิ ปติฏฺฐิตํ. ศีล ตั้งอยู่แล้ว ในใจ.วจสิ = วจ + สฺมึ. อาเทส สฺมึ เป็น อิ ลง ส อาคม, สีลํ วจสิ ปติฏฺฐิตํ. ศีล ตั้งอยู่แล้ว ที่วาจา.ถามว่า บทว่า วา มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า วา มีไว้เพื่อห้ามการลง ส อาคม เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่าง มเนน = มน + นา. อาเทส นา เป็น เอน ด้วยสูตรว่า อโตเนน. ชโน มเนน กมฺมํ กโรติ. ชน ยอมทำ ซึ่งการงาน ด้วยใจ. เตเชน = เตช + นา. ราชา เตเชน วิโรจติ. พระราชา ย่อมรุ่งเรือง ด้วยเดช. ยเสน = ยส + นา. ชโน ยเสน วฑฺฒติ. ชน ย่อมเจริญ ด้วยยศ. ด้วยการถือเอา อาทิ ศัพท์ซ้ำอีก มีการลง ส อาคม ในเพราะสระอันเป็นปัจจัยแม้อื่น. มานสิกํ = มน + ณิก. ลง ณิก ปัจจัยในตัทธิต ลง ส อาคม ด้วยอาทิศัพท์ในสูตรว่า ส สเร วาคโม.มานสิกํ กมฺมํ. การงาน อันเป็นไปทางใจ.วาจสิกํ = วจ + ณิก. วาจสิกํ กมฺมํ. การงาน อันเป็นไป ทางวาจา.**(๖)** อ. การอาเทสเป็น ส แห่ง สนฺต ศัพท์ ย่อมมี ในเพราะ ภ อักษร อันอยู่เบื้องหลังด้วย อ.การมา แห่ง พ อักษร ย่อมมี ในที่สุด ด้วย.มีการอาเทส สนฺต ศัพท์ หมดทั้งตัวเป็น ส อักษร ในเพราะ ภ อักษร อยู่เบื้องหลัง และ มีการลง พฺ อาคม ในที่สุดศัพท์ด้วย ดังตัวอย่าง สพฺภิเรว = สนฺต + หิ. อาเทส หิ เป็น ภิ ด้วยสูตรว่า สฺมาหิสิมึนํ มฺหาภิมฺหิ วา, อาเทส สนฺต เป็น ส ด้วยสูตรว่า สนฺตสทฺทสฺส โส เภ โพ จนฺเต และ ลง พฺ อาคมในที่สุดแห่ง ส. สพฺภิเรว สมาเสถ. บุคคล พึงนั่งร่วม กับด้วยสัตบุรุษทั้งหลาย นั่นเทียว. สพฺภิกุพฺเพถ สนฺถวํ. บุคคล พึงทำไมตรี กับด้วยสัตบุรุษทั้งหลาย. สตํ สทฺธมฺมมญฺญาย. รู้พระสัทธรรมของสัตบุรุษทั้งหลาย. เสยฺโย โหติ, น ปาปิโย. ย่อมเป็นคนประเสริฐ, ย่อมไม่เป็นคนชั่ว. ชีรนฺติ เว

ราชรถา สุจิตฺตา. รถของพระราชาทั้งหลาย อันงดงาม ย่อมครั่นคร่าแล. อโถ สรีรํ ชรํ อุเปติ. อนึ่ง ถึงร่างกาย ย่อมเข้าถึง ซึ่งชรา. สตญฺจ ธมฺโม น ชรํ อุเปติ. ธรรม ของสัตบุรุษทั้งหลาย ย่อมไม่เข้าถึงซึ่งชรา. สนฺโต หเว สพฺภิ ปเวทยนฺติ. สัตบุรุษทั้งหลายแล ย่อมประกาศ กับด้วยสัตบุรุษทั้งหลาย. สพฺภูโต บุคคล เกิดเป็นผู้สงบ, สพฺภาโว ความเป็นผู้สงบ. ถามว่า บทว่า เภ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า เภ มีไว้เพื่อห้ามการอาเทสเป็น ส เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่าง สนฺเตหิ ปูชิโต สตฺถา. พระศาสดา อันสัตบุรุษทั้งหลาย บูชาแล้ว.การถือเอา จ ศัพท์ มีความสำเร็จแห่ง ส อักษรนั่นแลเป็นอรรถ ในที่บางแห่ง ดังตัวอย่าง สกฺกาโร = สนฺต + การ. การกระทำ ของสัตบุรุษ. สกฺกโต = สนฺต + กต. ธรรม อันสัตบุรุษ ทำแล้ว.**(๗)** ในเพราะ สิ วิภัตติตัวหลังเป็นนิมิต อ.นฺต ศัพท์ แห่งศัพท์ ท. มี คจฺฉนฺต เป็นต้น ย่อมถึงซึ่งความเป็น อำ. ในเพราะ สิ วิภัติ นฺต ศัพท์แห่งศัพท์มี คจฺฉนฺต เป็นต้น ย่อมถึง ความเป็น อำ ได้บ้าง ดังตัวอย่าง คจฺฉ = คจฺฉนฺต + สิ. อาเทส นฺต เป็น อำ ด้วยสูตรว่า สิมฺหิ คจฺฉนฺตาทีนำ นฺตสทฺโท อำ, ลบ สิ ด้วยสูตรว่า เสสโต โลปำ คสิปิ. คจฺฉำ = คจฺฉนฺโต. ชโน มคฺคำ คจฺฉำ. ชน กำลังเดินไป สู่หนทาง. มหำ = มหนฺต + สิ. อาเทส นฺต เป็น อำ ด้วยสูตรนี้ ลบ สิ ด้วยสูตรว่า เสสโต โลปำ คสิปิ. มหำ = มหนฺโต ชโน พุทฺธำ มหำ. ชน กำลังบูชาพระพุทธเจ้า. จรำ = จรนฺต + สิ. จรำ = จรนฺโต. จรำ ชโน. ชน กำลังเที่ยวไป. ติฏฺฐำ = ติฏฺฐนฺต + สิ. ติฏฺฐำ = ติฏฺฐนฺโต. ชโน ติฏฺฐำ. ชน กำลังยืน. ขาทำ = ขาทนฺต + สิ. ขาท = ขาทนฺโต. ชโน ปูวำ ขาทำ. ชน กำลังเคี้ยวกิน ซึ่งขนม. ถามว่า บทว่า คจฺฉนฺตาทีนำ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ตอบว่า บทว่า คจฺฉนฺตาทีนำ มีไว้เพื่อห้ามการอาเทสเป็น อำ เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่าง ชโน โภชนำ อนฺโต. ชน กินแล้ว ซึ่งโภชนะ. ชโน อินฺทริยำ ทนฺโต. ชน ฝึกแล้ว ซึ่งอินทรีย์. ชโน วิสำ วนฺโต. ชน คายออกแล้ว ซึ่งยาพิษ. ชโน จิตฺตำ สนฺโต. ชน สงบระงับแล้ว ซึ่งจิต.**(๘)** ในเพราะวิภัตติและปัจจัยที่เหลือ ท. เป็นนิมิต อ. นฺต ศัพท์ แห่งศัพท์ ท. มี คจฺฉนฺต เป็นต้น อันนักศึกษาพึงเห็นว่า ราวกะว่า อ. นฺตุ ปัจจัย.ในเพราะวิภัตติและปัจจัยที่เหลือทั้งหลาย เป็นนิมิต นักศึกษา พึงเห็น นฺต ปัจจัย แห่งศัพท์ทั้งหลายมี คจฺฉนฺต เป็นต้นว่า เหมือน นฺตุ ปัจจัย.คจฺฉโต = คจฺฉนฺต +ส. อาเทส นฺต กับ ส เป็น โต ด้วยสูตรว่า โตติตา สสฺมึนาสุ.คามำ คจฺฉโต ชนสฺส ธนำ อตฺถิ. ทรัพย์ ของชนผู้ไปอยู่ สู่บ้าน มีอยู่.คจฺฉติ = คจฺฉนฺต + สฺมึ. อาเทส นฺต กับ สฺมึ เป็น ติ ด้วยสูตรว่า โตติตา สสฺมึนาสุ.สีลำ คจฺฉติ ชนมฺหิ ปติฏฺฐิตำ. ศีล ตั้งอยู่แล้ว ในชน ผู้กำลังเดินไป.มหติ = มหนฺต + สฺมึ. อาเทส นฺต กับ สฺมึ เป็น ติ. สีลำ มหติ ชนสฺมึ ปติฏฺฐิตำ. ศีล ตั้งอยู่ ในชน ผู้บูชาอยู่.คจฺฉตา = คจฺฉนฺต + นา. อาเทส นฺต กับ นา เป็น ตา ด้วยสูตรว่า โตติตา สสฺมึนาสุ.คจฺฉตา กมฺมำ กตำ. การงาน อันชน ผู้ไปอยู่สู่บ้าน ทำแล้ว.มหตา = มหนฺต + นา. อาเทส นฺต กับ นา เป็น ตา.พุทฺธำ มหตา กมฺมำ กตำ. กรรม อันชนผู้บูชาอยู่ ซึ่งพระพุทธเจ้า ทำแล้ว.ถามว่า บทว่า เสเสสุ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ?ตอบว่า บทว่า เสเสสุ มีไว้เพื่อห้ามการอาเทสเหมือน นฺตุ ปัจจัย เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่าง คจฺฉ = คจฺฉนฺต + สิ. ชโน คจฺฉำ. ชน กำลังเดินไป. มหำ = มหนฺต + สิ. พุทฺธำ มหำ ชโน. ชน กำลังบูชา พระพุทธเจ้า.ขาทำ = ขาทนฺต + สิ. โภชนำ ขาทำ ชโน. ชน กำลังเคี้ยวกิน ซึ่งโภชนะ.**(๙)** อ. การอาเทสเป็น อานำ แห่ง อำ วิภัติ อันอยู่เบื้องหลังแต่ศัพท์มี พฺรหฺม อตฺต สข และ ราช เป็นต้น ย่อมมี.มีการอาเทส อำ วิภัติ อันอยู่เบื้องหลังศัพท์มีอาทิอย่างนี้ คือ พฺรหฺม อตฺต สข และ ราช เป็น อานำ ได้บ้าง ดังตัวอย่าง พฺรหฺมานำ = พฺรหฺม + อำ. อาเทส อำ เป็น อานำ ด้วยสูตรว่า พฺรหฺมตฺตสขราชาทิโต อมานำ ลบ อ สระข้างหน้า พฺรหฺมานำ = พฺรหฺมำ. ชโน พฺรหฺมานำ ปสฺสติ. ชน เห็นอยู่ ซึ่งพรหม. สขานำ = สข + อำ.

อาเทส อำ เป็น อานำ ด้วยสูตรนี้ สขานำ = สขำ. ชโน สขานำ ปสฺสติ. ชน เห็นอยู ซึ่งเพื่อน. ราชานำ = ราช + อำ. อาเทส อำ เป็น อานำ ด้วยสูตรนี้ ราชานำ = ราชำ.ชโน ราชานำ ปสฺสติ. ชน เห็นอยู่ ซึ่ง พระราชา. ถามว่า บทว่า อำ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า อำ มีไว้เพื่อห้ามการอาเทส เป็น อานำ เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่าง ราชา = ราช + สิ. ราชา พระราชา. **(๑๐)** อนึ่ง อ. การอาเทส เป็น อา แห่ง สิ วิภัตติ อันอยู่เบื้องหลังแต่ศัพท์มี พฺรหฺม อตฺต สข และ ราช เป็นต้น ย่อมมี. มีการอา เทส สิ วิภัตติ อันอยู่เบื้องหลังศัพท์ท. มีอาทิอย่างนี้ คือ พฺรหฺม อตฺต สข และราช เป็น อาได้ดัง ตัวอย่าง พฺรหฺมา = พรหฺม + สิ. อาเทส สิ เป็น อา ด้วยสูตรว่า สฺยา จ ลบ อ สระหน้า ด้วย สูตรว่า สรา สเร โลปำ, พฺรหฺมา พรหม. อตฺตา = อตฺต + สิ. อาเทส สิ เป็น อา ด้วยสูตรนี้ ลบ อ ข้างหน้า อตฺต ตน. สขา = สข + สิ. อาเทส สิ เป็น อา ด้วยสูตรนี้ ลบ อ ข้างหน้า สขา เพื่อน. ราชา = ราช + สิ. อาเทส สิ เป็น อา ด้วยสูตรนี้ ลบ อ สระข้างหน้าเสีย ราชา พระราชา. อาตุมา = อาตุม + สิ. อาเทส สิ เป็น อา ด้วยสูตรนี้ ลบ อ ข้างหน้า อาตุมา อันว่า ตน.**(๑๑)** อ.การอาเทสเป็น อาโน แห่ง โย วิภัตติ ท. อันอยู่เบื้องหลัง แต่ศัพท์มี พฺรหฺม อตฺต สข และ ราช เป็นต้น ย่อมมี. มีการอาเทส โย วิภัตติ ที่อยู่เบื้องหลังศัพท์ท.มีอาทิอย่างนี้ คือ พฺรหฺม อตฺต สข และราช เป็น อาโน ดังตัวอย่าง พฺรหฺมาโน = พรหฺม + โย. อาเทส โย เป็น อาโน ด้วยสูตรว่า โยนมาโน ลบ อ สระข้างหน้าเสีย พฺรหฺมาโน พรหมทั้งหลาย. อตฺตาโน = อตฺต +โย. อตฺตาโน ตนทั้งหลาย. สขาโน = สข + โย. สขาโน เพื่อนทั้งหลาย.ราชาโน = ราชา + โย. ราชาโน พระราชาทั้งหลาย. อาตุมาโน = อาตุม + โย. อาตุมาโน ตนทั้งหลาย.**(๑๒)** ก็ อ.การอาเทสเป็น อาโย และ โน ท. แห่ง โย วิภัตติ ท. อันอยู่เบื้องหลังแต่ สข ศัพท์ ย่อมมี.มีการอาเทส โย วิภัตติ อันอยู่เบื้องหลังศัพท์คือ สข นั้น เป็น อาโย และโน ดังตัวอย่าง สขาโย = สข + โย. อาเทส โย เป็น อาโย ด้วยสูตรว่า สขโต จาโยโน ลบ อ สระข้างหน้า สขาโย เคเห ติฏฺฐนฺติ. เพื่อนทั้งหลาย ยืนอยู่ ในเรือน.สขิโน = สขิ + โย. อาเทส โย เป็น โน, อาเทส อ ที่ สข เป็น อิ ด้วยสูตรว่า สขานฺตสฺสิ โนนานำเสสุ.สขิโน เคเห ติฏฺฐนฺติ. เพื่อนทั้งหลาย ย่อมยืนอยู่ ในเรือน.ถามว่า บทว่า โยนำ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ?ตอบว่า บทว่า โยนำ มีไว้เพื่อห้ามการอาเทสเป็น อาโย และ โน เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่าง สขา = สข + สิ. อาเทส สิ เป็น อา ด้วยสูตรว่า สฺยา จ. สขา เพื่อน. **(๑๓)** อ. การอเทสเป็น เอ แห่ง สฺมึ วิภัตติ อันอยู่เบื้องหลัง แต่ สข ศัพท์ ย่อมมี. มีการอาเทส สฺมึ วิภัตติ ที่อยู่เบื้องหลัง สข ศัพท์นั้น เป็น เอ ดังตวอย่าง สเข = สข + สฺมึ. อาเทส สฺมึ เป็น เอ ด้วยสูตรว่า สฺมิเม ลบ อ สระหน้า. สีลำ สเข ปติฏฺฐิตำ. ศีล ตั้งอยู่ ในเพื่อน.**(๑๔)** อนึ่ง อ.การ อาเทสเป็น เอ แห่ง คสิ วิภัตติ ที่อยู่เบื้องหลัง แต่ พรหม ศัพท์ ย่อมมี. อนึ่ง มีการอาเทส คสิ วิภัตติ อันอยู่เบื้องหลัง พฺรหฺม ศัพท์นั้นเป็น เอ ดังตัวอย่าง พฺรหฺเม = พฺรหฺม + คสิ. อาเทส คสิ เป็น เอ ด้วยสูตรว่า พฺรหฺมโต คสฺส จ ลบ อ สระหน้า พฺรหฺเม. **(๑๕)** ในเพราะ โน นา นำ และ ส เป็นนิมิต อ.การอาเทสเป็น อิ แห่งสระอันเป็นที่สุด แห่ง สข ศัพท์ ย่อมมี.ในเพราะวิภัตติเหล่านี้ คือ โน และ นา นำ ส เป็นนิมิต มีการอาเทสสระอันเป็นที่สุด แห่ง สข เป็น อิ ได้.สขิโน = สข + โย. อาเทส โย เป็น โน ด้วยสูตรว่า สขโต จาโยโน อาเทส อ อันเป็นที่สุดแห่ง สข เป็น อิ ด้วยสูตรว่า สขานฺตสฺสิ โนนานำเสสุ.สขิโน เคเห ติฏฺฐนฺติ. เพื่อนทั้งหลาย ยืนอยู่ ในเรือน.สขินา = สข + นา. สขินา กมฺมำ กตำ. การงาน อันสหาย ทำแล้ว.สขีนำ = สข + นำ. อาเทส อ อันเป็นที่สุดแห่ง สข เป็น อิ ทีฆะ อี ด้วยสูตรว่า สุหินำสุ จ.สขีนำ ธนำ อตฺถิ. ทรัพย์ ของเพื่อนทั้งหลาย มีอยู่.สขิสฺส

= สข + ส. อาเทส อ ที่สุดแห่ง สข เป็น อิ, ลง ส อาคม ด้วยสูตรว่า สาคโม เส.สขิสฺส ธนํ อตฺถิ. ทรัพย์ ของเพื่อน มีอยู่.ถามว่า บทว่า เอเตสุ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ตอบว่า บทว่า เอเตสุ มีไว้เพื่อห้ามการอาเทสเป็น อิ เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่าง สขาเรหิ = สข + หิ. อาเทส อ อันเป็นที่สุดแห่ง สข เป็น อาร ด้วยสูตรว่า อาโร หิมฺหิ วา, อาเทส อ ที่ ขาร เป็น เอ ด้วยสูตรว่า หิ สุสฺวากาโร เอ, สขาเรหิ = สเขหิ. สขาเรหิ กมฺมํ กตํ. การงาน อันสหายทั้งหลาย ทำแล้ว. **(๑๖** ในเพราะ หิ วิภัตติ ตัวหลังเป็นนิมิตเหตุ อ. การอาเทสเป็น อาร แห่งสระ อ อันเป็นที่สุด แห่ง สข ย่อมมีได้ โดยวิกัป ในเพราะ หิ วิภัตติ อาเทสสระ อ ที่สุดแห่ง สข นั้นเป็น อาร ได้บ้าง ดังตัวอย่าง สขาเรหิ = สข + หิ. อาเทส อ ที่สุดแห่ง สข เป็น อาร ด้วยสูตรว่า อาโร หิมฺหิ วา, อาเทส อ เป็น เอ ด้วยสูตรว่า หิสุสฺวากาโร เอ, สขาเรหิ = สเขหิ. สขาเรหิ กมฺมํ กตํ. การงาน อันสหายทั้งหลาย ทำแล้ว **(๑๗)** ในเพราะ สุ และ นํ และ อํ ท. เป็นนิมิต อ.การอาเทสเป็น อาร แห่งสระ อ อันเป็นที่สุด แห่ง สข ศัพท์ ย่อมมี โดยวิกัป.ในเพราะ วิภัตติเหล่านี้ คือ สุ นํ และ อํ ตัวหลังเป็นนิมิตเหตุ อาเทสสระ อ อันเป็นที่สุดแห่ง สข ศัพท์ เป็น อาร ได้บ้าง ดังตัวอย่าง สขาเรสุ = สข + สุ. อาเทส อ อันเป็นที่สุดแห่ง สข เป็น อาร ด้วยสูตรว่า สุนมฺสุ วา, อาเทส อ เป็น เอ ด้วยสูตรว่า หิสุสฺวากาโร เอ, สขาเรสุ = สเขสุ. สีลํ สขาเรสุ ปติฏฺฐิต. ศีล ตั้งอยู่แล้ว ในสหายทั้งหลาย. สขารานํ = สข + นํ. อาเทส อ ที่สุดแห่ง สข เป็น อาร ด้วยสูตรนี้, ทีฆะ อ เป็น อา ด้วยสูตรว่า สุนํหิสุ จ, สขารานํ = สขีนํ. สขารานํ ธนํ อตฺถิ. ทรัพย์ ของเพื่อนทั้งหลาย มีอยู่. สขารํ = สข + อํ. อาเทส อ อันเป็นที่สุดแห่ง สข เป็น อาร ด้วยสูตรนี้ อาเทส อํ เป็น นิคคหิต, สขารํ = สขํ, ชโน สขารํ ปสฺสติ. ชน ย่อมเห็น ซึ่งสหาย. **(๑๘)** อ.การอาเทสเป็น นิ แห่ง สฺมึ วิภัตติ อันอยู่เบื้องหลังแต่ พฺรหฺม ศัพท์ ย่อมมี มีการอาเทส สฺมึ วิภัตติ อันอยู่เบื้องหลัง แต่ พฺรหฺม ศัพท์นั้นเป็น นิ ดังตัวอย่าง พฺรหฺมนิ = พฺรหฺม + สฺมึ. อาเทส สฺมึ เป็น นิ ด้วยสูตรว่า พฺรหฺม โต ตุ สฺมึ นิ.สีลํ พฺรหฺมนิ ปติฏฺฐิตํ. ศีล ตั้งอยู่แล้ว ในพรหม.ด้วยการถือเอา ตุ ศัพท์ มีการอาเทส สฺมึ อันอยู่เบื้องหลังศัพท์ที่มิใช่ พฺรหฺม เป็น นิ ดังตัวอย่าง กมฺมนิ = กมฺม + สฺมิ. อาเทส สฺมึ เป็น นิ ด้วย ตุ ศัพท์ ในสูตรว่า พฺรหฺมโต ตุ สฺมึ นิ. ชโน กมฺมนิ ติฏฺฐติ. ชน ย่อมตั้งอยู่ ในการงาน. **(๑๙)** เพราะ ส วิภัตติ และ นา วิภัตติ ท. เป็นนิมิต อ.สระอันเป็นที่สุด แห่ง พฺรหฺม ศัพท์ ย่อมถึงซึ่งความเป็น อุ.ในเพราะวิภัตติเหล่านี้ คือ ส และ นา ตัวหลังเป็นนิมิตเหตุ สระที่สุด แห่ง พฺรหฺม ศัพท์นั้น ย่อมถึงความเป็น อุ ได้ ดังตัวอย่าง พฺรหฺมุโน = พฺรหฺม + ส. อาเทส อ ที่ พฺรหฺม เป็น อุ ด้วยสูตรว่า อุตฺตํ สนาสุ, ตั้ง อุ ชื่อ ล ด้วยสูตรว่า อิวณฺณุวณฺณา ฌลา, อาเทส ส วิภัตติเป็น โน ด้วยสูตรว่า ฌลโต สสฺส โน วา. พฺรหฺมุโน วิภโว อตฺถิ. สมบัติ ของพรหม มีอยู่. พฺรหฺมุนา = พฺรหฺม + นา. พฺรหฺมุนา กมิมํ กตํ. การงาน อันพรหม ทำแล้ว. ถามว่า บทว่า สนาสุ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า สนาสุ มีไว้เพื่อห้ามการอาเทสเป็น อุ เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่าง พฺรหฺมา = พฺรหฺม + สิ. อาเทส สิ เป็น อา ด้วยสูตรว่า สฺยา จ, พฺรหฺมา พรหม. พฺรหฺมา วิมาเน ติฏฺฐติ. พรหม ดำรงอยู่ ในวิมาน.อาจารย์ ย่อมแสดง ซึ่งความไม่มี แห่งการอาเทสเป็น อุ ในอุทาหรณ์ทั้งหลาย ด้วยการแสดง ภาว ว่า อุตฺตํ เช่นนี้ ดังตัวอย่าง พฺรหฺมสฺส = พฺรหฺม + ส. ลง ส อาคม ด้วยสูตรว่า สาคโม เส. พฺรหฺมสฺส วิภโว อตฺถิ. ทรัพย์สมบัติ ของพรหม มีอยู่. **(๒๐)** เพราะ สิ วิภัตติตัวหลังเป็นนิมิต อ.สระอันเป็นที่สุด แห่งศัพท์ท.มี สตฺถุ ปิตุ เป็นต้น ย่อมถึงซึ่งความเป็น อา.ในเพราะ สิ วิภัตติ สระที่สุดศัพท์มี สตฺถุ ปิตุ เป็นต้น ย่อมถึงความเป็น อา ดังตัวอย่าง สตฺถา =

สตฺถุ + สิ. อาเทส อุ สุดเป็น อา และ ลบ สิ ด้วยสูตรว่า สตฺถุปิตาทีนมา สิสฺมึ สิโลโป จ. สตฺถา วิหาเร วิหรติ. พระศาสดา ประทับอยู่ ในวิหาร.ศัพท์ต่อไปนี้ นักศึกษาพึงทราบว่าทำตัวเหมือน สตฺถา. ปิตา = ปิตุ + สิ. ปิตา บิดา. มาตา = มาตุ + สิ. มาตา มารดา. ภาตา = ภาตุ + สิ. ภาตา พี่น้องชาย. กตฺตา = กตฺตุ + สิ. กตฺตา ผู้กระทำ. ถามว่า บทว่า สิสฺมึ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า สิสฺมึ มีไว้เพื่อห้ามการอาเทส อุ เป็น อา เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่าง สตฺถุสฺส = สตฺถุ + ส. ลง ส อาคม ด้วยสูตรว่า สาคโม เส, สตฺถุสฺส ธนำ อตฺถิ. ทรัพย์ ของครู มีอยู่.ปิตุสฺส = ปิตุ + ส. ลง ส อาคม ปิตุสฺส ธนำ อตฺถิ. ทรัพย์ ของบิดา มีอยู่.มาตุยา = มาตุ + ส. อาเทส ส เป็น ยา. มาตุยา ธนำ อตฺถิ. ทรัพย์ ของมารดา มีอยู่.ภาตุสฺส = ภาตุ + ส. ลง ส อาคม, ภาตุสฺส ธนำ อตฺถิ. ทรัพย์ ของพี่น้องชาย มีอยู่.กตฺตุสฺส = กตฺตุ + ส. ลง ส อาคม, กตฺตุสฺส ธนำ อตฺถิ. ทรัพย์ ของผู้ทำ มีอยู่.**(๒๑)**ในเพราะวิภัตติ ท. เหล่าอื่น จาก สิ วิภัตติเป็นนิมิต อ.สระอันเป็นที่สุด แห่งศัพท์ ท. มี สตฺถุ และ ปิตุ เป็นต้น ย่อมถึงความเป็น อาร.ในเพราะวิภัตติเหล่าอื่น จาก สิ วิภัตติเป็นนิมิต สระที่สุดแห่งศัพท์ทั้งหลายมี สตฺถุ ปิตุ เป็นอาทิ ย่อมถึงความเป็น อาร ดังตัวอย่าง สตฺถารำ = สตฺถุ + อำ. อาเทส อุ ที่สุดแห่ง สตฺถุ เป็น อาร, อาเทส อำ เป็นนิคคหิต ลบ อ ข้างหน้า.ชโน สตฺถารำ ปสฺสติ. ชน ย่อมเห็น ซึ่งครู.ปิตรำ = ปิตุ + อำ. อาเทส อุ ที่สุดแห่ง ปิตุ เป็น อาร ด้วยสูตรนี้, อาเทส อาร เป็น อร ด้วยสูตรว่า ปิตาทีนมสิมฺหิ, อาเทส อำ เป็น นิคคหิต ลบ อ ข้างหน้า.ชโน ปิตรำ ปสฺสติ. ชน ย่อมเห็น ซึ่งบิดา. มาตรำ = มาตุ + อำ. มีวิธีทำตัวเหมือนปิตุ. ปุตฺโต มาตรำ ปสฺสติ. บุตร ย่อมเห็น ซึ่งมารดา. ภาตรำ = ภาตุ + อำ. ชโน ภาตรำ ปสฺสติ. ชน ย่อมเห็น ซึ่งพี่น้องชาย.สตฺถาเรหิ = สตฺถุ + หิ. อาเทส อุ อันเป็นที่สุด แห่ง สตฺถุ เป็น อาร ด้วยสูตรนี้, อาเทส อ อันเป็นที่สุด แห่ง อาร เป็น เอ ด้วยสูตรว่า หิสฺสุวากาโร เอ.สตฺถาเรหิ กมฺมำ กตำ. การงาน อันครูทั้งหลาย ทำแล้ว.ปิตเรหิ = ปิตุ + หิ. อาเทส อุ อันเป็นที่สุดแห่ง ปิตุ เป็น อาร ด้วยสูตรนี้, อาเทส อาร เป็น อร ด้วยสูตรว่า ปิตาทีนมาสิมฺหิ, อาเทส อ ที่ อร เป็น เอ ด้วยสูตรว่า หิสฺสุวากาโร เอ.ปิตเรหิ กมฺมำ กตำ. การงาน อันบิดาทั้งหลาย ทำแล้ว. มาตเรหิ = มาตุ + หิ. มาตเรหิ กมฺมำ กตำ. การงาน อันมารดา ทำแล้ว. ภาตเรหิ = ภาตุ + หิ. ภาตเรหิ กมฺมำ กตำ. การงาน อันพี่น้องชายทั้งหลาย ทำแล้ว.ถามว่า บทว่า อญฺเญสุ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ?ตอบว่า บทว่า อญฺเญสุ มีไว้เพื่อห้ามการอาเทสเป็น อาร เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่าง สตฺถา = สตฺถุ + สิ. สตฺถา อ. พระศาสดา, ครู. ปิตา = ปิตุ + สิ. ปิตา อ. บิดา.มาตา = มาตุ + สิ. มาตา อ. มารดา. ภาตา = ภาตุ + สิ. ภาตา อ. พี่น้องชาย.ด้วยการถือเอาซึ่ง อารตฺต ศัพท์ ท่านอาจารย์ แสดงถึงความไม่นิยมการอาเทสเป็น อาร ในอุทาหรณ์ทั้งหลาย ในสูตรนี้ ดังตัวอย่าง สตฺถุสฺส = สตฺถุ + ส. สตฺถุสฺส ธนำ อตฺถิ. ทรัพย์ ของครู มีอยู่. ปิตุสฺส = ปิตุ + ส. ปิตุสฺส ธนำ อตฺถิ. มาตุยา = มาตุ + ส. มาตุยา ธนำ อตฺถิ. ภาตุสฺส = ภาตุ + ส. ภาตุสฺส ธนำ อตฺถิ. กตฺตุสฺส = กตฺตุ + ส. กตฺตุสฺส ธนำ อตฺถิ...ฯลฯ

๓) นามผูกที่ ๑ กัณฑ์ที่ ๒ (๑.๑) ก็ อ. สูตรนี้ คือ ชินวจนยุตฺตำ หิ อันนักศึกษาพึงทราบว่า มีอธิการเป็นอรรถ. สูตรนี้ คือ ชินวจนยุตฺตำ หิ นักศึกษาพึงทราบว่า มีอธิการเป็นอรรถ, หมายความว่า สูตรที่กล่าวมาแล้วก็ดี สูตรที่จะกล่าวต่อไปก็ดี สมควรต่อพระดำรัสของพระชินเจ้า (๑.๒) ก็ อ. ลิงค์ อันพระอาจารย์ ย่อมเข้าไปตั้งไว้ (ย่อมให้สำเร็จ) ก็ ลิงค์ อันสมควรต่อพระดำรัสของพระชินเจ้า ย่อมมีโดยประการใด ๆ, อันอาจารย์ย่อมเข้าไปตั้งไว้โดยประการนั้น ๆ ในคัมภีร์กัจจายนะนี้ เช่น เอโส โน สตฺถา. พระผู้มีพระภาคนั่น เป็นศาสดา ของพวกเรา, พฺรหฺมา พฺรหฺมโลเก

ติฏฺฐติ. พรหม ย่อมดำรงอยู่ ในพรหมโลก, อตฺตา ตน, สขา เพื่อน, ราชา พระราชา (๑.๓) ก็ อ. วิภัตติ ท. ย่อมลง ในเบื้องหลัง แต่ลิงค์นั้น, ลงวิภัตติทั้งหลายเบื้องหลังแต่ลิงค์นั้น อันสมควร คือ เหมาะสมแต่พระดำรัสของพระชินเจ้า สูตรนี้แสดงว่า ให้ลงวิภัติเช่น สิ โย หลังนามทั้งหลาย (๑.๔) อ. วิภัตติ ท. คือ สิ โย, อำ โย, นา หิ, ส นำ, สฺมา หิ, ส นำ, สฺมึ สุ ย่อมมีได้, ก็ แล วิภัตติทั้งหลาย เหล่านั้น เป็นไฉน ? วิภัตติทั้งหลาย ๑๔ ตัว มี สิ เป็นต้น คือ วิภัตติ ๒ ตัวนี้ คือ สิ โย ชื่อว่า ปฐมา วิภัตติ ๒ ตัวนี้ คือ อำ โย ชื่อว่า ทุติยา วิภัตติ ๒ ตัวนี้ คือ นา หิ ชื่อว่า ตติยา วิภัตติ ๒ ตัวนี้ คือ ส นำ ชื่อว่า จตุตฺถี วิภัตติ ๒ ตัวนี้ คือ สฺมา หิ ชื่อว่า ปญฺจมี วิภัตติ ๒ ตัวนี้ คือ ส นำ ชื่อว่า ฉฏฺฐีวิภัตติ ๒ ตัวนี้ คือ สฺมึ สุ ชื่อว่า สตฺตมี ปุ. ประโยชน์ด้วยการตั้งชื่อว่า วิภตฺติ นี้ ย่อมมีในสูตรไหน ? วิ. ประโยชน์ด้วยการตั้งชื่อว่า วิภัตติ นี้ ย่อมมี ในสูตรว่า อมฺหสฺส มมำ สวิภตฺติสฺส เส.(๑.๕) อ. ลิงค์ อันอาจารย์ ย่อมเข้าไปตั้งไว้ โดยความไม่ผิดต่อพระดำรัสของพระชินเจ้านั้น, ลิงค์ อันอาจารย์ ย่อมเข้าไปตั้งไว้โดยไม่ผิดต่อพระดำรัสของพระชินเจ้าทั้งหลาย โดยประการใด ก็ ลิงค์ อันเราทั้งหลาย ย่อมให้สำเร็จ โดยประการนั้น ๆ ในคัมภีร์มูลกัจจายนี้ (๑.๖) อ. สิ วภัตติ อันเป็นไปอยู่ ในอรรถแห่อาลปนะ มี ชื่อว่า ค ย่อม, สิ อาลปนะ มีชื่อว่า ค (ตั้งชื่อ สิ อาลปนะ ว่า ค (ตั้ง สิ ชื่อ ค)) ตัวอย่าง อยฺเย - อยฺยา + สิ. ตั้ง สิ อาลปนะ ชื่อ ค ด้วยสูตรนี้ อาเทส อา เป็น เอ ลบ คสิ ด้วยสูตรว่า เสสโต โลปำ คสิปิ, โภติ อยฺเย คามำ คจฺฉ. แน่ะแม่เจ้าผู้เจริญ เธอ จงไปสู่บ้าน, โภติ กญฺเญ คามำ คจฺฉ. แน่ะนางกัญญาผู้เจริญ เธอ จงไป สู่บ้าน, โภติ ขราทิเย อาคจฺฉ. แน่ะน้องหญิงผู้เจริญ เธอ จงมา, ปุ. ว่า บทว่า อาลปเน มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? วิ. ว่า มีไว้เพื่อห้ามตั้งชื่อว่า ค เป็นประโยชน์ เช่น โภติโย อยฺยาโย อาคจฺฉนฺตุ. แม้เจ้าทั้งหลายผู้เจริญ จงมา,สา อยฺยา เหเค ติฏฺฐติ. เจ้าแม่ ย่อมยืนอยู่ ในเรือน, ปุ. ว่า บทว่า สิ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? วิ. มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทศวิภัตติอื่นเป็นประโยชน์ เช่น โภติโย อยฺยาโย อาคจฺฉนฺตุ แม่เจ้าทั้งหลาย ผู้เจริญ จงมา, ปุ. ว่า ประโยชน์ ด้วยการตั้งชื่อว่า ค นี้ย่อมมีในสูตรไหน , วิ. ว่า ประโยชน์ ด้วยการตั้งชื่อว่า ค นี้ย่อมมี ในสูตรว่า ฆเต จ (๑.๗) อ. อิวรรณะ และ อุวรรณะ ท. ชื่อว่า ฌ และ ล ย่อมมี, ศัพท์เหล่านี้คือ อิวรรณะ และ อุวรรณะ มีชื่อว่า ฌ และ ล ตามลำดับ (ตั้งชื่อ อิ อี การันต์ว่า ฌ, อุ อู การันต์ว่า ล) เช่น อิสิโน - อิสิ + โน. ตั้ง อิ ชื่อ ฌ อาเทส ส เป็น โน,อิสิโน ปริกฺขาโร อตฺถิ. บริขารของฤษี มีอยู่ คหปติโน - คหปติ + ส. คหปติโน ธนำ อตฺถิ. ทรัพย์ของคฤหบดี มีอยู่, อคฺคิโน - อคฺคิ + ส. อคฺคิโน ธูโม อตฺถิ. ควันของไฟ มีอยู่, ทณฺฑิโน – ทณฺฑี + ส. ตั้ง อี ชื่อ ฌ อาเทส ส เป็น โน รัสสะ อี เป็น อิ, ทณฺฑิโน ผลกำ อตฺถิ. แผ่นกระดานของขรัวตา มีอยู่, เสตุโน – เสตุ + ส. ตั้ง อุ วรรณะ ชื่อว่า ล อาเทส ส เป็น โน, เสตุโน ผลกำ อตฺถิ. แผ่นกระดาน ของสะพาน มีอยู่, เกตุโน – เกตุ + ส. เกตุโน ฉายา อตฺถิ. เงาแห่งธง มีอยู่, ภิกฺขุโน – ภิกฺขุ + ส. ภิกฺขุโน ปตฺตจีวรำ อตฺถิ. บาตรและจีวร ของภิกษุ มีอยู่, สยมฺภุโน – สยมฺภู + ส. ตั้ง อู ชื่อ ล อาเทส ส เป็น โน รัสสะ อู เป็น อุ, สยมฺภุโน สาวโก อตฺถิ. สาวกของพระสยัมภูพุทธเจ้า มีอยู่, อภิภุโน – อภิภู + ส.อภิภุโน สาวโก อตฺถิ. สาวกของพระอภิภูพุทธเจ้า มีอยู่, ปุ.ว่า ประโยชน์ ด้วยการตั้งชื่อว่า ฌ ล นี้ ย่อมมีในสูตรไหน, วิ. ว่า ประโยชน์ด้วยการตั้งชื่อว่า ฌ ล นี้ ย่อมมีในสูตรว่า ฌลโต สสฺส โน วา (๑.๘) อ. อิวรรณะ และ อุวรรณะ ท. เหล่านั้น อันกล่าวซึ่งความเป็นอิตถีลิงค์ ชื่อว่า ป ย่อมเป็น, อิ วรรณะ และ อุ วรรณะ เหล่านั้น กล่าวความเป็นอิตถีลิงค์ ในกาลใด, มีชื่อว่า ป ในกาลนั้น (หมายความว่า อิ วรรณะ และ อุ วรรณะ

ที่ชื่อว่า ฌ และ ล ถ้ากล่าวระบุถึงอิตถีลิงค์ มีชื่ออีกอย่างหนึ่ง ว่า ป) เช่น รตฺติยา - รตฺติ + นา. ตั้ง อิ วรรณะ ชื่อ ป อาเทส นา เป็น ยา, รตฺติยา อนฺธกาโร กโต. ความมืด อันราตรี ทำแล้ว, อิตฺถิยา – อิตฺถี + นา. อิตฺถิยา กมฺมํ กตํ.กรรม อันหญิง ทำแล้ว, เธนุยา – เธนุ + นา. เธนุยา วจฺโฉ ปาลิโต. ลูกวัว อันแม่วัวนม เลี้ยงแล้ว, วธุยา – วธุ + นา. วธุยา กมฺมํ กตํ. กรรม อันหญิงสาว ทำแล้ว, เทวิยา – เทวี + นา. เทวิยา กมฺมํ กตํ. กรรม อันพระนางเทวี ทำแล้ว, ปุ.ว่า บทว่า อิตฺถิยฺยา มีไว้ประโยชน์อย่างไร, วิ. ว่า บทว่า อิตฺถิยฺยา มีการห้ามมิให้ตั้งชื่อ อิวรรณะ และ อุวรรณะ ชื่อ ป เป็นประโยชน์ เช่น อิสินา – อิสิ + นา. อิสินา ธมฺโม เทสิโต. ธรรม อันฤษี แสดงแล้ว, ภิกฺขุนา – ภิกฺขุ + นา. ภิกฺขุนา ธมฺโม เทสิโต. ธรรม อันภิกษุ แสดงแล้ว, ปุ.ว่า ประโยชน์ด้วยการตั้งชื่อว่า ป นี้ ย่อมมี ในสูตรไหน, วิ. ว่า ประโยชน์ ด้วยการตั้งชื่อว่า ป นี้ ย่อมมี ในสูตรว่า ปโต ยา (๑.๙) อ. อา อักษร อันกล่าวซึ่งความเป็น อิตถีลิงค์ ชื่อว่า ฆ ย่อมเป็น, อา อักษร อันกล่าวซึ่งความเป็น อิตถีลิงค์ ในกาลใด,ในกาลนั้น มีชื่อว่า ฆ (มีการตั้งชื่อ อา อิตถีลิงค์ว่า ฆ) เช่น กญฺญาย – กญฺญา + นา. ตั้ง อา อิตถีลิงค์ ชื่อ ฆ อาเทส นา เป็น ยา, กญฺญาย กมฺมํ กตํ. กรรม อันนางสาวน้อย ทำแล้ว, สทฺธาย – สทฺธา + นา.สทฺธาย ทานํ เทติ. ชน ย่อมให้ทาน ด้วยศรัทธา, วีณาย – วีณา + นา. วีณาย คีตํ คายติ. บุรุษ ย่อมขับ ด้วยพิณ, คงฺคาย – คงฺคา + ส. คงฺคาย ตรงฺคํ วายุนา กตํ. ลูกคลื่น ในแม่น้ำ อันลม ทำแล้ว, ทิสาย – ทิสา + นา. ทิสาย อาภา กตา. รัศมี อันทิศใหญ่ ทำแล้ว, สาลาย – สาลา + นา. สาลาย ฉายา กตา. เงา อันศาลา ทำแล้ว, ตุลาย – ตุลา + นา. ตุลาย สุวณฺณํ ตุลยติ. ชนย่อมชั่ง ซึ่งทอง ด้วยตาชั่ง, โทลาย – โทล +นา. โทลาย สุขํ กตํ. ความสุข อันชิงช้า ทำแล้ว, ปภาย – ปภา + นา. ปภาย ภควา โสภติ. พระผู้มีพระภาค ย่อมงดงาม ด้วยรัศมี, ปญฺญาย – ปญฺญา + นา. ปญฺญาย ปญฺหํ จินฺตยติ. ชน ย่อมคิด ซึ่งปัญหา ด้วยปัญญา,กรุณาย – กรุณา + นา. กรุณาย มหาปุริโส โจทติ. พระมหาบุรุษ อันความกรุณา ตักเตือนแล้ว, นาวาย – นาวา + นา. นาวาย คงฺคํ ตรติ. ชน ย่อมข้ามแม่น้ำ ด้วยเรือ,กปาลาย – กปาลา + นา. กปาลาย โอทนํ ยาจิตุ จรติ. คนกำพร้า เที่ยวขอข้าวสุก ด้วยกระเบื้อง, ปุ.ว่า บทว่า อา มีประโยชน์อย่างไร, วิ. ว่า บทว่า อา มีการห้ามมิให้ตั้งชื่อการันต์ชื่อว่า ฆ เป็นประโยชน์ เช่น รตฺติยา – รตฺติ + นา. รตฺติยา อนฺธกาโร กโต. ความมืด อันราตรี ทำแล้ว, ปุ. ว่า บทว่า อิตฺถิยฺยา มีประโยชน์อย่างไร วิ. ว่า บทว่า อิตฺถยฺยา มีการห้ามมิให้ตั้งชื่อว่า ฆ เป็นประโยชน์ เช่น สตฺถารา เทสิโต ธมฺโม. ธรรม อันพระตถาคต แสดงแล้ว, ปุ. ว่า ประโยชน์ ด้วยการตั้งชื่อว่า ฆ นี้ ย่อมมีในสูตรไหน วิ. ว่า ประโยชน์ด้วยการตั้งชื่อว่า ฆ นี้ ย่อมมีในสูตรว่า ฆโต นาทีนํ.(๑.๑๐) อ. การมาแห่ง สฺ ย่อมมี ในเพราะ ส วิภัตติ, ในเพราะ ส วิภัตติอยู่เบื้องหลังเป็นนิมิต ลง ส อาคม เช่น ปุริสสฺส – ปุริส + ส. ลง สฺ อาคม ด้วยสูตรนี้ , ปุริสสฺส ธนํ อตฺถิ. ทรัพย์ ของบุรุษ มีอยู่, อคฺคิสฺส – อคฺคิ +ส. อคฺคิสฺส ธูโม อตฺถิ. ควัน แห่งไฟ มีอยู่, ภิกฺขุสฺส – ภิกฺขุ + ส. ภิกฺขุสฺส ปตฺตจีวรํ อตฺถิ. บาตรและจีวร ของภิกษุ มีอยู่, สยมฺภุสฺส – สยมฺภู + ส. สยมฺภุสฺส สาวโก อตฺถิ. สาวก ของพระผู้เป็นเอง มีอยู่, อภิภุสฺส – อภิภู + ส. อภิภุสฺส ปภา อตฺถิ. รัศมี ของพระอภิภูพุทธเจ้า มีอยู่, ทณฺฑิสฺส – ทณฺฑี + ส. ทณฺฑิสฺส ธนํ อตฺถิ. ทรัพย์ ของคนแก่ มีอยู่, อิสิสฺส – อิสิ + ส. อิสิสฺส ปริกฺขาโร อตฺถิ. บริขาร ของฤษี มีอยู่, ปุ. ว่า บทว่า เส มีประโยชน์อย่างไร , วิ. ว่า บทว่า เส มีการห้ามมิให้ลง ส อาคม เป็นประโยชน์ เช่น ปุริสสฺมึ – ปุริส + สฺมึ. ปุริสสฺมึ สีลํ ปติฏฺฐิตํ. ศีล ตั้งอยู่ ในบุรุษ (๑.๑๑) ก็ อ. การมาแห่ง สฺ ย่อมมี ในเพราะ สํ และ สา ท. อันเป็นเอกวจนะ มีการลง ส อาคม ในเพราะ สํ และ สา ฝ่ายเอกวจนะ อันอาเทสมาจาก

วิภัตติ เช่น เอติสฺสา – เอตา + สฺมึ. อาเทส สฺมึเป็น สํ ด้วยสูตรว่า ฆปโต สฺมึสานํ สํสา, ลง ส อาคม ด้วยสูตรนี้, อาเทส อา เป็น อิ ด้วยสูตรว่า เอติมาสมิ เช่น เอติสฺสํ สีลํ ปติฏฺฐิตํ. ศีล ตั้งอยู่แล้ว ในหญิงนั้น, เอติสฺสา – เอตา + ส. อิมิสฺสา ธนํ อตฺถิ. ทรัพย์ ของหญิงนั้น มีอยู่, ติสฺสํ – ตา + สฺมึ. ติสฺสํ สีลํ ปติฏฺฐิตํ. ศีลตั้งอยู่แล้ว ในหญิงนั้น อาเทส อา เป็น อิ ด้วยสูตรว่า ตสฺสา วา, ติสฺสา – ตา + ส. ติสฺสา ธนํ อตฺถิ. ทรัพย์ ของหญิงนั้น มีอยู่ ตสฺสํ – ตา + สฺมึ. ตสฺสํ สีลํ ปติฏฺฐิตํ. (อาเทส อา เป็น อ ด้วยสูตรว่า โฆ รสฺสํ.) ตสฺสา – ตา + ส. ตสฺสา ธนํ อตฺถิ, ยสฺสํ - ย + สฺมึ. ยสฺสํ สีลํ ปติฏฺฐตํ. ศีล ตั้งอยู่แล้ว ในหญิงใด, ยสฺสา – ย + ส. ยสฺสา ธนํ อตฺถิ. ทรัพย์ ของหญิงใด มีอยู่, อมุสฺสํ – อมุ + สฺมึ. อมุสฺสํ สีลํ ปติฏฺฐิตํ. ศีล ตั้งอยู่แล้ว ในหญิงนั้น, อมุสฺสา - อมุ + ส. อมุสฺสา ธนํ อตฺถิ. ทรัพย์ ของหญิงโน้น มีอยู่, ปุ.ว่า บทว่า สสาสุ มีประโยชน์ อย่างไร ? วิ. ว่า บทว่า เอกวจเนสุ มีการห้ามการอาเทสฝ่ายพหุวจนะเป็นประโยชน์ เช่น ตาสํ – ตา + นํ. ตาสํ สีลํ อตฺถิ. ศีล ของหญิงทั้งหลายเหล่านั้น มีอยู่, สพฺพาสํ – สพฺพ + นํ. สพฺพาสํ สีลํ อตฺถิ. ศีล ของหญิงทั้งหลายทั้งปวง มีอยู่, ปุ. ว่า บทว่า วิภตฺตาเทเสสุ มีประโยชน์อย่างไร วิ. ว่า บทว่า วิภตฺตาเทเสสุ มีการห้ามมิให้ลง ส อาคม เป็นประโยชน์ เช่น มนสา – มน + นา. (นา เป็น สา) มนสา กมฺมํ กโรติ. ชน ย่อม ทำกรรม ด้วยใจ, วจสา – วจ + นา. วจสา ภาสติ. ชน ย่อมพูด ด้วยวาจา, ถามสา – ถาม + นา. ถามสา กมฺมํ กโรติ. ชน ย่อมทำกรรม ด้วยกำลัง (๑.๑๒) อ. สระ อันเป็นที่สุด แห่ง เอตาและอิมา ท. เป็น อิ ย่อมเป็น ในเพราะ สํ และ สา ท. ฝ่ายเอกวจนะ อันอาเทสมาจากวิภัตติ, สระ อันเป็นที่สุด แห่งศัพท์เหล่านี้คือ เอตา อิมา เป็น อิ ในเพราะ สํ และ สา ซึ่งอาเทสมาจากวิภัตติ ฝ่ายเอกวจนะ เช่น เอติสฺสํ – เอตา + สฺมึ. อาเทส สฺมึ เป็น สํ ด้วยสูตรว่า ฆปโต สฺมึสานํ สสา, ลง ส อาคม ด้วยสูตรว่า สาคโม เส, อาเทส อา เป็น อิ ด้วยสูตรว่า เอติมาสมิ, เอติสฺสํ สีลํ ปติฏฺฐิตํ. ศีล ตั้งอยู่แล้ว ในหญิงนั้น, เอติสฺสา – เอตา + ส. อาเทส ส เป็น สา ด้วยสูตรว่า ฆปโต สฺมึสานํ สสา. วิธีทำตัวเหมือน เอติสฺสา, เอติสฺสา ธนํ อตฺถิ. ทรัพย์ ของหญิงนั้น มีอยู่, อิมิสฺสา - อิมา + สฺมึ. อิมิสฺสา สีลํ ปติฏฺฐิตํ. ศีล ตั้งอยู่แล้ว ในหญิงนั้น, อิมิสฺสา – อิมา + ส. อิมิสฺสา ธนํ อตฺถิ. ทรัพย์ ของหญิงนี้ มีอยู่, ปุ. ว่า บทว่า สสาสุ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ,วิ. ว่า บทว่า สสาสุ มีการห้ามมิให้อาเทส เป็น อิ เป็นประโยชน์ เช่นเอตาย – เอตา + นา. เอตาย กมฺมํ กโรติ. ชน ย่อมทำซึ่งกรรม ด้วยหญิงนั่น, อิมาย – อิมา + นา. อิมาย กมฺมํ กโรติ. ชน ย่อมทำซึ่งกรรม ด้วยหญิงนี้, ถามว่า บทว่า เอกวจเนสุ มีประโยชน์อย่างไร ตอบว่า บทว่า เอกวจเนสุ มีการห้ามมิให้อาเทสเป็น อิ เป็นประโยชน์ เช่น เอตาสํ – เอตา+นำ. เอตาสำ ธนำ อตฺถิ. ทรัพย์ ของหญิง ท. เหล่านั้น มีอยู่, อิมาสำ – อิมา+นำ. อิมาสำ ธนำ อตฺถิ. ทรัพย์ ของหญิง ท. เหล่านี้ มีอยู่ (๑.๑๓) อ. การอาเทสเป็น อิ แห่ง อา อักษร อันเป็นไปอยู่ในอิตถีลิงค์ ย่อมมีได้ ในเพราะ สำ และ สา ทั้งหลาย อันอาเทสมาจากวิภัตติฝ่ายเอกวจนะ โดยการวิกัป, มีการอาเทส อา อักษร อันเป็นที่สุดแห่ง ตา อันเป็นไปในฝ่าย อิตถีลิงค์ เป็น อิ อักษร ในเพราะ สำ และ สา ซึ่งอาเทสมาจากวิภัตติฝ่ายเอกวจนะ ได้บ้าง เช่น ติสฺสำ – ตา+สฺมึ. อาเทส สฺมึ เป็น สำ ด้วยสูตรว่า ฆปโต สมึสานำ สำสา, ลง ส อาคมด้วยสูตรว่า สาคโม เส, อาเทส อา เป็น อิ ด้วยสูตรว่า ตสฺสา วา. ติสฺสำ - ตสฺสำ, ติสฺสำ สีลำ ปติฏฺฐิตำ. ศีล ตั้งอยู่เฉพาะแล้ว ในหญิงนั้น, ติสฺสา – ตา+ส. อาเทส ส เป็น สา ด้วยสูตรว่า ฆปโต สฺมึสานำ สำสา, ลง ส อาคม ด้วยสูตรว่า สาคโม เส, อาเทส อา เป็น อิ ด้วยสูตรว่า ตสฺสา วา. ติสฺสา - ตสฺสา, ติสฺสา ธนำ อตฺถิ. ทรัพย์ ของหญิงนั้น มีอยู่ (๑.๑๔) อ.การอาเทสเป็น สฺสาย แห่ง ส วิภัตติ อันอยู่

เบื้องหลัง แต่ ตา และ เอตา และ อิมา ท. เหล่านั้น, มีการอาเทส ส วิภัตติ อันอยู่เบื้องหลัง ต เอตา และ อิมาเหล่านั้น เป็นสฺสาย ได้บ้าง เช่น ติสฺสาย – ตา+ส. อาเทส ส เป็น สฺสาย อาเทส อา เป็น อิ ด้วยสูตรว่า ตสฺสา วา. ติสฺสาย-ติสฺสา, ติสฺสาย ธนำ อตฺถิ. ทรัพย์ ของหญิงนั้น มีอยู่, เอติสฺสาย - เอตา + ส. อาเทส ส เป็น สฺสาย ด้วยสูตร (๑.๑๔) นี้ อาเทส อา เป็น อิ ด้วยสูตรว่า ตสฺสา วา, เอติสฺสาย - เอติสฺสา, เอติสฺสาย ธนำ อตฺถิ. ทรัพย์ ของหญิงนั่น มีอยู่, อิมิสฺสาย – อิมา + ส. วิธีทำตัวเหมือน เอติสฺสาย, อิมิสฺสาย – อิมิสฺสา, อิมิสฺสาย ธนำ อตฺถิ. ทรัพย์ ของหญิงนี้ มีอยู่. ถามว่า บทว่า วา มีประโยชน์อย่างไร ตอบว่า บทว่า วา มีการห้ามมิให้การอาเทสเป็น สฺสาย เป็นประโยชน์ (๑.๑๕) อ. อา มีชื่อว่า ฆ ย่อมถึงซึ่งความเป็นรัสสะ ในเพราะ สำ และ สา ท. อันอาเทสมาจากวิภัตติฝ่ายเอกวจนะฯ อา อันมีชื่อว่า ฆ ย่อมถึงการรัสสะ ในเพราะ สำ และ สา ซึ่งอาเทสมาจากวิภัตติฝ่ายเอกวจนะ เช่น ตสฺสำ - ตา + สฺมึ. อาเทส สฺมึ เป็น สำ, ลง ส อาคม, รัสสะ อา ที่ชื่อว่า ฆ เป็น อ., ตสฺสำ สีลำ ปติฏฺฐิตำ. ศีล ตั้งอยู่เฉพาะแล้ว ในหญิงนั้น., ตสฺสา – ตา + ส. อาเทส ส เป็น สา, ลง ส อาคม, อาเทส อา อันชื่อว่า ฆ เป็น อ., ตสฺสา ธนำ อตฺถิ. ทรัพย์ ของหญิงนั้น มีอยู่., ยสฺสำ – ยา + สฺมึ. วิธีทำตัวเหมือน ตสฺสำ.,ยสฺสำ สีลำ ปติฏฺฐิตำ. ศีล ตั้งอยู่เฉพาะแล้ว ในหญิงใด., ยสฺสา – ยา+ส. วิธีทำตัวเหมือน ตสฺสา., ยสฺสา ธนำ อตฺถิ. ทรัพย์ ของหญิงใด มีอยู่., สพฺพสฺสำ - สพฺพ + สฺมึ. วิธีทำตัวเหมือน ตสฺสำ., สพฺพสฺสำ สีลำ ปติฏฺฐิตำ. ศีล ตั้งอยู่เฉพาะแล้ว ในหญิงทั้งปวง.,สพฺพสฺสา – สพฺพ + สา. วิธีทำตัวเหมือน ตสฺสา., สพฺพสฺสา ธนำ อตฺถิ. ทรัพย์ ของหญิงทั้งปวง มีอยู่., ถามว่า บทว่า สำสาสุ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ?, ตอบว่า บทว่า สำสาสุ มีไว้เพื่อห้ามมิให้มีการรัสสะ เป็นประโยชน์ เช่น ตาย – ตา + นา. ตาย กมฺมำ กตำ. กรรม อันหญิงนั้น ทำแล้ว., สพฺพาย – สพฺพา + นา. สพฺพาย กมฺมำ กตำ. กรรม อันหญิงทั้งปวง ทำแล้ว., ถามว่า บทว่า เอกวจเนสุ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ตอบว่า บทว่า เอกวจเนสุ มีไว้เพื่อมิให้ทำการรัสสะ เป็นประโยชน์ เช่น ตาสำ – ตา + นำ. ตาสำ ธนำ อตฺถิ. ทรัพย์ ของหญิง ท.เหล่านั้น มีอยู่, สพฺพาสำ – สพฺพา + นำ. สพฺพาสำ ธนำ อตฺถิ. ทรัพย์ ของหญิง ท. ทั้งปวง มีอยู่ (๑.๑๖) ก็ อ. การมาแห่ง น อักษร ย่อมมี ในเบื้องหลัง แต่สังขยา มี ทฺวิ เป็นต้น ในเพราะ นำ วิภัตติ, มีการลง น อาคมเบื้องหลังศัพท์สังขยามีอาทิอย่างนี้ คือ ทฺวิ ในเพราะ นำ วิภัตติอยู่หลัง เช่น ทฺวินฺนำ – ทฺวิ + นำ. ลง น อาคมด้วยสูตรว่า โน จ ทฺวาทิโต นมฺหิ., ทฺวินฺนำ ปุริสานำ ภริยา อตฺถิ. ภริยา ของบุรุษทั้งหลาย สอง มีอยู่, ติณฺณำ – ติ +นำ. ลง ณ อาคมด้วยสูตรนี้. (ตินฺนำ-ติ+นำ. ลง น อาคม), ติณฺณำ ปุริสานำ ภริยา อตฺถิ. ภริยา ของบุรุษทั้งหลาย สาม มีอยู่., จตุนฺนำ – จตุ + นำ. ลง น อาคมด้วยสูตรนี้., จตุนฺนำ ปุริสานำ ภริยา อตฺถิ. ภริยา ของบุรุษทั้งหลาย สี่ มีอยู่., ปญฺจนฺนำ – ปญฺจ + นำ. ลง น อาคม ด้วยสูตรนี้, ปญฺจนฺนำ ปริสานำ ภริยา อตฺถิ. ภริยา ของบุรุษทั้งหลาย ห้า มีอยู่., ฉนฺนำ – ฉ + นำ. ลง น อาคม ด้วยสูตรนี้., ฉนฺนำ ปุริสานำ ภริยา อตฺถิ. ภริยา ของบุรุษทั้งหลาย หก มีอยู่., สตฺตนฺนำ - สตฺต + นำ. ลง น อาคม ด้วยสูตรนี้., สตฺตนฺนำ ปุริสานำ ภริยา อตฺถิ., อฏฺฐนฺนำ – อฏฺฐ + นำ. ลง น อาคม ด้วยสูตรนี้, อฏฺฐนฺนำ ปุริสานำ ภริยา อตฺถิ., นวนฺนำ – นว + นำ. ลง น อาคม ด้วยสูตรนี้, นวนฺนำ ปุรุสานำ ภริยา อตฺถิ., ทสนฺนำ – ทส + นำ. ลง น อาคม ด้วยสูตรนี้., ทสนฺนำ ปุริสานำ ภริยา อตฺถิ., ถามว่า บทว่า ทฺวาทิโต มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร , ตอบว่า บทว่า ทฺวาทิโต มีไว้เพื่อห้ามมิให้ลง น อาคม เป็นประโยชน์ เช่น สหสฺสานำ – สหสฺส + นำ.สหสฺสานำ ปุริสานำ ภริยา อตฺถิ. ภริยา ของบุรุษ ท. มีพันเป็นประมาณ มีอยู่., ถามว่า บทว่า นมฺหิ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร, ตอบว่า บทว่า นมฺหิ มีไว้เพื่อห้ามมิให้ลง น อาคม เป็นประโยชน์ เช่น ทฺวีสุ – ทฺวิ + สุ.

ทฺวีสุ ปุริเสสุ สีลํ ปติฏฺฐิตํ. ศีล ตั้งอยู่เฉพาะแล้ว ในบุรุษ ท. สอง., ตีสุ – ติ + สุ. ตีสุ ปุริเสสุ สีลํ ปติฏฺฐิตํ. ศีล ตั้งอยู่เฉพาะแล้ว ในบุรุษ ท. สาม., ก็ ด้วยการถือเอา จ ศัพท์ มีการลง สฺสํ อาคมด้วย เช่น จตสฺสนฺนํ – นํ. ลง สฺสํ ด้วย จ ศัพท์ในสูตรนี้ อาเทสนิคคหิตเป็น นฺ ,จตสฺสนฺนํ อิตฺถีนํ ธนํ อตฺถิ. ทรัพย์ ของหญิงทั้งหลาย สี่ มีอยู่., ติสฺสนฺนํ – ติ + นํ. ลง สฺสํ ด้วย จ ศัพท์ ในสูตรนี้., ติสฺสนฺนํ เวทนานํ ปวตฺติ. ความเป็นไป แห่งเวทนาทั้งหลาย สาม (๑.๑๗) อ. การอาเทสเป็น อํ และ อา ท. แห่ง สฺมึ และ สฺมา วิภัตติ ท. อันอยู่เบื้องหลัง อิ วรรณะ อันชื่อว่า ป ย่อมมี โดยวิกัป., มีการอาเทสวิภัตติเหล่านี้คือ สฺมึ และ สฺมา อันอยู่เบื้องหลังแห่งวรรณะนี้คือ ป เป็น อํ และ อา ได้บ้างตามลำดับ เช่น มตฺยํ – มติ + สฺมึ. อาเทส สฺมึเป็น อํ ด้วยสูตรนี้, อาเทส อิ เป็น ย ด้วยสูตร ว่า ปสญฺญสฺส จ, มตฺยํ, มติยํ., ปุริโส มตฺยํ ปติฏฺฐิโต. บุรุษ ดำรงอยู่แล้ว ในปัญญา., มตฺยา –มติ + สฺมา. อาเทส สฺมา เป็น อา ด้วยสูตรนี้, อาเทส อิ เป็น ย ด้วยสูตรว่า ปสญฺญสฺส จ, มตฺยา, มติ ยา. ชโน มตฺยา อปฺเปติ. ชน เว้น จากปัญญา., รตฺยํ – รตฺติ + สฺมึ. วิธีทำตัวเหมือน มตฺยํ แปลกแต่ ลบ ต ตัวหน้า ด้วย จ ศัพท์ ในสูตรว่า พฺยญฺชโน จ วิสญฺโญโค. รตฺยํ - รตฺติยํ. ชโน รตฺยํ กมฺมํ กโรติ. ชน ย่อมทำงาน ในเวลากลางคืน., รตฺยา – รตฺติ + สฺมา. ทำตัวเหมือน มตฺยา. รตฺยา, รตฺติยา., อาทิจฺโจ รตฺยา อปฺเปติ. พระอาทิตย์ ย่อมเว้น ในราตรี., นิกตฺยํ – นิกติ + สฺมึ. อาเทส สฺมึ เป็น อํ ด้วยสูตรนี้, อาเทส อิ เป็น ย ด้วยสูตรว่า ปสญฺญสฺส จ, นิกตฺยํ, นิกติยํ. ชโน นิกตฺยํ ติฏฺฐติ. ชน ย่อมตั้งอยู่ ในความระแวง, นิกตฺยา- นิกติ + สฺมา. วิธีทำตัวเหมือน มตฺยา. นิกตฺยา, นิกติยา., ชโน นิกตฺยา อปฺเปติ. ชน เว้น จากความระแวง,วิกตฺยํ – วิกติ + สฺมึ. มีวิธีทำตัวเหมือนกับ มตฺยํ, วิกตฺยํ, วิกติยํ, วิกตฺยา – วิกติ + สฺมา. มีวิธีทำตัวเหมือนกับ มตฺยา, วิกตฺยา = วิกติยา, วิรตฺยํ – วิรติ + สฺมึ. มี วิธีทำตัวเหมือน มตฺยํ, วิรตฺยํ – วิรติยํ, ชโน วิรตฺยํ ปติฏฺฐิโต. ชน ดำรงอยู่แล้ว ในวิรัติ, วิรตฺยา – วิ รติ + สฺมา. มีวิธีทำตัวเหมือน มตฺยา, วิรตฺยา – วิรติยา, พาโล วิรตฺยา อปฺเปติ. คนพาล ย่อมเว้น จากวิรัติ, ปฐพฺยํ – ปฐวี + สฺมึ. มีวิธีทำตัวเหมือน มตฺยํ. ปฐพฺยํ – ปฐวิยํ, คณฺฑปาโท ปฐพฺยํ วิจรติ. ใส้เดือน ย่อมเที่ยวไป ในแผ่นดิน, ปฐพฺยา – ปฐวี + สฺมา. มีวิธีทำตัวเหมือน มตฺยา. ปฐพฺยา – ปฐวิ ยา, โกญฺโจ ปฐพฺยา อปฺเปติ. นกกะเรียน ย่อมเว้น จากแผ่นดิน, ปวตฺยํ – ปวตฺติ + สฺมึ. มีวิธีทำตัว เหมือน รตฺติ. ปวตฺยํ – ปวตฺติยํ, สตฺโต ปวตฺยํ อุปฺปชฺชติ. สัตว์ ย่อมเกิดขึ้น ในปวัตติกาล, ปวตฺยา – ปวตฺติ + ส. มีวิธีทำตัวเหมือน รตฺติ. ปวตฺยา – ปวตฺติยา., ชโน ปวตฺยา อปฺเปติ. ชน ย่อมเว้น จากป วัตติกาล (๑.๑๘) ก็ อ.การอาเทสเป็น อํ และ โอ แห่ง สฺมึ วิภัตติ ย่อมมี ในเบื้องหลัง แต่ อาทิ ศัพท์, มีการอาเทส สฺมึ วิภัตติ อันอยู่เบื้องหลังศัพท์นี้ คือ อาทิ เป็น อํ และ โอ ได้บ้าง เช่น อาทึ – อาทิ + สฺมึ. อาเทส สฺมึ เป็น อํ ด้วยสูตรนี้, เอกสทฺโท อาทึ ปติฏฺฐิโต. เอกสังขยา ตั้งอยู่ ในเบื้องต้น, อาโท – อาทิ + สฺมึ. อาเทส สฺมึ เป็น โอ ด้วยสูตรนี้, เอกสทฺโท อาโท ปติฏฺฐิโต. เอก สังขยา ตั้งอยู่ ในเบื้องต้น, ถามว่า บทว่า วา มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร, ตอบว่า บทว่า วา มีไว้เพื่อ ห้ามมิให้อาเทส อํ เป็น โอ เป็นประโยชน์ เช่น อาทิสฺมึ – อาทิ + สฺมึ. อาทิมฺหิ - อาทิ + สฺมึ. อา เทส สฺมึ เป็น มฺหิ. อาทิสฺมึ, อาทิมฺหิ นาถ นมสฺสิตฺวา. ในเบื้องต้น ชน นมัสการแล้ว ซึ่งพระผู้ เป็นที่พึ่ง ด้วยการถือเอา จ ศัพท์ มีการอาเทส สฺมึ วิภัตติ อันอยู่เบื้องหลังศัพท์อื่นเป็น อา, โอ, และ อํ ได้ อุ., ทิวา – ทิวา + สฺมึ. อาเทส สฺมึ เป็น อา, รตฺโต – รตฺติ + สฺมึ. อาเทส สฺมึ เป็น โอ ในประโยคว่า ทิวา จ รตฺโต จ หรนฺติ เย พลึ. ทั้งในกลางวัน และกลางคืน ชนเหล่าใด ย่อมนำไป ซึ่งการบูชา, ตุมฺเห อปฺปมตฺตา ทิวา จ รตฺโต จ เน ชเน รกฺขถ. ท่าน ท. อย่าประมาท จงรักษา

ชนเหล่านั้น ทั้งในกลางวันและกลางคืน, พาราณสึ – พาราณสี + สฺมึ. อาเทส สฺมึ เป็น อ., พฺรหฺมทตฺโต ราชา พาราณสึ อโหสิ. พระราชาทรงพระนามว่าพรหมทัต ได้มีแล้วในเมืองพาราณสี (๑.๑๙) อ. การอาเทสเป็น อิย และ อุว ท. แห่ง อิวรรณะ อันชื่อ ฌ และ อุวรรณะ อันชื่อ ล ท. ย่อมมีในเพราะสระอยู่เบื้องหลัง โดยวิกัปป์.ในเพราะสระตัวหลังเป็นนิมิต อาเทสเหล่าสระเหล่านี้ คือ อิย อุว แห่ง อิ วรรณะ และ อุ วรรณะเหล่านี้ คือ ฌ ล ตามลำดับ เช่น ติยนฺตำ – ติ + อนฺต. อาเทส อิ ที่ ติ เป็น อิย ด้วยสูตรนี้ ติยนฺตำ ที่สุดสามอย่าง ปจฺฉิยาคาเร – ปจฺฉิ + อาคาร + สฺมึ. อาเทส อิ ที่ ปจฺฉิ เป็น อิย ด้วยสูตรนี้ ภิกฺขุ ปจฺฉิยาคาเร นิสีทติ. ภิกษุ ย่อมนั่ง ในเรือนกระเช้า อคฺคิยาคาเร – อคฺคิ + อาคาร + สฺมึ. อาเทส อิ ที่ อคฺคิ เป็น อิย ด้วยสูตรนี้ภิกฺขุ อคฺคิยาคาเร นิสีทติ. ภิกษุ ย่อมนั่ง ในเรือนไฟ ปุถุวาสเน – ปุถุ + อาสน + สฺมึ. อาเทส อุ เป็น อุว ภิกฺขุ ปุถุวาสเน นิสีทติ. ภิกษุ ย่อมนั่ง บนอาสนะอันหนา ถามว่า บทว่า สเร มีไว้ เพื่อประโยชน์อะไร ตอบว่า บทว่า บทว่า สเร มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทสเป็น อิย และ อุว เป็นประโยชน์ คั่งตัวอย่าง ติมลำ – ติ + มลำ. มลทินสาม, ติผลำ – ติ + ผลำ. ผลไม้สาม, ติจตุกฺกำ – ติ + จตุกฺกำ. จตุกกะสาม, ติทณฺฑำ – ติ + ทณฺฑำ. ไม้เท้าสาม, ติโลกำ – ติ + โลกำ. โลกสาม, ตินยนำ – ติ + นยนำ. นัยตาสาม, ติปาสำ – ติ + ปาสำ. บ่วงสาม, ติหังสำ – ติ + หังสำ. หงษ์สามตัว, ติภวำ – ติ + ภวำ. ภพสาม, ติพนฺธนำ – ติ + พนฺธนำ.เครื่องผูกสาม, ติขนฺธำ – ติ + ขนฺธำ. ขันธ์สาม, ติปิฏกำ – ติ + ปิฏกำ. ปิฏกสาม, ติเวทนำ – ติ + เวทนำ. เวทนาสาม, จตุทฺทิสำ – จตุ + ทิสา. ทิศสี่, ปุถุภูตำ – ปุถุ + ภูตำ. พื้นดิน เกิดเป็นของหนา ถามว่า บทว่า วา มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร? ตอบว่า บทว่า วา มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทสเป็น อิย และ อุว เป็นประโยชน์ เช่น ปญฺจหงฺเคหิ –ปญฺจหิ + องฺเคหิ ปญฺจหงฺเคหิ สมนฺนาคโต. ชน ประกอบแล้ว ด้วยองค์ทั้งหลาย ห้า ตีหากาเรหิ – ตีหิ + อากาเรหิ ชโน ตีหากาเรหิ มุสา วทติ. ชน ย่อมกล่าวคำเท็จด้วยองค์ สาม จกฺขายตนำ – จกฺขุ + อายตนำ. จกฺขายตนำ อายตนะ คือ ตา ด้วยบทว่า วา มีวิกัปปนะเป็นอรรถ, มีการอาเทส อิ อักษร เป็น อย เช่น วตฺถุตฺตยำ – วตฺถุ + ติ. วตฺถุตฺตยำ. หมวดสามแห่งวัตถุ = พระรัตนตรัย (๑.๒๐) ก็ในเราะสระ อยู่เบื้องหลังเป็นนิมิต อ. การอาเทสเป็น ย และ ว อักษร ท. แห่ง อิ วรรณะ อันชื่อ ฌ และ อุ วรรณะ อันชื่อ ล ท. ย่อมมี ในเพราะสระอยู่เบื้องเป็นนิมิต อาเทส อิ วรรณะ อันชื่อ ฌ เป็น ย และ อุ วรรณะ อันชื่อ ล เป็น ว ตามลำดับ เช่น *อคฺยาคารำ – อคฺคิ + อาคาร. ตั้ง อิ ชื่อ ฌ ด้วยสูตรว่า อิวณฺณวณฺณา ฌลา, อาเทส อิ เป็น ย ด้วยสูตรว่า ยวการา จ, นำ ย ไป ประกอบกับ อา ข้างหลัง ด้วยสูตรว่า นเย ปรำ ยุตฺเต, ลบ ค ตัวหน้าด้วยสูตรว่า พฺยญฺชโน จ วิสญฺโญโค สำเร็จรูปเป็น อคฺยาคาร* อคฺยาคารำ เรือนไฟ, อคฺยาคาเร อคฺคิ โชเตติ. ไฟ ย่อมรุ่งโรจน์ ในเรือนไฟ จกฺขวายตนำ – จกฺขุ + อายตนำ. ตั้ง อุ ชื่อ ล (อ้างสูตร) อาเทส อุ เป็น ว (อ้างสูตร) นำ ว ไป ประกอบกับ อา ข้างหน้า (อ้างสูตร) - จกฺขวายตนำ อายตนะ คือ ตา สฺวาคตำ – สุ + อาคตำ (วิธีทำตัวเหมือน จกฺขวายตนำ) สฺวาคตำ เต มหาวีร. ข้าแต่มหาราชเจ้า พระองค์ เสด็จมาดีแล้ว ด้วย จ ศัพท์มีการประมวลมาเป็นอรรถ (๑.๒๑) ก็ อ. การอาเทสเป็น ย อักษร แห่งอิวรรณะ อันมีชื่อว่า ป ย่อมมี ก็ในเพราะสระหลังซึ่งอาเทสมาจากวิภัติฝ่ายเอกวจนะเป็นนิมิต การอาเทส อิ วรรณะ อันมีชื่อว่า ป เป็น ย ย่อมมีได้ เช่น ปถพฺยา – ปฐวี + สฺมา. ตั้ง อิ วรรณะ ชื่อ ป ด้วยสูตรว่า เต อิตฺถิกฺขฺยา โป, อาเทส สฺมา เป็น อา ด้วยสูตรว่า อมาปโต สฺมึสฺมานำ วา, อาเทส อิ เป็น ย ด้วยสูตรว่า ปสญฺญสฺส จ, นำ ย ไป ประกอบกับ อา ข้างหลัง ด้วยสูตรว่า นเย ปรำ ยุตฺเต สำเร็จรูปเป็น

ปฐพฺยา. โกณฺโจ ปฐพฺยา อปฺเปติ. นกกะเรียน ย่อมเว้น จากแผ่นดิน รตฺยา – รตฺติ + สฺมา. มีวิธีทำตัวเหมือน ปฐพฺยา แปลกแต่ลบ ต ตัวหน้า ด้วยสูตรว่า พฺยญฺชโน จ วิสญฺโญโค, รตฺยา – รตฺติยา ทิวากโร รตฺยา อปฺเปติ. เทพบุตรผู้ทำในกลางวัน (พระอาทิตย์) ย่อมเว้นจากราตรี มตฺยา – มติ + สฺมา. (มีวิธีทำตัวเหมือน ปฐพฺยา) อลโส มตฺยา อปฺเปติ. คนเกียจคร้าน ย่อมเว้น จากความรู้ ถามว่า บทว่า สเร มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า สเร มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทส อิ เป็น ย เป็นประโยชน์ เช่น ปฐวิยํ – ปฐวี + สฺมึ. สตฺโต ปฐวิยํ ปติฏฺฐิโต. สัตว์ ดำรงอยู่แล้ว บนแผ่นดิน (๑.๒๒) ในเพราะ ส วิภัติเบื้องหลังเป็นนิมิต อ.การอาเทสเป็นอาว แห่ง โอ อักษร แห่งศัพท์คือ โค ย่อมมี ในเพราะ ส วิภัติเบื้องหลังเป็นนิมิติ มีการอาเทส โอ แห่งศัพท์นี้ คือ โค เป็น อาว เช่น คาวสฺส – โค + ส. อาเทส โอ แห่ง โค เป็น อาว ด้วยสูตรนี้ ลง ส อาคม ด้วยสูตรว่า สาคโม เส ชโน คาวสฺส ติณํ เทติ. ชน ย่อมให้ ซึ่งหญ้า แก่โค **(๑.๒๓)** ในเพราะ โย วิภัติท. อ. การอาเทสเป็น อาว แห่ง โอ อักษร แห่งศัพท์คือ โค นี้ ย่อมมี ด้วย ในเพราะ โย วิภัติ ท. มีการอาเทส โอ แห่งศัพท์นี้ คือ โค เป็น อาว เช่น คาโว – โค + โย.อาเทส โอ แห่ง โค เป็น อาว ด้วยสูตรนี้, อาเทส โย เป็น โอ ด้วย ตุ ศัพท์ในสูตรว่า ตโต โย นโม ตุ คาโว วนํ คจฺฉนฺติ. โค ทั้งหลาย ย่อมไป สู่ป่า ชนา คาโว ปสฺสนฺติ. ชนทั้งหลาย ย่อมเห็น ซึ่งโคทั้งหลาย คาวี วชํ คจฺฉนฺติ. แม่โคทั้งหลาย ย่อมไป สู่คอก (ลง อี อาคม) ถามว่า การถือเอาซึ่ง จ ศัพท์ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า การถือเอาซึ่ง จ ศัพท์ มีอันให้รู้ว่า มีการอาเทส โอ แห่ง โค เป็น อาว ในเพราะวิภัติ คือ นา สฺมา สฺมึ และ สุ เช่น คาเวน – โค + นา. อาเทส โอ เป็น อาว ด้วย จ ศัพท์ ในสูตรว่า โยสุ จ, อาเทส นา เป็น เอน ด้วยสูตรว่า อโตเนน กสฺสโก คาเวน เขตฺตํ กสติ. ชาวนา ย่อมไถนา ด้วยโค คาวา – โค + สฺมา. อาเทส สฺมาเป็น อา ด้วยสูตรว่า อมา ปโต สมึสฺมานํ วา โคปาลโก คาวา อปฺเปติ. นายโคบาล ย่อมเว้น จากโค คาเว – โค + สฺมึ. อาเทส สฺมึ เป็น เอ ด้วยสูตรว่า สฺมาสฺมึนํ วา โคปาลโก คาเว ติฏฺฐติ. นายโคบาล ย่อมยืนอยู่ ใกล้โค ท. คาเวสุ – โค + สุ. อาเทส โอ แห่ง โค เป็น อาว อาเทส อ ที่สุดเป็น เอ ด้วยสูตรว่า สุหิสฺวากาโร เอ. โคปาโล คาเวสุ ติฏฺฐติ. นายโคบาล ย่อมยืนอยู่ ใกล้โคทั้งหลาย (๑.๒๔) ในเพราะ อำ วิภัติเป็นนิมิต อ.การอาเทสเป็น อาว และ อว ท. แห่ง โอ อักษร แห่งศัพท์คือ โค ย่อมมีได้ ในเพราะ อำ วิภัติเป็นนิมิต การอาเทสเหล่านี้คือ อาว อว แห่ง โค ย่อมมีได้ เช่น คาวำ – โค + อำ. อาเทส โอ แห่ง โค เป็น อาว ด้วยสูตรนี้ อำ เป็นปกติ ชโน คาวำ ปสฺสติ. ชน ย่อมเห็น ซึ่งโค ควำ – โค + อำ. อาเทส โอ เป็ อว ด้วยสูตรนี้ อำ เป็นปกติ ชโน ควำ ปสฺสติ. ชน ย่อม เห็นซึ่งโค ด้วยการถือเอาซึ่ง จ ศัพท์ มีการอาเทส โอ อักษร แห่งศัพท์นี้คือ โค เป็น อว ในเพราะวิภัติข้างต้น และข้างหลัง ที่เหลือจาก สิ เป็นต้น เช่น ควสฺส – โค + ส. อาเทส โอ เป็น อว ด้วย จ ศัพท์ในสูตรนี้ ลง ส อาคม ด้วยสูตรว่า สาคโม เส. ควสฺส สิงฺคำ อตฺถิ. เขา ของโค มีอยู่ คโว – โค +โย. อาเทส โอ เป็น อว ด้วย จ ศัพท์ในสูตรนี้ อาเทส โย เป็น โอ ด้วยตุศัพท์ในสูตรว่า ตโต โย นโม ตุ. ชโน คโว ปสฺสติ.ชน ย่อมเห็น ซึ่งโค ท. คเวน – โค + นา.กสฺสโก คาเวน เขตฺตํ กสติ. ชาวนา ย่อมไถนา ด้วยโค ควา – โค + สฺมา. โคปาลโก ควา อปฺเปติ. นายโคบาล ย่อมเว้น จากโค คเว - โค + สฺมึ. โคปาลโก คเว ติฏฺฐติ. นายโคบาล ย่อมยืนอยู่ ใกล้โค คเวสุ – โค + สุ. โคปาลโก คเวสุ ติฏฺฐติ. นายโคบาล ย่อมยืนอยู่ ใกล้โค ท. (๑.๒๕) ในเพราะ อำ วิภัติเป็นนิมิต อ. การอาเทสเป็น อุ อักษร แห่งสระอันเป็นที่สุด แห่งศัพท์คือ อาว แห่ง คาว อาเทส แห่ง โค ศัพท์ ย่อมมี โดยวิกัป ในเพระ อำ วิ

ภัติเป็นนิมิต มีการอาเทสสระอันเป็นที่สุดศัพท์นี้คือ อาว แห่ง คาว อันอาเทสมาจาก โค ศัพท์ เป็น อุ ได้บ้าง เช่น คาวุ - โค + อ. อาเทส โอ แห่ง โค เป็น อาว, ด้วยสูตรว่า อวมฺหิ จ. อาเทส อ สระที่สุดแห่ง อาว เป็น อุ ด้วยสูตรนี้ คาวุ - คาวํ ชโน คาวุ ปสฺสติ. ชน ย่อมเห็น ซึ่งโค. ถามว่า บทว่า อาวสฺส มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า อาวสฺส มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทส เป็น อุ เป็นประโยชน์ เช่น ควํ – โค + อ. ชโน ควํ ปสฺสติ. ชน ย่อมเห็น ซึ่งโค ถามว่า บทว่า อมฺหิ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า อมฺหิ มีไว้เพื่อห้ามมิให้มีการอาเทสเป็น อุ เป็นประโยชน์ เช่น คาโว – โค + โย. คาโว วเช ติฏฺฐนฺติ. โคท. ย่อมยืนอยู่ ในคอก (๑.๒๖) ในเพราะปติ และ ในเพราะอลุตตสมาสอยู่เบื้องเป็นนิมิต อ. การอาเทสเป็น อํ แห่ง นํ วิภัติ อันอยู่เบื้องหลังแต่โคศัพท์นั้น ย่อมมี, อ. การอาเทสเป็น อว แห่ง โอ อักษร แห่งศัพท์นี้คือ โค ย่อมมีได้ ในเพราะ ปติ และ ในเพราะอลุตตสมาสอยู่เบื้องหลังเป็นนิมิต มีการอาเทส นํ วิภัติ อันอยู่เบื้องหลังจาก โค ศัพท์นั้น เป็น อ, มีการอาเทส โอ อักษรแห่งศัพท์นี้ คือ โค เป็น อว เช่น ควปติ – โค + นํ + ปติ. อาเทส นํ เป็น อ, อาเทส โอ ที่ โค เป็น อว ด้วยสูตรนี้ ควปติสฺส เถรสฺส ปริตฺตํ อตฺถิ. พระปริตร ของพระควัมปติเถระ มีอยู่ ถามว่า บทว่า อลุตเต มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า อลุตเต มีไว้เพื่อห้ามมิให้มีการอาเทสเป็น อ เป็นประโยชน์ เช่น โคปติ – โค + ปติ. โคปติ. เจ้าของแห่งโค ด้วย จ ศัพท์ มีการอาเทส นํ วิภัติเป็น อ แม้ในเพราะศัพท์ที่มิใช่สมาส และมีการอาเทส โอ อักษร แห่งศัพท์ คือ โค นี้ เป็น อว ด้วย เช่น ควํ – โค + นํ. อาเทส นํ เป็น อ และอาเทส โอ เป็น อว ด้วย จ ศัพท์ในสูตรนี้ ควํ สิงฺคานิ อตฺถิ. เขา ท. แห่งโค ท. มีอยู่. (๑.๒๖) ในเพราะสมาส และในเพราะสระอยู่เบื้องหลังเป็นนิมิต อ. การอาเทสเป็น อว แห่ง โอ อักษร แห่งศัพท์นี้ คือ โค ย่อมมีได้ ในเพราะสมาส และในเพราะสระอยู่เบื้องหลังเป็นนิมิต มีการอาเทส โอ อักษร แห่งศัพท์คือ โค นี้ เป็น อว เช่น ควสฺสกํ – โค + อสฺสกํ. อาเทส โอ เป็น อว – ควสฺสกํ - โค และม้า. คเวฬกํ – โค + เอฬกํ. อาเทส โอ เป็น อว- คเวฬกํ - โค และแพะ. ควาชินํ – โค + อชินํ. อาเทส โอ เป็ อว – ควาชินํ – โค และ เสือเหลือง ด้วย จ ศัพท์ มีการอาเทสลิงค์อันเป็นที่สุดอย่างนี้ คือ อุ วรรณะ เป็น อุว อว และ อุร ในเพราะวิภัติเ หล่านี้ คือ สฺมึ โย ได้ในที่บางแห่ง เช่น ภุวิ – ภู + สฺมึ. อาเทส อู เป็น อุว ด้วย จ ศัพท์ในสูตรนี้, อาเทส สฺมึ เป็น อิ ด้วยสูตรว่า ตโต สฺมิมิ. สตฺตา ภุวิ ติฏฺฐนฺติ. สัตว์ ท. ย่อมอยู่ บนผืนดิน. ปสโว – ปสุ – โย. อาเทส อุ เป็น อว, ด้วย จ ศัพท์ในสูตรนี้ อาเทส โย เป็น โอ ด้วยสูตรว่า โยสุ จ. ปสโว วเช ติฏฺฐนฺติ. สัตว์ของเลี้ยง ท. ย่อมยืนอยู่ ในคอก. คุรโว – คุรุ + โย. อาเทส อุ เป็น อว ด้วย จ ศัพท์ในสูตรนี้, อาเทส โย เป็น โอ ด้วยสูตรว่า โยสุ จ. ตโย คุรโว ติฏฺฐนฺติ. ครู ท. ๓ ย่อมยืนอยู่. จตุโร - จตุ + โย. อาเทส อุ เป็น อุร ด้วย จ ศัพท์ในสูตรนี้ อาเทส โย เป็น โอ ด้วยสูตรว่า ตโต โยนโม ตุ. จตุโร ชนา คพฺเภ นสีทนฺติ. ชน สี่ คน นั่งอยู่ ในห้อง. ถามว่า บทว่า สเร มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า สเร มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทสเป็น อุว อว และ อุร เป็นประโยชน์ เช่น โคธโน – โค + ธโน.โคชโน ชนมีโคเป็นทรัพย์, โควินฺโท ชนมีโคเป็นใหญ่. (๑.๒๘) ก็ อ.ความเปลี่ยนแปลง แห่ง โอ อักษรนั้น แห่ง อว ศัพท์ อันตั้งอยู่ในบทใกล้ ย่อมมี ในเพราะพยัญชนะอยู่เบื้องหลัง. มีการแปลง โอ อักษรนั้น แห่ง อว ศัพท์ ในเวลาที่ตั้งอยู่ใกล้บทนามและธาตุ เป็น อุ ในเพราะพยัญชนะอยู่เบื้องหลังได้ เช่น อุคฺคเต – อว + คต. อาเทส อว เป็น โอ, อาเทส โอ เป็น อุ ด้วยสูตรนี้ ลง ค สทิสเทวภาวะ ด้วยสูตรว่า ปรเทวภาโว ฐาเน. อุคฺคเต สุริเย

จนฺโท อุคฺคจฺฉติ. ครั้นเมื่อพระอาทิตย์ขึ้นไปแล้ว พระจันทร์ ย่อมขึ้นไป. อุคฺคจฺฉติ – อุ + คจฺฉติ. มีวิธีทำตัวเหมือนกัน. สุริโย อุคฺคจฺฉติ. พระอาทิตย์ ย่อมขึ้นไป. อุคฺคเหตฺวา – อว + คเหตฺวา. ชโน สิปฺปํ อุคฺคเหตฺวา คจฺฉติ. ชนเรียน ซึ่งศิลปะ ย่อมไป. การถือเอา จ ศัพท์นั่นเทียว มีการห้ามการอาเทส อว เป็น อุ เป็นประโยชน์ ด้วยสูตรนี้ อุ อวสาเน – อว + สาน. อวสาเน ติฏฺฐติ. ชน ย่อมยืนอยู่ในที่สุด. อวกิรเณ – อว + กิรณ. ธญฺญานํ อวกิรเณ. ในการเรี่ยราย ซึ่งข้าวเปลือก ท. อวกิรติ – อว + กิรติ. ชโน ธญฺญํ อวกิรติ. ชน ย่อมเรี่ยราย ซึ่งข้าวเปลือก. (๑.๓๐) ในเพราะ นํ วิภัติเป็นนิมิต อ. การอาเทสเป็น โคณ แห่ง โค ศัพท์ ย่อมมี โดยวิกัปป์. ในเพราะ นํ วิภัติเป็นนิมิต มีการอาเทส โค ศัพท์หมดทั้งตัวนั่นเทียวเป็นโคณ เช่น โคณานํ – โค + นํ. อาเทส โค เป็น โคณ ด้วยสูตรนี้, อาเทส อ ที่สุดแห่ง โคณ เป็น อา ด้วยสูตรว่า สุ นํ หิ สุ จ. โคณานํ สิงคานิ อตฺถิ. เขา ท. ของโค ท. มีอยู่. ถามว่า บทว่า วา มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า วา มีไวเพื่อห้ามมิให้อาเทส โค เป็น โคณ เป็นประโยชน์ เช่น...โคนํ – โค + นํ. โคนํ สิงฺคานิ อตฺถิ. เขา ท. ของโค ท. มีอยู่. มีการอาเทส โค เป็น โคณ แม้ในฐานอื่น ด้วยโยควิภาค เช่น โคณภูตานํ – โค + ภูต. กา โคณภูตานํ คติ. คติ ของสัตว์ ท. ผู้เกิดเป็น โค เป็นอย่างไร ? (๑.๓๑) ในเพราะวิภัติเหล่านี้คือ สุ หิ นา เป็นนิมิต อ.การอาเทสเป็น โคณ แห่ง โค ศัพท์ ทั้งปวงย่อมมี. ในเพราะวิภัติเหล่านี้คือ สุ หิ นา เป็นนิมิต มีการอาเทส โค ศัพท์หมดทั้งตัว เป็น โคณ เช่น โคเณสุ – โค + สุ. อาเทส โค เป็น โคณ ด้วยสูตรนี้, อาเทส อ ที่สุดศัพท์เป็น เอ ด้วยสูตรว่า หิสุสฺวากาโร เอ. โคปาโล โคเณสุ ติฏฺฐติ. นายโคบาล ย่อมยืนอยู่ ใกล้โค ท.โคเณหิ - โค + หิ. มีวิธีทำตัวเหมือน โคเณสุ. กสฺสโก โคเณหิ เขตฺตํ กสติ. ชาวนา ย่อมไถ ซึ่งนา ด้วยโค ท. โคเณภิ–โค + หิ. มีวิธีทำตัวเหมือน โคเณหิ แปลก แต่แปลง หิ เป็น ภิ ด้วยสูตรว่า สฺมาหิสฺมึนํ มหาภิมฺหิ วา. กสฺสโก โคเณภิ เขตฺตํ กสติ. ชาวนา ย่อมไถ ซึ่งนา ด้วยโค ท. (คนไทยเอาควายไถนา). โคเณน – โค + นา. อาเทส โค เป็น โคณ, แปลง นา เป็น เอน ด้วยสูตรว่า อโต เนน. กสฺสโก โคเณน เขตฺตํ กสติ. ชาวนา ย่อมไถ ซึ่งนา ด้วยโค. ถามว่า บทว่า วา มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า วา มีไว้เพื่อห้ามการอาเทส โค เป็น โคณ เป็นประโยชน์ เช่น โคสุ – โค + สุ, โคหิ – โค + หิ, โคภิ – โค + หิ. แปลง หิ เป็น ภิ, คเวน – โค + นา, โคนา – โค + นา. ด้วย จ ศัพท์ มีการอาเทส โค เป็น โคณ, คุ และ ควย แม้ในเพราะวิภัติอันเป็นเบื้องต้นและเบื้องปลายที่เหลือ มี สิ เป็นต้น เช่น โคโณ – โค + สิ, โคณา + โย, โคณํ – โค + อํ, โคเณ – โค + โย, โคณสฺส – โค + ส, โคณมฺหา – โค + สฺมา, โคณมฺหิ – โค + สฺมึ, คุนฺนํ – โค + นํ, ควเยหิ – โค + หิ, ควเยภิ – โค + หิ. (๑.๓๑) อ.การอาเทสเป็น นิคคหิต แห่ง อ วิภัติ ด้วย แห่ง ม อักษร ด้วย ย่อมมี ในเบื้องหลัง แต่วรรณะท. คือ ณ ล และ ป. มีการอาเทส อ วิภัติ และ ม อักษร เป็นนิคคหิต เบื้องหลังแห่งวรรณเหล่านี้คือ ณ ล ป. ในสูตรนี้ อธิบายถึงการอาเทส อ และ ม อักษรอันอยู่เบื้องหลัง อิ วรรณะ และ อุ วรรณะ อันมีชื่อว่า ณ ล และ ป ในสูตรว่า อิวณฺณุวณฺณา ณลา และ เต อิตฺถิยา โป เป็น นิคคหิต เช่น อคฺคึ – อคฺคิ + อ. อาเทส อ วิภัติ เป็น นิคคหิต, ชโน อคฺคึ วนฺทติ. ชน ย่อมบูชา ซึ่งไฟ. ทณฺฑึ – ทณฺฑี + อ. รัสสะ อี เป็น อิ, อาเทส อ เป็น นิคคหิต. ชโน ทณฺฑึ วนฺทติ. ชน ย่อมไหว้ ซึ่งคนมีไม้เท้า – คนแก่. อิสึ – อิสิ + อ. ชโน อิสึ วนฺทติ. ชน ย่อมไหว้ ซึ่งฤาษี. มเหสึ – มเหสี + อ. ชโน มเหสึ วนฺทติ. ชน ย่อมไหว้ ซึ่งบุคคลผู้แสวงหาคุณอันใหญ่. คหปตึ – ปหปติ + อ. อิตฺถี คหปตึ ปริจรติ. หญิง ย่อมบำเรอ ซึ่งพ่อเจ้าเรือน. ภิกขุ – ภิกฺขุ + อ.ชโน ภิกขุ วนฺทติ. ชน ย่อมไหว้ ซึ่งภิกษุ. สยมฺภุ – สยมฺภู + อ. ชโน

สยมฺภุ วนฺทติ. ชน ย่อมไหว้ ซึ่งพระผู้เป็นเอง. เวสฺสภุ – เวสฺสภู + อำ. ชโน เวสฺสภุ วนฺทติ. ชน ย่อมไหว้ ซึ่งพระเวสสภูพุทธเจ้า. อิตฺถึ – อิตฺถี + อำ. ชโน อิตถึ ปสยฺหติ. ชน ย่อมข่มขืน ซึ่งผู้หญิง. รตฺตึ – รตฺติ + อำ. ชโน รตฺตึ มาเนติ. ชน ย่อมนับ ซึ่งราตรี. วธุ – วธู + อำ. ชโน วธุ ขุเสติ. ชนย่อมด่า ซึ่งหญิงสาว. ปุงฺลิงฺคำ – ปุ + ลิงฺค. ปุงฺลิงฺคำ เพศชาย. ปุมภาโว – ปุ + ภาว. ปุมภาโว. ความเป็นเพศชาย. ปุงฺโกกิโล - ปุ + โกกิล. ปุงฺโกกิโล. นกดุเหว่าเพศผู้ ถามว่า บทว่า อโม มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า อโม มีไว้เพื่อห้ามอาเทสวิภัติอื่นเป็นประโยชน์ เช่น อคฺคินา – อคฺคิ + นา. ชโน อคฺคินา กุฏึ ฌาเปติ. ชน ย่อมเผา ซึ่งกุฏิ ด้วยไฟ. ภิกฺขุนา - ภิกขุ + นา. ภิกขุนา ธมฺโม เทสิโต. พระธรรม อันภิกษุ แสดงแล้ว. รตฺติยา – รตฺติ + นา. อนฺธกาโร รตฺติยา กโต. ความมืด อันราตรี ทำแล้ว. อิตฺถิยา – อิตฺถิ + นา.อิตฺถิยา กมฺมำ กตำ. กรรม อันหญิง ทำแล้ว. ถามว่า บทว่า ฌลเปหิ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า ฌลเปหิ มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทส อำ เป็น นิคคหิต เป็นประโยชน์ สุขำ – สุข + อำ. ชโน สุขำ เสติ. ชน ย่อมนอน เป็นสุข. การกล่าวปรารภ ฌ ล เปหิ ซ้ำอีก เป็นการกล่าวห้ามศัพท์อันมีวิภาสาเป็นอรรถ เช่น อคฺคี ซึ่งไฟ, วธุ ซึ่งหญิงสาว, ปฏุ ซึ่งคนฉลาด, พุทธึ ซึ่งคนมีปัญญา. **(๑.๓๒)** ในเพราะเหตุมี อำ วิภัติ และการอาเทส และ ปัจจัยเป็นต้น และความเป็นเป็นนิมิต อ.การลบสระหน้า ย่อมมี อนึ่ง ครั้นเมื่อการลบซึ่งสระ อันอาจารย์ทำแล้ว ความเป็นปกติ ย่อมมีได้. ในเพราะเหตุมี อำ วิภัติ และการอาเทส และปัจจัยเป็นต้น และความเป็นเป็นนิมิต มีการลบสระหน้า ปกติ ย่อมมี ในเมื่ออาจารย์ทำการลบสระหน้า เช่น ปุริสำ – ปุริส + อำ. ลบสระหน้าด้วยสูตรนี้ เป็นตัวอย่างการลบเพราะ อำ. อิตฺถี ปุริสำ กาเมติ. หญิง ย่อมกำหนัด ซึ่งบุรุษ. ปริเส – ปุริส + โย. อาเทส โย เป็น เอ ตัวอย่างการบลเพราะการอาเทส. อิตฺถี ปุริเส กาเมติ. หญิง ย่อมรักใคร่ ซึ่งบุรุษทั้งหลาย. ปาปำ – ปาป + อำ. ชโน ปาปำ กโรติ. ชน ย่อมทำ ซึ่งบาป. ปาเป – ปาป + โย. ชโน ปาเป กโรติ. ชน ย่อมทำ ซึ่งบาปท. ปาปิโย – ปาป + อิย. ตัวอย่างการลบเพราะปัจจัย, ชโน ปาปิโย ชน เป็นบาป กว่า. ปาปิฏฺโฐ – ปาป + อิฏฺฐ. ตัวอย่างการลบเพราะปัจจัย, ชโน ปาปิฏฺโฐ ชน เป็นบาป ที่สุด. ถามว่า บทว่า อมาเทสปจฺจยาทิมฺหิ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า อมาเทสปจฺจยาทิมฺหิ มีการห้ามมิให้มีการลบสระหน้า เป็นประโยชน์ เช่น อปฺปมาโท อมตำ ปทำ. ความไม่ประมาท เป็นทางไม่ตาย. ถามว่า บทว่า สรโลเป มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า สรโลเป มีไว้เพื่อห้ามความเป็นปกติ เป็นประโยชน์ เช่น ปุริสสฺส – ปุรส + ส. ชโน ปุริสสฺส ธนำ เทติ. ชน ย่อมให้ทรัพย์ แก่บุรุษ. ทณฺฑินำ – ทณฑี + อำ.รัสสะ อี เป็น อิ, อาเทส อำ เป็น นำ.ชโน ทณฺฑินำ ปสฺสติ. ชน ย่อมเห็น คนมีไม้เท้า. การถือเอา จ ศัพท์ มีอวธารณะเป็นอรรถ – คือ มีการห้ามมิให้ลบสระ และความเป็นปกติ เป็นอรรถ เช่น...ภิกฺขุนี – นางภิกษุณี, คหปตานี หญิงแม่เจ้าเรือน – แม่บ้าน.อนึ่งความเป็นสนธิซ้ำอีก ย่อมมี ด้วยความเป็นกิริยาสามารถระบุถึงความเป็นปกติได้ เช่น...เสยฺโย พระพุทธเจ้าประเสริฐกว่า, เสฏฺโฐ พระพุทธเจ้าประเสริฐที่สุด, เชยฺโย พระพุทธเจ้าเจริญกว่า, เชฏฺโฐพระพุทธเจ้าเจริญที่สุด. (๑.๓๓) ก็ แม้ในเพราะวิภัตติฝ่ายเอกวจนะและ โย ท.เป็นนิมิตอ.สระอันมิใช่ ฆ (คือ อา อี อู) ย่อมถึงซึ่งการรัสสะ. ในเพราะวิภัตติเหล่านี้คือ เอกวจนะ และ โย, สระ อันมิใช่ ฆ ย่อมถึงการรัสสะ เช่น อิตฺถี – อำ. ตั้ง อี ชื่อ ป ด้วยสูตรว่า เต อิตฺถิยิ ยาโป, รัสสะ อี เป็น อิ ด้วยสูตรนี้, อาเทส อำ เป็น นิคคหิต ด้วยสูตรว่า อำ โม นิคคหิตำ ฌลเปหิ, ชโน อิตฺถึ ปสฺสติ. ชน ย่อมเห็น ซึ่งหญิง. อิตฺถิโย - อิตฺถี + โย. รัสสะ อี เป็น อิ ด้วยสูตรนี้. ชโน อิตฺถิโย ปสฺสติ. ชน ย่อมเห็น ซึ่งหญิง ท. อิตฺถิยา – อิตฺถี + นา. รัสสะ อี เป็น อิ, อาทเส นา เป็น

ยา. อิตฺถิยา กมิมํ กตๅ. กรรม อันหญิง ทำแล้ว. วธุ– วธู + อำ. รัสสะ อู เป็น อุ, อาเทส อำ วิภัตติ เป็นนิคคหิต. ชโน วธุ ปสฺสติ. ชน ย่อมเห็น ซึ่งหญิงสาว. วธุโย – วธู + โย. รัสสะ อู เป็น อุ, ชโน วธุโย ปสฺสติ. ชน ย่อมเห็น ซึ่งหญิงสาว ท. วธุยา – วธู + นา. วธุยา กมฺมํ กตๅ. กรรม อันหญิงสาว กระทำแล้ว. ทณฺฑินำ – ทณฺฑี + อำ. รัสสะ อี เป็น อิ, อาเทส อำ เป็น นำ. ชโน ทณฺฑินำ ปสฺสติ. ชน ย่อมเห็น ซึ่งคนมีไม้เท้า. ทณฺฑิโน – ทณฺฑี + โย. รัสสะ อี เป็น อิ , อาเทส โย เป็น โน. ชโน ทณฺฑิโน ปสฺสติ. ชน ย่อมเห็น ซึ่งคนมีไม้เท้า ท. ทณฺฑินา – ทณฺฑี + นา. รัสสะ อี เป็น อิ. ทณฺฑินา กมฺมำ กตๅ. กรรม อันชนผู้มีไม้เท้า ทำแล้ว. สยมฺภุ – สยมฺภู + อำ. รัสสะ อู เป็น อุ, อาเทส อำ เป็น นิคคหิต. ชโน สยมฺภุ ปสฺสติ. ชน ย่อมเห็น ซึ่งพระสยัมภูพุทธเจ้า สยมฺภุโน – สยมฺภู + โย. รัสสะ อู เป็น อุ, อาเทส โย เป็น โน. ชโน สยมฺภุโน ปสฺสติ. ชน ย่อมเห็น ซึ่งพระสยัมภูพุทธเจ้า ท. สยมฺภุนา – สยมฺภู + นา. รัสสะ อู เป็น อุ. สยมฺภุนา ธมฺโม เทสิโต. ธรรม อันพระสยัมภูพุทธเจ้า แสดงแล้ว. ถามว่า บทว่า อโฆ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า อโฆ มีไว้เพื่อห้ามมิให้มีการรัสสะเป็นประโยชน์ เช่น กญฺญาโย – กญฺญา + โย. ยุวา กญฺญาโย สิเนหติ. ชายหนุ่ม ย่อมรัก ซึ่งนางสาวน้อย ท. กญฺญาย – กญฺญา + นา. อติจโร กญฺญาย กโต. การประพฤติล่วงละเมิด อัน นางสาวน้อย ทำแล้ว. ถามว่า บทว่า เอกวจนโยสฺวปิจ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า เอกวจนโยสฺวปิจ มีไว้เพื่อห้ามมิให้มีการรัสสะเป็นประโยชน์ เช่น อิตฺถีหิ – ออตฺถี + หิ. อิตฺถีหิ กมฺมำ กตๅ. กรรม อันหญิง ท. ทำแล้ว. สยมฺภูหิ – สยมฺภู + หิ.สยมฺภูหิ ธมฺโม เทสิโต. ธรรม อันพระสยัมภู พูทธเจ้า ทรงแสดงแล้ว. การถือเอา จ ศัพท์ มีอวธารณะเป็นอรรถ คือ มีการห้ามสระ อันมิใช่ ฆ ถึง ความเป็น รัสสะเป็น อรรถ อุ. นทึ – นที + อำ. ชโน นทึ ตรติ. ชน ย่อมข้าม ซึ่งแม่น้ำ. นทิยา – นที + นา. วาโต นทิยา ตรงฺคำ กโรติ. ลม ย่อมทำ ซึ่งคลื่น ด้วยแม่น้ำ. นทิโย – นที + โย. นทิโย สมุทฺทำ สนฺทนฺติ. แม่น้ำ ท. ย่อมไหลไป สู่สมุทร. ด้วย อปิ ศัพท์ สระอันมิใช่ ฆ ย่อมไม่ถึงความ เป็นรัสสะ เช่น อิตฺถี – อิตฺถี + สิ. อิตฺถี เคหา นิสีทติ. สตรี ย่อมนั่ง ในเรือน. ภิกฺขุนี – ภิกขุนี + สิ. ภิกฺขุนี กุฏิยำ นิสีทติ. นางภิกษุณี ย่อมนั่ง ในกุฏี. (๑.๓๔) ในเพราะสิวิภัตติเป็นนิมิต อ.ลิงค์ ท. อัน มิใช่นปุสกลิงค์ (คือ อิตถีลิงค์แลปุงลิงค์) ย่อมไม่ถึงความเป็นรัสสะ. ในเพราะสิวิภัตติเป็นนิมิตลิงค์อัน มิใช่นปุสกลิงค์ (คืออิตถีลิงค์และปุงลิงค์) ย่อมไม่ถึงความเป็นรัสสะเช่น อิตฺถี – อิตฺถี + สิ. ลบ สิ วิภัติ ด้วยสูตรว่า เสสโต โลปำ คสิปิ, ไม่ต้องทีฆะด้วยสูตรนี้. อิตฺถี เคเห ติฏฺฐติ. สตรี ย่อมยืนอยู่ ใน เรือน. ทณฺฑี – ทณฺฑี + สิ. ทณฺฑี ปเถ ติฏฺฐติ คนมีไม้เท้า ย่อมยืนอยู่ ข้างทาง. สยมฺภู – สยมฺภู + สิ. สยมฺภู อากาเส นิสชฺชติ. พระสยัมภูพุทธเจ้า ย่อมนั่ง ในกลางอากาศ. วธู – วธู + สิ. วธู เคเห ติฏฺฐติ. หญิงสาว ย่อมยืนอยู่ ในเรือน. ภิกฺขุนี – ภิกฺขุนี + สิ. ภิกฺขุนี กุฏิยำ วสติ. ภิกษุณี ย่อมยืนอยู่ ในกระท่อม. ถามว่า บทว่า สิสฺมึ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า สิสฺมึ มีไว้เพื่อห้ามการ ปฏิเสธการรัสสะ เป็นประโยชน์ เช่น โภติ อิตฺถี – อิตฺถี + คสิ. โภติ อิตฺถี. แนะ หญิงผู้เจริญ. โภติ วธุ – โภตี + คสิ, วธู + คสิ. โภติ วธุ. แน่ะหญิงสาว ผู้เจริญ. โภ ทณฺฑิ – ทณฺฑี + คสิ. โภ ทณฺฑิ. แน่ะคนมีไม้เท้า ผู้เจริญ. โภ สยมฺภุ – สยมฺภู + คสิ. โภ สยมฺภุ. ข้าแต่พระสยัมภูพุทธเจ้า ผู้เจริญ. ถามว่า บทว่า อนปุสกานิ มีไว้เพื่อประโยนช์อะไร ? ตอบว่า บทว่า อนปุสกานิ มีไว้เพื่อห้ามการ ปฏิเสธการรัสสะ เป็นประโยชน์ เช่น สุขการิ – สุขการี + สิ. ลบ สิ รัสสะ อี เป็น อิ. สุขการิทานำ ทาน มีปกติสร้างความสุข. สุขการิ สีลำ. ศีล มีปกติสร้างความสุข. สีฆยายิ – สีฆยายี + สิ. ลบ สิ รัสสะ อี เป็น อิ, สีฆยายิ จิตฺตำ จิต มีปกตไปเร็ว. (๑.๓๕) อ.การอาเทสเป็น อินฺนำ แห่ง นำ วิภัติ

อันอยู่เบื้องหลัง แต่ศัพท์มี อุภ เป็นต้น ย่อมมี. มีการอาเทส นำ วิภัติ อันอยู่เบื้องหลัง สังขยา มีอาทิอย่างนี้ คือ อุภ เป็น อินฺนำ เช่น อุภินฺนำ – อุภ + นำ. อาเทส นำ เป็น อินฺนำ ด้วยสูตรนี้, ลบสระหน้า อุภินฺนำ ชายปตีนำ ชนานำ ธนำ มหนฺตำ โหติ. ทรัพย์ ของชนสองคน คือ เมียและผัว มีมาก. ทฺวินฺนำ – ทฺวิ + นำ. วิธีทำตัวและแปล เหมือนกันกับ อุภินฺนำ. ถามว่า บทว่า อุภาทิโต มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า อุภาทิโต มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทสเป็น อินฺนำ เป็นประโยชน์ เช่น อุภเยสำ - อุภย + นำ. อาเทส อ ที่สุดเป็น เอ ด้วยสูตรว่า สพฺพนามานมฺหิ จ, อาเทส นำ เป็น สำ ด้วยสูตรว่า สพฺพโต นำ สำสานำ. อุภเยสำ ชายปตีนำ ชนานำ ธนำ อตฺถิ. ทรัพย์ ของชนสองคน คือ เมียและผัว มีอยู่. (๑.๓๖) อ. การอาเทสเป็น อิณฺณำ และ อิณฺณนฺนำ ท. แห่ง นำ วิภัติ อันอยู่เบื้องหลังแต่สังขยาท. คือ ติ ย่อมมี มีการอาเทสเหล่านี้ คือ อิณฺณำ อิณฺณนฺนำ แห่ง นำ วิภัตติอันอยู่เบื้องหลังสังขยา คือ ติ เช่น ติณฺณำ, ติณฺณนฺนำ – ติ + นำ. อาเทส นำ เป็น อิณฺณำ อิณฺณนฺนำ ด้วยสูตรนี้. ติณฺณำ, ติณฺณนฺนำ ชายปติปุตฺตานำ ธนำ อตฺถิ. ทรัพย์ ของชนสามคน คือ มารดา บิดา และบุตร มีอยู่. ถามว่า บทว่า ตีหิ มีไว้เพื่อประโยชน์อไร ? ตอบว่า บทว่า ตีหิ มีไว้เพื่อห้ามมิให้มีการอาเทส นำ เป็น อิณฺณำ อิณฺณนฺนำ เป็นประโยชน์ เช่น ทฺวินฺนำ – ทฺวิ + นำ. อาเทส นำ เป็น อินฺนำ ด้วยสูตรว่า อุภาทิโต นมินฺนำ. ทฺวินฺนำ ชายปตีนำ ชนานำ ธนำ อตฺถิ. ทรัพย์ ของชนสองคน คือ เมียและผัว มีอยู่. (๑.๓๗) ในเพราะ โย วิภัตติ ท. ซึ่งมี นิ อักษร และการลบที่อาจารย์ทำแล้วเป็นนิมิต อ.สระ ท. อันเป็นเบื้องต้น ย่อมถึงซึ่งการทีฆะ. ในเพราะ โย วิภัติ ท. ซึ่งมี นิ อักษร และการลบที่อาจารย์ทำแล้ว (หมายถึงอาเทส โย เป็น นิ บ้าง ลบ โย บ้าง) สระเบื้องต้นทั้งหมด ย่อมถึงการทีฆะ เช่น อคฺคี – อคฺคิ + โย. ลบ โ ด้วยสูตรว่า ฆปโต จ โยนำ โลโป, ทีฆะ อิ เป็น อี ด้วยสูตรนี้. ชโน อคฺคี ปสฺสติ. ชน ย่อมเห็น ซึ่งไฟทั้งหลาย. ภิกฺขู - ภิกฺขุ + โย. ลบ โย (อ้างสูตร) อาเทส อุ เป็น อู ด้วยสูตรนี้. ชโน ภิกฺขู ปสฺสติ. ชน ย่อมเห็น ซึ่งภิกษุทั้งหลาย. รตฺตี – รตฺติ + โย. ลบ โย ทีฆะ อิ เป็น อี. รตฺตี อติกฺกนฺตา. ราตรี ท. ผ่านไปแล้ว. ยาคู – ยาคุ + โย. ลบ โย ทีฆะ อุ เป็น อู. ยาคู ข้าวต้ม ท., ซึ่งข้าวต้ม ท. อฏฺฐี – อฏฺฐิ + โย. ลบ โย ทีฆะ อิ เป็น อี. อฏฺฐี กระดูก ท., ซึ่งกระดูก ท. อฏฺฐีนิ – อฏฺฐิ + โย. อาเทส โย เป็น นิ ด้วยสูตรว่า โยนำ นิ นปุสเกหิ, ทีฆะ อิ เป็น อี ด้วยสูตรนี้ อฏฺฐีนิ กระดูก ท., ซึ่งกระดูกทั้งหลาย. อายู – อายุ + โย. ลบ โย ทีฆะ อุ เป็น อู. อายู อายุ ท., ซึ่งอายุ ท. อายูนิ – อายุ + โย. อาเทส โย เป็น นิ ด้วยสูตรว่า โยนำ นิ นปุสเกหิ, ทีฆะ อุ เป็น อู ด้วยสูตรนี้, อายูนิ อายุ ท. ซึ่งอายุทั้งหลาย. สพฺพานิ – สพฺพ + โย.อาเทส โย เป็น นิ, ทีฆะ อ เป็น อา. สพฺพานิ วตฺถูนิ. วัตถุทั้งหลาย ทั้งปวง. ยานิ – ย + โย. อาเทส โย เป็น นิ, ทีฆะ อ เป็น อา. ยานิ วตฺถูนิ. วัตถุ ท. เหล่าใด. ตานิ – ต + โย. ตานิ วตฺถูนิ. วัตถุ ท. เหล่านั้น. กานิ – ก + โย. กานิ วตฺถูนิ. วัตถุ ท. เหล่าไร. อมูนิ – อมุ + โย. อาเทส โย เป็น นิ, ทีฆะ อุ เป็น อู. อมูนิ วตฺถูนิ. วัตถุ ท. เหล่าโน้น. อิมานิ – อิม + โย. อิมานิ วตฺถูนิ. วัตถุ ท. เหล่านี้. ถามว่า บทว่า โยสุ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า โยสุ มีไว้เพื่อห้ามมิให้ทีฆะ เป็นประโยชน์ เช่น อคฺคิ – ไฟ, ภิกขุ – ภิกษุ, รตฺติ – ราตรี, สพฺโพ – ทั้งปวง, โย ชนใด, โส ชนนั้น, โก ใคร, อมุโก คนโน้น. ถามว่า บทว่า กตนิการโลเปสุ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า กตนิการโลเปสุ มีไว้เพื่อห้ามมิให้ทำการทีฆะเป็นประโยชน์ เช่น อิตฺถิโย หญิงทั้งหลาย, วธุโย หญิงสาวทั้งหลาย, สยมฺภุโน พระสยัมภูพุทธเจ้าทั้งหลาย. การปรารภถือเอาซ้ำอีก มีการแสดงถึงการทำทีฆะแน่นอนเป็นประโยชน์ เช่น อคฺคี – อคฺคิ +โย. ลบ โย ทีฆะ อิ เป็น อี. อคฺคี ไฟทั้งหลาย. ภิกฺขู – ภิกฺขุ + โย. ภิกขู ภิกษุทั้งหลาย. รตฺตี

– รตฺติ + โย. รตฺตี ราตรีทั้งหลาย. ยานิ – ย + โย. ยานิ วตฺถูนิ วัตถุทั้งหลาย เหล่าใด. ตานิ – ต + โย. ตานิ วตฺถูนิ วัตถุทั้งหลาย เหล่านั้น กตมานิ – กตม + โย. กตมานิ วตฺถูนิ วัตถุทั้งหลาย เหล่าไหน. (๑.๓๘) อนึ่ง ในเพราะวิภัตติเหล่านี้ คือ สุ นำ และ หิ เป็นนิมิต อ.สระ ท. ย่อมถึง ซึ่งการทีฆะ. อนึ่ง ในเพราะวิภัตติเหล่านี้ คือ สุ นำ และ หิ เป็นนิมิต สระทั้งหลาย ทั้งปวง ย่อมถึงการทีฆะ เช่น อคฺคีสุ – อคฺคิ + สุ. ทีฆะ อิ เป็น อี ด้วยสูตรว่า สุนำหิสุ จ. อาภา อคฺคีสุ ติฏฺฐติ. รัศมี ย่อมตั้งอยู่ ในไฟทั้งหลาย. อคฺคีนำ – อคฺคิ + นำ. ทีฆะ อิ เป็น อี ด้วยสูตรนี้. อคฺคีนำ ธูโม อตฺถิ. ควัน แห่งไฟทั้งหลาย มีอยู่. อคฺคีหิ – อคฺคิ + หิ. ทีฆะ อิ เป็น อี ด้วยสูตรนี้. ชโน อคฺคีหิ ติณำ ฌาเปติ. ชน ย่อมเผา ซึ่งหญ้า ด้วยไฟทั้งหลาย. รตฺตีสุ – รตฺติ + สุ. ชโน รตฺตีสุ เสติ. ชน ย่อมนอน ในกลางคืนทั้งหลาย. รตฺตีนำ – รตฺติ + นำ. รตฺตีนำ ยาโม อตฺถิ. ยาม แห่งราตรีทั้งหลาย มีอยู่. รตฺตีหิ – รตฺติ + หิ. รตฺตีหิ อนฺธกาโร กโต. ความมืด อันราตรีทั้งหลาย ทำแล้ว. ภิกฺขูสุ – ภิกฺขุ + สุ. ภิกฺขูสุ สีลำ ปติฏฺฐิตำ. ศีล ตั้งอยู่แล้ว ในภิกษุทั้งหลาย. ภิกฺขูนำ – ภิกฺขุ + นำ. ภิกฺขูนำ ปริกฺขาโร อตฺถิ. บริขาร ของภิกษุทั้งหลาย มีอยู่. ภิกฺขูหิ – ภิกฺขุ + หิ. ภิกฺขูหิ ธมฺโม เทสิโต. ธรรม อันภิกษุทั้งหลาย แสดงแล้ว. ถามว่า บทว่า เอเตสุ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า เอเตสุ มีไว้เพื่อห้ามมิให้ทีฆะเป็นประโยชน์ เช่น อคฺคินา – อคฺคิ + นา.อคฺคินา ภตฺตำ ปจติ. ชน ย่อมหุง ซึ่งข้าว ด้วยไฟ. ปาณินา – ปาณิ + น. ปาณินา กมฺมำ กโรติ. ชน ย่อมทำ ซึ่งกรรมด้วยมือ. การถือเอาซึ่ง จ ศัพท์ มีอวธารณะคือการห้ามทีฆะสระเบื้องต้นเป็นประโยชน์ เช่น สุเขตฺเตสุ พฺราหฺมจารีสุ ทกฺขิณำ ปติฏฺฐเปถ. พวกท่าน จงตั้งไว้ซึ่งทักษิณาทาน ในสมณะพราหมณ์ทั้งหลาย ผู้เป็นเนื้อนาบุญที่ดี. ธมฺมมกฺขาหิ. ท่านจงกล่าวธรรม. ภิกฺขูนำ ทตฺวา สเกหิ ปาณิภิ. ให้ทาน แก่ภิกษุ ท. ด้วยมือของตน. (๑.๓๙) ในเพราะวิภัตติเหล่านี้ คือ สุ นำ และ หิ เป็นนิมิตเหตุ อ.สระอันเป็นที่สุด แห่งศัพท์สังขยา ท. มี ปญฺจ เป็นต้น ย่อมถึง ซึ่งความเป็น อ. ในเพราะวิภัตติเหล่านี้คือ สุ นำ และ หิ เป็นนิมิตเหตุ สระอันเป็นที่สุดแห่งศัพท์สังขยาท. มี ปญฺจ เป็นต้น (มี อฏฺฐารส เป็นที่สุด) ย่อมถึงความเป็น อ เช่น ปญฺจสุ – ปญฺจ + สุ. อาเทสสระ อ ที่สุดแห่ง ปญฺจ เป็น อ ด้วยสูตรนี้. ปญฺจสุ สีลำ ปติฏฺฐตำ. ศีล ตั้งอยู่แล้ว ในชนทั้งหลาย ห้า. ปญฺจนฺนำ–ปญฺจ + นำ. อาเทสสระออันเป็นที่สุดแห่งปญฺจเป็นอ, ลงนอาคม ด้วยสูตรว่า โน จ ทฺวาทิโต นำมฺหิ. ปญฺจนฺนำ รชฺชำ อตฺถิ. รัชสมบัติ ของกษัตริย์ทั้งห้า มีอยู่. ปญฺจหิ – ปญฺจ + หิ. อาเทส อ อันเป็นที่สุดแห่ง ปญฺจ เป็น อ ด้วยสูตรนี้. ปญฺจหิ อิสีหิ ภาวนากมฺมำ กตำ. ภาวนากรรมอันฤาษีทั้งหลาย ห้า ทำแล้ว.ศัพท์สังขยาต่อไปนี้ มีวิธีทำตัวเหมือน ปญฺจ ดังกล่าว ฉสุ...ในชน ท. หก, ฉนฺนำ ชนานำ แห่งชน ท. หก, ฉหิ ชเนหิ อันชน ท. หก. สตฺตสุ ชเนสุ. ในชน ท, เจ็ด. สตฺตนฺนำ ชนานำ. แห่งชน ท. เจ็ด, สตฺตหิ ชเนหิ อันชน ท. เจ็ด. อฏฺฐสุ ชเนสุ. ในชน ท. แปด, อฏฺฐนฺนำ ชนานำ แห่งชน ท. แปด, อฏฺฐหิ ชเนหิ อันชน ท. แปด.นวสุ ชเนสุ. ในชน ท. เก้า, นวนฺนำ ชนานำ. แห่งชน ท. เก้า, นวหิ ชเนหิ. อันชน ท. เก้า. ถามว่า บทว่า ปญฺจทีนำ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า ปญฺจทีนำ มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทสเป็น อ เป็นประโยชน์ เช่น ทฺวีสุ – ทฺวิ + สุ. ทฺวีสุ ชเนสุ. ในชน ท. สอง. ทฺวินฺนำ – ทฺวิ + นำ. ทฺวินฺนำ ชนานำ. แห่งชน ท. สอง. ทฺวีหิ – ทฺวิ + หิ. ทฺวีหิ ชเนหิ. ด้วยชน ท. สอง. การแสดงถึงภาวศัพท์ว่า อตฺตำ อันอาจารย์ทำไว้เพื่อลง ส อาคมสองตัว เช่น จตสฺสนฺนำ – จตุ + นำ. จตสฺสนฺนำ อิตฺถีนำ ธนำ อตฺถิ. ทรัพย์ ของหญิง ท. สี่ มีอยู่. ติสฺสนฺนำ – ติ + นำ. ติสฺสนฺนำ อิตฺถีนำ ธนำ อตฺถิ. ทรัพย์ ของหญิง ท. สาม มีอยู่. ติสฺสนฺนำ เวทนานำ ปวตฺติ อตฺถิ. ความเป็นไป แห่งเวทนา ท. สาม มีอยู่. (๑.๔๐) ในเพราะ อินี ปัจจัยที่อยู่เบื้องหลังเป็นนิมิต อ. อิ อันเป็นที่สุดแห่ง

ปติ ศัพท์ ย่อมถึงความเป็น อ. ในเพราะ อินี ปัจจัยที่อยู่เบื้องหลังเป็นนิมิต สระ อิ อันเป็นที่สุดแห่ง ปติ ย่อมถึงความเป็น อ อุ. คหปตานี – คหปติ + อินี. ลง อินีปัจจัย ด้วยสูตรว่า ปติภิกฺขุราชีการนฺเตหิ อินี,อาเทส อิ ที่สุดแห่ง ปติ เป็น อ ด้วยสูตรนี้, ลบสระ อิ ด้วยสูตรว่า วาปโร อสรูปา, อาเทส สระ อ ข้างหน้าเป็น อา ด้วยสูตรว่า ปุพฺโพ จ, คหปตานี หญิงผู้เป็นเจ้าแห่งเรือน – แม่บ้าน ถามว่า บทว่า อินิมฺหิ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า อินิมฺหิ มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทสเป็น อ เป็นประโยชน์ เช่น คหปติ – คหปติ บุรุษผู้เป็นเจ้าแห่งเรือน – พ่อบ้าน. (๑.๔๑) ในเพราะโยวิภัตติ ท.ด้วย ในเพราะสุ นำ หิ ท.ด้วย เป็นนิมิตเหตุอ.สระอันเป็นที่สุดแห่งนฺตุ ย่อมถึงความเป็น อ ในเพราะปัจจัยเหล่านี้คือ สุ นำ หิ และ โย เป็นนิมิตเหตุ สระ อุ อันเป็นที่สุดแห่ง นฺตุ ปัจจัย ย่อมถึงความเป็น อ เช่น คุณวนฺเตสุ – คุณวนฺตุ + สุ.อาเทส อุ ที่ นฺตุ เป็น อ ด้วยสูตรนี้,อาเทส อ เป็น เอ ด้วยสูตร หิสุสฺวากาโร เอ. สีลำ คุณวนฺเตสุ ปติฏฺฐิตำ. ศีล ตั้งอยู่แล้ว ในท่านผู้มีคุณทั้งหลาย. คุณวนฺตานำ – คุณวนฺตุ + นำ. อาเทส อุ ที่ นฺตุ เป็น อ ด้วยสูตรนี้, ทีฆะ อ เป็น อา ด้วยสูตรว่า สุนำหิสุ จ. คุณวนฺตานำ ธนำ อตฺถิ. ทรัพย์ ของผู้มีคุณทั้งหลาย มีอยู่. คุณวนฺเตหิ – คุณวนฺตุ + หิ. อาเทส อุ ที่ นฺตุ เป็น อ ด้วยสูตรนี้,อาเทส อ เป็น เอ ด้วยสูตร หิสุสฺวากาโร เอ. คุณวนฺเตหิ กมฺมำ กตำ. กรรม อันท่านผู้มีคุณทั้งหลายกระทำแล้ว. คุณวนฺตา – คุณวนฺตุ + โย. อาเทส อุ ที่ นฺตุ เป็น อ ด้วสูตรนี้, อาเทส โย เป็น อา ด้วยสูตร สพฺพโยนีนมาเอ. คุณวนฺตา ผู้มีคุณทั้งหลาย. คุณวนฺเต – คุณวนฺตุ + โย. อาเทส อุ ที่ นฺตุ เป็น อ ด้วยสูตรนี้, อาเทส โย เป็น เอ ด้วยสูตร สพฺพโยนีนมาเอ. ชโน คุณวนฺเต ปสฺสติ. ชน ย่อมเห็น ซึ่งท่านผู้มีคุณทั้งหลาย. ถามว่า บทว่า นฺตุสฺส มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า นฺตุสฺส มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทสเป็น อ เป็นประโยชน์ เช่น อิสีนำ – อิสิ + นำ. ทีฆะ อิ เป็น อี ด้วยสูตรว่า สุหินำสุ จ. อิสีนำ ปริกฺขาโร อตฺถิ. บริขาร ของฤาษีทั้งหลาย มีอยู่. ถามว่า บทว่า เอเตสุ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า เอเตสุ มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทส อุ เป็น อ เป็นประโยชน์ เช่น คุณวา – คุณวนฺตุ + สิ. เอา นฺตุ กับ สิ เป็น อา ด้วยสูตรว่า อาสิมฺหิ, คุณวา ผู้มีคุณ. ด้วยการถือเอา จ ศัพท์ มีความที่สระ อุ อันเป็นที่สุดแห่ง นฺตุ เป็น อ ได้ในเพราะวิภัติเหล่าอื่น เช่น คุณวนฺตสฺมึ – คุณวนฺตุ + สฺมึ. อาเทส อุ ที่ นฺตุ เป็น อ ด้วย จ ศัพท์ในสูตรว่า นฺตุสฺสนฺโต โยสุ จ. คุณวนฺตสฺมึ สีลำ ปติฏฺฐิตำ. ศีล ตั้งอยู่แล้ว ในท่านผู้มีคุณ. คุณวนฺเตน – คุณวนฺตุ + นา. อาเทส อุ ที่ นฺตุ เ ป็น อ ด้วย จ ศัพท์ในสูตรนี้, อาเทส นา เป็น เอน ด้วยสูตรว่า อโต เนน. คุณวนฺเตน กมฺมำ กตำ. กรรม อันท่านผู้มีคุณ ทำแล้ว. ด้วยการถือเอา อนฺต ศัพท์ มีความที่สระอันเป็นที่สุดแห่ง นฺตุ เป็น อ มีการที่ โย วิภัติ ท. เป็น อิ ด้วย อุ. คุณวนฺติ – คุณวนฺตุ + โย. อาเทส อุ ที่ นฺตุ เป็น อ ด้วยสูตรนี้, อาเทส โย เป็น อิ ด้วย อนฺต ศัพท์ ในสูตรนี้. คุณวนฺติ. ซึ่งท่านผู้มีคุณ ท., ชโน คุณวนฺติ ปสฺสติ. ชน ย่อมเห็น ซึ่งท่านผู้มีคุณทั้งหลาย. **(๑.๔๒)** ในเพราะ อำ และ ส วิภัตติ ท. เป็นนิมิตเหตุ อ.ความที่ นฺตุ ปัจจัยทั้งปวงเป็น อ โดยวิกัปป์ ย่อมมี. ในเพราะปัจจัยเหล่านี้คือ อำ และ ส วิภัติเป็นนิมิตเหตุ มีความที่ นฺตุ ปัจจัยหมดทั้งตัวเป็น อ เช่น สติมำ – สติมนฺตุ + อำ. อาเทส นฺตุ ปัจจัยเป็น อ ด้วยสูตรนี้ อำ คงไว้. สติมำ – สติมนฺตำ. สติมำ ภิกฺขุ ปสฺสติ. ชน ย่อมเห็น ซึ่งภิกษุ ผู้มีสติ. พนฺธุมสฺส - พนฺธุมนฺตุ + ส. อาเทส นฺตุ เป็น อ ด้วยสูตรนี้ ลง ส อาคม. พนฺธุมสฺส – พนฺธุมนฺตสฺส. พนฺธุมสฺส รญฺโญ องฺกำ เทติ. ชาวเมือง ย่อมให้ซึ่งส่วย แก่พระเจ้าพันธุมะ. พนฺธุมำ – พนฺธุมนฺตุ + อำ. อาเทส นฺตุ เป็น อ ด้วยสูตรนี้ คง อำ ไว้. พนฺธุมำ – พนฺธุมนฺตำ. พนฺธุมำ ราชานำ ปสฺสติ. ชน ย่อมเห็น ซึ่งพระเจ้าพันธุมะ. สติมสฺส – สติมนฺตุ + ส. อาเทส นฺตุ เป็น อ ด้วยสูตรนี้, ลง ส อาคม ด้วยสูตรว่า สาคโม เส, สติมสฺส = สติมโต.

สติมสฺส ภิกฺขุโน สุงฺกํ เทติ. พระราชา ย่อมถวาย ซึ่งภาษี แก่ภิกษุผู้มีสติ. ถามว่า บทว่า เอเตสุ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า เอเตสุ มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทสเป็น อ เป็นประโยชน์ เช่น สติมา – สติมนฺตุ + สิ. เอา นฺตุ กับ สิ เป็น อา ด้วยสูตรว่า อาสิมฺหิ. สติมา ภิกฺขุ. ภิกษุ ผู้มีสติ. พนฺธุมา – พนฺธุมนฺตุ + สิ. เอา นฺตุ กับ สิ เป็น อา ด้วยสูตรว่า อาสิมฺหิ.พนฺธุมา ราชา. พระราชา ผู้มีเผ่าพันธ์. (๑.๔๓) ในเพราะ สิ วิภัตติ เป็นนิมิตเหตุ อ.สระอันเป็นที่สุด แห่ง นฺตุ ปัจจัย เป็น อ ย่อมมีโดยวิกัปป์. ในเพราะ สิ วิภัตติ เป็นนิมิต มีความที่สระอันเป็นที่สุดแห่ง นฺตุ ปัจจัย เป็น อ ได้บ้าง เช่น หิมวนฺโต – หิมวนฺตุ + สิ. อาเทส อุ ที่ นฺตุ เป็น อ ด้วยสูตรนี้, เอา สิ เป็น โอ ด้วยสูตรว่า โส ลบสระหน้า ด้วยสูตรว่า สรโลโป. หิมวนฺโต ปพฺพโต. ภูเขา มีหิมะ. ถามว่า บทว่า วา มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า วา มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทสเป็น อ เป็นประโยชน์ เช่น หิมวา – หิมวนฺตุ + สิ. เอา นฺตุ กับ สิ เป็น อา ด้วยสูตรว่า อาสิมฺหิ. หิมวา ปพฺพโต. ภูเขา มีหิมะ. (๑.๔๔) ในเพราะ สิ วิภัตติเป็นนิมิตเหตุ อ.สระอันเป็นที่สุดแห่ง อคฺคิ เป็น อินิ ย่อมเป็น. ในเพราะ สิ วิภัตติเป็นนิมิตเหตุ สระ อิ อันเป็นที่สุดแห่ง อคฺคิ เป็น อินิ ได้บ้าง เช่น อคฺคินิ – อคฺคิ + สิ. อาเทส อิ ที่สุดแห่ง อคฺคิ เป็น อินิ ด้วยสูตรนี้ ลบ สิ ด้วยสูตร เสสโต โลปำ คสิปิ. ปุรโต อคฺคินิ. ไฟ ย่อมลุกลามไป ข้างหน้า. ถามว่า บทว่า วา มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า วา มีไว้เพื่อประโยชน์ คือ ห้ามมิให้อาเทสเป็น อินิ เช่น อคฺคิ – อคฺคิ + สิ. ลบ สิ, อคฺคิ อันว่า ไฟ. (๑.๔๕) ในเพราะ โย วิภัตติเป็นนิมิต อ.สระ อิ อันชื่อว่า ณ มีรัสสะอันอาจารย์มิได้ทำแล้ว ย่อมถึง ความเป็น อ ได้. ในเพราะ โย วิภัตติเป็นนิมิต สระ อิ อันมีชื่อว่า ณ มีรัสสะอันอาจารย์มิได้ทำแล้ว ย่อมถึงความ เป็น อ ได้ อุ. อคฺคโย – อคฺคิ + โย. อาเทส อิ อันชื่อว่า ณ เป็น อ ด้วยสูตรนี้, อคฺคโย ไฟทั้งหลาย. มุนโย – มุนิ + โย. มุนโย. ผู้รู้ทั้งหลาย. คหปตโย – คหปติ + โย. คหปตโย คฤหบดีทั้งหลาย. ถามว่า บทว่า โยสุ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า โยสุ มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทสเป็น อ เป็นประโยชน์ เช่น อคฺคีสุ – อคฺคิ + สุ. ทีฆะ อิ เป็น อี ด้วยสูตรว่า สุ นำ หิ สุ จ. อคฺคีสุ อาภา ติฏฺฐนฺติ. รัศมีทั้งหลาย ย่อมตั้งอยู่ ในไฟทั้งหลาย. ถามว่า บทว่า อกตรสฺโส มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า อกตรสฺโส มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทสเป็น อ เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่า ทณฺฑิโน – ทณฺฑี + โย. อาเทส โย เป็น โน, รัสสะ อี เป็น อิ, ทณฺฑิโน คนมีไม้เท้าทั้งหลาย. ถามว่า บทว่า โฌ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า โฌ มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทสเป็น อ เป็นประโยชน์ เช่น รตฺติโย – รตฺติ + โย. ราตรีทั้งหลาย. (๑.๔๖) ในเพราะ เว และโว ท.เป็นนิมิตเหตุ อ.สระ อุ อันมีชื่อว่าลมีรัสสะอันอาจารย์มิได้ทำแล้วย่อมถึงความเป็น อ. ในเพราะวิภัตยาเทสเหล่านี้ คือ เว และ โว เป็นนิมิตเหตุ อุวรรณะ อันมีชื่อว่า ล มีรัสสะอันอาจารย์มิได้ทำแล้ว ย่อมถึงความเป็น อ เช่น ภิกฺขเว – ภิกฺขุ + โย. อาเทส โย เป็น เว ด้วยสูตรว่า อกตรสฺสา ลโต ยฺวาลปนสฺส เว โว, อาเทส อุ เป็น อ ด้วยสูตรนี้, ภิกฺขเว ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย. ภิกฺขโว – ภิกฺขุ + โย. อาเทส โย เป็น โว, อาเทส อุ เป็น อ ภิกฺขโว ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย. เหตเว – เหตุ + โย. มีวิธีทำตัวเหมือน ภิกฺขเว , เหตเว แน่ะเหตุทั้งหลาย. เหตโว –เหตุ + โย. เหตโว แน่ะเหตุทั้งหลาย. ถามว่า บทว่า อกตรสฺโส มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า อกตรสฺโส มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทสเป็น อ เป็นประโยชน์ เช่น สยมฺภุโว – สยมฺภู + โย. อาเทส อู เป็น อุว ด้วย จ ศัพท์ในสูตรว่าโอ สเร จ, อาเทส โย เป็น โอ, สยมฺภุโว พระสยัมภูพุทธเจ้าทั้งหลาย. เวสฺสภุโว – เวสฺสภู + โย. เวสฺสภุโว พระเวสสภูพุทธเจ้าทั้งหลาย. ปราภิภุโว – ปราภิภู + โย. ปราภิภุโว ความเสื่อมทั้งหลาย. ถามว่า บทว่า เวโวสุ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า เวโวสุ มีไว้

เพื่อห้ามมิให้อาเทสเป็น อ ด้วยสูตรนี้ เป็นประโยชน์ เช่น เหตุนา – เหตุ + นา. เหตุนา กมฺมํ กโรติ. ชน ย่อมทำ กรรม ด้วยเหตุ. เกตุนา – เกตุ + นา. เกตุนา กมฺมํ กโรติ. ชน ย่อมทำ กรรม ด้วยธง. เสตุนา – เสตุ + นา. เสตุนา นทึ ตรติ. ชน ย่อมข้าม แม่น้ำ ด้วยสะพาน. (๑.๔๗) ในเพราะ อี ปัจจัย อยู่เบื้องหลังเป็นนิมิตเหตุ อ.สระ อะ อันเป็นที่สุด แห่งศัพท์ ท. มี มาตุล เป็นต้น ย่อมถึงซึ่งความเป็น อาน. ในเพราะ อี ปัจจัย อยู่เบื้องหลังเป็นนิมิตเหตุ สระ อะ อันเป็นที่สุดแห่งศัพท์ทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ คือ มาตุล ถึงความเป็น อาน เช่น มาตุลานี – มาตุล + อี.อาเทส อ อันเป็นที่สุด แห่ง มาตุล เป็น อาน ด้วยสูตรนี้.มาตุลานี อันว่า ป้า-น้า. อยฺยกานี – อยฺยก + อี. อาเทส อ อันเป็นที่สุด แห่ง อยฺยก เป็น อาน, อยฺยกานี อันว่า ย่า. วรุณานี – วรุณ + อี. อาเทส อ อันเป็นที่สุด เป็น อาน. วรุณานี อันว่าหญิงแม่มด. ถามว่า บทว่า อีกาเร มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า อีกาเร มีไว้เพื่อห้ามมิให้เป็น อาน เป็นประโยชน์ เช่นภิกขุนี อันว่านางภิกษุณี, ชาลินี ตัณหาดังตาข่าย, คหปตานี แม่เจ้าเรือน. ด้วยการถือเอาซึ่ง อานตฺต ศัพท์ มีการอาเทส ที ศัพท์ แห่งบทนี้คือ นที พร้อมกับวิภัตติเป็น โข, ชา และ ชา ในเพราะวิภัตติเหล่านี้ คือ โย นา และ ส เช่น นชฺโข – นที + โย. อาเทส ที กับ โย วิภัติ เป็น โข ด้วย อานตฺต ศัพท์ในสูตรนี้ ลง ช สทิสเทวภาว. นชฺโข สนฺทนฺติ. แม่น้ำทั้งหลาย ย่อมไหลไป. นชฺชา – นที + นา. อาเทส ที กับ นา วิภัตติเป็น ชา ด้วย อานตฺต ศัพท์ในสูตรนี้ ลง ช สทิสเทวภาว. นชฺชา กตํ ตรงฺคํ. คลื่น อันแม่น้ำ ทำแล้ว. นชฺชา – นที + ส. อาเทส ที กับ ส วิภัติเป็น ชา ด้วยอานตฺต ศัพท์ ในสูตรนี้ ลง ช สทิสเทวภาว.นชฺชา เนรญฺชรายตีเร มธุปายาสํ ภุญฺชติ โพธิสตฺโต. พระโพธิสัตว์ เสวยข้าวมธุปายาส ที่ฝั่งแห่งแม่น้ำเนรัญชรา. (๑.๔๘) อ.การอาเทสเป็น มหา และ ภิ และ มฺหิ ท. แห่ง สฺมา วิภัตติ และ หิ วิภัตติ และ สฺมึ วิภัตติ ท. ย่อมมี โดยวิกัปป์ (อาเทส สฺมา เป็น มฺหา, หิ เป็น, สฺมึ เป็น มฺหิ).มีการอาเทสศัพท์เหล่านี้ คือ มฺหา ภิ มฺหิ แห่งวิภัตติเหล่านี้ คือ สฺมา หิ สฺมึ อันอยู่เบื้องหลังแต่ลิงค์ทั้งปวงได้บ้าง ตามลำดับ เช่น ปุริสมฺหา – ปุริส + สฺมา. อาเทส สฺมา เป็น มฺหา ด้วยสูตรนี้, ปริสมฺหา = ปุริสสฺมา. ชโน ปุริสมฺหา อปเปติ. ชน ย่อมเว้น จากบุรุษ. ปุริเสภิ – ปุริส + หิ. อาเทส อ ที่สุดแห่ง ปุริส เป็น เอ ด้วยสูตรว่า หิสฺสฺวากาโร เอ อาเทส หิ เป็น ภิ ด้วยสูตรว่า สฺมาหิสฺมีนํ มหาภิมฺหิ วา, ปุริเสภิ = ปุริเสหิ. ปุริเสภิ กมฺมํ กตํ. กรรม อันบุรุษทั้งหลาย ทำแล้ว.ปุริสิมฺหิ – ปุริส + สฺมึ. อาเทส สฺมึ เป็น มฺหิ ด้วยสูตรนี้ ปุริสิมฺหิ = ปุริสสฺมึ. ปุริสมฺหิ สีลํ ปติฏฺฐิตํ. ศีล ตั้งอยู่แล้ว ในบุรุษ. ถามว่า บทว่า สฺมาหิสฺมีนํ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า สฺมาหิสฺมีนํ มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทสเป็น มฺหา และ มฺหิ เป็นประโยชน์ เช่น มาลากาโร วณฺณวนฺตํ อคนฺธกํ วิจินาติ. นายมาลาการ เลือกเก็บดอกไม้ ที่มีสี แต่ไม่มีกลิ่น. ชโน มหนฺตํ ฉตฺตํ อุสฺสาเปติ. ชน ย่อมให้ยกขึ้น ซึ่งร่มใหญ่. (๑.๔๙) อ.การอาเทสเป็น มฺหา และ ภิ และ มฺหิ ท. แห่ง สฺมา และ หิ และ สฺมึ ท. อันอยู่เบื้องหลัง แต่ ต และ อิม ท. มี อ อักษร อันอาจารย์ทำแล้ว ย่อมไม่มี.

ไม่มีการอาเทสศัพท์เหล่านี้ คือ มฺหา ภิ มฺหิ แห่ง สฺมา หิ และ สฺมึ อันอยู่เบื้องหลังศัพท์เหล่านี้ คือ ต และ อิม อันมี อ อักษร อันอาจารย์ทำแล้ว (แปลง ต และ อิม เป็น อ). เช่น อสฺมา – ต + สฺมา. อาเทส ต เป็น อ ด้วยสูตรว่า สสฺมาสฺมึสำสาสฺวตฺตำ. อสฺมา ปุริสา = ตสฺมา ปุริสสฺมา. จากบุรุษนั้น. อสฺมึ – ต+ สฺมึ. อาเทส ต เป็น อ ด้วยสูตรว่า สสฺมาสฺมึสำสาสฺวตฺตำ. อสฺมึ ปุริเส = ตสฺมึ ปุริสสฺมึ. ในบุรุษนั้น. อสฺมา – อิม + สฺมา. อาเทส อิม เป็น อ ด้วยสูตรว่า สสฺมาสฺมึสำสาสฺวตฺตำ.อสฺมา ปุรุสา = อิมสฺมา ปุริสสฺมา. จากบุรุษนี้. อสฺมึ – อิม + สฺมึ. อาเทส อิม เป็น อ ด้วยสูตรว่าสสฺมาสฺมึสำ

สาสฺวตฺตำ.อสฺมึ ปุริเส = อิมสฺมึ ปุริสสฺมึ. ในบุรุษนี้. ถามว่า บทว่า กตากาเรหิ มีไว้ เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า กตากาเรหิ มีไว้เพื่อห้ามการอาเทสเป็น อ เป็นประโยนช์ เช่น ตมฺหา – ต + สฺมา. อาเทส สฺมา เป็น มฺหา ด้วยสูตรว่า สฺมาหิสฺมึนำ มฺหาภิมฺหิ วา. ตมฺหา = ตสฺมา ปุริสา. จากบุรุษนั้น. ตมฺหิ – ต + สฺมึ. อาเทส สฺมึ เป็น มฺหิ ด้วยสูตรว่า สฺมาหิสฺมึนำ มฺหาภิมฺหิ วา. ตมฺหิ – ตสฺมึ ปุริเส. ในบุรุษนั้น. อิมมฺหิ – อิม + สฺมา. อาเทส สฺมา เป็น มฺหา.อิมมฺหา = อิมสฺมา ปุริสา. จากบุรุษนั้น. อิมมฺหิ – อิม + สฺมึ. อาเทส สฺมึ เป็น มหิ. อิมมฺหิ = อิมสฺมึ ปุริเส. ในบุรุษนี้. (๑.๕๐) ในเพราะวิภัตติเหล่านี้ คือ สุ และ หิ อยู่เบื้องหลังเป็นนิมิต อ. อะ อักษร ย่อมถึงซึ่งความเป็น เอ. ในเพราะ สุ และ หิ อยู่เบื้องหลังเป็นนิมิตเหตุ อะ อักษร ย่อมถึงความเป็น เอ เช่น สพฺเพสุ – สพฺพ + สุ. อาเทส อ ที่สุดแห่ง สพฺพ เป็น เอ ด้วยสูตรว่า สุหิสฺวากาโร เอ. สพฺเพสุ ชเนสุ สีลำ ปติฏฺฐิตำ. ศีล ตั้งอยู่ ในชนทั้งหลายทั้งปวง. ศัพท์ต่อไปนี้ มีวิธีทำตัวเหมือนกับ สพฺเพสุ. เยสุ – ย + สุ. เยสุ ชเนสุ สีลำ ปติฏฺฐิตำ. ศีล ตั้งอยู่แล้ว ในชนเหล่าใด เตสุ – ต + สุ. เตสุ ชเนสุ สีลำ ปติฏฺฐิตำ. ศีล ตั้งอยู่แล้ว ในชนเหล่านั้น เกสุ – ก + สุ. เกสุ ชเนสุ สีลำ ปติฏฺฐิตำ. ศีล ตั้งอยู่แล้ว ในชนเหล่าไหน ปุริเสสุ – ปุริส + สุ. ปุริเสสุ สีลำ ปติฏฺฐิตำ. ศีล ตั้งอยู่แล้ว ในบุรุษทั้งหลาย อิเมสุ – อิม + สุ. อิเมสุ สีลำ ปติฏฺฐิตำ. ศีล ตั้งอยู่แล้ว ในชนเหล่านี้ กุสเลสุ – กุสล + สุ. กุสเลสุ ชเนสุ สีลำ ปติฏฺฐิตำ. ศีล ตั้งอยู่แล้ว ในชนทั้งหลายผู้ฉลาด ตุมฺเหสุ - ตุมฺห + สุ. ตุมฺเหสุ สีลำ ปติฏฺฐิตำ.ศีล ตั้งอยู่แล้ว ในท่านทั้งหลาย สพฺเพหิ – สพฺพ + หิ. อาเทส อ ที่สุดแห่ง สพฺพ เป็น เอ ด้วยสูตรนี้. สพฺเพหิ ชเนหิ กมฺมำ กตำ. กรรม อันชนทั้งหลายทั้งปวง กระทำแล้ว ศัพท์ต่อไปนี้ มีวิธีทำตัวเหมือน สพฺเพหิ. เยหิ – ย + หิ. เยหิ ชเนหิ กมฺมำ กตำ. กรรม อันชนเหล่าใด กระทำแล้วเตหิ – ต + หิ. เตหิ ชเนหิ กมฺมำ กตำ. กรรม อันชนเหล่านั้น กระทำแล้ว เกหิ – ก + หิ. เกหิ ชเนหิ กมฺมำ กตำ. กรรม อันชนเหล่าไหน กระทำแล้ว ปุริเสหิ – ปุริส + หิ. ปุริเสหิ กมฺมำ กตำ.กรรม อันชนบุรุษทั้งหลาย กระทำแล้ว อิเมหิ – อิม + หิ. อิเมหิ ชเนหิ กมฺมำ กตำ. กรรม อันชนทั้งหลายเหล่านี้ กระทำแล้ว กุสเลหิ – กุสล + หิ. กุสเลหิ ชเนหิ กมฺมำ กตำ.กรรม อันชนทั้งหลายผู้ฉลาด กระทำแล้วตุมฺเหหิ – ตุมฺห + หิ. ตุมฺเหหิ กมฺมำ กตำ.กรรม อันท่านทั้งหลาย กระทำแล้ว (๑.๕๑) ก็ ในเพราะ นำ วิภัตติเป็นนิมิตเหตุ อ. อะ อักษร แห่งสัพพนามทั้งหลายทั้งปวง ย่อมถึงความเป็น เอ. ในเพราะ นำ วิภัตติเป็นนิมิตเหตุ อะ อักษร แห่งสัพพนามทั้งปวง ย่อมถึงความเป็น เอ. สพฺเพสำ, สพฺเพสานำ = สพฺพ + นำ. อาเทส อ เป็น เอ ด้วยสูตรนี้, อาเทส นำ เป็น สำ เป็น สานำ ด้วยสูตรว่า สพฺพโต นำ สำสานำ. สพฺเพสำ สพฺเพสานำ ชนานำ ธนำ อตฺถิ. ทรัพย์ ของชนทั้งหลายทั้งปวง มีอยู่. ศัพท์ต่อไปนี้ มีวิธีทำตัวเหมือน สพฺเพสำ สพฺเพสานำ. เยสำ เยสานำ – ย + นำ. เยสำ เยสานำ ชนานำ ธนำ อตฺถิ. ทรัพย์ ของชนทั้งหลายเหล่าใด มีอยู่. เตสำ เตสานำ – ต + นำ. เตสำ เตสานำ ชนานำ ธนำ อตฺถิ.ทรัพย์ ของชนทั้งหลายเหล่านั้น มีอยู่. เกสำ เกสานำ – ก + นำ. เกสำ เกสานำ ชนานำ ธนำ อตฺถิ.ทรัพย์ ของชนทั้งหลายเหล่าไหน มีอยู่. อิเมสำ อิเมสานำ – อิม + นำ. อิเมสำ อิเมสานำ ชนานำ ธนำ อตฺถิ. ทรัพย์ ของชนทั้งหลายเหล่านี้ มีอยู่. อิตเรสำ อิตเรสานำ – อิตร + นำ. อิตเรสำ อิตเรสานำ ชนานำ ธนำ อตฺถิ. ทรัพย์ ของชนทั้งหลายนอกนี้ มีอยู่. กตเมสำ กตเมสานำ – กตม + นำ. กตเมสำ กตเมสานำ ชนานำ ธนำ อตฺถิ. ทรัพย์ ของชนทั้งหลายเหล่าไหน มีอยู่. ถามว่า บทว่า สพฺพนามานำ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ?ตอบว่า บทว่า สพฺพนามานำ มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทสเป็น เอ เป็นประโยชน์ เช่น พุทฺธานำ – พุทธ + นำ. ทีฆะ อ เป็น อา ด้วยสูตรว่า สุนำหิสุ จ. ภควนฺตานำ – ภตวนฺตุ + นำ. อาเทส อุ เป็น อ, ทีฆะ อะ เป็น อา. ถามว่า บทว่า อกาโร มีไว้เพื่อประโยชน์

อะไร ? ตอบว่า บทว่า อกาโร มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทสเป็น เอ เป็นปรโยชน์ เช่น สพฺเพ - สพฺพ + โย. อาเทส โย เป็น เอ ลบ อะ ข้างหน้า. สพฺเพ ชนา. ชนทั้งหลาย ทั้งปวง. อิเม – อิม + โย. อาเทส โย เป็น เอ. อิเม ชนา. (๑.๕๒) อ.การอาเทสเป็น เอน แห่ง นา วิภัตติ อันอยู่เบื้องหลัง แต่ อ การันต์นั้น ย่อมมี.มีการอาเทส นา วิภัตติ อันอยู่ข้างหลัง อ การันต์ เป็น เอน เช่น สพฺเน – สพฺพ + นา. อาเทส นา เป็น เอน ด้วยสูตรว่า อโต เนน, ลบ อ ข้างหน้า. สพฺเพน ชเนน กมฺมํ กตุ. กรรม อันชนทั้งปวง ทำแล้ว. ศัพท์ต่อไปนี้ มีวิธีทำตัวเหมือน สพฺเพน. เยน – ย + นา. เยน ชเนน กมฺมํ กตุ. กรรม อันชนใด กระทำแล้ว เตน – ต + นา. เตน ชเนน กมฺมํ กตุ. กรรม อันชนนั้น กระทำแล้ว เกน – ก + นา. เกน ชเนน กมฺมํ กตุ.กรรม อันชนไหน กระทำแล้ว อเนน – ต + นา. อาเทส ต เป็น อ ด้วยสูตรว่า สฺสมา ฯลฯ อเนน ชเนน กมฺมํ กตุ. กรรม อันชนนั้น กระทำแล้ว ปุริเสน – ปุริส + นา. ปุริเสน กมฺมํ กตุ. กรรม อันชนบุรุษ กระทำแล้ว รูเปน – รูป + นา. รูเปน ฉายา กตา. เงา อันรูป กระทำแล้ว ถามว่า บทว่า อโต มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า อโต มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทสเป็น เอน เป็นประโยชน์ เช่น มุนินา – มุนิ + นา. มุนินา กมฺมุ กตุ. กรรม อันมุนี กระทำแล้ว อมุนา – อมุ + นา. อมุนา ปุริเสน กมฺมุ กตุ. กรรม อันบุรุษโน้น กระทำแล้ว ภิกฺขุนา – ภิกฺขุ + นา. ภิกฺขุนา ธมฺโม เทสิโต. ธรรม อันภิกษุ แสดงแล้ว ถามว่า บทว่า นา มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า นา มีไว้เพื่อห้ามการอาเทส นา วิภัติเป็นอย่างอื่น เป็นประโยชน์ เช่น ตสฺมา – ต + สฺมา. ชโน ตสฺมา ปุริสา อปฺเปติ. ชน ย่อมเว้น จากบุรุษ นั้น. (๑.๕๓) อ. การอาเทสเป็น โอ แห่ง สิ วิภัตติ อันอยู่เบื้องหลัง แต่ลิงค์ อันเป็น อ การันต์ ย่อม มี. มีการอาเทส สิ วิภัตติ อันอยู่ข้างหลังลิงค์ อันเป็น อ การันต์ โอ ได้ เช่น สพฺโพ – สพฺพ + สิ. อาเทส สิ เป็น โอ ด้วยสูตรว่า โส, ลบ สระ อะ ข้างหน้า ด้วยสูตรว่า สรโลโป,สระหลังเป็น ปกติ, สพฺโพ ชโน. ชนทั้งปวง. ศัพท์ต่อไปนี้ มีวิธีทำตัวเหมือน สพฺโพ. โย – ย + สิ. โย ชโน. ชน ใด. โส –ต + สิ. อาเทส ต เป็น ส ด้วยสูตรว่า ...,โส ชโน. ชน นั้น. โก – ก + สิ. โก ใคร. ปุริส – ปุริส + สิ. ปุริโส บุรุษ, ชาย. ถามว่า บทว่า สิ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า สิ มีไว้เพื่อห้าม การอาเทสวิภัตติอื่นเป็น โอ เป็นประโยชน์ เช่น ปุริสานำ – ปุริส + นำ. ปุริสานำ ภริยา อตฺถิ. ภริยา ของบุรุษทั้งหลาย มีอยู่. ถามว่า บทว่า อโต มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ?ตอบว่า บทว่า อโต มีไว้ เพื่อห้ามมิให้อาเทสวิภัตติอื่นเป็น โอ เป็นประโยชน์ เช่น สยมฺภู – สยมฺภู + สิ. สยมฺภู พระผู้เป็นเอง = พระพุทธเจ้า. (๑.๕๔) อ.อารอาเทสเป็น โส แห่ง นา วิภัติ อันอยู่เบื้องหลัง แต่ลิงค์อันเป็น อ การันต์ ย่อมมี. มีการอาเทส นา วิภัตติ อันอยู่เบื้องหลัง อ การันต์เป็น โส เช่น อตฺถโส – อตฺถ + นา. อาเทส นา วิภัติ เป็น โส ด้วยสูตรนี้. ภควา อตฺถโส ธมฺมำ เทเสสิ. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรง แสดงธรรม โดยอรรถ. ศัพท์ต่อไปนี้ มีวิธีทำตัวเหมือน อตฺถโส พฺยญฺชนโส–พฺยญฺชน + นา. พฺยญฺชนโส ธมฺมำ เทเสสิ.พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงธรรม โดยพยัญชนะ. ปทโส – ปท + นา. ปทโส ธมฺมำ เทเสสิ. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงธรรม โดยบท. ยสโส – ยส + นา. ราชา ยสโส วฑฺฒติ. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงธรรม โดยยศ.อุปายโส - อุปาย + นา. ปณฺฑิโต อุปายโส วทติ. บัณฑิต ย่อมกล่าว โดยอุบาย สพฺพโส – สพฺพ + นา. ปณฺฑิโต สพฺพโส วทติ.บัณฑิต ย่อมกล่าว โดยประการทั้งปวง ฐานโส – ฐาน + นา. ปณฺฑิโต ฐานโส กมฺมำ กโรติ. บัณฑิต ย่อมทำ กรรม โดยฐานะ ถามโส – ถาม + นา. ปณฺฑิโต ถามโส กมฺมำ กโรติ. บัณฑิต ย่อมทำ กรรม โดยกำลัง ถามว่า บทว่า วา มีไว้เพื่อปรโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า วา มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทส นา เป็น

โส เป็นประโยชน์ เช่น ปาเทน – ปาท + นา. ปาทารเหน – ปาทารห + นา. อติเรกปาเทน- อติเรกปาท + นา. โย เถยฺยจิตฺเตน ปรสฺส ภณฺฑ คณฺหาติ, โส ปาเทน วา ปาทารเหน วา อติเรกปาเทน วา ปาราชิโก โหติ. ภิกษุใด ถือเอาสิ่งของ ๆ ผู้อื่น ด้วยจิตคิดจะขะโมย, ภิกษุนั้น เป็นปาราชิก ด้วยทรัพย์บาทหนึ่งบ้าง ควรแก่บาทหนึ่งบ้าง เกินกว่าบาทหนึ่งบ้าง. (๑.๕๕) อ.การอาเทสเป็น โส แห่ง สฺมา วิภัตติ อันอยู่เบื้องหลัง แต่ศัพท์ทั้งหลายคือ ทีฆ และ อุร ย่อมี. มีการอาเทส สฺมา วิภัตติ อันอยู่เบื้องหลังศัพท์เหล่านี้คือ ทีฆ อุร เป็น โส ได้บ้าง เช่น ทีฆโส – ทีฆ + สฺมา. อาเทส สฺมาเป็น โส ด้วยสูตรนี้, ทีฆโส = ทีฆสฺมา. ทีฆโส ปมาณ อตฺถิ. ประมาณ จากด้านยาว มีอยู่. อุรโส – อุร + สฺมา. อาเทส สฺมา เป็น โส ด้วยสูตรนี้, อุรโส = อุรสฺมา. ปุตฺโต อุรโส ชาโต. โอรส เกิดแล้ว แต่ อก. ถามว่า บทว่า ทีโฆเรหิ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า ทีโฆเรหิ มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทส สฺมา เป็น โส เป็นประโยชน์ เช่น สรมฺหา – สร + สฺมา. อาเทส สฺมา เป็น มหา. อตฺโถ สรมฺหา ชาโต. อรรถ เกิดแล้ว จากสาระ. วจนมฺหา – วจน + สฺมา. อาเทส สฺมา เป็น มหา. อตฺโถ วจนมฺหา ชาโต. อรรถ เกิดแล้ว จากคำพูด. (๑.๕๖) อ.การอาเทสเป็น อา และ เอ ท. แห่ง โย วิภัตติ และ นิ ทั้งปวง ท. อันอยู่เบื้องหลัง อ การันต์ ย่อมมี. มีการอาเทส โย วิภัตติ และ นิ ทั้งปวง อันอยู่เบื้องหลังลิงค์ อันเป็น อ การันต์ เป็น อา และ เอ ตามลำดับ อุ ปุริสา – ปุริส + โย. อาเทส โย เป็น อา ด้วยสูตรนี้ ลบ อ ข้างหน้า ด้วยสูตรว่า สรโลโป, ปุริสา ชาย ท. ปุริเส – ปุริส + โย. อาเทส โย เป็น เอ ด้วยสูตรนี้ ลบ อ ข้างหน้า ด้วยสูตรว่า สรโลโป, ชโน ปุริเส ปสฺสติ. รูปา – รูป + โย. อาเทส โย เป็น นิ ด้วยสูตรว่า อโต นิจฺจ, อาเทส นิ เป็น อา ด้วยสูตรนี้ รูปา รูปทั้งหลาย. รูเป – รูป + โย. อาเทส โย เป็น นิ, อาเทส นิ เป็น เอ. ชโน รูเป ปสฺสติ. ชน ย่อมเห็น ซึ่งรูปทั้งหลาย. ถามว่า บทว่า วา มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า วา มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทส โย เป็น อา และ เอ เป็นประโยชน์ เช่น อคฺคโย – อคฺคิ + โย. อคฺคโย ไฟทั้งหลาย. มุนโย – มนิ + โย. มุนโย ผู้รู้ทั้งหลาย. อิสโย – อิสิ + โย. อิสโย. ฤาษีทั้งหลาย. ถามว่า บทว่า โยนีนำ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า โยนีนำ มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทสวิภัตติอื่น เป็น อา และ เอ เป็นประโยชน์ เช่น ปุริสสฺส – ปุริส + ส. ปุริสสฺส ธนำ อตฺถิ. ทรัพย์ ของชาย มีอยู่. รูปสฺส – รูป + ส. รูปสฺส วณฺโณ อตฺถิ. สี แห่งรูป มีอยู่.ถามว่า บทว่า อการโต มีไว้เพื่อโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า อการโต มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทส โย เป็น อา และ เอ เป็นประโยชน์ เช่น ทณฺฑิโน – ทณฺฑี + โย. ทณฺฑิโน ติฏฺฐนฺติ. คนมีไม้เท้าทั้งหลาย ย่อมยืนอยู่. อฏฺฐีนิ – อฏฺฐิ + โย. อฏฺฐีนิ ติฏฺฐนฺติ. กระดูกทั้งหลาย ย่อมดำรงอยู่. อคฺคี – อคฺคิ + โย. อคฺคี ติฏฺฐนฺติ. ไฟทั้งหลาย ย่อมดำรงอยู่. มุนี – มุนิ + โย. มุนี จรนฺติ. มุนีทั้งหลาย ย่อมเที่ยวไป. (๑.๕๗) อ.การอาเทสเป็น อา และ เอ แห่ง สฺมา วิภัตติ และ สฺมึ วิภัติ ท. อันอยู่เบื้องหลังเป็นแต่ลิงค์อันเป็น อ การันต์ ย่อมมี. มีการอาเทสวิภัตติเหล่านี้คือ สฺมา สฺมึ หมดทั้งตัว อันอยู่ข้างหลังลิงค์ อันเป็น อ การันต์ ป็น อา เป็น เอ ได้บ้าง ตามลำดับ เช่น. ปุริสา – ปุริส + สฺมา. อาเทส สฺมา เป็น อา ด้วยสูตรนี้ ลบ อ ข้างหน้า ด้วยสูตรว่า สรโลโป. ชโน ปุริสา อปฺเปติ. ชน ย่อมเว้น จากชาย , ปุริสา = ปุริสมฺหา. ปุริเส – ปุริส + สฺมึ. อาเทส สฺมึ เป็น เอ ด้วยสูตรนี้, ลบ อ ข้างหน้า ด้วยสูตรว่า สรโลโป. สีลำ ปุริเส ปติฏฺฐิตำ ศีล ตั้งอยู่แล้ว ในบุรุษ, ปุริเส = ปุริสมฺหิ. ถามว่า บทว่า อการโต มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า อการโต มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทสวิภัตติอื่นเป็น อา และ เอ เป็นประโยชน์ เช่น ทณฺฑินา – ทณฺฑี + นา. ทณฺฑินา. ด้วยไม้เท้า. ทณฺฑิสฺมึ – ทณฺฑี + สฺมึ. ทณฺฑิสฺมึ. ในไม้เท้า. ภิกฺขุนา – ภิกฺขุ + นา. ภิกฺขุนา. ด้วยภิกษุ. ภิกฺขุสฺมึ – ภิกฺขุ + สฺมึ. ภิกขุสฺมึ. ในภิกษุ.

ด้วยการถือเอา วา ศัพท์ซ้ำอีก มีการอาเทส สฺมา เป็น อำ และ สฺมึ เป็น โอ ได้ เช่น สำสารำ – สำสาร + สฺมา. อาเทส สฺมา เป็น อำ ด้วย วา ศัพท์ในสูตรว่า สฺมาสฺมึนำ วา. ภควา สำสารำ สตฺเต ตาเรติ. พระผู้มีพระภาคเจ้า ยังสัตว์ ให้ข้ามพ้นจากสงสาร. อสฺสโม – อสฺสม + สฺมึ. อาเทส สฺมึ เป็น โอ ด้วย วา ศัพท์ในสูตรนี้. อสฺสโม ติฏฺฐติ เวสฺสนฺตโร ราชา. พระเวสสันดร ประทับยืนอยู่ ในอาศรม. (๑.๕๘) ก็ อ.การอาเทสเป็น อายแห่ง ส จตุตถีวิภัตติ เอกวจนะ อันอยู่เบื้องหลัง แต่ลิงค์อันเป็น อการันต์ ย่อมมี. มีการอาเทส ส จตุตถีวิภัตติเอกวจนะ อันอยู่เบื้องหลังลิงค์อันเป็น อ การันต์, เป็น อาย ได้บ้าง เช่น อตฺถาย – อตฺถ + ส. อาเทส ส เป็น อาย ด้วยสูตรว่า อาย จตุตฺเถกวจนสฺส ตุ, ลบ อ ข้างหน้า. หิตาย – หิต + ส. อาเทส ส เป็น อาย ด้วยสูตรนี้, ลบ อ ข้างหน้า. สุขาย – สุข + ส. อาเทส ส เป็น อาย ด้วยสูตรนี้ ลบ อ ข้างหน้า.ภควา โลเก อุทปาทิ เทวมนุสฺสานำ อตฺถาย หิตาย สุขาย. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงอุบัติขึ้นในโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุข ของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย. ถามว่า บทว่า อโต มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า อโต มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทส ส เป็น อาย เป็นประโยชน์ เช่น อิสิสฺส – อิสิ + ส. ลง ส อาคม ด้วยสูตรว่า สาคโม เส. ชโน อิสิสฺส ทานำ เทติ. ถามว่า บทว่า จตุตถี มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า จตุตฺถี มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทส ส เป็น อาย เป็นประโยชน์ เช่น ปุริสสฺส – ปุริส + ส. ลง ส อาคม ด้วยสูตรว่า สาคโม เส. ปุริสสฺส สุขำ. ความสุข ของบุรุษ. ถามว่า บทว่า เอกวจนสฺส มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า เอกวจนสฺส มีไว้เพื่อห้ามการอาเทสวิภัตติฝ่ายพหุวจนะ เป็น อาย เป็นประโยชน์ อุ. ปุริสานำ – ปุริส + นำ. ทีฆ อ เป็น อา ด้วยสูตรว่า สุนำหิสุ จ. ชโน ปุริสานำ ธนำ ททาติ. ชน ย่อมให้ทาน แก่บุรุษทั้งหลาย. ถามว่า บทว่า วา มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า วา มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทส ส เป็น อาย เป็นประโยชน์ เช่น สมณสฺส – สมณ + ส. ลง ส อาคม ด้วยสูตรว่า สาคโม เส.พฺราหฺมณสฺส – พฺราหฺมณ + ส. ลง ส อาคม ด้วยสูตรว่า สาคโม เส. สมณสฺส วา พฺราหฺมณสฺส วา ทานำ ทาตา โหติ. ชนเป็นผู้มีปกติให้ทานแก่ สมณะ หรือ พราหมณ์. ด้วยการถือเอา ตุ ศัพท์ มีการอาเทส ส จตุตถีวิภัตติ เอกวจนะเป็น ตฺถำ ได้. อตฺถตฺถำ – อตฺถ + ส. อาเทส ส เป็น ตฺถำ ด้วย ตุ ศัพท์ในสูตรนี้. สุขตฺถำ – สุข + ส. อาเทส ส เป็น ตฺถำ ด้วย ตุ ศัพท์ในสูตรนี้. ภควา อิมสฺมึ โลเก อตฺถตฺถำ หิตตฺถำ สุขตฺถำ อุทปาทิ. พระพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นในโลกนี้ เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุข แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย. (๑.๕๙) อ.การอาเทส ท. สาม คือ สฺมา สฺมึ และ ส เอกวจนะ อันอยู่เบื้องหลังแต่สัพพนาม ท. อันเป็น อ การันต์ ย่อมมี หามิได้นั่นเทียว.ไม่มีการอาเทสเป็ อา เอ และ อาย ทั้งสาม แห่งวิภัตติเหล่านี้คือ สฺมา สฺมึ และ ส เอกวจนะ อันอยู่ เบื้องหลัง สัพพนามทั้งหลายเหล่านั้น ซึ่งมี อ การันต์ เช่น สพฺพสฺมา – สพฺพ + สฺมา. ปกติ สฺมา วิภัตติ. สพฺพสฺมา ทานา อปฺเปติ. ชน ย่อมเว้น จากทาน ทั้งปวง. สพฺพสฺมึ – สพฺพ + สฺมึ. ปกติ สฺมึ วิภัตติ. สพฺพสฺมึ ทาเน ติฏฺฐติ. ชน ย่อมตั้งอยู่ ในทานทั้งปวง. สพฺพสฺส – สพฺพ + ส. ไม่อาเทส ส เป็น อาย ลง ส อาคม. สพฺพสฺส ทานำ เทติ. ชน ย่อมให้ทาน แก่ชนทั้งปวง. ยสฺมา – ย + สฺมา. ยสฺมา ฐานา อปฺเปติ. ชน ย่อมเว้น จากที่ใด. ยสฺมึ – ย + สฺมึ. ยสฺมึ ฐาเน ติฏฺฐติ. ชน ย่อมยืนอยู่ ในที่ใด. ยสฺส – ย + ส. ยสฺส ทานำ เทติ. ชน ย่อมให้ทาน แก่ชนใด. ตสฺมา – ต + สฺมา. ตสฺมา ฐานา อปฺเปติ. ชน ย่อมเว้น จากที่นั้น. ตสฺส – ต + ส. ตสฺส ทานำ เทติ. ชน ย่อมให้ทาน แก่ชนนั้น. ตสฺมึ – ต + สฺมึ. ตสฺมึ ฐาเน ติฏฺฐติ. ชน ย่อมยืนอยู่ ในที่นั้น. กสฺส – ก + ส. กสฺส ทานำ เทติ. ชน ย่อมให้ทาน แก่ใคร ? กสฺมา – ก + ส. กสฺมา อปฺเปติ. ชน ย่อมเว้น

จากใคร ? กสฺมึ – ก + สฺมึ. กสฺมึ ฐาเน ติฏฺฐบติ. ชน ย่อมยืนอยู่ ในที่ไหน ? อิมสฺส – อิม + ส. อิมสฺส ชนสฺส ทานำ เทติ. ชน ย่อมให้ทาน แก่ชนนี้. อิมสฺมา – อิม + สฺมา. อิมสฺมา ฐานา อปฺเปติ. ชน ย่อมเว้น จากที่นี้.อิมสฺมึ – อิม + สฺมึ. อิมสฺมึ ฐาเน ติฏฺฐติ. ชน ย่อมยืนอยู่ ในที่นี้. ถามว่า บทว่า สพฺพนาเมหิ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า สพฺพนาเมหิ มีไว้เพื่อห้ามการปฏิเสธเป็นอย่างอื่น เป็นประโยชน์ เช่น ปาปา – ปาป + สฺมา. อาเทส สฺมา เป็น อา ด้วยสูตรว่า สฺมาสฺมึนำ วา. ปาปา จิตฺตำ นิวารเย. ชน พึงห้ามจิต จาก บาป. ปาเป – ปาป + สฺมึ. อาเทส สฺมึ เป็น เอ. ด้วยสูตรเดียวกัน. มโน ปาเป รมติ. ใจ ย่อมยินดี ในบาป. ปาปาย – ปาป + ส. อาเทส ส เป็น อาย ด้วยสูตรว่า อาย จตุตฺเถกวจนสฺส ตุ. ชโน ปาปาย ภยติ. ชน ย่อมกลัว ต่อบาป. (๑.๖๐) อ. การอาเทสเป็น อาย แห่งวิภัตติ ท. ฝ่ายเอกวจนะมีนาเป็นต้นที่อยู่เบื้องหลังแต่ อา อันมีชื่อว่า ฆ ย่อมมีได้. มีการอาเทสหมู่วิภัตติฝ่ายเอกวจนมี นา เป็นต้น อันอยู่เบื้องหลัง อา อันมีชื่อว่า ฆ นั้น เป็น อาย (วิภัตติฝ่ายเอกวจนะ คือ นา ส สฺมา ส สฺมึ อยู่ข้างหลัง อา การันต์อิตถี. ต้องอาเทสเป็น อาย) เช่น กญฺญาย – กญฺญา + นา. อาเทส นา เป็น อาย ด้วยสูตรนี้ ลบ อา ข้างหน้าง. กญฺญาย กมฺมำ กตำ. กรรม อันนางสาวน้อย ทำแล้ว. กญฺญาย – กญฺญา + ส. อาเทส ส เป็น อาย ลบ อา ข้างหน้า. กญฺญาย ทียเต ธนำ. ทรัพย์ อันชน ย่อมให้ แก่นางสาวน้อย. กญฺญาย – กญฺญา + สฺมา. อาเทส สฺมา เป็น อาย ลบ อา ข้างหน้า. กญฺญาย นิสฺสฏฺฐำ วตฺถำ. ผ้าถูกเปลื้องออกแล้ว จากนางสาวน้อย. กญฺญาย – กญฺญา + ส. อาเทส ส เป็น อาย ลบ อา ข้างหน้า. กญฺญาย ปริคฺคโห. ความหวงแหน แห่งนางสาวน้อย. กญฺญาย – กญฺญา + สฺมึ. อาเทส สฺมึ เป็น อาย ลบ อา ข้างหน้า. กญฺญาย ปติฏฺฐิตำ สีลำ. ศีล ตั้งอยู่แล้ว ในนางสาวน้อย. ถามว่า บทว่า ฆโต มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า ฆโต มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทสเป็น อาย เป็นประโยชน์ เช่น รตฺติยา – รตฺติ + นา. อาเทส นา เป็น ยา ด้วยสูตรว่า ปโต ยา. รตฺติยา อนฺธกาโร กโต. ความมืดอันราตรี ทำแล้ว. อิตฺถิยา – อิตฺถี + ส. อาเทส ส เป็น ยา ด้วยสูตรว่า ปโต ยา. ชโน อิตฺถิยา ธนำ เทติ. ชน ย่อมให้ ซึ่งทรัพย์ แก่หญิง. ตรุโณ วธุยา อลงฺการำ เทติ. ชายหนุ่ม ย่อมให้ ซึ่งเครื่องประดับ แก่หญิงสาว. เธนุยา – เธนุ + ส. อาเทส ส เป็น ยา. วธุยา – วธู + ส. อาเทส ส เป็น ยา รัสสะ อู เป็น อุ. เธนุยา วจฺโฉ อตฺถิ. ลูกโค แห่งแม่โคนม มีอยู่. เทวิยา – เทวี + สฺมึ. อาเทส สฺมึ เป็น ยา รัสสะ อี เป็น อิ. สีลำ เทวิยา ปติฏฺฐิตำ. ศีล ตั้งอยู่แล้ว ในพระเทวี.ถามว่า บทว่า นาทีนำ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า นาทีนำ มีไว้เพื่อห้ามการอาเทสวิภัตติอื่นเป็นอาย เป็นประโยชน์ เช่น กญฺญำ – กญฺญา + อำ. ชโน กญฺญำ ปสฺสติ. ชน ย่อมเห็น ซึ่งนางสาวน้อย. วีณำ – วีณา + อำ. ชโน วีณำ คายติ. ชน ย่อมดีด ซึ่งพิณ. คงฺคำ – คงฺคา + อำ. ชโน คงฺคำ ปสฺสติ. ชน ย่อมเห็น ซึ่งแม่น้ำคงคา. ถามว่า บทว่า เอกวจนานำ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า เอกวจนานำ มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทสวิภัตติฝ่ายพหุวจนะเป็น อาย เป็นประโยชน์ เช่น สพฺพาสุ – สพฺพ + สุ. สีลำ สพฺพาสุ อิตฺถีสุ ปติฏฺฐิตำ. ศีล ตั้งอยู่แล้ว ในหญิงทั้งหลายทั้งปวง. ยาสุ – ยา + สุ. สีลำ ยาสุ อิตฺถีสุ ปติฏฺฐิตำ. ศีล ตั้งอยู่แล้ว ในหญิงทั้งหลาย เหล่าใด. ตาสุ – ตา + สุ. สีลำ ตาสุ อิตฺถีสุ ปติฏฺฐิตำ. ศีล ตั้งอยู่แล้ว ในหญิงทั้งหลาย เหล่าใด. กาสุ – กา + สุ. กาสุ อิตฺถีสุ สีลำ ปติฏฺฐิตำ.ศีล ตั้งอยู่แล้ว ในหญิงทั้งหลาย เหล่าใด. อิมาสุ – อิมา + สุ. อิมาสุ อิตถีสุ สีลำ ปติฏฺฐิตำ.ศีล ตั้งอยู่แล้ว ในหญิงทั้งหลาย เหล่าใด. ปภาสุ – ปภา + สุ. ปภาสุ อาภา ปติฏฺฐิตา. รัศมี ตั้งอยู่แล้ว ในแสงสว่างทั้งหลาย. (๑.๖๑) อ.การอาเทสเป็นยา แห่งหมู่วิภัตติ ท. ฝ่ายเอกวจนมี นา วิภัตติเป็นต้นอันอยู่

เบื้องหลังแต่ สระ อันมีชื่อว่า ป. มีการอาเทสหมู่วิภัตติฝ่ายเอกวจนะมี นา เป็นต้น อันอยู่ข้างหลัง สระ อันมีชื่อว่า ป นั้นเป็น ยา เช่น รตฺติยา – รตฺติ + นา. อาเทส นา เป็น ยา ด้วยสูตรนี้. อนฺธกาโร รตฺติยา กโต. ความมืด อันราตรี ทำแล้ว. อตฺถิยา – อตฺถี + ส. อาเทส ส เป็น ยา รัสสะ อี เป็น อิ. ชโน อิตฺถิยา ธนำ เทติ. ชน ย่อมให้ทรัพย์ แก่หญิง. วธุยา – วธู + สฺมา. อาเทส สฺมา เป็น ยา ด้วยสูตรนี้ รัสสะ อู เป็น อุ. ชโน วธุยา อปฺเปติ. ชน ย่อมเว้น จากหญิงสาว. เธนุยา – เธนุ + ส. อาเทส ส เป็น ยา. ด้วยสูตรนี้. เธนุยา วจฺโฉ อตฺถิ. ลูกโค แห่งแม่โคนม มีอยู่. เทวิยา. เทวี + สฺมึ. อาเทส สฺมึ เป็น ยา ด้วยสูตรนี้ รัสสะ อี เป็น อิ. สีลำ เทวิยา ปติฏฺฐิตำ. ศีล ตั้งอยู่แล้ว ในพระเทวี. ถามว่า บทว่า นาทีนำ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า นาทีนำ มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทสเป็น ยา เป็นประโยชน์ เช่น รตฺติ – รตฺติ + สิ. ลบ สิ รตฺติ อ. ราตรี. รตฺตึ – รตฺตึ – อำ. รตฺตึ ซึ่งราตรี. อตฺถึ – อตฺถี + อำ. ชโน อิตฺถึ ปสิสติ. ชน ย่อมเห็น ซึ่งหญิง ถามว่า บทว่า ปโต มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า ปโต มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทสเป็ ยา เป็นประโยชน์ เช่น กญฺญาย – กญฺญา + นา. กญฺญาย กมฺมำ กตำ. กรรม อันนางสาวน้อย ทำแล้ว. วีณาย – วีณา + นา. ชโน วีณาย คายติ. ชน ย่อมดีด ด้วยพิณ. คงฺคาย – คงฺคา + สฺมึ. คงฺคาย ตรงฺคำ วายุนา กตำ. คลื่น ในแม่น้ำคงคา อันลม ทำแล้ว.ปภาย – ปภา + นา. สนิสากโร ปภาย โสภติ. พระจันทร์ ย่อมงาม ด้วยรัศมี. ถามว่า บทว่า เอกวจนานำ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า เอกวจนานำ มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทสวิภัตติฝ่ายพหุวจนะเป็น ยา เป็นประโยชน์ เช่น รตฺตีนำ – รตฺติ + นำ. รตฺตีนำ อนฺธกาโร อตฺถิ. ความมืด แห่งราตรีทั้งหลาย มีอยู่. อิตฺถีนำ – อิตฺถี + นำ. อิตฺถีนำ ธนำ อตฺถิ. ทรัพย์ ของหญิงทั้งหลาย มีอยู่. (๑.๖๒) อ.อาเทสเป็น อ และ อา และ อี และ เอ ท. แห่ง สิ วิภัตติ ชื่อ ค อันอยู่เบื้องหลัง แต่ สข ศัพท์ ย่อมมี. มีการอาเทส สิ วิภัตติ ชื่อ ค ซึ่งอยู่ข้างหลังแต่ สข ศัพท์นั้นเป็น อ อา อี และ เอ ได้บ้าง เช่น สข – สข + คสิ. อาเทส คสิ เป็น อ ด้วยสูตรนี้ โภ สข ดูก่อนเพื่อน ผู้เจริญ. สขา – สข + คสิ. อาเทส คสิ เป็น อา ด้วยสูตรนี้ โภ สขา แน่ะสหาย ผู้เจริญ. สขิ – สข + คสิ. อาเทส คสิ เป็น อิ ด้วยสูตรนี้ โภ สขิ แน่ะสหาย ผู้เจริญ. สขี – สข + คสิ. อาเทส คสิ เป็น อี ด้วยสูตรนี้ โภ สขี แน่ะสหาย ผู้เจริญ. สเข –สข + คสิ. อาเทส คสิ เป็น เอ ด้วยสูตรนี้ โภ สเข แน่ะสหาย ผู้เจริญ. (๑.๖๓) ก็ อ. การอาเทสเป็น เอ แห่ง สิ วิภัตติ ชื่อว่า ค อันอยู่เบื้องหลังแต่ อา อันชื่อ ฆ ย่อมมี มีการอาเทส คสิ วิภัตติ อันอยู่เบื้องหลัง คสิ วิภัตติ อันอยู่ข้างหลัง อา อันชื่อ ฆ นั่น เป็น เอ เช่น อยฺเย – อยฺยา + คสิ. อาเทส คสิเป็น เอ ด้วยสูตรนี้ ลบ อา ข้างหน้า. โภติ อยฺเย ข้าแต่แม่เจ้า ผู้เจริญ. กญฺเญ – กญฺญา + คสิ. อาเทส คสิ เป็น เอ ด้วยสูตรนี้ ลบ อา ข้างหน้า. โภติ กญฺเญ. แน่ะ นางสาวน้อย ผู้เจริญ.ขราทิเย – ขราทิยา + คสิ. อาเทส คสิ เป็น เอ ด้วยสูตรนี้ ลบ อา ข้างหน้า. โภติ ขราทิเย. แน่ะ นางปากร้าย ผู้เจริญ. (๑.๖๔) อ. ความเป็น เอ อักษร แห่ง สิ วิภัตติ ชื่อ ค อันอยู่เบื้องหลังแต่ศัพท์มี อมฺม เป็นต้น ย่อมมี หามิได้. ไม่มีการอาเทส คสิ วิภัตติ อันอยู่ข้างหลังศัพท์มี อมฺม เป็นต้นนั้น เป็น เอ เช่น อมฺมา- อมฺมา + คสิ. ลบ สิ ด้วยสูตรว่า เสสโต โลปำ คสิปิ. โภติ อมฺมา. ข้าแต่แม่ ผู้เจริญ. อนฺนา – อนฺนา + คสิ. โภติ อนฺนา. ข้าแต่แม่ ผู้เจริญ. อมฺพา – อมฺพา + คสิ. โภติ อมฺพา. ข้าแต่แม่ ผู้เจริญ. ถามว่า บทว่า อมฺมาทิโต มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า อมฺมาทิโต มีไว้เพื่อห้ามการปฏิเสธ เป็นประโยชน์ เช่น กญฺเญ – กญฺญา + คสิ. อาเทส คสิ เป็น เอ ด้วยสูตรว่า ฆเต จ. โภติ กญฺเญ. แน่ะนางสาวน้อย ผู้เจริญ. (๑.๖๕) อ. การอาเทสเป็น เว และ โว ท.แห่ง โย อาลปนะ อันอยู่เบื้องหลัง แต่ อุ

วรรณะ ชื่อ ล อันมีรัสสะอันอาจารย์มิได้ทำแล้ว ย่อมมี.มีการอาเทส โย วิภัตติ อาลปนะ อันอยู่ข้างหลัง อุ วรรณะ ชื่อ ล ซึ่งอาจารย์มิได้ทำรัสสะนั้น เป็น เว และ โว เช่น ภิกฺขเว – ภิกฺขุ + โย. อาเทส โย เป็น เว ด้วยสูตรนี้ อาเทส อุ ชื่อ ล เป็น อ ด้วยสูตรว่า เวโวสุ โล จ. ภิกฺขเว ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย. ภิกฺขโว. ภิกฺขุ + โย. อาเทส โย เป็น โว ด้วยสูตรนี้ อาเทส อุ ชื่อ ล เป็น อ ด้วยสูตรว่า เวโวสุ โล จ. ภิกฺขโว ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย. เหตเว – เหตุ + โย. เหตเว ดูก่อนเหตุทั้งหลาย. เหตโว – เหตุ + โย. เหตโว ดูก่อนเหตุทั้งหลาย.ถามว่า บทว่า อกตรสฺส มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า อกตรสฺส มีไว้เพื่อห้ามการอาเทสเป็น เว และ โว เป็นประโยชน์ เช่น สยมฺภุโว – สยมฺภุ + โย. อาเทส อู เป็น อุว ด้วย จ ศัพท์ในสูตรว่า โอ สเร จ, อาเทส โย เป็น โอ, สยมฺภุโว = สยมฺภู. ข้าแต่พระผู้เป็นเองทั้งหลาย. ถามว่า บทว่า ลโต มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า ลโต มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทส เป็น เว และ โว เป็นประโยชน์ เช่น นาคิโย – นาคี + โย. คง โย ไว้ รัสสะ อี เป็น อิ, นาคิโย แน่ะนางนาคทั้งหลาย. เธนุโย – เธนุ + โย. คง โย ไว้. เธนุโย แม่โคนมทั้งหลาย. ยาคุโย – ยาคุ + โย. คง โย ไว้. ยาคุโย แน่ะข้าวยาคูทั้งหลาย. ถามว่า บทว่า อาลปนสฺส มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า อาลปนสิส มีไว้เพื่อห้ามการอาเทสเป็น เว เป็น โว เป็นประโยชน์ เช่นเหตโว –เหตุ + โย. เหตโว ติฏฺฐนฺติ. เหตุทั้งหลาย ย่อมตั้งอยู่. ภิกฺขโว – ภิกฺขุ + โย. ภิกฺขโว ติฏฺฐนฺติ. ภิกษุทั้งหลาย ย่อมยืนอยู่. (๑.๖๖) อ. การอาเทสเป็น โน แห่ง ส วิภัตติ อันอยู่เบื้องหลัง จาก อิ วรรณะ ชื่อ ฌ และ อุ วรรณะ ชื่อ ล ย่อมมี. มีการอาเทส ส วิภัตติ อันอยู่ข้างหลัง อิ วรรณะ ชื่อ ฌ และ อุ วรรณะ ชื่อ ล เป็น โน ได้บ้าง เช่น อคฺคิโน – อคฺคิ + ส. อาเทส ส เป็น โน ด้วยสูตรนี้.ชโน อคฺคิโน ทารูนิ เทติ. ชน ย่อมให้ ซึ่งฟืน แก่ไฟ. ทณฺฑิโน – ทณฺฑี + ส. อาเทส ส เป็น โน ด้วยสูตรนี้รัสสะ อี เป็น อิ ด้วยสูตรว่า อโฆรสฺสเมกวจน-โยสฺวปิ , ทณฺฑิโน = ทณฺฑิสฺส.ชโน ทณฺฑิโน ธนำ เทติ. ชน ย่อมให้ ซึ่งทรัพย์ แก่คนมีไม้เท้า. สขิโน – สขี + ส. อาเทส ส เป็น โน ด้วยสูตรว่า ฌลโต สสฺส โน วา, รัสสะ อี เป็น อิ ด้วยสูตรว่า อโฆรสฺสเมกวจนโยสฺวปิ, สขิโน =สขิสฺส.ชโน สขิโน ธนำ เทติ. ชน ย่อมให้ ซึ่งทรัพย์ แก่เพื่อน. สยมฺภุโน – สยมฺภู + ส. อาเทส ส เป็น โน ด้วยสูตรนี้ รัสสะ อู เป็น อุ ด้วยสูตรว่า อโฆรสฺสเมกวจน-โยสฺวปิ, สยมฺภุโน – สยมฺภุสฺส.ชโน สยมฺภุโน ทานำ เทติ. ชน ย่อมถวาย ซึ่งทาน แก่พระสยัมภูพุทธเจ้า. ภิกฺขุโน – ภิกฺขุ + ส. อาเทส ส เป็น โน ด้วยสูตรนี้. ชโน ภิกฺขุโน ทานำ เทติ. ชน ย่อมถวาย ซึ่งทาน แก่ภิกษุ. ถามว่า บาว่า สสฺส มีไว้เพื่อประโยนช์อะไร ? ตอบว่า บทว่า สสฺส มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทสเป็น โน เป็นประโยชน์ เช่น อิสินา – อิสี + นา. อิสินา ธมฺโม เทสิโต. ธรรม อันฤาษีแสดงแล้ว. ภิกขุนา – ภิกฺขุ + นา. ภิกฺขุนา ธมฺโม เทสิโต. ธรรม อันภิกษุ แสดงแล้ว. ถามว่า บทว่า ฌลโต มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร?ตอบว่า บทว่า ฌลโต มีไว้เพื่อห้ามการอาเทสเป็น โน เป็นประโยชน์ เช่น ปุริสสฺส – ปุริส + ส. ปุริสสฺส ธนำ อตฺถิ. ทรัพย์ ของบุรุษ มีอยู่. (๑.๖๗) ก็ อ. การลบ แห่ง โย วิภัตติ ท. อันอยู่เบื้องหลัง แต่ ฆ และ ป และ ฌ และ ล ย่อมมี. มีการลบ โย วิภัตติทั้งหลาย อันอยู่เบื้องหลังการันต์เหล่านี้ คือ ฆ ป ฌ และ ล ได้บ้าง เช่น กญฺญา – กญฺญา + โย. ลบ โย ด้วยสูตรว่า ฆปโต จ โยนำ โลโป, กญฺญา = กญฺญาโย นางสาวน้อย ท. นางสาวน้อยทั้งหลาย. รตฺตี – รตฺติ + โย. ลบ โย ด้วยสูตรนี้ ทีฆะ อิ เป็น อี ด้วยสูตรว่า โยสุ กตนิการโลเปสุ ทีฆ, รตฺตี = รตฺติโยราตรีทั้งหลาย, ซึ่งราตรีทั้งหลาย. อิตฺถี – อิตฺถี + โย. ลบ โย ด้วยสูตรนี้, อิตฺถี = อิตฺถิโย หญิงทั้งหลาย, ซึ่งหญิงทั้งหลาย. วธู – วธู + โย. ลบ โย ด้วยสูตรนี้, วธู = วธุโย หญิงสาว

ทั้งหลาย, ซึ่งหญิงสาวทั้งหลาย.ยาคู – ยาคุ + โย. ลบ โย ด้วยสูตรนี้ ทีฆะ อุ เป็น อู ด้วยสูตรว่า โยสุ กตนิการโลเปสุ ทีฆ, อคฺคี = อคฺคโย ไฟทั้งหลาย, ซึ่งไฟทั้งหลาย. ภิกฺขู – ภิกฺขุ + โย. ลบ โย ด้วยสูตรนี้ ทีฆะ อุ เป็น อู ด้วยสูตรว่า โยสุ กตนิการโลเปสุ ทีฆ, ภิกฺขู = ภิกฺขโว ภิกษุทั้งหลาย, ซึ่งภิกษุทั้งหลาย. สยมฺภู = สยมฺภู + โย. ลบ โย ด้วยสูตรนี้ สยมฺภู = สยมฺภุโว พระผู้เป็นเอง ท., ซึ่งพระผู้เป็นเองทั้งหลาย.อฏฺฐี = อฏฺฐิ + โย. ลบ โย ด้วยสูตรนี้ ทีฆะ อิ เป็น อี ด้วยสูตรว่า โยสุ ฯเปฯ ทีฆ อฏฺฐี = อฏฺฐีนิ กระดูก ทั้งหลาย, ซึ่งกระดูกทั้งหลาย. อายู = อายุ + โย. ลบ โย ด้วยสูตรนี้ ทีฆะ อุ เป็น อู ด้วยสูตรว่า โยสุ ฯเปฯ ทีฆ อายู = อายูนิ อายุทั้งหลาย, ซึ่งอายุทั้งหลาย. (๑.๖๘) อ. การอาเทสเป็น โว แห่ง โย วิภัตติ ท. อันอยู่เบื้องหลัง แต่ อุ วรรณะ ชื่อ ล ย่อมมี. มีการอาเทส โย วิภัตติ อันอยู่ข้างหลัง อุวรรณะ ชื่อ ล นั้น เป็น โว ได้บ้าง เช่น ภิกฺขโว = ๔ ภิกฺขุ + โย. อาเทส โย เป็น โว ด้วยสูตรนี้, อาเทส อุ เป็น อ ด้วยสูตรว่า เวโวสุ โล จ. ภิกฺขโว = ภิกฺขู ภิกษุทั้งหลาย, ซึ่งภิกษุทั้งหลาย. สยมฺภูโว = สยมฺภู + โย. อาเทส โย เป็น โว. สยมฺภูโว = สยมฺภู พระผู้เป็นเองทั้งหลาย, ซึ่งพระผู้เป็นเองทั้งหลาย. ถามว่า การถือเอา การ ศัพท์ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า ด้วยการถือเอา การ ศัพท์ มีการอาเทส โย วิภัตติทั้งหลายเป็น โน ด้วย เช่น ชนฺตุโน = ชนฺตุ + โย. อาเทส โย เป็น โน ด้วย การ ศัพท์ในสูตรนี้ ชนฺตุโน โลเก ติฏฺฐนฺติ. สัตว์ของเลี้ยงทั้งหลาย ย่อมดำรงอยู่ ในโลก. การถือเอา จ ศัพท์ มีอวธารณะเป็นประโยชน์ เช่น อมู ปุริสา ติฏฺฐนฺติ. ชนทั้งหลายเหล่าโน้น ย่อมยืนอยู่. อมู ปุริเส ปสฺสถ. ท่านทั้งหลาย จงดู ชายทั้งหลาย เหล่าโน้น.

๒. นาม กัณฑ์ที่ ๒ (๒.๑) อ. การอาเทสเป็น มมฺ แห่ง อมฺห ศัพท์ อันเป็นไปกับด้วยวิภัตติ ย่อมมีในเพราะ ส วิภัตติ.ในเพราะ ส วิภัตติตัวหลังเป็นนิมิต มีการอาเทส อมฺห ศัพท์หมดทั้งตัว พร้อมกับวิภัตติเป็นมมฺ ดังตัวอย่าง.. มมฺ = อมฺห + ส. อาเทส อมฺห ศัพท์ กับ ส วิภัตติ เป็น มมฺ ด้วยสูตรนี้. อิทำ ธนำ มมฺ ทียเต. ทรัพย์นี้ อันท่าน ย่อมให้แก่เรา. มมฺ ปริคฺคโห. ความหวงแหนของเรา มีอยู่. ถามว่า บทว่า อมฺหสฺส มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า อมฺหสฺส มีไว้เพื่อห้ามการอาเทส ส วิภัตติ เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่าง ปุริสสฺส ทานำ ทียเต. ทาน อัน ท่านย่อมให้แก่บุรุษ. ถามว่า บทว่า เส มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบวา บทว่า เส มีไว้เพื่อห้ามการอาเทสเป็น มมฺ เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่าง อหำ คจฺฉามิ. เรา ไป, มยำ คจฺฉาม. เรา ท. ไป. **(๒.๒)** ในเพราะโย ปฐมาวิภัตติตัวหลังเป็นนิมิต อ. การอาเทสเป็น มยฺ แห่ง อมฺห ศัพท์ อันเป็นไปกับด้วยวิภัตติย่อมมี. ในเพราะโย ปฐมาวิภัตติตัวหลังเป็นนิมิต มีการอาเทส อมฺห ศัพท์หมดทั้งตัวพร้อมกับวิภัตติมีดังตัวอย่าง มยำ = อมฺห + โย. อาเทส อมฺห กับ โย ปฐมา เป็น มยฺ ด้วยสูตรว่า มยฺ โยมฺหิ ปฐโม. มยำ คจฺฉาม. เราทั้งหลาย จะไป. ถามว่า บทว่า อมฺหสฺส มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า อมฺหสฺส มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทสศัพท์อื่น กับ โย เป็น มยฺ เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่าง ปุริสา ติฏฺฐนฺติ. บุรุษทั้งหลาย ย่อมยืนอยู่. ถามว่า บทว่า โยมฺหิ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า โยมฺหิ มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทสวิภัตติอื่น เป็น มยฺ เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่าง...อหำ คจฺฉามิ. เรา ไป. ถามว่า บทว่า ปฐเม มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า ปฐเม มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทสเป็น มยฺ เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่าง... อมฺหากำ ปสฺสสิ ตฺวำ. ท่าน ย่อมเห็น ซึ่งเราทั้งหลาย. **(๒.๓)** ในเพราะ โย ปฐมาวิภัตติตัวหลังเป็นนิมิตเหตุ อ.การอาเทสเป็น นฺโต แห่ง นฺตุ ปัจจัย ย่อมมี ใน

เพราะ โย ปฐมาวิภัตติ.ในเพราะ โย ปฐมาเป็นนิมิต มีการอาเทส นฺตุ ปัจจัย หมดทั้งตัว พร้อมกับวิภัติเป็น นฺโต. คุณวนฺโต = คุณวนฺตุ + โย. อาเทส นฺตุ กับ โย เป็น นฺโต ด้วยสูตรว่า นฺตุสฺส นฺโต. คุณวนฺโต ชนทั้งหลาย ผู้มีคุณ.ถามว่า บทว่า นฺตุสฺส มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า นฺตุสฺส มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทสเป็น นฺโต เป็นประโยชน์ ดั่งตัวอย่าง ถามว่า บทว่า ปฐเม มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? สพฺเพ สตฺตา คจฺฉนฺติ. สัตว์ทั้งหลาย ทั้งปวง ย่อมไป. ตอบว่า บทว่า ปฐเม มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทสเป็น นฺโต เป็นประโยชน์ ดั่งตัวอย่าง คุณวนฺเต ปสฺสสิ. ท่าน ย่อมเห็น ซึ่งท่านผู้มีคุณทั้งหลาย. **(๒.๔)** ในเพราะ สิ วิภัตติเป็นนิมิต อ.การอาเทสเป็น นฺตสฺส แห่ง นฺตุ ปัจจัย อันเป็นไปกับด้วยวิภัตติ ย่อมมี โดยวิกัปป์. ในเพราะ สิ วิภัตติตัวหลังเป็นนิมิต การอาเทส นฺตุ ปัจจัย หมดทั้งตัว พร้อมด้วยวิภัตติเป็น นฺตสฺส อุ. สีลวนฺตสฺส = สีลวนฺตุ + ส. อาเทส นฺตุ พร้อมกับวิภัตติ เป็น นฺตสฺส ด้วยสูตรนี้. สีลวนฺตสฺส = สีลวโต สีลวนฺตสฺส ฌายิโน ฐานำ.. ฐานะของท่านผู้มีศีล มีความเพียรเพ่งพินิจ. ถาม บทว่า เส มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า เส มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทสเป็น นฺตสฺส เป็นประโยชน์ ดั่งตัวอย่าง สีลวา = สีลวนฺตุ + สิ. อาเทส นฺตุ กับ สิ เป็น อา ด้วยสูตรว่า อาสิมฺหิ. สีลวา ติฏฺฐติ. ท่านผู้มีศีล ย่อมยืนอยู่. **(๒.๕)** ในเพราะ สิ วิภัตติ อันเป็นไปอยู่ ในนปุงสกลิงค์เป็นนิมิตเหตุ อ. การอาเทสเป็น อำ แห่ง นฺตุ ปัจจัย อันเป็นไปกับด้วยวิภัตติ ย่อมมี.ในเพราะ สิ วิภัติอันเป็นไปในนปุงสกลิง์เป็นิมิต มีการอาเทส นฺตุ ปัจจัยหมดทั้งตัว พร้อมกับวิภัตติ เป็น อำ ดังตัวอย่าง คุณวำ = คุณวนฺตุ + สิ. อาเทส นฺตุ กับ สิ เป็น อำ ด้วยสูตรว่า อนฺนปุงฺสเก. คุณวำ จิตฺตำ ติฏฺฐติ. จิตมีคุณ ย่อมดำรงอยู่. รุจิมำ = รุจิมนฺตุ + สิ. รุจิมำ ปุปฺผำ ติฏฺฐติ. ดอกไม้ งาม ย่อมตั้งอยู่. ถามว่า บทว่า สิมฺหิ มีไว้เพื่อปะโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า สิมฺหิ มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทสเป็น อำ เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่าง วณฺณวนฺตำ อคนฺธกำ ปสฺสติ. ท่าน ย่อมเห็น ซึ่งดอกไม้ อันมีสี แต่ไม่มีกลิ่น. **(๒.๖)** ก็ ในเพราะ คสิ วิภัตติ อยู่เบื้องหลังเป็นนิมิต อ.การอาเทส เป็น อำ และ อ และ อา ท. แห่ง นฺตุ ปัจจัย อันเป็นไปกับด้วยวิภัตติย่มมี. ในเพราะ คสิ วิภัตติ อยู่เบื้องหลังเป็นนิมิต มีการอาเทส นฺตุ ปัจจัย หมดทั้งตัวพร้อมกับวิภัตติเป็น อำ อ และ อา ได้บ้าง ดังตัวอย่าง คุณวำ = คุณวนฺตุ + คสิ. อาเทส นฺตุ กับ คสิ เป็น อำ ด้วยสูตรนี้. โภ คุณวำ ข้าแต่ท่านผู้มีคุณ ผู้เจริญ. คุณว = คุณวนฺตุ + คสิ. อาเทส นฺตุ กับ คสิ เป็น อ ด้วยสูตรนี้. โภ คุณว. ข้าแต่ท่านผู้มีคุณ ผู้เจริญ. คุณวา = คุณวนฺตุ + คสิ. อาเทส นฺตุ กับ คสิ เป็น อา ด้วยสูตรนี้. โภ คุณวา. ข้าแต่ท่านผู้มีคุณ ผู้เจริญ. **(๒.๗)** ในเพราะ ส สฺมึ และ นา ท. เป็นนิมิต อ.การอาเทส เป็น โต ติ และ ตา ท. แห่ง นฺตุ ปัจจัย อันเป็นไปกับด้วยวิภัตติ ย่อมมี. ในเพราะวิภัตติ เหล่านี้ คือ ส สฺมึ และ นา เป็นนิมิต มีการอาเทส นฺตุ ปัจจัย หมดทั้งตัวนั่นเทียว พร้อมกับวิภัตติเป็น โต ติ และ ตา ได้บ้าง ตามลำดับ ดั่งตัวอย่าง คุณวโต = คุณวนฺตุ + ส. อาเทส นฺตุ กับ ส เป็น โต ด้วยสูตรว่า โต ติ ตา สิสฺมึนาสุ. คุณวโต = คุณวนฺตสฺส. คุณวโต ธนำ อตฺถิ. ทรัพย์ ของท่านผู้มีคุณ มีอยู่. คุณวติ = คุณวนฺตุ + สฺมึ. อาเทส นฺตุ กับ สฺมึ เป็น ติ ด้วสูตรนี้ คุณวติ = คุณวนฺตสฺมึ. คุณวติ สีลำ ปติฏฺฐิตำ. ศีล ตั้งอยู่แล้ว ในท่านผู้มีคุณ. คุณวตา = คุณวนฺตุ + นา. อาเทส นฺตุ กับ นา เป็น ตา ด้วยสูตรนี้. คุณวตา = คุณวนฺเตน. คุณวตา กมฺมำ กตำ. กรรม อันท่านผู้มีคุณทำแล้ว. สติมโต = สติมนฺตุ + ส. สติมโต = สติมนฺตสฺส, สติมโต ธนำ อตฺถิ. ทรัพย์ ของท่านผู้มีสติ มีอยู่. สติมติ = สติมนฺตุ + สฺมึ. สติมติ = สติมนฺตสฺมึ, สติมติ สีลำ ปติฏฺฐิตำ. ศีล ตั้งอยู่แล้ว ในท่านผู้มีสติ. สติมตา = สติมนฺตุ + นา. สติมตา = สติมนฺเตน, สติมตา กมฺมำ กตำ. กรรม อันท่านผู้มีสติ ทำ

แล้ว. ถามว่า บทว่า เอเตสุ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า เอเตสุ มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทสเป็น โต ติ และ ตา เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่าง คุณวา = คุณวนฺตุ + สิ. คุณวา ท่านผู้มีคุณ, สติมา = สติมนฺตุ + สิ. สติมา ท่านผู้มีสติ. **(๒.๘)** ในเพราะ นำ วิภัติอยู่เบื้องหลังเป็นนิมิตเหตุ อ. การอาเทสเป็น ตำ แห่ง นฺตุ ปัจจัย อันเป็นไปกับด้วย วิภัตติ ย่อมมี โดยวิกัปป์. ในเพราะ นำ วิภัตติเป็นนิมิต มีการอาเทส นฺตุ ปัจจัยหมดทั้งตัวพร้อมกับวิภัตติเป็น ตำ ได้บ้าง ดั่งตัวอย่าง คุณวตำ = คุณวนฺตุ + นำ. อาเทส นฺตุ กับ นำ เป็น ตำ ด้วยสูตรว่า นมฺหิ ตำ วา, คุณวตำ = คุณวนฺตานำ, คุณวตำ ธนำ อตฺถิ. ทรัพย์ ของท่าน ผู้มีคุณทั้งหลายมีอยู่.สติมตำ + สติมนฺตุ + นำ. อาเทส นฺตุ กับ นำ เป็น ตำ ด้วยสูตรนี้ สติมตำ = สติมนฺตานำ, สติมตำ ธนำ อตฺถิ. ถามว่า บทว่า นมฺหิ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า นมฺหิ มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทส เป็น ตำ เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่าง. คุณวนฺโต = คุณวนฺตุ + โย. คุณวนฺโต ติฏฺฐนฺติ. ท่านผู้มีคุณทั้งหลาย ย่อมยืนอยู่. สติมนฺโต = สติมนฺตุ + โย. สติมนฺโต ติฏฺฐนฺติ. ท่านผู้มีสติทั้งหลาย ย่อมยืนอยู่. **(๒.๙)** ในเพราะ อำ และ สิ วิภัตติทั้งหลาย อ.การอาเทสเป็น อิทำ แห่ง อิม ศัพท์ อันเป็นไปกับด้วยวิภัตติ ซึ่งเป็นไปในนปุงสกลิงฺ ย่อมมีได้.ในเพราะ อำ และ สิ วิภัตติ ตัวหลังเป็นนิมิต มีการอาเทส อิม หมดทั้งตัว พร้อมกับวิภัตติอันเป็นไปกับ ด้วย นปุงสกลิงค์ เป็น อิทำ ดังตัวอย่าง อิทำ = อิม + อำ. อาเทส อิม กับ อำ เป็น อิทำ ด้วยสูตรว่า อิมสฺ สิทมำสิสุ นปุงฺสเก. อิทำ จิตฺตำ ปสฺสสิ. ท่าน ย่อมเห็น ซึ่งจิตนี้. ถามว่า บทว่า วา มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ?ตอบว่า บทว่า วา มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทส เป็น อิทำ เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่าง อิมำ = อิม + อำ. อิมำ จิตฺตำ ปสฺสสิ. ท่าน ย่อมเห็น ซึ่งจิตนี้. อิมำ = อิม + สิ. อิมำ จิตฺตำ ติฏฺฐติ. จิตนี้ ย่อมตั้งอยู่. ถามว่า บทว่า นปุสเก มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า นปุสเก มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทสเป็น อิทำ เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่าง อิมำ ปุริสำ ปสิสสิ. ท่าน ย่อมดู ซึ่งจิตนี้, อยำ ปรุโส ติฏฺฐติ. บุรุษนี้ ย่อมยืนอยู่. **(๒.๑๐)** ในเพราะ อำ และ สิ วิภัติเป็นนิมิต อ.การอาเทสเป็น อทุ แห่ง อมุ ศัพท์ อันเป็นไปกับด้วยวิภัตติ อันเป็นไปอยู่ในอรรถแห่ง นปุงสกลิงค์ ย่อมมี. ในเพราะ อำ และ สิ วิภัตติเป็นนิมิต มีการอาเทส อมุ ศัพท์ หมดทั้งตัว พร้อมกับวิภัตติ อันเป็นไปในอรรถแห่ง นปุงสกลิงค์ ดังตัวอย่าง อทุ = อมุ + อำ. อาเทส อมุ กับ อำ เป็น อทุ ด้วยสูตรว่า อมุสฺสาทุ. อทุ = อมุ + สิ. อาเทส อมุ กับ สิ เป็น อทุ ด้วยสูตรนี้. อิทุ ปุปฺผำ วิโรจติ. ดอกไม้ ดอกโน้น ย่อมงาม. ถามว่า บทว่า นปุงฺสเก มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า นปุงฺสเก มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทส เป็น อทุ เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่าง อมุ = อมุ + อำ. อมุ ราชานำ ปสฺสติ. ประชาชน ย่อมเห็น ซึ่งพระราชา พราะองค์โน้น. อสุ = อมุ + สิ. อสุ ราชา ติฏฺฐติ. พระราชา พระองค์โน้น ประทับยืนอยู่. **(๒.๑๑)** อ.สูตรนี้ คือ อันบัณฑิตนับพร้อมว่า อิตถีลิงค์ และ ปุงลิงค์ และ นปุงสกลิงค์ นักศึกษาพึงทราบว่า มี อธิการเป็นอรรถ. **(๒.๑๒)**ก็ในเพราะ โย วิภัตติทั้งหลายเป็นนิมิต อ. การอาเทสเป็น เทว แห่ง ทฺวิ ศัพท์ ท. ย่อมมี. ในเพราะวิภัตติเหล่านี้ คือ โย เป็นนิมิตเหตุ มีการอาเทส ทฺวิ สังขยา อันเป็นไปในอิตถีลิงค์ ปุงลิงค์และ นปุงสกลิงค์ พร้อมด้วยวิภัตติเป็น เทว ดังตัวอย่าง เทว = ทฺวิ + โย. อาเทส ทฺวิ กับ โย เป็น เทว ด้วยสูตรว่า โยสุ ทฺวินฺนำ เทว จ. เทว อิตฺถิโย. หญิงทั้งหลาย สอง, เทว ธมฺมา. ธรรมทั้งหลาย สอง. เทว รูปานิ. รูปทั้งหลาย สอง. ถามว่า บทว่า โยสุ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า โยสุ มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทสเป็น เทว เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่าง ทฺวีสุ สีลำ ปติฏฺฐิตำ. ศีลตั้งอยู่แล้ว ในชนทั้งหลายสอง.ด้วยการถือเอา จ ศัพท์ มีการอาเทส ทฺวิ สังขยา อันเป็นไปในอิตถีลิงค์ ปุงลิงค์ และ นปุงสกลิงค์ พร้อมกับ วิภัตติ เป็น ทฺเว ทฺวย อุภ อุภย และ ทฺวิ ทั้งหลาย ในเพราะ

วิภัตติเหล่านี้ โย นา อำ นำ ดังตัวอย่าง ทุเว = ทฺวิ + โย. อาเทส ทฺวิ กับ โย เป็น ทุเว ด้วย จ ศัพท์ ในสูตรว่า โยสุ ทฺวินฺนำ เทว จ. ทุเว สมณา สมณะทั้งหลาย สอง, ทุเว พฺราหฺมณา พราหมณ์ทั้งหลาย สอง, ทุเว ชนา ชน ท. สอง. ทวเยน = ทฺวิ + นา. อาเทส ทฺวิ เป็น ทวย, อาเทส นา เป็น เอน.ทวเยน ชเนน กมฺมำ กตำ. กรรม อันชน สองคน ทำแล้ว. ทวยำ = ทฺวิ + อำ. อาเทส ทฺวิ เป็น ทวย. ทวยำ สมณำ ปสฺสติ. ชน ย่อมเห็น สมณะ สองรูป. อุภินฺนำ = ทฺวิ + นำ. อาเทส ทฺวิ เป็น อุภ, ลง น อาคม. อุภินฺนำ ชนานำ ปริคฺคโห อตฺถิ. ความหวงแหน ของชนทั้งหลาย สอง มีอยู่. อุภเยสำ = ทฺวิ + นำ. อาเทส ทฺวิ เป็น อุภย, อาเทส นำ เป็น สำ. อุภเยสำ สมณานำ กรณียำ อตฺถิ. กรรมอันชนพึงทำ แก่สมณะทั้งหลาย สอง มีอยู่.ทฺวินฺนำ = ทฺวิ + นำ. อาเทส ทฺวิ เป็น ทฺวิ ลง น อาคม. ทฺวินฺนำ สมณานำ นวกมฺมำ อตฺถิ. กรรมคือการก่อสร้าง ของสมณะทั้งหลาย สอง มีอยู่. **(๒.๑๓)** ในเพราะ โย วิภัตติทั้งหลายเป็นนิมิต อ. การอาเทสเป็น ติสฺโส จตสฺโส ตโย จตฺตาโร ตีณิ จตฺตาริ แห่ง ติ และ จตุ ท. อันเป็นไปอยู่ในอิตถีลิงค์ ปุงลิงค์ และ นปุงสกลิงค์ อันเป็นไปกับด้วย วิภัตติ ย่อมมี. ในเพราะ โย วิภัตติทั้งหลายเป็นนิมิต มีการอาเทสเหล่านี้ คือ ติสฺโส จตสฺโส ตโย จตฺตาโร ตีณิ จตฺตาริ แห่ง ติ และ จตุ สังขยา ท. อันเป็นไปในอิตถีลิงค์ ปุงลิงค์ และ นปุงสกลิงค์ พร้อมด้วยวิภัตติ ดังตัวอย่าง ติสฺโส = ติ + โย. อาเทส ติ กับ โย เป็น ติสฺโส ด้วยสูตรนี้. ติสฺโส เวทนา. เวทนาทั้งหลาย สาม. จตสฺโส = จตุ + โย. อาเทส จตุ กับ โย เป็น จตสฺโส ด้วยสูตรนี้จตสฺโส ทิสา. ทิศทั้งหลาย สี่. จตฺตาโร + จตุ + โย. อาเทส จตุ กับ โย เป็น จตฺตาโร ด้วยสูตรนี้. จตฺตาโร ชนา. ชนทั้งหลาย สี่. ตโย = ติ + โย. อาเทส ติ กับ โย เป็น ตโย ด้วยสูตรนี้ ตโย ชนา ชนทั้งหลาย สาม. ตีณิ = ติ + โย. อาเทส ติ กับ โย เป็น ตีณิ ด้วยสูตรนี้. ตีณิ อายตนานิ. อายตนะทั้งหลาย สาม. จตฺตาริ = จตุ + โย. อาเทส จตุ กับ โย เป็น จตฺตาริ ด้วยสูตรนี้. จตฺตาริ อายตนานิ. อายตนะทั้งหลาย สี่, จตฺตาริ อายตนานิ. อายตนะทั้งหลาย สี่. ถามว่า บทว่า โยสุ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า โยสุ มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทสเป็น ติสฺโส เป็นต้น เป็นประโยชน์ ดั่งตัวอย่าง ตีสุ = ติ + สุ. สีลำ ตีสุ ปุริเสสุ ปติฏฺฐิตำ. ศีล ตั้งอยู่แล้ว ในบุรุษทั้งหลาย สาม. จตูสุ = จตุ + สุ. สีลำ จตูสุ ปุริเสสุ ปติฏฺฐิตำ. ศีล ตั้งอยู่แล้ว ในบุรุษทั้งหลาย สี่. **(๒.๑๔)** ในเพราะ โย วิภัตติทั้งหลายเป็นนิมิต อ.การอาเทสเป็น อ แห่งสระอันเป็นที่สุด แห่งสังขยาทั้งหลาย มี ปญฺจ เป็นต้น อันเป็นไปอยู่ในอรรถแห่งอิตถีลิงค์ และปุงลิงค์ และนปุงสกลิงค์ อันเป็นไปกับด้วย วิภัตติ ย่อมมีได้. ในเพราะวิภัตติเหล่านี้ คือ โย เป็นนิมิต มีการอาเทสสระอันเป็นที่สุดแห่งสังขยา มี ปญฺจ เป็นต้น อันเป็นไปในอรรถแห่ง อิตถีลิงค์ ปุงลิงค์ และ นปุงสกลิงค์ พร้อมด้วยวิภัตติ เป็น อ ดังตัวอ่าง ปญฺจ = ปญฺจ + โย. อาเทส อ กับ โย เป็น อ ด้วยสูตรว่า ปญฺจาทีนมกาโร. ปญฺจ อิตฺถี. หญิงทั้งหลาย ห้า, ปญฺจ ชนา. ชนทั้งหลาย ห้า, ปญฺจ รูปานิ. รูปทั้งหลาย ห้า. ศัพท์สังขยาต่อไปนี้ มีวิธีทำตัวเหมือน ปญฺจ. ฉ = ฉ + โย. ฉ อิตฺถี หญิงทั้งหลาย หก, ฉ ชนา ชนทั้งหลาย หก, ฉ รูปานิ รูปทั้งหลาย หก. สตฺต = สตฺต + โย. สตฺต อิตฺถี หญิง ท. เจ็ด, สตฺต ชนา ชน ท. เจ็ด, สตฺต รูปานิ รูปทั้งหลาย เจ็ด. อฏฺฐ = อฏฺฐ + โย. อฏฺฐ อิตฺถี หญิง ท. แปด, อฏฺฐ ชนา ชน ท. แปด, อฏฺฐ รูปานิ รูปทั้งหลาย แปด. นว = นว + โย. นว อิตถี หญิงทั้งหลาย เก้า, นว ชนา ชนทั้งหลาย เก้า, นว รูปานิ รูปทั้งหลาย เก้า. ทส = ทส + โย. ทส อิตถี หญิงทั้งหลาย สิบ, ทส ชนา ชนทั้งหลาย สิบ, ทส รูปานิ รูปทั้งหลาย สิบ. ถามว่า บทว่า ปญฺจาทีนำ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า ปญฺจาทีนำ มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทสเป็น อ เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่าง เทว =

ทฺวิ + โย. อาเทส ทฺวิ กับ โย เป็น เทว. เทว ชนา ชนทั้งหลาย สอง. ตโย = ติ + โย. อาเทส ติ กับ โย เป็น ตโย. ตโย คามวรา บ้านส่วยทั้งหลาย สาม. **(๒.๑๕)** ในเพราะ ส วิภัตติเป็นนิมิตเหตุ อ.การอาเทสเป็น รญฺโญ และ ราชิโน ท. แห่ง ราช ศัพท์ อันเป็นไปกับด้วยวิภัตติ ย่อมมีได้. ในเพราะ ส วิภัตติเป็นนิมิตเหตุ มีการอาเทสเหล่านี้คือ รญฺโญ ราชิโน แห่ง ราชศัพท์ หมดทั้งตัว พร้อมกับวิภัตติ ดังตัวอย่าง รญฺโญ = ราช + ส. อาเทส ราช กับ ส เป็น รญฺโญ ด้วยสูตรนี้. รญฺโญ รฏฺฐ์ อตฺถิ. แว่นแคว้น ของพระราชา มีอยู่. ราชิโน = ราช + ส. อาเทส ราช กับ ส เป็น ราชิโน. ราชิโน รฏฺฐ์ อตฺถิ. แว่นแค้วน ของพระราชา มีอยู่. **(๒.๑๖)** ในเพราะนวิภัตติเป็นนิมิตเหตุ อ. การอาเทสเป็นรญญ์ แห่งราชศัพท์ อันเป็นไปกับด้วยวิภัตติย่อมมีโดยวิกัปป์. ในเพราะ นำ วิภัตติเป็นนิมิตเหตุ มีการอาเทส ราช ศัพท์ หมดทั้งตัว พร้อมกับวิภัตติ เป็น รญญ์ ได้บ้างดังตัวอย่าง รญญ์ = ราช + นำ. อาเทส ราช กับ นำ เป็น รญญ์ ด้วยสูตรนี้ รญญ์ = ราชูนำ. อิทำ รญญ์ รฏฺฐ์. แว่นแค้นนี้ ของพระราชาทั้งหลาย. **(๒.๑๗)** ในเพราะ นา วิภัตติเป็นนิมิตเหตุ อ.การอาเทสเป็น รญญา แห่ง ราช ศัพท์ อันเป็นไปกับด้วยวิภัตติ ย่อมมี. ในเพราะ นา วิภัตติตัวหลังเป็นนิมิต มีการอาเทส ราช ศัพท์ หมดทั้งตัว พร้อมด้วยวิภัตติเป็น รญญาได้บ้าง อุ. รญญา = ราช + นา. อาเทส ราช กับ นา เป็น รญญา ด้วยสูตรว่า นามฺหิ รญญา วา.เตน รญญา กมฺมำ กตำ. กรรม อันพระราชานั้น ทำแล้ว. ถามว่า บทว่า นามฺหิ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า นามฺหิ มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทส เป็น รญญา เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่าง รญโญ = ราช + ส. รญโญ สนฺตกำ อตฺถิ. สิ่งของ อันเป็นของพระราชา มีอยู่. **(๒.๑๘)** ในเพราะ สฺมึ วิภัตติเป็นนิมิตเหตุ อ.การอาเทส เป็น รญเญ และ ราชินิ ท. แห่ง ราช ศัพท์ อันเป็นไปกับด้วยวิภัตติ ย่อมมี. ในเพราะ สฺมึ วิภัตติเป็นนิมิตเหตุ มีการอาเทสเหล่านี้ คือ รญเญ ราชินิ แห่งราช ศัพท์ หมดทั้งตัวพร้อมด้วยวิภัตติ ดังตัวอย่าง รญเญ = ราช + สฺมึ. อาเทส ราช กับ สฺมึ เป็น รญเญ ด้วยสูตรนี้. รญเญ สีลำ ปติฏฺฐิตำ. ศีล ตั้งอยู่แล้ว ในพระราชา. ราชินิ = ราช + สฺมึ. อาเทส ราช กับ สฺมึ เป็น ราชินิ. ราชินิ สีลำ ปติฏฺฐิตำ. ศีล ตั้งอยู่แล้ว ในพระราชา. **(๒.๑๙)** ในเพราะ สฺมึ วิภัตติ เป็น นิมิต อ.การอาเทสเป็น ตยิ และ มยิ ท. แห่ง ตุมฺห และ อมฺห ท. อันเป็นไปกับด้วยวิภัตติ ย่อมมีได้. ในเพราะ สฺมึ วิภัตติ เป็น นิมิต มีการอาเทสเหล่านี้ คือ ตยิ มยิ แห่ง ตุมฺห และ อมฺห ศัพท์ หมดทั้งตัว พร้อมด้วยวิภัตติตามลำดับ ดังตัวอย่าง.ตยิ = ตุมฺห + สฺมึ. อาเทส ตุมฺห กับ สฺมึ เป็น ตยิ ด้วยสูตรว่า ตุมฺหากำ ตยิ มยิ. ตยิ สีลำ ปติฏฺฐิตำ. ศีล ตั้งอยู่แล้ว ในท่าน. มยิ = อมฺห + สฺมึ. อาเทส อมฺห กับ สฺมึ เป็น มยิ. ถามว่า บทว่า สฺมึ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอมว่า บทว่า สฺมึ มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทสเป็น ตยิ มยิ เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่าง. ตฺวำ ภวสิ. ท่าน ย่อมมี, อหำ ภวามิ. เรา ย่อมมี. **(๒.๒๐)**ก็ในเพราะ สิ วิภัตติตัวหลังเป็นนิมิตเหตุ อ.การอาเทสเป็น ตฺวำ และ อหำ ท. แห่ง ตุมฺห และ อมฺห ท. อันเป็นไปกับด้วยวิภัตติ ย่อมมีได้. ในเพราะ สิ วิภัติเป็นนิมิต มีการอาเทสเหล่านี้ คือ ตฺวำ อหำ แห่ง ตุมฺห และ อมฺห หมดทั้งตัว พร้อมด้วยวิภัตติ ตามลำดับ ดังตัวอย่าง ตฺวำ = ตุมฺห + สิ. อาเทส ตุมฺห กับ สิ เป็น ตฺวำ ด้วยสูตรว่า ตฺวมหำ สิมฺหิ จ. ตฺวำ โน สตฺถา. ท่าน เป็นครู ของพวกเรา. อหำ = อมฺห + สิ. อาเทส อมฺห กับ สิ เป็น อหำ ด้วยสูตรนี้. อหำ คจฺฉามิ. เรา จะไป.ด้วยการถือเอา จ ศัพท์ มีการอาเทส ตุมฺห ศัพท์หมดทั้งตัว พร้อมด้วยวิภัตติเป็น ตุวำ ด้วย ดังตัวอย่าง ตุวำ = ตุมฺห + สิ. อาเทส ตุมฺห กับ สิ เป็น ตุวำ ด้วย จ ในสูตรนี้. ตุวำ โน สตฺถา. ท่าน เป็นครู ของพวกเรา. **(๒.๒๑)** ในเพราะ ส วิภัตติตัวหลังเป็นนิมิต อ.การอาเทสเป็น ตว และ มม ท. แห่ง ตุมฺห และ อมฺห ท. อันเป็นไปกับด้วย

วิภัตติ ย่อมมี. ในเพราะ ส วิภัตติตัวหลังเป็นนิมิต มีการอาเทสเหล่านี้คือ ตว มม แห่ง ตุมฺห และ อมฺห ศัพท์หมดทั้งตัว พร้อมกับวิภัตติ ตามลำดับ ดังตัวอย่าง ตว = ตุมฺห + ส. อาเทส ตุมฺห กับ ส เป็น ตว ด้วยสูตรว่า ตว มม เส. ตว ธนำ อตฺถิ. ทรัพย์ ของท่าน มีอยู่. มม = อมฺห + ส. อาเทส อมฺห กับ ส เป็น มม. มม ธนำ อตฺถิ. ทรัพย์ ของเรา มีอยู่. ถามว่า บทว่า เส มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า เส มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทสเป็น ตว และ มม เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่าง ตยิ = ตุมฺห + สฺมึ. ตยิ สีลำ ปติฏฺฐิตำ. ศีล ตั้งอยู่แล้ว ในท่าน. มยิ = อมฺห + สฺมึ. มยิ สีลำ ปติฏฺฐิตำ. ศีล ตั้งอยู่แล้ว ในเรา. **(๒.๒๒)** ในเพราะ ส วิภัตติตัวหลังเป็นนิมิต อ.การอาเทส เป็น ตุยหำ ด้วย อ.การอาเทส เป็น มยฺหำ ด้วย แห่ง ตุมฺห และ อมฺห ท. อันเป็นไปกับด้วยวิภัตติทั้งหลาย ย่อมมี. ในเพราะ ส วิภัตติตัวหลังเป็นนิมิต มีการอาเทสเหล่านี้คือ ตุยฺหำ มยฺหำ แห่ง ตุมฺห และ อมฺห หมดทั้งตัวพร้อมด้วยวิภัตติได้ ตามลำดับ ดังตัวอย่าง ตุยฺหำ = ตุมฺห + ส. อาเทส ตุมฺห กับ ส เป็น ตุยฺหำ ด้วยสูตรว่า ตุยฺหำ มยฺหญฺจ. ตุยฺหำ ธนำ อตฺถิ. ทรัพย์ ของท่าน มีอยู่. มยฺหำ = อมฺห + ส. อาเทส อมฺห กับ ส เป็น มยฺหำ. มยฺหำ ธนำ อตฺถิ. ถามว่า บทว่า เส มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า เส มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทสเป็น ตุยฺหำ และ มยฺหำ เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่าง ตยา = ตุยฺห + นา. อาเทส ตุมฺห กับ นา เป็น ตยา ด้วยสูตรว่า นามฺหิ ตยา มยา. ตยา กมฺมำ กตำ. กรรม อันท่าน ทำแล้ว. มยา = อมฺห + นา. อาเทส อมฺห กับ นา เป็น มยา. มยา กมฺมำ กตำ. **(๒.๒๓)** ในเพราะ อำ วิภัตติตัวหลังเป็นนิมิต อ.การอาเทสเป็น ตำ และ มำ แห่ง ตุมฺห และ อมฺห ศัพท์ ท. อันเป็นไปกับด้วยวิภัตติ ย่อมมี. ในเพราะ อำ วิภัตติตัวหลังเป็นนิมิต มีการอาเทสเหล่านี้ คือ ตำ มำ แห่ง ตุมฺห และ อมฺห หมดทั้งตัว พร้อมด้วยวิภัตติ ได้บ้าง ตามลำดับ ดังตัวอย่าง ตำ = ตุมฺห + อำ. อาเทส ตุมฺห กับ อำ เป็น ตำ ด้วยสูตรว่า ตมฺมมฺหิ. ชโน ตำ อปวทติ. ชนย่อมตำหนิ ซึ่งท่าน. มำ = อมฺห + อำ. อาเทส อมฺห กับ อำ เป็น มำ. ชโน มำ อุปวทติ. ชน ย่อมตำหนิ ซึ่งเรา. ถามว่า บทว่า อมฺหิ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า อมฺหิ มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทสเป็น ตำ และ มำ เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่าง ตยา = ตุมฺห + นา. ตยา กมฺมำ กตำ. กรรม อันท่าน ทำแล้ว. มยา = อมฺห + นา. มยา กมฺมำ กตำ. กรรม อันเรา ทำแล้ว.**(๒.๒๔)** ในเพราะ อำ วิภัตติเป็นนิมิต อ.การอาเทสเป็น ตฺวำ ด้วย, อ.การอาเทสเป็น มมำ ด้วย แห่ง ตุมฺห และ อมฺห ศัพท์ ท. อันเป็นไปกับด้วยวิภัตติ ย่อมมี ในที่บางแห่ง. ในเพราะ อำ วิภัตติตัวหลังเป็นนิมิตเหตุ มีการอาเทสเหล่านี้ คือ ตฺวำ มมำ แห่ง ตุมฺห และ อมฺห ศัพท์ หมดทั้งตัว พร้อมด้วยวิภัตติ ย่อมมีได้ในที่บางแห่ง ตามลำดับ ดังตัวอย่าง ตฺวำ = ตุมฺห + อำ. อาเทส ตุมฺห กับ อำ เป็น ตฺวำ ด้วยสูตรว่า ตวมฺมมญฺจ.ชโน ตฺวำ ปสฺสติ. ชน ย่อมเห็น ซึ่งท่าน. มมำ = อมฺห + อำ. อาเทส อมฺห กับ อำ เป็น มมำ. ชโน มมำ ปสฺสติ. ถามว่า บทว่า นวา มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า นวา มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทสเป็น ตฺวำ และ มมำ เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่าง ตำ = ตุมฺห + อำ. อาเทส ตุมฺห กับ อำ เป็น ตำ ด้วยสูตรว่า ตวมฺมมญฺจ. ชโน ตำ ปสฺสติ. มำ = อมฺห + อำ. ชโน มำ ปสฺสติ. ชน ย่อมเห็น ซึ่งเรา.**(๒.๒๕)**ในเพราะ นา วิภัตติตัวหลังเป็นนิมิต อ.การอาเทส เป็น ตยา และ มยา แห่ง ตุมฺห และ อมฺห ท. อันเป็นไปกับด้วยวิภัตติ ย่อมมี. ในเพราะ นา วิภัตติตัวหลังเป็นนิมิต มีการอาเทสเหล่านี้ คือ ตยา และ มยา แห่ง ตุมฺห และ อมฺห ศัพท์ หมดทั้งตัว พร้อมด้วยวิภัตติ ตามลำดับ ดังตัวอย่าง ตยา = ตุมฺห + นา. อาเทส ตุมฺห กับ นา เป็น ตยา ด้วยสูตรว่า นามฺหิ ตยา มยา. ตยา กมฺมำ กตำ. กรรม อันท่าน ทำแล้ว.มยา = อมฺห + นา. มยา กมฺมำ กตำ. กรรม อันเรา กระทำแล้ว ถามว่า บทว่า นามฺหิ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ?

ตอบว่า บทว่า นามฺหิ มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทสเป็น ตยา และ มยา เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่าง ตุมฺเหหิ = ตุมฺห + หิ. ชโน ตุมฺเหหิ สทฺธึ คามํ คจฺฉติ. ชน ย่อมไป สู่บ้าน กับด้วยท่านทั้งหลาย. อมฺเหหิ = อมฺห + หิ. ชโน อมฺเหหิ สทฺธึ คามํ คจฺฉติ. ชน ย่อมไป สู่บ้าน กับด้วยเราทั้งหลาย **(๒.๒๖)** ในเพราะ อ ิ วิภัตติตัวหลังเป็นนิมิต อ.การอาเทส เป็น ตุวฺ และตฺวฺ แห่ง ตุมฺห ศัพท์ อันเป็นไปกับด้วย วิภัตติ ย่อมมี.ในเพราะ อ ิ วิภัตติเป็นนิมิต มีการอาเทส เหล่านี้คือ ตุวฺ ตฺวฺ แห่ง ตุมฺห ศัพท์ หมดทั้งตัวพร้อมด้วยวิภัตติ อุ.ตุวฺ = ตุมฺห + อ ิ. อาเทส ตุมฺห กับ อ ิ เป็น ตุวฺ ด้วยสูตรว่า ตุมฺหสฺส ตุวฺ ตฺวมมฺหิ.กลิงฺครสฺส ตุวฺ มญฺเญ. เรา ย่อมสำคัญ ซึ่งท่าน ว่าเป็น ดุจท่อนฟืน.ตฺวฺ = ตุมฺห + อ ิ. อาเทส ตุมฺห กับ อ ิ เป็น ตฺวฺ. กฏฺฐสฺส ตฺวฺ มญฺเญ. **(๒.๒๗)** ในเพราะทุติยาวิภัตติ และ จตุตถี. และ ฉัฏฐีวิภัตติ ท. เป็นนิมิตเหตุ อ.การอาเทสเป็น โว และ โน ท. แห่ง ตุมฺห และ อมฺห ท. อันเป็นไปกับด้วยวิภัตติอันอยู่เบื้องหลังแต่งบทอื่น ย่อมมี.ในเพราะวิภัตติเหล่านี้ คือ ทุติยา จตุตถี และ ฉัฏฐี เป็นนิมิตเหตุ มีการอาเทส ตุมฺห และ อมฺห ศัพท์ หมดทั้งตัว พร้อมทั้งวิภัตติที่อยู่ข้างหลังบทอื่น เป็น โว และ โน ตามลำดับ ได้บ้าง ดั่งตัวอย่าง...โว = ตุมฺห + โย. อาเทส ตุมฺห กับ โย เป็น โว ด้วยสูตรว่า ปทโต ทุติยาจตุตฺถีฉฏฐีสุ โว โน.ปหาย โว นิพฺพานปุรํ คมิสฺสามิ. เรา จักละ ท่านทั้งหลาย ไปสู่เมืองพระนิพพาน.โน = อมฺห + โย.อาเทส อมฺห กับ โย เป็น โน.มา โน อชฺช วิกนฺตีสุ. ชน ท. อย่าตัดแล้ว ซึ่งเรา ท.โว = ตุมฺห + นํ. อาเทส ตุมฺห กับ นํ เป็น โว. ธมฺมํ โว ภิกฺขเว เทเสสฺสามิ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรา จักแสดงธรรม แก่เธอทั้งหลาย.โน = อมฺห + นํ. อาเทส อมฺห กับ นํ เป็น โน ด้วยสูตรว่า ปทโต ทุติยาจตุตฺถีฉฏฐีสุ โว โน.สวิภเชถ โน รชฺเชน. ท่านทั้งหลาย จงแบ่ง ด้วยราชสมบัติ แก่เราทั้งหลาย.โว = ตุมฺห + นํ. อาเทส ตุมฺห กับ นํ ฉัฏฐีวิภัตติ เป็น โว. ตุฏฺโฐสฺมิ โว ปกติยา. เรา พอใจ ด้วยความเป็นปกติ ของท่านทั้งหลาย.โน = อมฺห + นํ. อาเทส อมฺห กับ นํ ฉัฏฐี เป็น โน.สตฺถา โน อนุปฺปตฺโต. พระศาสดา ของเราทั้งหลาย เสด็จถึงแล้วโดยลำดับ.ถามว่า บทว่า นวา มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ?ตอบว่า บทว่า นวา มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทสเป็น โว และ โน เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่าง อมฺหากํ = อมฺห + นํ. เอโส อมฺหากํ สตฺถา. พระสมณะโคดมนั่น เป็นศาสดา ของพวกเรา. ถามว่า บทว่า ตุมฺหามฺหา มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า ตุมฺหามฺหา มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทส เป็น โว และ โน เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่าง เอเต อิสโย ปสฺสสิ. ท่าน ย่อมเห็น ซึ่งฤาษีทั้งหลายหรือ ?ถามว่า บทว่า ปทโต มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า ปทโต มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทสเป็น โน และ โว เป็นประโชยน์ ดังตัวอย่าง ตุมฺหากํ = ตุมฺห + นํ. เอโส ตุมฺหากํ สตฺถา. ถามว่า บทว่า เอเตสุ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า เอเตสุ มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทสเป็น โว และ โน เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่าง **(๒.๒๘)** ในเพราะวิภัตติฝ่ายเอกวจนะเหล่านี้ คือ จตุตฺถี และฉัฏฐี เป็นนิมิตเหตุ อ.การอาเทสเป็น เต และ เม แห่ง ตุมฺห และ อมฺห ทั้งหลาย อันเป็นไปกับด้วยวิภัตติ ซึ่งอยู่เบื้องหลัง แต่บทอื่น ย่อมมีได้.ในเพราะวิภัตติฝ่ายเอกวจนะเหล่านี้ คือ จตุตถี ฉัฏฐี มีการอาเทส ตุมฺห และ อมฺห หมดทั้งตัว พร้อมด้วยวิภัตติ ที่อยู่เบื้องหลังบท (อื่น) เป็น เต และ เม ตามลำดับ.เต + ตุมฺห + ส. อาเทส ตุมฺห กับ ส เป็น เต ด้วยสูตรว่า เตเมกวจเนสุ. **(๒.๒๙)** ในเพราะ อ ิ วิภัตติ ตัวหลังเป็นนิมิต อ.การอาเทสเป็น เต และ เม ท. แห่ง ตุมฺห และ อมฺห ท. ที่เป็นไปกับด้วยวิภัตติ อันอยู่เบื้องหลัง แต่บท (อื่น) ย่อมไม่มี.ในเพราะ อ ิ วิภัตติเป็นนิมิต ไม่มีการอาเทส ตุมฺห และ อมฺห ศัพท์ หมดทั้งตัว พร้อมด้วยวิภัตติ ที่อยู่ข้างหลังบทอื่น เป็น เต และ เม ดังตัวอย่าง ตํ = ตุมฺห + อ ิ. อาเทส ตุมฺห กับ อ ิ เป็น

ตๆ, ไม่มีการอาเทส ตุมฺห กับ อๆ เป็น เต เพราะสูตรนี้ห้ามไว้. ปสฺเสยฺย ตๆ วสฺสสตๆ อโรคๆ. ชน พึง เห็นท่าน ไม่มีโรค มีอายุ ๑๐๐ ปี.มๆ = อมฺห + อๆ. อาเทส อมฺห กับ อๆ เป็น มๆ, ไม่มีการอาเทส อมฺห กับ อๆ เป็น เม เพราะสูตรนี้ห้ามไว้.โส มๆ พรฺวิติ. ชนนั้น ย่อมกล่าว กะเรา.**(๒.๓๐)** อนึ่ง ในเพราะ ตติยาวิภัตติ ฝ่ายเอกวจนะตัวหลังเป็นนิมิตเหตุ อ.การอาเทสเป็น เต และ เม ท. แห่ง ตุมฺห และ อมฺห ท. อันเป็นไปกับด้วยวิภัตติที่อยู่เบื้องหลังแต่บทอื่น ย่อมมี โดยวิกัปป์.ในเพราะ ตติยาวิภัตติ ฝ่ายเอกวจนะอยู่ข้างหลังเป็นนิมิตเหตุ มีการอาเทส ตุมฺห และ อมฺห ศัพท์หมดทั้งตัว ที่อยู่ข้างหลังบทอื่น พร้อมด้วยวิภัตติเป็น เต และ เม ตามลำดับ ได้บ้าง ดังตัวอย่าง เต = ตุมฺห + นา. อาเทส ตุมฺห กับ นา เป็น เต ด้วยสูตรว่า วา ตติเย จ แต่ต้องมีบทอื่นนำ กตๆ เต ปาปๆ, กตๆ ตยา ปาปๆ. ความชั่ว อันท่าน ทำแล้ว. (เต เม โว โน เป็นนักเลงโตไม่ได้). เม = อมฺห + นา. อาเทส อมฺห กับ นา เป็น เม. กตๆ เม ปาปๆ, กตๆ มยา ปาปๆ. กรรมชั่ว เรา ทำแล้ว. ถามว่า บทว่า ปทโต มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า ปทโต มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทสเป็น เต และ เม เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่าง ตยา = ตุมฺห + นา. อาเทส ตุมฺห กับ นา เป็น ตยา ด้วยสูตรว่า นามฺหิ ตยา มยา. ตยา กตๆ ปาปๆ. ความชั่ว อันท่าน ทำแล้ว.มยา = อมฺห + นา. อาเทส อมฺห กับ นา เป็น มยา. มยา กตๆ ปาปๆ. ความชั่ว อันเรา ทำแล้ว.ททามิ เต ปญฺจ คามวรานิ. เรา จะให้ บ้านส่วยทั้งหลาย ห้า แก่เจ้า.เม = อมฺห + ส. อาเทส อมฺห กับ ส เป็น เม. ททาหิ เม คามวรานิ.เต = ตุมฺห + ส. อาเทส ตุมฺห กับ ส เป็น เต. อิทนฺเต รฏฺฐๆ. แว่นแคว้น นี้ ของพระองค์.เม = อมฺห + ส. อาเทส อมฺห กับ ส เป็น เม. อยๆ เม ปตฺโต. นี้ บาตร ของข้าพเจ้า.ถามว่า บทว่า ปทโต มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ?ตอบว่า บทว่า ปทโต มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทสเป็น เต และ เม เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่าง ตว ญาติ. ญาติ ของท่าน, มม ญาติ. ญาติ ของเรา.(๒.๓๑) ในเพราะตติยาวิภัตติฝ่ายพหุวจนะตัวหลังเป็นนิมิต อ.การอาเทสเป็น โว และ โน ท. แห่ง ตุมฺห และ อมฺห ท. อันเป็นไปกับด้วยวิภัตติ ที่อยู่เบื้องหลัง แต่บทอื่น ย่อมมีได้.ในเพราะตติยาวิภัตติฝ่ายพหุวจนะตัวหลังเป็นนิมิตเหตุ มีการอาเทส ตุมฺห และ อมฺห หมดทั้งตัว ที่อยู่ข้างหน้าบทอื่น พร้อมด้วยวิภัตติเป็น โว และ โน ตามลำดับ ดังตัวอย่าง โว = ตุมฺห + หิ. อาเทส ตุมฺห กับ หิ เป็น โว ด้วยสูตรว่า พหุวจเนสุ โว โน.กตๆ โว ปาปๆ. ความชั่ว อันท่านทั้งหลาย ทำแล้ว.โน = อมฺห + หิ. อาเทส อมฺห กับ หิ เป็น โน. กตๆ โน ปาปๆ. ความชั่ว อันเรา ท. ทำแล้ว.ถามว่า บทว่า ปทโต มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ?ตอบว่า บทว่า ปทโต มีไว้เพื่อมิให้อาเทสเป็น โว และ โน เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่าง ตุมฺเหหิ = ตุมฺห + หิ. อาเทส อ เป็น เอ. ตุมฺเหหิ กตๆ กมฺมๆ. กรรม อันท่านทั้งหลาย ทำแล้ว.อมฺเหหิ = อมฺห + หิ. อาเทส อ เป็น เอ. อมฺเหหิ กตๆ กมฺมๆ. ในเพราะ โย ปฐมาวิภัตติ ด้วยการระบุถึง พหุวจนะ ศัพท์มีการอาเทส ตุมฺห และ อมฺห พร้อมด้วยวิภัตติอันอยู่ข้างหลังบทอื่น เป็น โว และ โน ดังตัวอย่างโว = ตุมฺห + โย. อาเทส ตุมฺห กับ โย เป็น โว ด้วยพหุวจนศัพท์ ในสูตรว่า พหุวจเนสุ โว โน.คามๆ โว อาคจฺเฉยฺยาถ. ท่านทั้งหลาย พึงมา สู่บ้าน.โน = อมฺห + โย. อาเทส อมฺห กับ โย เป็น โน ด้วยพหุวจนศัพท์, คามๆ โน คจฺเฉยฺยาม. **(๒.๓๒)** ในเพราะ สิ วิภัตติตัวหลังเป็นนิมิต อ.การอาเทส เป็น อา แห่งสระอันเป็นที่สุดแห่งศัพท์ คือ ปุม อันเป็นไปกับด้วยวิภัตติ ย่อมมีได้.ในเพราะ สิ วิภัตติ มีการอาเทสสระอันเป็นที่สุดแห่งศัพท์อย่างนี้ คือ ปุม พร้อมกับวิภัตติ เป็น อา ดังตัวอย่างปุมา = ปุม + ส. อาทเส สระที่สุดแห่ง ปุม กับ สิ เป็น อา ด้วยสูตรว่า ปุมนฺตสฺสา สิมฺหิ.ปุมา เคเห ติฏฺฐติ. ผู้ชาย ย่อมยืนอยู่ ในเรือน. ถามว่า บทว่า สิมฺหิ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ?ตอบว่า บทว่า สิมฺหิ มี

ไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทส เป็น อา เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่าง ปุมาโน = ปุม + โย. อาเทส สระ อันเป็นที่สุด แห่ง ปุม กับ โย เป็น อาโน ด้วยสูตรว่า โยสฺวาโน.ปุมาโน เคเห ติฏฺฐนฺติ. ชนทั้งหลาย ย่อมยืนอยู่ ในเรือน.ด้วยการระบุถึง อนฺต ศัพท์ มีการอาเทส สระอันเป็นที่สุด แห่ง ศัพท์ ศัพท์เหล่านี้ คือ มฆว ยุว กับด้วยวิภัตติเป็น อา ในเพราะ สิ วิภัตติ ดังตัวอย่าง มฆวา = มฆว + ส. อาเทสสระอันเป็นที่สุด แห่ง มฆว กับ สิ เป็น อา ด้วย อนฺต ศัพท์ ในสูตรนี้ มฆวา วิมเน ติฏฺฐติ. ท้าวมฆวานประทับยืน ในวิมาน.ยุวา = ยุว + สิ. อาเทสสระอันเป็นที่สุดแห่ง ยุว กับ สิ เป็น เป็น อา ด้วย อนฺต ศัพท์ในสูตรนี้.ยุวา เคเห ติฏฺฐติ. ชายหนุ่ม ยืนอยู่ ในเรือน. **(๒.๓๓)** ในเพราะวิภัตติอาลปนะฝ่ายเอกวจนะ อยู่เบื้องหลังเป็นนิมิต อ.การอาเทสเป็น อ๋ แห่ง สระอันเป็นที่สุด แห่ง ปุม ศัพท์ อันเป็นไปกับด้วยวิภัตติ ย่อมมี.ในเพราะวิภัตติอาลปนะ ฝ่ายเอกวจนะ อยู่เบื้องหลังเป็นนิมิต มีการอาเทสสระอันเป็นที่สุดแห่ศัพท์นี้อย่างนี้ คือ ปุม พร้อมด้วยวิภัตติเป็น อ๋ . เห ปุม๋ ตฺว๋ ติฏฺฐติ. แน่ะนายเหวย เจ้าจงยืนอยู่ ในที่นี้.ถามว่า บทว่า อาลปเน มีไว้เพื่อประโยชนอะไร ?ตอบว่า บทว่า อาลปเน มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทส เป็น อ๋ เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่าง ปุมา ติฏฺฐติ. ชาย ย่อมยืนอยู่. ถามว่า บทว่า อาลปเน มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ?ตอบว่า บทว่า อาลปเน มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทส เป็น อ๋ เป็นประโยชน์ ดังตวอย่าง เห ปุมาโน แน่ะชายทั้งหลาย เว้ย. **(๒.๓๔)** ก็ครั้นเมื่อสมาสอันอาจารย์ทำแล้วอ. การอาเทสเป็น อ๋ แห่งสระอันเป็นที่สุดแห่ง ปุม ศัพท์ ย่อมมี โดยวิภาสา.ก็ เมื่ออาจารย์ทำสมาสแล้ว มีการอาเทสสระอันเป็นที่สุดแห่งศัพท์อย่างนี้ ปุม เป็น อ๋ เพราะวิภาสาดังตัวอย่างอิตฺถีปุมนฺนปุสกสมูโห = อิตฺถี จ ปุมา จ นปุงฺสกๆ จ = อิตฺถีปุมนฺนปุงฺสกานิ อิตถีลิงค์ด้วย ปุงลิงค์ด้วย นปุงสกลิงค์ด้วย ชื่อ อิตถีลิงค์ ปุงลิงค์ และ นปุงสกลิงค์ทั้งหลาย อิตถีปุมนฺนปุงฺสกานๆ สมุโห = อิตฺถีปุมนฺนปุงฺสกสมุโห. ประชุมแห่ง. อาเทสสระอันเป็นที่สุดแห่ง ปุม เป็น อ๋ ด้วยสูตรว่า สมาเส จ วิภาสา, อาเทส อ๋ เป็น นฺ พยัญชนะที่สุดวรรค.ถามว่า บทว่า วิภาสา มีไว้เพื่อประโยชน์อะร ?ตอบว่า บทว่า วิภาสา มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทส เป็น อ๋ เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่าง อิตฺถีปุมนปุงฺสกานิ. อิตถีลิงค์ ปุงลิงค์ และนปุงสกลิงค์. **(๒.๓๕)** ในเพราะ โย วิภัตติทั้งหลายเป็นนิมิตเหตุ อ.การอาเทสเป็น อาโน แห่งสระอันเป็นที่สุดแห่ง ปุม ศัพท์ อันเป็นไปกับด้วยวิภัตติ ย่อมมีได้.ในเพราะ โย วิภัตติทั้งหลายเป็นนิมิต อาเทสสระอันเป็นที่สุด แห่ง ศัพท์อย่างนี้ คือ ปุม พร้อมด้วยวิภัตติเป็น อาโน ดังตัวอย่าง ปุมาโน = ปุม + โย. อาเทสสระอันเป็นที่สุดแห่ง ปุม กับโย เป็น อาโน ดวยสูตรว่า สฺวาโน.ปุมาโน เคเห ติฏฺฐนฺติ. ผู้ชายทั้งหลาย ยืนอยู่ ในเรือน.ชโน ปุมาโน เคเห ติฏฺฐนฺเต ปสฺสติ. ชน ย่อมเห็น ซึ่งคุณชายทั้งหลาย ผู้ยืนอยู่ในเรือน.เห ปุมาโน ตุมฺเห อาคจฺฉถ. แน่ะคุณชายทั้งหลายเหวย พวกท่าน จงมา.ถามว่า บทว่า โยสุ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า โยสุ มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทส เป็น อาโน เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่าง ปุมา = ปุม + สิ. อาเทสสระอันเป็นที่สุด แห่ง ปุม กับ สิ เป็น อา ด้วยสูตรว่า ปุมนฺตสฺสา สิมฺหิ.ปุมา เคเห ติฏฺฐติ. คุณผู้ชาย ยืนอยู่ ในเรือน. **(๒.๓๖)** ในเพราะ สฺมึ วิภัตติตัวหลังเป็นนิมิต อ.การอาเทสเป็น อาเน แห่งสระอันเป็นที่สุด แห่ง ปุม ศัพท์ ย่อมมี.ในเพราะ ส.มึ วิภัตติเป็นนิมิต อาเทสสระอันเป็นที่สุดแห่งศัพท์อย่างนี้คือ ปุม พร้อมกับด้วยวิภัตติ เป็นอาเน ได้บ้าง ดังตัวอย่าง...ปุมาเน = ปุม + สฺมึ. อาเทสสระอันเป็นที่สุดแห่ง ปุม กับ สฺมึ เป็น อาเน ด้วยสูตรว่า อาเน สฺมิมฺหิ วา, ปุมาเน = ปุเม. สีลๆ ปุมาเน ปติฏฺฐิตๆ. ศีล ตั้งอยู่แล้ว ในคุณผู้ชาย. **(๒.๓๗)** อนึ่ง ในเพราะ หิ วิภัตติเป็นนิมิต อ.การอาเทสเป็น อาเน แห่งสระอันเป็นที่สุด แห่ง ปุม ศัพท์ ย่อมมี.ในเพราะ หิ วิภัตติตัวหลังเป็นนิมิต อาเทสสระอัน

เป็นที่สุดแห่งศัพท์อย่างนี้ คือ เป็น อาเน ดังตัวอย่าง ปมาเนหิ = ปุม + หิ. อาเทส สระอันเป็นที่สุดแห่ง ปุม ศัพท์ เป็น อาเน ด้วยสตรว่า หิวิภตฺติมฺหิ.ปุมาเนหิ กมฺมํ กตุ. กรรม อันคุณชายทั้งหลาย ทำแล้ว. ปุมาเนภิ = ปุม + หิ. อาเทสสระอันเป็นที่สุดแห่ง ปุม ศัพท์เป็น อาเน, อาเทส หิ เป็น ภิ.การกล่าวระบุถึงศัพท์คือ วิภัตติ ซ้ำอีก มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? การกล่าวระบุถึง วิภตฺต ซ้ำอีก มีการห้ามมิให้ถือเอา วิภตฺติ ศัพท์ เป็นประโยชน์ ดั่งตัวอย่าง.ปุมาเนภิ กมิมํ กตุ. กรรม อันคุณผู้ชายทั้งหลาย ทำแล้ว.ด้วยการกล่าวถึง จ ศัพท์ มีการอาเทสสระอันเป็นที่สุดแห่งศัพท์ทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้คือ มฆว ยุว เป็น อาน ในเพราะวิภัตติเหล่านี้คือ สิ โย อำ และมีการอาเทสสระอันเป็นที่สุดแห่ง ปุม กมฺม ถาม เป็น อุ ในเพราะ ส สฺมา วิภัตติทั้งหลาย ดังตัวอย่าง ยุวาโน = ยุว + สิ. อาเทสสระอันเป็นที่สุดแห่ง ยุว เป็น อาน อาเทส สิ เป็น โอ ยุวาโน อ. ชายหนุ่ม.ยุวานา = ยุว + โย. อาเทสสระอันเป็นที่สุดแห่ง ยุว เป็น อาน ด้วย จ ศัพท์ในสูตร หิวิภตฺติมฺหิ จ, อาเทส โย เป็น อา ยุวานา อ. ชายหนุ่มทั้งหลาย.ยุวานำ = ยุว + อำ. อาเทสสระอันเป็นที่สุดแห่ง ยุว ป็น อาน อาเทส อำ เป็นนิคคหิต ยุวานำ ซึ่งชายหนุ่ม.มฆวาโน = มฆว + สิ. อาเทสสระอันเป็นที่สุดแห่ง มฆว เป็น อาน อาเทส สิ เป็นโอ.มฆวาโนอ.ท้าวมัฆวาน.มฆวานา = มฆว + โย. อาเทสสระอันเป็นที่สุดแห่ง มฆว เป็น อาน อาเทส โย เป็น อา, มฆวานา อ. ท้าวมัฆวานท.มฆวานำ = มฆว + อำ. อาเทสสระอันเป็นที่สุดแห่ง มฆว เป็น อาน อาเทส อำ เป็น นิคคหิต, มฆวานำ.มฆวาเน = มฆว + โย. อาเทสสระอันเป็นที่สุดแห่ง มฆว เป็น อาน อาเทส โย เป็น เอ , มฆวาเน.ปุมุโน = ปุม + ส. อาเทสสระอันเป็นที่สุดแห่ง ปุม เป็น อุ อาเทส ส เป็น โน ด้วยสูตรว่า ฌลโต สสส โน วา. ปุมุโน ธนำ อตฺถิ. ทรัพย์ ของคุณผู้ชาย มีอยู่.ปุมุนา = ปุม + สฺมา. อาเทสสระอันเป็นที่สุดแห่ง ปุม ศัพท์ เป็น อุ อาเทส สฺมา เป็น นา.อิตฺถี ปุมุนา อปฺเปติ. หญิง ย่อมเว้น จากคุณชาย.กมฺมุนา = กมฺม + สฺมา. จณฺฑาโล กมฺมุนา อปฺเปติ. คนจัณฑาล ย่อมเว้น จากการงาน.ถามุโน = ถาม + ส. ถามุโน วุฑฺฒิ อตฺถิ. ความเจริญ แห่งกำลัง มีอยู่.ถามุนา = ถาม + สฺมา. ชิณฺณโก ถามุนา อปฺเปติ. คนแก่ ย่อมเว้น จากกำลัง. **(๒.๓๘)** ในเพราะ สุ วิภัตติตัวหลังเป็นนิมิต อ.การอาเทสเป็น อา แห่งสระ อา อันเป็นที่สุดแห่ง ปุม ย่อมมีโดยวิกัปป์.ในเพราะวิภัตตินี้ คือ สุ ตัวหลังเป็นนิมิต อาเทสสระอันเป็นที่สุดแห่งศัพท์อย่างนี้ คือ ปุม เป็น อา ได้บ้าง ดังตัวอย่างปุมาสุ = ปุม + สุ. อาเทสสระอันเป็นที่สุดแห่ง ปุม เป็น อา, ปุมาสุ = ปุเมสุ.อิตฺถี ปุมาสุ ปิหยติ. หญิง ย่อมรัก ในบุรุษทั้งหลาย. (ปุริโส อิตฺถีสุ ปิหยติ). **(๒.๓๙)** อนึ่ง ในเพราะ นา วิภัตติตัวหลังเป็นนิมิต อ. การอาเทสเป็น อา และ อุ ท. แห่งสระ อ อันเป็นที่สุดแห่ง ปุม ศัพท์ย่อมมีได้.ในเพราะ นา วิภัตติ อาเทส อ อันเป็นที่สุดแห่งศัพท์อย่างนี้ คือ ปุม เป็น อา และ เป็น อุ ดั่งตัวอย่างปุมานา = ปุม + นา. อาเทส อ อันเป็นที่สุดแห่ง ปุม เป็น อา ด้วยสูตรว่า อุ นามฺหิ จ.ปุมุนา = ปุเมน. ปุมุนา กมฺมำ กตุ. กรรม อันคุณผู้ชาย ทำแล้ว.ปุมุนา = ปุม + นา. อาเทส อ อันเป็นที่สุด แห่ง ปุม เป็น อุ ปุมุนา = ปุเมน, ปุมุนา กมฺมำ กตุ. **(๒.๔๐)** ในเพราะ นา วิภัตติตัวหลังเป็นนิมิต อ.การอาเทสเป็น อุ และ อ ท. แห่งสระอันเป็นที่สุดแห่ง กมฺม ศัพท์ ย่อมมีได้ โดยวิกัป.ในเพราะ นา วิภัตติ อาเทสสระที่สุดแห่งศัพท์อย่างนี้ คือ กมฺม เป็น อุ และ อ ได้บ้าง ดังตัวอย่าง กมฺมุนา = กมฺม + นา. อาเทสสระที่สุดแห่งกรรมเป็น อุ ด้วยสูตรว่า อ กมฺมนฺตสฺส จ.ชโน กมฺมุนา ติตฺตึ น คจฺฉติ. ชน ไม่ถึง ความอิ่ม ด้วยกรรม.กมฺมนา = กมฺม + นา. อาเทสสระอันเป็นที่สุดแห่ง กมฺม เป็น อ ด้วยสูตรว่า อ กมฺมนฺตสฺส จ.ชโน กมฺมนา ติตฺตึ น คจฺฉติ. ชน ย่อมไม่ถึง ซึ่งความอิ่ม ด้วยกรรม.กมฺมุนา กมฺมนา = กมฺเมน.ด้วยการกล่าวระบุถึง จ ศัพท์ มีการอาเทสสระอันเป็นที่สุดแห่งศัพท์

ทั้งหลาย มีอาทิอย่างนี้ คือ มฆว ยุว เป็น อา ในเพราะวิภัตติเหล่านี้คือ นา สุ ในที่บางแห่ง ดังตัวอย่าง ยุวานา = ยุว + นา. อาเทสสระอันเป็นที่สุดแห่ง ยุว เป็น อา ด้วย จ ศัพท์ในสูตรว่า อ กมฺมนฺตสฺส จ.ยุวานา กมฺมํ กตํ. กรรม อันชายหนุ่ม ทำแล้ว.ยุวาสุ = ยุว + สุ. อาเทสสระอันเป็นที่สุดแห่ง ยุว เป็น อา ด้วย จ ศัพท์ในสูตรว่า อ กมฺมนฺตสฺส จ.ยุวาสุ สีลํ ปติฏฺฐิตํ. ศีล ตั้งอยู่แล้ว ในชายหนุ่มทั้งหลาย.มฆวานา = มฆว + นา. มฆวานา กมฺมํ กตํ. กรรม อันท้าวมัฆวาน ทำแล้ว. มฆวาสุ = มฆว + สุ. มฆวาสุ สีลํ ปติฏฺฐิตํ. ศีล ตั้งอยู่แล้ว ในท้าวมัฆวานทั้งหลาย. ยุวานา = ยุเวน, มฆวานา = มฆเวน, ยุวาสุ = ยุเวสุ, มฆวาสุ = มฆเวสุ.

๓) นามนาม กัณฑ์ที่ ๓ (๓.๑) อ.การอาเทสเป็น อากำ แห่ง นำ วิภัตติ อันอยู่เบื้องหลัง แต่ ตุมฺห และ อมฺห ศัพท์ ท. ย่อมมี.มีการอาเทส นำ วิภัตติ อันอยู่ข้างหลัง ตุมฺห และ อมฺห ศัพท์ทั้งหลาย เป็น อากำ ดังตัวอย่าง ตุมฺหากำ = ตุมฺห + นำ. อาเทส นำ เป็น อากำ ด้วยสูตรว่า ตุมฺหามฺเหหิ นมากำ. ตุมฺหากำ ธนำ อตฺถิ. ทรัพย์ ของท่านทั้งหลาย มีอยู่.อมฺหากำ = อมฺห + นำ. อาเทส นำ เป็น อากำ. อมฺหากำ ธนำ อตฺถิ.ถามว่า บทว่า นำ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ?ตอบว่า บทว่า นำ มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทส เป็น อากำ เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่าง...ตุมฺเหหิ = ตุมฺห + หิ. อาเทส อ ที่สุดศัพท์เป็น เอ ด้วยสูตรว่า หิสฺสฺวากาโร เอ.ตุมฺเหหิ กมฺมำ กตำ. กรรม อันท่านทั้งหลาย ทำแล้ว.อมฺเหหิ = อมฺห + หิ. อมฺเหหิ กมฺมำ กตำ. กรรม อันเรา ท. กระทำแล้ว **(๓.๒)**อ.การอาเทสเป็น อากำ แห่ง โย อันมิใช่ปฐมาวิภัตติ อันอยู่เบื้องหลัง แต่ ตุมฺห และ อมฺห ท. ย่อมมีได้.อาเทส โย อันมิใช่ปฐมาวิภัตติ ที่อยู่เบื้องหลัง ตุมฺห และ อมฺห เหล่านั้น เป็น อากำ ได้บ้าง ดั่งตัวอย่างตุมฺหากำ = ตุมฺห + โย. อาเทส โย เป็น อากำ ด้วยสูตรว่า วา ยูวปฺปฐฺโม ลบสระ อ ข้างหน้า.ตุมฺหากำ ปสฺสติ = ตุมฺเห ปสฺสติ. ชน ย่อมเห็น ซึ่งท่านทั้งหลาย.อมฺหากำ = อมฺห + โย. อาเทส โย เป็น อากำ. อมฺหากำ, อมฺเห ปสฺสติ.ถามว่า บทว่า โย มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ?ตอบว่า บทว่า โย มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทสเป็น อากำ เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่าง ตุมฺเหหิ = ตุมฺห + หิ. ตุมฺเหหิ กมฺมำ กตำ. กรรม อันท่านทั้งหลาย ทำแล้ว.อมฺเหหิ = อมฺห + หิ. อมฺเหหิ กมฺมำ กตำ. กรรม อันเราทั้งหลาย ทำแล้ว.ถามว่า บทว่า อปฺปฐฺโม มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ?ตอบว่า บทว่า อปฺปฐฺโม มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทสเป็น อากำ เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่าง ...คจฺฉถ ตุมฺเห. ท่าน ท. จงไป, คจฺฉาม มยำ. เรา ท. จะไป.ถามว่า บทว่า วา มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ?ตอบว่า บทว่า วา มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทสเป็น อากำ เป็นประโยชน์ ดั่งตัวอย่าง ตุมฺหำ = ตุมฺห + โย. อาเทส โย เป็น อำ ด้วย วา ศัพท์ในสูตรว่า วา ยูวปฺปฐฺโม ชโน ตุมฺหำ ปสฺสติ. ชน ย่อมเห็น ซึ่งท่านทั้งหลาย.ตุมฺหานำ = ตุมฺห + โย. อาเทส โย เป็น อานำ ด้วย วา ศัพท์ในสูตรนี้.ชโน ตุมฺหานำ ปสฺสติ. ชน ย่อมเห็น ซึ่งท่านทั้งหลาย.อมฺหำ = อมฺห + โย. ชโน อมฺหำ ปสฺสติ. ชน ย่อมเห็น ซึ่งเราทั้งหลาย.อมฺหานำ = อมฺห + โย. ชโน อมฺหานำ ปสฺสติ. ชน ย่อมเห็น ซึ่งเราทั้งหลาย. **(๓.๓)** อ.การอาเทสเป็น อำ แห่ง ส วิภัตติ ที่อยู่เบื้องหลังเป็นนิมิต แต่ ตุมฺห และ อมฺห ศัพท์ ท. ย่อมมี.อาเทส ส วิภัตติ ที่อยู่เบื้องหลัง ตุมฺห และ อมฺห ศัพท์เหล่านั้นเป็น อำ ได้บ้าง ดังตัวอย่าง...ตุมฺหำ = ตุมฺห + ส. อาเทส ส วิภัตติเป็น อำ ด้วยสูตรว่า สสฺสำ.ตุยฺหำ ทียเต = ตว ทียเต. ทาน อันชน ย่อมถวายแก่ท่าน.ตุมฺหำ ปริคฺคโห = ตว ปริคฺคโห. ความครอบครอง แห่งท่าน มีอยู่.อมฺหำ = อมฺห + ส. อาเทส ส เป็น อำ ด้วยสูตรว่า สสฺสำ.อมฺหำ ทียเต = มม ทียเต. ทาน อันชน ให้แล้ว แก่เรา.อมฺหำ ปริคฺคโห = มยฺหำ ปริคฺคโห. ความครอบครอง แห่งเรา มีอยู่.ถามว่า บทว่า สสฺส มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ?ตอบว่า บทว่า สสฺส มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทส เป็น อำ เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่าง ตุมฺเหสุ = ตุมฺห + สุ. ตุมฺ

เหสุ สีลำ ปติฏฐิตำ. ศีล ตั้งอยู่แล้ว ในท่านทั้งหลาย.อมฺเหสุ = อมฺห + สุ. อมฺเหสุ สีลำ ปติฏฐิตำ. ศีล ตั้งอยู่แล้ว ในเราทั้งหลาย. **(๓.๔)** อ. โย ปฐมาวิภัตติ อันอยู่เบื้องหลัง แต่ อ อักษร แห่งสัพพนาม ทั้งหลาย ย่อมถึง ซึ่งความเป็น เอ.โย ปฐมาวิภัตติอันอยู่เบื้องหลัง แต่ อ อักษร (อ การันต์) แห่ง สัพพนาม ทั้งหมด ย่อมถึง ความเป็น เอ ดังตัวอย่าง. สพฺเพ = สพฺพ + โย. อาเทส โย เป็น เอ ด้วยสูตรนี้ ลบ อ สระหน้าเสีย ด้วยสูตรว่า สรา สเร โลปำ.สพฺเพ ชนา. ชนทั้งหลาย ทั้งปวง.

ศัพท์สัพพนามต่อไปนี้ มีวิธีทำตัวเหมือนกับ สพฺพ.เย = ย + โย. เย ชนา. ชนทั้งหลาย เหล่าใด.เต = ต + โย. เต ชนา. ชนทั้งหลาย เหล่านั้น.เก = ก + โย. เก ชนา. ชนทั้หลาย เหล่าไหน. ตุมฺเห = ตุมฺห + โย. ท่านทั้งหลาย.อมฺเห = อมฺห + โย. เราทั้งหลาย.อิเม = อิม + โย. อิเม ชนา. ชน ทั้งหลาย เหล่านี้.ถามว่า บทว่า สพฺพนามานำ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ?ตอบว่า บทว่า สพฺพนามานำ มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทสเป็น เอ เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่าง...เทวา = เทว + โย. อาเทส โย เป็น อา. ด้วยสูตรว่า สพฺพโยนีนมาเอ.เทวา เทวดาทั้งหลาย.อสุรา = อสุร + โย. อสุรา อสูรทั้งหลาย.นรา = นร + โย. นรา. นระทั้งหลาย.คนธพฺพา = คนฺธพฺพ + โย. คนฺธพฺพา. คนธรรพ์ทั้งหลาย.ถามว่า บทว่า อการโต มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ?ตอบว่า บทว่า อการโต มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทสเป็น เอ เป็น ประโยชน์ ดังตัวอย่าง. อมู = อมุ + โย. อมู ปุริสา ติฏฐนฺติ. บุรุษทั้งหลาย เหล่าโน้น ยืนอยู่. ถามว่า บทว่า โย มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ?ตอบว่า บทว่า โย มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทสวิภัตติอื่นเป็น เอ เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่าง...สพฺโพ = สพฺพ + สิ. อาเทส สิ เป็น โอ แล้วลบ อ. สพฺโพ ชโน. ชน ทั้งปวง.โย = ย + สิ. โย ชโน. ชน ใด.โส = ต + สิ. โส ชโน. ชน นั้น.โก = ก + สิ. โก ใคร.อยำ = อยำ + สิ. อยำ ชโน. ชนนี้.การระบุถึง ปฐม ศัพท์ มีสูตรอื่นเป็นประโยชน์ ดังตัวอย่าง กตรกตเม = กตรกตม + โย. อาเทส โย เป็น เอ ด้วยสูตรว่า ทฺวนฺทฺวฏฐา.กตรกตเม ชนา. ชนทั้งหลาย เหล่าไหน ๆ = กต รกตมา. **(๓.๕)** อ. โย ปฐมาวิภัตติ อันอยู่เบื้องหลัง แต่ อ อักษร แห่งสัพพนาม ท. อันตั้งอยู่ในท วันทวสมาส ย่อมถึง ซึ่งความเป็น เอ โดยวิกัปป์.โย ปฐมาวิภัตติ อันอยู่เบื้องหลังแต่สัพพนามนั้น อันตั้งอยู่ในทวันทวสมาส ย่อมถึงความเป็น เอ ได้บ้าง ดังตัวอย่าง กตรกตเม = กตรกตม + โย. อาเทส โย เป็น เอ ด้วยสูตรว่า ทฺวนฺทฺวฏฐา กตรกตเม ชนา. ชนทั้งหลาย เหล่าไหน ๆ = กตรกตมา วา. ถามว่า บทว่า สพฺพนามานำ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ?ตอบว่า บทว่า สพฺพนามานำ มีไว้เพื่อห้ามมิให้ อาเทสเป็น เอ เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่าง. เทวาสุรนรครุฬนาคคนฺธพฺพมนุสฺสา. เทวดา อสูร นระ ครุฬ นาค คนธรรพ์ และมนุษย์ทั้งหลาย.ถามว่า บทว่า ทฺวนฺทฺวฏฐา (ทฺวนฺทฺวฏฐา วา) มีไว้เพื่อ ประโยชน์อะไร?ตอบว่า บทว่า ทฺวนฺทฺวฏฐา มีไว้เพื่อไม่ปฏิเสธการอาเทส เป็น เอ เป็นประโยชน์ ดัง ตัวอย่างเต = ต + โย. เต ชนา. ชนทั้งหลาย เหล่านั้น.สพฺเพ = สพฺพ + โย. สพฺเพ ชนา. ชนทั้งหลาย ทั้งปวง. **(๓.๖)** อ. วิธี อันประกอบในสัพพนาม อื่น เป็นวิธีอันนักศึกษาไม่ควรทำ ในศัพท์อันตั้งอยู่ ในทวันทวสมาส (ทวันทสมาส) ย่อมมี.วิธีอันประกอบในสัพพนาม อื่น เป็นวิธีที่นักศักษาไม่ควรทำ ในศัพท์ที่ตั้งอยู่ใน ทวันทวสมาส (ทวันทสมาส) ดังตัวอย่างปุพฺพาปรานำ = ปุพฺพาปร + นำ. ทีฆะ อ เป็น อา.ทกฺขิณปุพฺพานำ อนฺตรำ. ระหว่างแห่งทิศบูรพา และ อปรทิศ.ปุพฺพุตฺตรานำ = ปุพฺพุตฺตร + นำ. ปุพฺพุตฺตรานำ อนฺตรำ. ระหว่างแห่งทิศบูรพา และ ทิศอุดร.อธโรตฺตรานำ = อธโรตฺตร + นำ. อธโรตฺ ตรานำ อนฺตรำ.ระหว่างแห่งทิศเบื้องล่าง และทิศเบื้องบน. **(๓.๗)**เมื่อสมาส ชื่อพหุพพิหิ มีอยู่ อ.วิธีอัน อาจารย์พึงกระทำด้วยสัพพนามอื่นเป็นวิธีอันอาจารย์ไม่ควรทำย่อมมีได้.วิธีที่ท่านอาจารย์ทำด้วยสัพ พนามอื่นจาก เอ อักษร นักศึกษาไม่ควรทำ ในเมื่อมีพหุพพิหิสมาสอยู่ อุปิยปุพฺพาย = ปิยปุพฺพ +

ส. ปิยปุพฺพาย อิตฺถิยา ธนํ อตฺถิ. ทรัพย์ของหญิง ผู้มีชายเป็นที่รัก เป็นประธาน มีอยู่ปิยปุพฺพานํ = ปิย ปุพฺพา + นํ. ปิยปุพฺพานํ อิตฺถีนํ ธนํ อตฺถิ. ทรัพย์ ของหญิงทั้งหลาย ผู้มีชายเป็นที่รัก เป็นประธาน มีอยู่.ปิยปุพฺเพ = ปิยปุพฺพ + สฺมึ. ปิยปุพฺเพ ปุริเส สีลํ ปติฏฺฐิตํ. ศีล ตั้งอยู่แล้ว ในบุรุษ ผู้มีหญิง เป็นที่รักเป็นประธาน.ปิยปุพฺพสฺส = ปิยปุพฺพ+ส. ปิยปุพฺพสฺส ปุริสสฺส ธนํ อตฺถิ.ทรัพย์ ของบุรุษ ผู้มี หญิงเป็นที่รักเป็นประธานมีอยู่.ถามว่า บทว่า เจ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ?ตอบว่า บทว่า เจ มีการ ให้กุลบุตรรู้อรรถว่า มีวิธีที่อาจารย์ทำด้วยสัพพนาม เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่าง...ทกฺขิณปุพฺพสฺสํ = ทกฺขิณปุพฺพา + สฺมึ. อาเทส สฺมึ เป็น สํ.ชโน ทกฺขิณปุพฺพสฺสํ ติฏฺฐติ. ชน ย่อมยืนอยู่ ในทิศทักษิณ และ ทิศบูรพา.ทกฺขิณปุพฺพสฺสา = ทกฺขิณปุพฺพ + ส. อาเทส ส เป็น สา.ชโน ทกฺขิณปุพฺพสฺสา พลึ เทติ. ชน ย่อมให้พลี แก่ทิศทักษิณ และ ทิศบูรพา.อุตฺตรปุพฺพสฺสํ = อุตฺตรปุพฺพา + สฺมึ. อาเทส สฺมึ เป็น สํ.ชโน อุตฺตรปุพฺพสฺสํ ติฏฺฐติ. ชน ย่อมยืนอยู่ ในทิศอุดร และ ทิศบูรพา.อุตฺตรปุพฺพสฺสา = อุตฺตรปุพฺพา + ส. อาเทส ส เป็น สา.อุตฺตรปุพฺพสฺสา พลึ เทติ. ชน ย่อมให้ การบวงสรวง แก่ทิศ อุดร และ ทิศบุรพา. **(๓.๘)** อ. การอาเทสเป็น สํ และ สานํ แห่ง นํ อันอยู่เบื้อหลัง แต่สัพพนาม ทั้งปวงย่อมมีได้.มีการอาเทสเหล่านี้คือ สํ สานํ แห่ง นํ วิภัตติ อันอยู่เบื้องหลังแห่งสัพพนามทั้ง ปวง ดังตัวอย่าง...สพฺเพสํ, สพฺเพสานํ = สพฺพ + นํ. อาเทส นํ เป็น สํ เป็น สานํ ด้วยสูตรนี้ อา เทส อ เป็น เอ.สพฺเพสํ, สพฺเพสานํ ชนานํ ธนํ อตฺถิ. ทรัพย์ ของชนทั้งหลายทั้งปวง มีอยู่.สพฺพาสํ, สพฺพาสานํ = สพฺพ + นํ.ลง อา ปัจจัย ในอิตถีลิงค์ อาเทส นํ เป็น สํ เป็น สานํ ด้วยสูตรนี้.สพฺ พาสํ, สพฺพาสานํ อิตฺถีนํ ธนํ อตฺถิ. ทรัพย์ ของหญิงทั้งหลายทั้งปวง มีอยู่.เยสํ, เยสานํ = ย + นํ. อา เทส นํ เป็น สํ เป็น สานํ อาเทส อ ข้างหน้าเป็น เอ.เยสํ, เยสานํ ชนานํ ธนํ อตฺถิ. ทรัพย์ ของ ชนทั้งหลาย เหล่าใด มีอยู่.ยาสํ, ยาสานํ = ยา + นํ. อาเทส นํ เป็น สํ เป็น สานํ.ยาสํ, ยาสานํ อิตฺ ถีนํ ธนํ อตฺถิ. ทรัพย์ ของหญิงทั้งหลาย เหล่าใด มีอยู่.เตสํ, เตสานํ = ต +นํ. อาเทส นํ เป็น สํ เป็น สานํ ด้วยสูตรนี้ อาเทส อ ข้างหน้าเป็น เอ.เตสํ, เตสานํ ธนํ อตฺถิ. ทรัพย์ ของชนทั้งหลาย เหล่านั้น มีอยู่.ตาสํ, ตาสานํ = ตา + นํ. อาเทส นํ เป็น สํ เป็น สานํ.ตาสํ, ตาสานํ อิตฺถีนํ ธนํ อตฺถิ. ทรัพย์ ของหญิงทั้งหลาย เหล่านั้น มีอยู่.เกสํ, เกสานํ = ก + นํ. อาเทส นํ เป็น สํ เป็น สานํ อาเทส อ ข้างหน้า เป็น เอ.เกสํ, เกสานํ ชนานํ ธนํ อตฺถิ. ทรัพย์ ของชนทั้งหลาย เหล่า ไหน มีอยู่.กาสํ, กาสานํ = กา + นํ. อาเทส นํ เป็น สํ เป็น สานํ.กาสํ, กาสานํ อิตฺถีนํ ธนํ อตฺถิ. ทรัพย์ ของหญิงทั้งหลาย เหล่าไหน มีอยู่.อิเมสํ, อิเมสานํ = อิม + นํ. อาเทส นํ เป็น สํ เป็น สานํ อาเทส อ ข้างหน้าเป็น เอ.อิเมสํ, อิมเสานํ ชนานํ ธนํ อตฺถิ. ทรัพย์ ของชนทั้งหลาย เหล่านี้ มี อยู่.อิมาสํ, อิมาสานํ = อิม + นํ. อาเทส นํ เป็น สํ เป็น สานํ.อิมาสํ, อิมาสานํ อิตฺถีนํ ธนํ อตฺถิ. ทรัพย์ ของหญิงทั้งหลาย เหล่านี้ มีอยู่.อมูสํ, อมูสานํ = อมุ + นํ. นํ อยู่เบื้องหลัง อาเทส อุ เป็น อู ด้วยสูตรว่า สุนหิสุ จ, อาเทส นํ เป็น สํ เป็น สานํ ด้วยสูตรว่า สพฺพโต นํ สสานํ.อมูสํ, อมู สานํ ชนานํ ธนํ อตฺถิ. ทรัพย์ ของชนทั้งหลาย เหล่าโน้น มีอยู่.อมูสํ, อมูสานํ = อมุ + นํ. อาเทส นํ เป็น สํ เป็น สานํ.อมูสํ, อมูสานํ อิตฺถีนํ ธนํ อตฺถิ. ทรัพย์ ของหญิงทั้งหลาย เหล่าโน้น มีอยู่.ถาม ว่า บทว่า นํ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ?ตอบว่า บทว่า นํ มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทสเป็น สํ เป็น สานํ เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่าง...สพฺพสฺส = สพฺพ + ส. ลง ส อาคม ด้วยสูตรว่า สาคโม เส.สพฺพสฺส ชนสฺส ธนํ อตฺถิ. ทรัพย์ ของชนทั้งปวง มีอยู่.ยสฺส = ย + ส. ยสฺส ชนสฺส ธนํ อตฺถิ. ทรัพย์ ของ ชนใด มีอยู่.ตสฺส = ต + ส. ตสฺส ชนสฺส ธนํ อตฺถิ. ทรัพย์ ของชนนั้น มีอยู่.กสฺส = ก + ส. กสฺส

ธนำ อตฺถิ. ทรัพย์ ของใคร มีอยู่.บัณฑิต พึงประกอบนัย ในบททั้งปวง โดยนัยดังว่ามานี้. **(๓.๙)**อนึ่ง ในเพราะ สุ และ นำ และ หิ วิภัตติทั้งหลายเป็นนิมิต อ.การอาเทสเป็น ราชุ แห่ง ราช ศัพท์ย่อมมี ได้.ในเพราะ วิภัตติเหล่านี้ คือ สุ นำ หิ เป็นนิมิต อาเทส ราช ศัพท์ หมดทั้งตัวนั่นเทียวเป็น ราชุ ดัง ตัวอย่าง.ราชูส = ราช + สุ. อาเทส ราช เป็น ราชุ ทีฆะ อุ เป็น อู.ราชูนำ สีลำ ปติฏฺฐิตำ. ศีล ตั้งอยู่แล้ว ในพระราชาทั้งหลาย.ราชูนำ = ราช + นำ. อาเทส ราช เป็น ราชุ ด้วยสูตรว่า ราชสฺส ราชุ สุนำหิสุ จ, ทีฆะ อุ เป็น อู.ราชูนำ วิภโว อตฺถิ. รัชสมบัติ ของพระราชาทั้งหลาย มีอยู่.ราชูหิ = ราช + หิ. ราชูหิ กมฺมำ กตำ. กรรม อันพระราชา ท. ทำแล้ว.ถามว่า บทว่า สุนำหิสุ มีไว้เพื่อประโยชน์ อะไร ?ตอบว่า บทว่า สุนำหิสุ มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทสเป็น ราชุ เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่าง...ราชา = ราช + สิ. อาเทส สิ เป็น อา ด้วยสูตรว่า อาสิมฺหิ, ราชา พระราชา.การถือเอา จ ศัพท์ มีการ ห้ามการอาเทส ราช เป็น ราชุ อันไม่ทั่วไปเป็นประโยชน์ ดังตัวอย่าง ราเชสุ = ราช + สุ. ราเชสุ สีลำ ปติฏฺฐิตำ. ศีล ตั้งอยู่แล้ว ในพระราชาทั้งหลาย.ราเชหิ = ราช + หิ. ราเชหิ กมฺมำ กตำ. กรรม อัน พระราชาทั้งหลาย ทำแล้ว.ราชานำ = ราช + นำ. ราชานำ วิภโว อตฺถิ. รัชสมบัติ ของพระราชา ทั้งหลาย มีอยู่.ราเชภิ = ราช + ภิ. อาเทส หิ เป็น ภิ. ราเชภิ กมฺมำ กตำ. กรรม อันพระราชา ทั้งหลาย ทรงทำแล้ว. **(๓.๑๐)**ในเพราะ สุ นำ และ หิ วิภัตติ ท. เป็นนิมิต อ.การอาเทสเป็น เอ แห่ง อิม ทั้งปวง ย่อมมี โดยวิกัปป์ในเพราะวิภัตติเหล่านี้คือ สุ นำ และ หิ เป็นนิมิต อาเทส อิม ศัพท์ทั้งหมดตัวเป็น เอ ได้บ้าง ดังตัวอย่าง.เอสุ = อิเม + สุ. อาเทส อิม เป็น เอ ด้วยสูตรว่า สพฺพสฺ สิมสฺเส วา, เอสุ = อิเมสุ. เอสุ ชเนสุ สีลำ ปติฏฺฐิตำ. ศีล ตั้งอยู่แล้ว ในชนทั้งหลาย เหล่านี้.เอสำ = อิม + นำ. อาเทส อิม เป็น เอ ด้วยสูตรนี้ อาเทส นำ เป็น สำ ด้วยสูตรว่า สพฺพโต นำ สำสานำ. เอสำ = อิเมสำ. เอสำ ธนำ อตฺถิ. ทรัพย์ ของชนทั้งหลายเหล่านี้ มีอยู่.เอหิ = อิม + หิ. อาทเส อิม เป็น เอ. เอหิ = อิมเหิ.เอหิ ชเนหิ กมฺมำ กตำ. กรรม อันชน ท. เหล่านี้ ทำแล้ว.ถามว่า บทว่า อิมสฺส มีไว้เพื่อ ประโยชน์อะไร ?ตอบว่า บทว่า อิมสฺส มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทสเป็น เอ เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่าง เอเตสุ = เอต + สุ. เอเตสุ ชเนสุ สีลำ ปติฏฺฐิตำ. ศีล ตั้งอยู่แล้ว ในชนทั้งหลาย เหล่านั้นเอเตสำ = เอต + นำ. เอเตสำ ชนานำ ธนำ อตฺถิ. ทรัพย์ ของชนทั้งหลาย เหล่านั่น มีอยู่.เอเตหิ = เอต + หิ. เอเตหิ ชเนหิ กมฺมำ กตำ. กรรม อันชนทั้งหลาย เหล่านั้น ทำแล้ว. **(๓.๑๑)** อนึ่ง ในเพราะ นา วิภัตติเป็น นิมิตเหตุ อ.การอาเทสเป็น อน และ อิมิ ท. แห่ง อิม ศัพท์ ทั้งปวง ย่อมมี.ในเพราะ นา วิภัตติตัว หลังเป็นนิมิต อาเทส อิม ศัพท์ ทั้งหมดตัว เป็น อน และ อิม ได้บ้าง ดังตัวอย่าง...อเนน = อิม + นา. อาเทส อิม เป็น อน ด้วยสูตรว่า อนิมิ นามฺหิ จ, อาเทส นา เป็น เอน ด้วยสูตรว่า อโต เนน.อเนน ธมฺมทาเนน สุขิตา โหตุ สา ปชา. หมู่สัตว์นั้น เป็นผู้ถึง ซึ่งความสุขได้ ด้วยทานนี้.อิมินา = อิม + นา. อาเทส อิม เป็น อิมิ ด้วยสูตรว่า อนิมิ นามฺหิ จ.อิมินา พุทฺธเตเชน ปตฺวาน อมตำ ปทำ...เรา บรรลุแล้ว ซึ่งบทคือพระนิพพาน ด้วยเดชแห่งพระพุทธเจ้า.ถามว่า บทว่า นามหิ มีไว้เพื่อประโยชน์ อะไร ?ตอบว่า บทว่า นามฺหิ มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทส อิม เป็น อน แล อิมิ เป็นประโยชน์ ดัง ตัวอย่างอิเมสุ = อิม + สุ. อิเมสุ ชเนสุ สีลำ ปติฏฺฐิตำ. ศีล ตั้งอยู่แล้ว ในชนทั้งหลายเหล่านี้อิเมสำ = อิม + นำ. อิเมสำ ชนานำ ธนำ อตฺถิ. ทรัพย์ ของชนทั้งหลาย เหล่านี้ มีอยู่.อิเมหิ = อิม + หิ. อิเมหิ ชเนหิ กมฺมำ กตำ. กรรม อันชนทั้งหลาย เหล่านี้ มีอยู่.**(๓.๑๒)** ในเพราะ สิ วิภัตติตัวหลังเป็นนิมิติ อ.การอาเทสเป็น อยำ แห่ง อิม ศัพท์ อันมิใช่ นปุงสกลิงค์ ย่อมมี.ในเพราะ สิ วิภัตติเป็นนิมิต อา เทส อิม ศัพท์ หมดทั้งตัว อันมิใช่นปุงสกลิงค์เป็น อยำ ดังตัวอย่างอยำ = อิม + สิ. อาเทส อิม เป็น

อยํ ลบ สิ. อยํ ปุริโส บุรุษนี้, อยํ อิตฺถี หญิงนี้, อยํ ราชา พระราชานี้.ถามว่า บทว่า อนปุงสกสฺส มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ?ตอบว่า บทว่า อนปุงฺสกสฺส มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทส อิม เป็น อยํ เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่าง.อิทํ = อิม + สิ. อาเทส อิม กับ สิ เป็น อิทำ.ถามว่า บทว่า สิมฺหิ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ?ตอบว่า บทว่า สิมฺหิ มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทส อิม เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่าง อิมสฺมึ = อิม + สิ. อิมสฺมึ ปุริสสฺ ปสฺสสิ. ท่าน ย่อมเห็น บุรุษนี้. **(๓.๑๓)**ในเพราะ สิ วิภัตติตัวหลังเป็นนิมิต อ. ม อักษรแห่งอมุศัพท์อันมิใช่นปุงฺสกลิงค์ย่อมถึงซึ่งความเป็น ส อักษร.ในเพราะ สิ วิภัตติตัวหลังเป็นนิมิต เหตุ ม อักษรแห่ง อมุ ศัพท์ อันมิใช่ นปุงสกลิงค์ ถึงความเป็น ส ได้บ้าง ดังตัวอย่างอสุ = อมุ + สิ. อาเทส ม เป็น ส ด้วยสูตรว่า อมุสฺส โม สํ ลบ สิ วิภัตติ.อสุ ราชา = อสุโก ราชา. พระราชา พระองค์โน้น. อสุ อิตฺถี = อสุกา อิตฺถี. หญิงคนโน้น.ถามว่า บทว่า อนปุงฺสกสฺส มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ?ตอบว่า บทว่า อนปุงฺสกสฺส มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทส ม เป็น ส เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่าง...อทุ ปุปฺผ วิโรจติ. ดอกไม้ ดอกโน้น ย่อมงดงาม.ถามว่า บทว่า อมุสฺส มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ?ตอบว่า บทว่า อมุสส มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทส ม เป็น ส เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่างอยํ ปุริโส. บุรุษนี้.ถามว่า บทว่า สิมฺหิ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ?ตอบว่า บทว่า สิมฺหิ มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทส ม เป็น ส เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่างอมุ ปุริสสฺ ปสฺสสิ. ท่านเห็น บุรุษโน้นไหม.**(๓.๑๔)** ในเพราะ สิ วิภัตติตัวหลังเป็นนิมิต อ. ต อักษร อันเป็นที่สุด แห่ง เอต และ ต ท. ย่อมถึง ซึ่งความเป็น ส อักษร.ในเพราะ สิ วิภัติ ต อักษร แห่งศัพท์สัพพนามเหล่านี้ คือ เอต ต อันมิใช่นปุงสกลิงค์ ย่อมถึง ซึ่งความเป็น ส อักษร ได้บ้าง ดังตัวอย่างเอโส = เอต + สิ. แปลง ต อักษร เป็น ส ด้วยสูตรว่า เอตเตสนฺโต แปลง สิ เป็น โอ ด้วยสูตรว่า โส.เอโส ปุริโส บุรุษ นั่น, เอสา อิตฺถี หญิงนั้น.โส = ต + สิ. แปลง ต เป็น ส ด้วยสูตรนี้ แปลง สิ เป็น โอ ด้วยสูตรว่า โส.โส ปุริโส บุรุษ นั้น. สา อิตฺถี หญิง นั้น.ถามว่า บทว่า เอตเตสำ มีไว้เพื่อประโยชน์ไร ?ตอบว่า บทว่า เอตเตสำ มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทส ต เป็น ส เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่างอิตโร ปุริโส บุรุษนอกนี้, อิตรา อิตฺถี หญิง นอกนี้.ถามว่า บทว่า อนปุงสกานำ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ?ตอบว่า บทว่า อนปุงสกานำ มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทส ต เป็น ส เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่างเอตำ จิตฺตำ จิต นั่น, เอตำ รูปำ รูป นั่น, ตำ จิตฺตำ จิต นั้น, ตำ รูปำ รูป นั้น. **(๓.๑๕)** ในเพราะลิงค์ ท. ทั้งปวงเป็นนิมิต อ. ความที่แห่ง ต แห่ง สัพพนามนั้นเป็น น ย่อมมีได้.ในเพราะ ลิงค์ทั้งปวงเป็นนิมิต ต อักษร แห่งสัพพนามนั้นเป็น น ย่อมมีได้บ้าง ดังตัวอย่างนาย = ต + น. แปลง ต เป็น น ด้วยสูตรว่า ตสฺส วา นตฺตำ สพฺพตฺถ, ลง อา ปัจจัยเป็นเครื่องหมายอิตถีลิงค์ ด้วยสูตรว่า อิตฺถิยมโต อาปจฺจโย. อาเทส อา กับ นา เป็น อาย ด้วยสูตรว่า ฆโต นาทีนำ.นาย อิตฺถิยา กมฺมำ กตำ. การงาน อันหญิงนั้น ทำแล้ว.นำ = ต + อำ. แปลง ต เป็น น ด้วยสูตรนี้ นำ = ตำ. ชโน นำ ปุริสำ ปสฺสติ. ชน ย่อมเห็น ซึ่งบุรุษ นั้น.เน = ต + โย. อาเทส ต เป็น น อาเทส โย เป็น เอ เน = เต. เน ปุริสา บุรุษทั้งหลาย เหล่านั้น, เน ปุริเส ปสฺสติ ชน ย่อมเห็น ซึ่งบุรุษ ท. เหล่านั้น, เน ปุริสา แน่ะ บุรุษ ท. เหล่านั้น.นมฺหิ = ต + สฺมึ. อาเทส ต เป็น น ด้วยสูตรว่า ตสฺส วา นตฺตำ สพฺพตฺถ, อาเทส สฺมึ เป็น มฺหิ ด้วยสูตรว่า มฺหามฺหิมฺหิ สฺมาสฺมึสุ, นมฺหิ = ตมฺหิ. นมฺหิ ปุริเส สีลำ ปติฏฺฐิตำ. ศีล ตั้งอยู่แล้ว ในบุรุษนั้น.นาหิ = ต + หิ. อาเทส ต เป็น น ด้วยสูตรนี้ ลงอาปัจจัย ด้วยสูตรว่า อิตฺถิยมโต อา ปจฺจโย, นาหิ = ตาหิ, นาภิ ทำตัวเช่นเดียวกัน แปลกแต่แปลง หิ เป็น ภิ.นาหิ, นาภิ อิตฺถีหิ กมฺมำ กตำ. กรรมอันหญิงทั้งหลาย ทำแล้ว. **(๓.๑๖)** อ. ความที่ ต อักษร แห่งสัพพนามนั้น ทั้งปวงนั่น

เทียวเป็น อ อักษร ย่อมมี ในเพราะวิภัตติเหล่านี้ คือ ส สฺมา สฺมึ สํ และ สา ในลิงค์ทั้งปวง.ในเพราะวิภัตติเหล่านี้ คือ ส สฺมา สฺมึ สํ และ สา ในลิงค์ทั้งปวงเป็นนิมิต การแปลง ต อักษร หมดทั้งตัว แห่งสัพพนามนั้น เป็น อ ได้บ้าง ดั่งตัวอย่างอสฺส = ต + ส. อาเทส ต เป็น อ ด้วยสูตรว่า สสฺมาสฺมึ สสาสฺวตฺตํ อสฺส = ตสฺส.อสฺส ธนํ อตฺถิ. ทรัพย์ ของชนนั้น มีอยู่.อสฺมา = ต + สฺมา. อาเทส ต เป็น อ ด้วยสูตรนี้ อสฺมา = ตสฺมา.ชโน อสฺมา ชนสฺมา อปฺเปติ. ชน ย่อมเว้น จากชนนั้น.อสฺมึ = ต + สฺมึ. อาเทส ต เป็น อ ด้วยสูตรนี้ อสฺมึ = ตสฺมึ.อสฺมึ ชนสฺมึ สีลํ ปติฏฺฐิตํ. ศีล ตั้งอยู่แล้ว ในชนนั้น.อสฺสํ = ต + สฺมึ. ลง อา ปัจจัย ด้วยสูตรว่า อิตฺถิยมโต อาปจฺจโย, อาเทส สฺมึ เป็น สํ ด้วยสูตรว่า ฆปโต สฺมึสานํ สสา. อาเทส ต เป็น อ ด้วยสูตรว่า สสฺมาสฺมึ สสาสฺวตฺตํ, รัสสะ อา เป็น อ ด้วยสูตรว่า โฆ รสฺสํ. อสฺสํ อิตฺถิยํ สีลํ ปติฏฺฐิตํ. ศีล ตั้งอยู่แล้ว ในหญิงนั้น.อสฺสา = ต + ส. ลง อา ปัจจัยด้วยสูตรว่า อิตฺถิยมโต อาปจฺจโย, อาเทส ส เป็น สา ด้วยสูตรว่า ฆปโตสฺมึ สานํ สสา, อาเทส ต เป็น อ ด้วยสูตรนี้, รัสสะ อา เป็น อ ด้วยสูตรว่า โฆ รสฺสํ. อสฺสา อิตฺถิยา ธนํ อตฺถิ. ทรัพย์ ของหญิงนั้น มีอยู่.ถามว่า บทว่า ตการสส มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ?ตอบว่า บทว่า ตการสฺส มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทสศัพท์อื่นเป็น อ เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่างอมุสฺสํ = อมุ + สฺมึ. อาเทส สฺมึ เป็น สํ. ด้วยสูตรว่า ฆปโต สฺมึสานํ สสา.สีลํ อมุสฺสํ อิตฺถิยํ ปติฏฺฐิตํ. ศีล ตั้งอยู่แล้ว ในหญิงนั้น.อมุสฺสา = อมุ + ส. อาเทส ส เป็น สา ด้วยสูตรว่า ฆปโต สฺมึสานํ สสา.อมุสฺสา อิตฺถิยา ธนํ อตฺถิ. ทรัพย์ ของหญิงนั้น มีอยู่. **(๓.๑๗)**ในเพราะวิภัตติ ท. คือ ส สฺมา สฺมึ สํ และ สา ในลิงค์ ท. ทั้งปวงเป็นนิมิต อ.ความที่แห่ง อิม ศัพท์ เป็น อ ย่อมมีได้ด้วย.ในเพราะ วิภัตติเหล่านี้ คือ ส สฺมา สฺมึ สํ และ สา ในลิงค์ทั้งปวงเป็นนิมิต แปลง อิม ศัพท์ หมดทั้งตัวนั่นเทียวเป็น อ ได้บ้าง ดังตัวอย่างอสฺสา = อิม + ส. อาเทส อิม เป็น อ ด้วยสูตรว่า อิมสฆฺทสฺส จ, อสฺส = อิมสฺส.อสฺส ปุริสสฺส ธนํ อตฺถิ. ทรัพย์ ของบุรุษนี้ มีอยู่.อสฺมา = อิม + สฺมา. อาเทส อิม เป็น อ ด้วยสูตรนี้ อสฺมา = อิมสฺส.อสฺมา ปุริสสฺมา อปฺเปติ. ชน ย่อมเว้น จากบุรุษนี้.อสฺมึ = อิม + สฺมึ. อาเทส อิม เป็น อ ด้วสูตรนี้ อสฺมึ = อิมสฺมึ.อสฺมึ ปุริเส สีลํ ปติฏฺฐิตํ. ศีล ตั้งอยู่แล้ว ในบุรุษนี้.อสฺสํ = อิม + สฺมึ. อาเทส สฺมึ เป็น สํ, อาเทส อิม เป็น อ ด้วยสูตรนี้, ลง อา ปัจจัยเป็นเครื่องหมายอิตถีลิงค์ ด้วยสูตรว่า อิตฺถิยมโต อาปจฺจโย, รัสสะ อา เป็น อ ด้วยสูตรว่า โฆ รสฺสํ. อสฺสํ = อิมสฺสํ.อสฺสํ อิตฺถิยํ สีลํ ปติฏฺฐิตํ. ศีล ตั้งอยู่แล้ว ในหญิงนั้น.อสฺสา = อิม + ส. อาเทส ส เป็น สา อาเทส อิม เป็น อ ด้วยสูตรว่า อิมสฆฺทสฺส จ, ลง อา ปัจจัยเป็นเครื่องหมายอิตถีลิงค์ รัสสะ อา เป็น อ ด้วยสูตรว่า โฆ รสฺสํ. อสฺสา = อิมสฺสา.อสฺสา อิตฺถิยา ธนํ อตฺถิ. ทรัพย์ ของหญิงนี้ มีอยู่.ถามว่า บทว่า อิมสฺส มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร?ตอบว่า บทว่า อิมสฺส มีไว้เพื่อห้ามมิให้เทสสัพพนามอื่นเป็น อ เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่าง...เอตสฺส = เอต + ส. เอตสฺส ปุริสสฺส ธนํ อตฺถิ. ทรัพย์ ของบุรุษนั้น มีอยู่. **(๓.๑๘)** อ. การมาแห่ง ก อักษร ย่อมมีในเบื้องหลัง แต่สัพพนามทั้งหลายทั้งปวง.มีการลง ก อาคม เบื้องหลัง แต่ศัพท์สัพพนามทั้งปวง ได้บ้าง ดังตัวอย่าง.สพฺพโก = สพฺพ + ก. ลง ก อาคมด้วยสูตรว่า สพฺพโต โก, สพฺพโก ชโน. ชนทั้งปวง.ยโก = ย + ก. ลง ก อาคม ด้วยสูตรนี้, ยโก ชโน. ชน ใด.สโก = ต + ก. อาเทส ต เป็น ก ลง ก อาคม ด้วยสูตรนี้, สโก ชโน. ชน นั้น.อมุโก = อมุ + ก. ลง ก อาคม ด้วยสูตรนี้ อมุโก ชโน. ชน โน้น.อสุโก = อมุ + ก. อาเทส ม อักษร เป็น ส อักษร ลง ก อาคม ด้วยสูตรนี้ อสุโก ชโน. ชน โน้น.ถามว่า บทว่า วา มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า วา มีไว้เพื่อห้ามการลง ก อาคม เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่างสพฺโพ = สพฺพ + สิ. สพฺ

โพ ชโน ชนทั้งปวง, โย ชโน ชน ใด, โส ชโน ชน นั้น, โก ใคร.ถามว่า บทว่า สพฺพนามโต มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร?ตอบว่า บทว่า สพฺพนามโต มีไว้เพื่อห้ามมิให้ลง ก อาคม เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่างปุริสา = ปุริส + โย. ปุริสา. บุรุษทั้งหลาย.

ด้วยการถือเอา สพฺพโต ศัพท์ ซ้ำอีก มีการลง ก อาคม ในเบื้องหลังศัพท์ แม้อื่น ดังตัวอย่างหีนโก = หีน + ก. ลง ก อาคม ด้วย สพฺพโต ศัพท์ในสูตรนี้, หีนโก ชโน ชนเลว.โปตโก = โปต + ก. ลง ก อาคม ด้วย สพฺพโต ศัพท์ในสูตรนี้, โปตโก ลูกน้อย. **(๓.๑๙)** อ.การอาเทสเป็น สำ และ สา ท. แห่งวิภัตติ ท. คือ สฺมึ ส อันอยู่เบื้องหลังแต่วรรณะ อันมีชื่อว่า ฆ และ ป เบื้องหลัง แต่สัพพนาม ทั้งปวง.มีการอาเทส วิภัตติเหล่านี้ คือ สฺมึ ส อันอยู่เบื้องหลัง อา อันชื่อว่า ฆ และ อิ อุ วรรณ อันชื่อว่า ป เบื้องหลัง แต่สัพพนามทั้งปวงเป็น สำ สา ตามลำดับ ได้บ้าง ดังตัวอย่าง..สพฺพสฺสำ = สพฺพา + สฺมึ. อาเทส สฺมึ เป็น สำ ด้วยสูตรว่า ฆปโต สฺมึสานำ สำสา, ลง ส อาคม ด้วยสูตรว่า สำสาสฺเวกวจเนสุ จ, สพฺพสฺสำ = สพฺพายำ.สพฺพสฺสำ อิตฺถิยำ สีลำ ปติฏฺฐิตำ. ศีลตั้งอยู่แล้ว ในหญิงทั้งปวง.สพฺพสฺสา = สพฺพ + ส. อาเทส ส เป็น สา ด้วยสูตรนี้ ลง ส อาคม ด้วยสูตรว่า สำสาสฺเวกวจเนสุ จ, สพฺพสฺสา = สพฺพาย. สพฺพสฺสา อิตฺถิยา ธนำ อตฺถิ. ทรัพย์ ของหญิงทั้งปวง มีอยู่.อิมิสฺสำ = อิมา + สฺมึ. อาเทส สฺมึ เป็น สำ ด้วยสูตรว่า ฆปโต สฺมึสานำ สำสา, ลง ส อาคม ด้วยสูตรว่า สำสาสฺเวกวจเนสุ จ, อาเทส อา เป็น อิ ด้วยสูตรว่า เอติมาสมิ. อิมิสฺสำ = อิมายำ. สีลำ อิมิสฺสำ อิตฺถิยำ ปติฏฺฐิตำ. ศีล ตั้งอยู่แล้ว ในหญิงนี้.อิมิสฺสา = อิมา + ส. อาเทส ส เป็น สา ด้วยสูตรว่า ฆปโต สฺมึสานำ สำสา, ลง ส อาคม ด้วยสูตรว่า สำสาสฺเวกวจเนสุ จ, อาเทส อา เป็น อิ ด้วยสูตรว่า เอติมาสมิ. อิมิสฺสา = อิมาย.อิมิสฺสา อิตฺถิยา ธนำ อตฺถิ. ทรัพย์ ของหญิงนี้ มีอยู่. อมุสฺสำ = อมุ + สฺมึ. อาเทส สฺมึ เป็น สำ ด้วยสูตรว่า ฆปโต สฺมึสานำ สำสา, ลง ส อาคม ด้วยสูตรว่า สำสาสฺเวกวจเนสุ จ, อมุสฺสำ = อมุยำ.สีลำ อมุสฺสำ อิตฺถิยำ ปติฏฺฐิตำ. ศีล ตั้งอยู่แล้ว ในหญิงโน้น.อมุสฺสา = อมุ + ส. อาเทส ส เป็น สา ด้วยสูตรว่า ฆปโต สฺมึสานำ สำสา, ลง ส อาคม ด้วยสูตรว่า สำสาสฺเวกวจเนสุ จ, อมุสฺสา = อมุยา. อมุสฺสา อิตฺถิยา ธนำ อตฺถิ. ทรัพย์ ของหญิงโน้น มีอยู่.ติสิสำ = ตา + สฺมึ. อาเทส สฺมึ เป็น สำ, ลง ส อาคม, อาเทส อา เป็น อิ ด้วยสูตรว่า ตสฺสา วา.ตสฺสำ = ต + สฺมึ. อาเทส สฺมึ เป็น สำ, ลง ส อาคม, รัสสะ อา เป็น อ ด้วยสูตรว่า โฆ รสฺสำ.เอติสฺสำ = เอตา + สฺมึ. เอตสฺสำ = เอตา + สฺมึ. เอตสฺสา = เอตา + ส.ถามว่า บทว่า สพฺพนามโต มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ?ตอบว่า บทว่า สพฺพนามโต มีไว้เพื่อห้ามการอาเทสเป็น สำ และ สา เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่างอิตฺถิยำ = อิตฺถี + สฺมึ. อิตฺถิยา สีลำ ปติฏฺฐิตำ. ศีล ตั้งอยู่แล้ว ในหญิง.อิตฺถิยา = อิตฺถี + ส. อิตฺถิยา สีลำ ปติฏฺฐิตำ. ศีล ของหญิงนั้น ตั้งอยู่แล้ว.ถามว่า บทว่า สฺมึสานำ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า สฺมึสามำ มีไว้เพื่อห้ามการอาเทสวิภัตติอื่นเป็น สำ และ สา เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่าง...อมุโย = อมุ + โย. อมุโย อิตฺถิโย. หญิงทั้งหลาย เหล่าโน้น.

๓.๑.๓ คัมภีร์มูลกัจจายนะว่าด้วยสมาส ปริวรรตเป็นภาษาบาลีอักษรไทยผูกที่ ๓ และคัมภีร์มูลกัจจายนะที่แปลเป็นภาษาไทยผูกที่ ๓ ดังนี้

กัณที่ ๓ สมาส (๑) นามนำ สมาโส ยุตฺตตฺโถ.(๑) อ. อรรถอันประกอบแล้วอันใด แห่งนาม ท. มีอรรถแห่งบทอันท่านประกอบอยู่ ย่อมมี อ. อรรถอันประกอบแล้วนั้น มีชื่อว่า สมาส ย่อมเป็น.อรรถที่ประกอบนามเหล่านั้น มีอรรถบทอันท่านประกอบอยู่นั้น มีชื่อว่า สมาส ดั่งตัวอย่าง... กฐินสฺส ทุสฺสำ = กฐินทุสฺสำ = ผ้าเพื่อกฐิน.อาคนฺตุกสฺส ภตฺตำ = อาคนฺตุกภตฺตำ = ภัตเพื่อผู้มา.ชีวิตญฺจ

ตำ อินฺทฺริยญฺจาติ ชีวิตินฺทริยำ. ชีวิตนั้นด้วย เป็นใหญ่ด้วย เหตุนั้น ชื่อว่า ชีวิตินทรีย์.สมโณ จ พฺราหฺมโณ จ = สมณพฺราหฺมณา. สมณะด้วย พราหมณ์ด้วย ชื่อว่าสมณะและพราหมณ์ ท.สาริยา ปุตฺโต = สารีปุตฺโต. บุตร ของนางสารี.สารีปุตฺโต จ โมคฺคลฺลาโน จ = สารีปุตฺตโมคฺคลฺลานา. พระสารีบุตร และ พระโมคคัลลานะ ทถามว่า บทว่า นามนำ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ?ตอบว่า บทว่า นามานำ มีไว้เพื่อห้ามการเข้าสมาส เป็นประโยชน์ ดั่งตัวอย่างเทวทตฺโต ปจติ. เทวทัต ย่อมหุง.ถามว่า บทว่า ยุตฺตตฺโถ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร?ตอบว่า บทว่า ยุตฺตตฺโถ มีไว้เพื่อห้ามความเป็นสมาส เป็นประโยชน์ ดั่ง ตัวอย่างรญฺโญ ภโฏ. อำมาตย์ ของพระราชา, เทวทตฺตสฺส ปุตฺโต. ลูกของเทวทัตต์. ถามว่า ประโยชน์ด้วยการตั้งชื่อนี้ว่า สมาส ย่อมมีในสูตรไหน ?ตอบว่า ประโยชน์ด้วยการตั้งชื่อว่าสมาส ย่อมมีในสูตรว่า กฺวจิ สมาสนฺตคตานมการนฺโต. **(๒) เตสำ วิภตฺติโย โลปา จ.**(๒) อ. การลบซึ่งวิภัตติ ท. แห่งสมาส ท. อันมีอรรถอันประกอบแล้ว เหล่านั้น ย่อมมีด้วย.ลบวิภัตติทั้งหลาย แห่งสมาสอันมีอรรถอันประกอบแล้วเหล่านั้นด้วย ดั่งตัวอย่างกฐินสฺส บุสฺสำ = กฐินทุสฺสำ. ผ้าเพื่อกฐิน, ลบ ส วิภัตติ.อาคนฺตุกสฺส ภตฺตำ = อาคนฺตุกภตฺตำ. ภัตเพื่อผู้มา.ด้วยการถือเอา เตสำ มีการลบ วิภัตติ ปัจจัย บท อักขระ และ อาคม แห่งสมาส ตัทธิต อาขยาต และ กิตก์ทั้งหลาย ดั่งตัวอย่างวสิฏฐสฺส อปจฺจำ วสิฏฺโฐ. ชนนี้ เป็นเหล่ากอแห่งวสิฏฐะ ชื่อ วาสิฏฺโฐ = ลูก หลาน ของวสิฏฐะ ลบ ณ ปัจจัย.วินตาย อปจฺจำ เวนเตยฺโย. ชน นี้เป็นเหล่ากอแห่งนางวินตา ชื่อว่า เวนเตยฺโย = ลูกหลานของนางวินดาลบ ณ อนุพันธ์.การถือเอา จ ศัพท์ มีอวธารณเป็นอรรถ = มีการห้ามหารลบ เป็นประโยชน์ ดั่งตัวอย่าง...ปภำ กโรตีติ ปภงฺกโร ภควา. พระผู้มีพระภาใด ย่อมทำซึ่งรัศมี เหตุนั้น พระผู้มีพระภาคนั้น ชื่อว่า ปภงฺกโร ผู้ทำรัศมี ไม่ลบ อำ วิภัตติ.อมตำ ททาตีติ อมตนฺทโท ภควา. พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ใด ย่อมให้ซึ่งอมตะ เหตุนั้น พระผู้มีพระเจ้าพระองค์นั้น ชื่อว่า อมตนฺทโท ผู้ให้ซึ่งอมตะ.ทีปำ กโรตีติ ทีปงฺกโร ภควา. พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ใด ย่อมทำซึ่งที่พึ่งคือเกาะ เหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ชื่อว่า ทีปงฺกโร ผู้ทำซึ่งที่พึ่งคือเกาะ.เมธำ กโรตีติ เมธงฺกโร ภควา. พระผู้มีพระเจ้าพระองค์ใด ย่อมทำซึ่งปัญญา เหตุนั้น พระผู้มีพระเจ้าพระองค์นั้น ชื่อว่า เมธังกโร ผู้ทำซึ่งปัญญา. **(๓) ปกตี จสฺส สรนฺตสฺส.**(๓) ก็ ครั้นเมื่อวิภัตติ ท. อันท่านลบแล้ว อ.รูปปกติ ท. แห่งลิงค์นั้น ที่เป็นบทสมาส อันมีสระเป็นที่สุด ย่อมมี.เมื่อวิภัตติอันท่านลบแล้ว ลิงค์นั้นอันเป็นบทสมาสมีสระเป็นที่สุดที่มีรูปเป็นปกติ ดั่งตัวอย่างจกฺขุญฺจ โสตญฺจ = จกฺขุโสตำ. ตาด้วย หูด้วย ชื่อว่า ตาและหู.มุขญฺจ นาสิกา จ = มุขนาสิกา. ปากด้วย จมูกด้วย ชื่อว่า ปากและจมูก.รญฺโญ ปุตฺโต = ราชปุตฺโต. บุตรแห่งพระราชา ชื่อว่า บุตรแห่งพระราชา.รญฺโญ ปุริโส = ราชปุริโส. บุรุษของพระราชา ชื่อว่า บุรุษของพระราชา. **(๔) อุปสคฺคนิปาตปุพฺพโก อพฺยยีภาโว.**(๔) อ. สมาสใด มีอุปสัคและนิบาตเป็นเบื้องต้น ย่อมเป็น อ.สมาสนั้น มีชื่อว่า อัพยยีภาวสมาส ย่อมเป็น.สมาสที่มีอุปสัคและนิบาตอยู่ต้นศัพท์ มีชื่อว่า อัพยยีภาวสมาส ดั่งตัวอย่างนครสฺส สมีเป วตฺตตีติ อุปนครำ. ที่ใดย่อมเป็นไป ในที่ใกล้ แห่งเมือง เหตุนั้น ที่นั้น ชื่อว่า อุปนครำ ที่ใกล้แห่งเมือง.ทรถสฺส อภาโว = นิทฺทรถำ. ความไม่มี แห่งความกระวนกระวาย ชื่อว่า นิทฺทรถำ ความไม่มีแห่งความกระวนกระวาย. มกสสฺส อภาโว = นิมฺมกสำ. ความไม่มี แห่งยุง ชื่อว่า นิมฺมกสำ ความไม่มีแห่งยุง.วุฑฺฒานำ ปฏิปาฏิยา เย เย วุฑฺฒา พฺราหฺมณา นิสีทนฺติ = ยถาวุฑฺฒำ. พราหมณ์ทั้งหลาย ผู้เฒ่าเหล่าใด ๆ ย่อมนั่งโดยลำดับ แห่งพราหมณ์ทั้งหลาย ผู้เฒ่า ชื่อว่า ยถาวุฑฺฒำ ตามลำดับผู้เฒ่า.ชีวสฺส ยตฺตโก ปริจฺเฉโท = ยาวชีวำ. กำหนดมีประมาณเท่าไรแห่งชีวิต ชื่อว่า มีกำหนดประมาณเท่า – เพียงไรแห่งชีวิต.จิตฺ

ตมธิกิจฺจ ปวตฺตนฺตีติ ธมฺมา อธิจิตฺตํ. ธรรม ท. อาศัยจิต ย่อมเป็นไป เหตุนั้น ชื่อว่า อาศัยจิต เป็นไป.ปพฺพตสฺส ตโร = ติโรปพฺพตํ. ภายนอกแห่งภูเขา ชื่อว่า ภายนอกแห่งภูเขางโสตสฺส ปฏิวตฺตตีติ นาวา ปฏิโสตํ. เรือใด ย่อมเป็นไปทวน ต่อกระแส เหตุนั้น เรือนั้น ชื่อว่า ทวนกระแส. ปาสาทสฺส อนฺโต = อนฺโตปาสาทํ. ภายในแห่งปราสาท ชื่อว่า ภายในแห่งปราสาท.ถามว่า ประโยชน์ด้วยการตั้งชื่อนี้ว่า อัพยยีภาวะ ย่อมมีในสูตรไหน ?ตอบว่า ประโยชน์ด้วยการตั้งชื่อว่า อัพยยีภาว นี้ ย่อมมี ในสูตรนี้ว่า อํ วิภตฺตินมการนฺตา อพฺยยีภาวา. **(๕) โส นปุงฺสกลิงฺโค.**(๕) อ. อัพยยีภาวสมาส นั้น นักศึกษาพึงเห็นว่า เป็นนปุงสกลิงค์เทียว.นักศึกษาพึงเห็นอัพยยีภาวสมาสว่า เป็นนปุงสกลิงค์แล ดั่งตัวอย่าง.กุมาริยมธิกิจฺจ ปวตฺตติ กถา อิติ อธิกุมาริ. ถ้อยคำใด อาศัยนางกุมารี ย่อมเป็นไป เหตุนั้น ถ้อยคำนั้น ชื่อว่า อาศัยนางกุมารีเป็นไป.วธุยา สมีเป ปวตฺตติ กถา อิติ อุปวธุ. ถ้อยคำใด ย่อมเป็นไป ในที่ใกล้แห่งหญิงสาว เหตุนั้น ถ้อยคำนั้น ชื่อว่า เป็นไปใกล้หญิงสาว.วิจิตฺตสฺส สมีเป ปวตฺตติ กถา อิติ อุปวิจิตฺร. คงฺคาย สมีเป ปวตฺตตีติ กถา อิติ อุปคงฺคํ. ถ้อยคำใด ย่อมเป็นไป ในที่ใกล้แห่งแม่น้ำ เหตุนั้น ถ้อยคำนั้น ชื่อว่า เป็นไปใกล้แม่น้ำ.มณิกาย สมีเป ปวตฺตติ กถา อิติ อุปมณิกํ. ถ้อยคำใด ย่อมเป็นไป ในที่ใกล้แห่งแก้วมณี เหตุนั้น ถ้อยคำนั้น ชื่อว่า เป็นไปใกล้แก้วมณี.อิตถิยมธิกิจฺจ ปวตฺตติ กถา อิติ อธิตฺถิ. ถ้อยคำใด อาศัยซึ่งหญิงเป็นไป เหตุนั้น ถ้อยคำนั้น ชื่อว่า อาศัยหญิงเป็นไป. **(๖) ทิคุสฺเสกตฺตํ.** (๖) อ. ความเป็นไปแห่งเอกวจนะด้วย อ. ความเป็นไปแห่งนปุงสกลิงค์ด้วย แห่งทิคุสมาส ย่อมมี.ทิคุสมาส เป็นทั้งเอกวจนะ และ นปุงสกลิงค์ ดั่งตัวอย่างตโย โลกา = ติโลกํ. โลกทั้งหลายสาม ชื่อว่า ติโลกํ โลกสาม.ตโย ทณฺฑา = ติทณฺฑํ. ไม้เท้าทั้งหลายสาม ชื่อว่า ตทณฺฑํ ไม้เท้าสามอัน.ตีณิ นยนานิ = ตินยนํ. นัยตาทั้งหลายสาม ชื่อว่า ตนยนํ นัยน์ตาสาม.ตีณิ ลิงฺคานิ = ติลิงฺคํ. ลิงค์ทั้งหลายสาม ชื่อว่า ติลิงคํ ลิงค์สาม.จตสฺโส ทิสา = จตุทฺทิสํ. ทิศทั้งหลายสี่ ชื่อว่า จตุทฺทิสํ ทิศสี่.ปญฺจ อินฺทฺริยานิ = ปญฺจินฺทฺริยํ. อินทรีย์ทั้งหลายห้า ชื่อว่า อินทรีย์ห้า. **(๗) ตถา ทฺวนฺเทว ปาณิตูริยโยคฺคเสนางฺคขุทฺทกชนิตุกวิวิธวิรุทฺธวิสภาคตฺถา ทีนญฺจ.**(๗) อนึ่ง อ. ความเป็นเอกวจนะด้วย อ. ความเป็นนปุงสกลิงค์ด้วย แห่งศัพท์ ท. มีปาณยังคัตถ และ ตุริยังคัตถ และขุททกชันตุกัตถ และวิวิธวิรุทธัตถ และวิสภาคัตถ ย่อมมีในทวันทสมาส.อนึ่ง ความเป็นเอกวจนะ และความเป็นนปุงสกลิงค์ แห่งศัพท์ทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ คือ ปาณิ ตุริย โยคฺค เสนางฺค ขุทฺทก วิวิธวิรุทฺธ และ วิสภาคัตถะ ย่อมมีในทวันทสมาส ดั่งตัวอย่างจกฺขุ จ โสตญฺจ = จกฺขุโสตํ. ตาด้วย หูด้วย ชื่อว่า ตาและหู.มุขญฺจ นาสิกา จ = มุขนาสิกํ. ปากด้วย จมูกด้วยด้วย ชื่อว่าปากและจมูก.ฉวิ จ มํสญฺจ โลหิตญฺจ = ฉวิมํสโลหิตํ. ผิวด้วย เนื้อด้วย เลือดด้วย ชื่อว่า ผิวเนื้อและเลือด.ดั่งกล่าวมานี้เป็นอุทาหรณ์เป็นไปในอรรถแห่งวัยวะของสิ่งที่มีชีวิต.สงฺโข จ ปณโว จ = สงฺขปณวํ. สังข์ด้วย บัณเฑาะว์ด้วย ชื่อว่า สังข์และบัณเฑาะว์.คีตญฺจ วาทิตญฺจ = คีตวาทิตํ. เพลงขับด้วย การเป่าด้วย ชื่อว่า เพลงขับและการเป่า.ททฺทรี จ เทณฺฑิมญฺจ = ททฺทริทณฺฑิมํ. กลองน้อยด้วย กลองใหญ่ด้วย ชื่อว่า กลองน้อยและกลองใหญ่.ดั่งกล่าวมานี้เป็นตัวอย่างที่เป็นไปในอรรถแห่งเครื่องดนตรี.ผาลญฺจ ปาจนญฺจ = ผาลปาจนํ. ผาลด้วย ปฏักด้วยด้วย ชื่อว่า ผาลและปฏัก.ยุคญฺจ นงฺคลญฺจ = ยุคนงฺคลํ. แอกด้วย งอนไถด้วย ชื่อว่า แอกและงอนไถ.ดั่งกล่าวมานี้เป็นตัวอย่างที่เป็นไปในอรรถเครื่องประกอบ.อสิ จ จมฺมญฺจ = อสิจมฺมํ. ดาบด้วย หนังด้วย ชื่อว่า ดาบและหนัง.ธนุ จ กลาโป จ = ธนุกลาปํ. ธนูด้วย แล่งธนูด้วย ชื่อว่า ธนูและแล่งธนู.ดั่งกล่าวมานี้เป็นตัวอย่างที่เป็นไปในอรรถแห่งกองทัพ.ทฺสา จ มกสา จ = ทฺสมกสํ. เหลือบด้วย ยุงด้วย ชื่อว่า เหลือบและยุง.กุนฺโถ

จ กิปิลลิโก จ = กุนฺถกิปิลลิกํ. มดดำด้วย มดแดงด้วย ชื่อว่ามดดำและมดแดง.กีฏญจ สิรีสปญจ = กีฏสิรีสปํ. ตั๊กแตนด้วย งูด้วย ชื่อว่า ตั๊กแตนและงู.ดั่งกล่าวมานี้เป็นตัวอย่างที่เป็นไปในอรรถแห่งสัตว์เล็ก ๆ.อหิ จ นกุลญจ = อหินกุลํ. งูด้วย พังพอนด้วย ชื่อว่างูและพังพอน.วิฬาโร จ มูสิโก จ = วิฬารมูสิกํ. แมวด้วย หนูด้วย ชื่อว่า แมวและหนู.กาโก จ อุลูโก จ = กาโกลูกํ. กาด้วย นกเค้าแมวด้วย ชื่อว่า กาและนกเค้าแมว.ดั่งกล่าวมานี้เป็นตัวอย่างที่เป็นไปในอรรถที่ผิดกันมีประการต่าง ๆ สีลญจ ปญฺญา จ = สีลปญฺญํ. ศีลด้วย ปัญญาด้วย ชื่อว่า ศีลและปัญญา.สมโถ จ วิปสฺสนา จ = สมถวิปสฺสนำ. สมถะด้วย วิปัสสนาด้วย ชื่อสมถะวิปัสสนา.วิชฺชา จ จรณญจ = วิชฺชาจรณำ. วิชาด้วย ความประพฤติด้วย ชื่อว่า วิชาและจรณะ.ดั่งกล่าวมานี้เป็นตัวอย่างที่เป็นไปในอรรถแห่งธรรมที่เป็นวิสภาคกัน.ถามว่า การถือเอา อาทิศัพท์มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ?ตอบว่า การถือเอา อาทิศัพท์มีประโยชน์เช่นนี้ทาสี จ ทาโส จ = ทาสีทาสำ. ทาษหญิงด้วย ทาษชายด้วย ชื่อว่า ทาสหญิงและทาสชาย.อิตถี จ ปุมา จ = อิตถีปุมา. อิตฺถีปุมำ. หญิงด้วย ชายด้วย ชื่อว่า หญิงและชาย.ปตฺโต จ จีวรญจ = ปตฺตจีวรำ. บาตรด้วย จีวรด้วย ชื่อว่า บาตรและจีวร.ติกญจ จตุกฺกญจ = ติกจตุกฺกำ. ประมาณสามด้วย ประมาณสี่ด้วย ชื่อว่า ประมาณสามและประมาณสี่.เวฬุกาโร จ รถกาโร จ = เวฬการรถการำ. ช่างเสื่อด้วย ช่างรถด้วย ชื่อว่า ช่างเสื่อและช่างรถ.สากุณิโก จ มาควิโก จ = สากุณิกมาควิกำ. พรานนกด้วย พรานเนื้อด้วย ชื่อว่า พรานนกและพรานเนื้อ.ทีโฆ จ มชฺฌิโม จ = ทีฆมชฺฌิมำ. ยาวด้วย ปานกลางด้วย ชื่อว่า ยาวและปานกลาง.นักศึกษาพึงประกอบตัวอย่างมีอาทิอย่างนี้ดั่งว่ามานี้. **(๘) วิภาสา รุกฺขติณปสุธนธญฺญชนปทาทีนญจ.** (๘) นึ่ง อ. ความเป็นเอกวจนะด้วย อ. ความเป็นนปุงสกลิงค์ด้วย แห่งศัพท์ ท. มีรุกฺข และ ติณ และ ปสุ และ ธน และ ธญฺญ และ ชนปท เป็นต้น ย่อมมีในทวันทสมาส.อนึ่ง ในทวันทสมาส มีความที่ศัพท์มีอาทิอย่างนี้ คือ รุกฺข ติณ ปุส ธน ธญฺญ และ ชนปท เป็นเอกวจนะ และเป็นนปุงสกลิงค์ โดยวิภาสา ดั่งตัวอย่าง.อสฺสตฺโถ จ กปิฏฺโฐ จ = อสฺสตฺถกปิฏฺฐำ อสฺสตฺถกปิฏฺฐา วา. ต้นโพธิ์ด้วย ต้นมขวิดด้วย ชื่อว่า ต้นโพธิและต้นมะขวิด หรือว่า ต้นโพธิ์และต้นมะขวิดทั้งหลาย.อุสีรญจ วีรณญจ = อุสีรวีรณำ อุสีรวีรณา วา. หญ้าแฝกด้วย หญ้าคมบางด้วย ชื่อว่า หญ้าแฝกและหญ้าคมบาง หรือว่า หญ้าแฝกและหญ้าคมบางทั้งหลาย.อโช จ เอฬโก จ = อเชฬกำ อเชฬกา. แพะด้วย แกะด้วย ชื่อว่า แพะและแกะ หรือว่า แพะและแกะ ท.หิรญฺญญจ สุวณฺณญจ = หรญฺญสุวณฺณำ หิรญฺญสุวณฺณา. เงินด้วย ทองด้วย ชื่อว่า เงินและทอง หรือว่า เงินและทองทั้งหลาย.สาลิ จ ยโว จ = สาลยวำ สาลิยวา วา. ข้าวเจ้าด้วย ข้าวแดงด้วย ชื่อว่า ข้าวเจ้าและข้าวแดง หรือว่า ข้าวเจ้าและข้าวแดงทั้งหลาย.ถามว่า การถือเอา อาทิ ศัพท์ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ?ตอบว่า การถือเอา อาทิ ศัพท์ มีไว้เพื่ประโยชน์อย่างนี้.สาวชฺโช จ อนวชฺโช จ = สาวชฺชานาวชฺชำ สาวชฺชานาวชฺชา วา. โทษอันบุคคลพึงเว้นด้วย โทษอันบุคคลไม่พึงเว้นด้วย ชื่อว่า โทษอันบุคคลพึงเว้นและโทษอันบุคคลไม่พึงเว้น หรือทั้งหลาย.หีนญจ ปณีตญจ = หีนปณีตำ หีนปณีตา วา. กรรมต่ำช้าด้วย กรรมประณีตด้วย ชื่อว่า กรรมต่ำช้าและกรรมประณีต หรือว่า กรรมต่ำช้าและกรรมประณีตทั้งหลาย.กณฺโห จ สุกฺโก จ = กณฺหสุกฺกำ กณฺหสุกฺกา วา. ธรรมดำด้วย ธรรมขาวด้วย ชื่อว่า ธรรมดำและธรรมขาว หรือว่า ธรรมดำและธรรมขาวทั้งหลาย. **(๙) ทฺวิปเท ตุลฺยาธิกรเณ กมฺมธารโย.**(๙) สมาส มีชื่อว่า กัมมธารยะ ย่อมมี ในเพราะบททั้งสองมีอรรถเสมอกัน.บททั้งหลายสอง มีอรรถเสมอกัน อันอาจารย์ย่อเข้าด้วยกัน ในกาลใด ในกาลนั้น บทนั้น มีชื่อว่า กรรมธารย ดั่งตัวอย่าง...มหนฺโต จ โส ปุริโส จาติ มหาปุริโส. ชนนั้นเป็นชายด้วย

ประเสริฐด้วย เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า เป็นชายด้วยประเสริฐด้วย.กณฺโห จ โส สปฺโป จาติ กณฺหสปฺโป. งูนั้นด้วย ดำด้วย เหตุนั้น ชื่อว่า งูดำ = งูเห่า.นีลญฺจ ตำ อปฺปลญฺจาติ นีลุปฺปลำ. ดอกอุบลนั้นด้วย เขียวด้วย เหตุนั้น เหตุนั้นชื่อว่า ดอกอุบลเขียว.โลหิตญฺจ ตำ จนฺทนญฺจาติ โลหิตจนฺทนำ. ไม้จันทรน์นั้นด้วย แดงด้วย เหตุนั้น ชื่อว่าไม้จันทน์แดง.พฺราหฺมณี จ สา ทาริกา จาติ พฺราหฺมณทาริกา. ทาริกานั้นด้วย เป็นพราหมณีด้วย เหตุนั้น จึงชื่อว่าทาริกาผู้พราหมณี.ขตฺติยา จ สา กญฺญา จาติ ขตฺติยกญฺญา.นางสาวน้อยนั้นด้วย ผู้กษัตริย์ด้วย เหตุนั้น ชื่อว่า นางสาวน้อยผู้กษัตริย์.ถามว่า ประโยชน์ด้วยการตั้งชื่อว่า กมฺมธารย นี้ย่อมมีในสูตรอะไร ?ตอบว่า ประโยชน์ด้วยการตั้งชื่อว่า กมฺมธารย นี้ ย่อมมีในสูตรนี้ คือ กมฺมธารยสญฺเญ จ.**(๑๐) สงฺขฺยาปุพฺโพ ทิคุ.** (๑๐) อ. สมาส มีสังขยาอยู่เบื้องหลัง ชื่อว่า ทิคุสมาส ย่อมเป็น.กัมมธารยสมาส มีสังขยาอยู่หน้า มีชื่อว่า ทิคุสมาส ดั่งตัวอย่างตีณิ มลานิ = ติมิลำ. มลทินทั้งหลาย สาม ชื่อว่า มลทินสาม.ตีณิ ผลานิ = ติผลำ. ผลทั้งหลาย สาม ชื่อว่า ผลสาม.ตโย โลกา = ติโลกำ. โลกทั้งหลาย สาม ชื่อว่า โลกสาม.ตโย ทณฺฑา = ติทณฺฑำ. ไม้เท้าทั้งหลาย สาม ชื่อว่า ไม้เท้าสาม.ตีณิ นยนานิ = ตินยนำ. นัยตาทั้งหลาย สาม ชื่อว่า นัยน์ตาสาม.ตโย หำสา = ติหำสา. หงษ์ทั้งหลาย สาม ชื่อว่า หงษ์สามตัว.ตโย ลิงคา = ติลิงคำ. เพศทั้งหลาย สาม ชื่อว่า เพศสาม.จตสฺโส ทิสา = จตุทฺทิสำ. ทิศทั้งหลาย สี่ ชื่อว่า ทิศสี่.ปญฺจ อินฺทฺริยานิ = ปญฺจินฺทฺริยำ. อินทรีย์ทั้งหลาย ห้า ชื่อว่า อินทรีย์ห้า.สตฺต โคธาวิริโย = สตฺตโคธาวรำ. แม่น้ำโคธาวรีทั้งหลาย เจ็ด ชื่อว่า แม่น้ำโคธาวรี เจ็ด.ถามว่า ประโยชน์ด้วยการตั้งชื่อว่า ทิคุ นี้มีในสูตรไหน ?ตอบว่า ประโยชน์ด้วยการตั้งชื่อว่า ทิคุ นี้ มีในสูตรนี้ คือ ทิคุสฺเสกตฺตำ.**(๑๑) อุเภ ตปฺปุริสา.** (๑๑) อ. ทิคุสมาสและกัมมธารยสมาส ท. ทั้งสอง มีชื่อว่า ตัปปุริสสมาส ย่อมมี.ทิคุสมาสและกัมมธารยสมาสทั้งสอง มีชื่อว่า ตัปปุริสสมาส ดั่งตัวอย่างน พฺราหฺมโณ = อพฺราหฺมโณ. ชนนี้มิใช่พราหมณ์ ชื่อว่า อพฺราหฺมโณ ผู้มิใช่พราหมณ์.น วสโล = อวสโล. ชนนี้มิใช่คนต่ำต้อย = เลว ชื่อว่า อวสโล ผู้มิใช่คนเลว.ปญฺจ ภิกฺขโว = ปญฺจภิกฺขุ. ภิกษุทั้งหลาย ห้า ชื่อว่า ภิกษุ ห้า.น ปญฺจภิกขุ = ปญฺจภิกฺขุ. หมู่นี้มิใช่ภิกษุ ห้า ชื่อว่า มิใช่ภิกษุ ห้า.ปญฺจ วสฺสานิ = ปญฺจวสฺสำ. ปีทั้งหลาย ห้า ชื่อว่า ปีห้า.น ปญฺจวสฺสำ = อปญฺจวสฺสำ. ปีห้าหามิได้ ชื่อว่า มิใช่ปีห้า.ปญฺจ ภวา = ปญฺจภวำ. ภพทั้งหลาย ห้า ชื่อว่า ภพห้า.น ปญฺจภวำ = อปญฺจภวำ. ภพห้าหามิได้ ชื่อว่า มิใช่ภพห้า.ทส ภวา = ทสภวำ. ภพทั้งหลาย สิบ ชื่อว่า ภพสิบ.น ทสภวำ = อทสภวำ. ภพสิบหามิได้ ชื่อว่า มิใช่ภพ สิบ.ปญฺจ คาโว = ปญฺจคาวำ. โคทั้งหลาย ห้า ชื่อว่า โคห้า.น ปญฺจคาวำ = อปญฺจคาวำ. โคห้าหามิได้ ชื่อว่า มิใช่โคห้า.สตฺต โคธาวิริโย = สตฺตโคธาวรำ. แม่น้ำโคธาวารีทั้งหลาย เจ็ด ชื่อว่า แม่น้ำโคธาวรี เจ็ด.โคธาวรำ = อสตฺตโคธาวรำ. แม่น้ำโคธาวรี เจ็ด หามิได้ ชื่อว่า มิใช่แม่น้ำโคธาวรี เจ็ด.ปญฺจ ปุลิโย = ปญฺจปุลิ. กองทรายทั้งหลาย ห้า ชื่อว่า กองทราย ห้า.น ปญฺจ ปลุ = อปญฺจปุลิ. กองทราย ห้า หามิได้ ชื่อว่า มิใช่กองทราย ห้า.ปญฺจ คาวิโย = ปญฺจคาวิ. แม่โคทั้งหลาย ห้า ชื่อว่า แม่โค ห้า.น ปญฺจคาวิ = อปญฺจคาวิ. แม่โค ห้า หามิได้ ชื่อว่า มิใช่แม่โคห้าถามว่า ประโยชน์ ด้วยการตั้งชื่อว่า ตัปปุริส นี้ มีในสูตรไหน ?ตอบว่า ประโยชน์ด้วยการตั้งชื่อว่า ตัปปุริส นี้มีในพระสูตรนี้ คือ อตฺตนฺตสฺส ตปิปุริเส. **(๑๒) อมาทโย ปรปเทภิ.** (๑๒) อ. สมาส ท. มี อำ วิภัตติ เป็นต้น อันอาจารย์ย่อมย่อเข้าด้วยนาม ท. อันเป็นบทเบื้องหลัง มีชื่อว่า ตัปปุริสสมาส ย่อมเป็น.สมาสทั้งหลาย มี อำ วิภัตติเป็นต้นเหล่านั้น อันท่านย่อเข้ากับนามอันเป็นบทหลัง ในกาลใด ในกาลนั้นสมาสนั้น มีชื่อว่า ตัปปุริสสมาส ดั่งตัวอย่าง... ทุตยาตัปปุริสสมาส ภูมึ คโต = ภูมิคโต. ชน ไปแล้วสู่แผ่นดิน ชื่อว่า ภูมิคโต ไปแล้วสู่

แผ่นดิน.อปายํ คโต = อปายคโต. สัตว์ผู้มีอกุศลกรรม ไปแล้ว สู่อบาย ชื่อว่า อปายคโต ผู้ไปแล้วสู่อบาย.สพฺพรตฺตึ โสภโณ = สพฺพรตฺติโสภโณ. พระจันทร์งามตลอดราตรีทั้งปวง ชื่อว่า รตฺติโสภโณ งามตลอดราตรีทั้งปวง. **ตติยาตัปปุริสสมาส** อิสฺสเรน กตํ = อิสฺสรกตํ. การงานอันชนผู้เป็นใหญ่ทำแล้ว ชื่อ อิสฺสรกตํ การงานอันชนผู้เป็นใหญ่ทำแล้ว.สลฺเลน วิทฺโธ = สลฺลวิทฺโธ. เนื้อ อันนายพรานยิงแล้วด้วยลูกศร ชื่อว่า สลฺลวิทฺโธ เนื้ออันนายพรายยิงแล้วด้วยลูกศร.**จตุตฺถีตัปปุริสสมาส** กฐินสฺส ทุสฺสํ = กฐินทุสฺสํ. ผ้าเพื่อกฐิน ชื่อว่า กฐินทุสฺสํ ผ้าเพื่อกฐิน.อาคนฺตุกสฺส ภตฺตํ = อาคนฺตุกภตฺตํ. ภัตเพื่อผู้จรมา ชื่อว่า อาคนฺตุกภตฺตํ ภัตเพื่อผู้จรมา.**ปัญจมีตัปปุริสสมาส.**เมฬุนา อเปโต = เมฬุนาเปโต. ภิกษุเว้าจากเมถุน ชื่อวา เมฬุนาเปโต ผู้เว้นจากเมถุน.รญฺญา ภยํ = ราชภยํ. ภัยแต่พระราชา ชื่อว่า ภัยแต่พระราชา.โจรา ภยํ = โจรภยํ. ภัยแต่โจร ชื่อว่า ภัยแต่โจร.**ฉัฏฐีตัปปุริสสมาส.**รญฺโญ ปุตฺโต = ราชปุตฺโต.บุตรของพระราชา ชื่อว่า ราชปุตฺโต บุตรของพระราชา.รญฺโญ ปุริโส = ราชปุริโส. บุรุษของพระราชา ชื่อว่า ราชปุริโส บุรุษของพระราชา.ธญฺญานํ ราสิ = ธญฺญราสิ. กองแห่งข้าวเปลือกทั้งหลาย ชื่อว่า ธญฺญราสิ กองแห่งข้าวเปลือก. **สัตตมีตัปปุริสสมาส.**รูเป สญฺญา = รูปสญฺญา. ความสำคัญในรูป ชื่อว่า รูปสญฺญา ความสำคัญในรูป.สํสาเร ทุกฺขํ = สํสารทุกฺขํ. ทุกข์ในสงสาร ชื่อว่า สำสารทุกฺขำ ทุกข์ในสงสาร. **(๑๓) อญฺญปทตฺถพหุพฺพีหิ.**(๑๓) อ. สมาส ชื่อว่า พหุพพีหิสมาส ในเพราะอรรถแห่งบทอื่น ท. ย่อมมี.บทนาม ท. อันท่านย่อเข้าในอรรถแห่งบทเหล่าอื่น ในกาลใด ในกาลนั้น สมาสนั้น มีชื่อว่าพหุพพีหิสมาส ดั่งตัวอย่างอาคตา สมณา อิมํ สงฆารามํ โสยํ อาคตสมโณ สงฆารามโม. สมณะทั้งหลาย มาแล้ว สู่สังฆารามนี้ สังฆารามนี้นั้น ชื่อว่า มีสมณะมาแล้ว สมาสนี้ชื่อว่า ทุติยาพหุพพีหิสมาส.ชิตานิ อินฺทฺริยานิ อเนน สมเณน โสยํ ชิตินฺทฺริโย สมโณ. อินทรีย์ทั้งหลาย อันสมณะนี้ชนะแล้ว สมณะนี้นั้น ชื่อว่า มีอินทรีย์อันชนะแล้ว สมาสนี้ชื่อว่า ตติยาพหุพพีหิสมาส.ทินฺโน สุงฺโก ยสฺส รญฺโญ โสยํ ทินฺนสุงฺโก ราชา. ภาษี อันชาวเมืองถวายแล้วแก่พระราชาใด พระราชานี้นั้น มีภาษีอันชาวเมืองถวายแล้ว สมาสนี้ชื่อว่า จตุตถีพหุพพีหิสมาส. นิคฺคตา ชนา อสฺมา คามา โสยํ นิคฺคตชโน คาโม. ชนทั้งหลาย ออกไปแล้วจากบ้านนี้ บ้านนี้นั้น ชื่อว่า มีชนออกไปแล้ว สมาสนี้ชื่อว่า ปัญจมีพหุพพีหิสมาส.ฉินฺนา หตฺถา ยสฺส ปุริสสฺส โสยํ ฉินฺนหตฺโถ ปุริโส. มือทั้งหลาย ของบุรุษใด ขาดแล้ว บุรุษนี้นั้น ชื่อว่ามีมือ อันขาดแล้ว สมาสนี้ชื่อว่า ฉัฏฐีพหุพพีหิสมาส.สมฺปนฺนานิ สสฺสานิ ยสฺมึ ชนปเท โสยํ สมฺปนฺนสสฺโส ชนปโท.ข้าวกล้าทั้งหลาย ในชนบทใด ถึงพร้อมแล้ว ชนบทนี้นั้น ชื่อว่า มีข้าวกล้าถึงพร้อมแล้ว สมาสนี้ชื่อว่า สัตตมีพหุพพีหิสมาส.วิเคราะห์ต่อไปนี้เป็นอุปมาพหุพพีหิสมาส.นิโครธสฺส ปริมณฺฑโล = นิโครธปริมณฺฑโล. ปริมณฑลแห่งต้นไทร ชื่อว่า ปริมณฑลแห่งต้นไทร.นิโครธปริมณฺฑโล อิว ปริมณฺฑโล ยสฺส ราชกุมารสฺส โสยํ นิโครธปริมณฺฑโล ราชกุมาโร.ปริมณฑล แห่งราชกุมารใด เพียงดังปริมณฑลแห่งต้นไทร กุมารนี้นั้น ชื่อว่ามีปริมณฑลราวกะว่าปริมณฑลแห่งต้นไทร.จกฺขุสฺส ภูโต = จกฺขุภูโต. การบังเกิดขึ้นแห่งตา ชื่อว่า จกฺขุภูโต ความเกิดขึ้นแห่งตา.จกฺขุภูโต อิว ภูโต ยสฺส ภควโต โสยํ จกฺขุภูโต ภควา. ความเกิดขึ้นแห่งพระผู้มีพระภาคใด เป็นราวกะว่า ความเกิดขึ้นแห่ง พระผู้มีพระภาคนี้นั้น ชื่อว่ามีความเกิดขึ้นเพียงดังความเกิดขึ้นแห่งตา.สุวณฺณสฺส วณฺโณ = สุวณฺณวณฺโณ. วรรณะแห่งทอง ชื่อว่า วรรณะแห่งทอง.สุวณฺณวณฺโณ อิว วณฺโณ ยสฺส ภควโต โสยํ สุวณฺณวณฺโณ ภควา. วรรณะของพระผู้มีพระภาคใด เพียงดั่งวรรณะแห่งทอง พระผู้มีพระภาคนี้นั้น ชื่อว่า มีวรรณะเพียงดั่งวรรณะแห่งทอง.พฺรหฺมุโน สโร = พฺรหฺมสโร. เสียงแห่งพรหม ชื่อว่า เสียงแห่งพรหม.พฺรหฺมสโร อิว

สโร ยสฺส ภควโต โสยํ พฺรหฺมสโร ภควา. เสียงของพระผู้มีพระเจ้าใด เพียงดั่งเสียงแห่งพรหม พระผู้มีพระภาคนี้นั้น ชื่อว่า มีเสียงเพียงดั่งเสียงแห่งพรหม.กรวิกสฺส สโร = กรวิกสโร. เสียงแห่งนกการเวก ชื่อว่า เสียงแห่งนกการเวก.กรวิกสโร อิว สโร ยสฺส ภควโต โสยํ กรวิกสโร ภควา. เสียงของพระผู้มีพระภาคใด ราวกะเสียงแห่งนกการเวก พระผู้มีพระภาคนี้นั้น ชื่อว่า มีเสียงเพียงดั่งเสียงแห่งนกการเวก.นักศึกษาพึงทราบรูปวิเคราะห์ในบทว่า สยมฺปติตปณฺณปุปฺผผลวายุโตยาหารา ดังต่อไปนี้.ปณฺณญฺจ ปุปฺผญฺจ ผลญฺจ = ปณฺณปุปฺผผลานิ. ใบด้วย ดอกด้วย ผลด้วย ชื่อว่าใบดอกและผลทั้งหลาย.สยเมว ปติตานิ สยมฺปติตานิ. ใบและดอกและผลทั้งหลาย ตกไปแล้วเองนั่นเทียว ชื่อว่า ตกไปแล้วเอง.สยมฺปติตานิ จ ตานิ ปณฺณปุปฺผผลานิ เจติ สยมฺปติตปณฺณปุปฺผผลานิ. ใบ ดอก และ ผลทั้งหลายเหล่านั้นด้วย ตกไปแล้วเองด้วย เหตุนั้น ชื่อว่า ใบ ดอก และผลอันตกไปแล้วเองทั้งหลาย.วายุ จ โตยญฺจ = วายุโตยานิ. ลมด้วย น้ำด้วย ชื่อว่า ลมและน้ำทั้งหลาย.สยมฺปติตปณฺณปุปฺผผลานิ จ วายุโตยานิ จ = สยมฺปติตปณฺณปุปฺผผลวายุโตยานิ. ใบ ดอก และ ผล อันตกไปแล้วเองทั้งหลายด้วย ลมและน้ำทั้งหลายด้วย ชื่อว่า ใบ ดอก และ ผล อันตกไปแล้วเอง และลมและน้ำทั้งหลาย.สยมฺปติตปณฺณปุปฺผผลวายุโตยานฺยว อาหารา เยสํ เต สยมฺปติตปณฺณปุปฺผผลวายุโตยาหารา. ใบ ดอก และ ผล อันตกไปเอง และ ลม และ น้ำทั้งหลาย อันเป็นอาหารของดาบสทั้งหลายเหล่าใด ดาบสทั้งหลายเหล่านั้น ชื่อว่ามีใบดอกและผลอันตกไปเองและลมและน้ำเป็นอาหาร.คำใด อันข้าพเจ้าพึงกล่าว ในฐานะนี้ คำนั้นอันอาจารย์กล่าวแล้วในหนหลังนั่นเทียว.ก็สมาสนี้ เป็นฉัฏฐีตุลยาทิกรณพหุพพีหิสมาส มีทวันทสมาสเป็นท้อง.อีกอย่างหนึ่ง - สยมฺปติตปณฺณปุปฺผผลวายุโตเยหิ อาหาโร เยสํ เต สยมฺปติตปณฺณปุปฺผลวายุโตยาหาราอาหารด้วยใบดอกและผลอันตกไปเองและลมและน้ำทั้งหลาย ของดาบสเหล่าใด ดาบสเหล่านั้น มีอาหารด้วยใบดอกและผลอันตกไปเองและลมและน้ำ.ก็สมาสนี้เป็นฉัฏฐีภินนาธิกรณพหุพพีหิสมาส มีทวันทสมาสและกัมมธารยสมาสเป็นท้อง.นักศึกษาพึงทราบรูปวิเคราะห์แห่งบทว่า นานาทุมปติตปุปฺผวาสิตสานุ ดั่งต่อไปนี้...นานาปการา ทุมา = นานาทุมา. ต้นไม้ทั้งหลาย มีประการต่าง ๆ ชื่อว่า ต้นไม้มีประการต่าง ๆ ทั้งหลาย.นานาทุเมหิ ปติตานิ = นานาทุมปติตานิ. ดอกทั้งหลายหล่นแล้วจากต้นไม้มีประการต่าง ๆ ทั้งหลาย ชื่อว่า หล่นแล้วจากต้นไม้มีประการต่าง ๆ.นานาทุมปติตานิ ปุปฺผานิ นานาทุมปติตปุปฺผานิ. ดอกไม้ทั้งหลายหล่นแล้วจากต้นไม้มีประการต่าง ๆ ชื่อว่าดอกไม้หล่นแล้วจากต้นไม้มีประการต่าง ๆ ทั้งหลาย.นานาทุมปติตปุปฺเผหิ วาสิตา นานาทุมปติตปุปฺผวาสิตา. ข้างเขาท. หอมฟุ้งแล้วด้วยดอกไม้อันหล่นแล้วจากต้นไม้มีประการต่าง ๆ ทั้งหลาย ชื่อว่า ข้างเขาหอมฟุ้งไปด้วยดอกไม้อันหล่นจากต้นไม้มีประการต่าง ๆ.นานาทุมปติตปุปฺผวาสิตา สานุ ยสฺส ปพฺพราชสฺส โสยํ นานาทุมปติตปุปฺผวาสิตสานุ ปพฺพตราชา.ข้างแห่งขุนเขาใด หอมตลบไปด้วยดอกไม้อันหล่นจากต้นไม้มีประการต่าง ๆ ขุนเขานั้นชื่อว่ามีข้างเขาอันหอมตลบไปด้วยดอกไม้อันหล่นจากต้นไม้มีประการต่าง ๆ.ก็สมาสนี้เป็น ฉัฏฐีตุลยาธิกรณพหุพพีหิสมาส มีกัมมธารยสมาสและตัปปุริสสมาสเป็นท้อง.อีกประการหนึ่ง วาสิตา สานุ วาสิตสานุ ข้างเขาหอมตลบ ชื่อว่า ข้างเขาอันหอมตลบ.แม้เมื่อมีความที่ วาสิต ศัพท์ เพ่งถึง ปุปฺผ ศัพท์ สมาสก็มีได้ เพราะวาสิตศัพท์ เป็นศัพท์ให้รู้อรรถได้.นานาทุมปติตปุปฺเผหิ วาสิตสานุ ยสฺส ปพฺพตราชสฺส โสยํ นานาทุมปติตปุปฺผวาสิตสานุ ปพฺพตราชา.ข้างเขาอันหอมตลบไปด้วยดอกไม้อันหล่นจากต้นไม้มีประการต่าง ๆ ทั้งหลาย แห่งขุนเขาใด ขุนเขานี้นั้น ชื่อว่ามีข้างเขาอันหอมตลบไปด้วยดอกไม้อันหล่นจากต้นไม้มีประการต่าง ๆ.ก็สมาสนี้เป็น ฉัฏฐีภินนาธิกรณพหุพพีหิสมาส มีกัมมธารยสมาส

และตัปปุริสสมาสเป็นท้อง.นักศึกษาพึงทราบวิเคราะห์แห่งบทว่า พฺยาลมฺพามฺพุธรพินฺทุ จุมฺพิตกูโฏ ดังต่อไปนี้.อมฺพุ ธารยตีติ อมฺพุธโร. สภาพใด ทรงไว้ซึ่งน้ำ เหตุนั้น สภาพนั้น ชื่อว่า ผู้ทรงไว้ซึ่งน้ำ. ถามว่า สภาพนั้น คืออะไร ? ตอบว่า คือ เมฆ.วิอาลมฺโพ พฺยาลมฺโพ. อันห้อยย้อยมีประการต่าง ๆ ชื่อว่า อันห้อยย้อยมีประการต่าง ๆ.พฺยาลมฺโพ จ โส อมฺพุธโร จาติ พฺยาลมฺพามฺพุธโร. เมฆนั้นด้วย ห้อยย้อยมีประการต่าง ๆ ด้วย เหตุนั้น ชื่อว่า เมฆห้อยย้อยมีประการต่าง ๆ.พฺยาลมฺพามฺพุธรสฺส พินฺทุ = พฺยาลมฺพามฺพุธรพินฺทุ. หยาดน้ำแห่งเมฆอันห้อยย้อยมีประการต่าง ๆ ชื่อว่า หยาดน้ำแห่งเมฆ อันห้อยย้อยมีประการต่าง ๆ.พฺยาลมฺพามฺพุธรพินฺทูหิ จุมฺพิโต = พฺยาลมฺพามฺพุธรพินฺทุจุมฺพิโต. ยอดเขาประดับแล้วด้วยหยาดน้ำแห่งเมฆอันห้อยย้อยมีประการต่าง ๆ ทั้งหลาย ชื่อว่าประดับด้วยหยาดน้ำแห่งเมฆอันห้อยย้อยมีประการต่าง ๆพฺยาลมฺพามฺพุธรพินฺทุจุมฺพิโต กูโฏ ยสฺส ปพฺพตราชสฺส โสยํ พฺยาลมฺพามฺพุธรพินฺทุจุมฺพิตกูโฏ ปพฺพตราชา. ยอดแห่งขุนเขาใด ประดับแล้วด้วยหยาดน้ำแห่งเมฆ อันห้อยย้อยมีประการต่าง ๆ ขุนเขานี้นั้น ชื่อว่ามียอด อันประดับแล้วด้วยหยาดน้ำแห่งเมฆอันห้อยย้อยมีประการต่าง ๆ. สมาสนี้เป็น ฉัฏฐีตุลยาธิกรณพหุพพีหิสมาส มีกัมมธารยสมาส และ ตัปปุริสสมาสเป็นท้อง.อีกอย่างหนึ่ง ฯ จุมฺพิโต กูโฏ = จุมฺพิตกูโฏ. ยอดอันประดับแล้ว ชื่อว่า ยอดอันประดับแล้ว.แม้เมื่อมีความที่ จุมฺพิต ศัพท์ เพ่งถึงพินทุ ศัพท์ สมาสก็มีได้ เพราะความที่แห่ง พินทุ ศัพท์ที่ตนเพ่งเป็นเหตุให้รู้ความหมายได้.พฺยาลมฺพามฺพุธรพินฺทูหิ จุมฺพิตกูโฏ ยสฺส ปพฺพตราชสฺส=โสยํ พฺยาลมฺพามฺพุธรพินฺทุจุมฺพิตกูโฏ ปพฺพตราชา. ยอดอันประดับแล้ว ด้วยหยาดน้ำแห่งเมฆอันห้อยย้อยมีประการต่าง ๆ แห่งขุนเขาใด ขุนเขานั้น ชื่อว่า มียอดอันประดับแล้ว ด้วยหยาดน้ำแห่งเมฆอันห้อยย้อยมีประการต่าง ๆ.ก็สมาสนี้เป็น ฉัฏฐีภินนาธิกรณพหุพพีหิสมาส มีกัมมธารยสมาส และ ตัปปุริสสมาสเป็นท้อง.นักศึกษาพึงทราบวิเคราะห์บทว่า อมิตพลปรกฺกมชุติ ดั่งต่อไปนี้น มิตา อมิตา. อันใคร ๆ นับแล้วหามิได้ ชื่อว่า อันใคร ๆ นับแล้วหามิได้.พลญฺจ ปรกฺกโม จ ชุติ จ=พลปรกฺกมชุติ. กำลังด้วยความเพียรด้วย รัศมีด้วย ชื่อ กำลังความเพียรและรัศมี.อมิตา พลปรกฺกมชุติโย ยสฺส ตถาคตสฺส=โสยํ อมิตพลปรกฺกมชุติ ตถาคโต.กำลังความเพียร และรัศมีท. ของพระตถาคตใด อันใคร ๆ นับมิได้ พระตถาคตนี้นั้น ชื่อว่ามีกำลังความเพียรและรัศมีอันใคร ๆ นับมิได้.ก็สมาสนี้ เป็นฉัฏฐีตุลยิธิกรณพหุพพีหิมีตัปปุริสสมาสและทวันทสมาสเป็นท้อง นักศึกษาพึงทราบวิเคราะห์บทว่า ปิโณรกฺขํ สพาหุ ดั่งต่อไปนี้อุรญฺจ อกฺขญฺจ อสญฺจ พาหุ จ = อุรกฺขสพาหโว. อกด้วย รากขวัญด้วย บ่าด้วย แขนด้วย ชื่อว่า อกรากขวัญบ่าและแขนทั้งหลาย.ปิณา อุรกฺขสพาหโว ยสฺส ตถาคตสฺส = โสยํ ปิโณรกฺขสพาหุ ตถาคโต. อกรากขวัญบ่าและแขนทั้งหลาย ของพระตถาคตใด เต่งตึง พระตถาคตนี้นั้น ชื่อว่ามีอกรากขวัญบ่าและแขนเต่งตึงคอบริบูรณ์.สมาสนี้ เป็นฉัฏฐีตุลยาทิกรณพหุพพีหิสมาส มีทวันทสมาสเป็นท้อง.นักศึกษาพึงทราบวิเคราะห์ในบทว่า ปิณคณฺฑทนถนุรุชงฺฆนา ดั่งต่อไปนี้คณฺฑญฺจ วทนญฺจ ถนญฺจ อุรู จ ชงฺฆนา จ = คณฺฑวทนถนุรุชงฺฆนา. แก้มด้วย ใบหน้าด้วย นมด้วย ขาด้วย แข้งด้วย ชื่อว่า แก้มใบหน้านมขาและแข้งทั้งหลาย.ปิณา คณฺฑวทนถนุรุชงฺฆนา ยสฺสา อิตฺถี สายํ = ปิณคณฺฑวทนถนุรุชงฺฆนา. แก้ม ใบหน้า นม ขา แข้งท. ของหญิงใด เต่งตึง หญิงนี้นั้น มีแก้มใบหน้านมขาและแข้งเต่งตึง.สมาสนี้เป็น ฉัฏฐีตุลยาธิกรณพหุพพีหิสมาส มีทวันทสมาสเป็นท้อง.นักศึกษาพึงทราบวิเคราะห์บทว่า ปวรสุราสุรครุฬมนุชภุชคคนฺธพฺพมกุฏกูฏจุมฺพิตเสลสงฺฆิตจรโณ เช่นนี้สุรา จ อสุรา จ ครุฬา จ มนุชา จ ภุชคา จ คนฺธพฺพา จ = สุราสุรครุฬมนุชภุชคคนฺธพฺพา. เทวดาด้วย อสูรด้วย ครุฬด้วย มนุษย์ด้วย นาคด้วย คนธรรพ์ด้วย ชื่อว่า เทวดาอสูรครุฬมนุษย์นาคและ

คนธรรพ์ ท.ปวรา จ เต สุราสุรครุฬมนุชภุชคคนฺธพฺพา เจติ ปวรสุราสุรครุฬมนุชภุชคคนฺธพฺพา. เทวดาอสูรครุฑ-มนุษย์นาคและคนธรรพ์ผู้ประเสริฐทั้งหลาย.ปวรสุราสุรครุฬมนุชภุชคคนฺธพฺพานํ มกุฏานิ = ปวรสุราสุรครุฬมนุชภุชคคนฺธพฺพมกุฏานิ. มงกุฎแห่งเทวดาอสูรครุฑมนุษย์นาคและคนธรรพ์ทั้งหลาย ชื่อว่า มงกุฎแห่งเทวดา ฯลฯ และคนธรรพ์ทั้งหลาย.ปวรสุราสุร ฯเปฯ คนฺธพฺพมกุฏานํ กูฏานิ = ปวรสุราสุร ฯเปฯ คนฺธพฺพมกุฏกูฏานิ. ยอดแห่งมงกุฎแห่งเทวดา ฯลฯ และคนธรรพ์ผู้ประเสริฐท. ชื่อว่า ยอดแห่งมงกุฎแห่งเทวดา ฯลฯ และคนธรรพ์ผู้ประเสริฐท.ปวรสุราสุร ฯเปฯ คนฺธพฺพมกุฏกูเฏสุ จุมฺพิตา = ปวรสุราสุร ฯเปฯ คนฺธพฺพมกุฏกูฏจุมฺพิตา เสลา. แก้วทั้งหลายประดับแล้วที่ยอดแห่งมงกุฎของเทวดา ฯลฯ และคนธรรพ์ผู้ประเสริฐทั้งหลาย ชื่อว่า แก้วทั้งหลาย อันประดับแล้วที่ยอดแห่งมงกุฎของเทวดา ฯลฯ และคนธรรพ์ผู้ประเสริฐทั้งหลาย.ปวรสุราสุร ฯเปฯ คนฺธพฺพมกุฏกูฏจุมฺพิตเสเลหิ สมฺผฏิตา = ปวรสุราสุร ฯเปฯ เสลสมฺผฏิตา จรณา. พระบาททั้งคู่ กระทบแล้วด้วยแก้ว อันประดับแล้วที่ยอดแห่งมงกุฎของเทวดา ฯลฯ และคนธรรพ์ผู้ประเสริฐท. ชื่อพระบาททั้งคู่กระทบแล้วด้วยแก้วอันประดับแล้วที่ยอดแห่งมงกุฎของเทวดาฯลฯ และคนธรรพ์ผู้ประเสริฐ.ปวรสุราสุร ฯเปฯ จุมฺพิตเสลสมฺผฏิตา จรณา ยสฺส ตถาคตสฺส โสยํ = ปวรสุราสุร ฯเปฯ จุมฺพิต-เสลสมฺผฏิตจรโณ ตถาคโต. พระบาททั้งคู่ของพระตถาคตพระองค์ใด กระทบแล้วด้วยแก้วอันประดับแล้วที่ยอดแห่งมงกุฎของเทวดายักษ์ ฯลฯ และคนธรรพ์ผู้ประเสริฐ พระตถาคตพระองค์นี้นั้น ชื่อว่ามีพระบาททั้งคู่กระทบแล้วด้วยแก้วอันประดับแล้วที่ยอดแห่งมงกุฎของเทวยักษ์ ฯลฯ และคนธรรพ์ผู้ประเสริฐ.สมาสนี้เป็น ฉัฏฐีตุลยาธิกรณพหุพพิหิสมาส มีทวันทสมาสกัมมธารยสมาสและตัปปุริสสมาสเป็นท้อง.อีกอย่างหนึ่งฯ สมฺผฏิตา จรณา = สมฺผฏิตจรณา. พระบาททั้งคู่กระทบแล้วชื่อว่าพระบาททั้งคู่กระทบแล้ว.แม้เมื่อมีการเพ่งถึงเสลศัพท์ ก็เป็นสมาสได้เพราะเสลศัพท์ที่ตนเพ่งถึงเป็นศัพท์บอกให้กุลบุตรรู้เนื้อความได้.ปวรสุราสุร ฯเปฯ มกุฏกูฏจุมฺพิตเสเลหิ สงฺฆฏิตจรณา ยสฺส ตถาคตสฺส โสยํ = ปวรสุราสุร ฯเปฯ สงฺฆฏิตจรโณ ตถาคโต. พระบาททั้งคู่ของพระตถาคตเจ้าพระองค์ใด กระทบแล้วด้วยแก้วอันประดับที่ยอดแห่งมกุฎของเทวดา ฯลฯ และคนธรรพ์ผู้ประเสริฐท. พระตถาคตเจ้าพระองค์นี้นั้น ชื่อว่ามีพระบาททั้งคู่อันกระทบแล้วด้วยแก้วอันประดับแล้วที่ยอดแห่งมกุฎแห่งเทวดา ยักษ์ ฯลฯ และคนธรรพ์ผู้ประเสริฐทั้งหลาย.สมาสนี้เป็นฉัฏฐีภินนาธิกรณพหุพพีหิสมาสมีทวันทสมาสและกัมมธารยสมาสและตัปปุริสสมาสเป็นท้อง.จตสฺโส ทิสา ยสฺส โสยํ = จตุทฺทิโส. ทิศทั้งหลายสี่ ของบุคคลใด บุคคลนี้นั้น ชื่อว่ามีทิศสี่. ฉัฏฐีตุลยาธิกรณพหุพพีหิสมาส.ปญฺจ จกฺขูนิ ยสฺส ตถาคตสฺส โสยํ = ปญฺจจกฺขุ ตถาคโต. จักษุทั้งหลายห้า ของพระตถาคตใด พระตถาคตนี้นั้น ชื่อว่ามีจักษุ ห้า. ฉัฏฐีตุลยาธิกรณพหุพพีหิสมาส.ทส พลานิ ยสฺส ตถาคตสฺส โสยํ = ทสพโล ตถาคโต. กำลังทั้งหลาย สิบ ของพระตถาคตใด พระตถาคตนี้นั้น ชื่อว่า มีกำลังสิบ. ฉัฏฐีตุลยาธิกรณพหุพพีหิสมาส.นักศึกษาพึงทราบวิเคราะห์แห่งบทว่า อนนฺตญาโณ ดั่งต่อไปนี้น อนฺตํ = อนนฺตํ ที่สุด หามิได้ ชื่อว่า อนนฺต ที่สุดหามิได้. น ตัปปุริส.อนนฺตํ ญาณํ ยสฺส ตถาคตสฺส โสยํ = อนนฺตญาโณ ตถาคโต. ญาณอันหาที่สุดมิได้ ของพระตถาคตพระองค์ใด พระตถาคตพระองค์นี้นั้น ชื่อว่า มีญาณอันหาที่สุดมิได้ ฉัฏฐีตุลยาธิกรณพหุพพีหิสมาส.นักศึกษาพึงทราบรูปวิเคราะห์แห่งบทว่า อมิตฆนสรีโร ดั่งต่อไปนี้...น มิตํ = อมิตํ. สรีระอันล่ำสันหาประมาณมิได้ ชื่อว่า อมิตํ หาประมาณมิได้ น ตัปปุริสสมาส.ฆนํ เอว สรีรํ = ฆนสรีรํ. สรีระอันล่ำสันนั่นเทียว ชื่อว่าสรีระอันล่ำสัน. วิเสสนปุพพบท.อมิตํ ฆนสรีรํ ยสฺส ตถาคตสฺส โสยํ= อมิตฆนสรีโร ตถาคโต. สรีระอันล่ำสัน ของพระตถาคตพระองค์ใด หาประมาณมิได้ พระตถาคต

พระองค์นี้นั้น ชื่อว่ามีสรีระอันลำสันหาประมาณมิได้. ฉัฏฐี.นักศึกษาพึงทราบวิเคราะห์แห่งบทว่า อมิตพลปรกฺกมปฺปตฺโต ดั่งต่อไปนี้.น มิตา = อมิตา. อันนับแล้วหามิได้ ชื่อว่า อันนับหามิได้, น ตปฺปุริส.พลญฺจ ปรกฺกโ จ = พลปรกฺกมา. กำลังด้วย ความเพียรด้วย ชื่อว่า กำลังและความเพียรท.ท วันทสมาส.อมิตา เอว พลปรกฺกมา อมิตผลปรกฺกมา. กำลังและความเพียรทั้งหลายอันนับมิได้ นั่นเทียว ชื่อว่า กำลังและความเพียรอันนับมิได้. วิเสสนปุพพบท. อมิตพลปรกฺกมา ปตฺตา เยน ตถาคเตน โสยํ = อมิตพลปรกฺกโม ตถาคโต. กำลังและความเพียรอันนับประมาณมิได้ อันพระตถาคตใดบรรลุแล้ว พระตถาคตนี้นั้น ชื่อว่ามีกำลังและความเพียรอันนับมิได้บรรลุแล้ว. ตติยาตุลยาธิกรณ พหุพพีหิสมาส.นักศึกษาพึงทราบวิเคราะห์แห่งบทว่า มตฺตภมรคณจุมฺพิตวิกสิตปุปฺผวลฺลีนาครุกฺโขปโสภิตกนฺทโร เช่นนี้...มตฺตา เอว ภมรา = มตฺตภมรา. แมลงภู่ทั้งหลายเมาแล้วนั่นเทียว ชื่อว่า แมลงภู่เมาแล้ว.วิ.ปุพมตฺตภมรานำ คณา = มตฺตภมรคณา. หมู่ทั้งหลาย แห่งแมลงภู่อันเมาแล้วทั้งหลาย ชื่อว่า หมู่แห่งแมลงภู่อันเมาแล้วทั้งหลาย. ฉัฏฐีตัปปุริสสมาส.มตฺตภมรคเณหิ จุมฺพิตานิ (ปุปฺผานิ ดอกไม้ทั้งหลาย) อันหมู่แห่งแมลงภู่ตัวเมาแล้วทั้งหลายตอมแล้ว ชื่อว่า อันหมู่แห่งแมลงภู่ตัวเมาแล้วตอมแล้ว. ตติยาตัปปุริสสมาส.วิกสิตานิ เอว ปุปฺผานิ = วิกสิตปุปฺผานิ. ดอกไม้ท.บานแล้วนั่นเทียว ชื่อว่า ดอกไม้บานแล้ว. วิ.ปุพ.มตฺตภมรคณจุมฺพิตานิ วิกสิตปุปฺผานิ เยสำ เต = มตฺตภมรคณจุมฺพิตวิกสิตปุปฺผานิ. ดอกไม้อันบานแล้วทั้งหลายอันหมู่แห่งแมลงภู่ตัวเมาแล้วตอมแล้ว แห่งเครือเถาและไม้กากะทิงทั้งหลายเหล่าใด เครือเถาและไม้กากะทิงทั้งหลายเหล่านั้น ชื่อว่า มีดอกอันบานแล้ว อันหมู่แมลงผึ่งตัวเมาแล้วตอมแล้ว. ฉัฏฐีตุลฯวลฺลี จ นาครุกฺโข จ = วลฺลีนาครุกฺขา. เครือเถาด้วย ไม้กากทิงด้วย ชื่อว่าเครือเถา และไม้กากทิงท. อส.มตฺตภมรคณจุมฺพิตวิกสิตปุปฺผา เอว วลฺลีนาครุกฺขา = มตฺตภมรคณจุมฺพิตวิกสิตปุปฺผวลฺลีนาครุกฺขา. เครือเถาและไม้กากทิงท. มีดอกอันบานแล้วอันหมู่แมลงภู่ตัวเมาแล้วตอมแล้วนั่นเทียว ชื่อว่า เครือเถาและไม้กากทิงอันมีดอกบานแล้ว อันหมู่แห่งแมลงภู่ตัวเมาแล้วตอมแล้วทั้งหลาย. วิ. ปุพ.มตฺตภมรคณ ฯเปฯ ปุปฺผวลฺลีนาครุกฺเขหิ อุปโสภิตานิ = มตฺตภมร ฯเปฯ รุกฺโขปโสภตานิ (กนฺทรานิ).

ซอกเขาอันงดงามแล้วด้วยเครือเถา และไม้กากทิงมีดอกอันบานแล้วอันหมู่แห่งแมลงภู่ตัวเมาแล้วตอมแล้ว ชื่อว่า ซอกเขาอันงดงามแล้วด้วยเครือวเถาและไม้กากทิงมีดอกอันบานแล้ว อันหมู่แห่งแมลงภู่ตัวเมาแล้วตอมแล้ว. ตติยาตัปปุริสสมาส.มตฺตภมรคณจุมฺพิตวิกสิตปุปฺผวลฺลีนาครุกฺโขปโสภิตานิ กนฺทรานิ ยสฺส ปพฺพตราชสฺส โสยำ = มตฺตภมรคณจุมฺพิต ฯเปฯ นาครุกฺโขปโสภิตกนฺทโร ปพฺพตราชา.ซอกทั้งหลายแห่งขุนเขาใด งดงามแล้วด้วยเครือเถาและไม้กากทิงอันบานแล้ว อันหมู่แห่งแมลงภู่ตัวเมาแล้วตอมแล้ว ขุนเขานั้น ชื่อว่า มีซอกขุนเขาอันงดงามด้วยเครือเถาและไม้กากทิงอันบานแล้ว อันหมู่แมลงภู่ตัวเมาแล้วตอมแล้ว. ฉัฏฐีตุลยา.ก็สมาสนี้เป็น ฉัฏฐีตุลยาธิกรณพหุพพีหิฯ มีกัมมธารยสมาส ตัปปุริสสมาส และทวันทสมาสเป็นท้อง.อีกอย่างหนึ่ง อุโปสิตานิ กนฺทรานิ=อุโปสิตกนฺทรานิ.ซอกเขาท.งดงามแล้ว ชื่อ ซอกเขางดงามแล้วท. ว.ปุพ.แม้เมื่อมีความที่อุปโสภิตศัพท์เพ่งถึงวลฺลี และ นาครุกฺข ศัพท์ ก็เป็นสมาสได้ เพราะ วลฺลี และ นาครุกฺข ศัพท์ ที่ตนเพ่งนั้นสามารถให้รู้ศัพท์ที่ตนเพ่งได้.มตฺตภมรคณจุมฺพิตวิกสิตปุปฺผวลฺลีนาครุกฺเขหิ อุปโสภิตกนฺทรานิ ยสฺส ปพฺพตราชสฺส โสยำ = มตฺตภมฯเปฯ นาครุกฺโขปโสภิตกนฺทโร ปพฺพตราชา.ซอกเขาอันงดงามแล้วด้วยเครือเถาและไม้กากทิงมีดอกอันบานแล้ว ฯลฯ มีซอกเขาอันงดงามแล้วด้วยเครือเถาว์และไม้กากทิงมีดอกอันบานแล้ว อันหมู่ภมรอันเมาแล้วตอมแล้ว.สมาสนี้เป็น ฉัฏฐีภินนาธิกรณพหุพพีหิ มีกัมมธารย

สมาส ตัปปุริสสมาส และ ทวันทสมาสเป็นท้อง.นักศึกาพึงทราบวิเคราะห์บทว่า นานารุกฺขติณปติต ปุปฺโผปโสภิตกนฺทโร ดั่งต่อไปนี้...รุกฺโข จ ติณญฺจ = รุกฺขติณานิ. ต้นไม้ด้วย หญ้าด้วย ชื่อว่า ต้นไม้และหญ้าทั้งหลาย.นานปฺปการานิ เอว รุกฺขติณานิ = นานปฺปการรุกฺขติณานิ. ต้นไม้และหญ้าทั้งหลายมีประการต่าง ๆ นั่นเทียว ชื่อว่า ต้นไม้และหญ้ามีประการต่าง ๆ ทั้งหลาย. วิเสสนปุพพบท กัมมธารยสมาส.นานารุกฺขติเณหิ ปติตานิ = นานารุกฺขติณปติตานิ ปุปฺผานิ. ดอกไม้ทั้งหลายหล่นแล้ จากต้นไม้และหญ้ามีประการต่าง ๆ ท. ชื่อว่า ดอกไม้ ท.หล่นแล้วจากต้นไม้และหญ้า มีประการต่าง ๆ. ปัญจมีตัปปุริสสมาส.นานารุกฺขติณปติตานิ ปุปฺผานิ = นานารุกฺขติณปติตปุปฺผานิ. ดอกไม้ทั้งหลายหล่นแล้วจากต้นไม้และหญ้ามีประการต่าง ๆ ชื่อว่า ดอกไม้หล่นแล้วจากต้นไม้และหญ้ามีประการต่าง ๆ ท. วิ.ปุพนานารุกฺขติณปติตปุปฺเผหิ อุปโสภิตานิ = นานารุกฺขติณปติตปุปฺโผปโสภิตานิ.ซอกเขาทั้งหลาย งดงามแล้ว ด้วยดอกไม้อันหล่นแล้วจากต้นไม้ และหญ้า มีประการต่าง ๆ ทั้งหลาย ชื่อว่า งดงามแล้วด้วยดอกไม้อันหล่นแล้วจากต้นไม้และหญ้ามีประการต่าง ๆ ท. ตติยาตปฺปุริสสมาส.นานารุกฺขติณปติตปุปฺโผปโสภิตานิ กนฺทรานิ ยสฺส ปพฺพตราชสฺส โสยํ = นานารุกฺขติณ ฯเปฯ ปุปฺโผ – ปโสภิตกนฺทโร ปพฺพตราชา. ซอกเขาทั้งหลาย อันงดงามแล้วด้วยดอกไม้อันหล่นแล้วจากต้นไม้และหญ้ามีประการต่าง ๆ แห่งขุนเขาใดขุนเขานี้นั้น ชื่อว่า มีซอกเขาอันงดงามแล้วด้วยดอกไม้อันหล่นจากต้นไม้และหญ้ามีประการต่าง. ก็ สมาสนี้เป็น ฉัฏฐีตุลยาธิกรณพหุพพีหิสมาส มีทวันทสมาส กัมมธารยสมาส และตัปปุริสสมาสเป็นท้อง หรือ ภายใน.อีกประการหนึ่ง อุปโสภิตานิ กนฺทรานิ = อุปโสภิตกนฺทรานิ.ซอกเขาทั้งหลาย งดงามแล้ว ชื่อว่า ซอกเขา งดงาม. วิ. ปุพ.แม้เมื่อมีความที่ อปโสภิต ศัพท์เป็นศัพท์เพ่งถึง ปุปฺผ ศัพท์ ก็เป็นสมาสได้ ด้วย กนฺทร ศัพท์อื่น เพราะอรรถแห่ง ปุปฺผ ศัพท์ที่ตนเพ่ง.

นานารุกฺขติณปติตปุปฺเผหิ อุปโสภิตกนฺทรานิ ยสฺส ปพฺพตราชสฺส โสยํ = นานารุกฺขติณปติตปุปฺโผปโสภิตกนฺทโร ปพฺพตราชา.ซอกเขาอันงดงามแล้ว ด้วยดอกไม้อันหล่นจากต้นไม้และหญ้ามีประการต่าง ๆ ทั้งหลาย แห่งขุนเขาใด ขุนเขานี้นั้น ชื่อว่า มีซอกเขาอันงดงามแล้วด้วยดอกไม้อันหล่นแล้วจากต้นไม้และหญ้า มีประการต่าง ๆก็ สมาสนี้เป็น ฉัฏฐีภินนาธิกรณพหพพีหิสมาส มีทวันทสมาส กัมมธารยสมาส และ ตัปปุริสสมาสเป็นท้อง หรือ ภายใน. นักศึกษาพึงทราบวิเคราะห์ในบทว่า นานามุสลหลปพฺพตตรุกลิงครสรธนุคทาสิโตมรหตฺถา ดั่งต่อไปนี้.มุสโล จ หโล จ ปพฺพโต จ ตรุ จ กลิงฺคโร จ สโร จ ธนุ จ คทา จ อสิ จ โตมโร จ = มุสลหลปพฺพตตรุกลิงฺครสรธนุคทาสิโตมรา.สากด้วย ครกด้วย ภูเขาด้วย ด้ามมีดด้วย ดุ้นฟืนด้วย ลูกศรด้วย ธนูด้วย กระบองด้วย ดาบด้วย หอกซัดด้วย ชื่อว่า สากครกภูเขด้ามมีดดุ้นฟืนลูกศรธนูกระบองดาบและหอกซัด ท.อ สมาหารทวันทสมาส.นานปฺปการา เอว มุสลหลปพฺพตตรุกลิงฺครสรธนุคทาสิโตมรา = นานามุสลหลปพฺพตตรุกลิงฺครสรธนุคทาสิโตมรา.สากครกภูเขาด้ามมีดดุ้นฟืนลูกศรธนูกระบองดาบและหอกซัดทั้งหลาย มีประการต่าง ๆ นั่นเทียว ชื่อว่า สากครกภูเขาด้ามมีดดุ้นฟืนลูกศรธนูกระบองดาบและหอกซัด มีประการต่าง ๆ ทั้งหลาย สมาสนี้ ชื่อว่า วิเสนปุพพบทกัมมธารยสมาส.นานามุสลหลปพฺพตตรุกลิงฺครสรธนุคทาสิโตมรา หตฺเถสุ เยสํ เต นานามุสลหลปพฺพตตรุกลิงฺครธนุคทาสิโตมรหตฺถา มารคณา.สากครกภูเขาด้ามมีด ฯลฯ ธนูกระบองดาบและหอกซัด มีประการต่าง ๆ ในมือทั้งหลาย แห่งหมู่แห่งมารทั้งหลายเหล่าใด หมู่แห่งมารทั้งหลายเหล่านั้น ชื่อว่า สาก ฯลฯ และหอกซัดมีประการต่าง ๆ ในมือ.สมาสนี้เป็น ฉัฏฐีภินนาธิกรณพหุพพีหิสมาส มีทวันทสมาส กัมมธารยสมาส เป็นท้อง หรือ

ภายใน.ถามว่า ประโยชน์ด้วยการตั้งชื่อนี้ว่า พหุพพีหิ มีในสูตรไหน ?ตอบว่า มีประโยชน์ด้วยการตั้งชื่อว่า พหุพพีหิ ในสูตรนี้ว่า พหุพฺพีหิมฺหิ จ. **(๑๔) นามานํ สมุจฺจโย ทวนฺโท.** (๑๔) อ. การรวมแห่งนาม ท. อันมีวิภัตติเป็นอันเดียวกัน อันใด มีอยู่ อ.การรวม แห่งนาม ท. นั้น มีชื่อว่า ทวันทสมาส ย่อมเป็น.สมาสที่รวมนามทั้งหลาย ให้มีวิภัตติเป็นอันเดียวกัน ชื่อว่า ทวันทสมาส ดั่งตัวอย่าง.จนฺทิโม จ สุริโย จ = จนฺทิมสุริยา.พระจันทร์ด้วย พระอาทิตย์ด้วย ชื่อว่าพระจันทร์และพระอาทิตย์ท.สมโณ จ พฺราหฺมโณ จ = สมณพฺราหฺมณา. สมณะด้วย พราหมณ์ด้วย ชื่อว่า สมณะและพราหมณ์ ท.สารีปุตฺโต จ โมคฺคลฺลาโน จ = สารีปุตฺตโมคฺคลฺลานา. พระสารีบุตรด้วย พระโมคคัลลานะด้วย ชื่อว่า พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะทั้งหลาย.พฺราหฺมโณ จ คหปติโก จ = พฺราหฺมณคหปติกา. พราหมณ์ด้วย คฤหบดีด้วย ชื่อว่า พราหมณ์และคฤหบดีท.ยโม จ วรุโณ จ = ยมวรุณา. พระยายมด้วย ท้าววรุณด้วย ชื่อว่า พระยายมและท้าววรุณทั้งหลาย.กุเวโร จ วาสโว จ = กุเวรวาสวา. ท้าวกุเวรด้วย ท้าววาสวะด้วย ชื่อว่า ท้าวกุเวรและท้าววาสวะ ท.ถามว่า ประโยชน์ด้วยการตั้ง ชื่อว่า ทฺวนฺท นี้มีในสูตรไหน ?ตอบว่า ประโยชน์ด้วยการตั้ง ชื่อว่าทฺวนฺท มีในสูตรนี้ คือ ทวนฺทฏฺฐา วา. **(๑๕) มหตํ มหา ตุลฺยาธิกรเณ ปเท.** (๑๕) อ. การอาเทสเป็น มหา แห่ง มหนฺต ศัพท์ ท. ย่อมมีในเพราะบทที่มีอรรถเสมอกัน.มีการอาเทส มหนฺต ศัพท์ทั้งหลายเป็น มหา ในเพราะบทที่เป็นตุลยาธิกรณะ ดั่งตัวอย่าง...มหนฺโต เอว ปุริโส = มหาปุริโส.บุรุษใหญ่ ชื่อว่า บุรุษใหญ่มหนฺตี เอว เทวี= มหาเทวี. พระเทวีใหญ่นั่นเทียว ชื่อว่า พระเทวีใหญ่.มหนฺตํ พลํ = มหาพล. กำลังใหญ่ ชื่อว่า กำลังใหญ่.มหนฺตํ เอว พลํ = มหาพลํ. กำลังใหญ่นั่นเทียว ชื่อว่า กำลังใหญ่.มหนฺโต เอว นาโค = มหานาโค. ช้างใหญ่นั่นเทียว ชื่อว่า มหานาค ช้างใหญ่.มหนฺตํ เอว ผลํ = มหาผลํ. ผลใหญ่นั่นเทียว ชื่อว่า มหาผล ผลใหญ่.มหนฺตี เอว กญฺญา = มหากญฺญา. นางสาวน้อย ใหญ่นั่นเทียว ชื่อว่า มหากัญญา นางสาวน้อย.มหนฺโต เอว ยโส = มหายโส. ยศ ใหญ่นั่นเทียว ชื่อว่า มหายศ ยศใหญ่.มหนฺตํ เอว วนํ = มหาวนํ. ป่าใหญ่นั่นเทียว ชื่อว่า มหาวน ป่าใหญ่. มหนฺตี เอว นที = มหานที. แม่น้ำใหญ่นั่นเทียว ชื่อว่า มหานที แม่น้ำใหญ่. มหนฺโต เอว มุนิ = มหามุนิ. มนี ผู้ใหญ่นั่นเทียว ชื่อว่า มหามุนี มุนีผู้ใหญ่.

มหนฺตํ เอว ธนํ = มหาธนํ. ทรัพย์มากนั่นเทียว ชื่อว่า ทรัพย์มาก.มหนฺตา ปญฺญา = มหาปญฺญา. ปัญญา มากนั่นเทียว ชื่อว่า มหาปัญญา ปัญญามาก.ด้วยการถือเอา พหุวจน ศัพท์มีการอาเทส มหนฺต ศัพท์เป็น มห ในเพราะบท อันมีอรรถเสมอกัน ในบาง ที่บางแห่ง ดั่งตัวอย่าง ... มหนฺตํ เอว ผลํ = มหปฺผลํ. ผลใหญ่นั่นเทียว ชื่อว่า มหปฺผล ผลใหญ่.มหนฺตํ เอว ธนํ = มหทฺธนํ. ทรัพย์มากนั่นเทียว ชื่อว่า มหทฺธน ทรัพย์มาก. มหนฺตํ เอว พลํ = มหพฺพลํ. กำลังมากนั่นเทียว ชื่อว่า มหพฺพล กำลังมาก.มหนฺตํ เอว ภยํ = มหพฺภยํ. ภัยใหญ่นั่นเทียว ชื่อว่า มหพฺภย ภัยใหญ่. **(๑๖) อิตฺถยํ ภาสิตปุมิตฺถี ปุมา ว เจ.**(๑๖) อ. ศัพท์บอกอิตถีลิงค์ ในเพราะบทอันมีอรรถเสมอกันอันเป็นไปอยู่ ในอิตถีลิงค์ ถ้าว่าเป็นศัพท์มีปุงลิงค์ อันท่านกล่าวไว้แล้วในกาลก่อน เป็น อันนักศึกษาพึงเห็นว่า เป็นเหมือนปุงลิงค์.นักศึกา พึงเห็นอิตถีลิงค์ อันมีปุงลิงค์อันท่านกล่าวไว้ก่อนว่า เป็นเหมือนปุงลิงค์แล ในเพราะบทที่มีอรรถเสมอกัน อันเป็นไปในอิตถีลิงค์ ดั่งตัวอย่างทีฆา ชงฺฆา ยสฺส โสยํ = ทีฆชงฺโฆ ปุริโส. แข้ง ของบุรุษใด ยาว บุรุษนี้นั้น ชื่อ ทีฆชงฺฆา มีแข้งยาว.กลฺยาณา ภริยา ยสฺส โสยํ = กลฺยาณภริโย ปุริโส. ภริยา ของบุรุษนั้น งาม ผู้นี้นั้น ชื่อว่า มีภริยางาม.พหูตา ปญฺญา ยสฺส

ตถาคตสฺส โสยํ = พหูปฺปญฺโญ ตถาคโต. ปัญญา ของพระตถาคต ใด มาก พระตถาคตนี้นั้น ชื่อว่า มีปัญญามาก.

ถามว่า บทว่า ภาสิตปุมา มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ?ตอบว่า บทว่า ภาสิตปุมา มีไว้เพื่อการกระทำเป็นปุงลิงค์ เป็นประโยชน์ ดั่งตัวอย่าง...พฺราหฺมณพนฺธุ จ สา ภริยา เจติ = พฺราหฺมณพนฺธุภริยา. ภริยานั้นด้วย เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพราหมณ์ด้วย เหตุนั้น ชื่อว่า ภริยา ผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพราหมณ์.ขตฺติยาย พนฺธุ = ขตฺติยพนฺธุ. เผ่าพันธุ์ แห่งนางกษัตริย์ ชื่อว่า เผ่าพันธุ์แห่งนางกษัตริย์.ขตฺติยพนฺธุ จ สา ภริยา เจติ = ขตฺติยพนฺธุภริยา. ภริยานั้นด้วย เป็นเผ่าพันธุ์แห่งนางกษัตริย์ด้วย เหตุนั้น ชื่อว่า ภริยาผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งนางผู้กษัตริย์.สทฺธา เอว ธนํ = สทฺธาธนํ. ทรัพย์คือศรัทธา ชื่อว่า ทรัพย์คือศรัทธา.ปญฺญา เอว ธนํ = ปญฺญาธนํ. ทรัพย์คือปัญญา ชื่อว่า ทรัพย์คือปัญญา. **(๑๗) กมฺมธารยสญฺเญ จ.** (๑๗) ครั้นเมื่อสมาสอันมีชื่อว่า กัมมธารยะ เป็นไปอยู่ในอิตถีลิงค์ อ.ศัพท์ใด ถ้าว่า มีปุงลิงค์อันท่านกล่าวแล้ว ในกาลก่อน เป็นศัพท์กล่าวซึ่งอิตถีลิงค์ในกาลนี้ ย่อมเป็น อ. ศัพท์นั้นอันนักศึกษา พึงเห็นว่าเป็นปุงลิงค์เทียว ในเพราะบทอันมีอรรถเสมอกัน.เมื่อสมาสอันมีชื่อว่า กัมมธารยะ เป็นไปในอิตถีลิงค์ ศัพท์ใด ถ้ามีปุงลิงค์อันกล่าวไว้ก่อน แต่บัดนี้ เป็นศัพท์บอกอิตถีลิงค์ ศัพท์นั้นอันนักศึกษา พึงเห็นว่าเป็นปุงลิงค์ ในเพราะบทที่มีอรรถเสมอกัน อุ.พฺราหฺมณี จ สา ทาริกา เจติ = พฺราหฺมทาริกา. นางทาริกานั้นด้วย เป็นพราหมณ์ด้วย เหตุนั้น ชื่อว่า นางทารกา ผู้พราหมณี.ขตฺติยา เอว กญฺญา= ขตฺติยกญฺญา. นางสาวน้อย ผู้กษัตริย์นั่นเทียว ชื่อว่า นางสาวน้อยผู้กัตริย์.ขตฺติยา เอว กุมาริกา = ขตฺติยกุมาริกา. นางกุมาริกา ผู้กษัตริย์นั่นเทียว ชื่อว่า นางกุมาริกาผู้กษัตริย์.ถามว่า บทว่า ภาสิตปุมา มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ?ตอบว่า บทว่า ภาสิตปุมา มีไว้เพื่อห้ามการกระทำเป็น อิตถีลิงค์ เป็นประโยชน์ ดั่งตัวอย่าง.ขตฺติยาย พนฺธุ = ขตฺติยพนฺธุ. เผ่าพันธุ์แห่งนางกษัตริย์ ชื่อว่า เผ่าพันธุ์แห่งนางกษัตริย์.ขตฺติยพนฺธุ จ สา ทาริกา เจติ = ขตฺติยพนฺธุทาริกา. นางทาริกานั้นด้วย เป็นเผ่าพันธุ์ผู้กษัตริย์ด้วย เหตุนั้น ชื่อว่า นางทาริกา ผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งนางกษัตริย์.พฺราหฺมณสฺส พนฺธุ = พฺราหฺมณพนฺธุ. เผ่าพันธุ์ แห่งพราหมณ์ ชื่อว่า เผ่าพันธุ์แห่งพราหมณ์.พฺราหฺมณพนฺธุ จ สา ทาริกา เจติ = พฺราหฺมณพนฺธุทาริกา. นางทาริกานั้นด้วย เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพราหมณ์ด้วย เหตุนั้น ชื่อว่า นางทาริกาผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพราหมณ์.ปญฺญา เอว รตนํ = ปญฺญารตนํ. รตนะ คือ ปัญญา ชื่อว่า รตนะคือปัญญา. **(๑๘) อตฺตนฺนสฺส ตปฺปุริเส.**(๑๘) อ. ความเป็น อ แห่งบทคือ น ย่อมมี ในเพราะตัปปุริส อันเป็นบทเบื้องปลาย. มีความที่ น เป็น อ ในเพราะตัปปุริสสมาส ดั่งตัวอย่าง...

น พราหฺมโณ = อพฺราหฺมโณ. ชน นี้เป็นพราหมณ์ หามิได้ ชื่อว่า อพฺราหฺมโณ มิใช่พราหมณ์.น วสโล = อวสโล. ชนนี้ เป็นคนเลว หามิได้ ชื่อว่า อวสโล มิใช่คนเลว.ปญฺจ ภิกฺขเว = ปญฺจภิกฺขู. ภิกษุ ท. ห้า ชื่อว่า ภิกษุห้า.น ปญฺจภิกฺขุ = อปญฺจภิกฺขุ. ภิกษุห้า หามิได้ ชื่อว่า มิใช่ภิกษุห้า.ปญฺจ วสฺสานิ = ปญฺจวสฺสํ. กาลฝน ท. ห้า ชื่อว่า กาลฝนห้า.น ปญฺจวสฺสํ = อปญฺจวสฺสํ. กาลฝนห้า หามิได้ ชื่อว่า มิใช่กาลฝนห้า.สมาสเหล่านี้ เรียกว่า น ตัปปุริสสมาส. **(๑๙) สเร อน.** (๑๙) อ. การอาเทสเป็น อน แห่งบท คือ น หมดทั้งตัวนั่นเทียว อันเป็นไปอยู่ในตัปปุริสสมาส ย่อมมีในเพราะสระอยู่เบื้องหลัง.มีการอาเทสบทคือ น หมดทั้งตัวอันเป็นไปในตัปปุริสสมาสเป็น อน ในเพราะสระอยู่เบื้องหลัง ดังตัวอย่างน อสฺโส = อนสฺโส. สัตว์นี้ เป็นม้า หามิได้ ชื่อว่า อนสฺโส มิใช่ม้า.น อิสฺสโร = อนิสฺสโร. ชนนี้ เป็นใหญ่หามิได้ ชื่อว่า อนิสฺสโร มิใช่เป็นใหญ่.น อริโย = อนริโย.

ชนนี้ เป็นพระอริยหามิได้ ชื่อว่า อนริโย มิใช่พระอริยะ.น อิฏฺโฐ = อนิฏฺโฐ. ปัจจัยนี้ อันชนปรารถนาแล้ว หามิได้ ชื่อว่า อนิฏฺโฐ มิใช่อันชนปราถนา.น อาสโว = อนาสโว. ชนนี้มีอาสวะ หามิได้ ชื่อว่า อนาสโว มิใช่ผู้มีอาสวะ หรือ ไม่มีอาสวะ.น อิตถี = อนิตฺถี. ชนนี้ เป็นหญิง หามิได้ ชื่อว่า อนิตฺถี มิใช่หญิง. **(๒๐) กท กุสฺส.** (๒๐) อ. การอาเทสเป็น กท แห่ง กุ ศัพท์ อันเป็นไปอยู่ในตัปปุริสสมาส ย่อมมีในเพราะสระอยู่เบื้องหลัง.อาเทสศัพท์นี้ คือ กุ อันเป็นไปในตัปปุริสสมาสเป็น กท ในเพราะสระอยู่เบื้องหลัง ดั่งตัวอย่าง...ชิคุจฺฉ อนฺนำ = กทนฺนำ. ข้าวอันน่าเกลือด ชื่อว่า กทนฺนำ ข้าวอันน่าเกลียด.ชิคุจฺฉ อสนำ = กทสนำ. การกินอันน่าเกลียด ชื่อว่า กทสนำ การกินอันน่าเกลียด.ถามว่า บทว่า สเร มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร?ตอบว่า บทว่า สเร มีไว้เพื่อห้ามการอาเทสเป็น กท เป็นประโยชน์ ดั่งตัวอย่าง.กุทารา = กุ ทารา เยสำ อปุญฺญกานำ เต โหนฺติ = กุทารา อปุญฺญกา ชนา. ทาระ อันน่าเกลียด ของชน ผู้ไม่มีบุญ เหล่าใด ชนผู้ไม่มีบุญเหล่านั้น ชื่อว่า มีทาระอันน่าเกลียด.กุปุตฺตา เยสำ อปุญฺญกานำ เต โหนฺติ = กุปุตฺตา ชนา. บุตรทั้งหลาย ของชนทั้งหลายผู้ไม่มีบุญ เหล่าใด น่าเกลียด ชนทั้งหลาย ผู้ไม่มีบุญเหล่านั้น ชื่อว่า มีบุตรน่าเกลียด.กุ เคหา เยสำ อปุญฺญกานำ เต โหนฺติ = กุเคหา อปุญฺญกา ชนา. เรือนทั้งหลาย ของชนทั้งหลาย ผู้ไม่มีบุญ เหล่าใด น่าเกลียด ชนทั้งหลาย ผู้ไม่มีบุญ เหล่านั้น ชื่อว่า มีเรือนอันน่าเกลียด.กุ วตฺถา เยสำ อปุญฺญกานำ เต โหนฺติ = กุวตฺถา อปุญฺญกา ชนา. ผ้าทั้งหลาย ของชนทั้งหลาย ผู้ไม่มีบุญ เหล่าใด น่าเกลียด ชนทั้งหลาย ผู้ไม่มีบุญ เหล่านั้น ชื่อว่า มีผ้าอันน่าเกลียด.กุ ทาสา เยสำ อปุญฺญกานำ เต โหนฺติ = กุทาสา อปุญฺญกานำ ชนา.กุ ทาสี เยสำ อปุญฺญกานำ เต โหนฺติ = กุทาสี อปุญฺญกา ชนา. **(๒๑) กาปฺปตฺเถสุ จ.** (๒๑) อ. การอาเทสเป็น กา แห่งศัพท์คือ กุ นี้ ย่อมมี ในเพราะอรรถแห่ง อปฺป ศัพท์ ท.อาเทสศัพท์นี้ คือ กุ เป็น กา ในเพราะอรรถแห่ง อปฺป ทั้งหลาย ดั่งตัวอย่างอปฺปกำ ลวนำ = กาลวนำ. เกลือน้อย ชื่อว่า กาลวนำ เกลือน้อย.อปฺปกำ ปุปฺผำ = กาปุปฺผำ. ดอกไม้น้อย ชื่อว่า กาปุปฺผำ ดอกไม้น้อย.อปฺปกำ ธนำ = กาธนำ. ทรัพย์น้อย ชื่อว่า กาธนำ ทรัพย์น้อย.ถามว่า การยกพหุวจนะขึ้นกล่าว มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ?ตอบว่า การยกพหุวจนะขึ้นกล่าวมีประโยชน์เช่นนี้...คือ มีการอาเทสศัพท์นี้ คือ กุ เป็น กา ได้ ในที่บางแห่ง ในเพราะอรรถที่มิใช่ อัปปะ ดั่งตัวอย่างกุจฺฉิโต ปุริโส = กาปุริโส. บุรุษอันเขาเกลียด ชื่อว่า กาปุริโส บุรุษอันเขาเกลียด.กุจฺฉิโต ปุริโส = กุปุริโส. บุรุษอันเขาเกลียด ชื่อว่า กุปุริโส บุรุษอันเขาเกลียด. **(๒๒) กฺวจิ สมาสนตฺตคตานมการนฺโต** (๒๒) อ. สระอันเป็นที่สุด ของนาม ท. ที่ถึงความเป็นที่สุดแห่งสมาสเป็น อ อกษร ย่อมมีได้ในที่บางแห่ง.สระอันเป็นที่สุดแห่งนาม อันถึงที่สุดแห่งบทสมาส เป็น อ อักษรได้ในที่บางแห่ง ดั่งตัวอย่างเทวานำ ราชา = เทวราชา เทวราโช. ราชาแห่งเทดาทั้งหลาย ชื่อว่า ราชาแห่งเทวดา.เทวานำ สขา = เทวสขา เทวสโข. สหายแห่งเทวดาทั้งหลาย ชื่อว่า สหายแห่งเทวดา.ปญฺจ อหานิ = ปญฺจาหำ. วันทั้งหลาย ห้า ชื่อว่า วันห้า.ปญฺจ คาโว = ปญฺจควำ. โคทั้งหลาย ห้า ชื่อว่า โคห้า.ฉตฺตญฺจ อุปาหนา จ = ฉตฺตุปาหนำ. ร่มด้วย รองเท้าด้วย ชื่อว่า ร่มและรองเท้า.สรทสฺส สมีเป วตฺตตีติ = อุปสรทำ. วันใด ย่อมเป็นไป ในที่ใกล้แห่งสรทกาล เหตุนั้น วันนั้น ชื่อว่า เป็นไปในที่ใกล้แห่งสรทกาล.วิสาลานิ อกฺขีนิ ยสฺส ปุริสสฺส โสยำ = วิสาลกฺโข ปุริโส. ตาท. ของบุรุษใดกว้าง บุรุษนั้น ชื่อว่า มีตากว้าง.วิกลำ มุขำ ยสฺส ปุริสสฺส โสยำ = วิกลมุโข. หน้า ของบุรุษใด วิกล บุรุษนั้น ชื่อว่า มีหน้าวิกล.ถามว่า การถือเอา การ ศัพท์ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ?ตอบว่า การถือเอา การ ศัพท์ มีประโยชน์ คือ มีการอาเทส อ อักษรอันเป็นที่สุดเป็น อา อักษร และ อิ อักษรได้ ดั่งต่อไปนี้...ปจฺจกฺขา ธมฺมา ยสฺส

ปุริสสฺส โสยํ= ปจฺจกฺขธมฺมา ปุริโส. ธรรมทั้งหลาย แห่งบุรุษใด เห็นประจักษ์แล้ว บุรุษนี้นั้น ชื่อว่า มีธรรมเห็นประจักษ์แล้ว.สุรภิโน คนฺโธ = ทุคฺคนฺธิ. กลิ่น อันบุคคลเกลียด ชื่อว่า ทุคฺคนฺธิ กลิ่นเหม็น.สุนฺทโร คนฺโธ ยสฺส รุกฺขสฺส โสยํ = สุนฺทรคฺคนฺธิ รุกฺโข.กลิ่นแห่งต้นไม้ใด หอมดี ต้นไม้นี้นั้น ชื่อว่า มีกลิ่นหอมดี.ทุฏฺฐุโน คนฺโธ = ทุฏฺฐุคฺคนฺธิ. กลิ่นแห่งวัตถุ ชั่ว ชื่อว่า ทุฏฺฐุคฺคนฺธิ กลิ่นแห่งวัตถุชั่ว.ทุ เอว คนฺโธ = ทุคฺคนฺธิ. กลิ่นเหม็นนั่นเทียว ชื่อว่า ทุคฺคนฺธิ กลิ่นเหม็น.ปูติ คนฺโธ = ปูติคฺคนฺโธ. กลิ่นเน่านั่นเทียว ชื่อว่า ปูติคฺคนฺโธ. กลิ่นเน่านั่นเทียว ชื่อว่า ปูติคนฺธิ กลิ่นเน่า.ด้วยการถือเอา การ ศัพท์ ลง ก ปัจจัย แต่หน้าศัพท์ คือ นที ด้วย แต่หน้าศัพท์ คือ กตฺตุ ด้วย ในที่สุดแห่งสมาส ดังตัวอย่างพหโว นทิโย ยสฺมึ ชนปเท โสยํ = พหุนทิโก ชนปโท. แม่น้ำทั้งหลาย ในชนบทใดมาก ชนบทนั้น ชื่อว่ามีแม่น้ำมาก.พหโว กตฺตาโร ยสฺส โสยํ = พหุกตฺตุโก ราชา. เจ้าหน้าที่ ท. ของพระราชาใด มาก พระราชานั้น ชื่อว่า มีเจ้าหน้าที่มาก. **(๒๓) นทิมฺหา จ.** (๒๓) อ. ก ปัจจัย ย่อมลงในเบื้องหลัง แต่ นที ศัพท์ ในที่สุดแห่งสมาส ด้วย.ลง ก ปัจจัย เบื้องหลัง นที ศัพท์ ในที่สุดแห่งบทสมาส ด้วย ดั่งตัวอย่าง.พหโว กนฺติโย ยสฺส โสยํ=พหุกนฺติโก. ความยินดีท. ของบุรุษใดมาก บุรุษนี้นั้น ชื่อว่า มีความยินดีมาก.พหโว นาริโย ยสฺมึ โสยํ = พหุนาริโก. นางสาว ท. ในชนบทใดมาก ชนบทนั้นชื่อว่ามีนางสาวมาก.พหโว นทิโย ยสฺมึ โสยํ = พหุนทิโก. แม่น้ำทั้งหลาย ในชนบทใดมาก ชนบทนั้น ชื่อว่ามีแม่น้ำมาก. **(๒๔) ชายาย ตุหฺชานิ ปติมฺหิ.** (๒๔) อ. การอาเทส เหล่านี้ คือ ตุหฺ ชานิ แห่งศัพท์นี้ คือ ชายา ย่อมมี ในที่สุดแห่งสมาส ในเพราะปีติศัพท์ อยู่เบื้องหลัง.อาเทสเหล่านี้ คือ ตุหฺ ชานิ แห่งศัพท์นี้คือชายาในเพราะปติ อยู่เบื้องหลังในที่สุดแห่งบทสมาส ดังตัวอย่างชายา จ ปติ จ = ตทุมฺปติ. ภริยาด้วย สามีด้วย ชื่อว่า ภริยาและสามี.ชายา จ ปติ จ = ชานิปติ. ภรรยาด้วย สามีด้วย ชื่อว่า ภรรยาและสามี. **(๒๕) ธนุมฺหา จ.** (๒๕) อ. อา ปัจจัย ย่อมลง ในเบื้องต้นแห่งศัพท์ คือ ธนุ ด้วย.ลง อา ปัจจัยเบื้องหลัง ธนุ ศัพท์ ด้วย ดั่งตัวอย่าง คณฺหิโว ธนุ ยสฺส โสยํ = คณฺหิวธนฺวา ปุริโส. ธนู อันทำแล้วด้วยเขาควาย ของบุรุษใด บุรุษนี้นั้น ชื่อว่า มีธนูอันทำแล้วด้วยเขาควาย. **(๒๖) อำ วิภตฺตินมการนฺตา อพฺยยีภาวา.** (๒๖) อ. การอาเทสเป็น อำ แห่งวิภัติ ท. อันอยู่เบื้องหลังแต่อัพยยีภาวสมาส อันมี อ อักษร เป็นที่สุดนั้น ย่อมมีได้.อาเทสวิภัติทั้งหลาย อันอยู่เบื้องหลังอัพยยีภาวสมาส อันมี อ อักษรเป็นที่สุดนั้นเป็น อ ได้ ดังตัวอย่าง.จิตฺตมธิกิจฺจ ปวตฺตนฺติ = ธมฺมา อธิจิตฺตำ.ธรรม ท. อาศัยซึ่งจิต ย่อมเป็นไป ชื่อว่า ธรรมอาศัยซึ่งจิตเป็นไป.วุฑฺฒานำ ปฏิปาฏิยา เย เย วุฑฺฒา พฺราหฺมณา นิสีทนฺติ = ยถาวุฑฺฒำ. พราหมณ์ ผู้เฒ่า ท. เหล่าใด ๆ ย่อมนั่ง ตามลำดับแห่งพราหมณ์ ท. ผู้เฒ่า ชื่อว่า ตามลำดับผู้เฒ่า = ผู้แก่.กุมฺภสฺส สมีเป กถา วตฺตตีติ อุปกุมฺภำ. กถาใด ย่อมเป็นไป ในที่ใกล้ แห่งหม้อ เหตุนั้น กถานั้น ชื่อว่า เป็นไปใกล้หม้อ.ชีวสฺส ยตฺตโก ปริจฺเฉโท = ยาวชีวำ. กำหนด แห่งชีวิตมีประมาณเพียงไรชื่อยาวชีวำ กำหนดเพียงไรแห่งชีวิต.ปพฺพตสฺส ติโร = ติโจปพฺพตำ. ภายนอก แห่งภูเขา ชื่อว่า ติโรปพฺพตำ ภายนอกแห่งภูเขา.ปาการสฺส ติโร = ติโรปาการำ. ภายนอก แห่งปราการ ชื่อว่า ติโรปาการำ ภายนอกแห่งปราการ.กุฑฺฑสฺส ติโร = ติโรกุฑฺฑ. ภายนอก แห่งฝาเรือน ชื่อว่า ติโรกุฑฺฑำ ภายนอกแห่งฝาเรือน.ปาสาทสฺส ติโร = ติโรปาสาทำ. ภายนอกแห่งปราสาท ชื่อว่า ติโรปาสาทำ ภายนอกแห่งปราสาท.ถามว่า บทว่า กฺวจิ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ?ตอบว่า บทว่า กฺวจิ มีไว้เพื่อห้ามการอาเทสเป็น อำ เป็นประโยชน์ ดั่งตัวอย่างอธิจิตฺตสฺส ภิกฺขุโน สุขำ. ความสุข ของภิกษุผู้มีจิตตั้งหมั่น. **(๒๗) สโร รสฺโส นปุงสเก.** (๒๗) อ. สระแห่งอัพยยีภาวสมาส อันเป็นไปอยู่ ในนปุงสกลิงค์ เป็นรัสสะ ย่อมเป็น.สระ แห่ง อัพยยีภาวสมาส

อันเป็นไปอยู่ในนปุงสกลิงค์ เป็นรัสสะ ดั่งตัวอย่าง...อิตถิมยกิจฺจ กถา วตฺตตีติ = อธิตฺถิ. กถาที่อาศัยซึ่งหญิงเป็นไป เหตุนั้นกถานั้นชื่อ อธิตฺถิ อาศัยหญิง เป็นไป.กุมาริมธิกิจฺจ วจนำ วตฺตตีติ = อธิกุมาริ. คำพูดอาศัย ซึ่งกุมารีเป็นไป เหตุนั้น คำพูดนั้น ชื่อว่า อธิกุมาริ อาศัยนางกุมารีเป็นไป.วธุยา สมีเป วจนำ วตฺตตีติ = อุปวธุ. คำพูดเป็นไปใกล้ แห่งหญิงสาว เหตุนั้น คำพูดนั้น ชื่อว่า อุปวธุ ป็นไปใกล้หญิงสาว.คงฺคาย สมีเป วจนำ วตฺตตีติ = อุปคงฺคำ. คำพูด ย่อมเป็นไป ในที่ใกล้ แห่งแม่น้ำคงคา เหตุนั้น คำพูดนั้น ชื่อว่า อุปคงฺคำ เป็นไปใกล้แม่น้ำคงคา.มณิกาย สมีเป วจนำ วตฺตตีติ = อุปมณิกำ. คำพูด ย่อมเป็นไป ในที่ใกล้ แห่งแก้วมณี เหตุนั้น คำพูดนั้น อุปมณิกำ เป็นไปใกล้แก้มณี. **(๒๘) อญฺญสมา โลโ ป จ.** (๒๘) อ. การลบ แห่งวิภัตติ ท. อันอยู่เบื้องหลัง แต่อัพยยีภาวสมาสอื่น อันมิใช่มี อ อักษร เป็นที่สุด ย่อมมี.ลบวิภัติเหล่าอื่น จากอัพยยีภาวสมาส อันมิใช่ อ อักษร เป็นที่สุดได้ ดั่งตัวอย่าง.อิตฺถิยมธิกิจฺจ วจนำ วตฺตตีติ = อธิตฺถิ. คำพูด อาศัย ซึ่งหญิงเป็นไป เหตุนั้น คำพูดนั้น ชื่อว่า อธิตฺถิ อาศัยหญิงเป็นไป.กุมาริยมธิกิจฺจำ วจนำ วตฺตตีติ = อธิกุมาริ. คำพูด อาศัยซึ่งนางกุมารี ย่อมเป็นไป เหตุนั้น คำพูดนั้น ชื่อว่า อธิกุมาริ อาศัยนางกุมารีเป็นไป.วธุยา สมีเป วจนำ วตฺตตีติ อุปวธุ. คำพูดใด ย่อมเป็นไป ในที่ใกล้ แห่งหญิงสาว เหตุนั้น คำพูดนั้น ชื่อว่า อุปวธุ เป็นไปใกล้หญิงสาว.

๓.๑.๔ คัมภีร์มูลกัจจายนะว่าด้วยตัทธิต ปริวรรตเป็นภาษาบาลีอักษรไทยผูกที่ ๔ และคัมภีร์มูลกัจจายนะที่แปลเป็นภาษาไทยผูกที่ ๔ ดังนี้

ผูกที่ ๔ ตัทธิต (๑) วา ณปจฺเจ.(๑) อ. ณ ปัจจัย ย่อมลง ในอรรถนี้ คือ อปจฺจ โดยวิกัปป์ลง ณ ปัจจัย ในอรรถนี้ คือ อปจิจ ได้บ้าง ดั่งตัวอย่างวสิฏฺฐ อปจฺจำ วาสิฏฺโฐ. ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งวิสิฏฺฐะ ชื่อว่า วาสิฏฺฐะ ลูกหลาน แห่งวสิฏฺฐะ.วสิฏฺฐสฺส อปจฺจำ วา. อีกนัยหนึ่ง ชน คือ ลูกหลาน แห่งวิฏฺฐโคตร.วสิฏฺฐสฺส อปจฺจำ วาสิฏฺฐี. หญิงนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งวสิฏฺฐโคตร ชื่อว่า วาสิฏฺฐี ธิดาแห่งวสิฏฺฐะ.นักศึกษา พึงทราบความที่ศัพท์ ท.มี ภารทฺวาช ศัพท์เป็นต้นเป็นไตรลิงค์ โดยนัยดั่งกล่าว.ภารทฺวาชสฺส อปจฺจำ ภารทฺวาโช. ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งภารัทวาชโคตร ชื่อว่า ภารัทวาช ลูกหลานแห่งภารัทวาชโคตร.ภารทฺวาชสฺส อปจฺจำ วา. อีกนัยหนึ่ง ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งภารัทวาชโคตร.ภารทฺวาชสฺส อปจฺจำ ภารทฺวาชี. หญิงนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งภารัทวาชโคตร ชื่อว่า ภารทฺวาชี ธิดาแห่ง ภารทฺวาชโคร.ภารทฺวาชสฺส อปจฺจำ ภารทฺวาชำ. ตระกูลนี้ เป็นเหล่าก่อ แห่งภารัทวาชโคตร ชื่อว่า ภารทฺวาชำ เหล่ากอแห่งภารัทวาชโคตรโคตมสฺส อปจฺจำ โคตโม, โคตมี โคตมำ.ชนนี้ เป็นเหล่ากอแห่งโคตมะ ชื่อโคตมโคตร, ธิดาคนนี้ เป็นเหล่ากอแห่งโคตมโคตร ชื่อโคตรมี, ตระกูลนี้ เป็นเหล่ากอแห่งโคตมโคตร ชื่อโคตมะวสุเทวสฺส อปจฺจำ วาสุเทโว, วาสุเทวี, วาสุเทวำ. ชนนี้ เป็นเหล่ากอแห่งวสุเทว ชื่อ วาสุเทว, หญิงคนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งวาสุเทวะ ชื่อ วาสุเทวี, ตระกูลนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งวสุเทวะ ชื่อ วาสุเทวำ.นักศึกษา พึงทำวิเคราะห์ โดยนัยดั่งกล่าวมานี้พลเทวสฺส อปจฺจำ พาลเทโว, พาลเทวี พาลเทวำ.ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งพลเทว ชื่อพาลเทโว ผู้เป็นเหล่ากอแห่งพาลเทว, หญิงคนนี้เป็นเหล่ากอแห่งพลเทว ชื่อว่า พาลเทวี,ตระกูลนี้เป็นเหล่ากอแห่งพาลเทว ชื่อว่า พลเทวำ,เวสฺสามิตสฺส อปจฺจำ เวสฺสามิตฺโต. เวสฺสามิตฺตี, เวสฺสามิตฺตำ ชนนนี้เป็นเหล่ากอแห่งเวสสามิตฺต ชื่อเวสสามิตฺโต, หญิงคนนี้เป็นเหล่ากอแห่งเวสฺสามิตฺต ชื่อ เวสฺสามิตฺตี, ตระกูลนี้เป็นเหล่ากอแห่งเวสฺสามิตฺต ชื่อ เวสฺสามิตฺตำ.สฺวาลปกสฺส อปจฺจำ สฺวาลปโก, สฺวาลปกี สฺวาลปกำ.ชนนี้เป็นเหล่ากอแห่งสฺวาลปกโคตร ชื่อ สวาลปโก,หญิงคนนี้เป็นเหล่ากอแห่งสวาลปกโคตร ชื่อ สวาลปกี, ตระกูลนี้

เป็นเหล่ากอแห่งสวาปกโคตร ชื่อว่า สวาลปกๅ,จิตฺตกสฺส อปจฺจ จิตฺตโก, จิตฺตกี จิตฺตกๅ.ชนนี้เป็นเหล่ากอแห่งจิตตกโคตร ชื่อ จิตตโก, หญิงคนนี้เป็นเหล่ากอแห่งจิตตกโคตร ชื่อจิตตกี, ตระกูลนี้เป็นเหล่ากอแห่งจิตตกโคตร ชื่อ จิตตกๅ,ปณฺฑวสฺส อปจฺจ ปณฺฑโว, ปณฺฑวี ปณฺฑวๅ.ชนนี้เป็นเหล่ากอแห่งปัณฑวโคตร ชื่อ ปัณฑโว,หญิงคนนี้เป็นเหล่ากอแห่งปัณณวโคตร ชื่อว่า ปัณฑวี, ตระกูลนี้เป็นเหล่ากอแห่งปัณณวโคตร ชื่อว่าปณฺฑวๅ,วสวสฺส อปจฺจ วาสโว, วาสวี, วาสวๅ.ชนนี้เป็นเหล่ากอแห่งวสวโคตร ชื่อว่า วาสวะ ผู้เป็นเหล่ากอ แห่งวาสวโคตร,หญิงคนนี้เป็นเหล่ากอแห่งวสวโคตร ชื่อว่า วาสวะ ผู้เป็นเหล่ากอแห่งวาสวี, ตระกูลนี้เป็นเหล่ากอแห่งวสวโคตร ชื่อว่า วาสวะ ผู้เป็นเหล่ากอแห่ง วาสวๅ. **(๒) ณายนณาน วจฺฉาทิโต.** (๒) อ. ปัจจัย คือ ณายน และ ณาน ท. ย่อมลง ในเบื้องหลัง แต่คณะแห่งโคตร มีวจฺฉ เป็นต้นในอรรถนี้ คือ ตสส อปจฺจ โดยวิกัปลง ณายน และ ณาน ปัจจัย เบื้องหลัง หมู่โตรมี วจฺฉ เป็นต้นนั้น ในอรรถนี้ ตสฺส อปจฺจ ได้บ้างดังตัวอย่างวจฺฉสฺส อปจฺจ วจฺฉายโน, วจฺฉสฺส อปจฺจ วจฺฉาโน. ชนนี้เป็นเหล่ากอแห่งวัจฉโคตร ชื่อว่า วจฺฉายโน วจฺฉาโน ผู้เป็นเหล่ากอ แห่ง วัจฉโคตร, วจฺฉสฺส อปจฺจ วา อีกนัยหนึ่ง เหล่ากอ แห่งวัจฉโคตร นักศึกษาพึงทำวิเคราะห์ โดยนัยดังกล่าวมานี้สกฏสฺส อปจฺจ สากฏายโน ชนนี้เป็นเหล่ากอแห่ง สกฏโคตร ชื่อว่า สากฏายโน, สกฏสฺส อปจฺจ สากฏาโน ชนนี้เป็นเหล่ากอแห่ง สกฏโคตร ชื่อว่า สากฏาโน.สกฏสฺส อปจฺจ วา อีกนัยหนึ่ง เหล่ากอแห่งสกฏโคตร.กณฺหสฺส อปจฺจ กณฺหายโน ชนนี้เป็นเหล่ากอแห่ง กัณหโคตร ชื่อว่า กณฺหายโน, กณฺหสฺส อปจฺจ กณฺหาโน ชนนี้เป็นเหล่ากอแห่ง กัณหโคตร ชื่อว่า กณฺหายโน.กณฺหสฺส อปจิจ วา อีกนัยหนึ่ง เหล่ากอแห่ง กัณหโคตร.อคฺคิเวสฺสสฺส อปจฺจ อคฺคิเวสฺสายโน ชนนี้เป็นเหล่ากอแห่ง อัคคิเวสสโคตร ชื่อว่า อคฺคิเวสฺสายโน, อคฺคิเวสฺสสฺส อปจฺจ อคฺคิเวสาโน ชนนี้เป็นเหล่ากอแห่ง อคฺคิเวสฺสโคตร ชื่อว่า อคฺคิเวสฺสาโน.อคฺคิเวสฺสสฺส อปจฺจ วา อีกนัยหนึ่ง เหล่ากอแห่งอัคคิเวสสโคตร.กจฺจสฺส อปจฺจ กจฺจายโน ชนนี้เป็นเหล่ากอแห่งกัจจโคตร ชื่อว่า กจฺจายโน, กจฺจสฺส อปจฺจ กจฺจาโน ชนนี้เป็นเหล่ากอแห่งกัจจโคตร ชื่อว่า กจฺจาโน.กจฺจสฺส อปจฺจ วา อีกอย่างหนึ่ง เหล่ากอ แห่ง กัจจโคตร.โมคฺคลฺลิยา อปจฺจ โมคฺคลฺลายโน ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งนางโมคคัลลี ชื่อว่า โมคคลฺลายโน, โมคฺคลฺลิยา อปจฺจ โมคฺคลฺลาโน ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งนางโมคคัลลี ชื่อว่า โมคคลฺลาโน.โมคฺคลฺลิยา อปจฺจ วา อีกอย่างหนึ่ง เหล่ากอ แห่งนางโมคคัลลี.มุญฺชสฺส อปจฺจ มุญฺชายโน ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งมุญชโคตร ชื่อว่า มุญชายโน, มุญฺชสฺส อปจฺจ มุญฺชายโน ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งมุญชโคตร ชื่อว่า มุญฺชาโน. มุญฺชสฺส อปจฺจ วา อีกอย่างหนึ่ง เหล่ากอ แห่ง มุญชโคตร..กุญฺชสฺส อปจฺจ กุญฺชายโน ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่ง กุญชรโคตร ชื่อว่า กุญฺชายโน, กุญฺชสฺส อปจฺจ กุญฺชาโน ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่ง กุญชรโคตร ชื่อว่า กุญฺชาโน.กุญฺชสฺส อปจฺจ วา อีกอย่างหนึ่ง เหล่ากอ แห่ง กุญชโคตร. **(๓) เณยฺโย กตฺติกาทีหิ.** (๓) อ. เณยฺย ปัจจัย ย่อมลง ในเบื้องหลัง แต่คณะแห่งโคตร ท. มี กตฺติก เป็นต้น ในอรรถนี้ คือ ตสฺส อปจฺจ โดยวิกัป.กตฺติกาย อปจฺจ กตฺติเกยฺโย. ชนนี้ เป็นเหล่ากอแห่งกัตติกโคตร ชื่อว่า กตฺติเกยฺโย ผู้เป็นลูกหลาน แห่งกัตติกโคตรกตฺติกาย อปจฺจ วา. อีกอย่างหนึ่ง ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งกัตติกโคตร.วินตาย อปจิจ เวนเตยฺโย. ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งนางวินตา ชื่อว่า เวนเตยฺโย, วินตาย อปจฺจ วา. อีกอย่างหนึ่ง ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่ง กัตติกโคตรโรหิณิยา อปจฺจ โรหิเณยฺโย. ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งนาง โรหิณี ชื่อว่า โรหิเณยฺโย, โรหิณยาอปจฺจ วา. อีกอย่างหนึ่ง ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งโรหิณี, คงฺคาย อปจฺจ คงฺเคยฺโย.ชนนี้ เป็นเหล่า

กอ แห่งนางคังเคยยโคตร ชื่อว่า คงฺเคยฺโย, คงฺคาย อปจฺจํ วา. อีกอย่างหนึ่ง ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งคงฺคาโคตร, กทมาย อปจฺจํ กาทเมยฺโย. ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งนางกทมาโคตร ชื่อว่า กาทเมยฺโย, กทมาย อปจฺจํ วา. อีกอย่างหนึ่ง ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งนาง กทมาโคตร, นทิยา อปจฺจํ นาเทยฺโย. ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งนางนทีโคตร ชื่อว่า นาเทยฺโย, นทิยา อปจิจํ วา. อีกอย่างหนึ่ง ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งนางนทีโคตร, อนฺติยา อปจฺจํ อนฺเตยฺโย. ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งนางอันติโคตร ชื่อว่า อันเตยฺโย, อนฺติยา อปจฺจํ วา. อีกอย่างหนึ่ง ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งนางอันติโคตร, อหิยา อปจฺจํ อาเหยฺโย. ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งนางอหิโคตร ชื่อว่า อาเหยฺโย, อหิยา อปจฺจํ วา. อีกอย่างหนึ่ง ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งนางอหิโคตร,กปิยา อปจฺจํ กาเปยฺโย. ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งนางกปิโคตร ชื่อว่า กาเปยฺโย, กปิยา อปจิจํ วา. อีกอย่างหนึ่ง ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งนางกปิโคตร, สุจิยา อปจฺจํ โสเจยฺโย. ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งนางสุจิโคตร ชื่อว่า โสเจยฺโย, สุจิยา อปจฺจํ วา. อีกอย่างหนึ่ง ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งนางสุจิโคตร, คิลาย อปจฺจํ เคเลยฺโย. ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งนางคิลาโคตร ชื่อว่า คาเวยฺโย, คิลาย อปจฺจํ วา. อีกอย่าง ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งนางคิลาโคตร, คาวิยา อปจฺจํ คาเวยฺโย. ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งนางคาวีโคตร ชื่อว่า คาเวยฺโย, คาวิยา อปจฺจํ วา. อีกอย่างหนึ่ง ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งนางคาวีโคตร, พาลาย อปจฺจํ พาเลยฺโย. ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งนางพาลาโคตร ชื่อว่า พาเลยฺโย, พาลาย อปจฺจํ วา. อีกอย่างหนึ่ง ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งนางพาลาโคตร, มุลิยา อปจฺจํ โมเลยฺโย. ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งนางมุลิโคตร ชื่อว่า โมเลยฺโย, มุลิยา อปจฺจํ วา. อีกอย่างหนึ่ง ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งนางมุลิโคตร, กุลิยา อปจฺจํ โกเลยฺโย. ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งกุลิโคตร ชื่อว่า โกเลยฺโย, กุลิยา อปจฺจํ วา, อีกอย่างหนึ่ง ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งนางกุลี. **(๔) อโต ณิ วา.** (๔) อ.ณิ ปัจจัย ย่อมลงเบื่องหลัง แต่คณะแห่ง โคตร มี อ การันต์เป็นที่สุดในอรรถนี้ คือ ตสฺส อปจฺจ โดยวิกัปป์.ณิ ปัจจัย ย่อมลงเบื่องหลังคณะแห่งโคตร มี อ การันต์เป็นที่สุดนั้น ได้บ้าง ในเพราะอรรถนี้ คือ ตสฺส อปจฺจ ดังตัว.ทกฺขสฺส อปจฺจ ทกฺขิ. ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งทักขะ ชื่อว่า ทักขิ ผู้เป็นลูกหลานแห่งทักขิโคตร.ทกฺขสฺส อปจฺจ วา. อีกอย่างหนึ่ง เหล่ากอ แห่งทักขโคตร.โทณสฺส อปจฺจ โทณิ. ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งโทณะ ชื่อว่า โทณิ ผู้เป็นลูกหลานแห่งดทณโคตร.โทณสฺส อปจฺจ วา. อีกอย่างหนึ่ง ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งโทณโคตร.วาสวสฺส อปจฺจ วาสวิ. ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งวาสวะ ชื่อว่า วาสวิ ผู้เป็นลูกหลานแห่งวาสวโคตร.วาสวสฺส อปจฺจ วา. อีกอย่างหนึ่ง ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งวาสวโคตร.สกฺยปุตฺตสฺส อปจฺจ สกฺยปุตฺติ. ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งสักยบุตรโคตร ชื่อว่า สกฺยปุตฺติ.สกฺยปุตฺตสฺส อปจฺจ วา. อีกอย่างหนึ่ง ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งสักยบุตรโคตร.นาฏปุตฺตสฺส อปจฺจ นาฏปุตฺติ. ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งนาฏบุตรโคตร ชื่อว่า นาฏปุตฺติ.นาฏปุตฺตสฺส อปจฺจ วา. อีกอย่างหนึ่ง ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งนาฏบุตรโคตร.ทาสปุตฺตสฺส อปจฺจ ทาสปุตฺติ. ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งทาสปุตฺตโคตร ชื่อว่า ทาสปุตฺติ.ทาสปุตฺตสฺส อปจฺจ วา. อีกอย่างหนึ่ง ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งทาสปุตฺตโคตร.ธตรฏฺฐสฺส อปจฺจ ธตรฏฺจิ. ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งท้าวธตรัฏฐะ ชื่อว่า ธาตรฏฺจิ.ธตรฏฺฐสฺส อปจฺจ วา. อีกอย่างหนึ่ง ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งท้าวธตรัฏฐโคตร.วรุณสฺส อปจฺจ วารุณิ. ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งท้าววรุณ ชื่อว่า วารุณิ ผู้เป็นลูกหลานแห่งท้าววรุณ.วรุณสฺส อปจฺจ วา. อีกอย่างหนึ่ง ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งท้าววรุณกณฺหสฺส อปจฺจ กณฺหิ. ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งกัณหโคตร ชื่อว่า กณฺหิ ผู้เป็นลูกหลานแห่งกัณหโคตร.กณฺหสฺส อปจฺจ วา. อีกอย่างหนึ่ง

ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งกัณหโคตร.พลเทวสฺส อปจฺจ พาลเทวิ.ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งพลเทวโคตรชื่อ พาลเทวิ ผู้เป็นลูกหลานแห่งพลเทวโคตร.พลเทวสฺส อปจฺจ วา. อีกอย่างหนึ่ง ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งพลเทวโคตร.ปาวิกสฺส อปจฺจ ปาวิกิ. ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งปาวิกโคตร ชื่อว่า ปาวิกิ ผู้เป็นลูกหลานแห่งปาวิกโคตร.ชินทตฺตสฺส อปจฺจ ชินทตฺติ. ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งชินทัตตะโคตร ชื่อว่า ชินทัตตะ ผู้เป็นลูกหลานแห่งชินทัตตโคตร.พุทฺธสฺส อปจฺจ พุทฺธิ. ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งพุทฺธโคตร ชื่อว่า พุทธิ ผู้เป็นลูกหลานแห่งพุทธโคตร.ธมฺมสฺส อปจฺจ ธมฺมิ. ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งธัมมโคตร ชื่อว่า ธัมมิ ผู้เป็นลูกหลานแห่งธัมมโคตร.สงฺฆสฺส อปจฺจ สงฺฆิ. ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งสังฆโคตร ชื่อว่า สังฆิ ผู้เป็นลูกหลานแห่งสังฆโคตร.กปฺปสฺส อปจฺจ กปฺปิ. ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งกัสสปโคตร ชื่อว่า กัปปิ ผู้เป็นลูกหลานแห่งกัปปโคตร.อนุรุทฺธสฺส อปจฺจ อนุรุทฺธิ. ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งอนุรุทธโคตร ชื่อว่า อนุรุทธิ ผู้เป็นลูกหลานแห่งอนุทธโคตร.ด้วยบทว่า วา ศัพท์ ที่เป็นวิกัปปัตถะ ลงณิก ปัจจัย ในอรรถนี้ คือ ตสฺส อปจฺจ ดังตัวอย่างสกฺยปุตฺตสฺส อปจฺจ สกฺยปุตฺติโก. ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งสักยปุตตโคตร ชื่อว่า สกฺยปุตฺติโก ผู้เป็นลูกหลานแห่งสักยบุตรโคตร.นาฏปุตฺตสฺส อปจฺจ นาฏปุตฺติโก. ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งนาฏปุตตโคตร ชื่อว่า นาฏปุตติโก ผู้เป็นลูกหลานแห่งนาฏบุตรโคตร.ชินทตฺตสฺส อปจฺจ เชนทตฺติโก. ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งชินทัตตโคตร ชื่อว่า เชนทตฺติโก ผู้เป็นลูกหลานแห่งชินทัตตโคตร. **(๕) ณโวปกฺวาทีหิ.** (๕) อ. ณว ปัจจัย ย่อมลง ในเบื้องหลัง แต่คณะแห่งโคตร ท. มีอาทิอย่างนี้ คือ อุปกุ ในอรรถนี้ ตสฺส อปจฺจลง ณว ปัจจัย เบื้องหลัง แต่คณะแห่งโคตร มีอาทิอย่างนี้ คือ ตสฺส อปจฺจ ได้บ้าง ดังตัวอย่างอุปกุสฺส อปจฺจ โอปกโว. ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งอุปกุโคตร ชื่อ โอปกโว ผู้เป็นลูกหลานแห่งอุปกุโคตรอุปวินฺธุโน อปจฺจ โอปวินฺธุโน. ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งอุปวินธโคตร ชื่อว่าโอปวินฺธโว ผู้เป็นลูกหลานแห่งอุปวินธุโคตรมณุโน อปจฺจ มาณโว. ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งมณูโคตร ชื่อ มาณโว ผู้เป็นลูกหลานแห่งมณูโคตรภคฺคุโน อปจฺจ ภคฺคโว. ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งภัคคุโคตร ชื่อ ภัคคโว ผู้เป็นลูกหลานแห่งภัคคุโคตรปณฺฑุโน อปจฺจ ปณฺฑโว.ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งปัณฑุโคตร ชื่อ ปณฺฑโว ผู้เป็นลูกหลานแห่งบัณฑุโคตรปณฺฑุโน อปจฺจ วา. อีกอย่างหนึ่ง ชนนี้ เป็นเหล่ากอแห่งปัณฑุโคตร.อุปกจฺจายุโน อปจฺจ โอปกจฺจายุโว. ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งอุปกัจจายนโคตร ชื่อว่า โอปกจฺจายโน ผู้เป็นลูกหลานแห่งอุปกโคตร.อุปจฺจายุโน อปจฺจ วา. อีกอย่างหนึ่ง ชนนี้ เป็นเหล่ากอแห่งอุปกัจจายนโคตร. **(๖) เณร วิธวาทิโต.** (๖)อ. เณร ปัจจัย ย่อมลงในเบื้องหลัง แต่คณะแห่งโคตรมี วิธว เป็นต้น ในอรรถนี้ คือ ตสฺส อปจฺจ ได้บ้างลง เณร ปัจจัย เบื้องหลัง แต่คณะแห่งโคตรนั้น มี วิธวา เป็นต้น ในอรรถนี้ คือ ตสฺส อปจฺจ ดังตัวอย่าง... วิธวาย อปจฺจ เวธเวโร.อุปกจฺจายุโน อปจฺจ โอปกจฺจายุโว. ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งวิธวาโคตร ชื่อว่า เวธเวร ผู้เป็นลูกหลานแห่งวิธวาโคตร.วิธวาย อปจฺจ วา. อีกอย่างหนึ่ง ชนนี้ เป็นเหล่ากอแห่งวิธวาโคตร.วฑฺฒกิยา อปจฺจ วฑฺฒเกโร. ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งวฑฺฒกีโคตร ชื่อว่า วฑฺฒเกร ผู้เป็นลูกหลานแห่งวัฑฒกีโคตร.วฑฺฒกิยา อปจฺจ วา. อีกอย่างหนึ่ง ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งวัฑฒกีโคตร.วฑฺฒกิยา อปจฺจ วา. อุปกจฺจายุโน อปจฺจ โอปกจฺจายุโว. ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งอุปกัจจายนโคตร ชื่อว่า โอปกจฺจายโน ผู้เป็นลูกหลานแห่งอุปกโคตร.อุปจฺจายุโน อปจฺจ วา. อีกอย่างหนึ่ง ชนนี้ เป็นเหล่ากอแห่งอุปกัจจายนโคตร.สมณสฺส อปจฺจ สามเณโร. ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งสมณะ ชื่อว่า สามเณร ผู้เป็นลูกหลานแห่งสมณะ.สมณสฺส อปจฺจ วา. อีกอย่างหนึ่ง ชนนี้ เป็น

เหล่ากอแห่งสมณะ.นาลิกสฺส อปจฺจ สามเณโร.ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งนาลิกโคตร ชื่อ นาลิเกรผู้เป็นลูกหลานแห่งนาลิกโคตร.นาลิกสฺส อปจฺจ วา. อีกอย่างหนึ่ง ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งนางนาลิกโคตร

ตรตฺยาทิตัทธิต (๑) เยน วา สํสฏฺฐ์, ตรติ จรติ วหติ ณิโก. (๑) อ. ณิก ปัจจัย ย่อมลง ในอรรถทั้งหลาย เหล่านี้ คือ เยน สํสฏฺฐ์, ตรติ, จรติ, วหติ โดยวิกัปป์ลง ณิก ปัจจัย ในอรรถเหล่านี้ คือ เยน สํสฏฺฐ์ ก็ดี ตรติ ก็ดี จรติ ก็ดี วหติ ก็ดี ได้บ้าง อุ. ติเลน สํสฏฺฐ์ โภชนํ = เตลิกํ. โภชนะ อันระคนแล้ว ด้วยงา ชื่อว่า เตลิกํ ระคนแล้วด้วยงาติเลน สํสฏฺฐ์ วา. อีกอย่างหนึ่ง โภชนะอันระคนแล้ว ด้วยงา คุเฬน สํสฏฺฐ์ โภชนํ = โคฬิกํ. โภชนะ อันระคนแล้ว ด้วยน้ำอ้อยงบ ชื่อ โคฬิกํ ระคนแล้ว ด้วยน้ำอ้อยงบ คุเฬน สํสฏฺฐ์ วา. อีกอย่างหนึ่ง โภชนะ อันระคนแล้ว ด้วยน้ำอ้อยงบ ฆเตน สํสฏฺฐ์ โภชนํ = ฆาติกํ.โภชนะอันระคนแล้ว ด้วยเปรียง ชื่อ ฆาติกํ โภชนะ อันระคนแล้ว ด้วยเปรียงฆเตน สํสฏฺฐ์ วา. อีกอย่างหนึ่ง โภชนะ อันระคนแล้ว ด้วยเปรียงนาวาย ตรตีติ นาวิโก. ชนใด ย่อมข้ามด้วยเรือ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า นาวิโก ผู้ข้ามด้วยเรือนาวาย ตรตีติ วา. อีกอย่างหนึ่ง ชน ย่อมข้ามด้วยเรืออุลุมฺเปน ตรตีติ โอลุมฺปิโก. ชนใด ย่อมข้ามด้วยแพ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า โอลุมปิโก ผู้ข้ามด้วยแพอุลุมฺเปน ตรติ วา. อีกอย่างหนึ่ง ชน ย่อมข้ามด้วยแพกุลฺเลน ตรตีติ กุลลิโก. ชนใด ย่อมข้ามด้วยแพพ่วง เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า กุลลิโก ผู้ข้ามด้วยแพพ่วงสกเฏน จรตีติ สากฏิโก.ชนใด ย่อมเที่ยวไปด้วยเกวียน เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อ สากฏิโก ผู้เที่ยวไปด้วยเกวียนปเทน จรตีติ ปาทิโก.ชนใด ย่อมเที่ยวด้วยเท้า เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า ปาทิโก ผู้เที่ยวไปด้วยเท้าปาเทน จรตีติ วา ปาทิโก.ชนใด ย่อมเที่ยวเท้า เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า ปาทิโก ผู้เที่ยวไปด้วยเท้าทณฺเฑน จรตีติ ทณฺฑิโก.ชนใด ย่อมเที่ยวไปด้วยไม้เท้า เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อ ทณฺฑิโก ผู้เที่ยวไปด้วยไม้เท้าธมฺเมน จรตีติ ธมฺมิโก.ชนใดย่อมประพฤติ โดยธรรม เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า ธมฺมิโก ผู้ประพฤติโดยธรรมสีเสน วหตีติ สีสิโก. ชนใดย่อมนำไปด้วยศรีษะ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า สีสิโก ผู้นำไปด้วยศรีษะอำเสน วหตีติ อำสิโก. ชนใด ย่อมนำไปด้วยบ่า เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า อำสิโก ผู้นำไปด้วยบ่าขนฺเธน วหตีติ ขนฺธิโก. ชนใด ย่อมนำไปด้วยคอ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า ขนฺธิโก ผู้นำไปด้วยคอหตฺเถน วหตีติ หตฺถิโก. ชนใด ย่อมนำไปด้วยมือ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า หตฺถิโก ผู้นำไปด้วยมือองฺคุลิยา วหตีติ องฺคุลิโก. ชนใดย่อมนำไปด้วยนิ้วมือ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อ องฺคุลิโก ผู้นำไปด้วยนิ้วมือด้วยบทว่า วา อันมีวิกัปปนะเป็นอรรถ มีการลง ณิก ปัจจัย ในบทแม้เหล่าอื่นได้ ดั่งตัวอย่าง... ราชคเห วสตีติ ราชคหิโก. ผู้ใด ย่อมอยู่ในเมืองราชคฤห์ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อราชคหิโก ผู้อยู่ในเมืองราชคฤห์ราชคเห ชาโต วา ราชคหิโก. อีกนัยหนึ่งผู้เกิดแล้วในเมืองราชคฤห์ ชื่อราชคหิโก ผู้เกิดแล้วในเมืองราชคฤห์มคเธ วสตีติ มาคธิโก. ชนใด ย่อมอยู่ในแคว้นมคธ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า มาคธิโก ผู้อยู่ในแคว้นมคธมคเธ ชาโต มาคธิโก วา. อีกอย่างหนึ่ง ชนเกิดแล้ว ในแคว้นมคธ ชื่อว่า มาคธิโก ผู้เกิดในแคว้นมคธ สาวตฺถิยำ วสตีติ สาวตฺถิโก.ชนใด ย่อมอยู่ในเมืองสาวัตถี เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อ สาวัตถิโก ผู้อยู่ในเมืองสาวัตถี.สาวตฺถิยำ ชาโต วา สาวตฺถิโก. อีกอย่างหนึ่ง ชน เกิดแล้ว ในเมืองสาวัตถี เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า สาวัตถิโก ผู้เกิดในเมืองสาวัตถี.กปิลวฺตฺถุสฺมึ วสตีติ กาปิลวตฺถิโก.ชนใด ย่อมอยู่ในเมืองกบิลพัสดุ์ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า กาปิลวัตถิโก ผู้อยู่ในเมืองกบิลพัสดุ์.กปิลวตฺถุสฺมึ ชาโต วา กาปิลวตฺถิโก. อีกอย่างหนึ่ง ชนเกิดแล้ว ในเมืองกบิลพัสดุ์ ชื่อว่า กาปิลวัตถิโก ผู้เกิดในเมืองกบิลพัสดุ์.ปาฏลิปุตฺเต วสตีติ ปาฏลิปุตฺติโก. ชนใด ย่อมอยู่ใน ปาฏลีบุตร เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า ปาฏลิปุตฺติโก ผู้อยู่ในเมืองปาฏลีบุตร,ปาฏลิปุตฺเต ชาโต วา ปาฏลิปุตฺติโก. อีกอย่างหนึ่ง ชน เกิด

แล้ว ในเมืองปาฏลีบุตร ชื่อว่า ปาฏลิปุตติโก ผู้เกิดในเมืองปาฏลีบุตร. เชตุฏฺตรนคเร วสตีติ เชตุฏฺตรนคริโก. ชนใด ย่อมอยู่ในเมืองเชตุดร เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า เชตุฏฺตรนคริโก ผู้อยู่ในเมืองเชตุดรเชตุฏฺตรนคเร ชาโต วา เชตุฏฺตรนคริโก. อีกอย่างหนึ่ง ชน เกิดแล้ว ในเมืองเชตุดร ชื่อว่า เชตุตตรนคริโก ผู้เกิดในเมืองเชตุดร.อินฺทปตฺเต วสตีติ อินฺทปตฺติโก. ชนใด ย่อมอยู่ในเมืองอินทปัตต์ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า อินฺทปตฺติโก ผู้อยู่ในเมืองอินทปัตต์,อินฺทปตฺเต ชาโต วา อินฺทปตฺติโก. อีกอย่างหนึ่ง ชน เกิดแล้ว ในเมืองอินทปัตต์ ชื่อว่า อินทปัตติโก ผู้เกิดในเมืองอินทปัตต์. **(๒) ตมธิเตเตน กตาทิ สนฺนิธานนิโยคสิปฺปภณฺฑชีวิกตฺเถสุ จ.** (๒) วินยมธิเตติ เวนยิโก. ภิกษุใด ย่อมเรียน ซึ่งพระวินัย เหตุนั้น ภิกษุนั้น ชื่อว่า เวนยิโก ผู้เรียนพระวินัย = วินยมธิเต วา. อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุย่อมเรียน ซึ่งพระวินัย.สุตฺตนฺตมธิเตติ สุตฺตนฺติโก. ภิกษุใด ย่อมเรียน พระสูตร เหตุนั้น ภิกษุนั้น ชื่อสุตฺตนฺตนิโก ผู้เรียนพระสูตร,อภิธมฺมมธิเตติ อาภิธมฺมิโก.ภิกษุใด ย่อมเรียน ซึ่งพระอภิธรรม เหตุนั้น ภิกษุนั้น ชื่อว่า อาภิธมฺมิโก ผู้เรียนพระอภิธรรม,พฺยากรณมธิเตติ เวยฺยากรณิโก. ภิกษุใด ย่อมเรียนซึ่งไวยากรณ์ เหตุนั้น ภิกษุนั้น ชื่อว่า เวยฺยากรณิโก ผู้เรียนไวยากรณ์,กาเยน กตๆ กมฺมๆ = กายิกๆ. กรรม อันขน ทำแล้วด้วยกาย ชื่อว่า กายิกๆ กรรมอันชนทำแล้วด้วยกาย,กาเยน กตๆ กมฺมๆ วา. อีกอย่างหนึ่ง กรรม อันชน ทำแล้ว ด้วยกาย,วจสา กตๆ กมฺมๆ = วาจสิกๆ. กรรม อันขน ทำแล้วด้วยวาจา ชื่อว่า วาจสิกๆ กรรมอันชนทำแล้วด้วยวาจา,วจสา กตๆ กมฺมๆ วา. อีกอย่างหนึ่ง กรรม อันชน ทำแล้ว ด้วยวาจา,มนสา กตๆ กมฺมๆ = มานสิกๆ. กรรม อันชน ทำแล้วด้วยใจ ชื่อว่า มานสิกๆ กรรมอันชนทำแล้วด้วยใจ,มนสา กตๆ กมฺมๆ วา. อีกอย่างหนึ่ง กรรม อันชนทำแล้ว ด้วยใจ,สรีเร สนฺนิธานา เวทนา = สารีริกา. เวทนา อันอาศัยอยู่ ในร่างกาย ชื่อว่า สารีริกา,สรีเร สนฺนิธานา เวทนา วา. อีกอย่างหนึ่ง เวทนา ที่อาศัยอยู่ ในร่างกาย,มนสิ สนฺนิธานา เวทนา = มานสิกา. เวทนา อันอาศัยอยู่ในใจ ชื่อว่า มานสิกา เวทนาอันอาศัยอยู่ในใจ,มนสิ สนฺนิธานา เวทนา วา. อีกอย่างหนึ่ง เวทนา ที่อาศัยอยู่ ในใจ,ทฺวาเร นิยุตฺโต = โทวาริโก. ชน ประกอบแล้วในประตู ชื่อว่า โทวาริโก ชนผู้ประกอบในประตู,ทฺวาเร นิยุตฺโต วา. อีกอย่างหนึ่ง ชน ประกอบแล้ว ในประตู,ภณฺฑาคาเร นิยุตฺโต = ภณฺฑาคาริโก. ชน ประกอบแล้ว ในเรือนคลัง ชื่อว่า ภณฺฑาคาริโก ชน ประกอบแล้ว ในเรือนคลัง,ภณฺฑาคาเร นิยุตฺโต วา. อีกอย่างหนึ่ง ชนประกอบแล้ว ในเรือนคลัง ,นคเร นิยุตฺโต = นาครโก. ชน ประกอบแล้ว ในเมือง ชื่อว่า นาครโก ชน ประกอบแล้วในเมือง, นคเร นิยุตฺโต วา. อีกอย่างหนึ่ง ชน ประกอบแล้ว ในเมือง,นวกมฺเม นิยุตฺโต = นวกมฺมิโก. ชน ประกอบแล้ว ในนวกกรรม ชื่อว่า นวกัมมิโก ชนประกอบแล้ว ในนวกรรม,นวกมฺเม นิยุตฺโต วา. อีกอย่างหนึ่ง ชน ประกอบแล้ว ในนวกรรมวีณา อสฺส สิปฺปนฺติ เวณิโก พิณ เป็นศิลปะ ของชนนั้น เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า เวณิโก.วีณา อสฺส สิปฺปๆ วา. อีกอย่างหนึ่ง พิณ เป็นศิลปะ ของชนนั้น,ปณโว อสฺส สิปฺปนฺติ = ปณวิโก. บัณเฑาะว์ เป็นศิลปะ ของชนนั้น เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อ ปณวิโก มีบัณเฑาะว์เป็นศิลปะ,ปณโว อสฺส สิปฺปๆ วา. อีกอย่างหนึ่ง บัณเฑาะ เป็นศิลปะ ของชนนั้น,มุทิงฺโค อสฺส สิปฺปนฺติ = โมทิงฺคิโก. ตะโพน เป็นศิลปะ ของชนนั้น เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า โมทิงฺคิโก ผู้มีตะโพนเป็นศิลปะ,มุทิงฺโค อสฺส สิปฺปๆ วา. อีกอย่าง ตะโพน เป็นโพนศิลปะ ของชนนั้น,วีโส อสฺส สิปฺปนฺติ = วีสิโก. ปี่ เป็นศิลปะของชนนั้น เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า วีสิโก มีปี่เป็นศิลปะ,วีโส อสฺส สิปฺปๆ วา. อีกอย่างหนึ่ง ปี่เป็นศิลปะ ของชนนั้น,คนฺโธ อสฺส ภณฺฑนฺติ=คนฺธิโก. กลิ่นหอม เป็นทรัพย์ ของชนนั้น เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อ คนฺธิโก มีกลิ่นหอมเป็นทรัพย์ คนฺโธ อสฺส ภณฺฑๆ วา อีกอย่าง

หนึ่ง กลิ่นหอม เป็นทรัพย์ ของชนนั้น.เตลํ อสฺส ภณฺฑนฺติ = เตลิโก น้ำมัน เป็นทรัพย์ ของชนนั้น เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า เตลิโก ผู้มีน้ำมันเป็นทรัพย์.เตลํ อสฺส ภณฺฑํ วา อีกอย่าวหนึ่ง น้ำมัน เป็นทรัพย์ ของชนนั้น.คุฬ อสฺส ภณฺฑนฺติ=โคฬิโก.น้ำอ้อย เป็นทรัพย์ ของชนนั้น เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อโคฬิโก ผู้มีน้ำอ้อยเป็นทรัพย์.คุฬ อสฺส ภณฺฑ วา. อีกอย่างหนึ่ง น้ำอ้อย เป็นทรัพย์ ของชนนั้น,อุรพฺภ หนฺตฺวา ชีวตีติ = โอรพฺภิโก. ชนใด ฆ่าแล้ว ซึ่งเนื้อทราย ย่อมเป็นอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า โอรพฺภิโก ผู้ฆ่าซึ่งเนื้อทรายเป็นอยู่,อุรพฺภ หนฺตฺวา ชีวติ วา. อีกอย่างหนึ่ง ชน ฆ่า ซึ่งเนื้อทราย ย่อมเป็นอยู่,มค หนฺตฺวา ชีวตีติ = มาควิโก.ชนใด ฆ่าแล้ว ซึ่งเนื้อ ย่อมเป็นอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า มาควิโก ผู้ฆ่าซึ่งเนื้อเป็นอยู่,มค หนฺตฺวา ชีวติ วา. อีกอย่างหนึ่ง ชน ฆ่าแล้ว ซึ่งเนื้อเป็นอยู่,สูกร หนฺตฺวา ชีวตีติ = สูกริโก.ชนใด ฆ่าซึ่งสุกร ย่อมเป็นอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อ สูกริโก ผู้ฆ่าซึ่งสุกรเป็นอยู่ ,สูกร หนฺตฺวา ชีวิติ วา. อีกอย่างหนึ่ง ชน ฆ่าแล้ว ซึ่งสุกร เลี้ยงชีวิต, สกุณ หนฺตฺวา ชีวตีติ = สากุณิโก. ชนใด ฆ่าแล้ว ซึ่งนก ย่อมเป็นอยู่ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า สากุณิโก ผู้ฆ่าซึ่งนกเป็นอยู่ ,สกุณ หนฺตฺวา ชีวติ วา. อีกอย่างหนึ่ง ชน ฆ่าแล้ว ซึ่งนก เลี้ยงชีวิต,ด้วยการถือเอา าทิ ศัพท์ ลง ณิก ปัจจัย แม้ในอรรถเหล่าอื่นได้.อนึ่ง ลง ณิก ปัจจัย ในอรรถมี วิท เป็นต้น ในอรรถ คือ หต คนฺธ อาวุธ อาพาธ ท. อุ.ชาเลน หโต = ชาลิโก. ชน ฆ่า ซึ่งปลาทั้งหลาย ด้วยตาข่าย ชน นั้น ชื่อว่า ชาลิโก ผู้ฆ่าปลาด้วยตาข่าย,ชาเลน หโต วา. อีกอย่างหนึ่ง ชน ฆ่าปลา ด้วยตาข่าย ,จาโป อสฺส อาวุโธ = จาปิโก. แล่งปืน เป็นอาวุธ ของชนนั้น ชนนั้น ชื่อว่า จาปิโก มีแล่งปืนเป็น อาวุธ จาโป อสฺส อาวุโธ วา. อีกอย่างหนึ่ง แล่งปืนเป็นอาวุธ ของชนนั้น.โตมโร อสฺส อาวุโธ=โตมริโก.หอกซัด เป็นอาวุธ ของชนนั้น ชนนั้น ชื่อว่า โตมริโก มีหอกซัดเป็นอาวุธโตมโร อสฺส อาวุโธ วา. อีกอย่างหนึ่ง หอกซัดเป็นอาวุธ ของชนนั้น.มุคฺคโร อสฺส อาวุโธ = โมคฺคริโก.ไม้ค้อน เป็นอาวุธ ของชนนั้น ชนนั้น ชื่อ โมคคริโก มีไม้ค้อนเป็นอาวุธมุคฺคโร อสฺส อาวุโธ วา. อีกอย่างหนึ่ง ไม้ค้อน เป็นอาวุธ ของชนนั้นมุสโล อสฺส อาวุโธ = โมสลิโก. สาก เป็นอาวุธ ของชนนั้น ชนนั้น ชื่อว่า โมสลิโก มีสากเป็นอาวุธมุสโล อสฺส อาวุโธ วา. อีกอย่างหนึ่ง สาก เป็นอาวุธ ของชนนั้น.วาโต อสฺส อาพาโธ = วาติโก. ลม เป็นอาพาธ ของภิกษุนั้น ภิกษุนั้น ชื่อว่า วาติโก มีลมเป็นอาพาธวาโต อสฺส อาพาโธ วา. อีกอย่งหนึ่ง ลม เป็นอาพาธแห่งภิกษุนั้น เสโมห อสฺส อาพาโธ=เสมฺหิโก. เสลด เป็นอาพาธ ของภิกษุนั้น ภิกษุนั้น ชื่อว่า เสมฺหิโก มีเสลดเป็นอาพาธเสมฺโห อสฺส อาพาโธ วา. อีกอย่างหนึ่ง เสลด เป็นอาพาธ ของภิกษุนั้น ปิตฺตํ อสฺส อาพาโธ = ปิตฺติโก. ดี เป็นอาพาธ ของภิกษุนั้น ภิกษุนั้น ชื่อว่า ปิตฺติโก มีดีเป็นอาพาธปิตฺตํ อสฺส อาพาโธ วา. อีกอย่างหนึ่ง ดี เป็นอาพาธ ของภิกษุนั้น พุทฺเธ ปสนฺโน = พุทฺธิโก. ชน เลื่อมใสแล้ว ในพระพุทธเจ้า ชื่อว่า พุทฺธิโก ผู้เลื่อมใสในพระพุทธเจ้าธมฺเม ปสนฺโน = ธมฺมิโก.ชน เลื่อมใสแล้ว ในพระธรรม ชื่อว่า ธมฺมิโก ผู้เลื่อมใสในพระธรรมสงฺเฆ ปสนฺโน = สงฺฆิโก.ชน เลื่อมใสแล้ว ในพระสงฆ์ ชื่อว่า สงฺฆิโก ผู้เลื่อมใสในสงฆ์พุทฺธสฺส สนฺตโก = พุทฺธิโก. ปัจจัยนี้เป็นของแห่งพระพุทธเจ้า ชื่อว่า พุทฺธิโก เป็นของแห่งพระพุทธเจ้าธมฺมสฺส สนฺตโก = ธมฺมิโก. ปัจจัยนี้เป็นของแห่งพระธรรม ชื่อว่า ธมฺมิโก เป็นของแห่งพระธรรมสงฺฆสฺส สนฺตโก = สงฺฆิโก. ปัจจัยนี้เป็นของแห่งสงฆ์ ชื่อว่า สงฺฆิโก เป็นของแห่งพระสงฆ์วตฺเถน กีตํ ภณฺฑํ = วตฺถิกํ. ภัณฑะ ที่เขาซื้อแล้ว ด้วยผ้า ชื่อว่า วตฺถิกํ ที่เขาซื้อแล้วด้วยผ้า.กุมฺเภน กีตํ ภณฺฑํ = กุมฺภิกํ. ภัณฑะ ที่เขาซื้อแล้ว ด้วยหม้อ ชื่อว่า กุมภิกํ ที่เขาซื้อแล้วด้วยหม้อ.ถาเลน กีตํ ภณฺฑํ = ถาลิกํ. ภัณฑะ ที่เขาซื้อแล้ว ด้วยถาด ชื่อว่า ถาลิกํ ที่เขาซื้อแล้วด้วย

ถาด.กิงฺกเณน กีตํ ภณฺฑํ = กิงกณิกำ.ภัณฑะ ที่เขาซื้อแล้ว ด้วยกระพรวน ชื่อ กิงกณิกำ ที่เขาซื้อแล้วด้วยกระพรวน.สุวณฺเณน กีตํ ภณฺฑำ = สุวณฺณิกำ.ภัณฑะ ที่เขาซื้อแล้ว ด้วยทองคำ ชื่อว่า สุวณฺณิกำ ที่เขาซื้อแล้วด้วยทองคำ.กุมฺโภ อสฺส ปริมาณำ = กุมภิกำ. หม้อ เป็นประมาณ แห่งวัตถุนั้น ชื่อว่า กุมภิกำ มีหม้อเป็นประมาณ.กุมฺภสฺส ราสิ กุมฺภิโก. กองแห่งหม้อ ชื่อว่ากองแห่งหม้อ.กุมฺภำ อรหตีติ กุมฺภิโก. แก้วมณี ย่อมควร ซึ่งทรัพย์ กุมภะหนึ่ง เหตุนั้น แก้วมณีนั้น ชื่อว่า ภุมฺภิโก ควรแก่ทรัพย์กุมภหนึ่ง.อกฺเขน ทิพฺพตีติ อกฺขิโก. ชนใด ย่อมเล่น ด้วยสกา เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า อกฺขิโก ผู้เล่นด้วยสกา.สลากาย ทิพฺพตีติ สาลากิโก.ชนใด ย่อมเล่น ด้วยสลาก เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า สาลากิโก ผู้เล่นด้วยสลาก.ตินฺทุเกน ทิพฺพตีติ ตินฺทุกิโก.ชนใด ย่อมเล่น ด้วยผลพลับ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อ ตินฺทุกิโก ผู้เล่นด้วยลูกพลับ.นเฬน ทิพฺพตีติ นาฬิโก. ชนใด ย่อมเล่น ด้วยไม้อ้อ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า นาฬิโก ผู้เล่นด้วยไม้อ้อ.อมฺพผเลน ทิพฺพตีติ อมฺพผลิโก. ชนใด ย่อมเล่น ด้วยผลมะม่วง เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า อมฺพผลิโก ผู้เล่นด้วยผลแห่งมะม่วง.กปิฏฺฐผเลน ทิพฺพตีติ กปิฏฺฐผลิโก. ชนใด ย่อมเล่น ด้วยผลมะขวิด เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า กปิฏฺโก ผู้เล่นด้วยผลมะพร้าว.นาฬิเกเรน ทิพฺพตีติ นาฬิเกริโก. ชนใด ย่อมเล่น ด้วยผลมะพร้าว เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า นาลิเกริโก ผู้เล่นด้วยผลมะพร้าว.โลเก วิทิโต โลกิโก. พระตถาคต ทรงรู้แจ้ง ซึ่งโลกทั้งหลาย ชื่อว่า โลกิโก ผู้รู้แจ้งโลก.โลกาย สำวตฺตตีติ โลกิโก. พระธรรมใด ย่อมเป็นไป เพื่อโลก เหตุนั้น พระธรรมนั้น ชื่อว่า โลกิโก พระธรรมเป็นไปเพื่อโลก. นักศึกษา พึงทราบวิเคราะห์ มีอาทิอย่างนี้ ดังว่ามานี้ แล.

ราคาทิตัทธิต (๑) ณ ราคา เตน รตฺตำ ตสฺเสทมณฺฑูตฺเถสุ จ. (๑) อ. ณ ปัจจัย ย่อมลงในเบื้องหลัง แต่ ราค ศัพท์ ด้วยในอรรถนี้ คือ เตน รตฺตำ ด้วย ในอรรถอื่น คือ ตสฺส อิทำ ท. ด้วย. ลง ณ ปัจจัย เบื้องหลัง ราค ศัพท์ ในอรรถนี้ คือ เตน รตฺตำ และ ในอรรถอื่น คือ ตสฺส อิทำ ท. ได้บ้าง ดังตัวอย่างกสาเวน รตฺตำ วตฺถำ กาสาวำ. ผ้า อันชน ย้อมแล้ว ด้วยรดฝาด ชื่อว่า กาสาวำ ผ้าอันชนย้อมด้วยน้ำฝาด กสาเวน รตฺตำ วตฺถำ วา. อีกอย่างหนึ่ง ผ้า อันชน ย้อมแล้ว ด้วยรดฝาด กุสุมฺเภน รตฺตำ วตฺถำ โกสุมฺภำ. ผ้า อันชน ย้อมแล้ว ด้วยดอกคำ ชื่อว่า โกสุมฺภำ ผ้าอันชนย้อมด้วยดอกคำกุสุมฺเภน รตฺตำ วตฺถำ วา. อีกอย่างหนึ่ง ผ้า อันชน ย้อมแล้ว ด้วยดอกคำ หลิทฺเทน รตฺตำ วตฺถำ หาลิทฺทำ. ผ้า อันชน ย้อมแล้ว ด้วยขมิ่น ชื่อว่า หาลิทฺทำ ผ้าอันชนย้อมด้วยขมิ้นหลิทฺเทน รตฺตำ วตฺถำ วา. อีกอย่างหนึ่ง ผ้า อันชน ย้อมแล้ว ด้วยขมิ้นปตฺตงฺเคน รตฺตำ วตฺถำ ปตฺตงฺคำ ผ้า อันชน ย้อมแล้ว ด้วยคราม ชื่อว่า ปตฺตงฺคำ ผ้าอันชนย้อมด้วยครามปตฺตงฺเคน รตฺตำ วตฺถำ วา. อีกอย่างหนึ่ง ผ้า อันชน ย้อมแล้ว ด้วยคราม มณฺเชฏฺเฐน รตฺตำ วตฺถำ มณฺเชฏฺฐำ ผ้า อันชน ย้อมแล้ว ด้วยหงษ์สบาท ชื่อว่า มณฺเชฏฺฐำ ผ้าอันชนย้อมแล้วด้วยหงสบาทมณฺเชฏฺเฐน รตฺตำ วตฺถำ วา. อีกอย่างหนึ่ง ผ้า อันชน ย้อมแล้ว ด้วยหงษ์สบาทกุงฺกุเมน รตฺตำ วตฺถำ กุงฺกุมำ. ผ้า อันชนย้อมแล้วด้วยจันทร์แดง ชื่อว่า กุงฺกุมำ ผ้าอันชนย้อมด้วยจันทร์แดงกุงฺกุเมน รตฺตำ วตฺถำ วา. อีกอย่างหนึ่ง ผ้า อันชน ย้อมแล้ว ด้วยจันทร์แดงนีเลน รตฺตำ วตฺถำ นีลำ. ผ้า อันชน ย้อมแล้ว ด้วยสีเขียว ชื่อว่า นีลำ ผ้าอันชนย้อมแล้วด้วยสีเขียวนีเลน รตฺตำ วตฺถำ วา.ผ้า อีกอย่างหนึ่ง ผ้า อันชน ย้อมแล้ว ด้วยสีเขียวปีเตน รตฺตำ วตฺถำ ปีตำ. ผ้า อันชน ย้อมแล้ว ด้วยสีเหลือง ชื่อว่า ปีตำ ผ้าอันชนย้อมแล้วด้วยเหลืองปีเตน รตฺตำ วตฺถำ วา.อีกอย่างหนึ่ง ผ้า อันชน ย้อมแล้ว ด้วยสีเหลืองสูกรสฺส อิทำ มำสำ โสกรำ. นี้ เป็นเนื้อของสุกร ชื่อว่าโสกรำสูกรสฺส อิทำ มำสำ วา. อีกอย่างหนึ่ง นี้ เป็นเนื้อของสุกรมหิสสฺส อิทำ มำสำ มาหิสำ. อีกอย่างหนึ่ง นี้ เป็นเนื้อของกระเบือมหิสสฺส อิทำ มำสำ วา. อีกอย่างหนึ่ง นี้ เป็นเนื้อ

ของกระเบืออุทุมฺพรสฺส อวิทูเร ภวำ วิมานำ โอทุมฺพรำ วิมาน มีอยู่ ในที่อันไม่ไกล แห่งต้นมะเดื่อ ชื่อว่า โอทุมพรำ วิมานมีอยู่ไม่ไกล แห่งต้นมะเดื่อวิทิสาย อวิทูเร ภโว คาโม เวทิโส.บ้าน มีอยู่ ในที่ไม่ไกล แห่งทิศเฉียง ชื่อเวทิโสบ้านอยู่ไม่ไกลแห่งทิศเฉียงมถูราย ชาโต มาถูโร. ชน เกิดแล้ว ในเมืองมถุรา ชื่อว่า มาถูโร ชนเกิดในเมืองมถุรา.มถูราย อาคโต มาถูโร. ชนมาแล้ว จากเมืองมถุรา ชื่อว่า มาถุโร ชนมาแล้วจากเมืองมถุรา.กตฺติกาย นิยุตฺโต มาโส กิตฺติโก. เดือน ประกอบด้วยกัตติกฤกษ์ ชื่อว่า กตฺติโก เดือนประกอบด้วยกัตติกฤกษ์มคริเสน นิยุตฺโต มาโส มาคสิโร.เดือน ประกอบด้วยมคสิรฤกษ์ ชื่อ มาคสิโร เดือนประกอบด้วยมคสิรฤกษ์ ผุสฺเสน นิยุตฺโต มาโส ผุสฺโส.ดือน ประกอบด้วยผุสสฤกษ์ ชื่อว่า ผุสโส เดือนประกอบด้วยผุสสฤกษ์มฆาย นิยุตฺโต มาโส มาโฆ. ดือน ประกอบด้วยมฆฤกษ์ ชื่อว่า มาโฆ เดือนประกอบด้วยมาฆฤกษ์ผคฺคุณิยา นิยุตฺโต มาโส ผคฺคุโณ.ดือน ประกอบด้วยผัคคุณฤกษ์ ชื่อว่า ผคฺคุโณ เดือนประกอบด้วยผัคคุณฤกษ์จิตฺตาย นิยุตฺโต มาโส จิตฺโต.ดือน ประกอบด้วยจิตตฤกษ์ ชื่อว่า จิตฺโต เดือนประกอบด้วยจิตตฤกษ์การพฤธิ์ในประโยค มีนีล และ ปีต เป็นต้น ย่อมไม่มี ในเพราะปัจจัยที่มี ณ อักษร การอาเทส ป อักษร เป็น ผ อักษร แห่ง ปุสฺส ศัพท์ ย่อมมี. บัณฑิต พึงกล่าว ซึ่ง สิรส ศัพท์ ว่า สิร เช่นนี้.สิกฺขานำ สมูโห สิกฺโข. ประชุมแห่งสิกขาทั้งหลาย ชื่อว่า สิกโข ประชุมแห่งสิขาภิกฺขานำ สมูโห ภิกฺโข. ประชุมแห่งภิกษาทั้งหลาย ชื่อว่า ภิกฺโข ประชุมแห่งภิกขากโปตานำ สมูโห กาโปโต. ประชุมแห่งนกพิราบทั้งหลาย ชื่อว่า กาโปโต ประชุมแห่งนกพิราบมยูรานำ สมูโห มายูโร. ประชุมแห่งนกยูงทั้งหลาย ชื่อว่า มายุโร ประชุมแห่งนกยูงโกญฺจานำ สมูโห โกญฺโจ.ประชุมแห่งนกกระเรียนทั้งหลาย ชื่อว่า โกญฺโจ ประชุมแห่งนกกะเรียนโกกิลานำ สมูโห โกกิโล ประชุมแห่งนกดุเหว่าทั้งหลาย ชื่อว่า โกกิโล ประชุมแห่งนกดุเหว่าพุทฺโธ อสฺส เทวตาติ พุทฺโธ. พระพุทธเจ้า เป็นเทวดา ของชนนั้น เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า พุทโธ มีพระพุทธเจ้าเป็นเทวดา.ภทฺโท อสฺส เทวตาติ ภทฺโท. พระเจ้า เป็นเทวดา ของชนนั้น เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อ ภทโท มีพระเจ้าเป็นเทวดา.มาโร อสฺส เทวตาติ มาโร. มารเป็นเทวดา ของชนนั้น เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า มาโร มีมารเป็นเทวดา.มหินฺโท อสฺส เทวตาติ มหินฺโท. พระอินทร์เป็นเทวดา ของชนนั้น เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า มหินโท มีพระอินทร์เป็นเทวดา.เวสฺสวณฺโณ อสฺส เทวตาติ เวสฺสวณฺโณ.ท้าวเวสสวรรณเป็นเทวดา ของชนนั้น เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า เวสฺสวณฺโณ มีท้าวเวสสวรรณเป็นเทวดา.ยโม อสฺส เทวตาติ ยโม.พระยายมเป็นเทวดา ของชนนั้น เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อ ยโม มีพระยายมเจ้าเป็นเทวดา.สิโว อสฺส เทวตาติ เสโว.พระศิวะ เป็นเทวดา ของชนนั้น เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า เสโว มีพระศิวะเป็นเทวดา.โสโม อสฺส เทวตาติ โสโม. พระจันทร์เป็นเทวดา ของชนนั้น เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า โสโม มีพระจันทร์เป็นเทวดา.นารายโน อสฺส เทวตาติ นารายโณ. พระนารายณ์ เป็นเทวดา ของชนนั้น เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า นารายโณ มีพระนารายณ์เป็นเทวดา.สำวจฺฉรำ อเวจฺจ อธิเต สำวจฺฉโร. ชนใด พิจารณาแล้ว ย่อมศึกษา ซึ่งปี ชนนั้น ชื่อว่า สำวจฺฉโร ผู้พิจารณาศึกษาปี. มุหุตฺตำ อเวจฺจ อธิเต โมหุตฺโต. ชนใด พิจารณาแล้ว ย่อมศึกษา ซึ่งยาม ชนนั้น ชื่อว่า โมหุตโต ผู้พิจารณาศึกษายาม. นิมิตฺตำ อเวจฺจ อธิเต เนมิตฺโต.ชนใด พิจารณาแล้ว ย่อมศึกษา ซึ่งนิมิต ชนนั้น ชื่อว่า เนมิตฺโต ผู้พิจารณาศึกษานิมิต.องฺควิชฺชำ อเวจฺจ อธิเต องฺควิชฺโช.ชนใด พิจารณาแล้ว ย่อมศึกษาวิชาดู ซึ่งอวัยวะ ชนนั้น ชื่อว่า องฺควิชฺโช ผู้พิจารณาศึกษาวิชาดูอวัยวะ.พฺยาหรณำ อเวจฺจ อธิเต เวยฺยากรโณ.ชนใด พิจารณาแล้ว ศึกษาอยู่ ซึ่งไวยากรณ์ ชนนั้น ชื่อว่าเวยฺยากรโณ ผู้พิจารณาศึกษาไวยากรณ์.

ฉนฺทสำ อเวจฺจ อธิเต ฉนฺทโส. ชนใด พิจารณาแล้ว ย่อมศึกษา ซึ่งฉันทศาสตร์ ชนนั้น ชื่อว่า ฉนฺทโส ผู้พิจารณาศึกษาฉันทศาสตร์.จนฺโทภาสำ อเวจฺจ อธิเต จนฺโทภาโส.ชนใด พิจารณาแล้ว ย่อมศึกษา ซึ่งรัศมีแห่งพระจันทณ์ ชนนั้น ชื่อว่า จนฺโทภาโส ผู้พิจารณาศึกษารัศมีแห่งพระจันทร์.วสาตีนำ วิสโย เทโส วาสาโต. ประเทศ เป็นที่อยู่ แห่งนกกระสาทั้งหลาย ชื่อว่า วาสาโต ประเทศ เป็นที่อยู่แห่งนกกระสา.กุนฺตานำ วิสโย เทโส กุนฺโต. ประเทศ เป็นที่อยู่ แห่งนกกระเรียนทั้งหลาย ชื่อว่า กุนฺโต ประเทศ เป็นที่อยู่แห่งนกกระเรียน.อติสารานำ วิสโย เทโส อาติสาโร. ประเทศ เป็นที่อยู่ แห่งไม้สหัสคุณทั้งหลาย ชื่อว่า อาติสาโร ประเทศ เป็นที่อยู่แห่งไม้สหัสคุณ. อุทุมฺพรา อสฺมึ ปเทเส สนฺติ โอทุมฺพโร. ไม้มะเดื่อทั้งหลาย มีอยู่ ในประเทศนี้ ประเทศนี้ ชื่อว่า โอทุมฺพโร มีไม้มะเดื่อ. สาคเรหิ นิพฺพตฺโต สาคโร. สมุทร เกิดแล้ว ด้วยคลื่นแห่งสาครทั้งหลาย เหตุนั้น สมุทรนั้น ชื่อว่า สาคโร สมุทร เกิดแล้วด้วยคลื่นแห่งสาครสกลำ อสฺส นิวาโส สากโล. เมืองสากล เป็นที่อยู่ของชนนั้น ชนนั้น ชื่อว่า สากโล มีเมืองสากลเป็นที่อยู่ มถูราย อสฺส นิวาโส มาถูโร. ที่อยู่ ของชนนั้น มีอยู่ ในเมืองมถุรา ชนนั้น ชื่อ มาถุโร มีที่อยู่ในเมืองมถุรามถูราย อิสฺสโร มาถูโร. โร. ชนเป็นใหญ่ ในเมืองมถุรา ชื่อว่า มาถุโร เป็นใหญ่ในเมืองมถุรา นักศึกษา พึงประกอบประโยคทั้งหลาย มีอาทิดังกล่าวมานี้

ชาตาทิตัทธิต (๑) ชาตาทีนมิมิยา.(๑) อ. อิม และ อิย ปัจจัย ท. ย่อมลง ในอรรถแห่งบท ท. มี ชาต เป็นต้นลงอิม และ อิย ปัจจัย ในอรรถแห่งบทเป็นต้นอย่างนี้ คือ ชาต ดังตัวอย่างดังต่อไปนี้ปจฺฉา ชาโต ปจฺฉิโม. ชน เกิดแล้ว ในภายหลัง ชื่อว่า ปจฺฉิโม ผู้เกิดแล้วในภายหลังอนฺเต ชาโต อนฺติโม. ชน เกิดแล้ว ในที่สุด ชื่อว่า อนฺติโม ผู้เกิดแล้วในที่สุดมชฺฌิเม ชาโต มชฺฌิโม. ชน เกิดแล้ว ในท่ามกลาง ชื่อว่า มชฺฌิโม ผู้เกิดแล้วในท่ามกลางปุเร ชาโต ปุริโม. ชน เกิดแล้ว ในก่อน ชื่อว่า ปุริโม ผู้เกิดแล้วในก่อนอุปริ ชาโต อุปริโม. ชน เกิดแล้ว ในเบื้องบน ชื่อว่า อุปริโม ผู้เกิดแล้วในเบื้องบนเหฏฺฐา ชาโต เหฏฺฐิโม. ชน เกิดแล้ว ในเบื้องต่ำ ชื่อว่า เหฏฺฐิโม ผู้เกิดแล้วในทิศเบื้องต่ำโคปฺเป ชาโต โคปฺปิโม. โรค เกิดแล้ว ที่ข้อเท้า ชื่อว่า โคปฺปิโม โรคเกิดที่ข้อเท้าโพธิสตฺตชาติยา ชาโต โพธิสตฺตชาติโย. ชน เกิดแล้ว โดยชาติแห่งพระโพธิสัตว์ ชื่อว่า โพธิสตฺตชาติโยผู้เกิดแล้วโดยชาติแห่งพระโพธิสัตว์ หตฺถิชาติยา ชาโต หตฺถิโย. สัตว์ เกิดแล้ว โดยชาติแห่งช้าง ชื่อว่า หตฺถิชาติโย ผู้เกิดแล้วโดยชาติแห่งช้าง อสสชาติยา ชาโต อสฺสชาติโย. สัตว์ เกิดแล้วโดยชาติแห่งม้า ชื่อว่าอสฺสชาติโย ผู้เกิดแล้วโดยชาติแห่งม้า มนุสฺสชาติยา ชาโต มนุสฺสชาติโย. ชน เกิดแล้ว โดยชาติแห่งมนุษย์ ชื่อว่า มนุสสชาติโย ผู้เกิดโดยชาติแห่งมนุษย์ ด้วยการถือเอาอาทิศัพท์ ลง อิม อิย และ อิก ปัจจัย เบื้องหลัง แต่ศัพท์มี นิยุตฺตตฺถ เป็นต้นบ้าง เบื้องหลังศัพท์มี ตทสฺสตฺถ เป็นต้นบ้าง ดั่งตัวอย่างอนฺเต นิยุตฺโต อนฺติโม ชน ประกอบในที่สุด ชื่อว่า อนฺติโม ผู้ประกอบในที่สุดอนฺเต นิยุตฺโต อนฺติโย. ชน ประกอบในที่สุด ชื่อว่า อนฺติโย ผู้ประกอบในที่สุดอนฺเต นิยุตฺโต อนฺติโก. ชน ประกอบในที่สุด ชื่อว่า อนฺติโก ผู้ประกอบในที่สุดปุตฺโต อสฺส อตฺถิ ตสฺมึ วา วิชฺชตีติ ปุตฺติโม... ปุตฺติโย... ปุตฺติโก... บุตร มีอยู่แก่ชนนั้น หรือว่า มีอยู่ในชนนั้น เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า ปุตฺติโม...ปุตฺติโม...ปุตฺติโก ผู้มีบุตรกปฺโป อสฺส อตฺถิ ตสฺมึ วา วิชฺชตีติ กปฺปิโม ...กปฺปิโย...กปฺปิโก...กาลอันควร ของชนนั้น มีอยู่ อีกอย่างหนึ่ง กาลควร มีอยู่ ในชนนั้น เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า กปฺปิโม กปฺปิโย กปฺปิโก ผู้มีกาลอันสมควรด้วยการถือเอา จ ศัพท์ ลง กิย ปัจจัยได้ด้วย ดั่งตัวอย่างชาติปฺปภูติยา นิยุตฺโต ชาติกิโย. ชน ประกอบแล้ว แต่เริ่มแรกแห่งการเกิด ชื่อชาติกิ

โย ผู้ประกอบแต่แรกเกิดอนฺเธ นิยุตฺโต อนฺธกิโย. ชน ประกอบ ในที่มืด ชื่อว่า อนฺธกิโย ผู้ประกอบในที่มืด, ชน ประกอบแล้วในความบอด ชื่อว่า อนฺธกิโย ประกอบแล้วในความบอด - ตา บอดชาติยา อนฺโธ ชจฺจนฺโธ. ชน เป็นผู้บอด โดยชาติ ชื่อว่า ชจฺจนฺโธ ผู้บอดโดยชาติชจฺจนฺเธ นิยุตฺโต ชจฺจนฺธกิโย. ชน ประกอบแล้ว ในบอดโดยชาติ ชื่อว่า ชจฺจนฺธกิโย ผู้ประกอบแล้วในบอดมาแต่กำเนิน

สมุหตัทธิต(๑) สมูหตฺเถ กณณา.(๑) อ. กณ และ ณ ปัจจัย ท. ย่อมลงในอรรถว่าประชุมลงปัจจัยเหล่านี้ คือ กณ ณ ในอรรถว่าประชุม ดังตัวอย่างราชปุตฺตานำ สมูโห ราชปุตฺตโก. ประชุม แห่งราชบุตรทั้งหลาย ชื่อว่า ราชปุตฺตโก ประชุมแห่งราชบุตร ราชปุตฺตโก ลง กณ, ราชปุตฺโต ลง ณ ปัจจัยมนุสฺสานำ สมูโห มานุสฺสโก...มานุสฺโส. ประชุม แห่งมนุษย์ทั้งหลาย ชื่อว่า มานุสฺสโก... มานุสฺโส ประชุมแห่งมนุษย์, มยูรานำ สมูโห มายูรโก...มายูโร. ประชุม แห่งนกยูงทั้งหลาย ชื่อว่า มายูรโก...มายูโร ประชุมแห่งนกยูง มหิสานำ สมูโห มาหิสโก...มาหิโส. ประชุมแห่งกระบือท. ชื่อว่ามาหิสโก...มาหิโส ประชุมแห่งกระเบือ **(๒) คามชนพนฺธุสหายาทีหิ ตา.**(๒) อ. ตาปัจจัย ย่อมลง ในเบื้องหลังแต่ศัพท์ ท. มี คาม ชน พนฺธุ สหายเป็นต้นในอรรถว่าประชุม ดังตัวอย่างลง ตาปัจจัย เบื้องหลังศัพท์ ท. มีอาทิอย่างนี้ คือ คาม ชน พนฺธุ สหาย ในอรรถว่าประชุม ดังตัวอย่างคามานำ สมุโห คามตา. ประชุมแห่งชาวบ้านทั้งหลาย ชื่อว่า คามตา ประชุมแห่งชาวบ้านชนานำ สมุโห ชนตา. ประชุม แห่งชนทั้งหลาย ชื่อว่า ชนตา ประชุมแห่งชนพนฺธูนำ สมุโห พนฺธุตา. ประชุมแห่งพวกพ้องทั้งหลาย ชื่อว่า พนฺธตา ประชุมแห่งชาวบ้านสหายานำ สมุโห ชนตา. ประชุมแห่งชาวบ้านทั้งหลาย ชื่อว่า ชนตา ประชุมแห่งชาวบ้านนครานำ สมุโห นครตา. ประชุม แห่งชาวเมืองทั้งหลาย ชื่อว่า นครตา ประชุมแห่งชาวบ้าน

ฐานตัทธิต(๑) ตทสฺส ฐานมีโย. (๑) อ. อีย ปัจจัย ย่อมลง ในอรรถนี้ คือ ตทสฺส ฐานำ ลง อีย ปัจจัย ในอรรถนี้ คือ ตทสฺส ฐานำ ดังตัวอย่าง.มทนสฺส ฐานำ มทนียำ. น้ำเมา เป็นเหตุ - ที่ตั้ง แห่งความเมา ชื่อว่า มทนียำ เป็นเหตุ - ที่ตั้งแห่งความเมา พนฺธนสฺส ฐานำ พนฺธนียำ รูปแห่งหญิง เป็นเหตุ - ที่ตั้ง แห่งความผูกมัด ชื่อว่า พนฺทนียำ เป็นเหตุ - ที่ตั้งแห่งความผูกมัดมุจจนสฺส ฐานำ มุจฺจนียำ. นิพพาน เป็นเหตุ - ที่ตั้ง แห่งความหลุดพ้น ชื่อว่า มุจฺจนียำ เป็นเหตุ - ที่ตั้งแห่งความหลุดพ้นรชนสฺส ฐานำ รชนียำ. รูปแห่งหญิงเป็นต้น เป็นเหตุ - ที่ตั้ง แห่งความกำหนัด ชื่อว่า รชนียำ เป็นเหตุ - ที่ตั้งแห่งความกำหนัด รมนสฺส ฐานำ รมนียำ. อารมณ์เป็นที่น่ายินดี เป็นเหตุ - ที่ตั้ง แห่งความกำหนัด ชื่อว่า รมนียำ เป็นเหตุ - ที่ตั้งแห่งความกำหนัด ทุสฺสนสฺส ฐานำ ทุสฺสนียำ. อารมณ์อันไม่น่าปรารถนา เป็นเหตุ - ที่ตั้ง แห่งความขัดเคือง ชื่อว่า ทุสฺสนียำ เป็นเหตุ - ที่ตั้งแห่งความเคือง อุปาทานสฺส ฐานำ อุปาทานียำ. ความเห็นผิด เป็นเหตุ - ที่ตั้ง แห่งการยึดมั่น ชื่อว่า อุปาทานียำ เป็นเหตุ – ที่ตั้งแห่งความเมา **(๒) อุปมตฺถายิตตฺตำ.**(๒) อ. ปัจจัย คือ อายิตตฺต ย่อมลงในอรรถแห่ง อุปมาลง อายิตตฺต ปัจจัย ในอรรถแห่ง อุปมา ดังตัวอย่างธุโม วิย ทิสฺสติ อทุ วตฺถุ ตทิทำ ธุมายิตตฺตำ. ที่โนน้ ย่อมปรากฏ ราวกะว่าควัน ที่นี้นั้น ชื่อว่า ธุมายิตตฺตำ ปรากฏดุจว่าควัน ติมิรำ วิย ทิสฺสติ อทุ วตฺถุ ตทิทำ ติมีรายิตตฺตำ.ที่โน้น ย่อมปรากฏ ดุจหมอก ที่นี้นั้น ชื่อว่า ติมิรายิตตฺตำ ปรากฏดุจหมอก **(๓) ตนฺนิสฺสิตตฺเถ โล.**(๓) อ. ล ปัจจัย ย่อมลง ในอรรถ คือ ตนฺนิสฺสิต ในอรรถนี้ ตทสฺส ฐานำ ด้วยลง ล ปัจจัย ในอรรถ คือ ตนฺนิสฺสิต และในอรรถนี้ คือ ตทสฺส ฐานำ ดังตัวอย่างทุฏฺธุ นิสฺสิตำ ทุฏฺธุลฺลำ. กรรม อาศัยแล้ว ซึ่งวัตถุอันชั่ว ชื่อว่า ทุฏฺธุลฺลำ กรรมอาศัยวัตถุ

ชั่วเวทำ นิสฺสิตำ เวทลฺลำ. พระพุทธพจน์ อาศัยแล้ว ซึ่งปัญญา ชื่อว่า เวทลฺลำ พระพุทธพจน์อาศัยปัญญาทุฏฺฐุสฺส ฐานำ ทุฏฺฐุลฺลำ. วัตถุ เป็นเหตุ - ที่ตั้ง แห่งกรรมชั่ว ชื่อว่า ทุฏฺฐุลฺลำ เป็นเหตุ - ที่ตั้งแห่งกรรมชั่ว เวทสฺส ฐานำ เวทลฺลำ. พระพุทธพจน์ เป็นเหตุ - ที่ตั้ง แห่งปัญญา ชื่อว่า เวทลฺลำ พระพุทธพจน์เป็นเหตุ – ที่ตั้งแห่งปัญญา

พหุลทฺธิต.(๑) อาลุ ตพฺพหุเล.(๑) อ. ปัจจัย คือ อาลุ ย่อมลงในอรรถว่า ตัพพหุลลง อาลุ ปัจจัยในอรรถว่า ตัพพหุล ดังตัวอย่าง อภิชฺฌา อสฺส ปกติ อภิชฺฌาลุ. อภิชฌา เป็นปกติของชนนั้น ชนนั้น ชื่อว่า อภิชฌาลุ มีอภิชฌาเป็นปกติอภิชฺฌา อสฺส พหุโล วา อภิชฺฌาลุ. อีกอย่างหนึ่ง อภิชฌา ของชนนั้น มาก ชนนั้น ชื่อว่า อภิชฌาลุ มีอภิชฌามาก สีตำ อสฺส ปกติ สีตาลุ. ความหนาว เป็นปกติ ของประเทศนั้น ประเทศนั้น ชื่อว่า สีตาลุ มีความหนาวเป็นปกติสีตำ อสฺส พหุโล วา สีตาลุ. อีกอย่างหนึ่ง ความหมาว ของประเทศนั้นมาก ประเทศนั้น ชื่อว่าสีตาลุ มีความหนาวมากธโช อสฺส ปกติ ธชาลุ. ธง เป็นปกติ ของประเทศนั้น ประเทศนั้น ชื่อว่า ธชาลุ มีธงเป็นปกติธโช อสฺส พหุโล วา ธชาลุ. อีกอย่างหนึ่ง ธง ของประเทศนั้น มาก ประเทศนั้น ชื่อว่าธชาลุ มีธงมากทยา อสฺส ปกติ ทยาลุ. ความเอ็นดู เป็นปกติ ของชนนั้น ชนนั้น ชื่อว่าทยาลุ มีความเอ็นดู เป็นปกติ ทยา อสฺส พหุโล วา ทยาลุ. ความเอ็นดู ของชนนั้นมาก ชนนั้น ชื่อว่า ทยาลุ มีความเอ็นดูมาก

ภาวตทฺธิต. ณฺยตฺตตา จ.ก็ อ. ปัจจัย ท. คือ ณฺย ตฺต ตา ย่อมลง ในอรรถแห่ง ภาว ลงปัจจัยเหล่านี้ คือ ณฺย ตฺต ตา ในอรรถแห่ง ภาว ดังตัวอย่าง... อลสสฺส ภาโว อาลสยำ. วาม เป็น แห่งชนผู้เกียจคร้าน ชื่อว่า อาลสยำ ความเป็นผู้เกียจคร้านอโรคสฺส ภาโว อาโรคฺยำ.ความเป็นแห่งชนผู้ไม่มีโรค ชื่อว่า อาโรคฺยำ ความเป็นผู้ไม่มีโรค ปำสุกูลิกสฺส ภาโว ปำสุกูลิกตฺตำ. ความเป็นแห่งภิกษุผู้ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ชื่อว่า ปำสุกูลิกตฺตำ ความเป็นแห่งภิกษุ ผู้ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตรอโนทริกสฺส ภาโว อโนทริกตฺตำ. ความเป็น แห่งภิกษุผู้มิได้ประกอบเพื่อท้อง ชื่อว่า โนทริกตฺตำ ความเป็นผู้ไม่ประกอบเพื่อท้อง - ไม่รับประทานเพื่อท้องสงฺคณิการามสฺส ภาโว สงฺคณิการามตา. ความเป็น แห่งชนผู้มีความคลุกคลีเป็นที่มายินดี ชื่อว่า สงฺคณิการามตา ความเป็นผู้มีความคลุกคลีเป็นที่มายินดีนิทฺทารามสฺส ภาโว นิทฺทารามตา. ความเป็น แห่งชนผู้มีความหลับเป็นที่มายินดี ชื่อว่า นินทารามตา ความเป็นแห่งชนผู้มีความหลับเป็นที่มายินดี ชอบนอน ด้วยการลง ตุ ศัพท์ ลง ตตน ปัจจัย ในอรรถแห่ง ภาว ได้ดังตัวอย่าง...ปุถุชฺชนสฺส ภาโว โปถุชฺชนตฺตนำ ความเป็น แห่งปุถุชน ชื่อว่า ปุถุชฺชนตฺตนำ ความเป็นแห่ง ปุถุชนเวทนสฺส ภาโว เททนตฺตนำ. ความเป็น แห่งชนผู้มีเวทนา ชื่อว่า เวทนตฺตนำ ความเป็นแห่งชนผู้มีเวทนา **(๒) ณ วิสมาทีหิ.**(๒) อ. ปัจจัย คือ ณ ย่อมลงในเบื้องหลัง แต่ศัพท์ ท. มี วิสม ศัพท์เป็นต้น ในอรรถแห่ง ภาวลง ณ ปัจจัย เบื้องหลังศัพท์เหล่านี้ มีอาทิอย่างนี้ คือ มี วิสม ศัพท์ ในอรรถแห่ง ภาว ดังตัวอย่างวิสมสฺส ภาโว เวสมำ. ความเป็น แห่งวัตถุอันแปลก ชื่อว่า เวสมำ ความเป็นแห่งวัตถุอันแปลก สุจิมสฺส ภาโว โสจิมำ. ความเป็น แห่งกรรมอันสะอาด ชื่อว่า โสจิมำ ความเป็นแห่งกรรม อันสะอาด **(๓) รมณียาทิโต กณ.**(๓) อ. ปัจจัย คือ กณ ย่อมลง ในเบื้องหลัง แต่ศัพท์มี รมณีย เป็นต้น ในอรรถแห่งภาวลง กณ ปัจจัย เบื้องหลังศัพท์มีอาทิอย่างนี้ คือ รมณีย ในอรรถแห่งภาว ดังตัวอย่างรมณียสฺส ภาโว รามณียกำ. ความเป็น แห่งอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความยินดี ชื่อว่า รามณียกำ ความเป็นแห่งอารมณ์เป็น

ที่ตั้งแห่งความยินดีมนุญญสส ภาโว มานุญญกำ. ความเป็นแห่งชน ผู้มีใจฟู ชื่อว่า มานุญญกำ ความเป็สแห่งชนผู้มีใจฟูอคฺคิโสมสฺส ภาโว อคฺคิโสมกำ. ความเป็นแห่งพราหมณ์ ผู้บูชาซึ่งไฟ ชื่อว่า อคฺคิโสมกำ ความเป็นแห่งพราหมณ์ผู้บูชาไฟ

วิเสสตทฺธิต.(๑) วิเสส ตร ตมิยิสฺสกิยิฏฺฐา.(๑) อ. ปัจจัย ท. คือ ตร ตม อิยิสฺสก อิย อิฏฺฐ ย่อมลงในอรรถวิเศษ.ลงปัจจัยเหล่านี้คือ ตร ตม อิยิสฺสก อิย อิฏฺฐ ในอรรถว่าวิเศษ ดังตัวอย่างอยญฺจ ปาโป อยญฺจ ปาโป สพฺเพ อิเม ปาปา อยมิเมสำ วิเสเสน ปาโปติ ปาปตโร..... ปาปตโม.....ปาปิยิสฺสโก.....ปาปิโย.....ปาปิฏฺโฐ. ชนนี้ เป็นบาปด้วย ชนนี้เป็นบาปด้วย ชนเหล่านี้ ทั้งปวง เป็นบาป ชนนี้ เป็นบาป โดยวิเสส กว่าชนเหล่านี้ เหตุนั้น ชนนี้ จึงชื่อว่า ปาปตโร เป็นบาปกว่า...ชื่อว่าปาปตโม เป็นบาปที่สุด...ชื่อว่าปาปิยิสฺสโก เป็นบาปกว่า...ชื่อว่าปาปิยิสฺสโก เป็นบาปที่สุด ...ชื่อว่าปาปิโย เป็นบาปกว่า...ชื่อว่าปาปิฏฺโฐ เป็นบาปที่สุด.

ตทัสสัตถิตัทธิต(๑) ตทสฺสตฺถีติ วี จ.(๑) อ. ปัจจัย คือ วี ย่อมลง ในอรรถนี้ คือ ตทสฺส อตฺถิลงปัจจัย คือ วี ในอรรถนี้ คือ ตทสฺส อตฺถิ ดังตัวอย่าง เมธา อสฺส อตฺถิ ตสฺมึ วา วิชฺชตีติ เมธาวี. ปัญญา ของชนนั้น มีอยู่ อีกอย่างหนึ่ง ปัญญา มีอยู่ในชน นั้น เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่าผู้มีปัญญามายา อสฺส อตฺถิ ตสฺมึ วา วิชฺชตีติ มายาวี. มายา ของชนนั้น มีอยู่ อีกอย่างหนึ่ง มายา มีอยู่ ในชนนั้น เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่ามีมายาด้วยการถือเอา จ ศัพท์ ให้ลง ส ปัจจัย ในอรรถแห่ง ตทสฺสตฺถิ ด้วย ดั่งตัวอย่างสุเมธา อสฺส อตฺถิ ตสฺมึ วา วิชฺชตีติ สุเมธโส. ปัญญาดี ของชนนั้น มีอยู่ อีกอย่างหนึ่ง ปัญญาดี มีอยู่ในชน นั้น เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่าผู้มีปัญญาดี **(๒) ตปาทิโต สี.** (๒) อ. ปัจจัย คือ สี ย่อมลง ในเบื้องหลัง แต่ศัพท์มี ตป เป็นต้น ในอรรถแห่ง ตทสฺสตฺถิลง สี ปัจจัย เบื้องหลังแต่ศัพท์ มีอาทิอย่างนี้ คือ ตป ในอรรถนี้ คือ ตทสฺส อตฺถิ ดังตัวอย่างตโป อสฺส อตฺถิ ตสฺมึ วา วิชฺชตีติ ตปสี. ตบะ ของชนนั้น มีอยู่ อีกอย่างหนึ่ง ตบะมีอยู่ ในชนนั้น เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า มีตบะเตโช อสฺส อตฺถิ ตสฺมึ วา วิชฺชตีติ เตชสี. เดช ของชนนั้น มีอยู่ อีกอย่างหนึ่ง เดช มีอยู่ ในชนนั้น เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า มีเดชยโส อสฺส อตฺถิ ตสฺมึ วา วิชฺชตีติ ยสสฺสี ยศ ของชนนั้น มีอยู่ อีกอย่างหนึ่ง ยศมีอยู่ ในชนนั้น เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า มียศมโน อสฺส อตฺถิ ตสฺมึ วา วิชฺชตีติ มนสฺสี. ใจ ของชนนั้น มีอยู่ อีกอย่างหนึ่ง ใจมีอยู่ ในชนนั้น เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า มีมนัสสี **(๓) ทณฺฑาทิโต อิกฺ อี.**(๓) อ. ปัจจ ท. คือ อิก อี ย่อมลง ในเบื้องหลัง มี ทณฺฑ เป็นต้นลง อิก และ อี ปัจจัย เบื้องหลังศัพท์มีอาทิอย่างนี้ คือ ทณฺฑ ในอรรถนี้ คือ ตทสฺส อตฺถิ ดังตัวอย่างทณฺโฑ อสฺส อตฺถิ ตสฺมึ วา วิชฺชตีติ ทณฺฑิโก .....ทณฺฑี.อาชญา ของชนนั้น มีอยู่ อีกอย่างหนึ่ง อาชญามีอยู่ ในชนนั้น เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า ผู้มีอาชญา.มาลา อสฺส อตฺถิ ตสฺมึ วา วิชฺชตีติ มาลิโก.....มาลี.ดอกไม้ ของชนนั้น มีอยู่ อีกอย่างหนึ่ง ดอกไม้ มีอยู่ ในชนนั้น เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า ผู้มีดอกไม้ **(๔) มธฺวาทิโต โร.**(๔) อ. ปัจจัย คือ ร ย่อมลง ในเบื้องหลัง แต่ศัพท์มี มธุ เป็นต้นลง ร ปัจจัย เบื้องหลังศัพท์มีอาทิอย่างนี้ คือ มธุ ในอรรถนี้ คือ ตทสฺส อตฺถิ ดังตัวอย่างมธุ อสฺส อตฺถิ ตสฺมึ วา วิชฺชตีติ มธุโร. น้ำผึ้ง ของชนนั้น มีอยู่ อีกอย่างหนึ่ง น้ำผึ้ง มีอยู่ ในชนนั้น เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า มีน้ำผึ้งกุญฺโช อสฺส อตฺถิ ตสฺมึ วา วิชฺชตีติ กุญฺชโร. งวง ของช้างนั้น มีอยู่ อีกอย่างหนึ่ง งวง มีอยู่ ในช้างนั้น เหตุนั้น ช้างนั้น ชื่อว่า มีงวง.มุขำ อสฺส อตฺถิ ตสฺมึ วา วิชฺชตีติ มุขโร. ปาก ของชนนั้น มีอยู่ อีก

อย่างหนึ่ง ปาก มีอยู่ ในชนนั้น เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า ผู้มีปาก – คนปากกล้า, ปากร้าย, ปากจัด. สุสิ อสฺส อตฺถิ ตสฺมึ วา วิชฺชตีติ สุสิโร โพรง ของต้นไม้ มีอยู่ อีกอย่างหนึ่ง โพรง มีอยู่ ในต้นไม้นั้น เหตุนั้น ต้นไม้นั้น ชื่อว่า มีโพรง.สุจิ อสฺส อตฺถิ ตสฺมึ วา วิชฺชตีติ สุจิโร. ความงาม แห่งชนนั้น มีอยู่ อีกอย่างหนึ่ง ความงาม มีอยู่ ในชนนั้น เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า มีความงาม. **(๕) คุณาทิโต วนฺตุ.**(๕) อ. ปัจจัย คือ วนฺตุ ย่อมลง ในเบื้องหลัง แต่ศัพท์มี คุณ เป็นต้นลง วนฺตุ ปัจจัย เบื้องหลังศัพท์มีอาทิอย่างนี้ คือ คุณ ในอรรถนี้ คือ ตทสฺส อตฺถิ ดังตัวอย่างคุโณ อสฺส อตฺถิ ตสฺมึ วา วิชฺชตีติ คุณวา. คุณ ของชนนั้น มีอยู่ อีกอย่างหนึ่ง คุณ มีอยู่ ในชนนั้น เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า ผู้มีคุณ.ยโส อสฺส อตฺถิ ตสฺมึ วา วิชฺชตีติ ยสวา. ยศ แห่งชนนั้น มีอยู่ อีกอย่าง หนึ่ง ยศ มีอยู่ ในชนนั้น เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า มียศ.พลํ อสฺส อตฺถิ ตสฺมึ วา วิชฺชตีติ พลวา. กำลัง ของชนนั้น มีอยู่ อีกอย่างหนึ่ง กำลัง มีอยู่ ในชนนั้น เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า มีกำลัง.ปญฺญ า อสฺส อตฺถิ ตสฺมึ วา วิชฺชตีติ ปญฺญวา. ปัญญา ของชนนั้น มีอยู่ อีกอย่างหนึ่ง ปัญญา มีอยู่ ในชนนั้น เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า มีปัญญา.สีลํ อสฺส อตฺถิ ตสฺมึ วา วิชฺชตีติ สีลวา. ศีล ชนนั้น มีอยู่ อีกอย่างหนึ่ง ศีล มีอยู่ ในชนนั้น เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า มีศีล **(๖) สตฺยาทีหิ มนฺตุ.** (๖) อ. ปัจจัย คือ มนฺตุ ย่อมลง ในเบื้องหลัง แต่ศัพท์มี สติ เป็นต้นลง มนฺตุ ปัจจัย เบื้องหลัง ศัพท์มีอาทิอย่างนี้ คือ สติ ในอรรถนี้ คือ ตทสฺส อตฺถิ ดังตัวอย่างสติ อสฺส อตฺถิ ตสฺมึ วา วิชฺช ตีติ สติมา. สติ ชนนั้น มีอยู่ อีกอย่างหนึ่ง สติ มีอยู่ ในชนนั้น เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า มีสติชุติ อสฺส อตฺถิ ตสฺมึ วา วิชฺชตีติ ชุติมา. รัศมี ของเทพบุตรนั้น มีอยู่ อีกอย่างหนึ่ง รัศมี มีอยู่ ใน เทพบุตรนั้น เหตุนั้น เทพบุตรนั้น ชื่อว่า มีรัศมีสุจิ อสฺส อตฺถิ ตสฺมึ วา วิชฺชตีติ สุจิมา. ความ สะอาด ของชนนั้น มีอยู่ อีกอย่างหนึ่ง ความสะอาด มีอยู่ ในชนนั้น เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า มี ความสะอาดธิติ อสฺส อตฺถิ ตสฺมึ วา วิชฺชตีติ ธิติมา. ปัญญา ของชนนั้น มีอยู่ อีกอย่างหนึ่ง ปัญญา มีอยู่ ในชนนั้น เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่ามีปัญญา มติ อสฺส อตฺถิ ตสฺมึ วา วิชฺชตีติ มติมา. ความรู้ ของชนนั้น มีอยู่ อีกอย่างหนึ่ง ความรู้ มีอยู่ ในชนนั้น เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า ผู้มีความรู้ ยุตฺติ อสฺส อตฺถิ ตสฺมึ วา วิชฺชตีติ ยุตฺติมา. ความยุติธรรม ของชนนั้น มีอยู่ อีกอย่างหนึ่ง ความ ยุติธรรม มีอยู่ ในชนนั้น เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า มีความยุติธรรมมุตฺติ อสฺส อตฺถิ ตสฺมึ วา วิชฺชตี ติ มุตฺติมา. ความหลุดพ้น ของชนนั้น มีอยู่ อีกอย่างหนึ่ง ความหลุดพ้น มีอยู่ ในชนนั้น เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า ผู้มีความหลุดพ้น ภาณุ อสฺส อตฺถิ ตสฺมึ วา วิชฺชตีติ ภาณุมา. รัศมี ของพระจันทร์ นั้น มีอยู่ อีกอย่างหนึ่ง รัศมี มีอยู่ ในพระจันทร์นั้น เหตุนั้น พระจันทร์นั้น ชื่อว่า มีรัศมี. **(๗) สทฺธาทิโต ณ.**(๗) อ. ปัจจัย คือ ณ ย่อมลง ในเบื้องหลัง แต่ศัพท์มี สทฺธา เป็นต้นลง ณ ปัจจัย เบื้องหลังศัพท์มีอาทิอย่างนี้ คือ สทฺธา ในอรรถนี้ คือ ตทสฺส อตฺถิ ดังตัวอย่างสทฺธา อสฺส อตฺถิ ตสฺมึ วา วิชฺชตีติ สทฺโธ. ศรัทธา ของชนนั้น มีอยู่ อีกอย่างหนึ่ง ศรัทธา มีอยู่ ในชนนั้น เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า ผู้มีศรัทธา.ปญฺญา อสฺส อตฺถิ ตสฺมึ วา วิชฺชตีติ ปญฺโญ. ปัญญา ของชน นั้น มีอยู่ อีกอย่างหนึ่ง ปัญญา มีอยู่ ในชนนั้น เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า มีปัญญา.อมจฺฉโร อสฺส อตฺถิ ตสฺมึ วา วิชฺชตีติ อมจฺฉโร. ความไม่ตระหนี่ ของชนนั้น มีอยู่ อีกอย่างหนึ่ง ความ ไม่ ตระหนี่ มีอยู่ ในชนนั้น เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า ไม่มีความตระหนี่. **(๘) อายุสฺสุการาส มนฺตุมฺหิ.** (๘)อ. การอาเทสเป็น อสุ แห่ง อุ อักษร แห่ง อายุ ย่อมมี ในเพราะ มนฺตุ ปัจจัย มีการอาการ อาเทส อุ อักษร แห่ง อายุ ศัพท์เป็นอสฺ ในเพราะ มนฺตุ ปัจจัย ดังตัวอย่างอายุ อสฺส อตฺถิ

ตสฺมึ วา วิชชตีติ อายสฺมา.อายุ ของชนนั้น มีอยู่ อีกอย่างหนึ่ง อายุ มีอยู่ ในชนนั้น เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า ผู้มีอายุ.

ปกติตทฺธิต (๑) ตปฺปกติวจเน มโย. (๑) อ. ปัจจัย คือ มย ย่อมลง ในอรรถ คือ ตัปปกติวจนะลง มย ปัจจัย ในอรรถกล่าวถึง ปกติ ของชนนั้น ดังตัวอย่างสุวณฺเณน ปกตํ สุวณฺณมยํ. ภาชนะ อันชน ทำแล้ว ด้วยทองคำ ชื่อว่า สุวณฺณมยํ ภาชนะ ที่ชนทำแล้วด้วยทองคำ - อันสำเร็จแล้วด้วยทองคำรูปิเยน ปกตํ รูปิยมยํ. ภาชนะ อันชน ทำแล้ว ด้วยรูปิยะ ชื่อว่า รูปิยมยํ ภาชนะ ที่ชนทำแล้วด้วยรูปิยะ - อันสำเร็จแล้วด้วยรูปิยะชตุนา ปกตํ ชตุมยํ. ภาชนะ อันชน ทำแล้ว ด้วยครั้ง ชื่อว่า ชตุมยํ ภาชนะ ที่ชนทำแล้วด้วยครั้ง - อันสำเร็จแล้วด้วยครั้งติปุเกน ปกตํ ติปุกมยํ. ภาชนะ อันชน ทำแล้ว ด้วยดีบุก ชื่อว่า ติปุกมยํ ภาชนะ ที่ชนทำแล้วด้วยดีบุก - อันสำเร็จแล้วด้วยดีบุกอยสา ปกตํ อโยมยํ. ภาชนะ อันชน ทำแล้ว ด้วยเหล็ก ชื่อว่า อโยมยํ ภาชนะ ที่ชนทำแล้วด้วยเหล็ก - อันสำเร็จแล้วด้วยเหล็กมตฺติกาย ปกตํ มตฺติกามยํ. ภาชนะ อันชน ทำแล้ว ด้วยดิน ชื่อว่า มตฺติกามยํ ภาชนะ ที่ชนทำแล้วด้วยดิน - อันสำเร็จแล้วด้วยดินทารุนา ปกตํ ทารุมยํ. ภาชนะ อันชน ทำแล้ว ด้วยไม้ ชื่อว่า ทารุมยํ ภาชนะ ที่ชนทำแล้วด้วยไม้ - อันสำเร็จแล้วด้วยไม้คเวน ปกตํ โคมยํ. ภาชนะ อันชน ทำแล้ว ด้วยโค ชื่อว่า โคมยํ ภาชนะ ที่ชนทำแล้วด้วยโค - อันสำเร็จแล้วด้วยโค

สังขยาปูรณตัทธิต (๑) สงฺขยาปูรเณ โม.(๑) อ. ปัจจัย คือ ม ย่อมลง ในอรรถแห่งปูรณสังขยาลง ม ย่อมลง ในอรรถแห่งปูรณสังขยา ดังตัวอย่างปญฺจนฺนํ ปูรโณ ปญฺจโม. ชน เป็นที่เต็ม แห่งชนท. ๕ ชื่อว่า ปญฺจโม เป็นที่เต็มแห่งชน ๕ - คนที่ ๕สตฺตนฺนํ ปูรโณ สตฺตโม. ชน เป็นที่เต็ม แห่งชนท. ๗ ชื่อว่า สตฺตโม เป็นที่เต็มแห่งชน ๗ - คนที่ ๗ อฏฺฐนฺนํ ปูรโณ อฏฺฐโม. ชน เป็นที่เต็ม แห่งชนท. ๘ ชื่อว่า อฏฺโฐโม เป็นที่เต็มแห่งชน ๘ - คนที่ ๘ นวนฺนํ ปูรโณ นวโม. ชน เป็นที่เต็ม แห่งชนทั้งหลาย ๕ ชื่อว่า ปญฺจโม เป็นที่เต็มแห่งชน ๕ - คนที่ ๕ ทสนฺนํ ปูรโณ ทสโม. ชน เป็นที่เต็ม แห่งชนท. ๑๐ ชื่อว่า ทสโม เป็นที่เต็มแห่งชน ๑๐ - คนที่ ๑๐ **(๒) ส ฉสฺส วา.**(๒) อ. การอาเทสเป็น ส อักษร แห่ง ฉ ศัพท์ ย่อมมี ในเพราะสังขยา โดยวิกัปมีการอาเทส ฉ ศัพท์ เป็น ส อักษร ในเพราะสังขยา ได้บ้าง ดังตัวอย่างฉนฺนํ ปูรโณ สฏฺโฐ ชน เป็นที่เต็ม แห่งชนท. ๖ ชื่อว่า สฏฺโฐ, ฉนฺนํ วา ปูรโณ ฉฏฺโฐ อีกอย่างหนึ่ง ชน เป็นที่เต็ม แห่งชนท. ๖ ชื่อว่า ฉฏฺโฐ. **(๓) เอกาทิโต ทสสฺสี.**(๓) อ. อี ปัจจัย ย่อมลงในที่สุด แห่ง ทส ศัพท์ ที่อยู่เบื้องหลังศัพท์ แต่ศัพท์มี เอก ศัพท์เป็นต้น ในอรรถแห่งปูรณสังขยา โดยวิกัปป์ ลง อี ปัจจัย ในที่สุดแห่ง ทส ศัพท์ ที่อยู่เบื้องหลังมี เอก ศัพท์เป็นต้น ในอรรถแห่งปูรณสังขยา ดังตัวอย่างเอกาทสนฺนํ ปูรณี เอกาทสี. หญิงเป็นที่เต็ม แห่งหญิง ท. ๑๑ ชื่อว่า เอกาทสี หญิงเป็นที่เต็มแห่งหญิงที่ ๑๑ - หญิงคนที่ ๑๑นักศึกษาพึงทำวิเคราะห์ โดยนัยดั่งกล่าวมานี้.ปญฺจทสนฺนํ ปูรโณ ปญฺจทสี. วันเป็นที่เต็ม แห่งดิถี ท. ๑๕ ชื่อว่า ปญฺจทสี วันเป็นที่เต็มแห่งดิถีที่ ๑๕ - ดิถีที่ ๑๕ - ๑๕ ค่ำก็ว่าจตุทฺทสี = จตุทฺทสนฺนํ ปูรโณ จตุทฺทสี. วันเป็นที่เต็ม แห่งดิถี ท. ๑๔ ชื่อว่า จตุทฺทสี วันเป็นที่เต็มแห่งดิถีที่ ๑๔ - ดิถีที่ ๑๔ - ๑๔ ค่ำก็ว่าถามว่า บทว่า ปูรณ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ?ตอบว่า บทว่า ปูรณ มีไว้เพื่อห้ามการลง อี ปัจจัย เป็นประโยชน์ ดั่งตัวอย่างเอโก จ ทส จ = เอกาทส. หนึ่งด้วย สิบด้วย ชื่อว่า เอกาทส สิบเอ็ดปญฺจ จ ทส จ = ปญฺจทส.

ห้าด้วย สิบด้วย ชื่อว่า ปญฺจทส ห้าและสิบ – สิบห้า **(๔) ทเส โส นิจฺจญฺเต.**(๔) อ. การอาเทสเป็น โส แห่ง ฉ ย่อมมี แน่นอน ในเพราะ ทส อยู่เบื้องหลังมีการอาเทส ฉ เป็น โส แน่นอน ในเพราะ ทส อยู่เบื้องหลัง ดังตัวอย่างฉ จ ทส จ = โสฬส. หกด้วย สิบด้วย ชื่อว่า โสฬส หกและสิบ – สิบหก **(๕) อนฺเต นิคฺคหิตญฺจ.**(๕) อ. การมาแห่งนิคคหิต ย่อมมีในที่สุด แห่งสังขยาทั้งหลายเหล่านั้น ลง นิคคหิต อาคมในที่สุด แห่งสังขยาทั้งหลายเหล่านั้น ดังตัวอย่างเอกาทสนฺนำ ปูรณี = เอกาทสึ. ดิถี เป็นที่เต็ม แห่งดิถี ท. ๑๑ ชื่อว่า เอกทสี ดิถีเป็นที่เต็มแห่งดิถีที่ ๑๑ - ดิถีที่ ๑๑ - ๑๑ ค่ำก็ว่า นักศึกษา พึงทำวิเคราะห์ โดยนังดั่งที่กล่าวมานี้.ปญฺจทสนฺนำ ปูรณี = ปญฺจทสึ. ดิถีเป็นที่เต็ม แห่งดิถี ท. ๑๕ ชื่อว่า ปญฺจทสี ดิถีเป็นที่เต็มแห่งดิถีที่ ๑๕ - ดิถีที่ ๑๕ - ๑๕ ค่ำก็ว่า จตุทฺทสนฺนำ ปูรณี = จตุทฺทสึ. ดิถีเป็นที่เต็ม แห่งดิถี ท. ๑๔ ชื่อว่า จตุทฺทสี ดิถีเป็นที่เต็มแห่งดิถีที่ ๑๔ - ดิถีที่ ๑๔ - ๑๔ ค่ำก็ว่า **(๖) ติ จ.**(๖) อ. การมาแห่ง ติ อักษร ย่อมมี ในที่สุด แห่งสังขยาทั้งหลายเหล่านั้นลง ติ อาคม ในที่สุด แห่งสังขยาทั้งหลายเหล่านั้น ดังตัวอย่าง...วีสติ = วีส + ติ = วีสติ ยี่สิบ.ตึสติ. = ตึส + ติ = ตึสติ.**(๗) ฬ ทรานำ.**(๗) อ. การอาเทสเป็น ฬ แห่งสังขยาท. อันมี ท อักษร และ ร อักษร ย่อมมีได้มีการอาเทส ท อักษร และ ร อักษร แห่งสังขยาท. เป็น ฬ ดังตัวอย่าง...โสทส = โสฬส สิบหก อาเทส ท เป็น ฬ.จตฺตารีส = จตฺตาฬีส สี่สิบ = อาเทส ร เป็น ฬ.**(๘) วีสติทเสสุ พา ทฺวิสฺส ตุ.**(๘) ก็ อ. การอาเทสเป็น พา แห่ง ทฺวิ ศัพท์ ย่อมมีได้ ในเพราะ วีสติ และ ทสมีการอาเทส ทฺวิ ศัพท์ เป็น พา ในเพราะศัพท์เหล่านี้ คือ วีสติ และ ทส ดังตัวอย่างพาวีสติ = ทฺวิ + วีสติ, พาวีสติ อินฺทฺริยานิ. อินทรีย์ทั้งหลาย ยี่สิบสอง.พารส = ทฺวิ + ทส, พารส มนุสฺสา. มนุษย์ทั้งหลาย สิบสอง.เพราะ ตุ ศัพท์เป็นนิมิตเหตุ มีการอาเทส ทฺวิศัพท์ เป็น ทุ ทิ และ โท ดั่งตัวอย่าง...ทุรตฺตำ = ทฺวิ รตฺตำ. สองคืน.ทิคุณำ = ทฺวิ คุณำ. คูณด้วย สอง.โทหลินี = ทฺวิ + หลินี, สา โทหลินี. หญิงนั้น ผู้มีฉันทะนี้แห่งหญิงผู้มีใจสอง – หญิงแพ้ท้อง**(๙) เอกาทิโต ทสฺส ร สงฺขฺยาเน.**(๙) อ. การอาเทสเป็น ร แห่ง ท อักษร แห่ง ทส อันอยู่เบื้องหลัง แต่ศัพท์มี เอก เป็นต้น ในเพราะสังขยา โดยวิกัปมี การอาเทส ท แห่ง ทส ศัพท์ อันอยู่เบื้องหลัง แต่ เอก ศัพท์ เป็นต้น เป็น ร ในเพราะสังขยาได้บ้าง ดังตัวอย่างเอการส = เอก + ทส สิบเอ็ด, พารส = ทฺวิ + ทส สิบสอง.ถามว่า บทว่า สงฺขยาเน มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ?ตอบว่า บทว่า สงฺขยาเน มีไว้เพื่อห้ามการอาเทสเป็น ร เป็นประโยชน์ ดั่งตัวอย่างทฺวาทสายตนานิ. อายตนะทั้งหลาย สิบสอง. **(๑๐) อฏฺฐาทิโต จ.**(๑๐) อ. การอาเทสเป็น ร แห่ง ท อักษร แห่ง ทส อันอยู่เบื้องหลัง แต่ศัพท์มี อฏฺฐ เป็นต้น ย่อมมีได้ ในเพราะสังขยา โดยวิกัปมี การอาเทส ท แห่ง ทส ศัพท์อันอยู่เบื้องหลัง แต่ อฏฺฐ ศัพท์ เป็นต้น เป็น ร ในเพราะสังขยาได้บ้าง ดังตัวอย่าง ...อฏฺฐ จ ทส จ อฏฺฐารส. แปดด้วย สิบด้วย ชื่อว่า อฏฺฐารส แปด และ สิบ - สิบแปดถามว่า บทว่า อฏฺฐาทิโต มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ?ตอบว่า บทว่า อฏฺฐาทิโต มีไว้เพื่อห้ามการอาเทส ท เป็น ร เป็นประโยชน์ ดั่งตัวอย่าง...ปญฺจ จ ทส จ ปญฺจทส. ห้าด้วย สิบด้วย ชื่อว่า ปญฺจทส ห้า และ สิบ - สิบห้าถามว่า บทว่า สงฺขยาเน มีไว้เพื่อประโยชน์อย่างไร ?ตอบว่า บทว่า สงฺขยาเน มีไว้เพื่อห้ามการอาเทส ท เป็น ร เป็นประโยชน์ ดั่งตัวอย่าง...อฏฺฐาทเสสุ นิยุตฺโต อฏฺฐาทสิโก. ชนประกอบแล้ว ในชน ท. สิบแปด ชื่อว่า อฏฺฐทสิโก ชน ผู้ประกอบแล้วในชนสิบแปด **(๑๑) เทวกฏฺฐานมกาโร วา.** ทฺวาทส = ทฺวิ + ทส ทฺวาทส สิบสอง.เอกาทส = เอก + ทส เอกาทส สิบเอ็ด.อฏฺฐาทส = อฏฺฐ + ทส อฏฺฐาทส สิบแปด.(๑๑) ถามว่า บทวา สงฺขยาเน มีไว้เพื่อประโยชน์

อะไร ?ตอบว่า บทว่า สงฺขยาเน มีไว้เพื่อห้ามอาเทสสระอันเป็นที่สุดเป็น อา เป็นประโยชน์ อุ.ทฺวิทนฺโต = ทฺวิ + ทนฺโต = ทฺวิทนฺโต ฟันสองซี่.เอกทนฺโต = เอก + ทนฺโต = เอกทนฺโต ฟันซี่เดียว.เอกจฺฉนฺโน = เอก +ฉนฺโน = เอกจฺฉนฺโน ปราสาท มุงข้างเดียว.อฏฺฐตฺถมฺโภ = อฏฺฐ + ถมฺภ = อฏฺฐตฺถมฺโภ เรือนมีเสาแปด ต้น.**(๑๒) จตุเฉหิ ถ ฐา.**(๑๒) อ. ปัจจัย คือ ถ และ ฐ ย่อมลง ในเบื้องหลัง แต่ศัพท์ ท. คือ จตุ และ ฉ ในอรรถแห่งปูรณสังขยาลงปัจจัยเหล่านี้ คือ ถ ฐ เบื้องหลังแต่ศัพท์เหล่านี้ คือ จตุ ฉ ในอรรถแห่งปูรณสังขยา ดังตัวอย่าง.จตุนฺนำ ปูรโณ จตุตฺโถ. ชน เป็นที่เต็มแห่งชน ท. สี่ ชื่อว่า จตุตฺโถ ชนเป็นที่เต็มแห่งชนสี่ - คนที่สี่ฉนฺนำ ปูรโณ ฉฏฺโฐ. ชน เป็นที่เต็มแห่งชน ท. หก ชื่อว่า ฉฏฺโฐ ชนเป็นที่เต็มแห่งชนหก – คนที่หก**(๑๓) ทฺวีตีหิ ติโย.** (๑๓) อ. ปัจจัย คือ ติย ย่อมลง ในเบื้องหลัง แต่ศัพท์ ท. เหล่านี้ คือ ทฺวิ ต ในอรรถแห่งปูรณสังขยาลง ติย ปัจจัย เบื้องหลังแต่ศัพท์เหล่านี้ คือ ทฺวิ ติ ในอรรถแห่งปูรณสังขยา ดังตัวอย่าง ทฺวินฺนำ ปรโณ ทุติโย. ชน เป็นที่เต็ม แห่งชน ท. สอง ชื่อ ทุติโย ชน เป็นที่เต็มแห่งชนสอง - คนที่สองติณฺณำ ปูรโณ ตติโย. ชน เป็นที่เต็ม แห่งชน ท. สาม ชื่อ ตติโย ชน เป็นที่เต็มแห่งชนสาม – คนที่สาม**(๑๔) ติเย ทุตาปิ จ.**(๑๔) อนึ่ง แม้ อ. การอาเทสเป็น ทุ และ ต ท. ย่อมมีได้ในเพราะติย ปัจจัยมีการอาเทสศัพท์เหล่านี้ คือ ทุ ต แห่งศัพท์เหล่านี้ คือ ทฺวิ ติ ในเพราะ ติย ปัจจัยตัวหลังเป็นนิมิต อุ.ทุติโย = ทฺวิ + ติย. อาเทส ทฺวิ เป็น ทุ ด้วยสูตรนี้ ทฺวินฺนำ ปูรโณ ทุติโย. ชน เป็นที่เต็ม แห่งชน ท. สอง ชื่อ ทุติโย ชน เป็นที่เต็มแห่งชนสอง - คนที่สองตติโย = ติ + ติย. อาเทส ติ เป็น ต ด้วยสูตรว่า ติณฺณำ ปูรโณ ตติโย. ชน เป็นที่เต็ม แห่งชน ท. สาม ชื่อว่า ตติโย ชน เป็นที่เต็มแห่งชนสาม - คนที่สามด้วยการถือเอา อปิ ศัพท์มีการอาเทส ทฺวิ ศัพท์เป็น ทุ ในเพราะศัพท์ทั้งหลาย แม้เหล่านี้ อุ.ทุรตฺตำ = ทฺวิ + รตฺติ สองคืน. ติรตฺตำ = ติ + รตฺติ สามคืน.ด้วย จ ศัพท์ มีการอาเทส ทฺวิ ศัพท์เป็น ทิ อักษร ด้วย ดั่งตัวอย่าง.ทิคุณำ = ทิ + คุณำ อาเทส ทฺวิ เป็น ทิ ด้วย จ ศัพท์ในสูตรนี้.ทิคุณำ สงฺฆาฏึ ปารุเปตฺวา สาวตฺถิยำ ปาวิสิ. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงครองผ้าสังฆาฏิสองชั้น เสด็จเข้าไป ยังเมืองสาวัตถี.**(๑๕) เตสมณฺฑุปฺปเทน อฑฺฒฑฺทิวฑฺฒทิยฑฺฒาฑฺฒติยา.**(๑๕) อ. การอาเทสเป็น อฑฺฒฑฺฒ และ ทิวฑฺฒ และ ทิยฑฺฒ และ อฑฺฒติย ท. แห่งปูรณสังขยา คือ จตุตฺถ และ ทุติย และ ตติย ท. เหล่านั้น อันมี อฑฺฒ เป็นบทใกล้ – บทเคียง ย่อมมีได้มีการอาเทสปูรณสังขยา คือ จตุตฺถ ทุติย และ ตติย เหล่านั้น อันมี อฑฺฒ เป็นบทใกล้ เป็น อฑฺฒฑฺฒ ทิวฑฺฒ ทิยฑฺฒ และ อฑฺฒติย คือ อาจารย์ ย่อมทำรูปให้สำเร็จพร้อมกับ อฑฺฒ อันเป็นบทใกล้ ดังอุ. อฑฺเฒน จตุตฺโถ อฑฺฒฑฺโฒ. ที่สี่ ด้วยทั้งกึ่ง ชื่อว่า อฑฺฒฑฺโฒ ที่สี่ทั้งกึ่ง - สามครึ่งอฑฺเฒน ทุติโย ทิวฑฺโฒ ทิยฑฺโฒ. ที่สองด้วยทั้งกึ่ง ชื่อว่า ทิวฑฺโฒ ทิยฑฺโฒ ที่สองทั้งกึ่ง - หนึ่งครึ่งอฑฺเฒน ตติโย อฑฺฒติโย. ที่สามด้วยทั้งกึ่ง ชื่อว่า อฑฺฒติโย ที่สามทั้งกึ่ง – สองครึ่ง **(๑๖) . สรูปานเมกเสสฺวสกึ.**(๑๖) อ. อันเหลือไว้แห่งศัพท์หนึ่ง แห่งพยัญชนะอันเป็นบท ท. อันมีรูปเสมอกัน ย่อมมี ในวาระมิใช่ครั้งเดียวมีการเหลือพยัญชนะอันเป็นบทที่มีรูปเสมอกันไว้บทเดียว ในเมื่อวาระมิใช่ครั้งเดียว ดังตัวอย่าง...ปุริโส จ ปุริโส จ = ปุริสา. บุรุษด้วย บุรุษด้วย ชื่อว่า บุรุษทั้งหลายถามว่า บทว่า สรูปานำ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ?ตอบว่า บทว่า สรูปานำ มีไว้เพื่อห้ามการเหลือไว้บทเดียวเป็นประโยชน์ ดั่งตัวอย่าง...หตฺถี จ อสฺโส จ รโถ จ ปตฺติโก จ = หตฺถสฺสรถปฺปตฺติกา. ช้างด้วย ม้าด้วย รถด้วย คนเดินเท้าด้วย ชื่อว่า ช้าง ม้า รถ และพลเดินเท้าทั้งหลาย ถามว่า บทว่า อสกึ มีไว้เพื่อประโยชนือะไร ?ตอบว่า บทว่า อสกึ มีไว้เพื่อห้ามการเหลือไว้ศัพท์

เดียวเป็นประโยชน์ ดั่งตัวอย่าง...ปุริโส บุรุษ.**(๑๗) คณเน ทสสฺส ทฺวิ ติ จตุ ปญฺจ ฉ สตฺต อฏฺฐ นวกานำ วี ติ จตฺตาริ ปญฺญา ฉ สตฺตาส นวา โยสุ โยนญฺจีสมาสณฺฐีริตีตฺติ.**(๑๗) อ. การอาเทส ท. คือ วี ติ จตฺตาริ ปญฺญา ฉ สตฺต อส นว แห่ง ทฺวิก ติก จตุกฺก ปญฺจก ฉกฺก สตฺตก อฏฺฐก และ นวก ท. แห่ง ทส ศัพท์ อันมีรูปเสมอกัน มีเอกเสสอันท่านทำแล้ว ย่อมมี ในเพราะ โย วิภัตติ ท. ในคณนสังขยา, อ. การอาเทส ท. คือ อีสำ อาสำ ฐี ตึ อีติ อุติ แห่ง โย วิภัตติ ท. ด้วย ย่อมมี ในวาระมิใช่ครั้งเดียว เพราะ โย วิภัตติตัวหลังเป็นนิมิตเหตุ มีการอาเทสศัพท์ คือ วี ติ จตฺตาริ ปญฺญา ฉ สตฺต อส นว แห่ง ทฺวิก ติก จตุกฺก ปญฺจก ฉกฺก สตฺตก อฏฺฐก และ นวก ท. แห่ง ทส อันมีรูปเสมอกัน มีเอกเสส อันท่านทำแล้ว ในคณนสังขยาตัวมลำดับ และมีการอาเทส ท. คือ อีสำ อาสำ ฐี ตึ อีติ อุติ แห่ง โย วิภัตติ ท. อันมิใช่ครั้งเดียว สังขยามี วีสติ เป็นต้นเหล่านี้ อันนักศึกษาย่อมทำรูปให้สำเร็จ ในภายหลังอีก ดัง อุ.วีสำ = ทส จ ทส จ ทฺวิกำ. ทฺวิก + โย. อาเทส ทฺวิกำ เป็น วี เพราะ โย วิภัตติตัวหลังเป็นนิมิต อาเทส โย เป็น อีสำ ด้วยสูตรว่า อีสำ ด้วยสูตรนี้ – วีสำ ยี่สิบ ตึส = ติก + โย. อาเทส ติก เป็น ตึ อาเทส โย เป็น อีสำ – ตึส สามสิบจตฺตาฬีสำ = จตุกฺก + อาสำ + โย. อาเทส จตุกฺก เป็น จตฺตาฬิ อาเทส โย เป็น อาสำ – จตฺตาฬีสำ สี่สิบ ปญฺญาสำ = ปญฺจ + โย. อาเทส ปญฺจก เป็น ปญฺญา อาเทส โย เป็น อาสำ = ปญฺญาสำ ห้าสิบ.สฏฺฐี = ฉกฺกำ + โย. อาเทส ฉกฺก เป็น ฉ อาเทส ลง ฏ อาคม อาเทส ฉ เป็น ส - สฏฺฐี หกสิบสตฺตริ = สตฺตก + โย. อาเทส สตฺตก เป็น สตฺต อาเทส โย เป็น ริ - สตฺตริ เจ็ดสิบสตฺตติ = สตฺตก + โย. อาเทส สตฺตก เป็น สตฺต อาเทส โย เป็น ติ - สตฺตติ เจ็ดสิบอสีติ = อฏฺฐก + โย. อาเทส อฏฺฐก เป็น อส อาเทส โย เป็น อีติ - อสีติ แปดสิบนวุติ = นวก + โย. อาเทส นวก เป็น นว อาเทส โย เป็น อุติ - นวุติ เก้าสิบถามว่า บทว่า อสกึ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ?ตอบว่า บทว่า อสกึ มีไว้เพื่อห้ามการอาเทสเป็น วีสติ เป็นประโยชน์ทส พลานิ. กำลังทั้งหลาย สิบ.ถามว่า บทว่า คณเน มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ?ตอบว่า บทว่า คณเน มีไว้เพื่อห้ามการอาเทสเป็น วีสติ เป็นประโยชน์.ทสทสโก ปุริโส บุรุษ มีประมาณสิบและสิบ. **(๑๘) จตุปปทสฺส โลโป ตุตฺตรปทาทิจสฺส จุ โจปิ นวา.**(๑๘) อ. การลบซึ่ง ตุ แห่ง จตุ อันเป็นบทใกล้ อันนับเนื่องแล้ว ใน สังขยา ย่อมมี, อ. การอาเทสเป็น จุ และ โจ แห่ง จ อักษร อันเป็นเบื้องต้นแห่งอุตตรบท ย่อมมีได้ในที่บ้างแห่งมีการลบ ตุ แห่ง จตุ อันเป็นบทใกล้ ซึ่งนับเนื่องในสังขยา แม้การอาเทส จ อักษรอันเป็นเบื้องต้น แห่งบทเบื้องปลาย เป็ จุ และ โจ ย่อมมีได้ ดั่งตัวอย่าง...จุทฺทส = จตุ + ทส. จตูหิ อธิกา ทส จุทฺทส, โจทฺทส, จตุทฺทส.ชนทั้งหลาย สิบ ยิ่งด้วยสังขยาทั้งหลาย สี่ ชื่อว่า จุทฺทส ชนสิบยิ่งด้วยสี่, โจทฺทส ชนสิบอันยิ่งด้วยสี่, จตุทฺทส ชนสิบอันยิ่งด้วยสี่.ด้วยการถือเอา อปิ ศัพท์ มีการลบ จ อักษร แห่ง จตุ อันมิใช่บทใกล้ อันเป็นบทเบื้องต้นแห่งบทเบื้องปลายได้บ้าง และ แม้การอาเทส จ อักษร เป็น จุ และ โจ ก็มีได้ดั่งตัวอย่าง...จตฺตาฬีสำ เป็น ตาฬีสำ, จุตฺตาฬีสำ และ โจตฺตาฬีสำ.**(๑๙) ยทนุปปนฺนา นิปตนา สิชฺฌนฺติ.**(๑๙) อ. ศัพท์ ท. เหล่าใด มีลักษณะ อันข้าพเจ้ามิได้แสดงไว้ โดยอักขระ และ บท และ พยัญชนะ โดยอิตถีลิงค์ และ ปุงลิงค์ และ นปุงสกลิงค์ โดยนาม และ อุปสัค และ นิบาต โดยอัพยยีภาวสมาส และ ตัทธิต โดยสังขยา และ กาล และ การก และ ประโยค และ สัญญา โดยสนธิ และ ปกติ และ พฤติ และ ลบ และ อาคม และ วิการ และ วิปริต และ อาเทส โดยการจำแนกวิภัตติ ย่อมมี อ. ศัพท์ ท. เหล่านั้น ย่อมสำเร็จ ด้วยนิปาตนสูตร.**(๒๐) ทฺวาทิโต โกเนกตฺเถ จ.**(๒๐) อ. ปัจจัย คือ ก ย่อมลง ในเบื้องหลัง แต่ศัพท์สังขยา

มีอาทิอย่างนี้ คือ ทฺวิ ในอรรถเป็นอเนกด้วย อ. ศัพท์ ท. เหล่านั้น ย่อมสำเร็จ ด้วยนิปาตนสูตร ลง ก ปัจจัย เบื้องหลัง แต่ศัพท์สังขยา มีอาทิอย่างนี้ คือ ทฺวิ ในอรรถเป็นอเนก ศัพท์เหล่านั้น ย่อมสำเร็จ ด้วยนิปาตนสูตร ดั่งตัวอย่าง...สตสฺส ทฺวิกำ ทฺวิสตำ. วัตถุ อันมีประมาณ สอง แห่งร้อย ชื่อว่า ทฺวิสตำ สองร้อยสตสฺส ติกำ ติสตำ. วัตถุ อันมีประมาณ สาม แห่งร้อย ชื่อว่า ติสตำ สามร้อยสตสฺส จตุกฺกำ จตุสตำ. วัตถุ อันมีประมาณ สี่ แห่งร้อย ชื่อว่า จตุสตำ สี่ร้อยสตสฺส ปญฺจกำ ปญฺจสตำ. วัตถุ อันมีประมาณ ห้า แห่งร้อย ชื่อว่า ปญฺจสตำ ห้าร้อยสตสฺส ฉกฺกำ ฉสตำ. วัตถุ อันมีประมาณ หก แห่งร้อย ชื่อว่า ฉสตำ หกร้อยสตสฺส สตฺตกำ สตฺตสตำ. วัตถุ อันมีประมาณ เจ็ด แห่งร้อย ชื่อว่า สตฺตสตำ เจ็ดร้อยสตสฺส อฏฺฐกำ อฏฺฐสตำ. วัตถุ อันมีประมาณ แปด แห่งร้อย ชื่อว่า อฏฺฐสตำ แปดร้อยสตสฺส นวสตำ นวสตำ. วัตถุ อันมีประมาณ เก้า แห่งร้อย ชื่อว่า นวสตำ เก้าร้อยสตสฺส ทสกำ ทสสตำ. วัตถุ อันมีประมาณ สิบ แห่งร้อย ชื่อว่า ทสสตำ สิบร้อย - หนึ่งพันทสสตำ สหสฺสำ โหติ. สิบร้อย เป็นหนึ่งพัน.นักศึกษา พึงทราบนัยดั่งกล่าวมานี้.**(๒๑) ทสทสกำ สตำ ทสกานำ สตำ สหสฺสญฺจ โยมหิ.**(๒๑) อ. การอาเทสเป็น สตำ ประมาณสิบ ๆ หน อันนับเนื่องในสังขยา ด้วย, อ. การอาเทส เป็น สหสฺสำ แห่งประมาณสิบแห่งร้อย ย่อมมีได้ ในเพราะ โย วิภัตติ มีการอาเทสประมาณสิบแห่งสิบ อันนับเนื่องในสังขยา เป็น สตำ และ การอาเทสประมาณสิบแห่งร้อย เป็น สหสฺสำ ย่อมมีในเพราะ โย วิภัตติ ดั่งตัวอย่าง...สตำ = ทสก + โย = สตำ อันว่า ร้อย, สหสฺสำ = สตก + โย = สหสฺสำ. อันว่าพัน. **๓๕๑. ทฺวิกานทีนำ ตทุตฺตรปทานญฺจ.** ก็ อ. รูป ท. แห่งศัพท์ ท. มี ทฺวิก เป็นต้น อันเป็นบทเบื้องปลายแห่งบทนั้น อันบัณฑิต ให้สำเร็จ ตามสมควรแก่กำเนิดก็ รูปแห่งศัพท์ทั้งหลาย มี ทฺวิก เป็นต้น อันเป็นบทเบื้องปลายแห่งบทนั้น อันบัณฑิต ให้สำเร็จ ตามสมควร ดั่งตัวอย่างสตสฺส ทฺวิกำ ตทิทำ โหติ ทฺวิสตำ. วัตถุนี้นั้น มีประมาณสอง แห่งร้อย ชื่อว่า ทฺวิสตำ มีประมาณสองแห่งร้อย - สองร้อยสตสฺส ติกำ ตทิทำ โหติ ติสตำ. วัตถุนี้นั้น มีประมาณสาม แห่งร้อย ชื่อว่า ติสตำ มีประมาณสามแห่งร้อย - สามร้อยสตสฺส จตุกฺกำ ตทิทำ โหติ จตุสตำ. วัตถุนี้นั้น มีประมาณสี่ แห่งร้อย ชื่อว่า จตุสตำ มีประมาณสี่แห่งร้อย - สี่ร้อยสตสฺส ปญฺจกำ ตทิทำ โหติ ปญฺจสตำ. วัตถุนี้นั้น มีประมาณห้า แห่งร้อย ชื่อว่า ปญฺจสตำ มีประมาณห้าแห่งร้อย - ห้าร้อยสตสฺส ฉกฺกำ ตทิทำ โหติ ฉสตำ. วัตถุนี้นั้น มีประมาณหก แห่งร้อย ชื่อว่า ฉสตำ มีประมาณหกแห่งร้อย - หกร้อยสตสฺส สตฺตกำ ตทิทำ โหติ สตฺตสตำ. วัตถุนี้นั้น มีประมาณ เจ็ด แห่งร้อย ชื่อว่า สตฺตสตำ มีประมาณเจ็ดแห่งร้อย - เจ็ดร้อยสตสฺส อฏฺฐกำ ตทิทำ โหติ อฏฺฐสตำ. วัตถุนี้นั้น มีประมาณแปด แห่งร้อย ชื่อว่า อฏฺฐสตำ มีประมาณแปดแห่งร้อย - แปดร้อย สตสฺส นวกำ ตทิทำ โหติ นวสตำ. วัตถุนี้นั้น มีประมาณเก้า แห่งร้อย ชื่อว่า นวกสตำ มีประมาณเก้าแห่งร้อย - เก้าร้อยสตสฺส ทสกำ ตททำ โหติ ทสสตำ. วัตถุนี้นั้น มีประมาณสิบ แห่งร้อย ชื่อว่า ทสสตำ มีประมาณสิบแห่งร้อย – สหสฺสำ โหติ เป็นหนึ่งพัน.**(๒๒) ยาว ตทุตฺตริ ทสคุณิตญฺจ.**(๒๒) อ. การนับ อันยิ่งกว่า กว่าสังขยาทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมมีกำหนดประมาณเพียงไร อ. การนับสังขยา ท. บัณฑิตคูณด้วยสิบ อันบัณฑิตพึงทำ พึงกำหนดประมาณเพียงนั้น การนับสังขยายิ่งไปกว่านั้น มีกำหนดประมาณเท่าไร บัณฑิตพึงทำการนับนั้น ให้คูณด้วยสิบ มีกำหนดประมาณเท่านั้น ดั่งตัวอย่างทสสฺส คณนสฺส ทสคุณิตำ กตฺวา สตำ โหติ. บทที่คูณด้วย ๑๐ แห่งการนับ ๑๐ (๑๐ x ๑๐) ชื่อ สตำ - ๑๐๐สตสฺส คณนสฺส ทสคุณิตำ กตฺวา สหสฺสำ โหติ. บทที่คูณด้วย ๑๐ แห่งการนับ ๑๐๐ (๑๐๐ x ๑๐) ชื่อว่า สหสฺสำ - ๑,๐๐๐สหสฺสสฺส คณนสฺส ทสคุณิตำ กตฺวา ทสสหสฺสำ โหติ. บทที่คูณด้วย ๑๐ แห่งการนับ

๑,๐๐๐ (๑,๐๐๐ x ๑๐) ชื่อว่า ทสสหสฺสํ - ๑๐,๐๐๐ทสสหสฺสสฺส คณนสฺส ทสคุณิตํ กตฺวา สตสหสฺสํ โหติ. บทที่คูณด้วย ๑๐ แห่งการนับ ๑๐,๐๐๐ (๑๐,๐๐๐ x ๑๐) ชื่อว่า สตสหสฺสํ - ๑๐๐,๐๐๐สตสหสฺสสฺส คณนสฺส ทสคุณิตํ กตฺวา ทสสตสหสฺสํ โหติ. บทที่คูณด้วย ๑๐ แห่งการนับ ๑๐๐,๐๐๐ (๑๐๐,๐๐๐ x ๑๐) ชื่อว่า ทสสตสหสฺสํ - ๑,๐๐๐,๐๐๐ทสสตสหสฺสสฺส คณนสฺส ทสคุณิตํ กตฺวา โกฏิ โหติ. บทที่คูณด้วย ๑๐ แห่งการนับ ๑,๐๐๐,๐๐๐ (๑,๐๐๐,๐๐๐ x ๑๐) ชื่อว่า โกฏิ - ๑๐,๐๐๐,๐๐๐โกฏิสตสหสฺสานํ สตํ ปโกฏิ โหติ. ร้อยแห่งแสนโกฏิ เป็นหนึ่งปโกฏิ ศัพท์สังขยา ท. มีโกฏิปฺปโกฏิ เป็นต้น นักศึกษา พึงกระทำ โดยนัยมีประการดังกล่าว **(๒๓) สกนาเมหิ.**(๒๓) อ. รูป ท. เหล่าใด แห่งสังขยา ท. เหล่าใด มีชื่ออันข้าพเจ้ามิได้แสดงไว้ ย่อมมี อ. รูป ท. เหล่านั้น แห่งสังขยาเหล่านั้น อันบัณฑิต ย่อมให้สำเร็จ โดยชื่อ ท. ของตนรูปของสังขยาทั้งหลาย ที่มีชื่ออันข้าพเจ้ามิได้แสดงไว้ อันบัณฑิต ย่อมให้สำเร็จ ด้วยชื่อของตนสตสหสฺสานํ สตํ โกฏิ. ร้อยแห่งแสนทั้งหลาย เป็น โกฏิโกฏิสตสหสฺสานํ สตํ ปโกฏิ. ร้อยแห่งแสนแห่งโกฏิทั้งหลาย เป็น ปโกฏิปโกฏิสตสหสฺสานํ สตํ โกฏิปฺปโกฏิ. ร้อยแห่งแสนแห่งปโกฏิทั้งหลาย เป็น โกฏิปฺปโกฏิโกฏิปฺปโกฏิสตสหสฺสานํ สตํ นหุตํ. ร้อยแห่งแสนโกฏิปฺปโกฏิทั้งหลาย เป็น นหุตนหุตสตสหสฺสานํ สตํ นินฺนหุตํ. ร้อยแห่งนหุตทั้งหลาย เป็น นินฺนหุตนินฺนหุตสตสหสฺสานํ สตํ อกฺโขภิณี. ร้อยแห่งแสนแห่งนินฺนหุตทั้งหลาย เป็น อกฺโขภิณีอกฺโขภิณีสตสหสฺสานํ สตํ พินฺทุ. ร้อยแห่งแสนแห่งอักโขภิณีทั้งหลาย เป็น พินฺทุพินฺทุสตสหสฺสานํ สตํ อพฺพุทํ. ร้อยแห่งแสนแห่งพินฺทุทั้งหลาย เป็น อพฺพุทอพฺพุทสตสหสฺสานํ สตํ นิรพฺพุทํ. ร้อยแห่งแสนแห่งอพฺพุททั้งหลาย เป็น นิรพฺพุทะนิรพฺพุทสตสหสฺสานํ สตํ อหหํ. ร้อยแห่งแสนแห่งนิรพฺพุททั้งหลาย เป็น อหหะอหหสตสหสฺสานํ สตํ อพพํ. ร้อยแห่งแสนแห่งอหหะทั้งหลาย เป็น อัพพะอพพสตสหสฺสานํ สตํ อฏฏฺ. ร้อยแห่งแสนแห่งอัพพะทั้งหลาย เป็น อัฏฏะ อฏฏสตสหสฺสานํ สตํ โสคนฺธิกํ. ร้อยแห่งแสนแห่งอฏฏทั้งหลาย เป็น โสคนธิกะโสคนฺธิกสตสหสฺสานํ สตํ อุปฺปลํ. ร้อยแห่งแสนแห่งโสคนฺธิกทั้งหลาย เป็น อุปปละ อุปฺปลสตสหสฺสานํ สตํ กุมุทํ. ร้อยแห่งแสนแห่งอุปฺปลทั้งหลาย เป็น กุมุทะ กุมุทสตสหสฺสานํ สตํ ปุณฺฑรีกํ. ร้อยแห่งแสนแห่งกุมุททั้งหลาย เป็น ปุณฺฑรีกะ ปุณฺฑรีกสตสหสฺสานํ สตํ ปทุมํ. ร้อยแห่งแสนแห่งปุณฺฑรีกทั้งหลาย เป็น ปทุมะปทุมสตสหสฺสานํ สตํ กถานํ. ร้อยแห่งแสนแห่งปทุมทั้งหลาย เป็น กถานะกถานสตสหสฺสานํ สตํ มหากถานํ. ร้อยแห่งแสนแห่งกถานทั้งหลาย เป็น มหากถานะมหากถานสตสหสฺสานํ สตํ อสงฺเขยฺยานํ. ร้อยแห่งแสนแห่งมหากถานทั้งหลาย เป็นอสงไขหนึ่ง **(๒๔) เตสํ โถ โลปิ.**(๒๔) อ. พยัญชนะ คือ ณ ปัจจัย ท. เหล่านั้น ย่อมถึง ซึ่งการลบ. พยัญชนะ คือ ณ แห่งปัจจัยทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมถึงซึ่งการลบ ดั่งตัวอย่าง... โคตมสฺส อปจฺจํ โคตโม. ชนนี้ เป็นเหล่ากอแห่งโคตมโคตร ชื่อว่า ผู้เป็นลูกหลานแห่งโคตมโคตร = โคตม + ณ. ลบ ณ ปัจจัย. วสิฏฺฐสฺส อปจฺจํ วาสิฏฺโฐ. ชนนี้ เป็นเหล่ากอแห่งวสิฏฺฐะ ชื่อว่า วาสิฏฺโฐ ผู้เป็นลูกหลานแห่งวสิฏฺฐโคตร – วสิฏฺฐ + ณ. ทีฆะสระ อ ที่ต้นศัพท์เป็น อา ลบ ณวินตาย อปจฺจํ เวนเตยฺโย. ชนนี้ เป็นเหล่ากอแห่งนางวินตา ชื่อว่า เวนเตยฺโย ผู้เป็นลูกหลานแห่งนางวินตา – วินตา + เณยฺย. วิการ อิ ที่ต้นศัพท์เป็น เอ ลบ ณอโรคสฺส ภาโว อาโรคฺยํ. ความเป็นแห่งชนผู้ไม่เป็นไข้ ชื่อว่า ความไม่เป็นไข้ อโรค + ณฺย ทีฆะสระ อ ที่ต้นศัพท์ เป็น อา ลบ ณ อลสสฺส ภาโว อาลสฺยํ. ความเป็นแห่งชนผู้ไม่เกียจคร้าน ชื่อว่า ความเป็นผู้ไม่เกียจคร้าน อลส + ณฺย ทีฆะสระ อ ที่ต้นศัพท์ เป็น อา ลบ ณ

วิภาคตัทธิต(๑) วิภาเค ธา จ.(๑) อ. อ ปัจจัย คือ ธ ย่อมลงในอรรถแห่ง วิภาค = ส่วน, จำแนก.ลง ธา ปัจจัย ในอรรถแห่ง วิภาค ดังตัวอย่างเอกเน วิภาเคน เอกธา. โดยส่วนหนึ่ง ชื่อว่า เอกธา โดยส่วนหนึ่งทฺวีหิ วิภาเคหิ ทฺวิธา. โดยส่วนทั้งหลาย สอง ชื่อว่า ทฺวิธา โดยส่วนสองตีหิ วิภาเคหิ ติธา. โดยส่วนทั้งหลาย สาม ชื่อว่า ติธา โดยส่วนสามจตูหิ วิภาเคหิ จตุธา. โดยส่วนทั้งหลาย สี่ ชื่อว่า จตุธา โดยส่วนสี่นักศึกษาพึงทราบนัย ตามที่แสดงมานี้.ปญฺจหิ วิภาเคหิ ปญฺจธา. โดยส่วนทั้งหลาย ห้า ชื่อว่า ปญฺจธา โดยส่วนห้าฉหิ วิภาเคหิ ฉธา. โดยส่วนทั้งหลาย หก ชื่อว่า ฉธา โดยส่วนหกสตฺตหิ วิภาเคหิ สตฺตธา. โดยส่วนทั้งหลาย เจ็ด ชื่อว่า สตฺตธา โดยส่วนเจ็ดอฏฺฐหิ วิภาเคหิ อฏฺฐธา. โดยส่วนทั้งหลาย แปด ชื่อว่า อฏฺฐธา โดยส่วนแปดนวหิ วิภาเคหิ นวธา. โดยส่วนทั้งหลาย เก้า ชื่อว่า นวธา โดยส่วนเก้าทสหิ วิภาเคหิ ทสธา. โดยส่วนทั้งหลาย สิบ ชื่อว่า ทสธา โดยส่วนสิบ **สพฺพนาเมหิ ปการวจเน ตุ ถา.**ก็ อ. ปัจจัย คือ ถา ย่อมลง ในเบื้องหลัง แต่สัพพนามทั้งหลาย ในอรรถแห่งการกล่าวประการ.ลง ถา ปัจจัย เบื้องหลังสัพพนามทั้งหลาย ในอรรถแห่งการกล่าวประการ ดั่งตัวอย่างโส ปกาโร ตถา ประการนั้น ชื่อว่า ตถา ประการนั้น.ตำ ปการำ ตถา ซึ่งประการนั้น ชื่อว่า ตถา ประการนั้น.เตน ปกาเรน ตถา โดยประการนั้น ชื่อว่า ตถา ประการนั้น.ตสฺส ปการสฺส ตถา แก่ประการนั้น ชื่อว่า ตถา ประการนั้น.ตสฺมา ปการสฺมา ตถา แต่ประการนั้น ชื่อว่า ตถา ประการนั้น.ตสฺส ปการสฺส ตถา แห่งประการนั้น ชื่อว่า ตถา ประการนั้น.ตสฺมึ ปการสฺมึ ตถา ในประการนั้น ชื่อว่า ตถา ประการนั้น.นักศึกษา พึงทำวิเคราะห์ โดยนัยดังกล่าวมานี้สพฺโพ ปกาโร สพฺพถา ประการทั้งปวง ชื่อว่า สพฺพถา ประการทั้งปวง.อญฺโญ ปกาโร อญฺญถา ประการอื่น ชื่อว่า อญฺญถา ประการอื่น.อิตโร ปกาโร อิตรถา ประการนอกนี้ ชื่อว่า อิตรถา ประการนอกนี้.ด้วยการถือเอา ตุ ศัพท์ ลง ถตฺตา ปัจจัย ในอรรถกล่าวประการดังตัวอย่าง...โส ปกาโร ตถตฺตา อ. ประการนั้น ชื่อว่า ตถตฺตา ประการนั้น.ตำ ปการำ ตถตฺตา ซึ่งประการนั้น ชื่อว่า ตถตฺตา ประการนั้น.โย ปกาโร ยถตฺตา อ. ประการใด ชื่อว่า ยถตฺตา ประการใด.ยำ ปการำ ยถตฺตา ซึ่งประการใด ชื่อว่า ยถตฺตา ประการใด.อญฺโญ ปกาโร อญฺญถตฺตา อ. ประการอื่น ชื่อว่า อญฺญถตฺตา ประการอื่น.อญฺญำ ปการำ อญฺญถตฺตา ซึ่งประการอื่น ชื่อว่า อญฺญถตฺตา ประการอื่น.สพฺโพ ปกาโร สพฺพถตฺตา อ. ประการทั้งปวง ชื่อว่า สพฺพถตฺตา ประการทั้งปวง.สพฺพำ ปการำ สพฺพปการำ ซึ่งประการทั้งปวง ชื่อว่า สพฺพถตฺตา ประการทั้งปวง.อิตโร ปกาโร อิตรถตฺตา อ. ประการนอกนี้ ชื่อว่า อิตรถตฺตา ประการนอกนี้.อิตรำ ปการำ อิตรถตฺตา ซึ่งประการนอกนี้ ชื่อว่า อิตรถตฺตา ประการนอกนี้.**(๒) อิมิเมหิ ถำ.**(๒) อ. ปัจจัย คือ ถำ ย่อมลง ในเบื้องหลัง แต่ศัพท์ ท. เหล่านี้ คือ กึ อิม ในอรรถอันกล่าวซึ่งประการ.ถำ ปัจจัย ลงเบื้องหลัง สัพพนามทั้งหลายเหล่านี้ คือ กึ อิม ในอรรถกล่าวประการ เช่นนี้คือ...โก ปกาโร กถำ อ. ประการไร ชื่อว่า กถำ ประการไร.กำ ปการำ กถำ ซึ่งประการไร ชื่อว่า กถำ ประการไร.เกน ปกาเรน กถำ โดยประการไร ชื่อว่า กถำ ประการไร.กสฺส ปการสฺส กถำ แก่ประการไร ชื่อว่า กถำ ประการไร.กสฺมา ปการสฺมา กถำ แต่ประการไร ชื่อว่า กถำ ประการไร.กสฺส ปการสฺส กถำ แห่งประการไร ชื่อว่า กถำ ประการไร.กสฺมึ ปการสฺมึ กถำ ในประการไร ชื่อว่า กถำ ประการไร.อยำ ปกาโร อิตฺถำ อ. ประการนี้ ชื่อว่า อิตถำ ประการนี้.อิมำ ปการำ อิตฺถำ ซึ่งประการนี้ ชื่อว่า อิตฺถำ ประการนี้อิมินา ปกาเรน อิตฺถำ โดยประการนี้ ชื่อว่า อิตฺถำ ประการนี้.อสฺส ปการสฺส อิตฺถำ แก่ประการนี้ ชื่อว่า อิตฺถำ ประการนี้.อสฺมา ปการสฺมา อิตฺถำ แต่ประการนี้ ชื่อว่า อิตฺถำ ประการนี้.อสฺมึ ปกาเร อิตฺถำ ในประการนี้ ชื่อว่า อิตฺถำ ประการนี้.**(๓) วุฑฺฒาทิสรสฺส**

วา อส์โยคนฺตสฺส สเณ จ.(๓) อ. การพฤธิ แห่งสระเบื้องต้น หรือ หรือว่า แห่งพยัญชนะเบื้องต้น อันหาสังโยคเป็นที่สุดมิได้ ย่อมมี ในเพราะปัจจัย อันเป็นไปกับด้วย ณ อยู่เบื้องหลัง.มีการพฤธิสระเบื้องต้น และพยัญชนะเบื้องต้น อันไม่มีสังโยคเป็นที่สุดได้ ในเพราะปัจจัยที่มี ณ อาศัย อยู่เบื้องหลัง ดั่งตัวอย่าง...อภิธมฺมํ อธิเต อาภิธมฺมิโก. ภิกษุ ใด ย่อมเรียน ซึ่งอภิธรรม ภิกษุ นั้น ชื่อว่า อาภิธมฺมิโก ผู้เรียนซึ่งอภิธรรม พฤธิ์ อ ตัวต้น เป็น อา ด้วยอำนาจ ณ ปัจจัย ในสูตรนี้วินตาย อปจฺจํ เวนเตยฺโย. ชนนี้ เป็นเหล่ากอแห่งนางวินตา ชื่อว่า เวนเตยฺโย ผู้เป็นลูกหลานแห่งนางวินตา – วินตา + ณ. วิการ อิ ที่ต้นศัพท์เป็น เอ ด้วยอำนาจ ณ ปัจจัย ในสูตรนี้วสิฏฺฐสฺส อปจฺจํ วาสิฏฺโฐ. ชนนี้ เป็นเหล่ากอแห่งวสิฏฺฐะ ชื่อว่า วาสิฏฺโฐ ผู้เป็นลูกหลานแห่งวสิฏฺฐ – วสิฏฺฐ + ณ. ทีฆะสระ อ ที่ต้นศัพท์เป็น อา อลสสฺส อปจฺจํ อาลสฺยํ. ความเป็นแห่งบุคคลผู้ไม่เคียจคร้าน ชื่อว่า ความไม่เกียจคร้าน อโรค + ณ ทีฆะสระ อ ที่ต้นศัพท์ เป็น อา อโรคสฺส อภาโว อาโรคฺยํ. ความเป็นแห่งชนผู้ไม่เป็นไข้ ชื่อว่า ความไม่เป็นไข้ อโรค + ณ ทีฆะสระ อ ที่ต้นศัพท์ เป็น อา ถามว่า บทว่า อส์โยคนฺตสฺส มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ?ตอบว่า บทว่า อส์โยคนฺตสฺส มีไว้เพื่อห้ามการพฤธิ เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่าง...ภคฺคุโน อปจฺจํ ภคฺคโว. ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งภัคคุ ชื่อว่า ภคฺคโว ผู้เป็นลูกหลานแห่งภัคคุโคตร **(๔) มา ยูนมาคโม ฐาเน.**(๔) อ. การพฤธิ แห่งสระ ท. อันเป็นเบื้องต้นเป็นแล้ว คือ อิ อุ ย่อมมี หามิได้, อ. การมา คือ พฤธิ ครั้นเมื่อการพฤธิ ท. เหล่านั้น มีอยู่ ย่อมมี ในฐานะอันควร.การพฤธิสระทั้งหลายอันเป็นเบื้องต้นเหล่านี้ คือ อิ อุ ย่อมไม่มี และ อาคม คือ พฤธิ ย่อมมีได้ในฐานะอันควร ในเมื่อมีพฤธิเหล่านั้น ดั่งตัวอย่างพฺยากรณมธิเต เวยฺยากรณิโก. ภิกษุ ใด ย่อมเรียน ซึ่งไวยากรณ์ ภิกษุ นั้น ชื่อว่า เวยฺยากรโณ ผู้เรียนไวยากรณ์นฺยายมธิเต เนยฺยายิโก. ภิกษุ ใด ย่อมเรียน ซึ่งนยายะ ภิกษุ นั้น ชื่อว่า เนยฺยายิโก ผู้เรียนซึ่งนยายะพฺยาวจฺฉสฺส อปจฺจํ เวยฺยาวจฺโฉ. ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งพยาวัจฉโคตร ชื่อว่า เวยฺยาวจฺโฉ ผู้เป็นลูกหลานแห่งพยาวัจฉโคตรทฺวาเร นิยุตฺโต โทวาริโก. ชน ผู้ประกอบแล้ว ที่ประตู ชื่อว่า โทวาริโก ผู้ประกอบที่ประตู ถามว่า บทว่า ยูนํ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ?ตอบว่า บทว่า ยูนํ มีไว้เพื่อห้ามอาคม คือ พฤธิ เป็นประโยชน์ ดั่งตัวอย่างโคตมสฺส อปจฺจํ โคตโม. ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งโคตมโคตร ชื่อว่า โคตโม ผู้เป็นลูกหลานแห่งโคตมโคตรถามว่า บทว่า ฐาเน มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร?ตอบว่า บทว่า ฐาเน มีไว้เพื่อห้ามอาคม คือ พฤธิ เป็นประโยชน์ ดั่งตัวอย่างวิสเย นิยุตฺโต เวสยิโก. ชน ผู้ประกอบแล้วในอารมณ์ ชื่อว่า เวสยิโก ผู้ประกอบแล้วในอารมณ์สุมนสฺส ภาโว โสมนสฺสํ. ความเป็นแห่งชนผู้มีใจดี ชื่อว่า โสมนสฺสํ ความเป็นผู้มีใจดี **(๕) อาตฺตญฺจ.**(๕) อ. ความเป็น อา แห่งสระ ท. อันเป็นเบื้องต้น แห่งสระ ท. เหล่านี้ คือ อิ อุ, อ. การมาแห่ง ริ อักษร ด้วย ย่อมมี ในฐานะอันควร.มีการอาเทสสระ อันเป็นเบื้องต้นเหล่านี้ คือ อิ อุ เป็น อา และ มีการลง ริ อาคม ในฐานะอันควร ด้วย ดังตัวอย่างอิสิโน ภาโว อาริสฺยํ. ความเป็นแห่งฤาษี ชื่อว่า อาริสฺยํ ความเป็นแห่ง ฤาษี อาเทส อิ เป็น อา อิณสฺส ภาโว อาณฺยํ. ความเป็นแห่งชนผู้มีหนี้ ชื่อว่า อาณฺยํ ความเป็นผู้มีหนี้ อาเทส อิ เป็น อา อุสภสฺส ภาโว อาสภํ. ความเป็นแห่งชนผู้อาจหาญ ชื่อว่า อาสภํ ความเป็นผู้อาจหาญ อาเทส อุ เป็น อา อุชุโน ภาโว อาชฺชวํ. ความเป็นแห่งชนผู้ตรง ชื่อว่า อาชฺชวํ ความเป็นผู้ตรง อาเทส อุ เป็น อา ถามว่า บทว่า ยูนํ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ?ตอบว่า บทว่า ยูนํ มีไว้เพื่อห้ามการอาเทส อิ อุ เป็น อา เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่าง... อปาเย ชาโต อาปายิโก. สัตว์ผู้เกิดแล้ว ในอบาย ชื่อว่า โอปายิโกถามว่า บทว่า ฐาเน มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ?ตอบว่า บทว่า ฐาเน มีไว้

เพื่อห้ามการอาเทส อิ อุ เป็น อา เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่างวิมติยา นิยุตฺโต เวมติโก. ชน ประกอบแล้วด้วยความสงสัย ชื่อว่า เวมติโก ผู้ประกอบแล้วในความสงสัยอุปนเย นิยุตฺโต โอปนยิโก. ธรรมอันประกอบแล้ว ในมรรคธรรมเป็นที่นำเข้าไป ชื่อว่า โอปนยิโก อันประกอบแล้วในมรรคธรรมเป็นที่นำเข้าไปอุปมาย นิยุตฺโต โอปมายิโก. ชน ประกอบแล้วด้วยอุปมา ชื่อว่า โอปมายิโก ผู้ประกอบแล้วในอุปมาอุปาเย นิยุตฺโต โอปายิโก. ชน ประกอบแล้วด้วยอุบาย ชื่อว่า โอปายิโก ผู้ประกอบแล้วในอุบาย **๓๖๑. กฺวจาทิมชฺฌตฺตรานำ ทีฆรสฺสา ปจฺจเยสุ จ.**อ. ทีฆะ และ รัสสะ ท. แห่งสระ ท. อันเป็นเบื้องต้น และ ท่ามกลาง และเบื้องปลาย ย่อมมีในเพราะปัจจัย ท. ด้วย ในที่บางแห่ง.มีการทีฆะ และ รัสสะ แห่งสระเหล่านี้ คือ สระเบื้องต้น ท่ามกลาง และเบื้องปลาย ในเพราะปัจจัยทั้งหลายบ้าง ในเพราะศัพท์ที่มิใช่ปัจจัยทั้งหลายบ้าง ในที่บางแห่ง ดังตัวอย่าง...นักศึกาพึงทราบทีฆะสระเบื้องต้น ก่อน...ปกาโร เป็น ปากาโร กำแพง.นิวาโร เป็น นีวาโร การห้าม.ปสาโท เป็น ปาสาโท. ปกโต เป็น ปากโต ปรากฏแล้ว.ปฏิโมกฺโข เป็น ปาฏิโมกฺโข ธรรมเป็นเครื่องพ้น.ปฏิกงฺโข เป็น ปาฏิกงโข อันชนพึงหวังได้.นักศึกษา พึงทราบตัวอย่างทีฆะเบื้องต้นมีอาทิอย่างนี้ ดังกล่าวมานี้. นักศึกษาพึงทราบทีฆะท่ามกลาง เช่นนี้องฺคมคเธสุ อิสฺสโร องฺคมาคธิโก. ชน ผู้เป็นใหญ่ ในแคว้นอังคะ และมคธ ท. ชื่อว่า องฺคมาคธิโก ผู้เป็นใหญ่ในแคว้นอังคะและมคธอุรพฺภมเค หนฺตฺวา ชีวตีติ โอรพฺภมาควิโก. ชน ใด ฆ่าแพะและเนื้อ ท. เป็นอยู่ เหตุนั้น ชน นั้น ชื่อว่า โอรพฺภมาควิโก ผู้ฆ่าแพะและเนื้อเป็นอยู่นักศึกา พึงทราบตัวอย่างการทีฆะท่ามกลางมีอาทิอย่างนี้ ดังกล่าวมานี้. นักศึกษา พึงทราบทีฆะสระเบื้องปลาย ดังต่อไปนี้ขนฺตี ปรมำ ตโป ตีติกฺขา. ความอดทน คือ ความอดกลั่น เป็นตบะอย่างยิ่ง.อญฺชนา คิรี. ภูเขา ชื่อว่า อัญชนา.โกตรา วนำ. ป่า ชื่อว่า โกตรา.นักศึกษา พึงทราบตัวอย่างการทีฆะเบื้องปลายมีอาทิอย่างนี้ ดังว่ามานี้นักศึกษา พึงทราบตัวอย่างการรัสสะสระท่ามกลาง ดังต่อไปนี้.สุเมธาโส เป็น สุเมธโส ผู้มีปัญญาดี.สุวณฺณธาเรหิ เป็น สุวณฺณธเรหิ = กมฺมำ สุวณฺณธเรหิ กตำ. กรรม อันชนผู้ทรงไว้ซึ่งทอง ทำแล้ว.นักศึกษา พึงทราบตัวอย่างรัสสะท่ามกลางมีอาทิอย่างนี้ ดังว่ามานี้.นักศึกษา พึงทราบรัสสะสระเบื้องปลาย ดังต่อไปนี้.โภวาที นาม โส โหติ เป็น โภวาทิ นาม โส โหติ. พราหมณ์นั้นเป็นผู้ชื่อว่า โภวาที.ยถาภาวิ คุเณน โส. พราหมณ์นั้น มีปกติปรากฏตามความเป็นจริง ด้วยคุณ.นักศึกษา พึงทราบตัวอย่างรัสสะสระเบื้องปลายมีอาทิอย่างนี้ ดังว่ามานี้.นักศึกษา พึงประกอบวิการทั้งหลาย มีทีฆะเป็นต้น ในที่ทั้งปวง โดยอันไม่ผิดต่อพระดำรัสของพระชินเจ้าอย่างไร ? **(๖) เตสุ วุฒฺฑโลปาคมวิการวิปรีตาเทสา จ.** (๖) อ. การพฤธิ และ การลบ และ อาคม และ วิการ และ วิปริต และ อาเทส ท. ในสระ ท. อันเป็นเบื้องต้น และ ท่ามกลาง และ เบื้องปลาย เหล่านั้น ย่อมมีด้วย.ในสระทั้งหลายอันเป็นเบื้องต้น ท่ามกลางและเบื้องปลาย เหล่านั้น มีการพฤธิบ้าง การลบบ้าง การลงอาคมบ้าง การวิการบ้าง การทำให้ผิดไปจากรูปเดิมบ้าง การอาเทสบ้าง โดยสมควรแก่อันไม่ผิด ต่อพระดำรัสของพระชินเจ้า. อันดับแรก นักศึกษา พึงทราบพฤธิในเบื้องต้น เช่นนี้อภิธมฺมิโก เป็น อาภิธมฺมิโก, วินเตยฺโย เป็น เวนเตยฺโย ตัวอย่างมีอาทิอย่างนี้.นักศึกษา พึงทราบพฤธิ ในท่ามกล่าง เช่นนี้สุขเสยฺยำ ชนย่อมปราถนาซึ่งการนอนเป็นสุข.สุขการิ ทานำ ทาน มีปกติทำ ซึ่งความสุข.ตัวอย่างการพฤธิท่ามกลางมีอาทิอย่างนี้.นักศึกษา พึงทราบพฤธิสระหลัง เช่นนี้กาลิงฺคิโก ราชา ผู้เป็นใหญ่ในเมืองกลิงคราฐ.มาคธิโก ราชา ผู้เป็นใหญ่ในแคว้นมคธ.อุทาหรณ์การพฤธิสระหลัง มีอาทิอย่างนี้... นักศึกษา พึงทราบการพฤติเบื้องต้นจตฺตาฬีสำ เป็น ตาฬีสำ สี่สิบ.อุทาหรณ์การลบเบื้องต้น มีอาทิอย่างนี้ นักศึกษา พึงทราบการ

ลบท่ามกลาง เช่นนี้... กตฺตุกาโม ชนปรารถนาเพื่อจะทำ, คนฺตุกาโม ชนปรารถนาเพื่อจะไปธนิโย กุมฺภการปุตฺโต ภิกษุ ชื่อว่า ธนิยะ เป็นบุตรของนายช่างหม้อ.เวทลฺลํ คำสอนของพระศาสดา ชื่อว่า เวทัลละ.อุทาหรณ์การลบท่ามกลาง มีอาทิอย่างนี้ ดังว่ามานี้นักศึกษา พึงทราบการลบเบื้องหลัง เช่นนี้... ภิกฺขุ, ภิกษุ, ภิกฺขุนี นางภิกษุณี อุทาหรณ์การลบเบื้องหลัง มีอาทิอย่างนี้ ดังว่ามาฉะนี้ นักศึกษา พึงทราบอาคมเบื้องต้น เช่นนี้วุตฺโต ภควตา ธรรมนี้ อันพระผู้มีพระภาคเจ้า แสดงแล้ว. อุทาหรณ์ อาคมเบื้องต้น มีอาทิอย่างนี้ดังว่ามาฉะนี้.นักศึกษา พึงทราบอาคมท่ามกลาง เช่นนี้ ส สีลวา ภิกษุนั้น มีศีล, ส ปญฺญา ภิกษุนั้น มีปัญญา.อุทาหรณ์อาคมท่ามกลาง มีอาทิอย่างนี้ดังว่ามา ฉะนี้นักศึกษา พึงทราบ อาคมเบื้องหลัง เช่นนี้.เวทลฺลํ คำสอนของพระศาสดา ชื่อว่า เวทัลละ. อุทาหรณ์อาคมเบื้องหลัง มีอาทิอย่างนี้ ดังว่ามานี้นักศึกษา พึงทราบวิการในเบื้องต้น เช่นนี้ อาริสฺยํ ความเป็นแห่งฤาษี, อาสภํ ความเป็นแห่งโคผู้องอาจ, อาชฺชวํ ความเป็นผู้ซื่อตรง.อุทาหรณ์วิการใน เบื้องต้น มีอาทิอย่างนี้.นักศึกษา พึงทราบ วิการในท่ามกลาง เช่นนี้... วราริสฺยํ ความเป็นแห่งฤาษี ผู้ประเสริฐ, ปราริสฺยํ ความเป็นแห่งฤาษี ผู้เสื่อม.อุทาหรณ์วิการในท่ามกลาง มีอาทิอย่างนี้.นักศึกษา พึงทราบ วิการในเบื้องหลังเช่นนี้...ยานิ รูปานิ รูปทั้งหลาย เหล่าใด, ตานิ รูปานิ รูปทั้งหลาย เหล่านั้น, สุขานิ ความสุขทั้งหลาย.อุทาหรณ์วิการในเบื้องหลัง มีอาทิอย่างนี้.การทำให้ผิดในเบื้องต้น เช่นนี้... สุริเย อุคฺคเต เมื่อพระอาทิตย์ ขึ้นมาแล้ว, จนฺโท อุคฺคจฺฉติ พระจันทร์ ก็ขึ้นไป.อุคฺคเหตฺวา ภิกษุ เรียนแล้วซึ่งธรรม.อุทาหรณ์การทำให้ผิดในเบื้องต้น มีอาทิอย่างนี้ดังว่ามาฉะนี้.นักศึกษา พึง ทราบวิปริตในท่ามกลาง เช่นนี้... สมุคฺคเต สุริเย เมื่อพระอาทิตย์ ขึ้นไปแล้ว, สมุคคจฺฉติ พระจันทร์ ย่อมขึ้นไป.อุทาหรณ์วิปริตในท่ามกลาง มีอาทิอย่างนี้ ดั่งว่ามาฉะนี้.นักศึกษา พึงทราบวิปริตในเบื้อง ปลาย เช่นนี้...ทิคุ ตระกูล มีโคสองตัว.อุทาหรณ์วิปริตในเบื้องปลาย มีอาทิอย่างนี้ ดั่งว่ามานี้. นักศึกษา พึงทราบการอาเทสในเบื้องต้น เช่นนี้...ยูนํ การพฤธิ แห่ง อิ และ อุ ทั้งหลาย. อุทาหรณ์การอาเทสในเบื้องต้น มีอาทิอย่างนี้ ดังว่ามาฉะนี้.นักศึกษา พึงทราบการอาเทสใน ท่ามกลางเช่นนี้...นฺยาโยโค ความเพียรพยายาม.อุทาหรณ์การอาเทสในท่ามกลาง มีอาทิดังว่ามาฉะนี้. นักศึกษา พึงทราบการอาเทสในเบื้องปลาย เช่นนี้...สพฺพเสยฺโย ชน ประเสริฐกว่าชนทั้งปวง, สพฺพ เสฏฺโฐ ชนประเสริฐที่สุดกว่าชนทั้งปวง.ลหุปริวตฺติตํ จิตฺตํ จิต เป็นไปเร็ว.อุทาหรณ์การอาเทสใน เบื้องปลาย มีอาทิอย่างนี้ ดังว่ามาฉะนี้.นักศึกษา พึงประกอบวิธีพฤธิ เป็นต้น ในประโยคทั้งหลาย ทั้งปวง โดยสมควรแก่อันไม่ผิดต่อพระดำรัสของพระชินเจ้า.**(๗) อายุวณฺณานณฺจาโย วุฑฺฒิ.** (๗) อักษรคือ อ ชื่อว่า อ อักษร, อักษรสองตัว คือ อิ อี ชื่อว่า อิ วัณณะ, อักษรสองตัวคือ อุ อู ชื่อว่า อุ วัณณะ, มีการพฤธิ อ เป็น อา, อิ เป็น เอ, และ อุ เป็น โอ ตามลำดับ และมีการไม่พฤธิ อ อิ และ อุ ด้วย ดังตัวอย่างอาภิธมฺมิโก ภิกษุ ผู้เรียนพระอภิธรรม พฤธิ อ เป็น อา, เวนเตยฺโย ลูกหลาน แห่งนางวินตา, โอลุมฺปิโก ชน ข้ามด้วยแพ, พฤธิ อุ เป็น โอ.อภิธมฺมิโก ภิกษุ ผู้เรียน พระอภิธรรม, วินเตยฺโย ลูกหลาน แห่งนางวินตา, อุลุมฺปิโก. ชน ผู้ข้ามด้วยแพ.ถามว่า การถือเอา วุฑฺฒิ ศัพท์ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร? ตอบว่า การถือเอา วุฑฺฒิ ศัพท์ มีการประกาศการพฤธิเป็น ประโยชน์องฺคมคเธหิ อาคโต องฺคมาคธิโก. ชนผู้มาแล้ว จากแคว้นอังคะ และ แคว้นมคธ ท. ชื่อว่า องฺคมาคธิโก ชนผู้มาแล้ว จากแคว้นอังคะและมคธ.นิคมา จ ชนปทา จ นิคมชนปทา. นิคมด้วย ชนบท ด้วย ชื่อว่า นิคมและชนบททั้งหลาย.นิคมชนปเทสุ ชาตา เนคมชนปทา. ชนทั้งหลายเกิดแล้ว ในนิคม และชนบท ท. ชื่อว่า เนคมชนปทา ชนผู้เกิดในนิคมและชนบททั้งหลาย.ปุรี จ ชนปทา จ ปุรีชนปทา.

เมืองทั้งหลายด้วย ชนบท ท. ด้วย ชื่อว่า ปุรีชนปทา เมืองและชนบททั้งหลาย.ปุรีชนปเทสุ ชาตา โปรีชนปทา. ชนทั้งหลาย เกิดแล้ว ในเมืองและชนบททั้งหลาย ชื่อว่า โปรีชนปทา ชนผู้เกิดในเมืองและชนบททั้งหลาย.สตฺต อหานิ สตฺตาหำ. วันทั้งหลาย เจ็ด ชื่อว่า สตฺตาหำ วันเจ็ด.สตฺตาเห นิยุตฺโต สตฺตาหิโก. กาลอันประกอบแล้ว ในวันเจ็ด ชื่อว่า สตฺตาหิโก กาลประกอบในวันเจ็ด.จตสฺโส วิชฺชา จตุวิชฺชำ. วิชชาทั้งหลาย สี่ ชื่อว่า จตุวิชฺช, จตุวิชฺเช นิยุตฺโต จาตุเวชฺชิโก ภิกษุประกอบแล้ว ในวิชชาสี่ ชื่อว่า จาตุเวชฺชิโก ภิกษุ ผู้ประกอบในวิชชาสี่.อุทาหรณ์ มีอาทิอย่างนี้ ดังว่ามานี้ถามว่า ประโยชน์ด้วยการตั้งชื่อว่า วุฑฺฒิ นี้ มีในสูตรไหน ?ตอบว่า ประโยชน์ด้วยการตั้งชื่อว่า วุฑฺฒิ นี้ มีในสูตรนี้ วุฑฺฒาทิสรสฺส วา อส์โยคานฺตสฺส สเณ จ.

๓.๑.๕ คัมภีร์มูลกัจจายนะผูกที่ ๕ ว่าด้วยอาขยาตปริวรรตเป็นภาษาบาลีอักษรไทยผูกที่ ๕ ว่าด้วยอาขยาต และคัมภีร์มูลกัจจายนะที่แปลเป็นภาษาไทยผูกที่ ๕ ดังนี้

ผูกที่ ๕ อาขยาตนักปราชญ์ ผู้มีปัญญา เป็นนักกวี มีปัญญามากดังหนึ่งนาวาย่อมข้ามสมุทรสาครกล่าวคืออาขยาตอันมีคลื่นคือวิภัตติ ทั้ง ๘ หมวด มีอัชชัตตนีเป็นต้น เป็นกำลัง มีน้ำคือธาตุ มีปลาคือ วิการ ปัจจัย อาคม และ กาล อันนับเนื่องด้วยการลบมีฝั่งคือการจำแนกอรรถ ขอท่านทั้งหลาย จงฟังคำของข้าพเจ้าผู้นมัสการซึ่งพระพุทธเจ้า ผู้มีโคจรคือพระญาณอันหาที่สุดมิได้ มีนิพพานอันเป็นอารมณ์ จะกล่าวอยู่ซึ่งอาขยาต อันแวดล้อมด้วยกิริยา อันวิจิตรไพบูลย์ โดยไม่มีส่วน เหลืออถ ศัพท์ เป็นไปในอรรถ ๖ ประการคือ อธิการ,มังคละ,นิปผันนะ,อวธารณะ,อนันตระ,อปาทานะ.**(๑) อถ ปุพฺพานิ วิภตฺตีนำ ฉ ปรสฺสปทานิ.**(๑) อ. บท ท. ๖ เป็นเบื้องต้น แห่งวิภัตติ ท. ในกัณฑ์อันหาระหว่างคั่นมิได้ ชื่อว่า ปรัสสบท.บท ๖ บท เป็นเบื้องต้นแห่งวิภัตติทั้งหมด ในกัณฑ์ต่อจากตัทธิตกัณฑ์ บรรดามี เป็นบทชื่อว่า ปรัสสบท มีอุทาหรณ์ เช่นนี้ บท ๖ บท เหล่านี้ คือ ติ อนฺติ, สิ ถ, มิ ม. มีชื่อว่า ปรัสสบท.ถามว่า ประโยชน์ด้วยการตั้งชื่อว่า ปรสฺสปท นี้มีใช้ในสูตรไหน?ตอบว่า ประโยชน์ด้วยการตั้งชื่อว่า ปรสฺสปท นี้มีใช้ในสูตรนี้ว่า กตฺตริ ปรสฺสปทำ. **(๒) ปรานฺยตฺตโนปทานิ.** (๒) อ. บท ท. อันเป็นบทเบื้องหลัง ชื่อว่า อัตตโนบท ย่อมเป็น.บท ๖ บท อันเป็นบทหลัง แห่งวิภัตติทั้งหมด มีชื่อว่า อัตตโนบท เหมือนอุทาหรณ์เช่นนี้ บท ๖ บท เหล่านี้ คือ เต อนฺเต, เส วเห, เอ เมห. มีชื่อว่า อตฺตโนบท.ถามว่า ประโยชน์ด้วยการตั้งชื่อว่า อตฺตโนปท นี้ ย่อมมี ในสูตรไหน ?ตอบว่า ประโยชน์ด้วยการตั้งชื่อว่า อตฺตโนปท นี้ ย่อมมี ในสูตรว่า อตฺตโนปทานิ ภาเว จ. **(๓) เทว เทว ปฐมมชฺฌิมุตฺตมปุริสา.**(๓) อ. บท ท. สอง สอง เป็นบทชื่อว่า ปฐมบุรุษ และ มัชฌิมบุรุษ และ อุตตมบุรุษ ย่อมเป็น.บททั้งหลายสอง ๆ แห่งปรัสสบท และ อัตตโนบท ของวิภัตติเหล่านั้นทั้งหมด ชื่อว่า ปฐมบุรุษ มัชฌิมบุรุษ และ อุตตมบุรุษ เหมือนอุทาหรณ์เช่นนี้ ฝ่ายปรัสสบท วิภัตติ ๒ ตัวนี้ คือ ติ อนฺติ ชื่อว่า ปฐมบุรุษ.วิภัตติ ๒ ตัวนี้ คือ สิ ถ ชื่อว่า มัชฌิมบุรุษ หรือ มัธยมบุรุษ. วิภัตติ ๒ ตัวนี้ คือ มิ ม ชื่อว่า อุตตมบุรุษ ฝ่ายอัตตโนบท วิภัตติ ๒ ตัว คือ เต อนฺเต ชื่อว่า ปฐมบุรุษ.วิภัตติ ๒ ตัว คือ เส เวห ชื่อว่า มัชฌิมบุรุษ.วิภัตติ ๒ ตัว คือ เอ เมห ชื่อว่า อุตตมบุรุษ.นักศึกษาพึงประกอบบุรุษ ในวิภัตติทั้งปวง อย่างนี้.ถามว่า ประโยชน์ด้วยการตั้งชื่อว่า ปฐมมชฺฌิมุตฺตมปุริส นี้ ย่อมมี ในสูตรไหน ? ตอบว่า ประโยชน์ด้วยการตั้งชื่อว่า ปฐมมชฺฌิมุตฺตมปุริส นี้ ย่อมมี ในสูตรว่า นามมฺหิ ปยุชฺชมาเนปิ ตุลฺยาธิกรเณ ปฐโม ตุมฺเห มชฺฌิโม อเมห อุตฺตโม.(๔) อ.บุรุษ อันเป็นบทเบื้องต้น อันนักศึกษาพึงถือเอา ในเพราะการกล่าวซึ่งกิริยาอันเป็นอย่างเดียวกันแห่งบุรุษทั้งหลายทั้งปวง. ครั้นเมื่อมีการกล่าวกิริยาอันเป็นบทเดียวกัน แห่งปฐมบุรุษ มัชฌิมบุรุษ และ อุตตมบุรุษสาม

ทั้งปวง บุรุษอันเป็นบทหลัง บัณฑิตพึงถือเอา ดั่งอุทาหรณ์เช่นนี้ โส จ ปฐติ ผู้นั้น ย่อมกล่าวด้วยตฺวญฺจ ปฐสิ ท่าน ย่อมกล่าวด้วย.เต จ ปฐนฺติ ชนเหล่านั้น ย่อมกล่าวด้วยตุมฺเหจปฐถท่านท. ย่อมกล่าวด้วย. อหญฺจ ปฐามิ เราย่อมกล่าวด้วย. มยํ ปฐาม เราทั้งหลาย ย่อมกล่าวด้วย.เต จ ปฐนฺติ ชนเหล่านั้น บ่อมกล่าวด้วย ตุมฺเหจ ปฐถ ท่าน ท. ย่อมกล่าวด้วย.โส จ ปฐเต ชนนั้น ย่อมกล่าวด้วย ตฺวญฺจ ปฐเส ท่าน ย่อมกล่าวด้วย.เต จ ปฐนฺเต ชนเหล่านั้น ย่อมกล่าวด้วย ตุมฺเห ปฐเวห ท่าน ท. ย่อมกล่าวด้วย. อหญฺจ ปเฐ เรา ย่อมกล่าวด้วย.มยํ ปฐเมห เรา ท. ย่อมกล่าวด้วย.นัยในวิภัตติทั้งหลายทั้งปวง ที่เหลือ นักศึกษา พึงประกอบ โดยนัยดังกล่าวมานี้. **(๕) นามมฺหิ ปยุชฺชมาเนหิ ตุลฺยาธิกรเณ ปฐโม.**(๕) ครั้นเมื่อนาม มีอรรถเสมอกันกับกิริยาอันอาจารย์ประอยู่ก็ดี ไม่ประกอบอยู่ก็ดี อ. ปฐมบุรุษ ย่อมลงในเบื้องหน้าแต่ธาตุทั้งปวง.เมื่อนามมีบทที่มีอรรถเสมอกับกิริยา อันอาจารย์ จะประกอบก็ตาม ไม่ประกอบก็ตาม ให้ลงปฐมบุรุษเบื้องหน้าธาตุทั้งปวง ดังตัวอย่างโส คจฺฉติ ชนนั้น ไปสู่เมืองสาวัตถี, เต คจฺฉนฺติ ชนเหล่านั้น ไปสู่เมืองสาวัตถี.ถามว่า บทว่า อปฺปยุชฺชมาเนปิ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ?ตอบว่า บทว่า อปฺปยุชฺชมาเนปิ มีไว้เพื่อห้ามปฐมบุรุษเป็นประโยชน์ เช่นนี้คจฺฉติ ชน ย่อมไป, คจฺฉนฺติ ชนทั้งหลาย ย่อมไป. ถามว่า บทว่า ตุลฺยาธิกรเณ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ?ตอบว่า บทว่า ตุลฺยาธิกรเณ มีไว้เพื่อห้ามปฐมบุรุษเป็นประโยชน์ ดังตัวอย่างเตน หญฺเญเส ตฺวํ. เธอ อันเทวทัตต์นั้น ฆ่า. **(๖) ตุเมเห มชฺฌิโม.**(๖)ครั้นเมื่อ ตุมฺห ศัพท์ อันอาจารย์ ประกอบอยู่ก็ดี ไม่ประกอบอยู่ก็ดี อ. มัชฌิมบุรุษ ย่อมลง. เมื่อ ตุมฺห ศัพท์ อันมีอรรถเสมอด้วยกิริยา อันอาจารย์จะประกอบก็ตาม ไม่ประกอบก็ตาม ให้ลงมัชฌิมบุรุษ เบื้องหน้าแต่ธาตุทั้งปวง ดั่งตัวอย่างตฺวํ ยาสิ ท่าน ย่อมไป, ตุมฺเห ยาถ ท่านทั้งหลาย ย่อมไป.ถามว่า บทว่า อปฺปยุชฺชมาเนปิ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ?ตอบว่า บทว่า อปฺปยุชฺชมาเนปิ มีไว้เพื่อห้ามการลงมัชฌิมบุรุษ เป็นประโยชน์ ดั่งตัวอย่างยาสิ ท่าน ย่อมไป, ยาถ ท่านทั้งหลาย ย่อมไป.ถามว่า บทว่า ตุลฺยาธิกรเณ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ?ตอบว่า บทว่า ตุลฺยาธิกรเณ มีไว้เพื่อห้ามการลงมัชฌิมบุรุษ เป็นประโยชน์ ดั่งตัวอย่างตฺยา ปจฺจเต โอทโน ข้าวสุกอันท่าน หุงอยู่. **(๗) อเมห อตฺตโม.**(๗) ครั้นเมื่อ อมฺห ศัพท์ อันอาจารย์ประกอบอยู่ก็ดี ไม่ประกอบอยู่ก็ดี อ. อุตตมบุรุษ ย่อมลง.เมื่อ อมฺห ศัพท์ อันมีอรรถเสมอกันกับกิริยา อาจารย์จะประกอบก็ตาม ไม่ประกอบก็ตาม ให้ลงอุตตมบุรุษ เบื้องหน้าแต่ธาตุทั้งปวง ดังตัวอย่างอหํ ยชามิ เรา ย่อมบูชา, มยํ ยชาม พวกเรา ย่อมบูชา.ถามว่า บทว่า อปฺปยุชฺชมาเนปิ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า อปฺปยุชฺชมาเนปิ มีไว้เพื่อห้ามการลงอุตตมบุรุษเป็นประโยชน์ ดังตัวอย่างยชามิ ข้าพเจ้าย่อมบูชา, ยชาม พวกข้าพเจ้า ย่อมบูชา.ถามว่า บทว่า ตุลฺยาธิกรเณ มีไว้เพื่อประโยชน์อไร ?ตอบว่า บทว่า ตุลฺยาธิกรเณ มีไว้เพื่อห้ามการลงอุตตมบุรุษเป็นประโยชน์ ดังตัวอย่างมยา อิชฺชเต พุทฺโธ. พระพุทธเจ้า อันเรา ย่อมบูชา.**(๘) กาเล.**(๘) อ. สูตรว่า กาเล เช่นนี้ เป็นอธิการสูตร ย่อมเป็น. สูตรว่า กาเล บัณฑิตพึงเห็นว่า เป็น อธิการสูตร (คือเป็นสูตรที่ใช้ประกอบในสูตรต่อไป). **(๙) วตฺตมานา ปจฺจุปฺปนฺเน.**(๙) อ. วัตตมานาวิภัตติ ย่อมลงในปัจจุบันกาล.วัตตมานาวิภัตติ ใช้ลงในปัจจุบันกาล ดั่งตัวอย่างสาวตฺถึ คจฺฉติ. ภิกษุ กำลังไป สู่เมืองสาวิตถี, สาวตฺถึ ปวิสติ กำลังเข้าไป สู่. **(๑๐) อาณตฺยาสิฏฺเฐนุตฺตกาเล ปญฺจมี.**(๑๐) อ. ปัญจมีวิภัตติย่อมลง ในอรรถว่าบังคับ และอรรถว่าปรารถนา ในกาลอันมิได้กล่าวว่า อดีตและ อนาคต และ ปัจจุบันกาล.ครั้นเมื่ออรรถว่า บังคับ – ใช้ก็ดี อรรถว่า ปราถนาก็ดี อันอาจารย์รู้อยู่ (ตมยมาเน) ลง ปัญจมีวิภัตติ ในกาลอันระบุว่า เป็นอดีต

อนาคต และ ปัจจุบัน ดังตัวอย่างกุสลำ กโรตุ ผู้เจริญจงทำกุศล, สุขำ เต โหตุ ขอความสุข จงมีแก่ท่าน. **(๑๑) อนุมติปริกปฺปตฺเถสุ สตฺตมี.** (๑๑) อ. สัตตมีวิภัตติ ย่อมลงในอรรถว่าคล้อยตาม และในอรรถว่ารำพึง ทั้งหลาย.ครั้นเมื่ออรรถว่ คล้อยตามก็ดี ครั้นเมื่ออรรถว่ารำพึงก็ดี อันอาจารย์รู้อยู่ลงสัตตมีวิภัตติในกาลอันมิได้กล่าวว่า เป็นปัจจุบัน อดีต และ อนาคต ดังตัวอย่างตฺวำ คจฺเฉยฺยาสิ ท่านพึงไป, กิมหำ กเรยฺยามิ เรา พึงทำซึ่งอะไร ?. **(๑๒) อปฺปจฺจกฺเข ปโรกฺขาตีเต.**(๑๒) อ. ปโรกขาวิภัตติ ย่อมลง ในกาลอันเป็นอดีต อันท่านมิได้กล่าวไว้เฉพาะ.ลง ปโรกขาวิภัตติ ในอดีตกาล อันไม่มีกำหนด ดั่งตัวอย่างสุปิเน กีฬมาห ชนกล่าว ซึ่งการเล่น ในความฝัน.เอวำ กิลำ โปราณมาหุ คนโบราณทั้งหลาย กล่าวซึ่งความลำบากไว้ อย่างนี้. **(๑๓) หิยฺโยปภูติ ปจฺจกฺเข หิยฺยตฺตนี.**(๑๓) อ. วิภัตติหมวดหิยัตตนี ย่อมลงในอดีตกาล อันบุคคลกล่าวก็ตาม ไม่กล่าวก็ตาม จำเดิมแต่วันนี้.วิภัตติหมวดหิยัตตนี ใช้ลงในอดีตกาลอันบุคคลกล่าวก็ตามไม่กล่าวก็ตาม จำเดิมแต่เมื่อวานนี้ดั่งตัวอย่างโส มคฺคำ อคมา ชนนั้น ได้ไปแล้ว สู่หนทาง, เต มคฺคำ อคมู ชนเหล่านั้น ได้ไปแล้ว สู่หนทาง. **(๑๔) สมีเปชฺชตฺตนี.**(๑๔) อ. วิภัตติหมวด อัชชัตตนี ย่อมลง ในอดีตกาลอันใกล้.วิภัตติหมวดอัชชัตตนี ใช้ลงในอดีตกาลอันใกล้ จำเดิมแต่วันนี้ อันบุคคลกล่าวก็ตาม ไม่กล่าวก็ตาม ดั่งตัวอย่างโส มคฺคำ อคมิ ชนนั้น ได้ไปแล้ว สู่หนทาง, เต มคฺคำ อคมุ ชนเหล่านั้น ได้ไปแล้ว สู่หนทาง. **(๑๕) มาโยเค สพฺพกาเล จ.**(๑๕) อนึ่ง อ. วิภัตติหมวดหิยัตตนี และ หมวดอัชชัตตนี ท. ย่อมลงในกาลทั้งปวง อันประกอบด้วย บทนิบาตคือ มา.วิภัตติสองหมวดเหล่านี้คือ หิยัตตนีและอัชชัตตนี ในเมื่อมีธาตุอันประกอบด้วย มา ศัพท์นิบาต ในกาลใด ให้ลงในกาลนั้นทั้งปวงได้ ดั่งตัวอย่างมา อคมา ชน อย่าได้ไปแล้ว, มา อวจา ชน อย่าได้กล่าวแล้ว.มา อคมิ ชน อย่าได้ไปแล้ว, มา อวจิ ชน อย่าได้กล่าวแล้ว.ด้วย จ ศัพท์ ให้ลงในหมวดปัญจมีวิภัตติได้ ในเมื่อมีธาตุประกอบด้วย มา ศัพท์ ดั่งตัวอย่างมา คจฺฉาหิ เจ้า จงอย่าไป. **(๑๖) อนาคเต ภวิสฺสนฺติ.**(๑๖) อ. วิภัตติหมวดภวิสสันติ ย่อมลงในอนาคตกาล.วิภัตติหมวดภวิสสันติ ใช้ลงในอนาคตกาล ดังตัวอย่างโส คจฺฉิสฺสติ ชนนั้น จักไป, โส กริสฺสติ ชนนั้น จักทำ.เต คจฺฉิสฺสนฺติ ชนเหล่านั้น จักไป, เต กริสฺสนฺติ ชนเหล่านั้น จักทำ. **(๑๗) กิริยาติปนฺเนตีเต กาลาติปตฺติ.**(๑๗) อ. วิภัตติหมวดกาลาติปัตติ ย่อมลงในอดีตกาลอันกล่าวการล่วงไปแห่งกิริยา.วิภัตติกาลาติปัตติ ใช้ลงในอดีตกาลสักว่าล่วงไปแห่งกิริยา (ลงในอนาคตกาลของอดีต) ดังตัวอย่างโส เจ ยานำ อลภิสฺสา, อคจฺฉิสฺสา ถ้าเขา จักได้ซึ่งยานไซร้, เขา ก็จักได้ไปแล้ว.เต เจ ยานำ อลภิสฺสำสุ, อคจฺฉิสฺสำสุ ถ้าพวกเขา จักได้ซึ่งยานไซร้, พวกเขา จักได้ไปแล้ว. **(๑๘) วตฺตมานา ติ อนฺติ, สิ ถ, มิ ม, เต อนฺเต, เส เวห, เอ เมห.**(๑๘) อ. วิภัตติ ท. เหล่านี้ คือ ติ อนฺติ, สิ ถ, มิ ม, เต อนฺเต, เส เวห, เอ เมห ชื่อว่า วตฺตมนา.ชื่อว่า วัตตมานา นี้ เป็นชื่อของวิภัตติ ๑๒ บท มี ติ เป็นต้น ดังตัวอย่าง ปรัสสบท อัตตโนบทเอก.พหุ. เอก.พหุ.ภวติ ภวนฺติ ภวเต ภวนฺเต ภวสิ ภวถ ภวเส ภววฺเห ภวามิ ภวาม ภเวภวเมห.ถามว่า ประโยชน์ ด้วยการตั้งชื่อว่า วตฺตมานา นี้ มีในสูตรไหน ?ตอบว่า ประโยชน์ด้วยการตั้งชื่อว่า วตฺตมานา นี้ มีในสูตรว่า วตฺตมานาปจฺจุปฺปนฺเน. **(๑๙) ปญฺจมี ตุ อนฺตุ, หิ ถ, มิ ม, ตุ อนฺตำ, สฺสุ โวห, เอ อามฺหเส.**(๑๙) อ. วิภัตติ ท. เหล่านี้ คือ ตุ อนฺตุ, หิ ถ, มิ ม, ตำ อนฺตำ, สฺสุ โวห, เอ อามฺหเส ชื่อว่า ปัญจมี.ชื่อว่า ปัญจมี นี้เป็นชื่อของวิภัตติ ๑๒ บท มี ตุ เป็นต้น ดังตัวอย่างปรัสสบท อัตตโนบท เอก. พหุ. เอก.พหุ.ภวตุ ภวนฺตุ ภวตำ ภวนฺตำ ภวาหิ ภวาถ ภวสฺสุ ภวโวห ภวามิ ภวาม ภเว ภวามฺหเส.ถามว่า ประโยชน์ด้วยการตั้งชื่อว่า ปัญจมีนี้ มีในสูตรไหน?ตอบว่า ประโยชน์ด้วยการตั้งชื่อว่า ปัญจมีนี้ มีในสูตรว่า

อาณตฺยาสิฏฺเฐนุตฺตกาเล ปญฺจมี.(๒๐) สตฺตมี เอยฺย เอยฺยุ, เอยฺยาสิ เอยฺยาถ, เอยฺยามิ เอยฺยาม, เอถ เอรํ, เอโถ เอยฺยโวห, เอยฺยํ เอยฺยาเมห. (๒๐) อ. วิภัตติ ท. เหล่านี้ คือ เอยฺย เอยฺยุ, เอยฺยาสิ เอยฺยาถ, เอยฺยามิ เอยฺยาม, เอถ เอรํ, เอโถ เอยฺยโวห, เอยฺยํ เอยฺยาเมห ชื่อว่า สัตตมี. อัตตโนบท เอก. พหุ. เอก. พหุ. ภเวยฺย ภเวยฺยุ ภเวถ ภเวรํ ภเวยฺยาสิ ภเวยฺยาถ ภเวโถ ภเวยฺยโวหภเวยฺยามิ ภเวยฺยาม ภเวยฺยํ ภเวยฺยาเมห.

ถามว่า ประโยชน์ด้วยการตั้งชื่อว่า ประโยชน์ด้วยการตั้งชื่อว่า สัตตมีนี้ มีในสูตรไหน ? ตอบว่า ประโยชน์ด้วยการตั้งชื่อว่า สัตตมีนี้ มีในสูตรว่า อนุมติ ปริกปฺปตฺเถสุ สตฺตมี.**(๒๑) ปโรกฺขา อ อุ, เอ ตถ, อํ มห, ตถ เร, ตโถ โวห, อึ เมห.**(๒๑) อ. วิภัตติ ท. เหล่านี้ คือ อ อุ, เอ ตถ, อํ มห, ตถ เร, ตโถ โวห, อึ เมห ชื่อว่า ปโรกฺขา.ชื่อว่า ปโรกฺขา นี้ เป็นชื่อแห่งวิภัตติ ๑๒ บท มี อ อุ เป็นต้น ดั่งตัวอย่าง

ปรัสสบท		อัตตโนบท	
เอก.	**พหุ**	**เอก.**	**พหุ.**
พภูว	พภูวุ	พภูวิตฺถ	พภูวิเร
พภูเว	พภูวิตฺถ	พภูวิตฺโถ	พภูวิโวห
พภูวํ	พภูวิมฺห	พภูวึ	พภูวิเมฺห

ถามว่า ประโยชน์ ด้วยการตั้งชื่อว่า ปโรกขา นี มีในสูตรไหน ?
ตอบว่า ประโยชน์ด้วยการตั้งชื่อว่า ปโรกฺขา นี้ มีในสูตรว่า อปฺปจฺจกฺเข ปโรกฺขาตีเต.

(๒๒) หิยฺยตฺตนี อา อู, โอ ตฺถ, อํ มฺห, ตฺถ ตฺถุ, เส วฺหํ, อึ มฺหเส. (๒๒) อ. วิภัตติ ท. เหล่านี้ คือ อา อู, โอ ตฺถ, อํ มฺห, ตฺถ ตฺถุ, เส วฺหํ, อึ มฺหเส ชื่อว่า หิยยัตตนี.ชื่อว่า หิยยัตตนี นี้ เป็นชื่อแห่งวิภัตติ ๑๒ บท มี อา อู เป็นต้น ดังตัวอย่าง...

ปรัสสบท		อัตตโนบท	
เอก.	**พหุ.**	**เอก.**	**พหุ.**
อภวา	อภวู	อภวตฺถ	อภวตฺถุ
อภโว	อภวิตฺถ	อภวเส	อภววฺหํ
อภวํ	อภวมฺห	อภวึ	อภวามฺหเส.

ถามว่า ประโยชน์ ด้วยการตั้งชื่อว่า หิยฺยตฺตนี นี้ มีในสูตรไหน ?
ตอบว่า ประโยชน์ด้วยการตั้งชื่อว่า หิยฺยตฺตนี นี้ มีในสูตรว่า หิยฺโยปภูติ ปจฺจกฺเข หิยตฺตนี.

(๒๓) อชฺชตฺนี อี อุ, โอ ตฺถ, อึ มฺหา, อา โอ, เส วฺหํ, อํ เมห.
(๒๓) อ. วิภัตติ ท. เหล่านี้ คือ อี อุ, โอ ตฺถ, อึ มฺหา, อา โอ, เส วฺหํ, อํ เมห ชื่อว่า อัชชัตตนี. ชื่อว่า อัชชัตตนี นี้ เป็นชื่อแห่งวิภัตติ ๑๒ บท มี อี อุ เป็นต้น ดั่งตัวอย่าง...

ปรัสสบท		อัตตโนบท	
เอก.	**พหุ.**	**เอก.**	**พหุ.**
อภวี	อภวุ	อภวา	อภโว
อภโว	อภวิตฺถ	อภวเส	อภววฺหํ
อภวึ	อภวิมฺหา	อภวํ	อภวิเมห.

ถามว่า ประโยชน์ด้วยการตั้งชื่อว่า อชฺชตฺตนี นี้ มีในสูตรไหน ?
ตอบว่า ประโยชน์ด้วยการตั้งชื่อว่า อชฺชตฺตนี นี้ มีในสูตรว่า สมีเปชฺชตฺตนี.

(๒๔) ภวิสฺสนฺติ สฺสติ สฺสนฺติ,สฺสสิ สฺสถ,สฺสามิ สฺสาม,สฺสเต สฺสนฺเต,สฺสเส สฺสเวห,สฺสํ สฺสาเมห.
(๒๔) อ. วิภัตติทั้งหลายเหล่านี้ คือ สฺสติ สฺสนฺติ, สฺสสิ สฺสถ, สฺสามิ สฺสาม, สฺสเต สฺสนฺเต, สฺสเส สฺสเวห, สฺสํ สฺสาเมห ชื่อว่า ภวิสฺสนฺติ. ชื่อว่า ภวิสฺสนฺตินี้ เป็นชื่อแห่งวิภัตติ ๑๒ บท มี สฺสติ เป็นต้น ดั่งตัวอย่าง...

ปรัสสบท		อัตตโนบท	
เอก.	**พหุ.**	**เอก.**	**พหุ.**
ภวิสฺสติ	ภวิสฺสนฺติ	ภวิสฺสเต	ภวิสฺสนฺเต
ภวิสฺสสิ	ภวิสฺสถ	ภวิสฺสเส	ภวิสฺสเวห
ภวิสฺสามิ	ภวิสฺสาม	ภวิสฺสํ	ภวิสฺสาเมห.

ถามว่า ประโยชน์ด้วยการตั้งชื่อว่า ภวิสฺสนฺติ นี้ มีในสูตรไหน ?
ตอบว่า ประโยชน์ด้วยการตั้งชื่อว่า ภวิสฺสนฺติ นี้ มีในสูตรว่า อนาคเต ภวิสฺสนฺติ.

(๒๕) กาลาติปตฺติ สฺสา สฺสํสุ, สฺเส สฺสถ, สฺสํ สฺสามฺหา, สฺสถ สฺสึสุ, สฺสเส สฺสเวห, สฺสํ สฺสามฺหเส.
(๒๕) อ. วิภัตติ ท. เหล่านี้ คือ สฺสา ฯเปฯ สฺสามฺหเส ชื่อว่า กาลาติปตฺติ. ชื่อว่า กาลาติปตฺติ นี้ เป็นชื่อแห่งวิภัตติ ๑๒ บท มี สฺสา เป็นต้นมี สฺสามฺหเส เป็นที่สุด ดั่งตัวอย่าง...

ปรัสสบท		อัตตโนบท	
เอก.	**พหุ.**	**เอก.**	**พหุ.**
อภวิสฺสา	อภวิสฺสํสุ	อภวิสฺสถ	อภวิสฺสึสุ
อภวิสฺเส	อภวิสฺสถ	อภวิสฺเส	อภวิสฺสเวห
อภวิสฺสํ	อภวิสฺสามฺหา	อภวิสฺสํ	อภวิสฺสามิหเส.

ถามว่า ประโยชน์ ด้วยการตั้งชื่อว่า กาลาติปตฺติ นี้ มีในสูตรไหน ?
ตอบว่า ประโยชน์ ด้วยการตั้งชื่อว่า กาลาติปตฺติ นี้ มีในสูตรว่า กิริยาปนิเนตีเต กาลาติปตฺติ.

(๒๖) หิยฺยตฺตนี สตฺตมี ปญฺจมี วตฺตมานา สพฺพธาตุกํ.
(๒๖) อ. หิยัตตนี และ สัตตมี และ ปัญจมี และ วัตตมานา ท. ชื่อว่า สัพพธาตุกวิภัตติ (วิภัตติที่สามารถลงได้ในธาตุทุกหมวด). วิภัตติทั้งหลาย มีหิยัตตนี เป็นต้น มีชื่อว่า สัพพธาตุกวิภัตติ ดั่งตัวอย่างว่า... อคมา, คจฺเฉยฺย, คจฺฉตุ, คจฺฉติ. ได้ไปแล้ว, พึงไป, จงไป, ย่อมไป.
ถามว่า ประโยชน์ด้วยการตั้งชื่อว่า สพฺพธาตุกํ นี้ มีในสูตรไหน ?
ตอบว่า ประโยชน์ด้วยการตั้งชื่อว่า สพฺพธาตุกํ นี้ มีในสูตรว่า อิการาคโม อสพฺพธาตุกมฺหิ.

๒) อาขยาต กัณฑ์ที่ ๒(๑) ธาตุลิงฺเคหิ ปรา ปจฺจยา.(๑) อ. ปัจจัย ท. อันมีในเบื้องหลังแต่ธาตุและลิงค์ ท. ย่อมมีได้.ลงปัจจัยเบื้องหลังธาตุและลิงค์ ดั่งตัวอย่าง. กโรติ = กร + โอ + ติ, คจฺฉติ = คมุ + อ + ติ. กโรติ ชน ย่อมทำ, คจฺฉติ ชน ย่อมไป, โย โกจิ กโรติ ชน คนใด คนหนึ่ง ย่อมทำ.ตํ กุพฺพนฺตมญฺโญ กโรหิ กโรหิ อิจฺเจวํ พฺรวีติ. ชน อื่น ย่อมกล่าว กะชนนั้น ผู้ทำอยู่อย่าง

นี้ว่า เจ้าจงทำ เจ้าจงทำ. กโรนฺตุ ปโยชยติ. กาเรติ การยติ การาเปติ การาปยติ. อีกอย่างหนึ่ง ชน ยังบุคคลผู้ทำอยู่ ย่อมให้ประกอบ, คือ ย่อมให้ทำ.ปโยชยติ = ป + ยุช + ณย + ติ, กาเรติ = กร + เณ + ติ, การยติ = กร + ณย + ติ, การาเปติ = กร + ณาเป + ติ, การาปยติ = กร + ณาปย + ติ.สงฺโฆ ปพฺพตมิว อตฺตานมาจรติ = ปพฺพตายติ. ปลวก ย่อมประพฤติตน เหมือนภูเขา. อาจรติ = อา + จร + อ + ติ, ปพฺพายติ = ปพฺพต + อาย + ติ.ตหากำ สมุทฺทมิว อตฺตานมาจรติ สมุทฺทายติ. สระ ย่อม ประพฤติตน เหมือนสมุทร, สมุทฺทายติ = สมุทฺท + อาย + ติ.สทฺโท วิจิตฺตมิว อตฺตานมาจรติ วิจิตฺ ตายติ. เสียง ย่อมประพฤติตน เหมือนวิจิตร, วิจิตฺตายติ = วิจิตฺต + อาย + ติ.วิสิฏฺฐสฺส อปจฺจำ วา สิฏฺโฐ. ชนนี้ เป็นเหล่ากอ แห่งวสิฏฐะ ชื่อว่า วาสิฏฺโฐ.บัณฑิต พึงประกอบประโยคแม้เหล่าอื่น อย่างนี้.**(๒) ติช คุป กิต มาเนหิ ข ฉ สา วา.**(๒) อ. ข และ ฉ และ ส ปัจจัย ท. ย่อมลง ใน เบื้องหลัง แต่ธาตุ ท. คือ ติช คุป กิต มาน โดยกำหนด.ลงปัจจัยเหล่านี้ คือ ข ฉ ส เบื้องหลังแต่ ธาตุเหล่านี้ คือ ติช คุป กิต และ มาน ได้บ้าง ดั่งตัวอย่าง.ติติกฺขติ ย่อมอดทน = ติช + ข +ติ,ชิ คุจฺฉติ ย่อมคุ้มครอง = คุป + ฉ + ติ, ติกิจฺฉติ ย่อมเยียวยา = กิต + ฉ + ติ, วีมำสติ ย่อมไตร่ตรอง = วิ + มาน + ติ.ถามว่า บทว่า วา มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ?ตอบว่า บทว่า วา มีไว้เพื่อห้ามการลง ข ฉ ส ปัจจัย เป็นประโยชน์.เตชติ = ติช + อ + ติ ย่อมอดทน, โคปติ = คุป + อ + ติ ย่อมรักษา, กิเตติ = กิต + เอ + ติ ย่อมเยียวยา, มาเนติ = มาน + เอ + ติ ย่อมนับ.(๓) ภุช ฆส หร สุปาทีหิ ตุมิจฺฉตฺเถสุ.(๓) อ. ข และ ฉ และ ส ปัจจัย ท. ย่อมลง ในเบื้องหลังแต่ธาตุ ท. มี ภุช และ ฆส และ หร และ สุ และ ปา เป็นต้น ในอรรถแห่ง ตุ ปัจจัย และ อิจฺฉ ความปราถนา ท.ลงปัจจัยเหล่านี้ คือ ข ฉ และ ส เบื้องหลังธาตุมีอย่างนี้ คือ ภุช ฆส หร ส และ ปา เป็นต้น ในอรรถแห่ง ตุ ปัจจัย และ อิจฺฉ ความปราถนา ได้บ้าง ดั่งตัวอย่าง พุภุกฺขติ = ภุช + ข + ติ โภตฺตุมิจฺฉติ พุภุกฺขติ. ชน ย่อมปรารถนา เพื่อจะกิน.ชิฆจฺฉติ = ฆส + ฉ + ติ ฆสิตุมิจฺฉติ ชิฆจฺฉติ. ชน ย่อมปรารถนาเพื่อจะกิน.ชิคีสติ = หร + ส + ติ หริตุมิจฺฉติ ชิคีสติ. ชน ย่อมปรารถนาเพื่อจะนำไป.สุสฺสูสติ = สุ + ส + ติ โสตุมิจฺฉติ สุสฺสูสติ. ชน ย่อมปรารถนาเพื่อจะฟัง.ปิวาสติ = ปา + ส + ติ ปาตุมิจฺฉติ ปิวาสติ. ชน ย่อมปรารถนาเพื่อจะ ดื่ม.ถามว่า บทว่า วา มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ?ตอบว่า บทว่า วา มีไว้เพื่อห้ามการลง ข ฉ และ ส ปัจจัยเป็นประโยชน์.โภตฺตุมิจฺฉติ ชนนี้ ปราถนาเพื่อจะกิน.ถามว่า บทว่า ตุมิจฺฉตฺเถสุ มีไว้เพื่อ ประโยชน์อะไร ?ตอบว่า บทว่า ตุมิจฺฉตฺเถสุ มีไว้เพื่อห้ามการลง ข ฉ และ ส ปัจจัย เป็น ประโยชน์ ดั่งอุทาหรณ์ ภุญฺชติ ชนย่อมกิน.**(๔) อาย นามโต กตฺตุปมานาทาจาเร.**(๔) อ.อายปัจจัย ย่อมลงในอรรถแห่งความประพฤติ เบื้องหลังแต่นามอันเป็นอุปมาของกัตตา.ลง อาย ปัจจัย ในอรรถว่า ประพฤติ เบื้องหลังนามอันเป็น อุปมา ของกัตตา ดั่งตัวอย่างสงฺโฆ ปพฺพตมิว อตฺตานมาจรติ ปพฺพ ตายติ. ปลวก ย่อมประพฤติตนเหมือนภูเขา.ปพฺพตายติ = ปพฺพต + อาย + ติ.สทฺโท วิจิตฺตมิว อตฺ ตานมาจรติ วิจิตฺตายติ เสียง ย่อมประพฤติตนเหมือนความงาม.วิจิตฺตายติ = วิจิตฺต + อาย + ติ. บัณฑิต พึงประกอบประโยคแม้เหล่าอื่น อย่างนี้. **(๕) อียูปมานา จ.** (๕) อ. อีย ปัจจัย ย่อมลงใน อรรถแห่งความประพฤติ ในเบื้องหลัง แต่นามอันเป็นอุปมา.ลง อีย ปัจจัย ในอรรถว่า ประพฤติ เบื้องหลังนามอันเป็นอุปมา ของกัตตา ดั่งตัวอย่าง.อฉตฺตำ ฉตฺตมิว อาจรติ ฉตฺตียติ. ชน ย่อม ประพฤติซึ่งตน ผู้ไม่มีร่ม เป็นเหมือนมีร่ม. ฉตฺตียติ = ฉตฺต + อีย + ติ.อปุตฺตำ ปุตฺตมิว อาจรติ ปุตฺตี ยติ. ชน ย่อมประพฤติตนผู้ไม่มีบุตร เป็นเหมือนมีบุตร.ปุตฺตียติ = ปุตฺต + อีย + ติ.ถามว่า บทว่า อุปมาน มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ? ตอบว่า บทว่า อุปมาน มีไว้เพื่อห้ามการลง อีย ปัจจัย ดั่ง

ตัวอย่างอฌตฺตำ ฉตฺตมิว ทกฺขติ ชน ย่อมมองดู คนผู้ไม่มีร่ม ว่าเหมือนมีร่ม.บัณฑิต พึงประกอบประโยคแม้เหล่าอื่น อย่างนี้. **(๖) นามมฺหาตฺติจฺฉตฺเถ.** (๖) อ. อีย ปัจจัย ย่อมลง ในอรรถแห่งความปรารถนาเพื่อตน ในเบื้องหลังแต่นาม. ลง อีย ปัจจัย ในอรรถแห่งความปรารถนาเพื่อตน เบื้องหลังบทนาม ดั่งตัวอย่างปตฺตียติ = อตฺตโน ปตฺตมิจฺฉติ ภิกษุ ย่อมปราถนา ซึ่งบาตรเพื่อตน. ปตฺตียติ = ปตฺต + อีย + ติ.บัณฑิต พึงประกอบประโยคทั้งหลาย อย่างนี้.อตฺตโน วตฺถ มิจฺฉติ วตฺถียติ ชน ย่อมปรารถนาซึ่งผ้าเพื่อตน ชื่อว่า วตฺถียติ. วตฺถียติ = วตฺถ + อีย + ติ. อตฺตโน ฉตฺตำ อิจฺฉติ ฉตฺตียติ ชน ย่อมปรารถนาซึ่งร่มเพื่อตน ชื่อว่า ฉตฺตียติ. ฉตฺตียติ = ฉตฺต + อีย + ติ.อตฺตโน ปริกฺขารมิจฺฉติ ปริกฺขารียติ ภิกษุ ย่อมปราถนา ซึ่งบริขารเพื่อตน ชื่อปริกฺขารียติ.ปริกฺขารียติ = ปริกฺขาร + อีย + ติ.อตฺตโน จีวรมิจฺฉติ จีวรียติ. ภิกษุ ย่อมปราถนา ซึ่งจีวรเพื่อตน ชื่อว่า จีวรียติ.จีวรียติ = จีวร + อีย + ติ.อตฺตโน ธนมิจฺฉติ ธนียติ. ชน ย่อมปราถนา ซึ่งทรัพย์เพื่อตน ธนียติ. ธนียติ = ธน + อีย + ติ. อตฺตโน ปฏมิจฺฉติ ปฏียติ. ชน ย่อมปราถนา ซึ่งผ้า เพื่อตน ชื่อว่า ปฏียติ. ปฏียติ = ปฏ + อีย + ติ.ถามว่า บทว่า อตฺติจฺฉตฺเถ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ?ตอบว่า บทว่า อตฺติจฺฉตฺเถ มีไว้เพื่อห้ามการลง อีย ปัจจัย ดั่งตัวอย่าง อญฺญสฺส ปตฺตมิจฺฉติ. ภิกษุ ย่อมปราถนา ซึ่งบาตร ของภิกษุอื่น.บัณฑิต พึงประกอบประโยค แม้อื่น อย่างนี้. **(๗) ธาตูหิ เณ ณย ณาเป ณาปยา การิตานิ เหตฺวตฺเถ.**(๗) อ. ปัจจัย ท. คือ เณ ณย ณาเป ณาปย ย่อมลง ในเบื้องหลังแต่ธาตุท.ด้วย,เป็นการีตปัจจัย ในอรรถแห่งธาตุด้วย, ย่อมเป็นด้วย.ลงปัจจัยเหล่านี้ คือ เณ ณย ณาเป ณาปย เบื้องหลังธาตุทั้งปวง และมีชื่อว่า การีตปัจจัย ในอรรถแห่งเหตุ ดั่งตัวอย่าง.โย โกจิ กโรติ ตำ กุพฺพนฺตำ อญฺโญ กโรหิ กโรหิ อิจฺเจวำ พฺรวีติ, อถวา กโรนฺตำ ปโยชยติ กาเรติ การยติ การาเปติ การาปยติ.ชน คนใดคนหนึ่ง กระทำอยู่, คนอื่น ย่อมกล่าวกะคนที่ทำอยู่นั้น อย่างนี้ว่า เจ้าจงทำ เจ้าจงทำ, อีกอย่างหนึ่ง คนอื่น ยังคนผู้ทำอยู่ให้ประกอบ คือให้ทำ ปโยชยติ = กาเรติ, การยติ, การาเปติ, การาปยติ. ย่อมให้ทำ. เย เกจิ กโรนฺติ เต กุพฺพนฺเต อญฺเญ กโรถ กโรถ อิจฺเจวำ พฺรวนฺติ. กาเรนฺติ การยนฺติ การาเปนฺติ การาปยนฺติ.ชนทั้งหลาย เหล่าใดเหล่าหนึ่ง กระทำอยู่, ชนทั้งหลายเหล่าอื่น ย่อมกล่าวกะชนเหล่านั้นผู้ทำอยู่อย่างนี้ว่า ท่าน ท. จงทำ ท่าน ท. จงทำ เช่นนี้, ชนเหล่าอื่นเหล่านั้น ชื่อว่า กาเรนฺติ, การยนฺติ, การาเปนฺติ, การาปยนฺติ. ย่อมให้ทำ.โย โกจิ ปจติ ตำ ปจนฺตมญฺโญ ปจาหิ ปจาหิ อิจฺเจวำ พฺรวีติ. อถวา ปจนฺตำ ปโยชยติ ปาเจติ ปาจยติ ปาจาเปติ ปาจาปยติ.ชนใดคนหนึ่ง หุงอยู่, คนอื่น ย่อมกล่าวกะคนที่หุงอยู่นั้น อย่างนี้ว่า เจ้าจงหุง เจ้าจงหุง เช่นนี้, อีกอย่างหนึ่ง คนอื่น ยังคนที่หุงอยู่ ให้ประกอบ คนอื่นนั้น ชื่อว่า ปาเจติ ปาจยติ ปาจาเปติ ปาจาปยติ. ย่อมให้หุง.เย เกจิ ปจนฺติ เต ปจนฺเต อญฺเญ ปจถ ปจถ อิจฺเจวำ พฺรวนฺติ, ปาเจนฺติ ปาจยนฺติ ปาจาเปนฺติ ปาจาปยนฺติ.คนทั้งหลายเหล่าใดเหล่าหนึ่ง หุงอยู่, ชนทั้งหลายเหล่าอื่น ย่อมกล่าวกะคนเหล่านั้น อย่างนี้ว่า ท่าน ท. จงหุง ท่าน ท. จงหุ เช่นนี้ คนเหล่าอื่นเหล่านั้น ชื่อว่า ปาเจนฺติ, ปาจยนฺติ, ปาจาเปนฺติ, ปาจาปยนฺติ. ย่อมให้หุง.โย โกจิ หนติ ตำ หนฺตมญฺโญ หนามิ หนามิ อิจฺเจวำ พฺรวีติ,หเนติ หนยติ หนาเปติ หนาปยติ.คนใดคนหนึ่ง ย่อมฆ่า, คนอื่น ย่อมกล่าว กะบุคคลผู้ฆ่านั้น อย่างนี้ว่า เจ้า จงฆ่า เจ้า จงฆ่า เช่นนี้ คนอื่นนั้น ชื่อว่า หเนติ หนยติ หนาเปติ หนาปยติ. ย่อมให้ฆ่า.เย เกจิ หนนฺติ, เต หนนฺเต อญฺเญ หนถ หนถ อิจฺเจวำ พฺรวนฺติ, หเนนฺติ หนยนฺติ หนาเปนฺติ หนาปยนฺติ.คน ท. เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ฆ่าอยู่, คน ท. เหล่าอื่น ย่อมกล่าว กะคน ท. ผู้ฆ่าอยู่เหล่านั้น อย่างนี้ว่า ท่าน ท. จงฆ่า ท่าน ท. จงฆ่า เช่นนี้, คน ท. เหล่าอื่น เหล่านั้น ชื่อว่า

หเนฺติ หนยนฺติ หนาเปนฺติ หนาปยนฺติ. ย่อมให้ฆ่า.โย โกจิ ภณติ ตำภณนฺตมญฺโญภณาหิภณาหิ อิจฺเจวำ พฺรวติ,ภเณติ ภณยติ ภณาเปติ ภณาปยติ.คนใดคนหนึ่ง กล่าวอยู่, คนอื่น ย่อมกล่าวกะคนผู้กล่าวอยู่ อย่างนี้ว่า ท่าน จงกล่าว ท่าน จงกล่าว เช่นนี้, คนอื่นนั้น ชื่อว่า ภเณติ ภณยติ ภณาเปติ ภณาปยติ.เย เกจิ ภณนฺติ เต ภณนฺเต อญฺเญ ภณถ ภณถ อิจฺเจวำ พฺรวนฺติ, ภเณนฺติ ภณยนฺติ ภณาเปนฺติ ภณาปยนฺติ. คน ท. เหล่าใดเหล่าหนึ่ง กล่าวอยู่, คน ท. เหล่าอื่น ย่อมกล่าวกะคน ท. ผู้กล่าวอยู่เหล่านั้น อย่างนี้ว่า ท่าน ท. จงทำ ท่าน ท. จงทำ เช่นนี้, คน ท. เหล่าอื่น เหล่านั้น ชื่อว่า ภเณนฺติ ภณยนฺติ ภณาเปนฺติ ภณาปยนฺติ. ย่อมให้กล่าว.บัณฑิต พึงประกอบประโยคแม้เหล่าอื่นเหมือนอย่างนั้น.ถามว่า บทว่า เหตฺวตฺเถ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ?ตอบว่า บทว่า เหตฺวตฺเถ มีไว้เพื่อ ลง เณ ณย ณาเป ณาปย ปัจจัย เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่าง ชโน กมฺมำ กโรติ ชน ย่อมทำซึ่งกรรม. ชโน โอทนำ ปจติ ชน ย่อมหุง ซึ่งข้าว.ชโน วจนำ ปฐติ ชน ย่อมกล่าว ซึ่งคำ.ด้วยการถือเอา อตฺถ ศัพท์ ลง อล ปัจจัย ด้วย ดั่งตัวอย่าง...จนฺโท ปภาย โชตลติ พระจันทร์ ย่อมรุ่งเรือง ด้วยรัศมี. **(๘). ธาตุรูเป นามสฺมา ณโย จ.**(๘) ครั้นเมื่อรูปแห่งธาตุ มีอยู่ อ. ณย ปัจจัยด้วย ย่อมลง ในเบื้องหลัง แต่นาม.เมื่อมีรูปแห่งธาตุ ลง ณย ปัจจัยเบื้องหลังนามและณย ปัจจัยนั้น มีชื่อ การีตด้วย ดังตัวอย่างหตฺถินา มคฺคำ อติกฺกมติ อติหตฺถิยติ ชนย่อมก้าวล่วง ซึ่งหนทาง ด้วยช้าง ชื่อว่า อติหตฺถิยติ ย่อมให้ก้าวล่วงหนทางด้วยช้าง.วีณาย อุปคายติ อุปวีณายติ ชน ย่อมขับ ซึ่งเพลง ด้วยพิณ ชื่อว่า อุปวีณายติ ย่อมให้ขับ ด้วยพิณ.ทฬฺหำ วินยำ กโรติ ทฬฺหยติ ภิกษุ ย่อมทำวินัย ให้มั่น ชื่อว่า ทฬฺหยติ ย่อมทำให้มั่น.วิสุทฺธา รตฺติ โหติ วิสุทฺธยติ ราตรี ย่อมเป็นธรรมชาติที่บริสุทธิ์ ชื่อว่า วิสุทฺธยติ ย่อมให้บริสุทธิ์.**(๙) ภาวกมฺเมสุ โย.**(๙) อ. ย ปัจจัย ย่อมลง ในอรรถแห่ง ภาว และ กรรม. ลง ย ปัจจัย เบื้องหลังธาตุทั้งปวง ในอรรถแห่งภาววาจกและกัมมวาจก. **(๑๐) ตสฺส จวคฺคยการ วการตฺตำ สธาตวนฺตสฺส** (๑๐) อ. ความเป็น จ วรรค และ ย อักษร และ ว อักษร แห่ง ย ปัจจัย อันเป็นไปกับด้วยพยัญชนะที่สุดธาตุ ย่อมมีได้. **(๑๑) อิวณฺณาคโม วา.**(๑๑) อ. การลง แห่ง อิ วรรณ ย่อมมี โดยกำหนด.ลง อิ วรรณะ อาคม ในเพราะ ย ปัจจัย อยู่เบื้องหลังธาตุทั้งปวง ได้บ้าง. **(๑๒) ปุพฺพรูปญฺจ.**(๑๒) อ. ย ปัจัย ย่อมถึง ซึ่งความเป็นรูปแห่งอักษรเบื้องต้น ด้วย. (๑๓) อ. การอาเทส แห่ง ย ปัจจัย อันบัณฑิต พึงกระทำ แม้ในกัตตุวาจก, อ. การอาเทส แห่ง ย ปัจจัย ย่อมมี ใน ภาว และ กัมม ในหนหลัง ฉันใด ฉันนั้น.**(๑๔) ภูวาทิโต อ.** (๑๔) อ. ปัจจัย ย่อมลง ในเบื้องหลัง แต่หมู่แห่งธาตุมี ภู ธาตุ เป็นต้น.**(๑๕) รุธาทิโต นิคฺคหิตปุพฺพญฺจ.** (๑๕) อ. อ ปัจจัย ย่อมลง ในเบื้องหลัง แต่หมวดแห่งธาตุ มี รุธ ธาตุ เป็นต้น ด้วย, อ. การมาแห่งนิคคหิต ย่อมมีในเบื้องต้นด้วย.**(๑๖) ทิวาทิโต โย.** (๑๖) อ. ย ปัจจัย ย่อมลง ในเบื้องหลัง แต่ธาตุ มี ทวิธาตุ เป็นต้น.**(๑๗) สฺวาทิโต ณุ ณา อุณา จ.**(๑๗) อ. ณุ และ ณา ปัจจัย ท. ด้วย อ. อุณา ปัจจัย ท. ด้วย ย่อมลง ในเบื้องหลัง แต่ธาตุมี สุ ธาตุเป็นต้น.**(๑๘) กียาทิโต นา.** (๑๘) อ. นา ปัจจัย ย่อมลง ในเบื้องหลัง แต่หมวดแห่งธาตุมี กี ธาตุ เป็นต้น. **(๑๙) คหาทิโต ปฺปณฺหา.**(๑๙) อ. ปฺป และ ณฺหา ปัจจัย ท. ย่อมลง ในเบื้องหลัง แต่หมวดแห่งธาตุ มี คห ธาตุเป็นต้น.**(๒๐) ตนาทิโต โอยิรา.** (๒๐) อ. โอ และ ยิร ปัจจัย ท. ย่อมลง ในเบื้องหลังแต่หมวดแห่งธาตุมี ตนุ ธาตุเป็นต้น.**(๒๑) จุราทิโต เณ ณย.** (๒๑) อ. เณ และ ณย ปัจจัย ท. ย่อมลง ในเบื้องหลัง แต่หมวดแห่งธาตุมี จุร ธาตุ เป็นต้น.**(๒๒) อตฺตโนปทานิ ภาเว จ กมฺมนิ.**(๒๒) อ. วิภัตติฝ่านอัตตโนบท ท. ย่อมลง ในอรรถแห่งภาวะด้วย ในกรรมด้วย.**(๒๓) กตฺตริ จ.**(๒๓) อ. วิภัตติฝ่ายอัตตโนบท ย่อมลง ในอรรถกัตตุ

วาจกด้วย.**(๒๔) ธาตุปฺปจฺจเยหิ วิภตฺติโย.** (๒๔) อ. วิภัตติ ท. ย่อมลง ในเบื้องหลัง แต่ธาตุ และปัจจัย ท.**(๒๕) กตฺตริ ปรสฺส ปทำ.** (๒๕) อ. วิภัตติฝ่ายปรัสสบท ย่อมลง ในฝ่ายกัตตุวาจก.

๓) อาขยาต กัณฑ์ที่ ๓ (๑) กฺวจาทิวณฺณานเมกสฺสรานำ เทวภาโว.(๑) อ. ความเป็นพยัญชน ๒ ตัว (การซ้อนพยัญชนะ) แห่งพยัญชนะอันเป็นเบื้องต้น ท. อันมีสระเป็นอันเดียวกันย่อมมีได้ ในที่บางแห่ง. **(๒) ปุพฺโพพฺภาโส.** (๒) อ. อักษรตัวหน้า ชื่อว่า อัพภาส. อักษรตัวต้นอันใดอันเป็นเบื้องต้นแห่งเหตุซึ่งเป็นเทวภาวะ อักษรตัวนั้น มีชื่ออัพภาส **(๓) รสฺโส.**(๓) อ. รัสสะ ย่อมมี. มีการรัสสะ สระอันเป็นไปในอักษรอัพภาส **(๔) ทุติยจตุตฺถานำ ปฐมตติยา.** (๔) อ. การอาเทสเป็นตัวอักษรตัวที่หนึ่ง และตัวที่สาม ท. แห่งอักษรตัวที่สอง และ อักษรตัวที่สี่ ท. ย่อมมี.มีการอาเทสอักษรตัวที่สอง และตัวที่สี่ ที่ถึงความเป็นอักษรอัพภาส เป็นอักษรตัวที่หนึ่งและอักษรตัวที่สาม **(๕) . กวคฺคสฺส จวคฺโค.**(๕) อ. การอาเทสเป็น จ วรรค แห่ง ก วรรค ย่อมมีได้. มีการอาเทส ก วรรคเป็นไปในอัพภาส เป็น จ วรรค. **(๖) มานกิตานำ วตตฺตำ วา.** (๖) อ. ความเป็น ว และ ต อักษรแห่ง นาม และ กิต ธาตุ ท. ย่อมมีโดยวิกัปป์. **(๗) หสฺส โช.** (๗) อ. การอาเทส ช เป็น ห ย่อมมี. มีการอาเทส ห อักษรอันเข้าถึงความเป็นพยัญชนะอัพภาสเป็น ช. **(๙) นิคฺคหิตญฺจ.** (๙) อนึ่ง อ. นิคคหิต ย่อมมี ในที่สุดแห่งพยัญชนะอัพภาส.ลงนิคคหิตอาคมหลังพยัญชนะอัพภาสได้บ้าง. **(๑๐) ตโต ปามานานำ วามำ เสสุ วา.**(๑๐) อ. การอาเทสเป็น วา และ มำ แห่ง ปา และ มาน ธาตุ ท. อันอยู่เบื้องหลังแต่พยัญชนะอัพภาสนั้น ย่อมมี ในเพราะ ส ปัจจัย ท.**(๑๑) ฐา ติฏฺโฐ.** (๑๑) อ. ฐา ธาตุเป็น ติฏฺฐ ย่อมเป็น. **(๑๒) ปา ปิโว.**(๑๒) อ. ปา ธาตุ เป็น ปิว ย่อมเป็น.มีการอาเทสธาตุนี้ คือ ปา เป็น ปิว ได้บ้าง. **(๑๓) ญาสฺส ชานนฺนา.**(๑๓) อ. การอาเทสเป็น ชา และ ชำ และ นา แห่ง ญา ธาตุ ย่อมมี. มีการอาเทสธาตุนี้ คือ ญา เป็น ชา ชำ และ นา ได้บ้าง. **(๑๔) ทิสสฺส ปสฺสทิสฺสทกฺขา วา.**(๑๔) อ. การอาเทสเป็น ปสฺส และ ทิสฺส และ ทกฺข ท. แห่งทิส ธาตุ ย่อมมีโดยการกำหนด.มีการอาเทส ธาตุนี้ คือ ทิส เป็นศัพท์เหล่านี้ คือ ปสฺส ทิสฺส และทกฺข ได้บ้าง. **(๑๕) พฺยญฺชนนฺตสฺส โจ ฉปฺปจฺจเยสุ จ.**(๑๕) อ. การอาเทสเป็น จ แห่งพยัญชนะอันเป็นที่สุดแห่งธาตุ ย่อมมีได้ในเพราะ ฉ ปัจจัย ท. ด้วย.มีการอาเทสพยัญชนะอันเป็นที่สุดธาตุเป็น จ ในเพราะ ฉ ปัจจัยอยู่เบื้องหลัง. **(๑๖) . โก เข จ.**(๑๖) อ. การอาเทสเป็น ก แห่งพยัญชนะอันเป็นที่สุดธาตุ ย่อมมีในเพราะ ข ปัจจัยด้วย ง มีการอาเทสพยัญชนะที่สุดธาตุเป็น ก ในเพราะ ข ปัจจัยอยู่เบื้องหลัง. **(๑๗) พฺรูภูนมาหภูวา ปโรกฺขายำ.** อ. การอาเทสเป็น อาห ภูว ท. แห่ง พฺรู และ ภู ธาตุ ท. ย่อมมี ใ นเพราะวิภัตติหมวดปโรกฺขา.มีการอาเทสธาตุนี้ คือ พรู และ ภู เป็นศัพท์เหล่านี้คือ อาห ภูว ในเพราะปโรกฺขาวิภัตติตามลำดับ. **(๑๘) คมิสฺสนฺโต จฺโฉ วา สพฺพาสุ.** (๑๘) อ. ม อักษรอันเป็นที่สุดแห่ง คมุธาตุ เป็น จฺฉ ย่อมเป็น ในเพราะวิภัตติ ท. ทั้งปวง.มีการอาเทส ม อักษร อันเป็นที่สุดแห่งธาตุนี้ คือ คมุ เป็น จฺฉ ในเพราะ ปัจจัย และ วิภัตติ ทั้งปวง. **(๑๙) วจสฺสชฺชตฺตนิมฺหิ มกาโร โอ.** (๑๙) อ. อ อักษร แห่ง วจธาตุ เป็น โอ ย่อมเป็น ในเพราะวิภัตติหมวดอัชชัตตนีอยู่เบื้องหลัง.สระ อ แห่ง ว แห่งธาตุนี้ คือ วจ ย่อมถึงความเป็น โอ ในเพราะวิภัตติหมวดอัชชัตตนี. **(๒๐) อกาโร ทีฆำ หิมิเมสุ.**(๒๐) ในเพราะ หิ และ มิ และ ม วัตติ ท. เป็นนิมิตเหตุ อ. อ อักษร ย่อมถึงความเป็นทีฆะ. ในเพราะวิภัตติเหล่านี้ คือ หิ มิ และ ม อยู่เบื้องหลัง อ อักษรถึงความเป็นทีฆะ. **(๒๑) หิ โลปำ วา.** (๒๑) อ. หิ วิภัตติ ย่อมถึงซึ่งการลบ โดยวิกัปป์. หิ วิภัตติ ถึงการลบได้บ้าง. **(๒๒) โหหิสฺสเร โหเห ภวิสฺสนฺติมฺหิ สฺสสฺส จ.** (๒๒) อ. สระ อู

อันเป็นที่สุดแห่ง หู ธาตุ ย่อมถึงซึ่งความเป็น เอห และ โอห และ เอ ในเพราะวิภัตติหมวดภวิสสันติด้วย อ. การลบ ซึ่ง สฺส ย่อมมีด้วย. ในเพราะวิภัตติหมวดภวิสสันติ และการลบ สฺส เป็นนิมิตเหตุ สระอันเป็นที่สุดแห่งธาตุนี้คือ หู ย่อมถึงความเป็น เอห โอห และ เอ ได้บ้าง. **(๒๓) กรสฺส สปฺปจฺจยสฺส กาโห.** (๒๓) อ. การอาเทสเป็น กาห แห่ง กร ธาตุ อันเป็นไปกับด้วยปัจจัย ย่อมมีได้.

๔) อาขยาต กัณฑ์ที่ ๔ (๑) ทานฺตสฺสํ มิเมสุ. (๑) ในเพราะ มิ และ ม วิภัตติ ท. เป็นนิมิตเหตุ อ. การอาเทสเป็น อำ แห่งสระอันเป็นที่สุดแห่ง ทา ธาตุ ย่อมมีได้ ในเพราะวิภัตติเหล่านี้คือ มิ และ ม เป็นนิมิต การอาเทส อา อันเป็นสระที่สุดแห่งธาตุนี้คือ ทา เป็น อำ ได้ (๒) อสโยคนฺตสฺส วุฑฺฒิ การิเต. (๒) ในเพราะการิตปัจจัยเป็นนิมิต อ. การพฤติเป็น อา และ เอ และ โอ แห่งธาตุ อันไม่มีพยัญชนะสังโยคเป็นที่สุด ย่อมมีได้ ในเพราะการิตปัจจัย (การิต ปัจจัย มี ๔ ตัว คือ เณ ณย ณาเป ณาปย) เป็นนิมิต การพฤติ อ เป็น อา อิ เป็น อี และ อุ เป็น โอ แห่งธาตุ อันไม่มีพยัญชนะสังโยคอยู่เบื้องหลัง ย่อมมีได้. **(๓) ฆฏาทีนำ วา.** (๓) อ. การพฤธิ แห่งธาตุ ท. มี ฆฏ เป็นต้น ย่อมมี ในเพราะการีตปัจจัย โดยวิกัป มีการพฤธิธาตุมี ฆฏ เป็นต้น ที่ไม่มีพยัญชนะสังโยคอยู่เบื้องหลัง. **(๔) อญฺเญสุ จ.** (๔) ในเพราะปัจจัย ท. เหล่าอื่นเป็นนิมิต อ. การพฤธิแห่งธาตุ ท. อันไม่มีพยัญชนะสังโยคเป็นที่สุด ย่อมมีได้. ในเพราะปัจจัยเหล่าอื่นเป็นนิมิต การพฤธิ (พยัญชนะเบื้องต้นแห่ง)ธาตุทุกตัว ที่ไม่มีพยัญชนะสังโยคอยู่เบื้องหลัง ย่อมมีได้. **(๕) คุหทุสานำ ทีฆ.** (๕) อ. สระ อุ แห่ง คุห และ ทุส ย่อมถึง ซึ่งการทีฆะ. ในเพราะ การิต ปัจจัยเป็นนิมิต สระ อุ แห่งธาตุเหล่านี้คือ คุห และ ทุส ย่อมถึง ซึ่งทีฆะได้บ้าง. **(๖) วจวสวหาทีนมุกาโร กสฺส เย.** (๖) ในเพราะ ย ปัจจัยเป็นนิมิต อ. การอาเทสเป็น อุ แห่ง ว อันเป็นที่สุดของ ว แห่ง ธาตุ ท. มี วจ และ วส และ วห เป็นต้น ย่อมมีได้. ในเพราะ ย ปัจจัยอยู่เบื้องหลังเป็นนิมิต การอาเทส อ แห่ง ว อักษร แห่งธาตุทั้งหลาย มีอาทิอย่างนี้ คือ วจ วส และ วห เป็น อุ ย่อมมีได้. **(๗) หวิปริยโย โล วา.**(๗) ในเพราะ ย ปัจจัยเป็นนิมิต อ. การสลับที่ แห่ง ห อักษร และ ย อักษร ย่อมมีได้, อีกอย่างหนึ่ง อ. การอาเทสเป็น ล แห่ง ย ปัจจัย ย่อมมีได้.มีการสลับ ห กับ ย ในเพราะ ย ปัจจัยอยู่เบื้องหลัง และมีการอาเทส ย เป็น ล ได้บ้าง. **(๘) คหสฺส เฆปฺเป.** (๘) ในเพราะ ปฺป ปัจจัยเป็นนิมิต อ. การอาเทสเป็น เฆ แห่ง คห ธาตุ ย่อมมีได้.ในเพราะ ปฺป ปัจจัยที่อยู่เบื้องหลังเป็นนิมิต อาเทสธาตุนี้ คือ คห หมดทั้งตัวเป็น เฆ. **(๙) หโลโป ณฺหามฺหิ.** (๙) ในเพราะ ณฺหา ปัจจัยเป็นนิมิต อ. การลบซึ่ง ห อักษร แห่ง คห ธาต ย่อมมี.ในเพราะ ณฺหา ปัจจัยอยู่เบื้องหลังเป็นนิมิต การลบ ห อักษรแห่งธาตนี้ คห ย่อมมีได้. **(๑๐) กรสฺส กาสตฺตมชฺชตฺตนิมฺหิ.**(๑๐) ในเพราะวิภัตติหมวดอัชชัตตนี เป็นนิมิต อ. ความเป็นแห่ง กาส แห่ง กร ธาตุ ย่อมมี ในเพราะวิภัตติหมวดอัชชัตตนี เป็นนิมิตเหตุ อาเทสธาตุนี้ คือ กร ทั้งหมดตัวเป็น กาส ได้บ้าง. **(๑๑) อสสฺส มิมานำ มฺหิมฺหา'นฺตโลโป จ.**(๑๑) อ. การอาเทสเป็น มฺหิ และ มฺห ท. แห่ง มิ วิภัตติ และ ม วิภัตติ ท. ย่อมมี ในเบื้องหลัง แต่ อส ธาตุ อนึ่ง อ. การลบ ซึ่งพยัญชนะที่สุดแห่งธาตุ ย่อมมี.มีการอาเทส มิ วิภัตติ เป็น มฺหิ และ ม วิภัตติ เป็น มฺห เบื้องหลังธาตุนี้คือ อส และ มีการลบพยัญชนะที่สุดธาตุได้บ้าง. **(๑๒) ถสฺส ตฺถตฺตำ.**(๑๒) อ. ความเป็น ตฺถ แห่ง ถ วิภัตติ ย่อมมี.อาเทส ถ วิภัตติ อันอยู่เบื้องหลังแห่งธาตุนี้ คือ อส เป็น ตฺถ และมีการลบพยัญชนะอันเป็นที่สุดธาตุด้วย. **(๑๓) ติสฺส ตฺถิตฺตำ.**(๑๓) อ. ความเป็นแห่ง ตฺถิ แห่ง ติ วิภัตติย่อมมี.อาเทส

ติ วิภัตติ อันอยู่เบื้องหลังธาตุนี้ คือ อส เป็น ตฺถิ และมีการลบพยัญชนะที่สุดธาตุด้วย ดั่งตัวอย่าง อตฺถิ = อส + อ + ติ. อาเทส ติ เป็น ตฺถิ ลบที่สุดธาตุ. กมฺมํ อตฺถิ. กรรม มีอยู่.**(๑๔) ตุสฺส ตฺถุตฺตํ.** (๑๔) อ. ความเป็นแห่ง ตฺถุ แห่ง ตุ วิภัตติ ย่อมมี.อาเทส ตุ วิภัตติ อันอยู่เบื้องหลังธาตุนี้ คือ อส เป็น ตฺถุ และ มีการลบพยัญชนะที่สุดธาตูด้วย ดั่งตัวอย่าง อตฺถุ = อส + อ + ตุ. อาเทส ตุ เป็น ตฺถุ ลบที่สุดธาตุ. สุขํ อตฺถุ. ความสุข จงมี.(๑๕) สิมฺหิ จ.(๑๕) ในเพราะ สิ วิภัตติ ก็ อ. การลบ ซึ่งพยัญชนะอันเป็นที่สุด แห่งธาตุ คือ อส ย่อมมีในเพราะ สิ วิภัตติ การลบพยัญชนะที่สุดแห่ง อส ธาตุ มีได้บ้าง.อสิ = อส + อ + สิ. ลบ ส พยัญชนะที่สุด อส ธาตุ.โก นุ ตวมสิ มาริส. ท่านผู้นิรทุกข์ ท่านเป็นใคร ?. **(๑๖) ลภสฺมา อีอนฺนํ ตฺถตฺถํ.**(๑๖) อ.ความเป็นแห่ง ตฺถ และ ตฺถํ แห่ง อี วิภัตติ และ อึ วิภัตติ ท. อันอยู่เบื้องหลัง แต่ ลภ ธาตุ ย่อมมี.มีการอาเทส อี วิภัตติ และ อึ วิภัตติ อันอยู่เบื้องหลังธาตุนี้ คือ ลภ เป็น ตฺถ และ ตฺถํ และมีการลบพยัญชนะอันเป็นที่สุดธาตุด้วย ดั่งตัวอย่างอลตฺถ = ลภ + อ + อี. อาเทส อี เป็น ตฺถ และ ลบ ภ ที่สุดธาตุ ด้วยสูตรว่า ลภสฺมา อีอนฺนํ ตฺถตฺถํ. ชโน ธนํ อลตฺถ. ชน ได้แล้ว ซึ่งทรัพย์.อลตฺถํ = ลภ + อ + อึ. อาเทส อึ เป็น ตฺถํ และ ลบ ภ ที่สุดธาตุ, อหํ ธนํ อลตฺถํ. เรา ได้แล้ว ซึ่งทรัพย์. **(๑๗) กุธสฺมา กีจฺฉิ.** (๑๗) อ. อี อันอยู่เบื้องหลัง แต่ กุธ (กุส) ธาตุ เป็น จฺฉิ ย่อมเป็น.มีการอาเทส อี วิภัตติ อันอยู่เบื้องหลังธาตุนี้ คือ กุธ (กุส) เป็น จฺฉิ และ มีการลบพยัญชนะอันเป็นที่สุดธาตุด้วย ดั่งตัวอย่าง อกฺโกจฺฉิ = กุธ + อ + อี. อาเทส อี เป็น จฺฉิ ลบที่สุดธาตุ ลง อ อาคม ต้นธาตุ ลบ อ ปัจจัย ลง ก สทิสเทวภาวะ.อยํ ชโน มํ อกฺโกจฺฉิ. ชนนี้ ได้ด่าแล้ว ซึ่งเรา. **(๑๘) ทาธาตุสฺส ทชฺชํ.** (๑๘) อ. การอาเทสเป็น ทชฺช แห่ง ทา ธาตุ ย่อมมี.มีการอาเทสธาตุนี้ คือ ทา หมดทั้งตัว เป็น ทชฺช ได้บ้าง. **(๑๙) วทสฺส วชฺชํ.** (๑๙) อ. การอาเทสเป็น วชฺช แห่ง วท ธาตุ ย่อมมี.มีการอาเทสธาตุนี้ คือ วท หมดทั้งตัวเป็น วชฺช. **(๒๐) คมุสฺส ฆมฺมํ.**(๒๐) อ. การอาเทสเป็น ฆมฺม แห่ง คมุ ธาตุ ย่อมมี.มีการอาเทสธาตุนี้ คือ คมุ หมดทั้งตัวเป็น ฆมฺม ได้บ้าง. **(๒๑)ยมฺหิ ทาธามาฐาหาปามหมถาทีนมี.** (๒๑) ในเพราะ ย ปัจจัย เป็นนิมิต อ. สระอันเป็นที่สุดแห่งธาตุ ท. มี ทา ธา มา ฐา หา ปา มห และ มถ เป็นต้น เป็น อี ย่อมเป็น. ในเพราะ ย ปัจจัยที่อยู่เบื้องหลังเป็นนิมิต สระ อันเป็นที่สุดแห่งธาตุมีอาทิอย่างนี้ คือ ทา ฯเปฯ มถ ย่อมถึงความเป็น อี อักษร. **(๒๒) ยชสฺสาทิสฺสิ.**(๒๒) อ. การอาเทสเป็น อิ แห่ง ย อันเป็นเบื้องต้น แห่ง ยช ธาตุ ย่อมมี.มีการอาเทส ย อักษร อันเป็นเบื้องต้นแห่งธาตุนี้ คือ ยช เป็น อิ อักษร ในเพราะ ย ปัจจัย อยู่เบื้องหลัง. **(๒๓) สพฺพโต อุ อึสุ.**(๒๓) อ. อุ วิภัตติ เป็น อึสุ ย่อมมี ในเบื้องหลัง แต่ธาตุทั้งปวง.มีการอาเทส อุ วิภัตติ เป็น อึสุ เบื้องหลังธาตุทั้งปวง. **(๒๔) ชรมรานํ ชีรชิยฺยมิยฺยา วา.**(๒๔) อ. การอาเทสเป็น ชีร และ ชิยฺย แห่ง ชร ธาตุ และมิยฺย แห่ง มร ธาตุ ท. ย่อมมีโดยกำหนด.มีการอาเทสเป็น ชีร ชิยฺย และ มิยฺย แห่งธาตุเหล่านี้ คือ ชร มร ได้บ้าง (มีการ อาเทส ชร ธาตุเป็น ชีร และ ชิยฺย และ อาเทส มร ธาตุ เป็น มิยฺย ได้บ้าง. **(๒๕) สพฺพตฺถาสสฺสาทิโลโป จ.**(๒๕) ในเพราะวิภัตติและปัจจัย ท. ทั้งปวงเป็นนิมิต อ.การลบซึ่ง อ อันเป็นเบื้องต้นแห่ง อส ธาตุ ย่อมมี.ในเพราะวิภัตติและปัจจัยทั้งปวงอยู่เบื้องหลังเป็นนิมิต การลบ อ อักษร อันเป็นเบื้องต้นแห่งธาตุนี้ คือ อส ย่อมมีได้. **(๒๖) อสพฺพธาตุเก ภู.** ในเพราะวิภัตติอันเป็นอสัพพธาตุเป็นนิมิต อ. การอาเทสเป็น ภู แห่ง อส ธาตุ ย่อมมี.ในเพราะวิภัตติอันเป็นอสัพพธาตุเป็นนิมิตเหตุ การอาเทส อส ธาตุนั่นแลเป็น ภู ธาตุย่อมมีได้บ้าง. **(๒๖) เอยฺยสฺส ญาโต อิยาญา.**(๒๖) อ. การอาเทสเป็น อิยา และ ญา ท. แห่ง เอยฺย วิภัตติ

อันอยู่เบื้องหลัง แต่ ญาธาตุย่อมมี.มีการอาเทส เอยย วิภัตติ อันอยู่เบื้องหลังญา ธาตุ เป็น อิยา และ ญา ได้บ้าง. **(๒๗) นาสฺส โลโป ยการฑฺ.**(๒๗) อ. การลบด้วย อ. ความเป็น ย อักษรด้วย แห่ง นา ปัจจัย ย่อมมี.มีการลบ นา ปัจจัย และ การอาเทส นา ปัจจัย เป็น ย ย่อมมี เบื้องหลังธาตุนี้ คือ ญา ได้บ้าง. **(๒๙) อุฑฺตโมกาโร.**(๒๙) อ. โอ ปัจจัย ย่อมถึง ซึ่งความเป็น อุ ด้วย.โอ ปัจจัย ย่อมถึง ความเป็น อุ ได้บ้าง. **(๓๐) โอ อว สเร.**(๓๐) ในเพราะสระอยู่เบื้องหลังเป็นนิมิต อ. โอ เป็น อว ย่อมมีได้.ในเพราะสระอยู่เบื้องหลังเป็นนิมิตเหตุ อาเทส โอ อักษร อันเป็นที่สุดแห่งธาตุ เป็น อว **(๓๑) เอ อย.**(๓๑) ในเพราะสระอยู่เบื้องหลังเป็นนิมิต อ. เอ เป็น อย ย่อมเป็น.ในเพราะสระอยู่เบื้องหลังเป็นนิมิต อาเทส เอ อักษรอันเป็นที่สุดแห่งธาตุเป็น อย ได้บ้าง **(๓๒) เต อาวายา การิเต.**(๓๒) ในเพราะการิตปัจจัยเป็นนิมิต อ. โอ และ เอ ท. เหล่านั้น เป็น อาว และ อาย ย่อมเป็น.ในเพราะการิตปัจจัย สระเหล่านี้ คือ โอ และ เอ นั้น ย่อมถึงซึ่งการอาเทส เป็น อาว และ อาย **(๓๓) อิการาคโม อสพฺพธาตุกมฺหิ.** ในเพราะวิภัตติอันเป็นอสัพพธาตุเป็นนิมิต อ. การมาแห่ง อิ อักษร ย่อมมี. **(๓๕) กฺวจิ ธาตุวิภตฺติปจฺจยานำ ทีฆวิปรีตาเทสาโลปาคมา จ.** (๓๕) อ. การทีฆะ และ การวิปริต และการอาเทส และการลบ และการลงตัวอักษรใหม่ ท. ด้วย แห่งธาตุและวิภัตติและปัจจัย ท. ย่อมมีได้ ในที่บางแห่ง. บัณฑิตควรทำการิยเหล่านี้ คือ ทีฆะ วิปริต อาเทส โลป และอาคม แห่งธาตุ วิภัตติ และปัจจัยทั้งหลาย ในอุทาหรณ์ที่มิได้แสดงไว้ในอาขยาตนี้ ได้บ้าง ตามสมควรแก่พระดำรัสของพระชินเจ้า. **(๓๖) อตฺตโนปทานิ ปรสฺสปทตฺ.** (๓๖) อ. วิภัตติฝ่ายอัตตโนบท ท. ย่อมถึง ซึ่งความเป็นแห่งวิภัตติฝ่ายปรัสสบท วิภัตติฝ่ายอัตตโนบท ย่อมถึงความเป็นวิภัตติฝ่ายปรัสสบท ได้บ้าง. **(๓๗) อการาคโม หิยฺยตฺตนชฺชตฺตนีกาลาติปตฺตีสุ.**(๓๗) ในเพราะวิภัตติหมวดหิยฺตฺตนี และ อัชชัตตนี และกาลาติปัตติ ท. เป็นนิมิตเหตุ อ. การมาแห่ง อักษร ย่อมมีได้.ในเพราะวิภัตติเหล่านี้ คือ หิยัตตนี อัชชัตตนี และกาลาติปัตติ เป็นนิมิตเหตุ การลง อ อาคมต้นธาตุ ย่อมมีได้. **(๓๘) พฺรูโต อี ตมฺหิ.** (๓๘) ในเพราะ ติ วิภัตติเป็นนิมิต อ. การมาแห่ง อี ย่อมมีในเบื้องหลัง แต่ พฺรู ธาตุ. ลง อี อาคมเบื้องหลัง พฺรู ธาตุ ในเพราะ ติ วิภัตติ (๓๘) อ. สระ อันเป็นที่สุดแห่งธาตุ อันมี สระ มิใช่ตัวเดียว ย่อมมี ในกาลใด ในกาลนั้น อ. การลบ ย่อมมี. มีการลบสระอันเป็นที่สุดแห่งธาตุ ที่มิใช่มีสระตัวเดียว (มีสระหลายตัว). **(๓๙) อิสุยมูนมนฺโต จฺโฉ วา.** (๓๙) อ. ที่สุดแห่ง อิสุ ธาตุ และ ยมุธาตุ ท. เป็น จฺฉ ย่อมเป็น โยกำหนด มีการอาเทสที่สุดแห่งธาตุเหล่านี้ คือ อิสุ ยมุ เป็น จฺฉ ได้บ้าง. **(๔๐) การิตานำ โณ โลปิ.**(๔๐) อ. ณ อนุพันธ์ แห่งการีตปัจจัย ท. ย่อมถึงซึ่งการลบ.ณ แห่งปัจจัยเหล่านี้ คือ การีต ย่อมถึงซึ่งการลบไป

๓.๑.๖ คัมภีร์มูลกัจจายนะว่าด้วยกิตปริวรรตเป็นภาษาบาลีอักษรไทยผูกที่ ๖ และคัมภีร์มูลกัจจายนะที่แปลเป็นภาษาไทยผูกที่ ๖

ผูกที่ ๖ กิต ก. ข้าพเจ้าขอน้อมนมัสการพระพุทธเจ้า ผู้มีปัญญาดังมหาสมุทรตรัสรู้เญยยธรรมทั้งปวง มีพระปัญญาอันถึงซึ่งความยากเพราะเหตุ แห่งสัตว์โลก จักกล่าวคัมภีร์กิตก์ อันมีอุทาหรณ์เป็นอันดี ก่อน, ข. แท้จริงนักปราชญ์ ท. ผู้มีปัญญาอันแกล้วกล้าในอรรถ กล่าวไว้แล้วซึ่งประโยค อันมีอุทาหรณ์อันดีเป็นมูลด้วย ซึ่งอรรถ อันมีประโยคเป็นมูลด้วย อันท่านกล่าวว่าเป็นผู้ทรงไว้ ซึ่งคำสอนของพระชินเจ้า,ค. บุรุษผู้ตาบอด มองไม่เห็นภูมิประเทศ จัดว่าเป็นผู้เสื่อม ฉันใด

เปรียง น้ำผึ่ง และน้ำมัน ปราศจากภาชนะ เป็นของเสื่อม ฉันใดอรรถที่คลาดเคลื่อน จากประโยค เป็นสภาพเสื่อม ฉันนั้น,ฆ. เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้า จักกล่าวกิตกัณฑ์ อันประกอบด้วยอุทาหรณ์อันเกื้อกูลแก่ศิษย์ เพื่อรักษาไว้ ซึ่งอรรถแห่งพระดำรัส ของพระมุนีเจ้าผู้ประเสริฐ อันหาได้ยาก.

ธาตุยา กมฺมาทิมฺหิ โณ. ครั้นเมื่อบท มีกรรมเป็นเบื้องต้น มีอยู่ อ. ณ ย่อมลง ในเบื้องหลัง แต่ธาตุ.ลง ณ ปัจจัยเบื้องหลังธาตุ เมื่อมีกรรมอยู่เบื้องต้น ดั่งตัวอย่าง. กมฺมกาโร ผู้ทำซึ่งการงาน = กมฺม + กร + ณ. วิ. กมฺมํ กโรติ, อกาสิ, กริสฺสตีติ กมฺมกาโร. ชนใด ย่อมทำ, ได้ทำแล้ว , จักกระทำ ซึ่งกรรม เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า กมฺมกาโร ผู้ทำซึ่งกรรม. กุมฺภกาโร ผู้ทำซึ่งหม้อ = กุมฺภ + กร + ณ. วิ. กุมฺภํ กโรติ, อกาสิ, กริสฺสตีติ กุมฺภกาโร, ชนใด ย่อมทำ, ได้ทำแล้ว, จักกระทำ ซึ้งหม้อ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า กุมฺภกาโร ผู้ทำซึ่งหม้อ. มาลากาโร ผู้ทำซึ่งดอกไม้ = มาลา + กร + ณ. วิ. มาลํ กโรติ, อกริ, กริสฺสตีติ มาลากาโร.ชนใด ย่อมทำ, ได้ทำแล้ว, จักทำซึ่งดอกไม้ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า มาลากาโร ผู้ทำซึ่งดอกไม้. กฏฺฐกาโร ผู้ทำซึ่งฟืน = กฏฺฐ + กร +ณ. วิ. กฏฺฐํ กโรติ, อกริ, กริสฺสตีติ กฏฺฐกาโร. ชนใดย่อมทำ, ได้ทำแล้ว, จักทำ ซึ่งฟืน เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า กฏฺฐกาโร ผู้ทำซึ่งฟืน = คนหาฟืน. รถกาโร ผู้ทำซึ่งรถ = รถ + กร + ณ.วิ. รถํ กโรติ, อกริ, กริสฺสตีติ รถกาโร. ชน ย่อมทำ,ได้ทำแล้ว, จักทำ ซึ่งรถ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า รถกาโร. ผู้ทำซึ่งรถ, ช่างรถ, ช่างฟิต. รชตกาโร ผู้ทำซึ่งเงิน = วิ. รชต + กร + ณ. รชตํ กโรติ อกริ กริสฺสตีติ รชตกาโร. ชนใด ย่อมทำ, ได้ทำแล้ว, จักทำ ซึ่งเงิน เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า รชตกโร. ผู้ทำซึ่งเงิน = ช่างเงิน.สุวณฺณกาโร ช่างทอง = สุวรรณ + กร + ณ. วิ. สุวณฺณํ กโรติ อกริ กริสฺสตีติ สุวณฺณกาโร. ชนใดย่อมทำ, ได้ทำแล้ว, จักทำ ซึ่งทอง เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า สุวณฺณกาโร. ผู้ทำซึ่งทอง ตนฺตวาโย ช่างหูก = ตนฺต + เว + ณ. วิ. ตนฺตํ วายติ, อวายิ, วายิสฺสตีติ ตนฺตวาโย. ชนใด ย่อมทอ, ได้ทอแล้ว, จักทอ ซึ่งหูก เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า ตนฺตวาโย. ผู้ทอซึ่งหูก = ช่างหูก.ปตฺตคฺคาโห ผู้ถือซึ่งบาท=ปตฺต+คห+ณ. วิ.ปตฺตํคณฺหาติ,อคณฺหิ, คณฺหิสฺสตีติ ปตฺตคฺคาโห. ชนใด ย่อมถือ, ได้ถือแล้ว, จักถือเอา ซึ่งบาตร เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า ปตฺตคฺคาโห. ผู้ถือซึ่งบาตร.ธญฺญมาโย ผู้ตวงข้าวเปลือก = ธญฺญ + มาน + ณ. วิ. ธญฺญํ มาเนติ, อมาเนสิ, มาเนสฺสตีติ ธญฺญมาโน. ชนใด ย่อมตวง, ได้ตวงแล้ว,จักตวง ซึ่งข้าวเปลือก เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า ธญฺญมาโน ผู้ตวงข้างเปลือก.ธมฺมกาโม ผู้ใคร่ธรรม = ธมฺม + กมุ + ณ. วิ. ธมฺมํ กาเมติ, อกามิ, กามิสฺสตีติ ธมฺมกาโม. ชนใด ย่อมใคร่,ใคร่แล้ว, จักใคร่ ซึ่งธรรม เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า ธมฺมกาโม ผู้ใคร่ธรรม.ธมฺมจาโร ผู้ประพฤติธรรม = ธมฺม + จร+ ณ. วิ. ธมฺมํ จรติ, อจริ, จริสฺสตีติ ธมฺมจาโร. ชนใด ย่อมประพฤติ, ได้ประพฤติแล้ว, จักประพฤติซึ่งธรรม เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า ธมฺมจาโร ผู้ประพฤติธรรม. ปุญฺญกาโร ผู้กระทำบุญ = ปุญฺญ + กร + ณ. วิ. ปุญฺญํ กโรติ, อกาสิ, กริสฺสตีติ ปุญฺญกาโร. ชนใด ย่อมทำ, ได้ทำแล้ว จักทำ ซึ่งบุญ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า ปุญฺญกาโร ผู้ทำบุญ.

สญฺญายม นุ. ครั้นเมื่อบทมีกรรมเป็นเบื้องต้น มีอยู่ อ. อ ปัจจัย ด้วย อ. การมาแห่ง น ด้วย ย่อมมีในเพราะชื่อ.เมื่อมีบทกรรมอยู่เบื้องต้น อ ปัจจัย และ นุ อาคม ในบทนาม ในเพราะธาตุ อันเป็นสัญญา คือ ชื่ออย่าง ดั่งตัวอย่าง. อรินฺทโม ผู้ปราบข้าศึก = อริ + ทม + อ, อรึ ทเมตีติ อรินฺทโม. พระราชาใด ย่อมปราบซึ่งข้าศึก เหตุนั้น พระราชานั้น ชื่อว่า ผู้ปราบข้าศึก, ลง นุ ท้ายบทกรรม อาเทส นุ เป็นนิคคหิต ด้วยสูตรว่า นุ นิคฺคหิตํ ปทนฺเต, อาเทสนิคคหิตเป็น น ด้วยสูตรว่า

วคฺคนฺตำ วา วคฺเค. เวสฺสนฺตโร ผู้ข้ามตรอก = เวสฺส + ตร + อ. เวสฺสำ ตรตีติ เวสฺสนฺตโร พระราชาพระองค์ใด ย่อมข้าม ซึ่งตรอก เหตุนั้น พระราชาพระองค์นั้น ชื่อว่า เวสฺสนฺตโร ผู้ข้ามซึ่งตรอก – ซอยถนน. ตณฺหงฺกโร ทำลายตัณหา = ตณฺหา + กร + อ. ตณฺหำ กโรตีติ ตณฺหงฺกโร. พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ใด ย่อมทำลาย ซึ่งตัณหา เหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ชื่อว่า ตณฺหงฺกโร ผู้ทำลายซึ่งตัณหา. เมธงฺกโร ผู้ทำซึ่งปัญญา=เมธา+กร+อ.เมธำ กโรตีติ เมธงฺกโร. พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ใด ย่อมทำซึ่งปัญญา เหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ชื่อว่า เมธงฺกโร ผู้สร้างซึ่งปัญญา.สรณงฺกโร ผู้ทำซึ่งที่พึ่ง = สรณ + กร + อ+ สรณำ กโรตีติ สรณงฺกโร พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ใด ย่อมทำที่พึ่ง เหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ชื่อว่า สรณงฺกโร ผู้ทำที่พึ่ง.ทีปงฺกโร ผู้ทำซึ่งที่พึ่ง = ทีป + กร + อ. ทีปำ กโรตีติ ทีปงฺกโร พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ใด ย่อมทำ ซึ่งที่พึ่ง เหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ชื่อว่า ทีปงฺกโร ผู้ทำที่พึ่ง.

ปุเร ททา จ อึ.ครั้นเมื่อปุรศัพท์ อันเป็นเบื้องต้น มีอยู่ อ. อ ปัจจัย ย่อมลงในเบื้องหลัง จาก ททา ธาตุ ด้วย, อ. อึ ด้วย ย่อมลง.เมื่อปุรศัพท์อยู่เบื้องต้น ลง อ ปัจจัย เบื้องหลังธาตุนี้ คือ ททา และ อาเทส อ อักษรข้างหน้า เป็น อึ ด้วย ดั่งตัวอย่าง ปุรินฺทโท ผู้ให้ทานในก่อน = ปุร + ททา + อ. อาเทส อ ที่ ปุร ศัพท์เป็น อึ ด้วยสูตรว่า ปุเร ททา จ อึ, อาเทส นิคคหิต เป็น น ด้วยสูตรว่า วคฺคนฺตำ วา วคฺเค.ปุเร ทานำ ททาตีติ ปุรินฺทโท. เทวราช พระองค์ใด ย่อมให้ทาน ในกาลก่อน เหตุนั้น เทวราชพระองค์นั้น ชื่อว่า ปุรินฺทโท ผู้ให้ซึ่งทานในกาลก่อน – ให้ก่อนผู้อื่น. (ท้าวสักกะเทวราช)

สพฺพโต ณฺวุตฺวาวี วา.อ. อ ปัจจัยก็ดี อ.ณฺวุ และ ตฺวา และ อาวี ปัจจัย ท. ก็ดี ย่อมลงในเบื้องหลังแต่ธาตุทั้งปวง.ปัจจัยเหล่านี้ คือ อ ณฺวุ ตุ และ อาวี ปัจจัย ท. ย่อมลง เบื้องหลังธาตุทั้งปวง ทั้งในบทที่มีกรรมเป็นเบื้องต้น และบทที่ไม่มีกรรมเป็นเบื้องต้น ดั่งตัวอย่าง ตกฺกโร ผู้ทำซึ่งสิ่งนั้น = ต + กร + อ. ตำ กโรตีติ ตกฺกโร. ชนใด ย่อมทำ ซึ่งสิ่งนั้น เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า ตกฺกโร ผู้ทำสิ่งนั้น.หิตกฺกโร ผู้ทำซึ่งประโยชน์ = หิต + กร + อ. หิตำ กโรตีติ หิตกฺกโร. ชนใด ย่อมทำซึ่งประโยชน์ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า หิตกฺกโร ผู้ทำซึ่งประโยชน์เกื้อกูล.วินโย อุบายเป็นเหตุ หรือเป็นที่แนะนำ = วิ + นี + อ. วิเนติ ตสฺมึ เอเตนาติ วา วินโย. ชน ย่อมแนะนำ ด้วยอุบายนั่น หรือว่าที่อุบายนั่น เหตุนั้น อุบายนั่น ชื่อว่า วินโย เป็นเครื่องแนะนำ หรือว่า เป็นที่แนะนำ ของชน.นิสฺสโย ผู้เป็นที่อาศัย = นิ + สี + อ. นิสฺสาย นำ วสตีติ นิสฺสโย. ศิษย์ ย่อมอาศัยซึ่งอาจารย์นั้นอยู่ เหตุนั้น อาจารย์นั้น ชื่อว่า นิสฺสโย ผู้เป็นที่อาศัย ของศิษย์.ภโว ผู้เกิด = ภู + อ. ภวตีติ ภโว. สัตว์ ใด ย่อมเกิด เหตุนั้น สัตว์นั้น ชื่อภโว ผู้เกิด = ภพ.ก็ อุทาหรณ์ ใน ณฺวุ ปัจจัย บัณฑิต พึงทราบ ดั่งต่อไปนี้.รถการโก ผู้ทำซึ่งรถ = รถ + กร + ณฺวุ. รถำ กโรตีติ รถการโก. ชนใด ย่อมทำ ซึ่งรถเหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า รถการโก ผู้ทำซึ่งรถ, ช่างฟิต, ช่างต่อรถ.อนฺนทายโก ผู้ให้ข้าว = อนฺน + ทา + ณฺวุ. อนฺนำ ททาตีติ อนฺนทายโก. ชนใด ย่อมให้ ซึ่งข้าว เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า อนฺนทายโก ผู้ให้ซึ่งข้าว. วินายโก ผู้แนะนำ = วิ + นี + ณฺวุ. วิ.วิเนติ สตฺเตติ วินายโก. ชนใด ย่อมแนะนำโดยวิเศษ ซึ่งสัตว์ ท. เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า วินายโก ผู้แนะนำสัตว์.การโก ผู้ทำ = กร+ณฺวุ.วิ.กโรตีติ การโก.ชนใด ย่อมทำ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า การโก ผู้ทำ.ทายโก ผู้ให้ = ทา+ณฺวุ. วิ. ททาตีติ ทายโก. ผู้ใด ย่อมให้ เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า ทายโก ผู้ให้.นายโก ผู้นำ = นี + ณฺวุ.วิ. เนตีติ นายโก. ผู้ใด ย่อมนำ เหตุนั้น ผู้นั้น

ชื่อว่า นายโก ผู้นำ.ก็ อุทาหรณ์ ใน ตุ ปัจจัย บัณฑิต พึงทราบดั่งต่อไปนี้.ตกฺกตฺตา ผู้ทำซึ่งสิ่งนั้น = ต + กร + ตุ. วิ. ตำ กโรตีติ ตกฺกตฺตา. ผู้ใด ย่อมทำ ซึ่งสิ่งนั้น เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า ตกฺกตฺตา ผู้ทำสิ่งนั้น, วิ. ตสฺส กตฺตา ตกฺกตฺตา วา อีกอย่างหนึ่ง ผู้ทำ ซึ่งสิ่งนั้น ชื่อว่า ตกฺกตฺตา ผู้ทำซึ่งสิ่งนั้น.โภชนทาตา ผู้ให้ซึ่งโภชนะ = โภชน + ทา + ตุ. วิ.โภชนำ ททาตีติ โภชนทาตา, ผู้ใด ย่อมให้ ซึ่งโภชนะ เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า โภชนทาตา, วิ.โภชนสฺส ทาตา วา โภชนทาตา. อีกอย่างหนึ่ง ผู้ให้ซึ่งโภชนะ ชื่อว่า โภชนทาตา ผู้ให้ซึ่งโภชนะ.กตฺตา ผู้ทำ = กร + ตุ. วิ. กโรตีติ กตฺตา. ผู้ใด ย่อมทำ เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า กตฺตา ผู้ทำ.สริตา ผู้ระลึก = สร+ตุ. วิ.สรตีติ สริตา. ผู้ใด ย่อมระลึก เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อ สริตา ผู้ระลึก.อุทาหรณ์ใน อาวี ปัจจัย บัณฑิต พึงทราบดั่งต่อไปนี้.ภยทสฺสาวี ผู้เห็น ซึ่งภัย = ภย + ทิส + อาวี. วิ. ภวำ ปสฺสตีติ ภยทสฺสาวี. ผู้ใด ย่อมเห็น ซึ่งภัย เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า ภยทสฺสาวี ผู้เห็นซึ่งภัย.บัณฑิต พึงทราบอุทาหรณ์มีอาทิอย่างนี้ดังว่ามานี้.

วิส รุช ปทาทิโต ณ.อ. ณ ปัจจัย ย่อมลง ในเบื้องหลัง แต่ธาตุ ท. มี วิส รุช และ ปท เป็นต้น.ลง ณ ปัจจัย เบื้องหลังธาตุ มีอาทิอย่างนี้ คือ วิส และ รุช ปท ดั่งตัวอย่าง ปเวโส การเข้าไป = ป + วิส + ณ. วิ. ปวิสตีติ ปเวโส. สภาพใด ย่อมเข้าไป เหตุนั้น สภาพนั้น ชื่อว่า ปเวโส การเข้าไป.โรโค สภาพที่เสียดแทง = รุช + ณ. วิ. รุชตีติ โรโค. สภาพใด ย่อมเสียดแทง เหตุนั้น สภาพนั้น ชื่อว่า โรโค สภาพที่เสียดแทง.อุปฺปาโท สภาพที่เกิด = อุ + ปท + ณ. วิ. อุปฺปชฺชตีติ อุปฺปาโท. สภาพใด ย่อมเกิด เหตุนั้น สภาพนั้น ชื่อว่า อุปฺปาโท สภาพที่เกิด = การเกิด.ผสฺโส สภาพที่ถูกต้อง = ผุส + ณ. วิ. ผุสตีติ ผสฺโส. สภาพใด ย่อมถูกต้อง เหตุนั้น สภาพนั้น ชื่อว่า ผสฺโส สภาพที่ถูกต้อง = ผัสสะ.โอโก สภาพที่กล่าว = วจ + ณ. วิ. อุจฺจตีติ โอโก. สภาพใด ย่อมกล่าว เหตุนั้น สภาพนั้น ชื่อว่า โอโก ผู้กล่าว.ภาโว สภาพที่เกิด = ภู + ณ. วิ. ภวตีติ ภาโว. สภาพใด ย่อมเกิด เหตุนั้น สภาพนั้น ชื่อว่า ภาโว สภาพที่เกิด.อาโย สภาพที่เจริญ = อย + ณ.วิ. อยตีติ อาโย. สภาพใด ย่อมเจริญ เหตุนั้น สภาพนั้น ชื่อว่า อาโย สภาพที่เจริญ.สมฺโพโธ สภาพที่ตรัสรู้ = สำ + พุธ + ณ. วิ. สมฺมา พุชฺฌตีติ สมฺโพโธ. สภาพใด ย่อมตรัสรู้ เหตุนั้น สภาพนั้น ชื่อว่า สมฺโพโธ สภาพที่ตรัสรู้.วิหาโร ที่อยู่ = วิ + หร + ณ. วิ. วิหรตีติ วิหาโร. อาวาสใด ย่อมอยู่ เหตุนั้น อาวาสนั้น ชื่อว่า วิหาโร. ที่อยู่.

ภาเว จ.อ. ณ ปัจจัย ย่อมลง ในภาวะ ด้วย.ลง ณ ปัจจัย ย่อมลง เบื้องหลังแต่ธาตุทั้งปวง ในอรรถแสดงภาวะ ที่เป็นนาม ดั่งตัวอย่าง ปาโก การหุง = ปจ + ณ. ปจฺจเต ปจนำ วา ปาโก. อันเขา ย่อมหุง หรือว่า การหุง ชื่อว่า ปากะ การหุง.จาโค การสละ = จช + ณ. วิ. จชฺชเต จชนำ วา จาโค. อันเขา ย่อมสละ หรือว่า การสละ ชื่อว่า จาโค การสละ. ภาโว การเกิด = ภู + ณ. วิ. ภุยฺยเต ภวนำ วา ภาโว. อันเขา ย่อมเกิด หรือว่า การเกิด ชื่อว่า ภาโว การเกิด. ยาโค การบูชา = ยช + ณ. วิ. ยชฺชเต ยชนำ วา ยาโค. อันเขา ย่อมบูชา หรือว่า การบูชา ชื่อว่า ยาโค การบูชา. ภาโค การแบ่ง = ภช + ณ. วิ. ภชฺชเต ภชนำ วา ภาโค. อันเขา ย่อมแบ่ง หรือว่า การแบ่ง ชื่อว่า ภาโค การแบ่ง, ส่วน. ปริฑาโห ความเร่าร้อน = ปริ + ฑห + ณ. วิ.ปริฑยฺหเต ปริฑหณำ วา ปริฑาโห. อันเขา ย่อมร้อน หรือว่า ความเร่าร้อน ชื่อว่า ปริฑาโห ความเร่าร้อน.ราโค ความกำหนัด = รญฺช + ณ. วิ. รญฺชเต รญฺชนำ วา ราโค. อันเขา ย่อมกำหนัด หรือว่า ความกำหนัด ชื่อว่า ราโค ความกำหนัด.

กฺวิ จ. อนึ่ง อ. กฺวิ ปัจจัย ย่อมลง ในเบื้องหลัง แต่ธาตุ ท. ทั้งปวง.ลง กฺวิ ปัจจัย เบื้องหลังธาตุทั้งปวง ดั่งตัวอย่าง สยมฺภู พระผู้เป็นเอง = สยํ + ภู + กฺวิ. วิ. สยํ ภวตีติ สยมฺภู. ชนใด ย่อมเป็นเอง เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า สยมฺภู. ผู้เป็นเอง. วิภู ผู้เกิดโดยวิเศษ = วิ + ภู + กฺวิ. วิ. วิเสเสน ภวตีติ วิภู. ผู้ใด ย่อมเกิด โดยวิเศษ เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า วิภู ผู้เกิดโดยวิเศษ.อภิภู ผู้เป็นยิ่ง = อภิ + ภู. + กฺวิ. วิ.อภิภวิตฺวา ภวตีติ อภิภู. ชนใด ย่อมเกิดครอบงำ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า อภิภู ผู้เป็นยิ่ง. ภุชโค ผู้ไปด้วยหาง = ภช + คมุ + กฺวิ. วิ. ภุเชน คจฺฉตีติ ภุชโค. สัตว์ใด ย่อมไปด้วยหาง เหตุนั้น สัตว์นั้น ชื่อว่า ภุชโค ผู้ไปด้วยหาง = นาค.อุรโค ผู้ไปด้วยอก = อุร + คมุ + กฺวิ. วิ. อุรสา คจฺฉตีติ อุรโค. สัตว์ใด ย่อมไปด้วยอก เหตุนั้น สัตว์นั้น ชื่อว่า อุรโค ผู้ไปด้วยอก = ง. ตุรโค ผู้ไปด่วน ๆ = ตุร + คมุ + กฺวิ. วิ. ตุรํ คจฺฉตีติ ตุรโค. สัตว์ใด ย่อมไป ด่วน เหตุนั้น สัตว์นั้น ชื่อว่า ตุรโค ผู้ไปด่วน = ไปเร็ว - ม้า.สงฺโข ผู้ขุดด้วยดี = สุ + ขน + กฺวิ. วิ. สุ สุฏฺฐุ ขนตีติ สงฺโข. สัตว์ใด ย่อมขุด ดี คือว่า ด้วยดี เหตุนั้น สัตว์ ชื่อว่า สงฺโข ผู้ขุดด้วยดี = ใส้เดือน.

ธราทีหิ รมฺโม. อ. รมฺม ปัจจัย ย่อมลง ในเบื้องหลัง แต่ธาตุ ท. มี ธร ธาตุเป็นต้น.ลง รมฺม ปัจจัย เบื้องหลังธาตุ มีอาทิอย่างนี้ คือ ธร ดั่งตัวอย่าง ธมฺโม สภาพที่ทรงไว้ = ธร + รมฺม. วิ. สตฺเต ธรตีติ ธมฺโม. สภาพใด ย่อมทรงไว้ ซึ่งสัตว์ ท. เหตุนั้น สภาพนั้น ชื่อว่า ธมฺโม สภาพที่ทรงไว้ซึ่งสัตว์.กมฺมํ กรรมอันสัตว์ทำ = กร + รมฺม. วิ. กริยติ ตนฺติ กมฺมํ. กรรมนั้น อันสัตว์ ย่อมทำ เหตุนั้น กรรมนั้น ชื่อว่า กมฺมํ อันสัตว์ทำ.

ตสฺสีลาทีสุ ณี ตฺวาวี จ.อ. ณี ปัจจัยด้วย อ. ตุ ปัจจัย และ อาวี ปัจจัย ท. ด้วย ย่อมลง ในอรรถ ท. มีตัสสีล เป็นต้น มีการลง ปัจจัย เหล่านี้เป็นต้น คือ ณี ปัจจัย ตุ ปัจจัย และ อาวี ปัจจัย ในอรรถแห่งธาตุทั้งปวงมีตัสสีละเป็นต้น ดั่งตัวอย่าง ปิยปสํสี ผู้สรรเสริญคนที่รักเป็นปกติ = ปิย + ปสํส + ณี. วิ. ปิยํ ปสํสิตุ สีลํ ยสฺส โส ปิยปสํสี. การสรรเสริญซึ่งคนเป็นที่รัก เป็นปกติ ของชนนั้น ชนนั้น ชื่อว่า ปิยปสํสี ผู้สรรเสริญคนรักเป็นปกติ. ปิยปสํสนธมฺโม ปิยปสํสี ชนผู้มีการสรรเสริญคนรักเป็นสภาพ ชื่อว่า ปิยปสํสี. ปิยปสํสเน สาธุการี ปิยปสํสี. ชนผู้มีปกติกระทำซึ่งคำสาธุในการสรรเสริญคนชื่อปิยปสํสี.พฺรหฺมจารี ผู้ประพฤติธรรมอันประเสริฐเป็นปกติ = พฺรหฺ + จร + ณี. วิ. พฺรหฺมํ จริตุ สีลํ ยสฺสาติ โส พฺรหฺมจารี. การประพฤติ ซึ่งธรรมอันประเสริฐ เป็นปกติของชนใด เหตุนั้นชนนั้น ชื่อว่า พฺรหฺมจารี ผู้ประพฤติซึ่งธรรมอันประเสริฐเป็นปกติ. พฺรหฺมจรณธมฺโม พฺรหฺมจารี. ชนผู้มีการประพฤติ ซึ่งธรรมอันประเสริฐเป็นสภาพ ชื่อว่า พฺรหฺมจารี. พฺรหฺมจรเณ สาธุการี พฺรหฺมจารี. ชน ผู้มีปกติทำสาธุการ ในการประพฤติซึ่งธรรมอันประเสริฐ ชื่อว่า พฺรหฺมจารี.ปเสยฺหปวตฺตา ผู้ประพฤติข่มเป็นปกติ = ปสยฺห + ป + ตุ. วิ. ปสยฺหํ ปวตฺติตุ สีลํ ยสฺสาติ โส ปสยฺหปวตฺตา. การประพฤติข่มเป็นปกติ ของชนนั้น เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า ปสยฺหปวตฺตา ผู้ประพฤติข่มเป็นปกติ. ปสยฺหปวตฺตนธมฺโม ปสยฺหปวตฺตา. ชน ผู้มีการประพฤติข่มเป็นสภาพ ชื่อว่า ปสยฺหปวตฺตา.ผู้มีการประพฤติข่มเป็นปกติ.ปสยฺหปวตฺตเน สาธุการี ปสยฺหปวตฺตา. ชน ผู้มีปกติทำสาธุการ ในการประพฤติข่ม ชื่อว่า ปสยฺหปวตฺตา. ผู้มีการประพฤติข่มเป็นปกติ. ภยทสฺสาวี ผู้เห็นภัยเป็นปกติ = ภย + ทิส + อาวี. วิ. ภยํ ปสฺสิตุ สีลํ ยสฺสาติ โส ภยทสฺสาวี. การเห็น ซึ่งภัย เป็นปกติ ของชนใด เหตุนั้น ชนนั้น ภยทสฺสาวี ผู้เห็นภัยเป็นปกติ. ภยทสฺสนธมฺโม ภยทสฺสาวี. ชน ผู้มี

การเห็น ซึ่งภัยเป็นสภาพ ชื่อว่า ภยทสฺสาวี. ภยทสฺสเน สาธุการี ภยทสฺสาวี.ชน ผู้มีปกติทำสาธุการ ในการเห็นภัย ชื่อว่า ภยทสิสาวี. บัณฑิต พึงทราบอุทาหรณ์ มีอาทิอย่างนี้ ดั่งว่ามานี้...

สทฺท กุธ มณฺฑตฺถรุจาทีหิ อุ. อ. ยุ ปัจจัย ย่อมลง ในเบื้องหลัง แต่ธาตุ ท. มีอรรถว่าส่งเสียง, อรรถว่าโกรธ, อรรถว่าหวั่นไหว, อรรถว่าประดับ และ รุจ ธาตุเป็นต้น.

ปาราทิคมิมฺหา รู. อ. รู ปัจจัย ย่อมลงในเบื้องหลัง แต่ คมุ ธาตุ อันมี ปาร เป็นเบื้องต้น. ลง รู ปัจจัย เบื้องหลังธาตุนี้ คือ คมุ ในอรรถมี ตัสสีละเป็นต้น

ภิกฺขาทิโต จ. ก็ อ. รู ปัจจัย ย่อมลงในเบื้องหลังแต่ธาตุ มี ภิกฺข ธาตุเป็นต้น

หนตฺยาทีนำ ณุโก. อ. ณุก ปัจจัย ย่อมลง ในที่สุด แห่งธาตุ ท. มี หน ธาตุ เป็นต้น

นุ นิคฺคหิตำ ปทนฺเต. อ. นุ อันมีในที่สุดแห่งบท ย่อมถึง ซึ่งความเป็นนิคคหิต. อาคม คือ นุ อันมีในที่สุดแห่งบท ย่อมถึงความเป็นนิคคหิต

สำหนณฺญาย วา โร โฆ. อ. ร ปัจจัย ย่อมลง ในเบื้องหลัง แต่ หน ธาตุ อันมี สำ เป็นบทหน้า หรือ หรือว่า แต่ธาตุอื่น, อ. การอาเทสเป็น ฆ แห่ง หน ธาตุ ย่อมมี. ลง ร ปัจจัยเบื้องหลังธาตุนี้ คือ หน อันมี สำ เป็นบทต้น หรือ เบื้องหลังธาตุอื่น และ มีการอาเทส หน ธาตุเป็น ฆ ด้วย

รมฺหิ รนฺโต ราทิโน. อ. พยัญชนะอันเป็นที่สุดแห่งธาตุ มี ร เป็นต้น ย่อมไม่มี ในเพราะ ร ปัจจัย. เพราะ ร ปัจจัยอยู่เบื้องหลังเป็นนิมิต พยัญชนะที่สุดธาตุ มี ร เป็นต้น ย่อมไม่มี (ลบพยัญชนะที่สุดธาตุเพราะ ร ปัจจัยอยู่เบื้องหลัง (ร ที่ รนฺโต นั้น เป็น ร อาคม)

ภาวกมฺเมสุ ตพฺพานียา. อ. ตพฺพ และ อนีย ปัจจัย ท. ย่อมลงในเบื้องหลัง แต่ธาตุ ท.ในเพราะ ภาวะ และ กัมมะ ท. ลง ปัจจัยเหล่านี้ คือ ตพฺพ และ อนีย เบื้องหลังธาตุทั้งปวง ในอรรถเหล่านี้ คือ ภาวะและ กัมมะ

โณย จ. ก็ ณย ปัจจัย ย่อมลง ในอรรถแห่ง ภาวะ และ กรรม ท. ในเพราะ ภาวะ และ กัมมะ เป็นนิมิต ลง ณย ปัจจัย เบื้องหลังธาตุทั้งปวง

กรมฺหา ริจฺจ. อ. ริจฺจ ปัจจัย ย่อมลง ในเบื้องหลัง แต่ กร ธาตุ ในอรรถแห่งภาวะ และ กัมมะ. เพราะอรรถแห่ง ภาวะ และ กัมมะ เป็นนิมิต ลง ริจฺจ ปัจจัย เบื้องหลัง กร ธาตุ

ภูโตพฺพ. อ. การอาเทสเป็น อพฺพ แห่ง ณย ปัจจัย อันอยู่เบื้องหลัง แต่ ภู ธาตุ กับด้วย อู อักษร อันเป็นที่สุดแห่ง ภู ธาตุ ย่อมมี. อาเทส ณย ปัจจัย อันอยู่เบื้องหลังธาตุนี้ คือ ภู กับ อู อักษร แห่ง ภู ธาตุ เป็น อพฺพ

วท มท คมุ ยุช ครหาการาทีหิ ชฺชมฺมคฺคยฺเหยฺยา คาโร วา. อ. การอาเทสเป็น ชฺช และ มฺม และ คฺค และ ยฺห และ เอยฺย ท. แห่ง ณย ปัจจัย อันอยู่เบื้องหลัง แต่ธาตุ ท. มี วท มท คมุ ยุช และ ครห เป็นต้น, อีกอย่างหนึ่ง อ. การอาเทสเป็น คาร แห่ง ครห ธาตุ ย่อมมี. อาเทส ณย ปัจจัย อันอยู่เบื้องหลังธาตุ ท. มีอาทิอย่างนี้ คือ วท มท คมุ ยุช และครห พร้อมกับพยัญชนะที่สุดธาตุเป็น ชฺช มฺม คฺค ยฺห และ เอยฺย ตามลำดับ ได้บ้าง, และมีการอาเทส ครห ธาตุ เป็น คาร ในอรรถแห่งภาวะ และ กัมมะด้วย

เต กิจฺจา. อ. ปัจจัย ท. เหล่านั้น (คือ ตพฺพ อนีย ณย เตยฺย ริจฺจ) ชื่อว่า กิจฺจ ปัจจัย ย่อมเป็น. ปัจจัย ท. มี ตพฺพ ปัจจัย เป็นต้น มี ริจฺจ ปัจจัย เป็นที่สุด พึงทราบว่า ชื่อ ริจฺจ ปัจจัย.

อญฺเญ กิต.อ. ปัจจัย ท. เหล่าอื่น ชื่อว่า กิต ปัจจัย ย่อมเป็น. ปัจจัยเหล่าอื่น ชื่อว่า กิต ปัจจัย นั่นเทียว.

นนฺทาทีหิ ยุ. อ. ยุ ปัจจัย ย่อมลง ในเบื้องหลัง แต่ธาตุ ท. มี นนฺท เป็นต้น ลง ยุ ปัจจัย เบื้องหลังธาตุมี นนฺท เป็นต้น ในอรรถแห่ง ภาวะ และ กิมมะ

กตฺตุกรณปฺปเทเสสุ จ. ก็ อ. ยุ ปัจจัย ย่อมลง ในกัตตุสาธนะ และ กรณสาธนะ และ อธิกรณสาธนะ ท. ก็ ลง ยุ ปัจจัย เบื้องหลังธาตุทั้งปวง ในอรรถเหล่านี้ คือ กัตตุสาธนะ กรณสาธนะ และ อธิกรณสาธนะ

รหาทิโต ณ. อ. การอาเทสเป็น ณ แห่ง น อันอยู่เบื้องหลัง แต่ธาตุ มี ร และ ห เป็นต้น ย่อมมี อาเทส น อันมิใช่ตัวอาเทส อันอยู่เบื้องหลังธาตุ ท. ซึ่งมี ร และ ห เป็นที่สุด เป็น ณ

๒) กิต กัณฑ์ที่ ๒ ณาทโย เตกาลิกา. อ. ปัจจัย ท. มี ณ เป็นต้น อันบัณฑิต พึงทราบว่า เป็นไปในกาลทั้งสาม. ปัจจัย ท. มี ณ เป็นต้น มี ยุ เป็นที่สุด พึงทราบว่า เป็นไปในกาลทั้งสาม สญฺญายํ ทาธาโต **อิ.** อ. อิ ปัจจัย ย่อมลง ในเบื้องหลัง แต่ธาตุมี ทา และ ธา เป็นต้น ในการกล่าวชื่อ. ลง อิ ปัจจัย เบื้องหลัง ทา และ ธา ธาตุ ในการกล่าวชื่อ ติ กิจฺจาสีสตฺเถ. อ. ติ ปัจจัย ด้วย อ. กิต ปัจจัย (คือ ต ณฺวุ ตุ เป็นต้น) ด้วย ย่อมลง ในอรรถว่า ปรารถนา. ลง ติ ปัจจัย และ กิต ปัจจัย หลังธาตุทั้งปวง ในอรรถว่า ปรารถนา ในเพราะนามชื่อ อิตฺถิยมติยโว วา. อ. อ และ ติ และ ยุ ปัจจัย ท. ย่อมลง ในอิตถีลิงค์ โดยวิกัปป์. ลงปัจจัยเหล่านี้ คือ อ ติ และ ยุ เบื้องหลังธาตุทั้งปวง ในอิตถีลิงค์ ในอรรถแห่งนาม กรโต ริริยา อ.ริริย ปัจจัย ย่อมลงในเบื้องหลัง แต่ กร ธาตุ. ลง ริริย ปัจจัย เบื้องหลัง กร ธาตุ ในอิตถีลิงค์ หรือมิใช่อิตถีลิงค์ ในอรรถแห่งนาม อตีเต ตตวนฺตุตาวี. อ.ต และ ตวนฺตุ และตาวี ปัจจัย ท. ย่อมลงในอดีตกาล ปัจจัยเหล่านี้คือต วนฺตุ ตาวี ย่อมลงในเบื้องหลังธาตุทั้งปวง ในอดีตกาลได้บ้าง ภาวกมฺเมสุ ต.อ. ต ปัจจัย ย่อมลง ในอรรถแห่ง ภาว และ กมฺม ในอดีตกาล ลง ต ปัจจัย เบื้องหลังธาตุทั้งปวง ในอรรถแห่งภาว และ กมฺม ในอดีตกาล.พึงทราบ ต ปัจจัย ลงใน ภาว ก่อน พุธคมาทิตฺเถ กตฺตริ.อ. ต ปัจจัย ย่อมลง ในเบื้องหลัง แต่ธาตุ ท. มี พุธ และ คมุ เป็นต้น ในอรรถแห่งกตฺตุ.ลง ต ปัจจัย ในอรรถแห่งธาตุทั้งหลาย มีอาทิอย่างนี้ คือ พุธ และ คมุ ในอรรถกัตตุในกาลทั้งปวง สุปโต จ.อ. อิน ปัจจัย ย่อมลง ในเบื้องหลัง แต่ สุป ธาตุ ด้วย.อิน ปัจจัย ลงในเบื้องหลังแต่ธาตุนี้ คือ สุป ในอรรถแห่งกัตตา และ ภาว ด้วย อีสทุสูหิ ข. อ. ข ปัจจัย ย่อมลง ย่อมลง ในเบื้องหลัง แต่ ธาตุ ท. มี อีส และ ทุ และ สุ เป็นบทเคียง. ลง ข ปัจจัย เบื้องหลังธาตุท.มี อีส ทุ และ สุ เป็นบทเคียง ในอรรถแห่งภาว และ กมฺม อิจฺฉตฺเถสุ สมานกตฺตุเกสุ ตเวตุ วา. ครั้นเมื่อธาตุ ท. อันมีอรรถเป็นไปในความปรารภนา มีกัตตาเสมอกัน มีอยู่ อ. ตเว และ ตุ ปัจจัย ท. ย่อมลง โดยวิกัปป์. เมื่อมีธาตุอันมีอรรถเป็นไปในความปรารถนา มีกัตตาเสมอกัน ลง ปัจจัยเหล่านี้ คือ ตเว ตุ เบื้องหลังธาตุทั้งปวง ในอรรถแห่งกัตตา ในทุก ๆ กาล อรหสกฺกาทีสุ จ. อนึ่ง อ. ตุ ปัจจัย ย่อมลง ในอรรถ ท. มี อรห และ สกฺก เป็นต้น.ลง ตุ ปัจจัย เบื้องหลังธาตุทั้งปวง ในอรรถทั้งหลายมี อรห สกฺก เป็นต้น **ปตฺตวจเน อลมตฺเถสุ จ.**อ. ตุ ปัจจัย ย่อมลง ในอรรถแห่ง อลํ ในการกล่าวว่า ควร.ลง ตุ ปัจจัย หลังธาตุทั้งปวง ในอรรถแห่ง อลํ ศัพท์ ในการกล่าวอรรถว่า ควร **ปุพฺพกาเลกกตฺตุกานํ ตูน ตฺวาน ตฺวา วา.**อ. ตูน และ ตฺวาน และ ตฺวา ปัจจัย ท. ย่อมลง ใน

เบื้องหลัง แห่งธาตุ ท. อันเป็นกัตตุวาจก อันเดียวกัน ในอดีตกาล โดยวิกัปป์.ลงปัจจัยเหล่านี้ คือ ตูน ตฺวาน และ ตฺวา เบื้องหลัง ธาตุทั้งหลาย อันมีกัตตาเป็นอันเดียวกัน ในอดีตกาล ได้บ้าง **วตฺต มาเน มานนฺตา.**อ. มาน และ อนฺต ปัจจัย ท. ย่อมลงในปัจจุบันกาล.ลงปัจจัยเหล่านี้ คือ มาน อนฺต เบื้องหลังธาตุทั้งปวง ในปัจจุบันกาล ดั่งตัวอย่าง สรมาโน =สร + มาน. สรมาโน โรทติ. เมื่อระลึกถึง ย่อมร้องให้. คจฺฉนฺโต = คมุ + อนฺต. คจฺฉนฺโต คณฺหาติ. ชน เมื่อเดินไป ย่อมถือเอา. **สาสา ทีหิ รตฺถุ.** อ. รตฺถุ ปัจจัย ย่อมลง ในเบื้องหลัง แต่ธาตุ ท. มี สาส ธาตุ เป็นต้น. ลง รตฺถุ ปัจจัย เบื้องหลังธาตุมี สาส ธาตุ เป็นต้น **ปาทิโต ริตุ.**อ. ริตุ ปัจจัย ย่อมลง ในเบื้องหลัง แต่ธาตุมี ปา ธาตุเป็นต้น.ลง ริตุ ปัจจัย เบื้องหลังธาตุมีอาทิอย่างนี้ คือ ปา **มานาทีหิ ราตุ.** อ. ราตุ ปัจจัย ด้วย อ. รีตุ ปัจจัย ด้วย ย่อมลง ในเบื้องหลัง แต่ธาตุ ท. มีมาน ธาตุ เป็นต้น ลง ราตุ และ ริตุ ปัจจัย เบื้องหลังธาตุ มีอาทิอย่างนี้ คือ มาน **อาคมา ตุโก.** อ. ตุก ปัจจัย ย่อมลง ในเบื้องหลัง แต่ คมุ ธาตุ มีอาเป็นบทหน้า. ลง ตุก ปัจจัย หลัง คมุ ธาตุ ซึ่งมีอาเป็นบทหน้า **ภพฺเพ อก.** อ. อิก ปัจจัย ย่อมลง ในอรรถแห่ง ภพฺพ. ลง อิก ปัจจัย เบื้องหลังธาตุนี้ คือ คมุ ในอรรถแห่ง ภพฺพ = ควร

๓) กิตก์ กัณฑ์ที่ ๓ ปจฺจยา ทนิฏฺฐา นิปาตนา สิชฺฌนฺติ.อ. ศัพท์ ท. อันมิได้สำเร็จ เพราะปัจจัย ย่อมสำเร็จด้วยนิปาตสูตร.ศัพท์เหล่าใดเป็นไปกับด้วยปัจจัย ถึงความไม่สำเร็จ ในสังขยา , นาม, สมาส, ตัทธิต, อาขยาต และ กิตกัณฑ์ ศัพท์เหล่านั้น ตั้งไว้แล้วด้วยสาธนะ ย่อมสำเร็จได้ด้วยนิปาตสูตร ตามนามของตน ๆ ตามลำดับ. ศัพท์เหล่านั้น ย่อมสำเร็จ ในสังขยาก่อน **สาสทิสโต ตสฺส ริฏฺโฐ จ.** อ. การอาเทสเป็น ริฏฺฐ ด้วย แห่ง ต ปัจจัย อันอยู่เบื้องหลัง แต่ สาส และ ทิส ธาตุ ย่อมมี. มีการอาเทส ต ปัจจัย อันอยู่เบื้องหลังธาตุ มีอาทิอย่างนี้ คือ สาส ทิส เป็น ริฏฺฐ, ในฐานะอันสมควร **สาทิ สนฺต ปุจฺฉ ภญฺช หสาทีหิ ฏฺโฐ.** อ. การอาเทสเป็น ฏฺฐ แห่ง ต ปัจจัย อันอยู่เบื้องหลัง แต่ธาตุ ท. มี ส เป็นที่สุด และ ธาตุ มี ปุจฺฉ และ ภญฺช และ หส ธาตุเป็นต้น กับด้วยพยัญชนะที่สุดธาตุ ย่อมมี. อาเทส ต ปัจจัย อันอยู่เบื้องหลังธาตุมี ส อักษรอยู่หลัง และธาตุมีอาทิอย่างนี้ คือ ปุจฺฉ ภญฺช และ หส พร้อมกับพยัญชนะข้างหน้า เป็น ฏฺฐ ในฐานะอันควร **วสโต อุตฺถ.** อ. การอาเทสเป็น อุตฺถ แห่ง ต ปัจจัย อันอยู่เบื้องหลัง แต่ วส ธาตุ กับด้วยพยัญชนะข้องต้น ย่อมมี. อาเทส ต ปัจจัย อันอยู่เบื้องหลังนี้ คือวส พร้อมด้วยพยัญชนะข้างต้น เป็น อุตฺถในฐานะอันควร **วสฺส วา วุ.** อ. การอาเทสเป็น อุ แห่ง ว อักษร แห่ง วส ธาตุ ย่อมมี โดยการวิกัปป์.อาเทส ว อักษร แห่ง วส ธาตุ นั่นแล เป็น อุ ในเพราะ ต ปัจจัยอยู่เบื้องหลังได้บ้าง ดั่งตัวอย่าง วุสิตํ = วส + ต. พฺรหฺมจริยํ วสยิตฺถาติ วุสิตํ พรหจรรย์ อันพระผู้มีพระภาค อยู่จบแล้ว เหตุนั้น พรหมจรรย์นั้น ชื่อว่า วุสิตํ อันอยู่จบแล้ว. อุฏฺโฐ = วส + ต. วสยิฏฺฐาติ อุฏฺโฐ, วุฏฺโฐ วา ภิกษุ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว เหตุนั้น ภิกษุนั้น ชื่อว่า อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว. **ธ ฒ ภ เหหิ ธ ฒา จ.** อ. การอาเทสเป็น ธ และ ฒ ท. แห่ง ต ปัจจัย อันอยู่เบื้องหลัง แต่ธาตุ ท. อันมี ธ และ ฒ และ ภ และ ห พยัญชนะเป็นที่สุด ย่อมมีด้วย. อาเทส ต ปัจจัย อยู่เบื้องหลังธาตุ มี พยัญชนะอย่างนี้ คือ ธ ฒ ภ และ ห เป็นที่สุด เป็น ธ ฒ ตามลำดับ **ภนฺชโต คฺโค จ.** อ. การอาเทสเป็น คฺค แห่ง ต ปัจจัย อันอยู่เบื้องหลัง แต่ ภนฺช ธาตุ ย่อมมีด้วย. อาเทส ต ปัจจัย อันอยู่เบื้องหลัง ภนฺช ธาตุ พร้อมกับพยัญชนะข้างต้น เป็น คฺค **ภุชาทีนมนฺโต โน ทฺวิ จ.**อ. พยัญชนะอันเป็นที่สุด แห่งธาตุ ท.มี ภุช ธาตุเป็นต้น ย่อมไม่มีด้วย อ.เทวภาว แห่ง ต ย่อมมีด้วย.

พยัญชนะอันเป็นที่สุดแห่งธาตุ มีอาทิอย่างนี้ คือ ภุช ย่อมหายไป และมีการทำ เทวภาว ต ปัจจัย ได้บ้าง **วจ วา วุ.** อ. การอาเทสเป็น อุ แห่ง ว อักษร แห่ง วจ ธาตุ ย่อมมี. อาเทส ว อักษร แห่ง ธาตุนี้ คือ วจ เป็น อุ และพยัญชนะ อันเป็นที่สุด ย่อมหายไป, อนึ่งมีการทำเทวภาวะ ต ปัจจัยได้บ้าง **คุปาทีนณฺจ.** ก็ อ. พยัญชนะอันเป็นที่สุด แห่งธาตุ ท. มี คุป ธาตุเป็นต้น ย่อมไม่มี. พยัญชนะอันเป็นที่สุดแห่งธาตุนี้ คือ คุป ย่อมหายไป และ มีการทำเทวภาวะ ต ปัจจัย ได้บ้าง **ตราทีหิ อิณฺโณ.** อ. การอาเทสเป็น อิณฺณ แห่ง ต ปัจจัย อันอยู่เบื้องหลัง แต่ธาตมี ตร ธาตุเป็นต้น ย่อมมี มีการอาเทส ต ปัจจัย อันอยู่เบื้องหลังธาตุ มีอาทิอย่างนี้ คือ ตร เป็น อิณฺณ และพยัญชนะอันเป็นที่สุของธาตุ ย่อมหายไป **ภิทาทิโต อินฺนอนฺนอีณา วา.** อ. การอาเทสเป็น อินฺน และ อนฺน และ อีณา แห่ง ต ปัจจัย อันอยู่เบื้องหลังแต่ธาตุมี ภิท ธาตุเป็นต้นย่อมมี โดยวิกัปป์. อาเทส ต ปัจจัย อันอยู่เบื้องหลังธาตุมีอาทิอย่างนี้ คือ ภิท เป็น อินฺน อนฺน และ อีณ ได้บ้าง และพยัญชนะอันเป็นที่สุดธาตุ ย่อมหายไป **สุส ปจ สกาทิโต กฺขกฺกา จ.** อ. การอาเทสเป็น กฺข และ กฺก ท. ด้วย แห่ง ต ปัจจัย อันอยู่เบื้องหลัง แต่ธาตุมี สุส และ ปจ และ สก เป็นต้น ย่อมมี. อาเทส ต ปัจจัย อันอยู่เบื้องหลังธาตุ มีอาทิอย่างนี้ คือ สุส ปจ และ สก เป็น กฺข และ กฺก และพยัญชนะอันเป็นที่สุดธาตุ ย่อมหายไป (คือถูกลบ) **ปกมาทีหิ นฺโต จ.** อ. การอาเทสเป็น นฺต ด้วย แห่งปัจจัย อันอยู่เบื้องหลัง แต่ธาตุ ท. มีปกม ธาตุเป็นต้น ย่อมมีได้ อาเทส ต ปัจจัย อันอยู่เบื้องหลังธาตุมีอาทิอย่างนี้ คือ ปกม เป็น นฺต และ พยัญชนะ อันเป็นที่สุดธาตุ ย่อมหายไป **ชนาทีนมา ติมฺหิ จ.** อ. ความเป็น อา ด้วย แห่งพยัญชนะอันเป็นที่สุด แห่งธาตุ ท. มี ชน ธาตุ เป้นต้น ย่อมมี ในเพราะ ต ปัจจัย และ ในเพราะ ติ ปัจจัย. ความที่พยัญชนะอันเป็นที่สุดแห่งธาตุ มีอาทิอย่าง คือ ชน เป็น อา ย่อมมีในเพราะ ต และ ติ ปัจจัย **คมขนหนรมาทีนมนฺโต.** อ. พยัญชนะอันเป็นที่สุด แห่งธาตุ ท. มี คมุ ขน หน และ รม เป็นต้น ย่อมไม่มี. พยัญชนะอันเป็นที่สุดแห่งธาตุทั้งหลาย มีอาทิอย่างนี้ คือ คมุ ขน หน และ รม ย่อมหายไป เพราะ ต ปัจจัย และ ติ ปัจจัย ได้บ้าง **รกาโร จ.** อ. ร อักษร ด้วย อันเป็นที่สุดแห่งธาตุ ท. ย่อมไม่มี. ก็ ร อักษร อันเป็นที่สุดแห่งธาตุทั้งหลาย ย่อมหายไป ในเพราะ ต และ ติ ปัจจัย **ฐา ปาทีนมิ อี จ.** อ. การอาเทสเป็น อิ อักษร และ อี อักษร แห่ง อา อักษร อันเป็นที่สุด แห่ง ธาตุ ท. มี ฐา และ ปา เป็นต้น ย่อมมีด้วย. อาเทส อา อันเป็นที่สุดแห่งธาตุเหล่านี้ คือ ฐา และ ปา เป็น อิ และ อี ในเพราะ ต และ ติ ปัจจัยตามลำดับ **หนฺเตหิ โห หสฺส โฆ วา อทหนหานำ.** อ. การอาเทสเป็น ห แห่ง ต ปัจจัย อันอยู่เบื้องหลัง แต่ธาตุ ท. อันมี ห เป็นที่สุด อ. การอาเทสเป็น ฆ แห่ง ห อักษร ท. อันเป็นพยัญชนะที่สุดแห่งธาตุอื่น อันมิใช่ ทห และ หน ย่อมมีได้ โดยวิกัปป์. อาเทส ต ปัจจัย อันอยู่เบื้องหลังธาตุ อันมี ห อักษร เป็นที่สุด เป็น ห อักษรได้บ้าง มีการอาเทส ห อันเป็นที่สุดธาตุนอกจาก ทห และ นห ธาตุ เป็น ฆ

๔) กิตก์ กัณฑ์ที่ ๔ ณมฺหิ รนฺชสฺส โช ภาวกรเณสุ. อ. การอาเทสเป็น ช แห่ง รนฺช ธาตุ ย่อมมี ในอรรถแห่ง ภาวและ กัมม ในเพราะ ณ ปัจจัย อยู่เบื้องหลัง มีการอาเทศเป็น นฺช อันเป็นที่สุดแห่ง รนฺช ธาตุ เป็น ช ในเพราะ ณ ปัจจัยอยู่บ้างหลัง ในอรรถแห่ง ภาวและ กัมม ราโค - รนฺช + ณ. รนฺชนำ ราโค ความกำหนัด ชื่อว่า ราคะ, รนฺชติ เตนาติ ราโค ชน ย่อมกำหนัดด้วยกามนั้น เหตุนั้น กามนั้น ชื่อว่า ราโค เป็นที่กำหนัด, อาเทศ อ ที่ ร เป็น อา ด้วยสูตรว่า อสโยคนฺตสฺส วุทฺธิ การิเต, อาเทศ นฺช เป็น ช ด้วยสูตรนี้, อาเทศ ช เป็น ค ด้วยสูตร

ว่า กคา จชานำ. **หนสฺส ฆาโต.** อ. การอาเทส หน ธาตุ เป็น ฆาต ย่อมมีได้ ในเพราะ ณ ปัจจัย. มีการอาเทส หน ธาตุนี้ เป็น ฆาต ในเพราะ ณ ปัจจัยอยู่เบื้องหลัง **วโธ ว สพฺพตฺถ.** อ. การเทสเป็น หน ธาตุ เป็น วธ ในเพราะฐานะท. ทั้งปวง มีการอาเทสธาตุนี้ คือ หน เป็น วธ ในฐานะทั้งปวง **อาการนฺตานมาโย.** อ. การอาเทสเป็น อาย แห่งธาตุ ท. มี อา เป็นที่สุด ย่อม มีการอาเทสสระอันเป็นที่สุดแห่งธาตุทั้งหลาย ที่มี อา เป็นที่สุด เป็น อาย ในเพราะ ณวุ ปัจจัย อยู่เบื้องหลังด้วย **ปุรสมุปปรีหี กโรติสฺส ข ขรา วา ตปฺปจฺจเยสุ จ.** อ. การอาเทสเป็น ข และ ขร ท. แห่งธาตุนี้ คือ กร อันอยู่เบื้องหลังแต่ ปุร และ สำ และ อุป ปริ ท. ในเพราะ ต ปัจจัย ท. ด้วย ในเพราะ ณ ปัจจัยด้วย โดยวิกัปป์ มีการอาเทส ธาตุนี้ คือ กร อันอยู่เบื้องหลัง แต่ศัพท์เหล่านี้ คือ ปุร สำ อุป ปริ เป็น ข ขร ในเพราะ ต ปัจจัยด้วย ณ ปัจจัยด้วย **ตเว ตูนาทีสุ กา.**อ. การอาเทสเป็น กา แห่ง กร ธาตุ ย่อมมีได้ ในเพราะปัจจัย ท. มี ตเว และ ตูน เป็นต้น มีการอาเทสธาตุนี้ คือ กร เป็น กา ได้บ้าง ในเพราะปัจจัยมีอาทิอย่างนี้ คือ ตเว ตูน **คม ขน หนาทีนนฺตุ ตพฺพาทีสุ น.** อ. การอาเทสเป็น น แห่งพยัญชนะอันเป็นที่สุดแห่งธาตุ ท. มี คม และ ขน และ หน ย่อมมีได้ ในเพราะปัจจัย ท. มี ตุ และ ตพฺพ เป็นต้น มีการอาเทสพยัญชนะอันเป็นที่สุดธาตุมีอาทิอย่างนี้ คือ คมุ ขน หน เป็น ข บ้าง ในเพราะปัจจัยมีอาทิอย่างนี้ คือ ตุ ละ ตพฺพ **จ นนฺเตหิ รจฺจำ.** อ. การอาเทสเป็น รจฺจ แห่งปัจจัย ท. มี ตูนาทิ เป็นต้น อันอยู่เบื้องหลัง แต่ธาตุ ท. มี จ และ น เป็นที่สุด ย่อมมีได้ มีการอาเทส ตูนาทิ ปัจจัย ที่อยู่เบื้องหลังแห่งธาตุทั้งหลายอันมี จ และ น อักษร เป็นที่สุดเป็น รจฺจ ได้บ้าง **ทิสา สฺวาน สฺวานนฺตโลโป** อ. การอาเทสเป็น สฺวาน และ สฺวา ท. แห่งปัจจัย ท. มี ตูนาทิ เป็นต้น อันอยู่เบื้องหลัง แต่ ทิส ธาตุ ด้วย อ. การลบซึ่งพยัญชนะอันเป็นที่สุดแห่งธาตุด้วย ย่อมมีได้ มีการอาเทส ตูนาทิ ปัจจัย ที่อยู่เบื้องหลังแห่งธาตุทั้งหลายอันมี ทิส เป็น สฺวาน และ สฺวา ได้บ้าง และมีการลบพยัญชนะที่สุด ธาตุ ด้วย **ม ห ท เภหิ มฺม ยฺช ชฺช พฺภ ทฺธา จ.** อ. การอาเทสเป็น มม และ ยฺห และ ชฺช และ พฺภ ทฺธ ท. แห่ง ตูนาทิ ปัจจัย ท. อันอยู่เบื้องหลัง แต่ธาตุ ท. คือ ม ห ท และ ภ เป็นที่สุด ย่อมมีได้ มีการอาเทสเหล่านี้ คือ มฺม, ยุห, ชฺช, พฺภ, และ ทฺธ, แห่ง ตูนาทิ ปัจจัย อันอยู่บื้องหลังธาตุอันมีพยัญชนะเหล่านี้ ม ห ท ภ เป็นที่สุด **ตทฺธิตสมาสกิตกา นามำ วา ตเว ตูมาทีสุ จ.** อ. ศัพท์ ท. คือ ตัทธิต สมาส และ กิตก์ เป็นที่สุด ท. นักศึกษาพึงเห็นว่า เป็นเหมือนนาม เว้นซึ่ง ปัจจัย ท. มี ตเว ตุ ตูน ตฺวาน ตฺวา เป็นต้น ศัพท์ทั้งหลาย มีอย่างนี้ คือ ตัทธิต สมาส และ กิตก์ เป็นที่สุด นักศึกษาพึงเห็นว่า เป็นดุจนาม ยกเว้น ตเว ตุตูน ตฺวาน ตฺวา ปัจจัยเป็นต้น (ปัจจัยเหล่านี้ แจกด้วยวิภัตติไม่ได้) **ทุมฺหิ ครุ.** อ. อักษรตัวหน้า อันนักศึกษาพึงเห็นว่า เป็นครุ ในเพราะอักษรมีสองตัว พึงเห็นอักษรตัวหน้าว่า เป็นครุ ในเพราะอักษรที่มีสองตัว **ทีโฆ จ.** ก็ อ. สระ อันเป็นทีฆะ อันนักศึกษาพึงเห็นว่า เป็นครุ ก็พึงเห็นสระอันเป็นทีฆะว่า เป็นเหมือนครุ **อกฺขเรหิ การ.** ครั้นเมื่อมีการประกอบ มีอยู่ อ. การ ปัจจัย ย่อมลง ในเบื้องหลัง แต่อักษร ท. ครั้นเมื่อมีการประกอบ การ ปัจจัย อันอยู่เบื้องหลังอักษรทั้งหลาย มีอรรถว่า อักษร คือ มีชื่อว่า อักษร **ยถาคมมิกาโร.** อ. อาคม คือ อิ อักษร ย่อมลงในเบื้องหลัง แต่ธาตุ ท. ในเพราะปัจจัยทั้งปวงตามลำดับ ลง สิ อาคม เบื้องหลัง แต่ธาตุทั้งปวงตามลำดับ **ท ธานฺตโต โย กฺวจิ.** อ. อาคม คือ ย อักษร ย่อมลง ในเบื้องหลัง แต่ธาตุ ท และ ธ เป็นที่สุด ในที่บางแห่ง

ลง ย อาคม ในเบื้องหลังธาตุอันมี ท และ ธ อักษรเป็นที่สุด ตามลำดับ ในเพราะ ตูนาทิปัจจัย ในที่บางแห่ง

๕) กิต กัณฑ์ที่ ๕ นิคฺคหิต ส์โยคาทิ โน. อ. น อักษร อันเป็นเบื้องต้นแห่งสังโยค ย่อมถึง ซึ่งความเป็นนิคคหิต น อักษร อันเป็นตัวสังโยค (ตัวสะกด) ถึงความเป็นนิคคหิต **สพฺพตฺถ เค คี.** อ. การอาเทสเป็น คี แห่ง เค ธาตุ ย่อม ในฐานะทั้งปวง มีการอาเทสธาตุนี้ คือ เค เป็น คี ธาตุ ในฐานะทั้งปวง **สทสฺส สีทตฺตํ.** อ. ความที่แห่ง ทส ธาตุ เป็น สีท ย่อมมีได้ มีการอาเทสธาตุนี้ คือ สท เป็น สีท ในที่ทั้งปวง **ยชสฺส สรสฺสิ ฏฺเฐ.** อ. การอาเทส เป็น อิ แห่ง สระ อันเป็นที่สุด แห่ง ยช ธาตุ ในเพราะ ฏฐ อาเท มีการอาเทสสระแห่งธาตุนี้ คือ ยช เป็น อิ ในเพราะการอาเทส ต เป็น ฏฐ อยู่เบื้องหลัง **ห จตุตฺถานมนฺตานำ โท เธ.** อ. การอาเทสเป็น ท แห่ง ห และ อักษรตัวที่สี่ของวรรค ท. อันเป็นที่สุดแห่งธาตุในเพราะ ธ อาเทส อยู่เบื้องหลัง มีการอาเทสเป็น ห และ อักษรตัวที่สี่ของวรรคอันเป็นที่สุดแห่งธาตุ เป็น ท ในเพราะ ธ อาเทส อยู่เบื้องหลัง **โฑ ฒกาเร.** อ. การอาเทสเป็น ฑ แห่ง ห และ อักษรตัวที่สี่ของวรรค ท. อันเป็นที่สุดแห่งธาตุ ย่อมมีได้ ในเพราะ ฒ อยู่เบื้องหลัง มีการอาเทสเป็น ห และ อักษรตัวที่สี่ของวรรคอันเป็นที่สุดแห่งธาตุ เป็น ฑ ในเพราะ ฒ อยู่เบื้องหลัง **คหสฺส ฒเร เณ วา.** อ. การอาเทสเป็น ฒร แห่ง คห ธาตุ ย่อมมีได้ในเพราะ ณ ปัจจัย โดยวิกัป มีการอาเทสธาตุ คือ คห เป็น ฒร ในเพราะ ณ ปัจจัย อยู่เบื้องหลัง ได้บ้าง **ฑหสฺส โฑ พำ.** อ. ฑ อักษร แห่ง ฑส ธาตุ ย่อมถึง ซึ่งความเป็น ฬ ในเพราะ ณ ปัจจัย อยู่เบื้องหลัง ฑ อักษร แห่ง ฑห ธาตุ ย่อมถึงความเป็น ฬ ในเพราะ ณ ปัจจัยอยู่เบื้องหลัง **ธาตวนฺตสฺส โลโป กฺวิมฺหิ.** อ. อันลบ ซึ่งพยัญชนะอันเป็นที่สุดแห่งธาตุ ย่อมมีได้ ในเพราะ กฺว ปัจจัย มีการลบพยัญชนะอันเป็นที่สุดธาตุ ในเพราะ กฺวิ ปัจจัย อยู่เบื้องหลัง **วิทนฺเต อู.**อ. อาคม คือ อู อักษร ย่อมลง ในที่สุดแห่ง วิท ธาตุ ในเพราะ กฺวิ ปัจจัย ลง อู อาคม ในที่สุดแห่งธาตุนี้ คือ วิท ในเพราะ กฺวิ ปัจจัย อยู่เบื้องหลัง **น ม กรานมนฺตานำ นิยุตฺตตมฺหิ.** อ. การลบ แห่ง น อักษร และ ม อักษร และ ก อักษร และ ร อักษร ท. อันเป็นที่สุดแห่งธาตุ ย่อมไม่มี ในเพราะ ต ปัจจัย อันประกอบด้วย อิ อักษร ไม่มีการลบ น ม ก และ ร อักษร อันเป็นที่สุดแห่งธาตุ ในเพราะ ต ปัจจัย อันประกอบด้ว อิ อักษร อยู่เบื้องหลัง **น กคตฺตญฺจชา ณวุสฺมึ.** อ. จ อักษรและ ช อักษร ท. ย่อมไม่ถึงซึ่งความเป็น ก อักษร และ ค อักษร ในเพราะ ณวุ ปัจจัย อยู่เบื้องหลัง จ อักษรและ ช อักษร ย่อมไม่ถึงซึ่งความเป็น ก อักษร และ ค อักษร ในเพราะ ณวุ ปัจจัย อยู่เบื้องหลัง **กรสฺส จ ตตฺตำ ตุสฺมึ.** อ. ความที่แห่ง ร อักษร อันเป็นที่สุดแห่ง กร ธาตุ เป็น ตฺ อักษร ย่อมมีได้ในเพราะ ตุ ปัจจัย ความที่ ร อักษร อันเป็นที่สุดแห่ง กร ธาตุ เป็น ตฺ ย่อมมีได้ในเพราะ ตุ ปัจจัย ตัวหลังเป็นนิมิตเหตุ **ตุ ตูน ตพฺเพสุ วา.**อ. ความที่แห่ง ร อักษร อันเป็นที่สุดแห่ง กร ธาตุ เป็น ตฺ อักษร ย่อมมีได้ในเพราะ ตุ และตูน และ ตพฺพ ปัจจัย ท.ความที่ ร อักษร อันเป็นที่สุดแห่งธาตุนี้ คือ กร เป็น ตฺ ย่อมมีได้ในเพราะ ตุ ตูน ตพฺพ ปัจจัย ตัวหลังเป็นนิมิตเหตุ **การิยำ วิย ณา นุพนฺโธ.** อ. ปัจจัย อันมี ณ อักษรเป็น อนุพันธ์ (เกี่ยวเนื่องด้วย ณ ปัจจัย) อันบัณฑิตพึงเห็นว่าเป็นเหมือน การิต ปัจจัย. พึงเห็นปัจจัย อันเกี่ยวเนื่องด้วย ณ ว่า เป็นเหมือน การิต ปัจจัย ได้บ้าง **อนกา ยุ ณฺวูนำ.** อ. การอาเทสเป็น อน และ อก ท. แห่ง ยุ และ ณวุ ปัจจัย ท. ย่อมมีได้ตามลำดับ มีการอาเทสปัจจัยเหล่านี้ คือ ยุ เป็น อน และ ณวุ เป็น อก **ก คา จชานำ.** อ.

การอาเทสเป็น ก อักษร และ ค อักษร ท. แห่งอักษร ท. เหล่านี้ คือ จ ช อันเป็นที่สุดแห่งธาตุ ย่อมมีได้. การอาเทสอักษรเหล่านี้ คือ จ ช อันเป็นที่สุดแห่งธาตุ เป็น ก และ ค ในเพราะปัจจัยที่เกี่ยวเนื่องด้วย ณ อันอยู่เบื้องหลัง

๓.๑.๗ คัมภีร์มูลกัจจายนะอุณาทิกัณฑ์ ปริวรรตเป็นภาษาบาลีอักษรไทยผูกที่ ๗ และคัมภีร์มูลกัจจายนะที่แปลเป็นภาษาไทยผูกที่ ๗

๑) ผูกที่ ๗ อุณาทิกัณฑ์ ผูกที่ ๑ ว่า (๑) กตฺตริ กิต.(๒) ภาวกมฺเมสุ กิจฺจ กฺตขตฺถา. (๓) กมฺมนิ ทุติยานำ กิโต. (๔) ขฺยาทีหิ มนฺ ม จ โต วา. (๕) . สมาทีหิ ถมา.(๖) คหสฺสุปธสฺเส วา. (๗) มนุสฺส สุสฺส จฺเฉรจฺเฉร.(๘) อาปุพฺพจรสฺส จ.(๙) อล กล สเลหิ ล ยา.(๑๐) ยาณ ลาณา.(๑๑) มถิสฺส ถสฺส โล จ.(๑๒) เปสาติสคฺคปฺปปตฺตกาเลสุ กิจฺจา.(๑๓) อวสฺสกาธมิเณสุ ณี จ.(๑๔) อรห สกฺกาทีหิ ตุ(๑๕). วชาทีหิ ปพฺพชฺชาทโย นิปิปจฺจเต.(๑๕) กฺวิ โลโป จ. (๑๖) สจชานำ ก คา ณานุพนฺเธ.(๑๗) นุทาทีหิ ยุณวูนมนานนากานนกา สการิเตหิ จ.(๑๘) อิ ย ต กิ เอ สานมนฺตสโร ทีฆำ กฺวจิ ทุสสฺส คุณำ โท รำ ส กฺขี จ.(๑๙) ภฺยาทีหิ มติพุธิปูชาทีหิ จ กฺโต.(๒๐) เวปุ สิ ทว วมุ กุ ทา ภู หฺวาทีหิ ถุตฺติม ณิมา นิพฺพนฺเต.(๒๒) เอกทิโต สกิสฺส กฺขตฺตุ: (๒๓) . สุนสฺสุนสฺโสณวานุวานูนุนขุณานา.(๒๔) . ตรุณสฺส สุสู จ.(๒๕) ยุวสฺสุวสสุวุวานุนูนา. (๒๖) กาเล วตฺตมานาตีเต ณฺวาทโย.(๒๗) ภวิสฺสติ คมาทีหิ ณี ฆีณ.(๒๘) กิริยายำ ณวุตโว.(๒๙) ภาววาจิมฺหิ จตุตฺถี.(๓๐) กมฺมนิ โน.(๓๑) . เส เส สฺสำตุมานานา.(๓๒) ฉทาทีหิ ต ตฺรณ.(๓๓) วทาทีหิ ณิตฺโต คเณ.(๓๔) ทาทีหิ ตฺติติโต.(๓๕) . อุสุรณฺชทำสานำ ทฆฺโฆ ฆฐา จ.(๓๖) สูวุสานมูวุสานมโต โถ จ.(๓๗) รนฺชุทาทีหิ ธทิทฺทกิรา กฺวจิ ชทโลโป จ.(๓๘) ปฏิโต หิสฺส เหรณ หิรณ. (๓๙) กฆฺยาทีหิ โก.(๔๐) ขาทามคมานำ ขนฺธานฺธคนฺธา.(๔๑) . ปฏาทิหฺยลำ (๔๒) ปุถสฺส ปุถุปถา โม วา.(๔๓) สสฺวาทีหิ ตุทโว.(๔๔) จฺยาทีหิ อีวโร.(๔๕) มุนาทีหิ จ(๔๖) วิวาทีหฺยูโร(๔๗) หนา ทีหิ ณุ นุ ตโว.(๔๘) กุฏาทีหิ โฐ. (๔๙) มนุปูรสุณาทีหิ อุสฺสนุสิสา.

๒) แปลบาลีเป็นภาษาไทย ผูกที่ ๗ อุณาทิกัณฑ์ ผูกที่ ๑ (๑) อ. กิต ปัจจัย ย่อมลง ในอรรถแห่งกัตตา กิต ปัจจัย ย่อมลง ในอรรถแห่งกัตตา ดังตัวอย่าง การุ – กร + ณุ. กโรติ อกาสิ กริสฺสตีติ การุ. ชนใด ย่อมทำ, ทำแล้ว, จักกระทำ เหตุนั้น ชน นั้น ชื่อว่า การุ ผู้ทำ. การุโก – กร + ณุก. กรณสีโลติ การุโก. ชนใด มีปกติทำ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อการุโก ผู้มีปกติทำ. การโก – กร + ณวุ. กโรตีติ การโก. ชนใด ย่อมทำ เหตุนั้น ชนนั้น ชื่อว่า การโก ผู้ทำ. (๒) อ. กิจจปัจจัย และกิตปัจจัย และ ข ปัจจัย ท. ย่อมลงในอรรถแห่งภาวะ และ กรรม ปัจจัยเหล่านี้ คือ กิจฺจ กิต และ ข ในอรรถเหล่านี้ คือ ภาวะ กมม (๓) อ. กิต ปัจจัย ย่อมลง ในเบื้องหลัง แห่งทุติยาวิภัตติ ท. ในอรรถแห่งกรรม ลง กิต ปัจจัย ในอรรถกัตตา เบื้องหลัง ทุติยาวิภัตติ ในอรรถแห่งกรรม (๔) อ. มนฺ ปัจจัย ย่อมลง ในเบื้องหลัง แต่ศัพท์ ท. มี ขิ ธาตุเป็นต้น ด้วย อ. การอาเทสเป็น ต แห่ง ม ย่อมมี โดยวิกัปด้วย ลง มนฺ ปัจจัย เบื้องหลังธาตุ มีอาทิอย่างนี้ คือ ขิ ภี สุ รุ หุ ธุ หอ ลุ อท และมีการอาเทสม อักษร เป็น ต ได้บ้าง (๕) อ. ถ และ ม ปัจจัย ท. ย่อมลง ในเบื้องหลัง แต่ธาตุ ท. มีสม เป็นต้นลง ถ และ ม ปัจจัย เบื้องหลังธาตุ มีอาทิอย่างนี้ คือ สม ทม ทร ทุ หิ สี ภี ทา สา ยา ถา ภส (๖) อ. การอาเทสเป็น เอ แห่ง อ อันเป็น

สระสุดท้ายของอักษรอันมีชื่อว่า อุปธา แห่ง คน ธาตุ ย่อมมี โดยวิกัปป์ มีการอาเทสเป็น อ อันเป็นสระสุดท้ายของพยัญชนะตัวหน้า อันมีชื่อว่า อุปธา แห่ง คน ธาตุ เป็น เอ ได้บ้าง (๗) อ. การอาเทสเป็น จฺฉร และ จฺเฉร ท. แห่ง สุ อักษร ของ มุส ธาตุ ย่อมมีได้ มีการอาเทส แห่ง สุ อักษรของ มุส เป็น จฺฉร และ จฺเฉร ได้บ้าง (๘) อ. การอาเทสเป็น จฺฉร และ จฺเฉร ท. แห่ง จร ธาตุ อันมี อา อยู่เบื้อง ย่อมมีได้ มีการอาเทสธาตุนี้ คือ จร อันมี อา อยู่ข้างหน้า เป็น จฺฉริย จฺเฉร และ จฺฉร และ มีการรัสสะอา ข้างหน้าด้วย ได้บ้าง (๙) อ. ล และ ย ปัจจัย ท. ย่อมลง ในเบื้องหลัง แต่ อล และ กล และ สล ธาตุ ท. ลง ล และ ย ปัจจัย เบื้องหลัง ธาตุเหล่านี้ อล กล สล (๑๐) อ. ยาณ และ ลาณ ปัจจัย ท. ย่อมลง ในเบื้องหลัง กล และ สล ธาตุ ท. ลง ยาณ และ ลาณ ปัจจัย เบื้องหลัง ธาตุเหล่านี้ กล สล (๑๑) อ. การอาเทส เป็น ล แห่ง ถ อักษร แห่ง มถ ธาตุ ท. ย่อมมีได้ มีการอาเทส ถ อักษร แห่ง มถ ธาตุ เป็น ล (๑๒) อ. กิจจะ ปัจจัย ท. ย่อมลง ในอรรถ ท. คือ ส่งไป และการอนุญาต และเวลาที่มาถึง กิจจะปัจจัย ย่อมลง ในอรรถ คือ การส่งไป การอนุญาต การบอกกาลที่มาถึง (๑๓) อ. ณี ปัจจัย ย่อมลง ในอรรถ ท. คือ อวสฺสก และ อธมิณ ด้วย อ. กิจจะ ท. ย่อมลงด้วย ลง ณี ปัจจัย ในอรรถเหล่านี้ คือ อวสฺสก แน่นอน อธมิณ ลูกหนี้ และ ลงกิจจะ ด้วย (๑๔) อ. ตุ ปัจจัย ย่อมลง ในเบื้องหลัง แต่ธาตุ ท. มีอรห และ สกฺก เป็นต้น ลง ตุ ปัจจัย เบื้องหลังธาตุทั้งปวง ในอรรถว่าควร มีอาทิอย่างนี้ คือ อรห สกฺก และภพฺพ (๑๕) อ. ศัพท์ ท. มีปพฺพชฺชาเป็นต้น อัน บัณฑิตควรให้สำเร็จ เบื้องหลังแต่ธาตุ ท. มี วช ธาตุ เป็นต้น ศัพท์ทั้งหลาย มีปพฺพชฺชาเป็นต้น บัณฑิตย่อมให้สำเร็จ แต่หน้าธาตุทั้งหลาย มีอาทิอย่างนี้ คือ วช อิช อช สท วิท สช ปท หน อิ สุ สท อิสุ สิ ธา จร กร รุช ปท ริจ กิต กุจ มท ลภ รท ติร อช ติช กิต คมุ ฆส รุส ปุจฺฉ มุห วส กจ กถ ตุท วิส ปีส มุท มุส สต ธุ นต นิติ ตถ พร้อมด้วยศัพท์มีอุปสัคค และ ปัจจัยเป็นต้น (๑๕) อ. กฺวิ ปัจจัย ย่อมลง ด้วย อ. การลบ กฺวิ ปัจจัย ย่อมมีด้วย อ. ศัพท์ ท. อันบัณฑิต ย่อมให้สำเร็จอีกด้วย ลง กฺวิ ปัจจัย เบื้องหลังธาตุมีอาทิอย่างนี้ คือ ภู ธุ คมุ ขนุ ยมุ มนุ ตนุ และ ลบ กฺวิ ด้วย ศัพท์ทั้งหลาย อันบัณฑิต ย่อมให้สำเร็จอีก (๑๖) อ. การอาเทส เป็น ก อักษร และ ค อักษร ท. อันมี จ และ ช เป็นที่สุด ย่อมมี ในเพราะปัจจัย อันเกี่ยวเนื่องด้วย ณ อยู่เบื้องหลัง มีการอาเทส พยัญชนะอันเป็นที่สุดธาตุ อันมี จ และ ช เป็น ก และ ค ในเพราะปัจจัย อันเกี่ยวเนื่องด้วย ณ อยู่เบื้องหลัง ตามลำดับ (๑๘) อ. สระ อันเป็นที่สุด แห่ง อิ ย ต ม กิ เอ และ ส ท. ย่อมถึงความเป็นทีฆะ ในที่บางแห่ง อ. อุ อักษร แห่ง ทุส ธาตุ ย่อมถึงความเป็น อิ, อ. ท อักษร แห่ง ทุส ธาตุ ย่อมถึงความเป็น ร , อ. การอาเทส เป็น ส และ กฺข และ อี แห่ง ส อักษร อันเป็นที่สุดแห่งธาตุย่อมมี สระอันเป็นที่สุดแห่งสัพพนาม ทั้งหลายเหล่านี้ อิ ย ต ม กิ เอ ส ย่อมถึงความเป็นทีฆะได้ในที่บ้างแห่ง, อุ อักษรอันเป็นที่สุด แห่งธาตุนี้ คือ ทุส ย่อมถึงความเป็น คุณ บ้าง, ท อักษร แห่ง ทุส ธาตุย่อมถึงความเป็น ร บ้าง. การอาเทส คือ ส กฺข อี แห่ง ส อักษร อันเป็นที่สุดแห่งธาตุ ย่อมมีได้ตามสมควร ศัพท์ เหล่านี้อันอาจารย์ทำให้สำเร็จได้อีกโดยชื่อของตน ๆ ตามสมควรแก่ความไม่ผิด ในพระพุทธศาสนา ในภายหลัง (๑๙) อ. กต ปัจจัย ย่อมลงในเบื้องหลังแห่งธาตุ ท. มี ภี ธาตุเป็นต้นด้วย แต่ธาตุ ท. มี มติ และ พุธิ และ ปูช เป็นต้นด้วย. ลง กต ปัจจัย เบื้องหลังแห่งธาตุมีอาทิอย่างนี้ คือ ภี สุป มิท และเบื้องหลังธาตุ มี มติ พุธิ และ ปูช เป็นต้น (ในภาวะ และ กรรม) (๒๐) อ. ถุ

และ ตฺติม และ ณิม ปัจจัย ท. ย่อมลงในเบื้องหลังแต่ธาตุ ท. มี เวปฺ สิ ทว วมฺ กุ ทา ภู หุ เป็นต้น ในอรรถว่า เกิดแล้ว. ลง ถุ ตฺติม และ ณิม ปัจจัย เบื้องหลังแต่ธาตุมีอาทิอย่างนี้ คือ เว ปฺ สิ ทว วมฺ กุ ทา ภู หุ เป็นต้น ในอรรถว่าเกิด **(๒๑) อกฺโกเส นมฺหิ.** (๒๑) ครั้นเมื่อ น ปฏิเสธ มีอยู่ อ. อานิ ปัจจัย ย่อมลงในอรรถว่า ด่า เมื่อมี น นิบาตปฏิเสธ ประกอบในอรรถนี้ คือ อกฺโกส ลง อานิ ปัจจัย เบื้องหลังธาตุทั้งปวงได้ อคมานิ – เต ชมฺม เทสํ น คมิตพฺพํ อคมานิ. แนะเจ้าคนเลว ประเทศ อันเจ้าไม่ควรไป ชื่อว่า อคมานิ ประเทศอันไม่สมควรไป (๒๒) อ. การอา เทส เป็น กฺขตฺตุ แห่ง สกึ ศัพท์ อันอยู่เบื้องหลังแต่ศัพท์สังขยา มี เอก เป็นต้น ย่อมมี การอาเทส สกึ ศัพท์ เป็น กฺขตฺตุ เบื้องหลัง คณนสังขยามีอาทิ คือ เอก ทฺวิ ติ จตุ ปญฺจ ฉ สตฺต อฏฺฐ นว ทส (๒๓) อ. การอาเทส เป็น โอณ และ วาน และ อุวาน และ อูน และ อุนข และ อุณ และ อา และ อาน ท. ของอุน อันเป็นที่สุดแห่ง สุน ศัพท์ ย่อมมีได้ มีการอาเทส อุน อันเป็น บทเฉพาะ แห่งศัพท์ คือ สุน เป็น โอณ วาน อุวาน อูน อุนข อุณ อา และ อาน (๒๔) อ. การอาเทสเป็น สุสู แห่ง ตรุณ ศัพท์ ย่อมมีด้วย มีการอาเทสศัพท์ นี้ ตรุณ อันเป็นศัพท์ เฉพาะ เป็น สุสู ได้ (๒๕) อ. การอาเทสเป็น อุว และ อุวาน และ อุน และ อูน ท. แห่ง อุว อันเป็น ที่สุดแห่ง ยุว ศัพท์ ย่อมมี มีการอาเทส อุว อันเป็นศัพท์เฉพาะแห่งศัพท์นี้ ยุว ศัพท์ อุว อุวาน อุน อูน แห่ง อุว อัน อุ.ยุวา ชายหนุ่ม อาเทส อุว เป็น อุวา, ยุวาโน ชายหนุ่ม อาเทส อุว เป็น อุวาน, ยุโน ชายหนุ่ม อาเทส อุว เป็น อุน, ยูโน ชายหนุ่ม อาเทส อุว เป็น อูน ทุก ศัพท์แปลว่าชายหนุ่ม (๒๖) อ. ณุ ปัจจัย และ ยุ ปัจจัย และ กฺต ปัจจัย ท. ย่อมลงในอรรถแห่งวัต ตมานกาลด้วย ในอรรถแห่ง อดีตกาลด้วย อ. ณุ ยุ และ กฺต ปัจจัย ลงในอรรถแห่งวัตตมาน กาล และ ในอรรถแห่งอดีตกาล ดังตัวอย่าง การุ – กร + ณุ. กโรติ อกาสีติ การุ. ชน กระทำอยู่ กระทำแล้ว เหตุนั้น ชื่อว่า การุผู้ทำ วายุ – วาย + ณุ. วายติ อวายีติ วายุ. ลม พัดอยู่ ได้พัด แล้ว เหตุนั้น ชื่อว่า วายุ ผู้พัด – ลม ภูตๆ – ภู + ต. ภวติ อภวีติ ภูตๆ. รูป เกิดอยู่ ได้เกิดแล้ว เหตุนั้น ชื่อว่า ภูตๆ บังเกิดแล้ว (๒๗) อ. ณี และ ฆณ ปัจจัย ท. ย่อมลงในเบื้องหลัง แต่ธาตุ ท. มี คมุ เป็นต้น ในอรรถแห่ง อนาคตกาล ลงปัจจัยเหล่า ณี ฆณ เบื้องหลังธาตุ ท. มีอาทิอย่างนี้ คือ คมุ ภุช สุ ฐา ในอรรถ คือ อนาคตกาล (๒๘) อ. ณฺวุ และ ตุ ปัจจัย ท. ย่อมลง ในอรรถ คือ กิริยาในอนาคตกาล ลงปัจจัยเหล่านี้ ณฺวุ ตุ ในอรรถ คือ กิริยา อนาคตกาล (๒๙) อ. จตุตถีวิภัตติ ย่อมลงในอรรถกล่าวภาววาจก. เมื่อมีการกล่าวถึงภาวะ ลงจตุตถีวิภัตติ ในอรรถอนาคตกาล (๓๐) เมื่อมีบทกรรมอยู่ใกล้ มีอยู่ อ. ณ ปัจจัย ย่อมลง ในอนาคตกาล, เมื่อมีบทกรรมอยู่ใกล้ ลง ณ ปัจจัย ในอนาคตกาล (๓๑) อ. สฺสํ และ นฺตุ และมาน และ อาน ปัจจัย ท. ย่อมลงในอรรถนี้ คือ สเส. ลงปัจจัยเหล่านี้ คือ สฺสํ นฺตุ มาน และ อาน ในอรรถนี้ คือ สเส ในอนาคตกาล อันมี กรรมเป็นบทใกล้ – บทเคียง (๓๒) อ. ต และ ตฺรุณ ปัจจัย ท. ย่อมลงในเบื้องหลัง แต่ ธาตุ ท. มี ฉท ธาตุ เป็นต้น.ลงปัจจัย เหล่านี้ คือ ต ตฺรณ เบื้องหลังแต่ธาตุ ท. มีอาทิอย่างนี้ คือ ฉท ฐิติ สุ นิ วิท ปท ตนุ ยติ อท มท ยุว วตุ มิท มา ปู กล วร เวปฺ คุป ทา ตามสมควร (๓๓) อ. ณิตฺต ปัจจัย ท. ย่อมลงในเบื้องหลัง แต่ ธาตุ ท. มี วท ธาตุ เป็นต้น ในอรรถแห่งหมู่ - คณะ.ลง ณิตฺต ปัจจัย เบื้องหลังแต่ธาตุมีอาทิอย่างนี้ คือ วท วจ วร ในวรรถว่า คณ, หมู่ ดัง (๓๔) อ. ตฺติ ปัจจัย และ ติ ปัจจัยอ. ย่อมลงในเบื้องหลัง แต่ ธาตุ ท. มี มิท ธาตุ เป็นต้น ลง ปัจจัยเหล่านี้ คือ ตฺติ ติ เบื้องหลังแต่ธาตุมีอาทิอย่างนี้ คือ มิท ปท วญฺช ตนุ ธา (๓๕) อ. การ

อาเทสเป็น ทฑฒ แห่ง ฑส ย่อมมีได้ด้วย, อ. ฒ และ ฐ ปัจจัย ท. ย่อมลง ในเบื้องหลัง แห่ง อุสุ และ รณฺช และ ฑส ธาตุ ท. ด้วยมีการอาเทส ฑส ธาตุ เป็น ทฑฒ และลง ฒ ฐ ปัจจัย เบื้องหลัง ธาตุเหล่านี้คือ อุสุ รณฺช ฑส (๓๖) อ. การอาเทสเป็น อตฺ แห่ง อู และ อุ และ อส ท. อันเป็นที่สุดแห่ง สู และ วุ และ อส ธาตุ ท. ย่อมมีด้วย, อ. ถ ปัจจัย ย่อมลงด้วย. มีการอาเทส อู อุ และ อส ท. อันเป็นที่สุดแห่งธาตุเหล่านี้ คือ สู วุ และ อส เป็น อตฺ และลง ถ ปัจจัย เบื้องหลังด้วย (๓๗) อ. ธ ปัจจัย และ ท ปัจจัย และ อิทฺท ปัจจัย และ ก ปัจจัย และ อิร ปัจจัย ท. ย่อมลงในเบื้องหลังแต่ธาตุ ท. มี รนฺชุ และ อุท เป็นต้น ด้วย, อ. การลบซึ่ง ช และ ท อักษร ย่อมมี ในที่บางแห่งด้วย ลงปัจจัยเหล่านี้ คือ ธ ท อิทฺท ก อิร เบื้องหลังธาตุ มีอาทิ อย่างนี้ คือ รนฺชุ อุท อิทิ จทิ มทิ ขุทิ ฉิทิ รุทิ ทล สุส วจ วช และการลบ ช และ ท อัน บัณฑิต ย่อมให้สำเร็จ ในบางประโยคอีก (๓๘) อ. การอาเทสเป็น เหรณ และ หิรณ แห่ง หิ ธาตุ ที่อยู่เบื้องหลัง แต่ ปฏิ ศัพท์ย่อมมี มีการอาเทส หิ ธาตุ ที่อยู่เบื้องหลัง ปฏิ เป็น เหรณ หิรณ (๓๙) อ. ก ปัจจัย ย่อมลง เบื้องหลังธาตุ ท. มี กฑิ ธาตุ เป็นต้น ลง ก ปัจจัย เบื้องหลัง ธาตุ ท. มีอาทิอย่างนี้ คือ กฑิ ฒฑิ วฑิ กรฑิ มฑิ สฑิ กุจิ ภฑิ ปฑิ ทฑิ รฑิ ตฑิ อริฑิ จฑิ คฑิ อฑิ ลฑิ เมฑิ เอรฑิ ขฑิ และศัพท์ ท. อันบัณฑิต ย่อมให้สำเร็จพร้อมด้วยปัจจัย อีก ตามสมควร (๔๐) อ. การอเทสเป็น ขนฺธ และ อนฺธ และ คนฺธ ท. แห่งขาท และ อม และ คมุ ธาตุ ท. ย่อมมีได้ มีการอเทสเป็น ขนฺธ อนฺธ และ คนฺธ แห่งธาตุเหล่านี้คือ ขาท อม และ คมุ และ ลง ก ปัจจัย ด้วย (๔๑) อ. อล ปัจจัยย่อมลงในเบื้องหลัง แต่ธาตุ ท. มี ปฏ เป็นต้น ลง อล ปัจจัย เบื้องหลังธาตุมีอาทิอย่างนี้ คือ ปฏ กล กุส กท ภคณฺฑ เมข วกฺก ตกฺก ปลฺล สทฺท มูล พิล วิท จฑิ ปณฺจ วา วส ปจ มจ มุส โคตฺถ ปุถ พหุ มงฺคิ พห กพิ สพิ อคฺค และ ธาตุ อันเป็นบทเฉพาะ ในเพราะบทเบื้องปลาย ศัพท์ ท. อันอาจารย์ย่อมให้สำเร็จซ้ำอีก (๔๒) อ. การอาเทสเป็น ปุถ และ ปถ ท. แห่ง ปุถ ศัพท์ ย่อมมีได้, อ. อม ปัจจัย ย่อมลงโดย วิกัปป์ มีการอาเทสศัพท์นี้ คือ ปุถ อันเป็นศัพท์เฉพาะเป็น ปุถุ และ ปถ ศัพท์ และ ลง อม ปัจจัยได้บ้าง (๔๓) อ. ตุ ปัจจัย และ ทุ ปัจจัย ท. ย่อมลง ในเบื้องหลัง แต่ธาตุ ท. มี สสุ เป็นต้น ลง ปัจจัยเหล่านี้ คือ ตุ ทุ เบื้องหลังธาตุ มี อาทิ อย่าง คือ สสุ ทท อท มท ดัง (๔๔) อ. อีวร ปัจจัย ย่อมลง ในเบื้องหลัง แต่ธาตุ ท. มี จิ เป็นต้น ลง อีวร ปัจจัย เบื้องหลัง ธาตุ มีอาทิอย่างนี้ คือ จิ ปา ธา (๔๕) อ. อิ ปัจจัย ย่อมลง ในเบื้องหลัง แต่ธาตุ ท. มี มุน เป็นต้นด้วย ลง อิ ปัจจัย เบื้องหลังธาตุมีอาทิอย่างนี้ คือ มุน ยติ อคฺค ปท กว สุจ รุจ มหาล ภทฺทาล มณ อันเป็นบทเฉพาะ (๔๖) อ. อูร ปัจจัย ย่อมลงในเบื้องหลังแต่ธาตุ ท. มี วิท ธาตุ เป็นต้น ลง อูร ปัจจัยเบื้องหลังธาตุมีอาทิอย่างนี้ คือ วิท วล มส สิท ทุ กุ กปุ มย อุทิ ขชฺช กุร อันเป็นบทเฉพาะ (๔๗) อ. ณุ ปัจจัย และ นุ ปัจจัย และ ตุ ปัจจัย ท. ย่อมลง ในเบื้องหลัง แต่ธาตุ ท. มี หน เป็นต้น ลงปัจจัยเหล่านี้ คือ ณุ นุ ตุ เบื้องหลังมีอาทิอย่างนี้ คือ หน ชน ภา รี จนุ อม วิ เธ สิ กิ หิ (๔๘) อ. ฐ ปัจจัย ย่อมลง ในเบื้องหลัง แต่ธาตุ ท. กุฏ เป็นต้น ลง ฐ ปัจจัย เบื้องหลังธาตุมีอาทิอย่างนี้ คือ กุฏ กุส กฏ อันเป็นบทเฉพาะ (๔๙) อ. อุสฺส ปัจจัย และ นุส ปัจจัย และ อิส ปัจจัย ท. ย่อมลงในเบื้องหลังแต่ธาตุ ท. มี มนุ ปุร และ สุณ เป็นต้น ลง ปัจจัยเหล่านี้ คือ อุสฺส นุส อิส เบื้องหลังธาตุ มี อาทิอย่างนี้ คือ มนุ ปุร สุณ กุ สุ สิริ อิล อล มห สิ กุ และ ธาตุ อันเป็นบทเฉพาะ ตามลำดับ

๓.๑.๘ คัมภีร์มูลกัจจายนะว่าด้วยการก ปริวรรตเป็นภาษาบาลีอักษรไทยผูกที่ ๘ และคัมภีร์มูลกัจจายนะที่แปลเป็นภาษาไทยผูกที่ ๘

ผูกที่ ๘ การก **(๑) ยฺสมา ทเปติ ภยมาทตฺเต วา ตทปทานนฺ.** (๑) อ. ชน ท. ย่อมไป ปราศ จากการกะใด ก็ดี อ. ภัย ย่อมเกิด จากการกะใด ก็ดี, อ. วัตถุ อันชน ย่อมถือเอา จาก การกะใด ก็ดี, อ. การกะนั้น ชื่อว่า อปาทานะ แดนเป็นที่จากไป การกะ เป็นแดนที่จากไป ของ ชน ก็ดี เป็นแดนเกิดความกลัว ก็ดี เป็นแดนถือเอาแห่งวัตถุ ก็ดี ชื่อว่า อปาทานะ (สาธนะ) ดัง **(๒) ธาตุนามานมุปสคฺคโยคาทีสฺวปิ จ.**(๒) อ. การกะใด ย่อมลง ในบทเป็นที่ประกอบ แห่ง ธาตุ และ นาม ท. ด้วย ในบท ท. มีบทที่ประกอบด้วยอุป สัคเป็นต้นด้วย อ. การกะนั้น ชื่อว่า อปา ทานะ ย่อมเป็น **(๓) รกฺขนตฺถานมิจฺฉิตนฺ.** (๓) ครั้นเมื่อประโยคแห่งธาตุ ท. มีอรรถว่า รักษา มีอยู่, อ. การกะใด อันอาจารย์ ปรารถนาแล้ว, อ. การกะนั้น ชื่อว่า อปาทานะ ย่อมเป็น. เมื่อมีประโยคแห่งธาตุซึ่งมีอรรถว่า รักษา, การกะ อันอาจารย์ ปรารถนา ชื่อว่า อปาทานะ ดัง **(๔) เยน วาทสฺสนนฺ.** (๔) อ. ความไม่ปรากฏ อันการกะใด ปรารถนาแล้ว, อ. การกะนั้น มีชื่อว่า อปาทาน ย่อมมีได้. การกะ ที่ความปรารถนาไม่ปรากฏ, ชื่อว่า อปาทาน **(๕) ทูรนฺติกทฺธกาลนิมฺมานตฺวาโลปทิสาโยควิภตฺตารปฺปโยคสุทฺธปฺปโมจนเหตุวิภตฺตปฺปมาณปุพฺพโยคพนฺธนคุณวจนปญฺหกถนโถกากตฺตูสุ จ.** (๕) อ. การกะ ใด ย่อมเป็นไป ในอรรถ และในประโยค ทั้งหลายเหล่านี้ คือ ในอรรถว่า ไกล, ในอรรถว่า ใกล้, ในการกำหนดทาง และเวลา, ในการลบ ตฺวา, ในการ ประกอบกับด้วย ทิส, ในการจำแนก, ในการประกอบด้วยอารศัพท์, ในความหมดจด, ในความพ้น, ในอรรถว่าเหตุ, ในอรรถว่าสงบ, ในอรรถว่าประมาณ, ในการประกอบด้วย ปุพฺพ ศัพท์, ในการผูก – จองจำ, ในการกล่าวปรารภซึ่งคุณ, ในการถาม, ในการตอบ, ในอรรถว่า น้อย, ในอรรถอัน มิใช่กัตตา ทั้งหลาย. การกะใด เป็นไปในอรรถ และในประโยค เหล่านี้ คือ อรรถว่า ไกล, อรรถ ว่า ใกล้, กำหนดทาง และเวลา, การลบ ตฺวา, การประกอบกับด้วย ทิสศัพท์, การจำแนก, การ ประกอบด้วย อาร ศัพท์, ความหมดจด, ความพ้น, อรรถว่าเหตุ, อรรถว่าสงบ, อรรถว่าประมาณ, การประกอบด้วย ปุพฺพ ศัพท์, การผูก – จองจำ, การกล่าวปรารภซึ่งคุณ, การถาม, การตอบ, อรรถว่า น้อย, และอรรถอันมิใช่กัตตานั้น ชื่อว่า อปาทาน. **(๖) ยสฺส วา ทาตุกาโม โรจเต ธารยเต ตำ สมฺปทานนฺ.** (๖) อ. ชน เป็นผู้ใคร่เพื่อจะแก่การกะใด ย่อมเป็น ก็ดี, อ. คำสัตย์ ย่อม ชอบใจ แก่การกะใด ก็ดี, อ. ร่ม อันชนย่อมทรงไว้ เพื่อการกะใด ก็ดี, อ. การกะนั้น ชื่อว่า สมฺปทาน. ชน ประสงค์จะให้วัตถุแก่การกะใด ก็ดี, คำสัตย์ เป็นที่ชอบใจ แก่การกะใด ก็ดี, วัตถุมี ร่มเป็นต้น อันชนย่อมทรงไว้ เพื่อการกะใด ก็ดี, การกะนั้น ชื่อว่า สัมปทานะ **(๗) สิลาฆหนุ ฐา สป ธาร ปิห กุธ ทุหิสฺโสสูยราธิกฺขปจฺจาสุณอนุปติคิณปุพฺพภตฺตาโรจนตฺถตทตฺถตุมตฺถาลมตฺถมญฺญตานาทารปฺปาณินิ คยตฺถ กมฺมนิ อาสีสตฺถสมฺมติภิยฺยสตฺตมยตฺเถสุ.** (๗) อ. การกะใด ย่อมเป็นไปในประโยคแห่งธาตุ ท. คือ สิลาฆ หนุ ฐา สป ธาร ปิห กุธ ทุห อิสฺส อุสูย ราธ อิกฺข ในปุพฺพภตฺตา แห่งสุ ธาตุ อันมี ปติ และ อา เป็นบทหน้า แห่ง คิ ธาตุ อันมี อนุ และ ปติ เป็นบทหน้า ใน อาโรจนัตถะ ตทัตถะ ตุมัตถะ อลมัตถะ มัญญติ อนาทาร อัปปาณิ, ใน กรรมแห่งธาตุมีคติเป็นอรรถด้วย ในอาสีสัตถะ, ในสมมติ, ภิยยะ และในสัตตมยัตถะ ท. ด้วย, การกะนั้น ชื่อว่า สัมปทานะ **(๘) โย ธาโร ตโมกาสำ.** (๘) อ. การกะใด เป็นที่รองรับ แห่งกัตตา และกรรม อันเป็นที่อาศัยของกิริยา ย่อมเป็น, อ. การกะนั้น มีชื่อว่า ย่อมเป็น. การกะใด เป็นที่

รองรับ (อาธาร) แห่ง กัตตา กรรม และ กิริยา, การกะนั้น มีชื่อว่า โอกาส การกะเป็นที่รองรับ (อาธาร) นั้น มี ๔ คือ พยาปิกาธาร, อุปสิเรสิกาธาร, วิสยาธาร, สมีปิกาธาร **(๙) เยน วา กริยติ ตำ การณำ.** (๙) อ. กรรม อันบุคคล ย่อมกระทำ ด้วยการกะใด, การกะนั้น ชื่อว่า กรณะ. กรรม อันบุคคล ย่อมกระทำ ด้วยการกะใด ก็ดี, บุคคลย่อมเห็นซึ่งรูป ด้วยการกะใด ก็ดี, ชน ย่อมฟังซึ่งเสียงด้วยการกะใด ก็ดี, การกะนั้น ชื่อว่า กรณะ **(๑๐) ยำ กโรติ ตำ กมฺมำ.** (๑๐) อ. ชน ย่อมทำซึ่งการกะใด ก็ดี, อ. การกะนั้น ชื่อว่า กรรม. ชน ย่อมทำซึ่งการกะใด ก็ดี, ย่อมเห็นซึ่งการกะใด ก็ดี, ย่อมฟังการกะใด ก็ดี, การกะนั้น ชื่อว่า กรรม อุ. **(๑๑) โย กโรติ ส กตฺตา.** (๑๑) อ. การกะใด ย่อมกระทำ, อ. การกะนั้น มีชื่อว่า กัตตา ย่อมเป็นได้.การกะใด ย่อมกระทำซึ่งกิริยา มีการไป และการกลับมาเป็นต้น, การกะนั้น มีชื่อว่า กัตตา **(๑๒) โย กาเรติ ส เหตุ.** (๑๒) อ. การกะใด ยังกัตตา ย่อมกระทำ, อ. การกะนั้น มีชื่อว่า เหตุ. การกะใด ยังกัตตา ย่อมกระทำ, การกะนั้น มีชื่อว่า เหตุ และเป็นกัตตาด้วย **(๑๓) ยสฺส ปริคฺคโห ตำ สามี.** (๑๓) อ. การครอบครอง แห่งการกะใด ย่อมมี, อ. การกะนั้น มีชื่อว่า สามี = เจ้าของ. การครอบครอง ของการกะใด, การกะนั้น มีชื่อว่า สามี **(๑๔) เตสมฺปรมฺมุภยปฺปตฺตมฺหิ** (๑๔) ครั้นเมื่อหมวดสอง แห่งการกะ ท. หก มีอปาทาน เป็นต้น เหล่านั้น ถึงพร้อมแล้ว, อ. การกะใด เป็นบทหลังย่อมเป็น, อ. การกะนั้นนั่นแล ย่อมเป็น. เมื่อการกะทั้ง หก มีอปาทาน เป็นต้น เหล่านั้น ถึงพร้อมแล้ว, การกะใด เป็นบทหลัง, การกะนั้นนั่นแล เป็นการกะด้วย **(๑๕) ลิงฺคตฺเถ ปฐมา.** (๑๕) อ. ปฐมาวิภัตติ ย่อมลง ในอรรถลิงคัตถะ. ปฐมาวิภัตติ ใช้ลงในอรรถมาตรว่าการกล่าวระบุชื่อของลิงค์ มีบุรุษ เป็นต้น **(๑๖) อาลปเน จ.** (๑๖) อ. ปฐมาวิภัตติ ย่อมลง ในอรรถอาลปนะ ด้วย. ปฐมาวิภัตติ ใช้ลงในศัพท์กล่าวอรรถแห่งลิงค์ อันมีอรรถแห่งอาลปนะเป็นอย่างยิ่ง **(๑๗) กรเณ ตติยา.** (๑๗) อ. ตติยาวิภัตติ ย่อมลง ในอรรถแห่กรณการกะ.ตติยาวิภัตติ ใช้ลงในอรรถการกะ ดังตัวอย่าง อคฺคินา กุฏิ ฌาเปติ. โจร ย่อมเผากุฏิ ด้วไฟ. มนสา เจ ปทุฏฺเฐน. ถ้าคนมีใจชั่ว จะพูดก็ดี จะทำก็ดี ทุกข์ย่อมติดตามเขาไป. กาเยน กมฺมำ กโรติ. ชน ย่อมทำกรรม ด้วยกาย. **(๑๘) สหาทิโยเค จ.** (๑๘) อ. ตติยาวิภัตติ ย่อมลง ในอรรถแห่งการประกอบด้วยศัพท์มี สห ศัพท์เป็นต้น. ตติยาวิภัตติใช้ลงในอรรถแห่งการประกอบด้วยศัพท์มี สห เป็นต้น (๑๙) กตฺตริ จ. (๑๙) อนึ่ง อ. ตติยาวิภัตติ ย่อมลง ในอรรถกัตตา. ตติยาวิภัตติ ใช้ลงในอรรถกัตตาด้วย ดังตัวอย่าง รญฺโญ หโต โปโส. บุรุษ อันพระราชา ประหารแล้ว. ยกฺเขน ทินฺโน วโร. พร อันยักษ์ ให้แล้ว. อหินา ทฏฺโฐ นโร. นระ อันงู กัดแล้ว. **(๒๐) เหตฺวตฺเถ จ.** (๒๐) อ. ตติยาวิภัตติ ย่อมลง ในอรรถแห่งเหตุด้วย.ตติยาวิภัตติ ใช้ลงในประโยคแห่งเหตุ และในอรรถแห่งเหตุด้วย ดังตัวอย่าง เกน เหตุนา วสติ. ชน ย่อมอยู่เพราะเหตุไร ? อนฺเนน วสติ. ชน ย่อมอยู่ เพราะข้าว. ธมฺเมน วสติ. ชน ย่อมอยู่ เพราะธรรม. สกฺกาเรน วสติ. ท่าน ย่อมอยู่ เพราะสักการะ. **(๒๑) สตฺตมยตฺเถ จ.** (๒๑) อ. ตติยาวิภัตติ ย่อมลง ในอรรถแห่งสัตตมีวิภัตติ. ตติยาวิภัตติ ใช้ลงในอรรถแห่งสัตตมี วิภัตติได้ด้วย ดังตัวอย่าง เกน กาเลน. พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ในเมืองสาวัตถี ในกาบไหน. เตน สมเยน. ในสมัย นั้นแล, เตน โข ปน สมเยน. ในกาลนั้นแล. **(๒๒) เยนงฺควิกาโร.** (๒๒) อ. ความพิการแห่งอวัยวะ อันบัณฑิต ย่อมกำหนด ด้วยอวัยวะส่วนใด อ. ตติยาวิภัตติ ย่อมลงในอวัยวะส่วนนั้น ตติยาวิภัตติ ใช้ลงในอวัยวะส่วนที่ถูกกำหนดถึงความพิการแห่งกาย ดังตัวอย่าง อกฺขิณา กาโณ. เขา บอด ด้วยตา, หตฺเถน กุณิ. เขา เป็นคนง่อย ด้วยมือ. กาณำ ปสฺสติ เนตฺเตน. เขา เห็นคนตาบอด ด้วยตา.

ปาเทน ขญฺโช. เขา เป็นคนง่อย ด้วยเท้า, ปิฏฺเฐน ขุญฺโช. เขา เป็นคนค่อม ด้วยหลัง. **(๒๓) วิเสสเน จ.** (๒๓) อนึ่ง อ. ตติยาวิภัตติ ย่อมลง ในอรรถแห่งวิเสสนะ. ตติยาวิภัตติ ใช้ลงในอรรถแห่งวิเสสนะด้วย ดังตัวอย่าง โคตฺเตน โคตโม. พระผู้มีพระภาค เป็นโคตม โดยโคตร. สุวณฺเณน อภิรูโป. ชน เป็นผู้มีรูปงาม โดยทอง. ตาปสา อุตฺตโม ชน ปเนผู้ประเสริฐสุด โดยตบะ. **(๒๔) สมฺปทาเน จตุตฺถี.** (๒๔) อ. จตุตถีวิภัตติ ย่อมลง ในอรรถสัมปทานการกะ.จตุตถีวิภัตติ ใช้ลงในอรรถสัมปทานการกะ **(๒๕) นโมโยคาทีสฺวาปิ จ.** (๒๕) อ. จตุตถีวิภัตติ ย่อมลง ในอรรถทั้งหลาย แม้มี นโม และ โยค เป็นต้น ด้วย จตุตถีวิภัตติ ใช้ลงในอรรถทั้งหลาย แม้มี นโม และ ประโยค เป็นต้นด้วย **(๒๖) อปาทาเน ปญฺจมี.** (๒๖) อ. ปัญจมีวิภัตติ ย่อมลง ในอปาทานการกะ. ปัญจมีวิภัตติ ใช้ลงในอรรถแห่งอปาทานะ **(๒๗) การณตฺเถ จ.** (๒๗) อ. ปัญจมีวิภัตติ ย่อมลง ในแห่งเหตุ. ปัญจมีวิภัตติ ใช้ลงในอรรถแห่งเหตุ **(๒๘) กมฺมตฺเถ ทุติยา.** (๒๘) อ. ทุติยาวิภัตติ ย่อมลง ในอรรถแห่งกรรม. ทุติยาวิภัตติ ใช้ลงในอรรถแห่งกรรม **(๒๙) กาลทฺธานมจฺจนฺตสโยเค.** (๒๙) อ. ทุติยาวิภัตติ ย่อมลง ในอัจจันตสังโยคะ แห่งกาลและระยะทาง.ทุติยาวิภัตติ ใช้ลงในอัจจันตสังโยคะแห่งกาล และระยะทาง **(๓๐) กมฺมปฺปวจนียยุตฺเต.** (๓๐) อ. ทุติยาวิภัตติ ย่อมลง ในอรรถอันประกอบด้วยบทอุปสัค และนิบาตมีกรรมอันควรกล่าว ทุติยาวิภัตติ ใช้ลงในอรรถอันประกอบด้วยบทอุปสัค และนิบาตมีกรรมที่ควร **(๓๑) คติพุทฺธิภุชปฏฺฐหรกรสฺยาทีนำ การิเต วา.** (๓๑) อ. ทุติยาวิภัตติ ย่อมลง ในประโยคแห่งธาตุทั้งหลาย มี คติ พุธิ ภุช ปฏฺ หร กร และ สี เป็นต้น ในเพราะ การิต ปัจจัย. เพราะการิตปัจจัย ให้ลงทุติยาวิภัตติ ในประโยคแห่งธาตุ เป็นต้นว่า คติ พุธิ ภุช ปฏฺ หร กร และ สี ได้บ้าง **(๓๒) สามิสฺมึ ฉฏฺฐี.** (๓๒) อ. ฉัฏฐีวิภัตติ ย่อมลง ในอรรถแห่งสามี (เจ้าของ). ฉัฏฐีวิภัตติ ใช้ลงในอรรถสามี (เจ้าของ) **(๓๓) โอกาเส สตฺตมี.** (๓๓) อ. สัตตมีวิภัตติ ย่อมลง ในโอกาสการกะ. สัตตมีวิภัตติ ใช้ลงในโอกาสการกะ **(๓๔) สามิสฺสราธิปติทายาทสกฺขีปติภูปสุตกุสเลหิ จ.** (๓๔) อ. ฉัฏฐีวิภัตติ ย่อมลง ในประโยคอันประกอบแล้ว ด้วยศัพท์ ท. เหล่านี้ คือ สามิ อิสฺสร อธิปติ ทายาท สกฺขี ปติภู ปสุต กุสล และในสัตตมีวิภัตติด้วย ฉัฏฐีวิภัตติ ใช้ลงในประโยคอันประกอบด้วยศัพท์เหล่านี้ คือ สามิ อิสฺสร อธิปติ ทายาท สกฺขี ปติภู ปสุต กุสล และสัตตมีวิภัตติด้วย **(๓๕) นิทฺธารเณ จ.** (๓๕) อ. ฉัฏฐีวิภัตติ ย่อมลง ในอรรถแห่งนิทธารณ ฉัฏฐีวิภัตติ ใช้ลงในอรรถนิทธารณ และสัตตมีวิภัตติด้วย **(๓๖) นิทฺธารเณ จ.** (๓๖) อนึ่ง อ. ฉัฏฐีวิภัตติ ย่อมลง ในอรรถแห่งอนาทร. ฉัฏฐีวิภัตติ ใช้ลงในอรรถแห่งอนาทาร และสัตตมีวิภัตติ ก็ใช้ลงในอรรถแห่งอนาทรด้วย **(๓๗) กฺวจิ ทุติยา ฉฏฐีนมตฺเถ จ.**(๓๗) อ. ทุติยาวิภัตติ ย่อมลง ในอรรถแห่งฉัฏฐีวิภัตติ ทุติยาวิภัตติ ใช้ลงในอรรถฉัฏฐีวิภัตติได้บ้าง **(๓๘) ตติยาสตฺตมีนญฺจ.** (๓๘) อ. ทุติยาวิภัตติ ย่อมลง ในอรรถแห่งตติยาวิภัตติและสัตตมีวิภัตติ ท. ด้วย.อนึ่งทุติยาวิภัตติ ใช้ลงในอรรถแห่งตติยาวิภัตติ และสัตตมีวิภัตติได้บ้าง **(๓๙) ฉฏฐี จ.** (๓๙) อนึ่ง อ. ฉัฏฐีวิภัตติ ย่อมลง ในอรรถแห่งตติยาวิภัตติและสัตตมีวิภัตติทั้งหลาย. อนึ่งฉัฏฐีวิภัตติ ใช้ลงในอรรถแห่งตติยาวิภัตติ และสัตตมีวิภัตติได้บ้าง **(๔๐) ทุติยาปญฺจมีนญฺจ.** (๔๐) อ. ฉัฏฐีวิภัตติ ย่อมลง ในอรรถแห่งทุติยาวิภัตติและปญฺจมีวิภัตติทั้งหลาย. ฉัฏฐีวิภัตติ ใช้ลงในอรรถแห่งทุติยาวิภัตติ และปญฺจมีวิภัตติได้บ้าง **(๔๑) กมฺมกรณนิมิตฺตตฺเถสุ.** (๔๑) อ. สัตตมีวิภัตติ ย่อมลง ในอรรถแห่งกรรม และกรณะ และนิมิต. สัตตมีวิภัตติ ใช้ลงในอรรถแห่งกรรม กรณะ และ นิมิต **(๔๒) สมฺปทาเน จ.**(๔๒) อ. สัตตมีวิภัตติ ย่อมลง ในอรรถแห่ง สัมปทานะ ด้วย. สัตตมีวิภัตติ ใช้ลงในอรรถ สัมปทานะ

(๔๓) ปญฺจมยตฺเถ จ. (๔๓) อ. สัตตมีวิภัตติ ย่อมลง ในอรรถแห่ง ปัญจมีวิภัตติ ด้วย. สัตตมีวิภัตติ ใช้ลงในอรรถ แห่งปัญจมีวิภัตติ ดังตัวอย่าง กทลีสุ คเช รกฺขนฺติ. ชน ท. ย่อมป้องกัน ซึ่งช้าง ท. แต่กล้วย ท **(๔๔) กาลภาเวสุ จ.** (๔๔) อ. สัตตมีวิภัตติ ย่อมลง ในกาล และภาวะ ทั้งหลาย ด้วย. สัตตมีวิภัตติ ใช้ลงในอรรถแห่งกาล และภาวะทั้งหลาย ในเมื่อมีกัตตาประกอบอยู่ด้วย (๔๕) อุปาธยาธิกิสฺสรวจเน. (๔๕) ครั้นเมื่อประโยค แห่งศัพท์ ท. เหล่านี้ คือ อุป อธิ มีอยู่ อ. สัตตมีวิภัตติ ย่อมลงในการกล่าว ซึ่ง อธิก และ อิสฺสร ศัพท์. เมื่อมีประโยค แห่งศัพท์ทั้งหลาย เหล่านี้ คือ อุป อธิ ลงสัตตมีวิภัตติ ในการกล่าวถึง อธิก และ อิสฺสร ศัพท์ (๔๖) มณฺฑิตุสฺสุกิเกสุ ตติยา.(๔๖) อ. ตติยาวิภัตติ ย่อมลง ในอรรถแห่งมณฺฑิต และอุสฺสุกฺก ทั้งหลาย. ตติยามีวิภัตติ และสัตตมีวิภัตติ ใช้ลงในอรรถเหล่านี้ คือ มณฺฑิต และอุสฺสุกฺก

๓.๒ หลักพุทธธรรมในคัมภีร์มูลกัจจายนะอักษรธรรมอีสาน

หลักพุทธธรรมที่ไม่ต้องการคำอรรถาธิบาย ซึ่งปรากฏใน **พระคุมภีร์มูลวัจจายนะสูตร** หรือที่ปรากฏใน **พระคัมภีร์มูลวัจจายน** มูลกระจายก็ว่า มี ๖๗๗ สูตร ๓๑๗ หน้า อันมีสูตรว่า อตฺโถอกฺขรสญฺญาโต เป็นสูตรที่ ๑ เบื้องต้น และมีสูตรว่าปณฺฑิตฺตสฺสุ กิเลสุ ตติยา. สูตรที่ ๖๗๗ เป็นสูตรเบื้องปลายสุด.

จะนำเสนอในรายงานฉบับสมบูรณ์ร่างนี้ ฉบับบาลีภูมิปัญญาอักษรธรรมอีสานอุบลราชธานี พ.ศ.ไม่ปรากฏ ดังต่อไปนี้

๑. สูตร[๔] ๑ หน้า ๒ ฉบับวัดเสลาราม หน้า ๒ สูตรว่า

๑. อตฺโถ อกฺขรสญฺญาโต[๕]. อ. (อันว่า) เนื้อความ (แห่งพระดำรัสของพระชินเจ้า) เป็นเนื้อความอันบุคคลรู้ได้ด้วยอักษรย่อมเป็น เนื้อความแห่งพระดำรัสของพระชินเจ้าทั้งปวง อันบุคคลรู้ได้ด้วยอักษรเท่านั้น เพราะเมื่ออักษรวิบัติแล้ว ย่อมมีการรู้เนื้อความได้ยาก ดังนั้นความเป็นผู้ฉลาดในอักษรจึงมีอุปการะมากในพระสูตร ท. (ทั้งหลาย) (ต่อไป ท. หมายถึงทั้งหลาย)

๒. สูตร ๒[๖] อกฺขราปาทโย เอกจตฺตาฬีสํ[๗].

อ. วรรณะ ท ๔๑ ตัว มี อ เป็นต้นมีนิคฺคหิตเป็นที่สุด เชื่อว่าอักขระย่อมเป็นอักษร ท. ๔๑ ตัวนั้นแล มี อ เป็นต้น มี นิคฺคหิต เป็นที่สุด ชื่อว่าอักขระ ย่อมเป็นมีประโยชน์มากในพระสูตร ท. วรรณะ (อักขระ) เหล่านั้น คือ อ อา อิ อี อุ อู เอ โอ, ก ข ค ฆ ง, จ ฉ ช ฌ ญ, ฏ ฐ ฑ ฒ ณ, ต ถ ท ธ น, ป ผ พ ภ ม, ย ร ล ว ส ห ฬ, ชื่อว่า อักขระ ปุ. (ปุจฺฉาถามว่า) ประโยชน์ด้วยการตั้งชื่อว่า อักขระย่อมมีในสูตรไหน? วิ. (วชชนาตอบว่า) ประโยชน์ด้วยการตั้งชื่อว่าอักขระย่อมมีในสูตรว่า **อตฺโถ อกฺขรสญฺญตฺ.**

---

[๔]คัมภีร์มูลกัจจายนะอักษรธรรมอีสาน, ฉบับวัดเสลาราม บ้านบ่อหิน ต.บ่อหิน อ.ตระการพืชผล ไม่ปรากฏ พ.ศ., หน้า ๒.

[๕]พระอาจารย์ หลวงปู่แหวน สุจิณโณ, **พระมูลกัจจายนสูตร์**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๒.

[๖]อ้างแล้ว,คัมภีร์มูลกัจจายนะอักษรธรรมอีสาน,หน้า ๒.

[๗]เรื่องเดียวกัน,หน้า ๒.

๓. สูตร ๓ อตฺโถทนฺตา สรา อฏฺฐ.

ในอักขระ ๔๑ ตัว ท. เหล่านั้นหนา อ. อักขระท. ๘ ตัว มี อ. เป็นต้น มีโอเป็นที่สุดชื่อว่า สระ อ. อักขระ ๘ ตัวเหล่านั้น คือ อ อา อิ อี อุ อู เอ โอ ชื่อว่า สระ ออกเสียงได้ด้วยตัวเอง

ป. ประโยชน์ด้วยการตั้งชื่อว่า สระ ย่อมมีในสูตรไหน?

วิ. ประโยชน์ด้วยการตั้งชื่อว่า สระ ย่อมมีในสูตรว่า **สรา สเร โลโป.**

๔. สูตร ๔ ลหุมตฺตา ตโต รสฺสา.

ในสระ ท. ๘ ตัวเหล่านั้นหนา สระ ๓ ตัวชื่อว่า รัสสะ ย่อมเป็น ในสระ ท. ๘ ตัว มี อ เป็นต้นเหล่านั้น สระ ๓ ตัว มีมาตราเบาชื่อว่า รัสสะ

ดังจะกล่าวอุทธาหรณ์ ; สระท. ๓ ตัว เหล่านั้น คือ อ อิ อุ ชื่อว่า รัสสะ เสียงสั้น

ปุ. ประโยชน์ ด้วยการตั้งชื่อว่า รัสสะ ย่อมมีในสูตรไหน?

วิ. ประโยชน์ด้วยการตั้งชื่อว่า รัสสะ ย่อมมีในสูตรว่า **รสสํ**

๕. สูตร ๕ อญฺเญ ทีฆ.

อ. สระ ท. เหล่าอื่น ชื่อว่าทีฆะ (ยาว) ย่อมเป็น ในสระ ท. ๘ ตัว เหล่านั้นหนา สระ ๕ ตัว เหล่านี้คือ อา อี อู เอ โอ ชื่อว่า ทีฆะ (ยาว)

ป. ประโยชน์ด้วยการตั้งชื่อว่า ทีฆะนี้ ย่อมมีในสูตรไหน?

ว. ประโยชน์ด้วยการตั้งชื่อว่า ทีฆะ มีในสูตรว่า ทีฆ

๖. สูตร ๖ เสส พยญชนา.

อ. อักขระ ท. ที่เหลือ (จากสระ ท.) ชื่อ พยัญชนะ ย่อมเป็น อักขระที่เหลือ ยกเว้นอักขระ ๘ ตัว มี ก อักษร เป็นต้น มี นิคคหิต เป็นที่สุด ชื่อว่า พยัญชนะ (ตัวพยัญชนะ)

ดังจะกล่าวอุทธาหรณ์ อักขระ ท. เหล่านี้ คือ

ก ข ค ฆ ง,

จ ฉ ช ฌ ญ,

ฏ ฐ ฑ ฒ ณ,

ต ถ ท ธ น,

ป ผ พ ภ ม,

ย ร ล ว ส ห ฬ อ, ชื่อว่า พยัญชนะ

ป. ประโยชน์ด้วยการตั้งชื่อว่า พยัญชนะนี้ ย่อมมี ในสูตรไหน?

วิ. ประโยชน์ด้วยการตั้งชื่อว่า พยัญชนะนี้ ย่อมมี ในสูตรว่า วคฺคนฺตา วา วคฺเค.

๗. สูตร ๗ ว่า ปญฺจปญฺจโส มนฺตา.

อ.พยัญชนะ ท. มี ก เป็นต้น มี ม เป็นที่สุด ชื่อว่า วรรค ย่อมมี อย่างละ ๕ วรรค ๆ ละ ๕ ตัวบรรดาพยัญชนะเหล่านั้นแล พยัญชนะ มี ก เป็นต้น มี ม เป็นที่สุด ชื่อว่า วรรค (หมู่) แต่ละวรรค ท่านแบ่งเป็นพวกละ ๕ ๆ ดังอุทธาหรณ์พยัญชนะเหล่านี้คือ

ก ข ค ฆ ง,

จ ฉ ช ฌ ญ,

ฏ ฐ ฑ ฒ ณ,
ต ถ ท ธ น,
ป ผ พ ภ ม, ชื่อว่า วรรค
ป. ประโยชน์ด้วยการตั้งชื่อว่า วคฺค นี้ ย่อมมี ในสูตรไหน ?
วิ. ประโยชน์ ด้วยการตั้งชื่อว่า วคฺค นี้ ย่อมมี ในสูตร ว่า **วคฺคนฺตํ วา วคฺเค.**

๘. สูตร ๘ ว่า อํ อิติ นิคฺคหีตมฺ.

อ. พยัญชนะ อ ชื่อว่า นิคคหิต ย่อมเป็น พยัญญชนะ คือ อ ชื่อว่า นิคคหิต
ป. ประโยชน์ด้วยการตั้งชื่อว่า นิคคฺหิต นี้ ย่อมมี ในสูตรไหน?
วิ. ประโยชน์ด้วยการตั้งชื่อว่า นิคคหิต นี้ ย่อมมี ในสูตรว่า **อํ พยคชเน นิคฺคหิตํ.**

๙. สูตร ๙ ว่า ปรสฺสมญา ปโยเค.

ครั้นเมื่อชื่อว่า โฆส และ อโฆส มีอยู่ในคัมภีร์ สันสกฤต อันอาจารย์ผู้รู้คัมภีร์สัททศาสตร์ ย่อมประกอบเข้าในคัมภีร์กัจจายนะ แม้นี้ด้วยในพยัญชนะที่เป็น โฆส และ อโฆส (เสียงก้องและเสียงไม่ก้อง) เหล่านั้น พยัญชนะที่ชื่อว่า โฆส คือ (ที่ ๓ ที่ ๔ และที่ ๕) ของแต่ละวรรคได้แก่ ค ฆ ง, ช ฌ ญ, ฑ ฒ ณ, ท ธ น, พ ภ ม และ ย ร ล ว ส ห ฬ มีเสียงก้อง พยัญชนะที่ชื่อว่า อโฆส ได้แก่ (ที่ ๑ ที่ ๒) ก ข, จ ฉ, ฏ ฐ ต ถ ป ผ และ ส มีเสียงไม่ก้อง (อโฆส)

ป. ประโยชน์ด้วยการตั้งชื่อว่า โฆสาโฆสนี้ย่อมมีในสูตรไหน?
ว. ประโยชน์ด้วยการตั้งชื่อโฆสาโหส นี้ ย่อมมีในสูตรว่า **วคฺเค โฆสาโฆสานํ ตติยปฐมา.**

๑๐. สูตรที่ ๑๐ ปุพฺพมโธชุมสฺสรํ สเรน วิโยชเย.

กุลบุตรผู้ใคร่จะกระทำซึ่ง สนธิ พึงแยกพยัญชนะเบื้องต้นออกจาก สระกระทำให้ตั้งอยู่ในเบื้องล่างไม่ให้มีสระเป็นที่อาศัยและกระทำไว้ข้างบน ดังตัวอย่าง เช่น ออกจาก สระกระทำให้ตั้งอยู่ในเบื้องล่างไม่ให้มีสระเป็นที่อาศัยและกระทำไว้ข้างบน ดังตัวอย่าง เช่น ตตฺภมาทิ = ตตฺร + อยํ + อาทิ ด้วยการแยกพยัญชนะ คือ ร ออกจากสระ อ ด้วยสูตรนี้ (ปุพฺเพ ชเย) = ตตฺร + อ + อยํ ลบสระ อ ข้างหน้าด้วยสูตรว่า **สรา สเร โลปฺ.** ที่ฆะสระเบื้องหลังด้วยสูตรว่า ทีฆํ = อยํ นำพยัญชนะ คือ ร ไป ประกอบกับสระ อา ที่ฆะ ด้วยสูตรว่า **นเย ปรํ = ยุตฺเต** สำเร็จรูปเป็น ตตฺภยํ. ตตฺรา + อาทิ วาภาส นิคฺคหิตเป็น ม ด้วยสูตรว่า มทา สเร = สำเร็จรูปเป็น ตตฺรามาทิ.

๑๑. สูตรที่ ๑๑ ว่า นเย ปรํ ยุตฺเต.

อ. กุลบุตรทั้งหลาย ผู้ใคร่จะกระทำซึ่ง สนธิ พึงแยกพยัญชนะเบื้องต้นออกจากสระกระทำให้ตั้งอยู่ในเบื้องล่างไม่ให้มีสระเป็นที่อาศัยและกระทำไว้ข้างบน ดังตัวอย่าง เช่น ตตฺ พยัญชนะเบื้องต้นอันไม่มีสระ สู่พยัญชนะเบื้องหลังในฐานะอันสมควร

พึงนำพยัญชนะที่ไม่มี สระ เป็นที่อาศัย ซึ่งอยู่ข้างล่าง สู่อักษรอื่น ในฐานะอันสมควร ตัวอย่าง ตตฺรภิรติมิจเฉยฺย = ตฺตร + อภิรติ + อิจฺเฉยฺย.

ป. ยุตฺเต มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร?

วิ. มีไว้เพื่อห้ามประกอบ ดังตัวอย่างว่า อกฺโกจฺนิ มํ, อวธิ มํ, อหาสิ เม, ก็ในคำนี้ไม่มีฐานอันสมควร.

๑๒. สูตรที่ ๑๒ สูตรว่า สภ สเร โสปุ.

ในเพราะสระ หลังเป็นนิมิต อ สระ ท. ย่อมถึงซึ่งการลบ

การลบตัวอย่าง = ยสิสฺทริยานิ, แยกพยัญชนะ คือ ส ออกจากสระ อ ด้วยสูตรว่า **ปุพพมโยฐฺตมสฺสรๆ สเรน วิโยชเย.** ลบสระ อ สระหลังด้วยสูตรนี้ นำพยัญชนะ คือ ส ประกอบกับสระ หลัง ด้วยสูตรว่า **นเย ปรๆ ยุตฺเต.** ยสินฺทริยานิ สมถงฺคตานิ = อินฺทรีย์ ท. ของภิกษุใด ถึงแล้วซึ่งการระงับไป

เหตๆ = หิ + เอตๆ แยกพยัญชนะฉะ คือ ห ออกจากสระ อิ ด้วยสูตรว่า **ปุพฺพโอฐฺฐิตมสฺสรๆ สเรน วิโยชเย.** ลบเสระ อ หลังด้วยสูตรนี้ นำพยัญชนะ คือ ส ประกอบกับสระหลัง ด้วยสูตรว่า นเย ปรๆ ยุตฺเต ยสิน.ทริยานิ สมคุตานิ อินทริยานิ = อินทรีย์ ท. ของภิกษุใจ ถึงแล้วซึ่งการระงับไป เหตๆ = หิ + เอตๆ แยกพยัญชนะ คือ ห ออกจาก อิ ด้วยสูตรว่า ปุพพโธฐฺฐิตมสฺสรๆ สเรน วิโยชเย. ลบสระหน้าด้วยสูตรนี้ดังอุทธาหรณ์ โน เหตๆ ภนฺเต = ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญข้อนั้น หาเป็นเช่นนั้นไม่แล, สเมตายสฺมา = เมตุ + อายสฺมา = แยกพยัญชนะ คือ ต ออกจาก อุ ลบสระหน้าด้วยสูตรนี้ สเมตายสฺมา สงเฆน สทฺธึ = ท่านผู้มีอายุจงสงบพร้อมด้วยสงฆ์

๑๓. สูตรที่ ๕๑ ว่า อนุปทิฏฐานๆ วุตฺตโยคโต. อ. ความสำเร็จแห่งรูปศัพท์ อันตรายมิได้แสดงไว้ นักศึกษาพึงทราบโดยการประกอบอันข้าพเจ้า (กัจจายเถร) กล่าวไว้แล้วบัณฑิตพึงประกอบรูปสำเร็จแห่ง อุปสัคและนิบาต ตามแบบที่ท่าน กัจจายนเถระได้แสดงไว้ด้วย สระสนธิ พยัญชนะสนธิ และวุตติสนธิตามควรแก่การประกอบ ดังตัวอย่าง นยาโยโค = น + อา + โยโค = **การประกอบ ความเพียร ;** หมายถึงความเพียร ความเพียรชอบที่เป็นสัมมาวายามยะมี ๔ อย่าง, สัมมัปปธานก็เรียก (๒๕๕๔,๒๐๐)

๑๔. สูตรที่ ๕๙ ว่า เต อิตฺถิยา โป. (๕๙,๒๒)

อ. อิวรรณะ อันกล่าวถึงความเป็น อิตถีลงด์ ชื่อ ป.ยอมเป็น(อีกอย่างหนึ่ง)ดังตัวอย่าง

อิตฺถิยา = อิตฺถี + นา = อิตถิยา กมฺมิ กตๆ. กรรมอันหญิง ทำแล้ว. หมายความว่า กรรมคือการกระทำหมายถึงการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา คือ ทำด้วยความจงใจ หรือ จงใจทำ ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม โดยสาระกรรมก็คือเจตนา การกระทำที่ดี เรียกว่ากรรมดี การกระทำที่ชั่ว เรียกว่า กรรมชั่ว (เป็นกิริยา)

ป. ประโยชน์ด้วยการตั้งชื่อว่า ป นี้ ย่อมมีในนูตรไหน?

วิ. ประโยชน์ด้วยการตั้งชื่อว่า ป นี้ ย่อมมีในสูตร ปโต ยา.

๑๕. สูตรที่ ๖๐ ว่า อาโฆ. มีการตั้งชื่อ อา อิตถิลิงค์ว่า ฆ อาเพสนา เป็น ยา. ตัวอย่าง กศ.ญาย.

๑๖. สาคโม เส. ว. การมาแห่ง ส ย่อมมีในเพราะ ส วิภัตติ.อยู่เบื้องหลังเป็นนิมิตจึงลง สอาคม ดังตัวอย่าง**,**

ป. ว่า บทว่า เส มีประโยชน์อย่างไร?,

วิ. ว่า บทว่า เส มีประโยชน์มีการหามมิให้ลง ส อาคม ดังตัวอย่างปุริสสมึ–ปุริส + สมึ – ปุริสฺสมึ สีลๆ ติฏฺฐติ. ศีล ตั้งอยู่ในบุรุษ ศีล หมายความว่า ข้อปฏิบัติเพื่อฝึกอบรมกาย วาจา, การสำรวม

กาย วาจา ให้อยู่ในสภาพปกติ ในที่นี้ หมายถึง การควบคุมกายทวาร วจีทวารให้อยู่ในสภาวะสำรวม คือ หมายถึง ศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ ของสามเณรหรือสามเณร

ป. ว่า บทว่า เส มีประโยชน์อย่างไร?

วิ. ว่า บทว่า เส มีประโยชน์ห้ามมิให้ลง ส อาคม ดังตัวอย่าง ปุริสฺสมึ – ปุริ + สมึ = ปุริสฺสมึ สีลํ ติฏฺฐติ. ศีล ตั้งอยู่ในบุรุษ

๑๗. สูตรที่ ๖๘ ว่า อมา ปโต สฺมิสฺมานํ วา.

ว. การอาเทสเป็น อํ และ อา ท. แห่ง สมิ และสมา

วิภัตติ ท วันอยู่เบื้องหลัง อิ วรรณะ ว. ชื่อว่า ป ย่อมมีโดยวิกัป มีการอาเทสวิภัตถึงบาล่านี้ คือ สมึ และสฺมา อันอยู่เบื้องหลังแห่ง วรรณะ นี้ คือ ป และ อํ เป็น อา ได้บ้างตามลำดับ ตัวอย่าง มตยํ-มติ+สมึ. อเทส สมึ เป็น อ ด้วยสูตรนี้ อาเทส อิ เป้น ย ด้วยสูตรว่า ปสญฺญสฺส จ, มตยํ, มติยํ, ปุริโส มตยํ ปตฏฺฐิโต, บุรุษ ดำรงอยู่แล้ว ในปัญญามตฺยา – มติ+สมา. อาเทศสมฺ เป็น ว่า ด้วยสูตรนี้, อาเทศ อิเป็น ย ด้วยสูตรนี้ว่า ปสญฺญสฺส จ. มต เป็น มติยา. –ชโน มตยา อปฺเปหิ. ชน เว้น จากปัญญา

ปัญญา หมายถึง ความรู้; รู้เท่าทันความเป็นจริงของนั้น ๆ ได้แก่ จินตมยปัญญา; สุตตมย ปัญญา และ ภาวนามยปัญญา

๑๘. สูตรที่ ๘๐ ว่า โคณ นมฺหิ วา.

คติ ของสัตว์ ท. ผู้เกิดเป็น โค เป็นอย่างไร?

มีการอาเทส โค เป็นโคณ แม้ในฐานอื่น ด้วยโยควิภาค ตัวอย่าง โคณภูตานำ-โค+ภูต. ถา โคณภูตานำ คติ. คติของสัตว์ ท. ผู้เกิดเป็นโค เป็นอย่างไร?

๑๙. สูตรที่ ๘๓ ว่า สงโลโป' มาเทสปจฺจยา ทิมฺหิ สรโลเป ตุ ปกติ. ในเมื่ออาจารย์ทำการลบสระหน้า ตัวอย่าง **ปาปำ-ปาป+อำ. ชโน ปาปำ กโรติ. ชน ย่อมทำ ซึ่งบาป.**

บาป หมายความว่า ความชั่ว, ความร้าย, ความชั่วร้าย, กรรมชั่ว, กรรมลามก, อกุศลกรรม ที่ส่งให้ถึงความเดือดร้อน, สภาพที่ทำให้ถึงคติอันชั่ว คือ ทำให้เวลลง, ให้เสื่อมลงฯ

๒๐. สูตรที่ ๘๔ ว่า อโฆ รสฺสเมกวจนโยสฺวปิจ.

สยมฺภุนา-สยมภู+นา รัสสะ อู เป็น อุ. ตัวอย่าง สยมฺนา ธมฺโม เทสิโต. ธรรม อันพระสยัมภู พุทธเจ้า แสดงแล้ว

ปุ. ว่า ทว่า อโฆ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร?

วิ. ว่า บทว่า อโฆ มีไว้เพื่อมิให้มีการรัสสะ

ธรรม ในที่นี้ หมายความเอา อิทธิบาท ๔ ถือ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา อันเป็นพุทธ ธรรมที่ปรากฏในพระคัมภีร์มูลกัจทยนะ สูตร หรือ พระคัมภีร์มูลกัจจายน์ อิทธิบาท หมายถึง คุณ เครื่องให้ถึงความสำเร็จคุณเครื่องสำเร็จสมประสงค์ ทางแห่งความสำเร็จมี ๔

๒๑. สูตรที่ ๘๖ – ๘๗ สูตรว่า ๘๖ อุภาทิโต นนินฺนำ + อิณฺณมิณฺณนฺนำ.

มีการอาเทสเหล่านี้ อิณณำ อิณฺณนฺนำ แห่ง นำ วิภัตติอันอยู่เบื้องหลังสัขยา คือ ติ ตัวอย่าง ติณฺณำ, ติณฺณนฺนำ ชายปติปุตต.ตนำ อนำ อตฺถิ ทรัพย์ ของชนสามคน คือ มารดา, บิดาและบุตรมีอยู่

ปุ. ว่า บทว่า ตีหิ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร?

วิ. ว่า บทว่า ตีหิ มีไว้เพื่อมิให้มีการอเทศ นำ เป็น อินฺนำ ด้วยสูตรว่า

อุภาทิโต นมินฺนำ ตัวอย่าง ทวินฺนำ-ทวิ+นำ อาเทส นำ เป็น อินฺนำ. ด้วยสูตรนี้ อุภาโต นมินฺนำ.

ทวินฺนำ ชายปตีนำ ธนานำ ธนำ อตฺถิ. ทรัพย์ขอชนสองคน คือ เมีย และผัว มีอยู่. ทรัพย์ในที่นี้ หมายถึง อริยทรัพย์เป็นเป็นพุทธธรรมที่ปรากฏในพระคัมภีร์มูลกัจจายนะสูตร หรือ พระคัมภีร์มูลกัจจายน์

ทรัพย์ หมายถึง พุทธธรรม คือ อริยทรัพย์ ๗ อย่าง ทรัพย์อันประเสริฐ เป็นของติดตัว อยู่ภายในจิตใจ ดีกว่าทรัพย์ภายนอก เช่น เงินทอง เป็นต้น เพราะโจร หรือใคร ๆ แย่งชิงไม่ได้ และทำให้เป็นคนประเสริฐอย่างแท้จริง

๒๒. สูตรที่ ๑๐๕ ว่า โส วา.

มีการอาเทส นา วิภัตติ อันอยู่เบื้องหลัง อ การันต์ เป็นโส ดังตัวอย่าง

อตฺถโส-อตฺถ+นา อาเทศ นา วิภัตติเป็นโส ด้วยสูตร นี้. ภควา อตฺโถ อธฺมำ เทเสสิ.พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงธรรม โดยอารรถศัพท์ต่อไปนี้ มีวิธีทำเหมือน อตฺถโส.

ปทโส-ปท+นา.ปทโส ธมฺมำ เทเสสิ แสดง ธรรม โดยบท. ยสโส-ยส+นา.ยสโส ธมฺมำ เทเสสิ แสดง ธรรม โดยยศ. อุปาโส-อุปาโส+ นา. ปณฺฑิโต อุปายโส วทติ ย่อมกล่าวโดยอุบาย พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงธรรมโดยบท พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงธรรมโดยยศ บัณฑิต ย่อมกล่าวโดยอุบาย

ป. ว่า บทว่า วา มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร

วิ. ว่า บทว่า วา มีไว้เพื่อประโยชน์ห้ามมิให้อาเทศ นา เป็น โส ธรรม ในที่นี้ หมายถึงหลักพุทธธรรม คือ กุศลธรรม หมายถึง พุทธธรรม ที่เป็นกุศล, ธรรมฝ่ายกุศล, ธรรมที่ดี, ธรรมฝ่ายดี; ประการหนึ่ง หมายถึง พุทธธรรมที่เป็น อกุศล ธรรมฝ่ายอกุศล, ธรรมที่ไม่ดี, ธรรมฝ่ายชั่ว, ธรรมฝ่ายดีมีผลยังสัตว์ไปสู่สุคติ, ธรรมฝ่ายชั่วนำสัตว์ นรก.

๒๓. สูตรที่ ๑๐๙ ว่า อาย จตุตฺเถกวจนสฺส ตุ.

มีการอาเทศ ส จตุตถีวิภัตติเอกวจนะ อันอยู่เบื้องหลังลิงค์อันเป็น

อ. การันต์, เป็น อาย ได้บ้าง ดังตัวอย่าง

อตฺถาย-อตฺถ+ส อเทศ ส เป็น อาย ด้วยสูตรว่า อาย จตุตฺถกวจนสฺส ตุ, ลบ อ ข้างหน้า หิตตาย-หิ+ส อาเทส เป็น อาย ด้วยสูตรนี้, ลบ อ ข้างหน้า สุขาย-หิ+ส อเทส เป็น อาย ด้วยสูตรนี้ ลบ อ ข้างหน้า ภควา โลเก อุทปาทิ เทวมนุสฺสานำ อตถาย หิตาย สุขาย พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงอุบัติขึ้นในโลก เพื่อประโยชน์เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุข ของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

ป. ว่า บทว่า อโต มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร?

วิ. ว่า บทว่า อโต มีไว้เพื่อประโยชน์ห้ามมิให้อาเทศห้ามมิให้อาเทส ส เป็น อาย เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่าง

หลักพุทธธรรม ที่ปรากฏในพระคัมภีร์มูลกัจจายนะ สูตร หรือ พระคัมภีร์มูลกัจจายนะในที่นี้ หมายถึง ความสุข หรือความสุข ๒ อย่างของมนุษย์และเทวดาทั้งหลาย ๒ อย่าง คือ กายิกสุข สุขทางกาย เจตสิกสุข สุขทางใจ; อีกประการหนึ่ง มี ๒ คือ กสามิสสุข อสุขจิงลามิส คือ อาศัยกามคุณ ๒) นิภ

มิสสุข สุขไปอิงอามิส คือ อิงเนกขัมมะ หรือ สุขที่เป็นอิศระไม่ขึ้นกับวัตถุ หรือ **สุขของคฤหัสถ์** สุขอันชอบธรรมที่ผู้ครอบเรือนควรมีและขวนขวายให้มีอยู่เสมอมี ๔ อย่าง

๑) อัตถิสุข สุขเกิดจากความทรัพย์ ๒) โภคสุข สุขเกิดจากใช้จ่ายทรัพย์ เลี้ยงตน เลี้ยงคน ควรเลี้ยง และทำประโยชน์ ๓) อนณสุข สุขเกิดจากความไม่มีหนี้ ๔) อนวัชชสุข สุขเกิดจากการประกอบการงาน วันไม่มีโทษ

๒๔. สูตรที่ ๑๒๔ ว่า อาสิมฺหิ ในเพราะ สิ ตัวหลังเป็นนิมิต การอาเทส นตุ ปัจจัยทั้งหมดตัวพร้อมกับวิภัตติเป็น อา ดังตัวอย่าง ปญฺญวา = ปญญวนฺตุ + สิ. ปญฺญวา บุคคล **ผู้ มี ปั ญ ญ า . พลวา = พลวนฺต + สิ. พลวา บุคคล ผู้มีกำลัง**

ปุ. ว่า บทว่า นฺตุสฺส มีไว้เพื่อห้าม การอาเทส เป็น อา เป็น อา เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่าง ปัญญา ในที่นี้ หมายความเอา ปัญญาบารมี ๑๐ เป็นหลักพุทธธรรม ที่ปรากฏในพระคัมภีร์มูลกัจจายน์ มี ๑๐ คือ ทานบารมี เป็นเบื้องต้น และมีอุเบกขาบารมี เป็นเบื้องปลายสุดทาน หมายความว่า การให้ยอมมอบแก่ผู้อื่น, ให้ของที่ควรให้เพื่อประโยชน์เขา, สละให้ปันสิ่งของของตนเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น, สิ่งที่ให้, ทรัพย์สินสิ่งของที่มอบให้หรือแจกออกไป

ทาน ๒ คือ ๑) อามิสสให้สิ่งของ ๒) กรรมทานให้ธรรม อีกประการหนึ่ง คือ สังฆทานให้แก่สงฆ์ หรือให้เพื่อส่วนรวม, ปาฏิบุคลิกทานให้เจาะจงแก่บุคคลผู้ใดผู้หนึ่ง ๙ ฯลฯ

ข้อ ๑๔ สูตรที่ ๑๒๔ สูตรว่า ...อาสิมฺหิ. ว่าด้วยปัญญา

สูตรที่ว่า โต ติ ตา สิสฺมึนาสุ.

ในเพราะวิภัตติเหล่านี้คือ ส สมึ และ นา เป็นนิมิต มีอาเทส นตุ ปัจจัยเป็น โต ติ และ ตา ได้บ้าง ดังตัวอย่าง คุรวโต = คุณวนฺตุ + ส. อาเทศ นตุ กับ ส เป็น โอ ด้วยสูตรว่า โต ติ ตา สิสฺนีนาสุ. คุณวโต = คุณวนฺตสฺส.คุณวโต ธนำ อตฺถิ. ทรัพย์ของท่านผู้มีคุณ มีอยู่

ในที่นี้ ทรัพย์ หมายถึง อริยทรัพย์ เป็นพุทธธรรม ปรากฏในมูลกัจจายนะ สูตร หรือมูลกัจจายน์. อริยทรัพย์ คือ ทรัพย์อันประเสริฐเป็นของติดตัว อยู่ภายในจิตใจดีกว่าทรัพย์ภายนอก เช่น เงิน ทอง เป็นต้น เพราะโจรหรือใครๆ แย่งชิงไม่ได้ และทำให้เป็นคนประเสริฐอย่างแท้จริง มี ๗ คือ ศรัทธา ศีล หิริ โอตตัปปะ พหุสัจจ จาคะและปัญญา

๒๕. สูตรที่ ๑๒๙ สูตรว่า อิมสสิทมำสสุ นปัสเก.

ในเพราะ จำ และ สิ วิภัตติตัวหลังเป็นนิมิต มีการอาเทส อิม หมดทั้งตัว พร้อมกับวิภัตติอันเป็นไปกับด้วย นปุสเถลิงค์ เป็น อิทำ ดังตัวอย่าง อิทำ = อิเม + อำ. อนทส ม กับ อำ เป็น อิทำ ด้วยสูตรว่า อิมสสิทมำสิสุ นปัสเก. อิทำ จิตฺตำ ปสฺสสิ. ท่านย่อมเห็น ซึ่งจิตนี้.

ปุ. บทว่า นปุสเก มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร?

วิ. บทว่า นปุสเก มีไว้เพื่อห้ามมิให้อาเทสเป็น อิทำ เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่าง

จิต ในที่นี้หมายความเอาจิต ข้อที่ ๓ คือ จิตตานุปัสสนา สติปัฏฐาน คือ การตั้งสติพิจารณาจิต. การมีสติกำกับรู้เท่าทันจิตหรือสภาพจิตและอาการของจิต (๘๙ อย่าง)

สติปัฏฐาน ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสติ ข้อปฏิบัติอันมีสติเป็นประธาน จิต เป็นข้อที่ ๓ เรียกว่า จิตตานุปัสสนาติปัฏฐาน การตั้งสติกำหนดพิจารณา จิต กำกับดู รู้เท่าทันจิต ๘๙ ดวง เพราะอาการของจิต ๘๙ อย่าง

๒๖. สูตรที่ ๑๔๑ ว่า ตว มม เส.

ในเมระ ส วิภัตติตัวหลังเป็นนิมิต มีการอาเทสอย่างนี้ คือ ตว มม แห่ง ตุมห และ วมฺห ศัพท์หมดทั้งตัว พร้อมกับวิภัตติตามลำดับ ดังตัวอย่าง

ตว = ตุมฺห + ส. อาเทศ ตุมฺห กับ เส เป็น ตว ด้วย สูตรว่า ตว มม เส.

ตว ธนำ อตฺถิ. ทรัพย์ ของท่าน มีอยู่.

มม = อมฺห + ส. อาเทส อมฺห กับ ส. เป็น มม

มม ธนำ อตฺถิ. ทรัพย์ ของเรา มีอยู่.

ปุ. ว่า บทว่า เส มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร?

วิ. ว่า บทว่า เส มีไว้เพื่อมิให้อาเทสเป็น ตว และ มม เป็นประโยชน์ดังตัวอย่าง

ทรัพย์ในที่นี่ หมายความว่า หิริ ความละอายแก่ใจ คือ ละอายต่อความชั่ว เป็นข้อที่ ๓ ในอริยทรัพย์ ๗ เป็นทรัพย์อันประเสริฐเป็นของติดตัว อยู่ภายในจิตใจ ดีกว่าทรัพย์นอก เช่น เงิน ทอง เป็นต้น เพราะโจร หรือ ใคร ๆ แย่งชิงเอาไม่ได้ หรือเป็นข้อที่ ๑ ในธรรมคุ้มครองโลก – ธรรมโลกบาล ๒ อย่าง

๒๗. สูตรที่ ๑๕๐ สูตรว่า วา ตติเย จ.

ในเพราะ ตติยาวิภัตติ ฝ่ายเอกวจนะ อยู่ข้างหลังเป็นนิมิตเหตุมีการอาเทส ตุมฺเห และ อมฺเห ศัพท์ทั้งหมดตัว ที่อยู่ข้างหลังตัวอื่นพร้อมวิภัตติเป็น เต และเม ตามลำดับได้บ้าง ดังตัวอย่าง

ปุ. ว่า บทว่า ปทโต มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร?

วิ. ว่า บทว่า ปทโต มีไว้เพื่อห้ามมิให้อเทศเป็น เต และ เม เป็นประโยชน์ ดังตัวอย่าง

ตย = ตุมฺเห + นา. อาเทส ตุมฺเห + นา เป็น ตยา ด้วย สูตร ว่า นามหิ ตยา มยา.

ตยา กตำ ปาปำ. ความชั่ว อันท่าน ทำแล้ว

ตยา = ตุมฺเห + นา. อาเทศ ตุมฺเห กับ นา เป็น ตยา

มยา = ตุมฺนา + นา. อาเทส ตุมฺห กับ นา เป็น มยา

มย กตำ บาปำ. ความชั่ว อันเรา ทำแล้ว

บาป หมายถึง ความชั่ว, ความร้าย, ความชั่วร้าย, กรรมชั่ว กรรมลามก, อกุศลกรรมเพื่อส่งให้ถึงความเดือดร้อน, สภาพที่ทำให้ถึงคติอันชั่ว, สิ่งที่ทำจิตให้ตกสู่ที่ชั่ว คือ ทำให้เลวลง ให้เสื่อมลง ฯ

๒๘. สูตรที่ ๑๕๗ สูตรว่า หิวิภัตฺติมฺหิ.

ในเพราะ หิ วิภัตติตัวหลังเป็น นิมิต อาเทสสระอันเป็นที่สุดแห่งศัพท์อย่างนี้ คือ เป็น อาเน ดังตัวอย่าง

ปุมาเนหิ = ปุม + หิ อาเทสสระอันที่สุดแห่ง ปุม ศัพท์เป็น อาเน. เป็น อาเน ด้วยสูตรว่า หิภิวิภัตฺติมฺหิ

ปุมาเนหิ กมฺมำ กตำ. กรรมอันคุณชายทั้งหมด ทำแล้ว

ปุมาเนหิ = ปุม + หิ อาเทสสระอันที่สุดแห่ง ปุม ศัพท์เป็น อาเน

อาเทส หิ เป็น ภิ. การกล่าวถึงศัพท์ คือ วิภัตติซ้ำอีก มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร?

การกล่าวถึงศัพท์ คือ วิภัตติซ้ำอีก มีการห้ามมิให้ถือเอา วิภัตติศัพท์เป็นประโยชน์ดังตัวอย่าง ปุมาเนภิ กมฺมํ กตํ. กรรม อันคุณชายทั้งหลายทำแล้ว.

กรรมในที่นี้ หมายถึง การกระทำที่ประกอบด้วย เจตนา คือ ทำด้วยความจงใจหรือจงใจทำ ทำดีก็ตาม ทำชั่วก็ตามโดยสาร กรรมก็คือ เจตนา หรือเจตนา นั่นเองเป็น กรรม การกระทำที่ดีเรียกว่า กรรมดี และการกระทำที่ชั่ว เรียกว่า กรรมชั่ว จำแนกตามคุณภาพเป็นกุศลกรรม กรรมดี เกิดจาก กศลมูลและเป็น อกุศลกรรม กรรมชั่ว เกิดจากอกุศลมูล หากจำแนกตามทางแสดงออกหรือตามทวารที่ทำกรรมเรียกว่า กายกรรม วจีกรรม และมโนกรรม หากเป็น กรรมหนักให้ผลในชาตินี้ กรรมปานกลางให้ผลในภพต่อไปนี้ และเป็นอโหสิกรรมในที่สุด

๒๙. สูตรที่ ๑๖๑ สูตรว่า ตุมฺหามฺเหหิ จนมากํ

อันว่า การอาเทศเป็น อากํ แห่ง นํ วิภัตติอันอยู่เบื้องหลัง ตุมฺห และ อมฺห ศัพท์ทั้งหลาย ย่อมมีได้ มีการอาเทศ นํ วิภัตติอันอยู่ข้างหลัง ตุมฺห และ อมฺห ศัพท์ทั้งหลายเป็น อากํ ดังตัวอย่าง

ตุมฺหากํ = ตุมฺห + นํ อเทศ นํ เป็น อากํ ด้วยสูตรว่า ตุมฺหามฺเหหิ นมากํ.

ตุมฺหากํ ธนํ อตฺถิ. ทรัพย์ของท่านทั้งหลาย มีอยู่.

ปุ.ว่า บทว่า นํ มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร?

วิ. ว่า บทว่า นํ มีไว้เพื่อมิให้อาเทศ อากํ เป็นประโยชน์ดังตัวอย่าง

ตุมฺเหหิ = ตุมฺเห + หิ. อาเทศ อ ที่สุดศัพท์เป็น เอ ด้วยสูตรว่า หิสฺวาตโร เอ.

ตุมฺเห กมฺมํ กตํ กรรมอันท่านทั้งหลาย ทำแล้ว

อมฺเหหิ = ตุมฺเห + หิ. อมฺเหหิ กมฺมํ กตํ. กรรม อันเภท. กระทำแล้ว

ทรัพย์ในที่นี้ หมายถึง อริยทรัพย์ ๗ ข้อที่ ๑ คือ ศรัทธา

๓๐. สูตรที่ ๑๖๓ สูตรว่า สสฺสํ

ในเพราะอาเทส สวิภัตติ ที่อยู่เบื้องหลัง ตุมฺห และ อมฺห ได้บ้าง ดังตัวอย่าง ตุมฺห = ตุมฺห + ส. อาเทสวิภัตติ เป็น วํ ด้วย สูตรว่า สสฺสํ ตุยฺหํ ทียเต = ตฺว ทียเต. ทาน อันชนย่อมถวายท่าน. อหํ ทียเต = มม ทียเต. ทาน อันชนถวายเรา.

ทานในที่นี้หมายถึง จาคสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการเสียสละ วัตถุภายนอก คุณธรรมและแม้อวัยวะเป็นต้น และความสุขส่วนตัวเพื่อส่วนรวม หรือเสียละส่วนน้อยเพื่อสวนใหม่ ส่วนน้อยเพื่อส่วนมาก

๓๑. สูตรที่ ๑๖๗ สูตรว่า พหุพฺพิหิมหิ จ. เมื่อสมาส ชื่อ พหุพฺพิหิ มีอยู่. อันว่า วิธีอันอาจารย์พึงกระทำด้วยสัพพนามอื่นเป็นวิธีที่อาจารย์ไม่ควรกระทำย่อมมีได้

วิธีที่ท่านอาจารย์กระทำด้วยสัพพนามอื่นจาก เอ อักษรนักศึกษาไม่ควรกระทำในเมื่อพหุพพิหิสมาสมีอยู่ดังอุทธาหรณ์

ปิยพุพฺพสฺส = ปิยปุพฺพ + ส. ปิยปุพฺพสฺส

ปิรุสสฺส ธนํ อตฺถิ ทรัพย์ ของบุรุษผู้มีหญิงเป็นที่รักเป็นประธานมีอยู่

ทรัพย์ในที่นี้ หมายอริยทรัพย์ ๗ ข้อ ทรัพย์ คือ ปัญญา ความรู้ ความถ่องแท้ในเหตุผล ดีชั่ว ถูกผิด คุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ รู้คิด รู้พิจารณา และรู้ที่จะจัดทำ อริยทรัพย์ เป็นทรัพย์อันประเสริฐอยู่ภายในจิตใจ ดีกว่าทรัพย์ภายนอก เพราะไม่มีผู้ใดแย่งชิง ไม่สูญหายไปด้วยอันตรายต่าง ๆ ยังประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่นให้สำเร็จ

๓๒. สูตรที่ ๑๖๙ สูตรว่า ราชสฺส ราชู สุนฺหิสุ จ. ในเพราะวิภัตติเหล่านี้ คือ สุหิ นำ เป็นนิมิตอาเทส ราชศัพท์ หมดทั้งตัว เป็น ราช ดังตัวอย่าง

ราชูส = ราช + สุ. วาเพส ราช เป็น ราชุ ทีฆะ อุ เป็น อู.

ราชูนำ สีลำ ติฏฐติ. สีล ตั้งอยู่แล้ว ในพระราชาทั้งหลาย

ในที่นี่ สีล หมายความเอา หลักพุทธธรรมข้อที่ ๒ ในทศบารมี หรือบารมี ๑๐ ศีล คือ การรักษา กาย วาจา ให้อยู่ในหลักความประพฤติที่อยู่ในแบบแผนแห่งภาวะของตน ตามความประพฤติที่ดีงาม ถูกต้องตามระเบียบดีงาม ระเบียบวินัย

๓๓. สูตรที่ ๑๗๕ สูตรว่า ตสฺส วา นตฺตำ สพฺพ ตฺถ. ในเพราะสิ่งทั้งปวงเป็นนิติ ต. อักษรแห่งสัพพนามนั้นเป็น น. ย่อมมีได้บ้าง ดังตัวอย่าง

นาย = ต + น. แปลง ต เป็น น ด้วยสูตรว่า ตสฺส วา นตฺตำ สพฺพตถ. ลง อา ปัจจัย เป็นเครื่องหมาย อิตฺถีลิงค์ ด้วยสูตรว่า อิตฺถิยมโต อาปจฺจโย. อาเทศ อา กับ นา เป็น อายฺ ด้วยสูตรว่า ฆโต นาทีนำ. นาย อิตฺถิยา กมฺมำ. หมายเอา กรรม ข้อที่ ๒ ในวัฏฏะ หรือไตรวัฏฏะ แปลว่า วน, วงเวียน องค์ประกอบประกอบที่หมุนเวียนต่อเนื่องกัน เรียกว่า กรรมวัฏฏ์ คือ วาระกรรม วิเคราะห์เป็นหลักพุทธธรรมข้อหนึ่ง ที่ปรากฏในพระคัมภีร์มูลกัจจานะ

สูตร หรือ พระคัมภีร์มูลกระจายน์

๓๔. สูตรที่ ๑๗๖ สูตรว่า สสฺมสมึ สำ สาสฺวตฺตำ.
ในเพราะวิภัตติเหล่านี้ ส สมา สมึ สำ และ สา ในลิงค์ทั้งปวงเป็นนิมิต การแปลง ต อักษรหมดทั้งตัวแห่งสัพพนามนั้นเป็น อ ไว้บ้าง ดังตัวอย่าง

อสฺส = ต + ส อาเทส ต เป็น อ ด้วย สูตรนี้ สสฺมาสฺมึ

สำสาสฺวตฺตำ. อสฺส = ตสฺส. อสฺส ธนำ อตฺถิ. ทรัพย์ของหญิงนั้น มีอยู่

ทรัพย์ในที่นี่ หมายเอา อริยทรัพย์ข้อที่ ๔ คือ โอตตัปปะในอริยทรัพย์ ๗ ทรัพย์อันประเสริฐ ทรัพย์คือคุณธรรมประจำใจอย่างประเสริฐ เป็นทรัพย์ภายในโจร หรือ ใครๆ แย่งเอาไปไม่ได้ โอตตัปปะ ความเกรงกลัวต่อความชั่ว เป็นหลักพุทธธรรมปรากฏในพระคัมภีร์มูลกัจจายะสูตร หรือพระคัมภีร์มูลกัจจายน์

๓๕. สูตรที่ ๑๘๐ สูตรว่าเนตาหิ สฺมิมายยา.

ไม่มีการอาเทศ สมึ วิภัตติ อันอยู่เบื้องหลัง แต่วรรณ อันมีชื่อว่า ฆ และ ป เบื้องสัพพนามเหล่านั้นเป็น อายและ ยา ดังตัวอย่าง

เอติสฺสำ = เอต + สมึ. อาเทสมึ เป็น สำ เพราะสูตรนี้ ห้ามอาเทสเป็น อาย และ ยา.

เอติสฺสำ = เอตายำ. เอติสฺสำ อิตฺถิยำ สีลำ ปติฏฐติ. ศีล ตั้งอยู่แล้วในหญิงนั้น

ศีล เป็น สิกขะ ๓ หรือ ไตรสิกขา คือ ข้อที่ศึกษา, ข้อปฏิบัติที่ต้องศึกษา ที่เป็นหลักสำหรับศึกษา คือ ฝึกหัดอบรม กาย วาจา จิตใจ และปัญญาให้ยิ่งขึ้นไป จนบรรลุจุดหมายสูงสุด คือ พระนิพพาน

สีล ในที่นี่ หมายเอา สิกขา ๓ หรือ ไตรสิกขา อันเป็นข้อที่จะต้องศึกษา ; ข้อปฏิบัติที่เป็นหลักสำหรับศึกษา ฝึกหัดอบรม กาย วาจา จิตใจ และปัญญาให้บรรลุจุดสูงสุด คือ พระนิพพาน เป็นหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในพระคัมภีร์ มูลกัจจายนะสูตร หรือพระคัมภีร์มูลกัจจายน์ เป็นข้อที่ ๑ ในไตรสิกขา หรือสิกขา ๓

๓๖. สูตรที่ ๑๘๑ สูตรว่า มโนคณาหิโต สฺมีนานมิจา.

มีการอาเทศวิภัตติเหล่านี้คือ สมึ นา อันอยู่เบื้องหลังแต่มโนคณะเป็นต้นนั้นเป็น อิ เป็น อา ได้บ้าง ตามลำดับ ดังตัวอย่าง เสเร อาคโม. มนสิ = สิ อาเทส สมึ เป็น อิ ด้วยสูตรว่า มโนคณาทิโต สฺมีนานามิอา. ลง ส อาคม ด้วยสูตรว่า ส สเร วาคโม. นมสิ = มนสฺสมึ มนสิ สีส ติฏฺฐติ. ศีลตั้งอยู่แล้วในใจ

ศีล ในที่นี่หมายเอา ปาริสุทธิศีล ๔ ข้อที่ ๑ ได้แก่ ปาฏิโมกขสังวรศีล ศีลคือความสำรวมในพระปาฏิโมกข์ เว้นจากข้อห้าม ทำตามข้ออนุญาต ประพฤติเคร่งครัดในสิกขาบททั้งหลาย

ในที่นี้ หมายเอาศีลความบริสุทธิ์, ศีลเครื่องให้บริสุทธิ์ ความประพฤติบริสุทธิ์ที่จัดเป็นศีลเป็นปาริสุทธิศีล ๔ ข้อ จัดเป็นหลักพุทธธรรมในพระคัมภีร์มูลกัจจายนะ สูตรหรือพระคัมภีร์มูลกัจจายน์

๓๗. สูตรที่ ๑๘๒ สูตรว่า สสฺส โจ

อนึ่ง มีการอาเทส ส วิภัตติ อันอยู่บ้างหลังศัพท์มี มโนคณะเป็นต้น โอ ได้ดังตัวอย่าง มนโส = มม + ส. อาเทศ ส เป็น ด้วยสูตรว่า สสฺส โจ. ลง ส อาคม ด้วยสูตรว่า ส สเร อาคโม. มนโส ปุญญสฺมึ ติฏฺติ อตฺถิ ความอิ่ม แห่งบุญในใจมีอยู่

ตปโส = ตป + ส. อาเทส ส เป็น โอ ด้วย สูตรนี้ว่า ส สเร วาดโม. ตปโส โสภนำ อตฺถิ. ความงาม แห่งตปะ มีอยู่

บุญ ในที่นี้เป็นหลักพุทธธรรม บุญกิริยาวัตถุ ๓ คือ ที่ตั้งแห่งการทำบุญ, เรื่องที่ จัดเป็นการทำความดีหลักการทำความดี, ทางทำความดี หรือ บุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ที่ปรากฏในพระคัมภีร์มูลกัจจายนะ สูตร หรือในพระคัมภีร์มูลกระจายน์

๓๘. สูตรที่ ๑๘๑ สูตรเดียวกัน ความงามแห่งตปะ, ตบะในที่นี้ เป็นหลักพุทธธรรม เรียกว่า โอวาทปาฏิโมกข์ หมายว่า ขนฺติปรมำ ตโป ตีติกฺขา. ขันติ ความอดทน อดกลั้น เป็น ตปะ เผากิเลส

๓๙. สูตรที่ ๑๘๓ สูตรว่า เอเตสโม โสเป

ป. บทว่า โลเป มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร?

วิ. บทว่า โลเป มีไว้เพื่อการห้ามการอาเทศเป็น โอ ดังตัวอย่าง ตปส = ตป + นา ราชา ตปส โสภติ. พระราชา ย่อมงาม ด้วยตบะ

วจสา = วจ + นา. ชโน วจสา กมฺมำ กโรติ. ชน ย่อมทำการงานทางวาจา

ทำการงานทางวาจาในที่นี้ หมายถึง มรรคมีองค์ ๘ หรือ อัฏฐังคิกมรรคเรียกเต็มว่า อัฏฐังคิกมรรค แปลว่า ทางมีองค์ ๘ ประการอันประเสริฐ ข้อที่ ๓ ว่า สัมมาวาจาได้แก่เจารจาชอบ;วจีสุจรติ ๔

๔๐. สูตรที่ ๑๘๖ สูตรว่า สิมฺหิ คจฺฉนตาที นฺตสทฺโท อำ เพราะ สิ วิภัตติ นตศัพท์ แห่งศัพท์มี คจฺฉนฺต เป็นต้น ย่อมถึงความเป็น อำ ด้วยสูตรว่า สิมฺหิ คจฺฉนตาที่นำ นฺตสทโท อำ ลบ สิ ด้วยสูตรว่า เสสโต โลปำ คสิปิ. มหำ = มหนฺโต ชโน พุทฺธำ มหำ. ชน กำลังบูชา พระพุทธเจ้าเป็นประโยชน์ ดังตัวอย่าง ฯลฯ

ทานในที่นี้การให้, การเสียสละ เป็นหลักพุทธธรรม ข้อที่ ๑ ในหมวดพุทธธรรม ๑๐ หรือทศบารมี หมายถึงปฏิปทาอันยวดยิ่ง, คุณธรรมที่ประพฤติปฏิบัติอย่างยิ่งยวด คือความดีที่บำเพ็ญอย่างพิเศษ เพื่อบรรลุจุดหมายอันสูงสุด เช่น ความเป็นพระพุทธเจ้า และความเป็นมหาสาวก เป็นต้น

ตามปกติ พระพุทธเจ้า เมื่อจะแสดงพระธรรมเทศนาแก่คฤหัสถ์ ผู้มีอุปนิสัยสามารถที่จะบรรลุธรรมพิเศษ ทรงแสดงอนุปัพพิกถาก่อน แล้วจึงตรัสแสดงอริยสัจจ์ ๔ เป็นการทำจิตใจให้พร้อมที่จะรับ ดุจผ้าที่ซักซอกให้สะอาดแล้วควรรับน้ำย้อมต่าง ๆ ได้ด้วยดี เช่น ทรงโปรดนายยสบุตรเศรษฐีเมืองพาราณสี เป็นต้น

๔๑. สูตรที่ ๑๙๖ สูตรว่า สุนมำสุวา

ในเพราะวิภัตติเหล่านี้ คือ สุ นำ และ อำ ตัวหลัง

สทเรสุ = สข + สุ อาเทศ อ อันเป็นที่สุดแห่ง สข เป็น อ่าง ด้วยสูตรว่า สุมนำสุ วา, อเทศ อ เป็น เอ ด้วยสูตรวา หิสุสวากาโร เอ. สขาเภสุ = สข + สุ. อาเทส อ อันเป็นที่สุดแห่ง สข เป็น อาร ด้วยสูตรว่า สุนนุส สุนนุส วา, อาเทส อ เป็น เอ ด้วยสูตรว่า หิสุวากาโร เอ, สขาเรสุ = สเขสุ สีลำ ปติฏฐิต. ศีล ตั้งอยู่แล้ว ในสหายทั้งหลาย

ศีล ในที่นี้ หมายถึง ศีลใน ทศบารมี หรือบารมี ๑๐ ข้อที่ ๒ การรักษากาย วาจาใจอยู่ในหลักความประพฤติที่เป็นแบบแผนแห่งภาวะของตน, ความประพฤติดีงามถูกต้อง ตามระเบียบวินัย

บารมี หมายถึงปฏิปทาอันยวดยิ่ง, คุณธรรมที่ประพฤติปฏิบัติอย่างยิ่งยวด คือ ความประพฤติอย่างพิเศษ เพื่อบรรลุจุดหมายสูงสุด เช่น ความเป็นพระพุทธเจ้า และความเป็นมหาสาวก เป็นต้น ซึ่งเป็นหลักพุทธธรรมสำคัญปรากฏในพระคัมภีร์มูลกจจายนะ สูตร หรือ มูลกัจจายน์

๔๒. สูตรที่ ๒๑๓ สูตรว่า สสฺส. โน.

อาเทส สวิภัตติอันอยู่เบื้องหลังแต่อัตถ ศัพท์ เป็นโน ดังตัวอย่าง

อตฺตโน = อตฺต + ส. อาเทส ส เป็นโน ด้วยสูตรว่า สสฺส โน.

อตตฺตโน ธนำ อตฺถิ. ทรัพย์ ของตน มีอยู่.

ทรัพย์ในที่นี้ คือ พละ ๔ หมายถึง หลักพุทธธรรมอันเป็นกำลัง ๔ อย่าง อยู่ในข้อที่ ๔ เป็นกำลังกายสงเคราะห์ คือ การยึดเหนี่ยวนำใจคนประสานหมู่ชนไว้ในสามัคคีธรรมด้วยสังคหะวัตถุ ๔

๔๓. สูตรที่ ๒๔๑ สูตรว่า นฺตุสฺส ตมีกาเร.
เพราะอีอัจจัยตัวหลังเป็น นิมิตเหตุ มหตี = มหนฺตุ + อี อี ปัจจัย ด้วยสูตรว่า ณวณิกเณยยณน ตูหิ อาเทศ นตุ เป็น ต ด้วยสูตรนี้, นฺตุสฺส มตีกาเร. มหตี = มหนฺตี. มหตี อิตฺถี. หญิง ผู้บูชาซึ่งพระพุทธเจ้า

บูชา ในที่นี้ หมายถึงการบูชา ๒ อย่าง คือ การบูชาด้วยอามิสสิ่งของภายนอก และการบูชาด้วยการปฏิบัติปฏิปัตติบูชา คือบูชาด้วยการปฏิบัติ ซึ่งพระพุทธเจ้า เป็นหลักธรรมสำคัญที่ปรากฏในพระคัมภีร์มูลกัจจายนสูตรหรือพระคัมภีร์มูลกัจจายน์

๔๔. สูตรที่ ๒๗๔ สูตรว่า เตสํ วิภัตติโย โลปาจ. มีการลบวิภัตติทั้งหลายแห่งสมาสอันมีอรรถอันประกอบแล้วเหล่านั้นด้วย ย่อมมี ดังตัวอย่าง

เม ลโรตีติ เมถงฺกาโรภควา พระผู้ภาคเจ้า พระองค์ใดย่อมทำซึ่งที่พึ่งคือ ปัญญา เหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์นั้น ชื่อว่า เมืองกโร ผู้กระทำซึ่งปัญญา

ปัญญา ในที่นี้ หมายถึง ปัญญาที่สำคัญเป็นหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในพระคัมภีร์มูลกัจจายนะ สูตร หรือ ที่ปรากฏในพระคัมภีร์มุลกัจจาย์

จัดเป็นบารมีข้อที่ คือทานบารมีในทสบารมี ๑๐ หรือทานบารมี การให้เสียสละเพื่อช่วยเหลือมวลมนุษย์สรรพสัตว์ จึงเป็น พุทธจริยาโดยตรง ทรงบำเพ็ญในฐานะ พุทธจริยาโดยตรง

๔๕. สูตรที่ ๒๘๐ สูตรว่า วิภาสา รุกฺขติณฺปสุธญฺญชนปทาทินญฺจ.

อนึ่ง อันว่า ความเป็นเอกพจน์ด้วย อันว่าความเป็นนปุง สกลิงค์ด้วย แห่งศัพท์ทั้งหลายมีรุกขและติณฺณ และปสุและธน และธญฺญ และชนปท เป็นต้นย่อมเป็น ทวันทวสมาส

ธรรมในที่นี้ หมายเอาพุทธธรรมฝ่ายดี, หรือธรรมฝ่ายขายอุปัญญาตธรรม ๒ ธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ทรงปฏิบัติเห็นคุณประจักษ์กับพระองค์เอง คือพระองค์ได้ทรงอาศัยธรรม ๒ อย่างนี้ดำเนินอริยมรรคา จนบรรลุหมายสูงสุด คือ สัมมาสัมโพธิญาณ คือ ความไม่สันโดษในกุศลธรรม , ความไม่รู้อิ่มรู้พอในการสร้างความดีและสิ่งที่ดี ; ความไม่ย่อในการพากเพียร การเพียรเพียรพยายามก้าวหน้าเรื่อยไปไม่ยอมถอยหลัง

๔๖. สูตรที่ ๒๘๔ สูตรว่า อมาทโย ปรปเทภิ.
อ. สมาส ท. มี อำ วิภัตติ เป็นต้น อ. อาจารย์ย่อมย่อเข้าด้วยนาม ท. อันเป็นบทเบื้องหลัง มีชื่อว่า ตัปุริสสมาส ย่อมเป็น

สมาส ท. มี อำ เป็น วิภัตติ เป็นต้นเหล่านั้นอันท่านย่อเข้ากับนามอันเป็นบทหลัง ในกาลใดในกาลนั้น สมาสนั้น มีชื่อว่า ตัปปุริสสมาส ดังตัวอย่าง

ทุติยาตัปปุริสสมาส ฯลฯ เป็นต้น

๔๗. สูตรที่ ๒๘๕ สูตรว่า อญฺญปทตฺถพนาพฺพีหิ. อ. สมาส ชื่อว่า ทุพฺพีหิสมาส ในเพราะอรรถแห่งบทอื่น ท. ย่อมมี

บทนาม ท. อันท่านย่อเข้าในอรรถแห่งบทเหล่าอื่น ในกาลใด ในกาลนั้น สมาสนั้นมีชื่อว่า พหุพฺพีหิสมาส ดังตัวอย่าง

อคตา สมณา อิมํ สงฺฆาภนฺ โสยํ อคตสมโณ สงฺฆาภโม สมณ ท. มาแล้ว สู่สังฆารามนี้ สังฆารามนี้นั้น ชื่อว่ามีสมณะ มาแล้ว สมาสนี้ ชื่อว่า ทุติยาพหุพฺพิหิสมาส

ชิตานิ อินฺทริยานิ อเมน สมเณน โสยํ ชิตินฺชนิโย สมโณ. อิทรีย์ทั้งหลาย อันสมณะนี้ชนะแล้ว สมณนี้ นั้น ชื่อว่า มีอินทรี สมณะนี้ชื่อว่า สมาสนี้ นั้นชื่อว่า ตติยพหุพฺนิหิสมาส ฯลฯ

อินทรีย์ในที่นี้ หมายถึง อินทรีย์ ๕ ภายในได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย จัดเป็นหมวดพุทธธรรมหมวดหนึ่งในโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ ที่ปรากฏในพระคัมภีร์มูลกจจายนะสูตรเป็นหมวดธรรมที่มีส่วนแห่งการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า จตุถิพหุพพิหิสมาส ฯลฯ

๔๘. สูตรที่ ๒๘๖ สูตรว่า นามานํ สมุจจาโย ทวนฺโท.

สมาสที่รวมนามทั้งหลาย ให้มีวิภัตติเป็นอันเดียวกัน ชื่อว่า ทวนฺทสมาส ดังตัวอย่าง

จนฺทิโม จ สุริโย จ = จนฺทิมสุริยา พระจันทร์ด้วยพระอาทิตย์ด้วย ชื่อว่า พระจันทร์พระอาทิตย์ ท. สมโณ จ พรหมโณ จ = สมณพรามณา.

สมณด้วย พราหมณาด้วย ชื่อว่าสมณและพราหมณ์ ท.

ปุ. ว่า ประโยชน์ด้วยตั้งชื่อว่า ทวนฺทวนี้ มีในสูตรไหน?

วิ. ว่า ประโยชน์ด้วยการตั้งชื่อว่า ทวนฺทวนี้ มีในสูตรนี้ คือ ทวนฺทฏฐชา วา

๔๙. สูตรที่ ๒๘๗ สูตรว่า มหนฺตํ มหา ตุลยาธิกรเณปเท.

มี การอาเทส มหนฺตศัพท์ ท. เป็น มหาในเฉพาะบทที่เป็น ตุลยาธิกรณะ ดังตัวอย่าง

มหนฺโต เอว ปุริโส = มหาปุริโส. บุรุษใหญ่ ชื่อว่า บุรุษใหญ่

มหนฺตํ เอวํ พลํ = มหาพลํ = มหาพลํ. กำลังใหญ่นั้นเทียว ชื่อว่า กำลังใหญ่

พลํ ในที่นี้ เป็นพลํ วงค์แห่งการตรัสรู้ ของพระเจ้า จึงชื่อว่า โพชฌงค์มี ๗ องค์

๓.๓ พุทธธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท

พุทธธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท ที่ศึกษาถึง ความหมายของหลักพุทธธรรม ความเป็นมาของพุทธธรรม และเอกลักษณ์ของพุทธธรรม เช่นนี้

๓.๓.๑ ความหมาย “หลักพุทธธรรม” หมายถึง หลักพุทธธรรมทางพระพุทธศาสนาหรือคำสั่งสอนที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ถึงความเป็นจริงแล้วนำมาสั่งสอน ให้พุทธบริษัทรับรู้เข้าใจและนำไปปฏิบัติใช้ในชีวิตประจำวัน หรือพุทธธรรมเป็นปรัชญาที่ค้นพบโดยพระพุทธเจ้า เป็นปรัชญาที่หนักในความจริงที่เรียกว่า “สัจจนิยม” อันเป็นกฎธรรมชาติซึ่งมีอยู่ในโลกไม่มีสิ่งใดมาบันดาลให้เป็นไปจึงเรียกว่า “ธรรมชาตินิยม” แต่บางลัทธิอาจจะมองพุทธธรรมเป็นสุขนิยมบ้าง เป็นอสุขนิยมหรือทุกขนิยมบ้าง จะซึ่งเป็นจริงหรือไม่ควรศึกษาไตร่ตรองดูให้ถ้วนถี่ด้วยเหตุผลและวิญญาณของวิญญูก่อน การจะเชื่ออะไรว่าเป็นจริงควรใคร่ครวญพิจารณาด้วยเหตุผลด้วยปัญญาของตน ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในกาลามสูตร หรือเกสปุตติยสูตรว่า

๑) อย่าเชื่อโดยฟังตามกันมา

๒) อย่าเชื่อโดยถือสืบๆ กันมา

๓) อย่าเชื่อโดยการเล่าลือ

๔) อย่าเชื่อด้วยการอ้างตำราหรือคัมภีร์

๕) อย่าเชื่อด้วยการอ้างเหตุผลทางตรรกะ

๖) อย่าเชื่อด้วยการอนุมาน

๗) อย่าเชื่อด้วยการคิดเอาตามแนวเหตุผล

๘) อย่าเชื่อเพราะตรงกับความเห็นหรือทฤษฎีที่ตนคิดไว้

๙) อย่าเชื่อว่ารูปลักษณะน่าจะเป็นไปได้หรือน่าเชื่อถือได้

๑๐) อย่าเชื่อว่าท่านสมณะนี้เป็นครูอาจารย์ของเรา

ฉะนั้นจึงสรุปได้ว่า การจะเชื่ออะไรตนต้องเข้าใจแจ่มแจ้งหรือเรื่องนั้นต้องประจักษ์แจ้งแก่ตนแล้วและสามารถเกิดประโยชน์แก่ตนและสังคมเมื่อปฏิบัติตาม[๘]

ดังที่กล่าวนี้ หลักคำสอนเกี่ยวกับความจริง (สัจธรรม) และหลักปฏิบัติ (จริยธรรม) บางประการของพระพุทธศาสนาที่นำมาศึกษาวิเคราะห์ด้วยการใช้เหตุผลตามวิธีการของปรัชญา " และจะไม่รวมไปถึงส่วนที่เป็นศาสดา ศาสนบุคคล ศาสนพิธี และศาสนสถานด้วย เว้นเสียแต่ว่าส่วนต่างๆเหล่านี้จะไปเกี่ยวโยงกับ ศาสนธรรมที่จะต้องศึกษาวิเคราะห์ด้วยการใช้เหตุผลเชิงปรัชญาด้วยเท่านั้น[๙]

๓.๓.๒ ความเป็นมาของหลักพุทธธรรมเถรวาท พุทธธรรมถือกำเนิดโดยเจ้าชายสิทธัตถะ พระโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะกับพระนางสิริมหามายาหรือพระนางพิมพา เมื่อตอนทรงพระเยาว์ได้รับการศึกษาเล่าเรียนจากฤษีวิศวามิตรคือ พราหมณ์ กษัตริย์ แพศย์ ศูทร ใน ๓ วรรณะแรกเป็นชาวผิวขาวเผ่าอารยันผู้ที่อยู่ในวรรณะพราหมณ์และวรรณะกษัตริย์ได้รับการยกย่องว่าเป็นชนชั้นสูง ส่วนศูทรเป็นวรรณะของชาวพื้นเมืองเผ่ามิลัก สังคมอินเดียในขณะนั้นจึงประกอบไปด้วยชนชั้นสูงกับชนชั้นต่ำ ส่วนชนชั้นกลางหรือผู้ที่อยู่ในวรรณะแพศย์มีจำนวนน้อยอันได้แกพ่อค้าที่ติดต่อแลกเปลี่ยนซื้อขายสินค้า[๑๐] เนื่องจากสภาพทางสังคมที่มีช่องว่างระหว่างชนชั้น ประกอบกับความแร้นแค้นอดอยากของผู้ที่อยู่ในวรรณะต่ำทำให้ประชาชนส่วนใหญ่แสวงหาคำตอบที่เป็นปัญหาพื้นฐานของมนุษย์เกี่ยวกับ การเกิด การตายและวิญญาณหลังความตาย ตลอดถึงปัญหาที่เกี่ยวกับความสุข ความทุกข์ที่ประสบอยู่ในชีวิตประจำวัน ความเชื่อเดิมในคัมภีร์พระเวทของศาสนาพราหมณ์ที่เกี่ยวกับเรื่องกรรม เรื่องการกลับชาติมาเกิดใหม่ ยังไม่ใช่คำตอบที่สร้างความหวังในภพหน้า ทำให้เกิดสำนักปรัชญาต่างๆอย่างน้อย ๓ สำนักที่มีแนวคิดที่แตกต่างกันคือ

แนวคิดที่ ๑ มีลักษณะเป็นแบบจารีตนิยมเดิมที่เชื่อในปรัชญาพระเวทของพราหมณ์ว่าเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์

แนวคิดที่ ๒ เป็นกลุ่มอรันยะกะและอุปนิษัทยุคต้นที่นำเอาปรัชญาในคัมภีร์พระเวทมาปรับปรุงใหม่ด้วยเหตุผลทางตรรกะ เพื่อที่จะเพิ่มความเลื่อมใสศรัทธาในพระเป็นเจ้าให้มากยิ่งขึ้น แนวคิดทั้งสองยังอยู่ในวังวนของความเชื่อว่ามนุษย์ยังอยู่ใต้อำนาจศักดิ์สิทธิ์ภายนอกที่พราหมณ์เป็นผู้

---

[๘]บุญมี แท่นแก้วและคณะ, **ปรัชญาเบื้องต้น,** พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส. พริ้นติ้งเฮ้าส์, ๒๕๔๔), หน้า ๕๓-๕๔.

[๙]สุนทร ณ รังษี, **พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก**, พิมพ์ครั้งที่ ๓ ฉบับพิมพ์เพิ่มเติม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑๐.

[๑๐]สุวัฒน์ จันทรจำนง, **ความเชื่อของมนุษย์เกี่ยวกับปรัชญาและศาสนา,** (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๔๐), หน้า ๑๙๔.

ผูกขาดการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา โดยการยกวรรณะพราหมณ์กดวรรณะศูทร ความคิดทั้งสองแนวนั้นยังจัดอยู่ในกลุ่มปรัชญาอัสติกะ ที่เชื่อในอำนาจของพรหมที่จะดลบันดาลให้มนุษย์ที่เกิดมานั้นเป็นไปตามลิขิตของพระองค์

แนวคิดที่ ๓ เป็นของกลุ่มก้าวหน้าที่ไม่เชื่อว่ามีพระเป็นเจ้าที่สามารถกำหนดชะตาชีวิตของมนุษย์ได้ กลุ่มนี้เชื่อว่ามนุษย์ควรใช้ปัญญาในการกำหนดชีวิตของตนเองได้ เพราะว่ามนุษย์มีเจตจำนงเสรีในการกระทำภายใต้กรอบแห่งศีลธรรมและจริยธรรมในสังคมนั้น มนุษย์คือผู้ที่ใช้เหตุผลเพื่อแสวงหาความจริงและวิธีที่จะเข้าถึงความจริงแท้ได้นั้น ก็ด้วยการปฏิบัติบำเพ็ญสมาธิเข้าสู่ญาณสมาบัติเพื่อความรู้แจ้งด้วยตนเอง ความสุข ความทุกข์ เกิดจากปัจจัยภายในตัวคนเรามิใช่เนื่องจากปัจจัยภายนอก ดังนั้น เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะเจริญพระชนมายุขึ้น ทรงมองเห็นความไม่เป็นธรรมในสังคมต่างวรรณะ กอรปกับทรงเบื่อหน่ายในโลกียวิสัยเล็งเห็นโทษภัยแห่งทุกข์จากการเกิด แก่ เจ็บ ตาย ทรงปรารถนาที่จะแสวงหาทางพ้นทุกข์โดยพระองค์เชื่อว่า อยู่ในวิสัยที่มนุษย์จะแสวงหาได้จากจากความจริงในสภาพที่พบเห็นโดยทั่วๆไปว่า ธรรมทั้งหลายย่อมมีอยู่คู่กันเมื่อมีร้อนก็ยังมีเย็น มีความมืดก็ยังมีความสว่าง ดังนั้น เมื่อมนุษย์มีความทุกข์ มนุษย์ก็ย่อมจะค้นพบวิธีการที่จะนำไปสู่ความดับทุกข์ได้

เจ้าชายสิทธัตถะทรงตัดสินพระทัยออกบรรพชาด้วยเหตุผลดังกล่าวเมื่อพระชนมายุได้ ๒๙ พรรษา โดยครั้งแรกได้สมัครเป็นศิษย์กับอาจารย์ในสำนักปรัชญาสางขยะสองท่านคือ อาฬารดาบส และอุทกดาบส ทรงฝึกวิธีปฏิบัติสมาธิภาวนาทำจิตให้สงบจนได้ญาณวิเศษชั้นสูงแต่เมื่อพิจารณาโดยถี่ถ้วนแล้วทรงเห็นว่า ยังไม่ใช่หนทางที่จะนำไปสู่ความหลุดพ้น จึงขอลาอาจารย์เพื่อออกแสวงหาแนวทางด้วยสติปัญญาของพระองค์เอง ครั้งแรกนั้นได้ทรงบำเพ็ญทุกกริยาโดยการทรมานร่างกายด้วยวิธีการต่างๆตามความเชื่อของนักบวชในหลายลัทธิ ที่บำเพ็ญภาวนาด้วยการทรมานร่างกาย ด้วยความเชื่อว่าเป็นหนทางที่จะนำไปสู่ความหลุดพ้น ภายหลังที่เจ้าชายสิทธัตถะทรงทดลองปฏิบัติจนพระวรกายซูบผอม พระองค์พิจารณาด้วยปัญญาจึงทรงรู้ว่าไม่ใช่วิถีทางที่จะสำเร็จมรรคผลแต่ประการใด กายกับจิตไม่สามารถที่จะแยกการปฏิบัติออกจากกันได้ ตราบใดที่กายขาดความสมบูรณ์จิตย่อมอยู่ในภาวะที่ขาดความพร้อมในการพิจารณาธรรมได้ด้วยปัญญา จึงทรงล้มเลิกแนวทางปฏิบัติในลักษณะของการลองผิดลองถูกเช่นนี้เสีย

ต่อจากนั้นทรงเจริญวิปัสสนาจนเกิดปัญญาเห็นประจักษ์ชัดในสังขารและธรรมทั้งหลายในบรรยากาศใต้ต้นโพธิ์ยามราตรีริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชลา ณ ตำบลอุรุเวลาเสนานิคม ในคืนวันเพ็ญเดือนหก เมื่อ ๔๕ ปีก่อนพุทธศักราชทำให้พระองค์ทรงตรัสรู้ความจริงอันประเสริฐที่เรียกว่า อริยสัจ ๔ ได้ด้วยอำนาจจิตที่อยู่ในภาวะสงบนิ่งเกิดสหัชญาณ (Intuition, Enlightment) ขึ้นอย่างสมบูรณ์

ชาวพุทธเชื่อกันว่าพุทธธรรมที่พุทธเจ้าทรงค้นพบจากการตรัสรู้มีความสมบูรณ์ด้วยคุณสมบัติ ๓ ประการคือ พระปัญญาธิคุณ พระบริสุทธิคุณและพระมหากรุณาธิคุณ เป็นปรัชญาที่มุ่งสอนชาวโลกให้ดำเนินวิถีชีวิตเพื่อประโยชน์สุข ๓ ประการคือ[๑๑]

๑) สอนให้มนุษย์แสวงหาประโยชน์สุข ตามสมควรแก่อัตภาพและขีดความสามารถที่พึงมีจากการประกอบอาชีพหน้าที่การงานในปัจจุบัน (ทิฏฐธัมมิกัตถะ)

---

[๑๑]อ้างแล้ว,สุวัฒน์ จันทรจำนง, **ความเชื่อของมนุษย์เกี่ยวกับปรัชญาและศาสนา,** หน้า ๑๙๔-๑๙๖.

๒) สอนให้มนุษย์มุ่งในประโยชน์สุขชั้นสูงขึ้น ด้วยการพัฒนาจิตใจให้อยู่เหนือโลกธรรมทั้งหลาย อันจะยังประโยชน์ในด้านความสงบสุขทางจิตใจให้กับตนเองต่อไปในกาลข้างหน้า (สัมปรายิกัตถะ)

๓) สอนให้มนุษย์แสวงหาประโยชน์สูงสุด เพื่อที่จะได้หลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงในโลกียวิสัย โดยการบำเพ็ญภาวนาให้จิตเข้าสู่ความสงบ สะอาด สว่าง แห่งมรรค ผล นิพพานทั้งในปัจจุบันและในอนาคต(ปรมัตถะ)

พระพุทธเจ้าแสวงหาคำตอบทางปรัชญา เพื่อประโยชน์สุขของคนทุกคน (อัตถายะ) เป็นปรัชญาธรรมเพื่อเกื้อกูลแก่คนทั้งปวง (หิตายะ) ตามความเหมาะสมของแต่ละคนที่มีขีดความสามารถทางปัญญาที่แตกต่างกัน พระองค์ทรงเป็นห่วงใยและปรารถนาที่จะให้มนุษย์ทุกผู้ทุกนามได้รับความสุขตามควรแก่ผู้ปฏิบัติแห่งองค์ธรรมนั้นๆ (สุขายะ)

๓.๓.๓ เอกลักษณ์ของพุทธธรรมเถรวาท เอกลักษณ์ของปรัชญาพุทธเถรวาทนั้นเป็นกฎธรรมชาติเป็นสิ่งที่มีอยู่แล้วตามธรรมชาติ พระพุทธเจ้ามีฐานะเป็นผู้ทรงค้นพบกฎนี้ว่า การเกิด การดำเนินการต่อไป การดับลงนั้นเป็นเพราะสิ่งที่อิงอาศัยกันของเหตุปัจจัย ดำเนินไปแบบมีความสัมพันธ์กัน **สุวัฒน์ จันทรจำนง** กล่าวไว้เป็นเอกลักษณ์ของหลักพุทธธรรมทางศาสนา เช่นนี้

๑) เป็นพุทธธรรมเกี่ยวกับสัจนิยม (Realism) และธรรมชาตินิยม (Naturalism) ที่เชื่อว่าสรรพสิ่งทั้งหลายเกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับไปตามกฎธรรมชาติ (Laws of Nature) ด้วยเหตุ (Cause) และปัจจัย (Factors) การที่ปรัชญาพุทธนิยมใช้คำว่าเหตุปัจจัยมากกว่าเหตุและผล ก็เพราะว่าการเกิดดับมิใช่ว่าจะเกิดจากเหตุอย่างเดียว แต่ยังขึ้นอยู่กับปัจจัยอันเป็นเหตุร่วม เหตุส่งเสริม (Co-Factors : Predisposing Factors) อีกบางประการหรือหลายประการ ปรัชญาพุทธเถรวาทจึงสอนให้มนุษย์ดำเนินชีวิตให้สอดคล้องธรรมชาติและต่อกฎธรรมชาติ สอนให้มนุษย์กล้าสู้กับความจริงแทนที่จะสอนให้หนีความจริงสอนให้เชื่อว่า เมื่อสรรพสิ่งทั้งหลายเกิดมาจากเหตุ ดังนั้น มนุษย์จึงมีความจำเป็นที่จะวิเคราะห์ค้นหาสาเหตุและทำความเข้าใจกับเหตุนั้นๆให้ถ่องแท้ เพื่อหาแนวทางในการแก้ปัญหาที่เป็นต้นเหตุตามหลักอริยสัจ โดยอาศัยสติปัญญาแทนที่จะยอมจำนนต่อสิ่งที่เชื่อว่ามีอำนาจเหนือธรรมชาติ

๒) เป็นพุทธธรรมเกี่ยวกับอเทวนิยม (Atheism) ที่ปฏิเสธความมีอยู่ของพระเจ้า ไม่เชื่อและไม่สอนว่าโลก จักรวาลและสรรพสิ่งทั้งหลายเกิดจากอำนาจของพระเจ้า และไม่เชื่อว่าเหตุและปรากฏการณ์ทั้งหลายเกิดจากพระเจ้าและอยู่ภายใต้การควบคุมดูแลให้คุณให้โทษโดยพระเจ้า ไม่เชื่อว่ามีวิญญาณอันยิ่งใหญ่ที่เป็นอมตะเช่น ปรมาตมัน พรหมันและวิญญาณย่อยเช่น อาตมัน ไม่สอนให้เชื่อในการประกอบพิธีกรรมบวงสรวงเช่นไหว้บูชาอ้อนวอนจากพระเจ้า

๓) เป็นพุทธธรรมเกี่ยวกับกรรมวาทะ ที่สอนให้เชื่อในการกระทำด้วยตนเองและยอมรับผลจากการกระทำของตนเอง สอนให้เชื่อในหลักแห่งกรรมที่ตนเองเป็นผู้ประกอบขึ้นมา โดยเจตนาไม่ว่าจะเป็นกุศลกรรมหรืออกุศลกรรมที่ลงมือกระทำด้วย กาย วาจา ใจ นั้นย่อมก่อให้เกิดผลของกรรม (วิบาก)ที่จะตามตอบสนองการกระทำเสมอทั้งในปัจจุบันหรืออนาคต เชื่อในกรรมนิยามว่า ทำดีย่อมได้ดี ทำชั่วย่อมได้ชั่ว สอนให้รู้จักใช้ปัญญาแทนการใช้ศรัทธา เว้นแต่เป็นศรัทธาที่นำไปหาปัญญา ไม่สอนให้ใช้ศรัทธาเพื่อปิดกั้นปัญญา

๔) เป็นพุทธธรรมเกี่ยวกับปัญญานิยม เชื่อว่าปัญญาจะเกิดขึ้นได้ด้วยการสำรวจแห่งกายวาจา (ศีล)การควบคุมจิตให้มีความแน่วแน่สงบมั่นคง (สมาธิ) เพื่อที่จะคิดไตร่ตรองหาเหตุผล สอนให้

ใช้ปัญญามาประกอบการพิจารณาเพื่อที่จะกระทำความดี เพราะเห็นแก่คุณค่าของความดี ไม่ใช้ปัญญาในการกระทำเพื่อหวังความดีหรือเพื่อรับความดี ใช้ปัญญาเพื่อการกำจัด อวิชชา ตัณหา อุปาทานเพื่อทำความเข้าใจในสัจธรรม เพื่อเข้าใจในธรรมชาติและในกฎธรรมชาติ เข้าใจในตัวมนุษย์และสามารถโยงความรู้จากกฎธรรมชาติมาเพื่อใช้ให้เกิดประโยชน์กับตนเองและผู้อื่นได้ด้วย “โพธิญาณ” ปรัชญาเถรวาทเป็นปรัชญาปัญญานิยมที่เชื่อว่า สาระของคนคือจิตวิญญาณและสาระของวิญญาณคือปัญญา คนที่แสวงหาความสุขให้แก่กายก็เหมือนกับมีดที่ไร้ความคมแต่แสวงหามุกมาประดับด้าม เป็นชีวิตที่ไร้ค่าขาดความสมบูรณ์ ชีวิตที่สมบูรณ์มิใช่ชีวิตที่แสวงหาความพอใจทางกาย แต่เป็นชีวิตที่หันเข้าสู่สาระอันเป็นธาตุแท้ของตนที่อยู่กับปัญญา ในการแสวงหาความรู้ในสัจธรรมเพื่อความเป็นคนที่สมบูรณ์

๕) เป็นพุทธธรรมวิมุตินิยม ที่เชื่อกันว่าความสุขทางร่างกายนั้นไม่ใช่สาระสำคัญของชีวิต แต่ความสงบทางจิตมีค่ามากกว่า เชื่อว่าการแสวงหาสัจธรรมเพื่อให้เกิดปัญญาควรควบคู่ไปกับการลดละกิเลสตัณหา ซึ่งมนุษย์นั้นต้องการอย่างไม่มีที่สิ้นสุด เมื่อมีความต้องการมนุษย์จะดิ้นรนไขว่คว้าหามัน ครั้นเมื่อบรรลุสิ่งอันพึงประสงค์แล้วก็ย่อมที่จะแสวงหาสิ่งยึดติดอันใหม่ที่ปราณีตยิ่งขึ้นไม่มีวันจบสิ้น ความอยากของมนุษย์นั้นมีไม่สิ้นสุด ถ้าหากมนุษย์ไม่รู้จักความพอสักวันหนึ่งก็จะเกิดความทุกข์ความผิดหวัง ปรัชญาเถรวาทมีความเชื่อเช่นเดียวกับปรัชญาวิมุตินิยมของชาวกรีกที่เชื่อกันว่า วิธีการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องนั้นควรจะแสวงหานิรามิสสุขอันเป็นความสุขที่ไม่พึ่งปัจจัยภายนอกด้วยการลดละความต้องการที่สวนกระแสธรรมชาติ การชนะใจตนเองได้นั้นเท่ากับสามารถเอาชนะคนทั้งโลก มองเห็นความจริงที่ว่า ไม่มีอะไรในโลกที่อยู่ในเงื้อมมือของเราแม้แต่ตัวเราเอง ดังที่ชาววิมุตินิยมกล่าวว่า “จงถือว่าทุกสิ่งที่ท่านมีอยู่นั้นไม่ใช่ของของท่าน ถ้าท่านคิดได้เช่นนี้ก็เท่ากับท่านไม่มีอะไรเลยและเมื่อท่านไม่มีอะไร ท่านก็จะไม่มีทุกข์ ไม่ผิดหวัง จะมีอยู่ก็แต่ความสงบ”[๑๒]

หลักพุทธธรรมเถรวาทมีทัศนะว่า ในการช่วยเหลือให้ผู้อื่นบรรลุอุดมคติสูงสุดในชีวิตได้นั้นก็ด้วยการให้คำแนะนำสั่งสอนหรือชี้ทางให้เท่านั้น ทุกคนต้องลงมือปฏิบัติด้วยตนเองจะหวังพึ่งพาจากผู้อื่นหาได้ไม่ แม้จะมีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นพร้อมกันสักกี่ร้อยพระองค์ พระพุทธเจ้าเหล่านั้นก็ไม่สามารถที่จะช่วยบำเพ็ญกิจแทนเราได้ ดังพุทธพจน์ที่ว่า ตนเองเป็นที่พึ่งของตนเอง พุทธธรรมเถรวาทศรัทธาในตัวมนุษย์ เชื่อว่ามนุษย์ทุกคนมีศักยภาพในการเข้าถึงสัจธรรมได้เท่ากัน แต่อาจจะแตกต่างกันที่การใช้เวลาทำความเข้าใจหลักธรรมที่จะนำไปสู่การปฏิบัติ[๑๓]

พระพุทธเจ้าทรงมีความบริสุทธิ์อย่างสมบูรณ์ คำสอนของผู้บริสุทธิ์ย่อมมีความบริสุทธิ์กลมกลืนกัน[๑๔] พระพุทธองค์ได้ทรงสอนถึงที่มาหรือกำเนิดของความรู้ของมนุษย์ไว้หลายครั้ง หลายหน ในพระสูตรต่างๆ ท้ายที่สุดก็ถึงข้อใหญ่ใจความในพุทธธรรมเถรวาท คือ จริยศาสตร์ของพระพุทธศาสนา (Buddhist Ethics) ซึ่งว่าด้วยความประพฤติของมนุษย์และแนวทางประพฤติที่ดีงาม ทั้งนี้แสดงว่า พุทธธรรมเถรวาทมีรูปแบบโดยสมบูรณ์[๑๕] แต่หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์มูลกัจ

---

[๑๒]อ้างแล้ว, สุวัฒน์ จันทรจำนง, **ความเชื่อของมนุษย์เกี่ยวกับปรัชญาและศาสนา**, หน้า ๑๙๘-๒๐๐.

[๑๓]เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๙-๒๕๐.

[๑๔]สุวรรณ เพชรนิล, **พุทธปรัชญาเบื้องต้น,** พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : กิ่งจันทร์การพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๗๗.

[๑๕]สมัคร บุราวาศ, **พุทธปรัชญา : มองพุทธศาสนาด้วยทัศนะทางวิทยาศาสตร์,** พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๔๔), หน้า ๘๙.

จายนะ อักษรธรรมอีสาน มุ่งจะศึกษาหลักพุทธธรรมเกี่ยวกับ พรหมวิหาร และพุทธจริยาธรรม เช่นนี้

๓.๔ หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์มูลกัจจายนะ อักษรธรรมอีสาน

หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์มูลกัจจายนะอักษรธรรมอีสานมีมากมายแต่ในการวิจัยครั้งนี้มุ่งที่จะศึกษา คือ พรหมวิหารธรรม และพุทธจริยธรรม เช่นนี้

๓.๔.๑ พรหมวิหารธรรม[๑๖]

หลักธรรม พรหมวิหารธรรม มุ่งที่ศึกษาความหมาย ประเภทของพรหมวิหาร และพรหมวิหารที่ปรากฏในคัมภีร์มูลกัจจายนะ เช่นนี้

๑) ความหมายของพรหมวิหาร

พรหมวิหาร น. ธรรมประจำใจของผู้ใหญ่เรียกพรหมวิหารมี ๔ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเปกขา ผู้ใหญ่ขาดหลักธรรม ๔ อย่างนี้เรียกผู้ใหญ่ไม่สมบูรณ์แบบ, ผู้ใหญ่ไม่อุเปกขา กับผู้น้อยอย่างไร การไม่เข้าข้างคนผิด เช่น เมื่อลูกน้องทำผิดไป ทำถูกก็รับถูก เราช่วยผิดให้ถูกไม่ได้ เขามาเป็นลูกน้องไม่ใช้มาช่วยทำผิด เราช่วยเขาได้ในทางที่ถูก ผู้ใหญ่ที่มีคุณธรรมคืออุเบกขาอย่างหนึ่ง

๒) ประเภทของพรหมวิหาร

๑. เมตตา : ความปรารถนาให้ผู้อื่นได้รับสุข ความสุขเป็นสิ่งที่ทุกคนปรารถนา ความสุขเกิดขึ้นได้ทั้งกายและใจ เช่น ความสุขเกิดการมีทรัพย์ ความสุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์เพื่อการบริโภค ความสุขเกิดจากการไม่เป็นหนี้ และความสุขเกิดจากการทำงานที่ปราศจากโทษ เป็นต้น

๒. กรุณา : ความปรารถนาให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ ความทุกข์ คือ สิ่งที่เข้ามาเบียดเบียนให้เกิดความไม่สบายกายไม่สบายใจ และเกิดขึ้นจากปัจจัยหลายประการด้วยกัน พระพุทธองค์ทรงสรุปไว้ว่าความทุกข์มี ๒กลุ่มใหญ่ๆ เช่นนี้

- ทุกข์โดยสภาวะ หรือเกิดจากเปลี่ยนแปลงตามธรรมชาติของร่างกาย เช่น การเกิด การเจ็บไข้ ความแก่และความตายสิ่งมีชีวิตทั้งหลายที่เกิดมาในโลกจะต้องประสบกับการเปลี่ยนแปลงทางร่างกายอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ซึ่งรวมเรียกว่า กายิกทุกข์

- ทุกข์จรหรือทุกข์ทางใจ อันเป็นความทุกข์ที่เกิดจากสาเหตุที่อยู่นอกตัวเรา เช่น เมื่อปรารถนาแล้วไม่สมหวังก็เป็นทุกข์ การประสบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์การพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รัก ก็เป็นทุกข์ รวมเรียกว่า เจตสิกทุกข์

๓. มุทิตา : ความยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดี คำว่า "ดี" ในที่นี้ หมายถึง การมีความสุขหรือมีความเจริญก้าวหน้า ความยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดีจึงหมายถึง ความปรารถนาให้ผู้อื่นมีความสุขความเจริญก้าวหน้ายิ่งๆขึ้น ไม่มีจิตใจริษยา ความริษยา คือ ความไม่สบายใจ ความโกรธ ความฟุ้งซ่านซึ่งมักเกิดขึ้นเมื่อเห็นผู้อื่นได้ดีกว่าตน เช่น เห็นเพื่อนแต่งตัวเรียบร้อยแล้วครูชมเชยก็เกิดความริษยาจึงแกล้งเอาเศษชอล์กโคลน หรือหมึกไปป้ายตามเสื้อกางเกงของเพื่อนนักเรียนคนนั้นให้สกปรกเลอะเทอะ เราต้องหมั่นฝึกหัดตนให้เป็นคนที่มีมุทิตา เพราะจะสร้างไมตรีและผูกมิตรกับผู้อื่นได้ง่ายและลึกซึ้ง

---

[๑๖] **องฺ ปญฺจก.**๒๒/๑๙๒/๒๕๒.

๔. อุเบกขา : การรู้จักวางเฉย หมายถึง การวางใจเป็นกลางเพราะพิจารณาเห็นว่า ใครทำดีย่อมได้ดี ใครทำชั่วย่อมได้ชั่ว ตามกฎแห่งกรรม คือ ใครทำสิ่งใดไว้สิ่งนั้นย่อมตอบสนองคืนบุคคลผู้กระทำ เมื่อเราเห็นใครได้รับผลกรรมในทางที่เป็นโทษเราก็ไม่ควรดีใจหรือคิดซ้ำเติมเขาในเรื่องที่เกิดขึ้น เราควรมีอุเบกขาที่ประกอบด้วยปัญญา

ผู้ที่ดำรงในพรหมวิหาร ย่อมช่วยเหลือมนุษย์สัตว์ทั้งหลายด้วยเมตตากรุณา และย่อมรักษาธรรมไว้ได้ด้วย อุเบกขา ดังนั้น แม้จะมีกรุณาที่จะช่วยเหลือปวงสัตว์ แต่ก็ต้องมีอุเบกขาด้วยที่จะมิให้เสียธรรม ที่จะดำรงพรหมวิหารไว้ได้

พรหมวิหารนี้บางที่เรียกว่า**ธรรมเครื่องอยู่ของพรหม** ธรรมเครื่องอยู่อย่างพรหม ธรรมประจำใจที่ทำให้เป็นพรหม หรือให้เสมอด้วยพรหมหรือธรรมเครื่องอยู่อย่างพรหม หรือธรรมเครื่องอยู่อย่างท่านผู้มีคุณใหญ่ยิ่ง

พรหมวิหาร ๔ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **อัปปมัญญา ๔** เพราะแผ่สม่ำเสมอโดยทั่วไปในมนุษย์ทั้งหลายและสัตว์ทั้งหลายไม่มีประมาณ ไม่มีจำกัดขอบเขต

พรหมวิหารมีในผู้ใด ย่อมทำให้ผู้นั้นประพฤติปฏิบัติเกื้อกูลแก่ผู้อื่นด้วยสังคหวัตถุเป็นต้น (ประยุทธ ปยุตฺโต, ที.ม.๑๐/๑๘๔/๑๒, ที.ปา.๑๑/๒๒๘/๒๕๒) อนึ่ง พรหมวิหารเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **อัปปมัญญา เพราะแผ่สม่ำเสมอ**โดยทั่วไปในมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายไม่มีประมาณไม่จำกัดขอบเขต และพบเห็นนิยมใช้คำว่า มนุษย์ธรรมดาสามัญมักจะใช้กับเพื่อนมนุษย์ด้วยกันเสมอว่า **เมตตากายกรรม เมตตาวจีกรรม และเมตตามโนกรรม** และพระพุทธเจ้าทรงแผ่เมตตาให้กับมนุษย์ทั้งหลายและสรรพสัตว์ทั้งปวงไม่เลือกเพศเลือกวัยเชื้อชาติชั้นวรรณะ ศาสนา ภาษา กษัตริยา พราหมณา เวสสา สุทธา จัณฑา และปุกกุสา กระข้าทาส กรรมกร ทุกหมู่เหล่า ทั้งนี้ เป็นศัตรูคู่อริ และทั้งที่เป็นมิตรสหาย ทั้งที่เป็นฝ่ายศัตรูคู่เวรกรรม ทั้งอดีต ปัจจุบันและอนาคต (หากจะมี) ทรงแผ่เมตตา ยกโทษโปรดอภัยให้อโหสิกรรม โดยสิ้นเชิง พระพุทธองค์ ทรงแผ่เมตตา ยกโทษโปรดอภัยให้อโหสิกรรมแด่พระราหุลปิโยราชโอรสฉันใด ก็ทรงยกโทษโปรดอภัยให้อโหสิกรรมแก่ศัตรูร้ายเช่นพระเทวทัตต์ก็ฉันนั้น ทรงแผ่เมตตาแก่นางกัญจิมาณวิกาผู้กล่าวหาฉันใด ก็ทรงแผ่เมตตาแก่พระนางพิมพายโสธราอดีตเทวีก็ฉันนั้น ทรงแผ่พระเมตตาแด่พระเจ้าสุปพุทธที่ทรงปิดทางโคจรบิณฑบาต ก็ฉันนั้น ทรงแผ่พระเมตตาให้แก่นันทกุมารพระอนุชาให้บรรพชาอุปสมบทฉันใด ทรงแผ่พระเมตตาให้แก่พระเทวทัตต์ ก็ฉันนั้น ทรงแผ่พระเมตตาแด่ อนาถบิณฑิกเศรษฐี นางวิสาขา มหาอุปสิกา ฉันใด ก็ทรงแผ่พระเมตตาแก่สรรพสัตว์และพุทธบริษัททุกหมู่เหล่า ก็ฉันนั้นแล

นอกเหนือไปจากที่กล่าวแล้ว **เป็นพุทธธรรมเนียมของพระพุทธเจ้าทุกๆพระองค์** ทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต **ในเวลา ภัพพาภัพเพวิโลกนำ** เวลารุ่งเช้าจวนสว่าง ทรงแผ่พระข่ายคือ พระญาณทรงตรวจดูสัตว์โลก ตั้งแต่ขอบนรก/ขอบปากนรกตราบเท่าถึงขอบจักรวาล จรดพื้นพรหมโลกด้วยพระข่ายคือพระพุทธญาณหากมีปรากฏในพระพุทธตาข่ายคือพระพุทธญาณโดยพลันมิรอช้า

อีกประการหนึ่ง เราควรวิเคราะห์ใช้คำว่า กรุณากายกรรม กรุณาวจีกรรม กรุณามโนกรรม มุทิตากายกรรม มุทิตาวจีกรรม และมุทิตามโนกรรม แล้วใช้ปัญญาควบคลุมอุเบกขา ควบคุม เมตตา กรุณา และมุทิตาเสีย จึงจะสมควรแก่การควบคลุมเมตตากายกรรม เมตตาวจีกรรม และเมตตามโนกรรม

อีกประการหนึ่ง ตามเมตตาสูตร ที่ใช้แผ่เมตตาแก่สรรพสัตว์ มนุษย์ เทพ พรหม เราก็แผ่เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขาแก่สัตว์โดยไม่มีประมาณทั้งปวงโดยไม่จำกัดจำนวน ไม่จำกัดทิศ เหนือ ทิศใต้ ตะวันตก ตะวันออก เบื้องล่าง เบื้องบน นับร้อยทิศ พันทิศมากที่สุดที่จะทำได้ เป็นธรรมเนียมของชาวพุทธทั่วไป อันเป็นลักษณะ**อัปปมัญญา ๔** คือไม่จำกัดกาลเวลา สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา เช่น เมื่อพบปะกันครั้งคราวผู้ใหญ่ใจดี ท่านอาจแนะนำให้รู้จักผู้เป็นญาติ มิตรสหาย ด้วยความอนุเคราะห์ของท่าน เออนี่ไง ลูกชายของลุงกำลังทำ Ph.D.อยู่ที่มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม เราผู้น้อยก็ขอบพระคุณท่านว่า กราบขอบพระคุณครับที่**เมตตา**แนะนำให้รู้จักกัน หรือขอบพระคุณอย่างสูงครับที่ท่าน**ให้ความเมตตา กรุณา** ให้โดยสามารถมาถึงสำนักงาน กระผมจะจดจำ**ความเมตตากรุณาของท่าน** กระผมขอบคุณท่านมากที่**เมตตากรุณา** ต่อกระผมมาก หรือ ว่าขอบพระคุณครับที่**เมตตาให้ความเมตตาสงสาร** ให้ความสะดวกสบายคราวนี้ โอกาสหน้าคงจะมีเวลามากราบขอบพระคุณท่านอีก ตอบแทนบุญคุณที่ท่านมีความ**เมตตาสงสาร**ครั้งนี้

ก่อนเที่ยงนี้เอง เด็กผู้ชายยกพวกตีกันบาดเจ็บระนาวแต่ท่าน ผอ. โรงเรียนเรา ท่านไม่ทำโทษอะไรรุนแรงเลย ท่านใช้**อุเบกขาพรหมวิหารธรรม** เรียกพวกเรามาให้โอวาทแล้วก็ปล่อยไป

ครั้งหนึ่ง พวกเรานักเรียนแอนตี้ครูประจำรายวิชาภาษาไทยเพราะขัดคำสั่งคุณครูที่ท่านสั่งให้ไปท่องจำบทอาขยาทบทที่ท่านสุนทรภู่แต่งไว้ว่า **ถึงโรงเหล้าตากลั่นควัญขโมง มีคันโยงผูกสายไว้ปลายเสา โอ้บาปกรรมน้ำนรกเจียวอกเรา** ให้มัวเมาเหมือนหนึ่งบ้า เป็นน่าอาย สุดจะหักห้ามจิตคิดฉไน ถึงเมาเหล้าเช้าสายก็หายไป แต่เมาใจนี้ประจำทุกค่ำคืน

เราท่องจำไม่ได้แต่ท่านคุณครูยังมี**เมตตา** ไม่ลงโทษอันใดเลย ท่านใจดีเพราะมีพรหมวิหารธรรม ปกคลุมจิตใจเอาไว้ โดยเฉพาะข้อที่ ๔ คือ **อุเบกขา** พรหมวิหารธรรม สำหรับยับยั้งไม่ให้คลาดธรรม ๓ ข้อ ข้างต้น คือ **เมตตา ความรักใคร่ กรุณาความอยากให้เขาได้ดี และมุทิตาความใจอ่อน** พลอยยินดี ผู้เข้าถึงพรหมวิหารธรรมอันสูงสุดแล้วต้องอาศัย**อุเบกขา** คอยเตือนสติ จึงจะไม่คลาดธรรม ๓ ข้อแรก ทำนองเดียวกันกับปัญญา ควบคลุมศรัทธา

ประการหนึ่ง พระอินทร์ ทูลถามพระพุทธเจ้าว่า ภนฺเต ข้าไหว้สัพพัญญูเจ้า ปารมี ๑๐ แต่ละทัศมี ๓ ขั้น (ระดับ) รวมเป็น ๓๐ ทัศ (ปารมี) อันมีทานปารมีเป็นเบื้องต้น และมีอุเปกขาปารมีเป็นเบื้องปลายสุด ได้ชื่อว่า ปัญญาปารมี ทุกๆข้อ

สตฺถา อันว่า สัพพัญญูเจ้า อาห จึงกล่าวกะพระอินทร์ว่าเพราะปารมทั้ง ๓๐ ทัศ **เกิดมีได้ด้วยพระปัญญา พระพุทธเจ้า** นับล้านๆ พระองค์และพระพุทธเจ้าของเราทรงตรัสรู้ เป็นสัมมาสัมโพธิญาณได้ เพราะทรงบำเพ็ญปารมี ๑๐ ทัศ และบำเพ็ญ **ปัญจมหาปริจาคะได้สำเร็จเมื่อเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร** ทรงให้พระนางมัทรีและกัณหา ชาลี เป็นทานแก่พราหมณ์ และเสวยพระชาติสุดท้าย เมือทรงอุบัติเป็น พระสิทธัตถกุมาร พระราชโอรสแห่งพระเจ้าสิริสุทโธทนมหาราช และพระราชอัครเทวีสิริมหามายา พระชาติสุดท้าย จึงตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมโพธิญาณพุทธเจ้าได้สำเร็จ ทรงได้พระนามว่าพระสัพพัญญุตตญาณสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นพระพุทธเจ้าพระองค์ที่ ๔ ในจำนวน ๕ พระองค์ในภัททกัปนี้ คือ: กุกกุสันโธพุทธเจ้า, โกนาคมโนพุทธเจ้า, กัสสโปพุทธเจ้า ทั้ง ๓ พระองค์นี้ตรัสรู้ไปทรงล่วงลับไปแล้ว, โคตโมพุทธเจ้า (พระพุทธเจ้าของเรา พระองค์ปัจจุบัน ทรงวางพระพุทธศาสนาไว้ ๕ พันวัสสา เสด็จเข้าปรินิพพานไปแล้ว) ยังเหลืออยู่อีกพระองค์หนึ่งคือ พระศรีอริยเมตไตรโย จะตรัสรู้หลังสิ้นสุด พระพุทธศาสนา คำสอนพระพุทธเจ้า ของเราถ้าใครอยากเห็นหน้าพระ

ศรีอริยะเมตไตรโย อย่าทำอนันตริยกรรม ๕ ประการ คือ ปิตุฆาต, มาตุฆาต, อรหันตฆาต, พุทธโลหิตุบาท และทำสังฆเภท (ทำสงฆ์) ให้แตกกัน ประการหนึ่ง อย่าทำกรรมหยาบช้า ๕ ประการ คือ ปาณาติบาท อทินนาทาน เป็นต้น

๓.๔.๒ พุทธจริยา ๓ พุทธัตถจริยา หมายถึง ทรงประพฤติเป็นประโยชน์แก่สัตว์โลก โดยฐานเป็นพระพุทธเจ้า เช่น ทรงแสดงพระธรรมแก่เวไนยสัตว์ และบัญญัติวินัยขึ้นบริหารหมู่คณะทรงประดิษฐานพระพุทธศาสนาให้ยั่งยืนมั่นคงมาตราบเท่าทุกวันนี้ทรงกำหนดอายุพระพุทธศาสนาไว้ ๕ พันพระวัสสา

อนึ่งพุทธจริยา อันหมายถึง พระจริยาวัตรของพระพุทธเจ้า คือการบำเพ็ญประโยชน์ของพระพุทธเจ้า มี ๓ ประการ คือ (๑) โลกัตถจริยา การบำเพ็ญประโยชน์แก่โลก (๒) ญาตัตถจริยา การบำเพ็ญประโยชน์แก่พระญาติและแก่พระประยูรญาติ (๓) พุทธัตถจริยา การบำเพ็ญประโยชน์ฐานเป็นองค์พระพุทธเจ้า

๓.๔.๓ พุทธกิจ ๕ กิจที่พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญการงานที่พระพุทธเจ้าทรงกระทำมาเป็นประจำแต่ละวัน ในแต่ละวันมี ๕ อย่าง คือ **พุทธกิจ** หมายถึง กิจวัตร ที่พระพุทธเจ้า ทรงบำเพ็ญประจำวัน ตลอดเวลาที่ทรงเผยแผ่พระพุทธศาสนา ๔๕ พระวัสสามี ๕ อย่าง คือ ๑) เวลาเช้า เสด็จออกบิณฑบาตโปรดสัตว์ ๒) เวลาเย็น ทรงแสดงธรรมเทศนา ๓) เวลาค่ำ ทรงประทานโอวาทแก่พระภิกษุ ๔) เวลาเที่ยงคืนมุ่งตอบปัญหาเทวดา และ ๕) เวลาเช้ามืด ทรงตรวจดูสัตว์ ที่ควรเสด็จไปโปรด พระพุทธเจ้า ทรงบำเพ็ญพุทธกิจ ๕ ประการนี้ เป็นกิจวัตรประจำวัน มิได้ว่างเว้น ตลอด ๔๕ พรรษา[๑๗]

พุทธกิจ ๕ ท่านผูกเป็นภาษาบาลี ไว้ว่า

ปุพฺพณฺเห ปิณฺฑปาตญฺจ สยาณฺเห ธมฺมเทสนา
ปโทเส ภิกฺขุโอวาทำ อฑฺฒรตฺเต เทวปญฺหำ
ปจฺจูสฺเสว คเต กาเล ภพฺภาภพฺเพ วิโลกนำ

พุทธกิจประจำวัน ๕ อย่าง[๑๘]

กิจที่พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญเป็นประจำในแต่ละวัน มี ๕ อย่าง คือ

๑. ปุพฺพณฺเห บิณฺฑปาตญฺจ เวลาเช้า เสด็จบิณฑบาต

๒. สายณฺเห ธมฺมเทสนำ เวลาเย็นแสดงธรรม

๓. ปโทเส ภิกฺขุโอวาทำ เวลาค่ำประทานโอวาทแก่เหล่าภิกษุ

๔. อฑฺฒรตฺเต เทวปญฺหนำ เที่ยงคืนทรงตอบปัญหาเทวดา

๕. ปจฺจูสฺเสว คเต กาเล ภพฺพาภพฺเพ วิโลกนำ จวนสว่างทรงตรวจพิจารณาสัตว์ที่สามารถและที่ยังไม่สามารถบรรลุธรรมอันควรจะเสด็จไปโปรดหรือไม่ เอเต ปญฺจวิเธ กิจฺเจ วิโสเธติ มุนิปุงฺตโค พระพุทธเจ้า องค์พระมุนีผู้ประเสริฐ ทรงยังกิจ ๕ ประการนี้ ให้หมดจด

---

[๑๗]พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙,ราชบัณฑิต), **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสตร์ ชุดคำวัด**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เลี่ยงเชียง,๒๕๔๘), หน้า ๖๙๕.

[๑๘]พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**,(กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด,๒๕๕๔), หน้า ๒๖๘-๒๖๙.

พุทธกิจ ๔๕ พรรษา

ในระหว่างเวลา ๔๕ ปี แห่งการบำเพ็ญพุทธกิจ พระพุทธเจ้าได้เสด็จไปประทับจำพรรษา ณ สถานที่ต่างๆ ซึ่งท่านได้ประมวลไว้ พร้อมทั้งเหตุการณ์สำคัญบางอย่างอันควรสังเกต เช่นนี้ ;

พรรษาที่ ๑ ป่าปิสิปตนมฤคทายวันใกล้กรุงพาราณสีโปรดพระเบญจวัคคีย์ **พรรษาที่ ๒ ๓ ๔** พระเวฬุวัน กรุงราชคฤห์ ระยะประดิษฐานพระศาสนา เริ่มแต่โปรดพระเจ้าพิมพิสารได้อัครสาวก ฯลฯ เสด็จนครกบิลพัสดุ์ครั้งแรก ฯลฯ อนาถบิณฑกเศรษฐีเป็นอุบาสกถวายพระเชตะวัน ถ้าถือตามพระวินัยปิฎก พระษาที่ ๓ น่าจะประทับที่พระเชตะวัน นครสาวัตถี **พรรษาที่ ๕** กฏาคาร ในป่ามหาวัน นครเวสาลี โปรดพุทธบิดา ปรินิพพานที่กรุงกบิลพัสดุ์ โปรดพระญาติที่วิวาทเรื่องแม่น้ำโรหิณี มหาประชาบดีผนวช เกิดภิกษุณีสงฆ์, **พรรษาที่ ๖** มกุลบรรพต ภายหลังทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ ที่นครสาวัตถี, **พรรษาที่ ๗** ดาวดึงส์เทวโลก แสดงพระอภิธรรมโปรดพระพุทธมารดา, **พรรษาที่ ๘** เภสกลวันใกล้เมืองสุงสุมารคีรีแคว้นภัคคะ พบนกุลบิดาและนกุลมารดา, **พรรษาที่ ๙** โฆสิตาราม เมืองโกสัมพี, **พรรษาที่ ๑๐** ป่าตำบลปาริเลยยกะใกล้เมืองโกสัมพี ในคราวที่ภิกษุชาวเมืองโกสัมพีทะเลาะกัน, **พรรษาที่ ๑๑** หมู่บ้านพราหมณ์ ชื่อเอกนาลา, **พรรษาที่ ๑๒** เมืองเวรัญชา, **พรรษาที่ ๑๓** จาริยบรรพต, **พรรษาที่ ๑๔** พระเชตะวัน พระราหุลอุปสมบท, **พรรษาที่ ๑๕** นิดครธาราม นครกบิลพัสดุ์, **พรรษาที่ ๑๖** เมืองอาฬวี ทรมานอาฬวกยักษ์, **พรรษาที่ ๑๗** พระเวฬุวัน นครราชคฤห์, **พรรษาที่ ๑๘ - ๑๙** จาริยบรรพต, **พรรษาที่ ๒๐** พระเวฬุวัน นครราชคฤห์ โปรดมหาโจรองคุลีมาล, พระอานนท์ได้รับหน้าที่เป็นพุทธอุปัฏฐากประจำ, **พรรษาที่ ๒๑-๒๔** ประทับสลับไปมา ณ พระเชตะวันกับบุพพาราม พระนครสาวัตถี รวมทั้งคราวก่อนนี้ด้วย พระอรรถกถาจารย์ว่า พระพุทธเจ้าประทับที่ **เชตวนาราม ๑๙_พรรษา ณ บุพพาราม ๖ พรรษาที่ ๔๔** จำที่เวฬุวคามใกล้นครเวสาลี จากนั้นเสด็จดับขันธปรินิพพานปิดฉากพุทธจริยาสัมมาสัมพุทธโคตมพระพุทธเจ้าพระองค์ที่ ๔ ในภัทรกัปป์นี้ ด้วยบาทพุทธปฏิบูชาว่า ปณฺจ พุทฺธา นมามิห์ อหำ วนฺทามิ ทูรโต ข้าพระพุทธเจ้า ขอนอบน้อมนมัสการพระพุทธเจ้าทั้ง ๕ พระองค์แต่ไกล ด้วยเศียรเกล้า

นิพฺพาน ปจฺจโย โหตุ อนาคเต กาล ขอจงเห็นพลวปัจจัยให้ถึงพระนิพพานด้วยเทอญ

พุทธจริยา[๑๙] หมายถึง พระจริยาวัตรของพระพุทธเจ้า, การบำเพ็ญประโยชน์ของพระพุทธเจ้า ๓ ประการ คือ

๑. โลกัตถจริยา การบำเพ็ญประโยชน์แก่ชาวโลก

๒. ญาตัตถจริยา การบำเพ็ญประโยชน์แก่พระประยูรญาติ

๓. พุทธัตถจริยา การบำเพ็ญประโยชน์ในฐานะเป็นพระพุทธเจ้า

มีอรรถาธิบายความย่อ **โลกัตถจริยา การบำเพ็ญประโยชน์แก่ชาวโลก** ในการวิจัยนี้ หมายถึงโลก ๓ คือ เทวโลก มนุษยโลกและยมโลก นับแต่ได้รับพุทธพยากรณ์ จากพระทีปังกรพุทธเจ้าเมื่อบวชเป็นดาบส ทรงเสวยพระชาติเป็นสัตว์เดียรัจฉานไม่เล็กกว่ามด ไม่โตกว่าช้าง ทรงบำเพ็ญสมตึงสบารมี ๓๐ ทัศ เสวยพระชาติเป็นพระเจ้า ๕๐๐ ชาติ พระเจ้า ๕๐ ชาติ เป็นพระเจ้า ๑๐ ชาติ ทรงบำเพ็ญพระบารมี บารมี ๑๐ ทัศ อุปบารมี ๑๐ ทัศ และปรมัตถบารมี ๑๐ ทัศ รวมเป็นสมตึงสบารมี

---

[๑๙]พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๒๗๐.

๓๐ อันมีทานบารมี ทานอุปบารมี และทานปรมัตถบารี เป็นเบื้องต้น และมีอุปเปกขาบารมี อุปเปกขาอุปบารมีและอุปเบกขาปรมัตถบารมีเป็นที่สุด สิ้นเวลา ๔ อสงไขยแสนโกฏิ การให้ทานภายนอกกายให้ข้าวน้ำโภชนาหาร ทรัพย์สมบัติกองรวมกันจากพื้นปฐพีที่สูงถึงอกนิฏฐาพรหมโลก ควักลูกตา อวัยวะในร่างกายกองจากพื้นปฐพีสูงถึงพรหมโลก ให้ชีวิตตัดศรีษะให้เป็นทานให้ภริยานางมัทรีและโอรสให้ปัญจมหาทาน เป็นวาระสุดท้าย เมื่อเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร จึงมาอุบัติเป็นพระสิทธัตถกุมารปิโยรสของสมเด็จสิริสุโทธนมหาราชผู้พุทธบิดา และพระนางสิริมหามายาราชเทวีกรุงกบิลพัสดุ์

พระสิทธัตถราชกุมาร ได้รับอภิเษกสมรสขึ้นครองราชย์สมบัติเมื่อมีพระชนมายุได้ ๑๖ พรรษา เสด็จออกบรรพชาเมื่อพระชนมายุได้ ๒๙ พรรษา ตรัสรู้เป็นพระสัพพัญญูพุทธเจ้า เมื่อพระชนมายุได้ ๓๕ พรรษา เสด็จเทศนาโปรดชาวประชาเวไนยกร ๔๕ พรรษา และเสด็จดับขันธปรินิพพานเมื่อพระชนมายุได้ ๘๐ พรรษา บนพระแท่นอนุไสยาสน์ ระหว่างนางรังทั้งคู่ ณ สาลวโนทยานของมัลลกษัตริย์สิจฉวี เมืองกุสินาราย ประเทศอินเดีย

อรรถาธิบายความย่อ **ญากัตถจริยา การบำเพ็ญประโยชน์แก่พระประยูรญาติ** ในการวิจัยนี้หมายถึงวงศาคณาญาติที่เป็นสายโลหิตทั้งฝ่ายพุทธบิดาและฝ่ายพุทธมารดาชายกรุงกบิลพัสดุ์ และชาวเมืองเทวทหนคร

๑. พุทธธรรมที่ต้องการคำอธิบาย

๒. พุทธธรรมที่ต้องคำอรรถาธิบาย ๔ อย่าง คือ

๑) เมตตา ๒) ความรัก

๓) มุทิตาความยินดี ๔) อุเบกขาความใจเป็นกลาง

๑. พุทธธรรมที่ต้องการคำอธิบาย ๓ อย่าง คือ

๑) โลวัตถจริยา เพื่อประโยชน์แก่ชาวโลก

๒) ญาตัถจริยา เพื่อประโยชน์แก่พระญาติตามฐานะ

๓) พุทธัตถจริยา เพื่อประโยชน์ของพระพุทธเจ้า

พุทธัตถจริยา ๓ คือ พระจริยา หรือการทรงบำเพ็ญ

ประโยชน์ของพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญ พุทธัตถจริยาทั้ง ๓ เพื่อ

ประโยชน์ ๓ คือผลที่มุ่งหมายอันสำคัญ [๒๐]๓ ประการ เช่น

ที่ปรากฏในบทนำทรงแสดง พระสัทธรรมเทศนาปัญญาบารมี ๓๐ ทัศน์แก่ท้าวจตุโลกบาลทั้ง ๔ พญาอินทร์ พญาพรหมและเหล่าเทวบริษัทในหมื่นโลกธาตุว่า เอวมฺเม สุตๆ เอกๆ สมฺมยๆ ภควา สาวตฺถิพๆ วิหารติ เชตวตฺ อนถบิณฑิ กสส อาราเม โภสาธรวิ (ภาษาบาลี อักษะไทย) ภาษาบาลี อักษรถิ่น (Dialects) โตธรรม ; อักษรธรรมอีสานว่า (ภาษาบาลี อักษรธรรมอีสาน (Dialects) โตธรรม (อ่านออกเสียง สำเนียงไทอีสาน) ว่า เอ้ อัมเม สุดตัง เอ้กัง สัมมะยัง ภะคะวา สาวัตถียัง วิหาระติ เช

[๒๐]พระพรหมคุณภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **ฉบับประมวลธรรมพจนานุกรม**, หน้า ๙๗.

ตะวันเต อะนาถะบิณฑิ กัสสะ อาราเม (ตราบชั่วชีวิต) ต้นฉบับยืมจากวัดแสงเกษม ตำบลเมืองเดช อำเภอเดชอุดม จังหวัดอุบลราชธานี (ดูต้นฉบับ) และคัดลอกเอาคาถาปัญญาบารมีลงด้าย)

เนื้อหาสาระ เรื่องย่อมีว่า ตทา ครั้งหนึ่ง ภะคะวาร พระสัพพัญญูเจ้า ประทับอยู่ที่วัดพระเชตะวัน ใกล้เมืองสรัตถี ตรัสเรียกท้าวจตุโลกบาล พระอินทร์ พระพรหม พญายมาธิราช และเทวบรรษัท จากแสนโกฏิจักรวาลให้ทรงเรียนเอาพระปัญญาบารมี ๑๐ ทัศ (ปัญญาบารมี ปัญญาอุปปารมี ปัญญาปรมุตถปารมี)

สกฺโก เทวราชา พระอินทร์ ทูลตามพระสัพพัญญูตาว่า ภันตภะคะวา ข้าไหว้พระสัพพัญญูเว่า เหตุใด? พระสัพพัญญาเจ้าจึงทรงเรียกให้ข้าพระพุทธเจ้ามาเรียนเอาพระปัญญาบารมี ๑๐ ทัศนี้ ตทา เมื่อนั้น ภะคะวาร พระสัพพัญญูเจ้า อาหะจึงกล่าวแก่พระญาอินทริราชเจ้าว่า ให้พระอินทาธิราชเรียนอาพระปัญญาบารมีไปสั่งสอนกุลบุตร กุลธิดา ชายหญิงทั่วโลกผู้มีศรัทธาเรียนเอาท่องบ่นสาธยายด้วยตนเองก็ดี ให้คนอื่นเรียนเขียนให้ก็ดี เก็บรักษาไว้เคารพกราบไหว้ด้วยศรัทธาในที่อันควรในบ้านคนอื่นก็ดี ท้าวจตุโลกบาล พระอินทร์ พระพฺรหม แลเทวนาทั้งหลาย ก็ดี จะมาเยี่ยมเยียน มาเฝ้ารักษาพระปัญญาบารมีที่บ้านนั้น พระยามารเสนามารตลอดจนภูตผีปีศาจ เห็นเทวบรรษัทแล้วก็จะระงับกลับหายไป ไม่มาทำร้ายแก่พระพุทธเจ้า แลชาวพุทธทั้งมวล นั้นแลด้วยอำนาจพระปัญญาบารมี ๑๐ ทัศ

สักโก กระยาอินทาธิราช ทูลถามพระพุทธเจ้าว่าภันเต ข้าไหว้สัพพัญญูเจ้าว่า ไฉน? บารมีทั้ง ๑๐ ทัศ ทั้ง ๓๐ ทัศ จึงเรียกว่า **ปัญญาบารมีๆ** ด้วยกันทั้งมวลพระเจ้าค่ะ

ภะคะวา สัพฺพญญูเจ้า อาหะจึงกล่าวว่าเพราะบารมีทั้งมวลเกิดจากพระปัญญาของตถาคตนั้นแล ดังนั้นท้าวจตุโลกบาล พระอินทร์ พระพรหม และเทวบรรษัทจากแสนโลกจักรวาฬ จึงกลับสู่วิมานแห่งตน ๆ แล

ประการหนึ่ง พระพุทธองค์ ทรงบำเพ็ญพุทธัตถจริยาเพื่อประโยชน์ที่มุ่งหมาย ๓ ประการ คือ ประโยชน์ในโลกนี้ ประโยชน์ในโลกหน้าและประโยชน์อย่างยิ่งคือ พระนิพพาน ความหมายอรรถ ๑ = ประโยชน์, ผลที่มุ่งหมาย, จุดหมาย

อรรถะ ๓ คือ (๑) ทิฏฐธัมมิกัตถะ ประโยชน์ปัจจุบัน ประโยชน์ในภพนี้ (๒) สัมปรายิกัตถะ ประโยชนีในโลกหน้า (๓) ปรมัตถะประโยชน์สูงสุด คือ พระนิพพาน; อัตถะ ๓ อีก หมวดหนึ่ง คือ อัตตัตถะ ประโยชน์ตน ปรัตถะประโยชน์ผู้อื่น (๓) อุภยัตถะประโยชน์ทั้งสองฝ่าย เป็นต้น (พจนานุกรม ฉบับประมวลศัพท์ ของพระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ. ปยุต.โต) พ.ศ. ๒๕๕๔ หน้า ๒๕๓๒ – ๒๕๓๓)

อีกประการหนึ่ง หลังเสด็จออกสู่มหาภิเนกษกรรมแล้วที่หาดขาวริมฝั่งแม่น้ำอโนมา ทรงใช้ผ้าเครื่องทรงกษัตริย์ ห่อเครื่องม้ากัณฐ์กะสี[๒๑]ขาว ศีรษะดำ ทรงรับสังกะนายฉันนะ อำมาตย์ผู้ใกล้ชิดติดตามท้ายม้านำส่งว่าเธอจงรับเอาเครื่องทรงทั้งหมดนี้ นำกลับไปที่กรุงกบิลพัสดุ์ มอบให้พระราชบิดากราบทูลให้ทรงทราบว่า พระลูกเจ้าไม่มีอันตรายใดๆ ทรงตัดพระเกศา ทรงธิษฐานุบรรพชาเป็นภิกษุแล้วขอพระราชบิดาอย่าเป็นห่วง นี่เสด็จออกบวชเช่นนี้ มิใช่กริ้วโกรธขัดเคืองน้อยพระทัยสิ่งใดทั้งปวง แต่ทรงตอบแทนบุญคุณ กตัญญูกตเวทิตาธรรมพระราชบิดา พระราชมารดา และพระประยูรญาติทุก

---

[๒๑]โสรัจ นามอ่อน กรรมการผู้ปริวรรต (อักษรถิ่น อักษรธรรมอีสาน (Dialects) สู่ภาษาอักษรไทยกลาง โครงการแปลอักษร (โตธรรมอีสาน) ธรรมอีสานจากวรรณกรรมใบลาน (ขอม, ธรรม) เป็นภาษาไทยกลาง สุวิมล ศรีศักดา บรรณาธิการ วิทยาลัยสงฆ์อุบลราชธานี พ.ศ. 2554 หน้า 532 – 533.

พระองค์ ภายหลังจากได้ตรัสรู้เป็นพระสัพพัญญูพุทธเจ้าแล้วจะให้ได้รับรสพระสัทธรรม คือ อมตมหานิพพาน พระราชบิดา พระน้านางและประยูรญาติจงรอติดตามฟังข่าว พระลูกตลอดไป พระลูกเจ้าออกบวชด้วย พระกตัญญูกตเวทิตาธรรม พระราชบิดาจงทรงเบาพระทัยเถิด

อีกประการหนึ่ง ทรงอนุเคราะห์พระประยูรญาติทั้งฝ่ายศากายางค์และโกริยวงค์ เช่น ครั้งหนึ่งประทับอยู่ที่ อนุปิยนิคม ทรงบำเพ็ญ ญาตัตถจริยาให้บรรพชา อุปสมบทแก่เจ้าชายเทวทัตต์ พระราชบุตรของพระเจ้าสุปปพุทธ เจ้าชายเทวทัตต์ออกบวชพร้อมกับพระมหานามะ พระอนุรุธะ พระอานนท์ พระกิมพิลและกัลบกอุบาลีเป็นต้น พระประยูรวงศาญาติเหล่านั้น บำเพ็ญเพียรบรรลุคุณธรรมขั้นสูงสุดเป็นพระอรหัต

ยกเว้นพระเทวทัตต์บำเพ็ญฌานโลกิยะได้อภิญญาต่อมามีความมักใหญ่ไฝ่สูงได้ยุแหย่พระเจ้าอชตศัตรและคบคิดกัน พยายามประทุษร้ายพระพุทธเจ้าให้นายขมังธนูให้ครวนข้าง นาราคีรีตกมันขึ้นบนยอดเขาดิชฌกูฏกลิ้งก้อนศิลาลงมาทำร้ายพระพุทธเจ้า ที่พระบาทถึงโลหิตุปาทก่อความวุ่นวายในสังฆมณฑล จนถึงทำสังฆเภท และถูกแผ่นสุขในที่สุด (เล่มเดียวกัน. อ้างหน้า ๑๓๘)

นอกจากนี้ยังทรงอนุเคราะห์ญาติธรรมจำนวนมหาศาลในระยะทรงเผยแพร่พระศาสนา ๔๕ พรรษา (วิสาสปรมา ญาตี ความคุ้นเคยเป็นญาติอย่างยิ่ง) เป็นญาติธรรมทั้งปวงและเทวทัตต์ยังเสนออวัตถุ ๕ ประการ อีกด้วยแต่พระพุทธองค์ ทรงห้ามถึง ๓ ครั้ง เป็นยาติธรรมของพุทธเจ้าทั้งปวง ญาติธรรมคนสนิท คือ ท่านพระมหากัสสปะในหลาย ๆกรณีที่พระพุทธองค์ทรงไว้วางพระทัยสนิทสนามในพระมหากัสสปะ เช่น ทรงตรัสว่า ผ้าป่าน ไตรจีวรที่ท่านใช้หนักมาก ควรเลิกใช้ ควรใช้ผ้าที่คฤหบดี ถวายเกิดท่านมหากัสสปะ กราบทูลว่า ข้าพระองค์ใช้ผ้า ๓ ผืน เป็นประจำ ตรัสว่าควรฉันภัตที่รับนิมนต์ อยู่วัดใกล้บ้านเกิดทูลว่า ข้าพระพุทธเจ้า ยึดมั่นในธุดงค์ ๓ อย่าง คือเที่ยว บิณฑบาตใช้ผ้า ๓ ผืน และอยู่ป่าเป็นวัตร พระพุทธองค์ตรัสว่า ดีละๆ กัสสปะ ท่านจะได้อยู่ผาสุกวิหารธรรมในปัจจุบันและอนุเคราะห์ชนรุ่นหลังด้วยเป็น อาทิ

ท่านพระมหากัสสปะ เป็นบุตรของกัปปิละ วันหนึ่งปิผลิ พบพระพุทธองค์ที่ร่มไทร เรียกว่าพหุปุตตนิโครธ ระหว่างกรุงราชคฤห์กับเมืองนาลันทา มีความเลื่อมใสในพระองค์ประกาศตัวว่า พระศาสดาเป็นศาสดาของตน ตนเป็นสาวกของพระศาสดา พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้เป็นภิกษุในธรรมวินัยนี้ ด้วยประทานโอวาท ๓ ข้อ กัสสะปะท่านพึงศึกษาว่า เราจักตั้งความละอายและความเกรงไว้ในภิกษุที่เป็นผู้เฒ่าและปานกลาง เป็นอย่างแรงกล้า, เราจักฟังธรรมอันใดอันหนึ่ง ซึ่งประกอบด้วยกุศลเราจะเงี่ยงหูฟังธรรมนั้น พิจารณาเนื้อความ และเราไม่ละสติที่ไปในกาย คือพิจารณาว่ากายเป็นอารมณ์ แล้วทรงเสด็จหลีกไป ท่านได้รับพุทโธวาทแล้วไม่นาน ก็บรรลุพระอรหันต์ผล

ภายหลัง พระศาสดาทรงยกย่องด้วยการรับผ้าสังฆาฏิของท่านกัสสปะไปทรง ประทานเจ้าสังฆาฏิของพระองค์ให้แก่ท่าน และกล่าวยกว่า มีธรรมเป็นผู้เสมอด้วยพระองค์ และกล่าวสรรเสริญเป็นคนปฏิบัติว่ามักน้อย สันโดษ ตรัสสอนให้ภิกษุทั้งหลาย ถือเอาเป็นตัวอย่างว่า ภิกษุทั้งหลาย กัสสปะผู้นี้เป็นผู้สันโดษยินดีด้วย จีวรบิณฑบาตรเสนาสนะและเภสัชตามมีตามนี้ไม่มักมากและกล่าวสรรเสริญของคุณความสันโดษ ด้วยปัจจัย ๔ นั้น แสวงไม่ได้ ก็ไม่สะดุ้งตกใจ แสวงหาได้แล้ว ก็ไม่กำหนัดในปัจจัย ๔ ฯลฯ (พุทธานุพุทธประวัติของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยวชิรญาณนวโรรสมหามกุฏ ๑๙ พ.ศ. ๒๕๓๖ หน้า ๗๔ – ๗๕ – ๗๖)

บำเพ็ญพุทธัตถะ จริยา ทรงบำเพ็ญพุทธกิจประจำวัน ๕ อย่าง[๒๒] แต่ละวัน คือ

๑. ปุพฺพณฺเห ปิณฺฑปาตญฺว เวลาเช้าเสด็จบิณฑบาต

๒. เสยฺยณฺเห ธมฺมเทสนำ เวลาเย็น ทรงแสดงธรรม

๓. ปโทเส ภิกฺขุโอวาทำ เวลาทรงแสดงประทานโอวาทแก่เหล่าภิกษุ

๔. อฑฺฒรตฺเต เทวปฺหนำ เที่ยงคืน ทรงตอบปัญหาเทดา

๕. ปจฺจูสฺเสว คเต กาเล ภพฺพาภพฺเพ วิโลกนำ จวนสว่าง ทรงตรวจ พิจารณาสัต โลกที่สามารถและที่ยังไม่สามารถบรรลุธรรมอันควรที่จะเสด็จไปโปรดหรือไม่

สรุปท้ายว่า เอเต ปญฺจวิธกิจฺเจ วิโลเธติ มุนิปุงฺตโว พระพุทธเจ้าองค์ประเสริฐ ทรงยังกิจ ๕ ประการนี้ ให้หมดลด (น.๒๖๘)

อิโตปรำ พุทธกาเล ตั้งแต่นี้ไปจะกล่าวถึงพุทธกาล ๓ ช่วง คือ ปฐมกาล มัชฌิมกาล ปัจฉิมกาล ทรงบำเพ็ญโลกัตถจริยา ญาตัตถจริยา พุทธัตถจริยา โดยลำดับกาล เช่นนี้

ถูกอัญเชิญจุติเริ่มพุทธประวัติ เมื่อพระอินทร์ พระพรหม ท้าวจตุโลกบาลในแสนโกฏิจักรวาส ทูลอัญเชิญเทพบุตรเวสสันดร หรือสันดุสิต เทวราชจากดุสิตสวรรค์ จุติจากดุสินสวรรค์ จุติลงมาเกิดเป็นพระพุทธเจ้า เพื่อโปรดสัตว์โลก ให้พ้นจากราคะ โทสะ โมหะ

อนึ่ง หากคนไทยทุกคนมีเมตตากายกรรม คือ การแสดงออกทางกายที่มีความเมตตา – ความรักมีเมตตาวจีกรรม คือ การแสดงออกทางวาจาที่มีความเมตตา – ความรัก และแสดงออกทางใจที่มีความ ความเมตตา – ความรัก และแสดงออกทางใจที่มีความเมตตา – ความรัก ประเทศไทยคงได้ฉายาว่า ประเทศไทย เมืองเมตตามานานแล้ว (เมืองยิ้มของโลก)

อนึ่งหากคนไทยส่วนใหญ่ยึดเหนี่ยวอุเบกขาธรรม กาย วาจา ใจมากที่สุดเมืองไทยคงเป็เมืองยิ้มเมืองหนึ่งในโลก เพราะอุเบกขาธรรมเป็นธรรมที่ควบสุดความรัก ความชังเพราะอคติธรรมความลำเอียงได้หากเราชาวพุทธผู้มีความยุตธรรมในจิตใจจะวิเคราะห์ว่า **อุเบกฺขา ปรมำ ธมฺมำ** ความเป็นกลางวางใจเฉยเป็นความยุติธรรมอย่างยิ่ง คงไม่ผิด? เหมือนความคุ้นเคยเป็นญาติอย่างยิ่ง วิสาสปรมา ญาติ

---

[๒๒]พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ประมวลธรรม,** หน้า ๒๖๘-๒๖๙.

บทที่ ๔

วิเคราะห์คุณค่าของคัมภีร์มูลกัจจายนอักษรธรรมอีสาน

๔.๑ คุณค่ามูลกัจจายนะที่มีต่อเอกลักษณ์อัตลักษณ์ของประชาชนคนอีสาน

การวิเคราะห์คุณค่าของคัมภีร์มูลกัจจายนอักษรธรรมอีสานใบลานต่อสังคมอีสาน ดังนี้ ในรายงานการวิจัยบทนี้ คุณค่ามูลกัจจายนที่มีต่อ เอกลักษณ์ และอัตตลักษณ์ ของประชาชนชาวพุทธไทยอีสานมี ๓ ประเด็น

๔.๑.๑ คุณค่าทางด้านประวัติมูลกัจจายน

๔.๑.๒ คุณค่าทางด้านหลักพุทธธรรม

๔.๑.๓ คุณค่าทางด้านวิถีชนชาวพุทธไทยอีสาน

จะได้กล่าวถึงคำว่า คุณค่า มีความหมายที่พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒ หน้า ๒๔๑-๒๔๒ ให้คำจำกัดความไว้ว่า **น. มูลค่าหรือราคา ของสิ่งใดๆ ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ที่มีประโยชน์ในการใช้สอยแลกเปลี่ยนหรือทางจิตใจเป็นต้น** บางอย่างก็ประเมินเป็นเงินได้ บางอย่างก็ประเมินเป็นเงินไม่ได้ เช่น **ทองคำ มีค่า เวลามีค่ามาก;** จำนวนเงินที่เป็นราคาสิ่งของ หรือบริการเป็นต้น เช่น ค่าจ้าง ค่าเช่า ค่าโดยสาร ค่าอาหาร; (คณิต) จำนวน หรือตัวเลขที่ระบุปริมาณ หรือ ขนาดของตัวแปร; **ค่าครองชีพ** ค่าใช้จ่ายดำรงชีพ **ค่าจ้าง** (กฎ) **น. เงินที่นายจ้างและลูกจ้าง ตกลงกันจ่ายเป็นค่าตอบแทน ในการทำงานตามสัญญาจ้าง** สำหรับเวลาทำงานเป็นปกติ เป็นรายชั่วโมง รายวัน รายสัปดาห์ รายเดือน หรือระยะเวลาอื่น หรือจ่ายให้โดยคำนวณตามผลงานที่ลูกจ้างทำได้ ในเวลาทำงานปกติของวันทำงาน ฯลฯ

หลักพุทธธรรมสำคัญที่ปรากฏในมูลกัจจายนะ หรือ มูลกระจายน์ ฉบับภาษาบาลีอักษรธรรมอีสาน (Dialects) โตธรรม, หนังสือธรรมฉบับภูมิปัญญาชาวบ้าน (ภาษาถิ่นอีสาน) ใช้เขียน-จารึก และสื่อสาร กับกลุ่มชนอื่น และกลุ่มชนเดียวกัน แม้ปัจจุบันก็ยังใช้อยู่กับวิถีชนชาวอุบลราชธานี และอีสานทั่วไป เช่น เฮ็ดหยัง? ทำอะไร? ไปไหน? คำตอบ เฮ็ดไม้คาน หาบเข่า หาบหญ้า เมือไห่ไปนา ฯลฯ ชุมชนจังหวัดอุบลราชธานี และชุมชนชาวไทอีสาน ยังใช้ติดต่อสื่อสาร ตั้งแต่เกิดจนตาย ตราบเท่าจนทุกวันนี้ หมู่เฮาชาวไตอีสาน จะอนุรักษ์ สืบฮอยตา วาฮอยปู่ จะรักหวงแหน เพื่อฟื้นฟูอดีต พัฒนาปัจจุบัน สร้างสรรค์อนาคต เพื่อลูกหลานไทยต่อไป

๔.๑.๑ คุณค่าด้านประวัติของคัมภีร์มูลกัจจายนะ

ในด้านคุณค่าทางประวัติของมูลกัจจายนะนั้นในสมัยก่อนพิมพ์ด้วยภาษาบาลี อักษรไทยกลาง การสะกดการันต์เป็นแบบพระไตรปิฎกทั้งสิ้น เป็นหนังสือเล่มกระดาษ, หนังสือข่อยปั๊กๆ ในการพิมพ์ด้วยภาษาบาลี อักษรธรรมอีสานเป็นหนังสือผูกใบลาน เป็นภาษาไทยอีสาน สะกดเป็นแบบหนังสือธรรมขาดช่วงไป ในการ **พิมพ์ด้วยภาษาบาลี** มาช่วงหลังสุดท้ายเป็นช่วงเขียนหนังสือใหญ่

ครั้นมาภายหลังจากช่วงนี้ เป็นช่วงเรียนหนังสือใหญ่เจริญงอกเงยมีคณาจารย์รุ่นใหม่สำนักเรียนใหญ่ๆเกิดขึ้นเป็นดอกเห็นทั่วจังหวัดอุบลราชธานี เช่น สำนักเรียนหนังสือใหญ่ที่วัดบ้านไผ่ใหญ่ วัดบ้านหนองหลัก วัดบ้านหนองตอ และอื่นๆอีกมากแห่งของอำเภอม่วงสามสิบ วัดม่วงสามสิบ วัดพระโรจน์ วัดบ้านหนองช้าง วัดบ้านหนองขอน ที่อำเภอตระการพืชผลมีหอไตรกลางน้ำ สำคัญๆ ๓ แห่ง คือ หอไตรหนองขุหลุ วัดศรีโพธิ์ไทร บ้านขุหลุ หอไตรกลางน้ำ วัดมหาธาตุ ปัจจุบันอยู่ในจังหวัดยโสธร และหอไตรกลางน้ำวัดทุ่งศรีเมือง ถนนหลวง วัดมณีวนารามถนนหลวง เมืองอุบลราชธานี ปัจจุบันพระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณพระเทพวราจารย์ เจ้าคณะจังหวัดอุบลราชธานี รองอธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานีเป็นเจ้าอาวาส ได้ปฏิสังขรณ์ตัวอาคารเรียบร้อยเสร็จแล้วที่จะเป็นสถานที่อนุรักษ์หนังสือพระคัมภีร์มูลกัจจายนะสูตร หรือ พระคัมภีร์มูลกัจจายนะ หรือ มูลกระจายน์(ดูภาพถ่ายในภาคผนวก)

ครั้นมาช่วงสุดท้าย เป็นช่วงนักเขียนอุบลราชธานีถ่ายทอดสืบต่อกันมา ปรากฏจากการบอกเล่า และเอกสารที่ยังเหลือตกค้างไว้แตกผูกแตกมัดมากกมายตามสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี และแผนกนักธรรมรวมถึงธรรมศึกษา ที่จัดการเรียนการสอนและแผนกบาลี ตั้งแต่บาลีไวยากรณ์ประโยค ๑-๒-๓-๔ จนถึงประโยค ๙ แผนกนักธรรมและธรรมศึกษา ตรี โท เอก ล้วนสืบเนื่องมาจาก สำนักการเรียนการสอนมูลกัจจายนะ หรือมูลกระจายน์ หรือหนังสือใหญ่ก็ว่า แต่เป็นการเรียน การสอนหนังสือใหญ่ยุคเขียนหรือจาน (จารึก) ลงใบลาน ตามที่ไทยอีสาน หรือหมู่เฮาชาวพุทธไทยอีสาน ใช้เรียกกันว่า อักษรธรรมอีสาน อันเป็นที่คุ้นเคยติดปากว่าเฮียนสนธิ์เฮียนมูล ᩁᩮᩢᨶᩈᨶ᩠ᨵᩥᩁᩮᩢᨶᨾᩪᩃ เช่น ที่วัดเสลาราม บ้านบ่อหิน หมู่ที่ ๖ ตำบลไหล่ทุ่ง อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี จากการบอกเล่าของอาจารย์ จารซาหมูน จันทร์แรม ลูกศิษย์คนสุดท้าย ของอาจารย์ จารย์ครูบุญมา นามอ่อน ปู่ของ อาจารย์พ่อ ผู้ช่วยศาสตราจารย์โสรัจ นามอ่อน และปู่ทวดของ ดร.ไชยสิทธิ์ อุดมโชคนามอ่อน ผู้ทำวิจัยเรื่องนี้ ว่าอาจารย์บุญมา นามอ่อน ตอนอาจารย์ซาหมุน จันทร์แรม บรรพชาเมื่ออายุ ปี และอุปสมบทเป็นพระ พ.ศ. ลาสิกขาบท พ.ศ. เป็นสมภารเป็นอาจารย์สอนหนังสือใหญ่สนธิ สอนมูล ที่สำนักเรียนสนธิ มูล หรือหนังสือใหญ่กระทั้งเสียชีวิต เมื่อ พ.ศ. อายุได้ ๙๔ ปี ตั้งแต่นั้นแล้วสำนักเรียนหนังสือใหญ่ วัดเสลาราม บ้านบ่อหิน หมู่ที่ ๖ ตำบลไหล่ทุ่ง (บ้านเกิดของ อาจารย์ ผศ.โสรัจ นามอ่อน) อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี ก็สิ้นสุดลง

สำนักเรียนหนังสือใหญ่สุดท้าย ปรากฏขึ้นอีกครั้งเมื่อ พ.ศ.๒๔๙๔ ที่วัดเสลาราม บ้านบ่อหิน หมู่ที่ ๖ ตำบลไหล่ทุ่ง อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี โดยนายสิงห์ ทวีพัฒน์ อดีตครูใหญ่โรงเรียนประชาบาล บ้านดอนงัว หมู่ที่ ตำบลไหล่ทุ่ง อดีตผู้ใหญ่บ้าน บ้านไหล่ทุ่ง และอดีตกำนัน ตำบลไหล่ทุ่ง อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี เป็นชาวบ้านไหล่ทุ่ง ชักชวนกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และชาวบ้านจัดฟื้นฟู สำนักเรียนหนังสือใหญ่ หรือเรียนสนธิ เรียนมูล เรียนมูลกัจจายน์ หรือมูลกระจายน์ ก็ว่า ตามประสาชาวบ้านทั่วไป มีอาจารย์คนเดียว คือ อาจารย์ซาหมุน จันทร์แรม ลูกศิษย์คนสุดท้ายของอาจารย์ครูบุญมา นามอ่อน จารย์ซาหมูน อายุ ปี เสียชีวิตแล้ว เมื่อวันที่ เดือน พ.ศ. (ไม่ปรากฏ) ซึ่งอาจารย์ซาหมูน จันทร์แรม เล่าว่าอาจารย์ครูบุญมา นามอ่อน มีอายุประมาณ พ.ศ.๒๔๓๔-๒๔๕๐ เป็นพระอาจารย์เจ้าอาวาส เจ้าสำนักเรียนหนังสือใหญ่ วัดเสลาราม ครั้งลาสิกขาบทออก มีลูกศิษย์ของท่านสอนต่อ แต่คณะสงฆ์และชาวบ้านเชิญไปสอนหนังสือใหญ่ เมื่อท่านแต่งงานแล้ว คณะสงฆ์ และชาวบ้าน ควรให้ค่าตอบแทนท่านเป็นข้าวเปลือกปีละครึ่งค่อนฉาง (เล่าเข่า)

เพราะระยะนั้น ข้าวไม่มีราคาเลย เหลือกิน เหลือใช้ เมื่อถึงปีใหม่ จะเอาข้าวใหม่ขึ้นยุ้ง (เล่าเข่า) ต้องเปิดประตูยุ้งข้าวออกทิ้งนำไปเป็นปุ๋ยใส่สวนหม่อน สวนไหม จึงตอบปัญหาการทำนาได้ จารย์ครูบุญมาไม่เคยทำนาแต่มีข้าวล้นยุ้งฉางตลอดจนตาย เมื่อตายไปก็เหลือลูกศิษย์อีกหลายท่านสืบต่อโดยไม่ต้องทำนา ที่ ผศ.โสรัจ นามอ่อน ผู้ร่วมวิจัยได้เห็นจำหน้าค่าตาได้ คือ จารย์ซาคำ ตาบุดดา บ้านไหล่ทุ่ง จารย์ซาเครื่อง บ้านคำข่า หมู่ ตำบลไหล่ทุ่ง จารย์ครูสี พืชพา บ้านไหล่ทุ่ง ท่านที่กล่าวถึงเหล่านั้น จารย์หมูน ศิษย์คนสุดท้าย อายุ ๙๔ ปี ตายเมื่อ พ.ศ. สำนักเรียนหนังสือใหญ่ สุดท้ายที่ก่อตั้งขึ้นใหม่นี้ พ.ศ.๒๔๙๔ มีนักเรียน ๒ รูป คือพระสมพงษ์ ปสุโต นามสกุล เป็นบุตรกำนันสิงห์ ทวีพัฒน์ ฉายา ปสุโต และ พระบุญล้น ปุญญกาโม ลูกบ้านดอนงัว หมู่ที่ ๑ ตำบลไหล่ทุ่ง อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี ลาสิกขาบทไปมีครอบครัว คงเหลืออาจารย์สมพงษ์ทวีพัฒน์ อดีตคู่บวชนาคกับพระมหาสีทา ยสินฺทโร นามสกุล นามอ่อน ปัจจุบัน ผ.ศ.โสรัจ นามอ่อน ผู้ร่วมวิจัยนั้นเอง

สำนักเรียนหนังสือใหญ่งวดสุดท้ายนี้ สิ้นสุดลง เมื่อพระสมพงษ์ ปสุโต สกุล ทวีพัฒน์ และพระบุญสาร ปญญกาโม นามสกุล ลาสิกขาบทไป ส่วนพระสมพงษ์ ปสุโต ทวีพัฒน์ ไปเรียนบาลีไวยากรณ์ ที่วัดมงคลใน บ้านเหล่าเสือโก้ก ตำบลเหล่าเสือโก้ก อำเภอเมืองอุบลตอนนี้ เป็นอำเภอเหล่าเสื่อโก้ก เป็นอันสรุปสุดท้ายว่าเป็นการสิ้นสุดลง เมื่อ พ.ศ.๒๔๙๗ ได้แต่หวังว่าจะมีพระเณร หรือญาติโยม ลูกหลานไทยอีสาน ยุคปัจฉิมสุดปัจจุบันในอนาคตอันใกล้นี้ จะมีผู้สืบต่อเจตนารมบรรพบุรุษไทยบ้าง สืบต่ออายุพระพุทธศาสนาต่อไป เหมือนที่บรรพบุรุษ และเราท่านสืบมาแล้ว ๒๕๕๙ กระทั่ง ๕,๐๐๐ ปี (จิรं ติฏฐตุ พุทฺธศาสนำ)

๔.๑.๒ คุณค่าทางด้านหลักธรรม

คุณค่าด้านหลักธรรมในคัมภีร์มูลกัจจายนะมีประโยชน์ ๓ ด้านคือ

๑. ด้านประวัติ

๒. ด้านหลักพุทธธรรม

๓. ด้านนำมาประยุกต์ใช้กับสังคมปัจจุบัน

๑. ด้านประวัติ ศึกษาพบว่ามีหลักฐานได้มี ๖ เรื่อง คือ

๑.๑. มูลกัจจายน์ คัมภีร์นี้เป็นคัมภีร์หลักในการศึกษาไวยากรณ์บาลีในประเทศไทย มิใช่เป็นคัมภีร์ที่แต่งขึ้นใหม่ เพียงแต่นำคัมภีร์กัจจายนไวยากรณ์มาจัดลำดับเนื้อหาใหม่ตามหนังสือพระมูลกัจจายสูตร จัดพิมพ์เมื่อ พ.ศ.๒๔๕๗ พบว่ามีความแตกต่างจากกัจจายนไวยากรณ์เพียงการนำเอาสาระส่วนการกกัปปะ ซึ่งคัมภีร์กัจจายนไวยากรณ์จัดไว้หลังนามกัปปะไปไว้ตอนสุดท้ายหลังอุณาทิกัปปะหลวงเทพดรุณานุศิษฏ์ (ทวี ธรมธัช) อธิบายความแตกต่างระหว่างคัมภีร์มูลกัจจายน์ที่เป็นตำราศึกษาในประเทศไทยกับคัมภีร์กัจจายนไวยากรณ์ว่า“มติกัจจายนะท่านเรียงการกไว้ต่อนาม คือ สนธิ นาม การก สมาส และอื่นๆ แม้มติสัททนีติ และรูปสิทธิก็เรียงไว้ต่อนามเหมือนกัน ท่านอาจเห็นว่าเมื่อได้เรียนนามแล้ว ควรเรียนประกอบวิภัตตินามและเข้าประโยคให้ถูกต้องตามวิธีการกเลย ส่วนมติมูลกัจจายน์ท่านย้ายเอาการกไปไว้สุดท้าย เพราะการเรียนในเมืองไทยเป็นการเรียนตามคัมภีร์ซึ่งมีอยู่แล้วเป็นพื้นทั่วไป ยังไม่ได้เรียนแต่ง เพราะฉะนั้นมติไทยโบราณจึงได้ย้ายการกไปไว้สุดท้าย อาจเห็นว่าเรียนไม่ถึงการกก็แปลหนังสือออก”

๑.๒. มูลกัจจายนอัตถโยชนา ผลงานของพระญาณกิตติเถระ แต่งที่เชียงใหม่ ในช่วง พ.ศ. ๒๐๔๖-๒๐๔๗ เป็นคัมภีร์อธิบายความหมายของคำและความในคัมภีร์มูลกัจจายน์

๑.๓ สัททพินทุอภินวฏีกา ผลงานของพระสัทธัมมกิตติมหาผุสสเทวเถระ แต่งในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ระยะสมัยเดียวกับการแต่งมูลกัจจายนอัตถโยชนาของพระญาณกิตติสัททพินทุอภินวฏีกา เป็นงานฎีกาอธิบายคำและความในคัมภีร์ภีร์สัททพินทุ พระราชนิพนธ์ของพระเจ้าโจสะวา หรือ จาสะวา แห่งพม่าในพุทธศตวรรษที่ ๑๘,

๑.๔. คันถาภรณฏีกา ผลงานของพระสุวัณณรังสีเถระ แต่งที่เชียงใหม่ ในช่วงประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๒ เป็นฎีกาอธิบายคำและความในคัมภีร์คันถาภรณะ ซึ่งพระอริยวงส์แต่งในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ที่เมืองอังวะประเทศพม่า,

๑.๕. สัททัตถเภทจินตาปทีกกมโยชนา ผลงานของพระธัมมเสนาบดี แต่งที่เชียงใหม่ประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๒ อธิบายขยายความคัมภีร์สัททัตถเภทจินตา ซึ่งพระสัทธัมมสิริแต่งที่ประเทศพม่าในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๙ และ

๑.๖. มูลกัจจายนคัณฐี ผลงานของพระเทพกวี แต่งที่อยุธยา ตอนท้ายของคัมภีร์ท่านได้เล่าว่า ท่านได้ศึกษาในสำนักพระมหาคง พระมหาถิล และสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์วัดพุทไธสวรรย์ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์นี้เป็นอาจารย์ของพระเทพราชาผู้ปกครองกรุงศรีอยุธยาระหว่าง พ.ศ. ๒๒๓๑ - ๒๒๔๖

มูลกัจจายนคัณฐีนี้ อธิบายแก้เนื้อความในคัมภีร์มูลกัจจายน์อย่างสั้นๆในประเทศไทย คัมภีร์กัจจายนะแพร่หลายมากพระภิกษุที่ศึกษาภาษาบาลีต่างศึกษาคัมภีร์กัจจายนะทั้งสิ้น คัมภีร์กัจจายนะที่นิยมใช้ในประเทศไทยนี้เรียกว่ามูลกัจจายนะ ซึ่งมีการใช้มาตั้งแต่สมัยอยุธยา ในสมัยอยุธยามีนักปราชญ์ทางภาษาบาลีคือ พระมหาเทพกวีได้แต่งมูลกัจจายนคัณฐี

ดังนั้น อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่าคัมภีร์กัจจายนะนั้นเป็นผลงานของนักปราชญ์ทางภาษาบาลีซึ่งอาจเป็นพระในกลุ่มหรือสำนักที่สืบทอดจากพระมหากัจจานะหรือกัจจายนะในสมัยพุทธกาล โดยไวยากรณ์กลุ่มนี้ถือเป็นไวยากรณ์ที่เก่าแก่ที่สุดโดยมีอายุในราวพุทธศตวรรษที่ ๖-๗ ไวยากรณ์กัจจายนะแพร่หลายมากทั้งในอินเดีย ลังกา พม่า และประเทศไทย ในส่วนของประเทศไทยนั้น พระภิกษุสงฆ์มีการศึกษาคัมภีร์กัจจายนะมานานหลายร้อยปีก่อนที่จะเปลี่ยนไปศึกษาไวยากรณ์บาลีที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๓๕ ไวยากรณ์บาลีในระบบกัจจายนะจึงหมดความนิยมลงในที่สุด

๒. ด้านหลักพุทธธรรม พุทธจริยา[๑] หมายถึง พระจริยาวัตรของพระพุทธเจ้า, การบำเพ็ญประโยชน์ของพระพุทธเจ้า ๓ ประการ คือ

๑. โลกัตถจริยา การบำเพ็ญประโยชน์แก่ชาวโลก

๒. ญาตัตถจริยา การบำเพ็ญประโยชน์แก่พระญาติ

๓. พุทธัตถจริยา การบำเพ็ญประโยชน์ในฐานะเป็นพระพุทธเจ้า

---

[๑]พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๒๗๐.

มีอรรถาธิบายความย่อ **โลกัตถจริยา การบำเพ็ญประโยชน์แก่ชาวโลก** ในการวิจัยนี้หมายถึงโลก ๓ คือ เทวโลก มนุษยโลกและยมโลก นับแต่ได้รับพุทธพยากรณ์ จากพระทีปังกรพุทธเจ้า เมื่อบวชเป็นดาบส ทรงเสวยพระชาติเป็นสัตว์เดียรัจฉานไม่เล็กกว่ามด ไม่โตกว่าช้าง ทรงบำเพ็ญสมตึงสบารมี ๓๐ ทัศ เสวยพระชาติเป็นพระเจ้า ๕๐๐ ชาติ พระเจ้า ๕๐ ชาติ เป็นพระเจ้า ๑๐ ชาติ ทรงบำเพ็ญพระบารมี บารมี ๑๐ ทัศ อุปบารมี ๑๐ ทัศ และปรมัตถบารมี ๑๐ ทัศ รวมเป็นสมตึงสบารมี ๓๐ อันมีทานบารมี ทานอุปบารมี และทานปรมัตถบารี เป็นเบื้องต้น และมีอุปเปกขาบารมี อุปเปกขาอุปบารมีและอุปเบกขาปรมัตถบารมีเป็นที่สุด สิ้นเวลา ๔ อสงไขยแสนโกฏิ การให้ทานภายนอกกายให้ข้าวน้ำโภชนาหาร ทรัพย์สมบัติกองรวมกันจากพื้นปฐพีที่สูงถึงอกนิฏฐาพรหมโลก ควักลูกตา อวัยวะในร่างกายกองจากพื้นปฐพีสูงถึงพรหมโลก ให้ชีวิตตัดศรีษะให้เป็นทานให้ภริยานางมัทรีและโอรสให้ปัญจมหาทาน เป็นวาระสุดท้าย เมื่อเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร จึงมาอุบัติเป็นพระสิทธัตถกุมารปิโยรสของสมเด็จสิริสุโทธนมหาราชผู้พุทธบิดา และพระนางสิริมหามายาราชเทวี ครองกรุงกบิลพัสดุ์

พระสิทธัตถราชกุมาร ได้รับอภิเษกสมรสขึ้นครองราชย์สมบัติเมื่อมีพระชนมายุได้ ๑๖ พรรษา เสด็จออกบรรพชาเมื่อพระชนมายุได้ ๒๙ พรรษา ตรัสรู้เป็นพระสัพพัญญูพุทธเจ้า เมื่อพระชนมายุได้ ๓๕ พรรษา เสด็จเทศนาโปรดชาวประชาเวไนยกร ๔๕ พรรษา และเสด็จดับขันธปรินิพพานเมื่อพระชนมายุได้ ๘๐ พรรษา บนพระแท่นอนุไสยาสน์ ระหว่างนางรังทั้งคู่ ณ สาลวโนทยานของมัลลกษัตริย์สิจฉวี เมืองกุสินาราย ประเทศอินเดีย

อรรถธิบายความย่อ **ญากัตถจริยา การบำเพ็ญประโยชน์แก่พระประยูรญาติ** ในการวิจัยนี้หมายถึงวงศาคณาญาติที่เป็นสายโลหิตทั้งฝ่ายพุทธบิดาและฝ่ายพุทธมารดาชายกรุงกบิลพัสดุ์ และชาวเมืองเทวทหนคร

พุทธัตถจริยา การบำเพ็ญประโยชน์ในฐานพระพุทธเจ้า

มีอรรถาธิบายความย่อดังต่อไปนี้ พุทธัตถจริยาคือ การบำเพ็ญประโยชน์โดยฐานเป็นพระพุทธเจ้า, อันเป็นพระจริยาวัตรของพระพุทธเจ้า แท้ที่จริงก็คือพุทธกิจ เป็นกิจที่พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญ, การงานที่พระพุทธเจ้าทรงกระทำมิได้ขาดตลอดพระชนม์ชีพ

พุทธกิจประจำวัน ๕ อย่าง[๒]

กิจที่พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญเป็นประจำในแต่ละวัน มี ๕ อย่าง คือ

๑. ปุพฺพณฺเห บิณฺฑปาตญฺจ เวลาเช้า เสด็จบิณฑบาต

๒. สายณฺเห ธมฺมเทสนำ เวลาเย็นแสดงธรรม

๓. ปโทเส ภิกฺขุโอวาทำ เวลาค่ำประทานโอวาทแก่เหล่าภิกษุ

๔. อฑฺฒรตฺเต เทวปญฺหนำ เที่ยงคืนทรงตอบปัญหาเทวดา

๕. ปจฺจูสฺเสวคเตกาเลภพฺพาภพฺเพ วิโลกนำ จวนสว่างทรงตรวจพิจารณาสัตว์ที่สามารถและที่ยังไม่สามารถบรรลุธรรมอันควรจะเสด็จไปโปรดหรือไม่ เอเต ปญฺจวิเธกิจฺเจ วิโสเธติ มุนิปุงฺตโค พระพุทธเจ้า องค์พระมุนีผู้ประเสริฐ ทรงยังกิจ ๕ ประการนี้ ให้หมดจด

---

[๒]อ้างแล้ว,พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๒๖๘-๒๖๙.

พุทธกิจ ๔๕ พรรษา

ในระหว่างเวลา ๔๕ ปี แห่งการบำเพ็ญพุทธกิจ พระพุทธเจ้าได้เสด็จไปประทับจำพรรษา ณ สถานที่ต่างๆ ซึ่งท่านได้ประมวลไว้ พร้อมทั้งเหตุการณ์สำคัญบางอย่างอันควรสังเกต ดังนี้ ;

พรรษาที่ ๑ ป่าปิสิปตนมฤคทายวันใกล้กรุงพาราณสีโปรดพระเบญจวัคคีย์ **พรรษาที่ ๒ ๓ ๔** พระเวฬุวัน กรุงราชคฤห์ ระยะประดิษฐานพระศาสนา เริ่มแต่โปรดพระเจ้าพิมพิสารได้อัครสาวก ฯลฯ เสด็จนครกบิลพัสดุ์ครั้งแรก ฯลฯ อนาถบิณฑกเศรษฐีเป็นอุบาสกถวายพระเชตะวัน ถ้าถือตามพระวินัยปิฎก พระษาที่ ๓ น่าจะประทับที่พระเชตะวัน นครสาวัตถี **พรรษาที่ ๕** กูฏาคาร ในป่ามหาวัน นครเวสาลี โปรดพุทธบิดา ปรินิพพานที่กรุงกบิลพัสดุ์ โปรดพระญาติที่วิวาทเรื่องแม่น้ำโรหิณี มหาประชาบดีผนวช เกิดภิกษุณีสงฆ์, **พรรษาที่ ๖** มกุลบรรพต ภายหลังทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ ที่นครสาวัตถี, **พรรษาที่ ๗** ดาวดึงส์เทวโลก แสดงพระอภิธรรมโปรดพระพุทธมารดา, **พรรษาที่ ๘** เภสกลาวันใกล้เมืองสุงสุมารคีรีแคว้นภัคคะ พบนกุลบิดาและนกุลมารดา, **พรรษาที่ ๙** โฆสิตาราม เมืองโกสัมพี, **พรรษาที่ ๑๐** ป่าตำบลปาริเลยยกะใกล้เมืองโกสัมพี ในคราวที่ภิกษุชาวเมืองโกสัมพีทะเลาะกัน, **พรรษาที่ ๑๑** หมู่บ้านพราหมณ์ ชื่อเอกนาลา, **พรรษาที่ ๑๒** เมืองเวรัญชา, **พรรษาที่ ๑๓** จาริยบรรพต, **พรรษาที่ ๑๔** พระเชตะวัน พระราหุลอุปสมบท, **พรรษาที่ ๑๕** นิโครธาราม นครกบิลพัสดุ์, **พรรษาที่ ๑๖** เมืองอาฬวี ทรมานอาฬวกยักษ์, **พรรษาที่ ๑๗** พระเวฬุวัน นครราชคฤห์, **พรรษาที่ ๑๘ - ๑๙** จาริยบรรพต, **พรรษาที่ ๒๐** พระเวฬุวัน นครราชคฤห์ โปรดมหาโจรองคุลีมาล, พระอานนท์ได้รับหน้าที่เป็นพุทธอุปัฏฐากประจำ, **พรรษาที่ ๒๑-๒๔** ประทับสลับไปมา ณ พระเชตะวันกับบุพพาราม พระนครสาวัตถี รวมทั้งคราวก่อนนี้ด้วย พระอรรถกถาจารย์ว่า พระพุทธเจ้าประทับที่ **เชตวนาราม ๑๙พรรษา ณ บุพพาราม ๖ พรรษาที่ ๔๔** จำที่เวฬุวคามใกล้นครเวสาลี จากนั้นเสด็จดับขันธปรินิพพานปิดฉากพุทธจริยาสัมมาสัมพุทธโคตมพระพุทธเจ้าพระองค์ที่ ๔ ในภัทรกัปป์นี้ ด้วยบาทพุทธปฏิบูชาว่า ปญฺจพุทฺธานมามิห์อหัวนฺทมิทูรโต ข้าพระพุทธเจ้า ขอนอบน้อมนมัสการ พระพุทธเจ้าทั้ง ๕ พระองค์แต่ไกล ด้วยเศียรเกล้า

นิพฺพาน ปจฺจโย โหตุ อนาคเต กาลขอจงเห็นพลวปัจจัยให้ถึงพระนิพพานด้วยเทอญ

๒.๑ พุทธธรรมสำคัญ ที่ปรากฏในพระคัมภีร์มูลกัจจายน์ ฉบับอักษรธรรมอีสาน (Dialects) โตธรรมอีสาน ภาษาถิ่นอีสาน (คำเมืองไทอีสาน) สำนวนไทยอีสาน มี ๑๐ ผูก จำนวน..... ลาน คัมภีร์มูลกัจจายนะ .....ลาน ฉบับใบลานภูมิปัญญาอีสาน อักษรธรรมอีสาน (Dialects) ของคนอีสานโดยคนอีสาน เพื่อคนอีสาน[๓] จากสำนักเรียนมูลกัจจายน์ วัดเสลาราม บ้านบ่อหิน (บ่อต้มเกลือสินเธา) หมู่ที่ ๖ ตำบลไหล่ทุ่ง อำเภอเมือตระการพืชผล และสำนักเรียนมูลกัจจายนะสูตร วัดมณีวนาราม (วัดป่าน้อย) ถนนหลวงในเมือง อำเภอเมืองอุบลราชธานี จังหวัดอุบลราชธานี

ผู้วิจัยขอยืมจากเจ้าอาวาส วัดเสลาราม บ้านบ่หิน และพระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณพระเทพวราจารยี เจ้าอาวาสวัดมณีวนาราม (วัดป่าน้อย) เจ้าคณะจังหวัดอุบลราชธานี รองอธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี

---

[๓] **โครงการปริวรรตอักษรธรรมอีสาน**,มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอีสานอุบลราชธานี พ.ศ.๒๕๔๓

มูลกัจจายนะทั้ง ๒ ฉบับนี้ ทราบว่าคัดจากต้นฉบับวัดสระเกษ กรุงเทพมหานคร เพราะลักษณะตัวอักษรธรรมคล้ายคลึงกันมากๆ และเพราะพระอริยวงศาจารย์ เจ้าคณะใหญ่อีสานเรียนมูลกัจจายนะ จากวัดสระเกษ และพระอาจารย์บุญมา ปุณฺญกาโม[๕] เจ้าสำนักเรียนมูลกัจจายน์ วัดเสลาราม บ้านบ่อหิน ก็เรียนจากวัดสระเกษ ตามคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่ คืออาจารย์ซาหมูน เสียชีวิตแล้ว เมื่อปี พ.ศ.๒๕๑๙ (อายุ ๙๒ ปี) และสำนักเรียนมูลกัจจายนะสูตร และวัดเสลารามเลิกล้มไปแล้ว ประมาณ พ.ศ. ๒๔๓๐-๒๔๕๐

พุทธธรรมสำคัญ ที่ปรากฏในคัมภีร์มูลกัจจายน์๙ ผูก ฉบับภาษาบาลี อักษรธรรมอีสาน จากสำนักเรียน วัดเสลาราม บ้านบ่หิน เขียนโดยอาจารย์บุญมา ปุณฺญกโร (นามอ่อน) ความยาวประมาณ ๔๐๐-๕๐๐ ใบ มีจำนวน ๗๖๖ สูตร

ข้อ ๑, สูตรที่ ๑ สูตรว่า อตฺโถกฺขรสญฺญาโตฯ

แปลว่า เนื้อความอันพระพุทธเจ้าตรัสแล้ว อันพระอริยบุคคล คือ พระมหากัจจายน ผู้เรียนรู้ รู้ได้ด้วยอักขระเท่านั้น = อักษรธรรมอีสาน สูตรที่ ๑ ว่า

คัดออกมาจากใบลาน (พิมพ์ให้เห็นรูป) อักษรธรรมอีสาน ᩋᨲ᩠ᨳᩣᩅᨩᩣᨲᩣ ᩋᨠ᩠ᨡᩁᩈᨬ᩠ᨬᩣᨲᩣ ᩋᨲ᩠ᨳᩣᩅᨩᩣᨲᩣ ᩋᨠ᩠ᨡᩁᩈᨬ᩠ᨬᩣᨲᩣ ฯ

อ่านและแปลเป็นภาษาพื้นบ้านอีสาน อัตโถ อักขระ สัญญาโต เนื้อความอันบุคคลผู้เรียนรู้ รู้ได้ด้วยอักขระเท่านั้น หากอักขระ วิบัติไปจะไม่รู้เนื้อความใดๆเลย เช่น เขียนว่า อั โ- อัอะอะ อา เอา เป็นต้น อาจอ่านออกเสียง สระ หรือ สัญลักษณ์เหล่านี้ได้บ้างว่า อั ไม่หันอากาศ -ไม้ โอ, สระ อะ ประวิสรรชะนี, ไม้ อา ลากข้าง และ เก หน้า กา หลัง แต่หารู้เนื้อความไม่

ปรากฏใน ผูกที่ ๑ ในสนธิกัณฑ์ที่ ๑ ใบลานที่ ๑ บรรทัด ๑ หน้าอ่อน หลักพุทธธรรม ท่านหมายเอา **โลกุตตรธรรม ๙ ประการ** เท่านั้น ไม่ต้องการคำอรรถาธิบาย

หลักพุทธธรรมต่างๆ ลางที พระอาจารย์บุญมา ปุณฺญกโร (นามอ่อน) เกญียรณ์ คำอ่าน คำแปล คำอรรถาธิบาย สูตรต่างๆ ไว้ข้างบน ข้างล่าง ข้างหน้า ข้างหลังบ้างเท่าที่พอจะมีที่เขียนได้ ด้วยอักขระไทยกลางบ้าง ภาษาไทยกลางบ้าง อักษรธรรมอีสานบ้าง (Dialects) โตธรรม ภาษาถิ่นอีสาน หรือหนังสือธรรมบ้าง ตัวเล็กนิดเดียว อ่านลำบากมากๆ ผู้วิจัย และผู้ร่วมวิจัย ต้องใช้แว่นขยายแบบดูลายมือ (ดูภาพถ่ายภาคผนวก ประกอบ) แม้ถ่ายภาพแล้ว ก็ยังอ่านไม่ออกไม่ชัดเจนก็ยังมีอีกมากแห่ง เพราะสูตรไม่ตรงกัน ขึ้นอยู่กับสำนักเรียนและอาจารย์ผู้สอนจะให้คำอรรถาธิบายตามเทคนิคการสอนของแต่ละสำนักเรียน และคณาจารย์นั้นๆ อีกด้วย

---

[๕]พระอาจารย์ครูมา ปุณฺญกาโม (นามอ่อน), ศักดิ์เป็นปู่ของผู้วิจัย ผศ.โสรัจ นามอ่อน และทวดของ ดร.ไชยสิทธิ์ อุดมโชคนามอ่อน.

ประการหนึ่ง การจัดนำพระคัมภีร์มูลกัจจายนะสูตร์ และมูลกระจายมาเป็นหลักสูตร์การศึกษาแผนปัจจุบัน ตั้งแต่บาลีไวยากรณ์ ประโยค ๑-๒-๓-๔-๕-๖-๗-๘ และประโยค ๙ อาจไม่ตรงกันนัก แต่ยึดหลัก (สูตร์) มูลกัจายนะ หรือมูลกระจายน์เดิมทั้งหมด รวมทั้งหลักบาลีไวยากรณ์และภาษาไทยกลางปัจจุบัน[๕]

สรุป ด้านพุทธธรรม มูลกัจจายนะ หรือมูลกระจายน์ ฉบับภูมิปัญญาอุบลราชธานี โดยย่อดังต่อไปนี้

๔๑. สูตรที่ ๒๘๘ สูตรว่า อิตฺถยํ ภาสิตปุมิตฺถี ปุมา ว เจ.

อุเบกฺขา เอว ธนำอุเบกขาธนำ ทรัพย์ คือ อุเปกขา ชื่อว่า ทรัพย์ คือ อุเปกขา อุเบกขาในที่นี้หมายถึง อุเบกขาในโพชฌงค์ ข้อที่ ๗ คือ อุเปกฺขาโพชฌงค์ ความเป็นกลาง เพราะความเห็นตามเป็นจริง เป็นพุทธธรรม เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ปรากฏใน พระคัมภีร์ มูลกัจจายนะ ทั้ง ๒ พระคัมภีร์ (บาลี นครปฐม อักษรไทยกลาง และบาลีอุบลราชธานี อักษรธรรมอีสาน (Dialects) ภาษาไทยอีสาน โตธรรมอีสาน ก็ว่า

๔๒. สูตรที่ ๓๐๘ สูตรว่า ตมธิเต เตนกตารทิสนฺนิ ธานนิ โยคลิปฺปปภณฺชีวิกตฺเถสุ จ. กาเยน กตำกมฺมำ=กายิกฺ กรรมวัชนกำแล้ว ด้วยกายชื่อว่า กายิกฺ กรรมทำแล้ว ด้วยกาย

วจสา กตำกมฺมำ วา วาจสิกำกมฺมำ กรรม อันบุคคล กระทำแล้ว ด้วยวาจา ชื่อว่า วาจิก กรรม

มนสา กตำกมฺมำ วา กรรมอันบุคคล กระทำแล้ว ด้วยใจ ชื่อว่า มนสา กมฺมำ

กรรมในที่นี้ หมายถึง ธรรม คือ พละ ๔, ข้อที่ ๓ อนวัชชะ กำลังสุจริต หรือกำลังคือความสุจริตได้แก่ความประพฤติอันปราศโทสานุโทษ, ไม่มีโทษ ไม่มีบกพร่องเสียหาย ไม่รุกรานใครๆ ทำการด้วยเจตนาบริสุทธิ์ อันปรากฏในทั้ง ๒ พระคัมภีร์-มูลกัจจายนะสูตร์ และมูลกระจายน์

๔๓. สูตรที่ ๓๑๓ สูตรว่า ตทสฺสฐานำมิ อุปาทานนสฺสฐานำ อุปานียำ. ความเห็นผิด เป็นเหตุที่ตั้งแห่งความยึดมั่น ชื่อว่า อุปาทานียำเป็นเหตุที่ตั้งแห่งความเมา. อุปปาทาน ในที่นี้ หมาย ๑ อุปาทานความยึดมั่น ด้วยอำนาจกิเลส, ความยึดมั่นเนื่องจากตัณหาผูกพันเอาตัวเองเป็นที่ตั้ง ; กามุปาทานทิฏฐุปาทาน, สีลัพพันตุปาทาน, อัตตวาทุปาทาน เป็นพุทธธรรมปรากฏในพระคัมภีร์ทั้ง ๒

๔๔. สูตรที่ ๓๑๕ สูตรว่า ตนฺนิสฺสิตตฺเถโล. ตัวอย่าง ทิฏฺฐุนิสฺสิตำกมฺมำ อาศัยแล้ว ซึ่งวัตถุอันชั่ว ชื่อว่า ทุฏฺฐุลฺลำ, การอาศัย วัตถุชั่ว

เวทำนิสฺสิตำเวทลฺลำ พระพุทธพจน์ อาศัยแล้วซึ่งปัญยา ทิฏฺฐุสฺสฐานำทุฏฺฐุลฺลำ วัตถุเป็นเหตุที่ตั้งแห่งปัญยา ชื่อว่า เวทลฺลำ พระพุทธพจน์ เป็นเหตุที่ตั้งแห่ง ปัญญา

๔๕. สูตรที่ ๓๐๘ สูตรว่า (สดับสูตร) สูตรว่า วินยมธิเตติ เวนิโก. ภิกษุใด ย่อมเรียนซึ่งพระวินัย เหตุนั้นภิกษุนั้น ชื่อว่า เวณยิโก ผู้เรียนซึ่งพระวินัย สุตฺตนฺตมธิเตติ สุตฺตนิโก. ภิกษุใด ย่อมเรียน

---

[๕]พระสัทธัมมโชติปาลเถระ (รจนา),พระมหานิมิต ธมฺมสาโร ป.ธ.๙ (ปริวรรต),พระธรรมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.๙.M.A.,Ph.D.) ตรวจชำระ,**กัจจายนสุตตนิเทส คัมภีร์อธิบายสูตรกัจจายนไวยากรณ์,** (กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์ไทยรายวัน,๒๕๔๕), หน้าสัมโมทนียกถา.

พระสูตร เหตุนั้นภิกษุนั้นชื่อว่า สุตฺตนฺติโก ผู้เรียนพระสูตร, อภิธมฺมธิเตติ อภิธมฺมิโก. ภิกษุใดย่อมเรียนซึ่งพระอภิธรรม เหตุนั้นภิกษุนั้น ชื่อว่า อภิธมฺมิโก ผู้เรียน ซึ่งพระอภิธรรม, พยากรณมธิเตติ เวยฺยกรณิโก ภิกษุใด ย่อมเรียน วิ่งไวยากรณ์ เหตุนั้น ภิกษุนั้น ชื่อว่าไวยากรณิโก ผู้เรียนซึ่งไวยากรณ์

๔๔. สูตรที่ ๓๑๐ ชาตตันธิต ไม่อาจานำมากล่าวในที่นี้ได้ทั้งหมด
๔๕. สูตรที่ ๓๑๑ สูตรว่า..... "....."
๔๖. สูตรที่ ๓๑๒ สูตรว่า..... "....."
๔๗. สูตรที่ ๓๑๓ สูตรว่า..... "....."
๔๘. สูตรที่ ๓๑๔ สูตรว่า..... "....."
๔๙. สูตรที่ ๓๑๖ สูตรว่า..... "....."
๕๐. สูตรที่ ๓๑๖ สูตรว่า.....ไม่อาจนำมากล่าวในที่นี้ได้ทั้งหมด
๕๑. สูตรที่ ๓๑๗ สูตรว่า เวทนสฺส ภาโว เวทนตฺตนำ ความเป็นแห่งชน ผู้มีเวทนา ชื่อว่า เวทนตฺตนำ ความเป็นแห่งชนผู้มีเวทนา ชื่อว่า เวทนตฺตนำ ความแห่งชนผู้มีซึ่งเวทนา ในที่นี้ หมายถึง เวทนา ๓ คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอุเบกขาเวทนา ทั้งภายใน ภายนอก เป็นต้น ไม่อาจนำมากล่าวในที่นี้ได้ทั้งหมด ฯลฯ

๓. ด้านนำมาประยุกต์ใช้กับสังคมปัจจุบัน ดังนี้

๑) วัฒนธรรมการสู่ขอ เคยมีมาแล้วในยุคสมัยพระเจ้าสีหนุราช พระองค์ทรงจัดส่งพราหมณ์ ๘ คน ไปเสาะแสวงหาหญิงที่มีคุณสมบัติครบถ้วน ๖๔ ประการ

ดังข้อความตอนหนึ่งว่า ในกาลนั้น สมเด็จพระเจ้าสีหนุราชมีพระราชหฤทัย ปรารถนาจะราชาภิเษก พระสิริสุทโธทนเชษฐ์ราชโอรส ผู้ใหญ่ทรงดำริว่า ควรให้สืบแสวงหาซึ่งนางขัตติยราชธิดาอันอุดมวงศ์ ทรงซึ่งบวรรูปสิริโสภาคย์แลบริบูรณ์ด้วยปัญจกับยาณีอิตถีลักษณะ ๖๔ ประการ แลมีสันดารประกอบด้วย ปริสุทธิศีลาจารวัตร มาอภิเษกในที่พระอัครมเหสี จึงราชบัญชาดำรัสให้หามาซึ่งพรหมณาจารย์ทั้ง ๘ คน ดำรัสสั่งโดยพระคาถาว่า จตุนฺนำอิริยาปถานำ เป็นอาทิ

แปลความตามดำรัสว่าท่านทั้ง ๘ คน จงเที่ยวสืบเสาะแสวงหาซึ่งนางรัตนกัญญา เราจะอภิเษกกับด้วยเจ้าสิริสุทโธทนราชโอรสของเรา **วัฒนธรรมการสู่ขอ** นี้ พบว่า ปรากฏถูกนำมาใช้ในวิถีชนสังคมไทยในปัจจุบัน ทั่วบ้านเต็มเมือง โดยเฉพาะชาวอุบลคนอีสานได้กลายมาเป็นจารีตประเพณีเก่าแก่แต่บูร่ำบูราณมาแล้ว ปรากฏในฮีตสิบสอง ของชาวไทยอุบลคนอีสาน พูดกันในสังคมว่า ฮีตผัวคองเมีย ฮีตลูกเขยคองพ่อเฒ่าแม่เฒ่า ฮีตลูกไภ้คองปู่ย่า ฮีตตาคองยาย ฮีตญี่คองเจียงฮีตสิบสองคองสิบสี่

๒) วัฒนธรรม การแต่งงาน ได้เคยมีมาแล้วในอดีตกาลอันยาวนานโพ้น เป็นแบบอันดีงามทรงคุณค่าสูงสุดในแง่หนึ่งแห่งวิถีชีวิตประชาสังคมไทยในปัจจบัน ใช้เป็นจารีตประเพณี ทั้งราชประเพณีและสาธารณะประเพณี สังคมไทยปัจจุบันพูดกันจนติดปากของชาวไทยทั้งประเทศว่า

อาวาหาวิวาโห หรือมงคลสมรส ปรากฏในคัมภีร์มูลกัจจายนะ[๖] **วิวาหมงคล** เคยมีมาแล้วตั้งแต่ปฐมกัปป์ ดังข้อความตอนหนึ่งในมูลกัจจายนะกล่าวไว้ว่า

ดังได้รู้มาในต้นปฐมกัปป์ สมเด็จพระบรมโพธิสัตว์ของเราทั้งหลาย เกิดเป็นพระเจ้ามหาสมมติเทวราปฐมบรมกษัตริย์เสวยราชสมบัติเป็นมหิสราธิปไตย ในกาลชมพูทวีปนี้

ปัจจุบันพระราชามหากษัตริย์ไพร่ฟ้าประชากรไทยพูดกันติดปากว่า อาวาหวิวาหมงคล หรืองานมงคลสมรส งานแต่งงาน หรืองานกินดอง ก็ว่า ถ้าเป็นงานในราชพิธีจะใช้ราชาศัพท์ว่า ราชาภิเษก หรืออภิเษกสม ตามความเหมาะสมค่านิยมของสังคม

๓) ต้นเหตุแห่งศักยราชตระกูล ลำดับต่อมา พระราชโอรสและพระราชธิดา ๙ พระองค์ของพระเจ้าโอกกากราช ได้ไปสร้างพระนครกบิลพัสดุ์ได้ไว้ซึ่งพระเชษฐภคินีองค์เดียวในฐานเป็นราชมารดา แล้วก็กระทำสกสกสังวาสกันเองกับด้วยพระกนิษภคินีทั้ง ๔ นาง เป็นคู่ๆ กัน เพราะกลัวชาติสัมเภทเหตุดังนั้น กษัตริย์ทั้งหลายในกรุงกบิลพัสดุ์จึงได้นามกรปรากฏว่า **ศักยราชตระกูล** สืบมาจนบัดนี้ เพราะทำสกสกสังวาสในราชวงศ์แห่งตนๆ อันนี้เป็นเรื่องอุบัติเหตุเกิดขึ้นแห่ง **ศักยราชตระกูล**

หากชาวไทยปัจจุบันได้ใส่ใจศึกษาคิดค้นหาที่ไปที่มาของเพลงสยามานุสงฆ์ อันเรียกว่าเพลงชาติ (ร.๖) ย้อนกลับไปยุคชาวสยาม ก่อร่างสร้างตัวเพลงประจำชาติชาวสยาม เมื่อประมาณ ๘๐ ปีก่อนหน้านี้ นครจำปาสักยังขึ้นอยู่กับประเทศสยาม ผู้วิจัยจำได้เป็นมุขปาฐ[๗] (มุก-ขะ-บาด) เพลงชาติสยาม ว่า

ประเทศสยามนาม	ประเทืองว่าเมืองทอง
ไทเข้าครองตั้งประ	เทศเขตแดนสง่า
สืบไผทดึกดำ	บรรพโบราณลงมา
ร่วมรักษาสามัค	มัคคีทวีไทย..

๔.๑.๓ คุณค่าทางด้านวิถีชนชาวพุทธไทยอีสาน ในหัวข้อนี้ได้กล่าวถึงมูลกัจจายนะที่เป็นประโยชน์ในด้านคุณค่าทางด้านวิถีชีวิตชาวพุทธไทยอีสานดังนี้

๑) วัฒนธรรม ความเชื่อของชาวอีสานในการดำเนินชีวิต ชาวอีสานมี ความเชื่อที่ได้รับการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษกล่าวคือ ความเชื่อในอำนาจลี้ลับที่เหนือธรรมชาติ และเชื่อในการครองเรือน การทำมาหาเลี้ยงชีพ สิ่งใดที่โบราณห้ามว่าเป็นโทษ และเป็นความเดือดร้อนมาให้ก็จะละเว้นและไม่ยอมทำสิ่งนั้นสำหรับความเชื่อในการตั้งหมู่บ้านก็ไม่ต่างกันนัก ชาวอีสานมีการนับถือ "ผีบ้าน" และแถนหรือ "ผีฟ้า"มีการเซ่นสรวงดวงวิญญาณบรรพบุรุษเพื่อให้ช่วยปกป้องรักษาลูกหลาน มีการตั้ง "ศาลเจ้าปู่" ไว้ที่ดอนปู่ตา ซึ่งมีชัยภูมิเป็นโคก น้ำท่วมไม่ถึง มีต้นไม้ใหญ่หนาทึบ มีการก่อสร้าง "ตูบ" เป็นที่สถิตของเจ้าปู่ทั้งหลาย ตลอดจนการตั้ง "บือบ้าน"(หลักบ้าน)เพื่อเป็นสิริมงคลของหมู่บ้าน และมีการเซ่น "ผีอาฮัก" คือเทพารักษ์ให้ดูแลคุ้มครองผู้คนในหมู่บ้านให้อยู่ดีมีสุขตลอดไป และพิธีเลี้ยง

---

[๖]อ้างแล้ว,พระสัทธัมมโชติปาลเถระ (รจนา),พระมหานิมิต ธมฺมสาโร ป.ธ.๙ (ปริวรรต),พระธรรมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.๙.M.A.,Ph.D.) ตรวจชำระ,**กัจจายนสุตตนิเทส คัมภีร์อธิบายสูตรกัจจายนไวยากรณ์,**หน้า ๓๙ – ๔๑.

[๗]**เล่าสืบต่อกันมา**, ผู้ช่วยศาสตราจารย์โสรัจ นามอ่อน,ข้าราชการบำเหน็จ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี,อาจารย์อาวุโส มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี และอาจารย์อาวุโสมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตอีสาน ศูนย์การศึกษาอุบลราชธานี.

"ผีปู่ตา" จะกระทำในเดือน ๗ คำว่า "ปู่ตา" หมายถึงญาติฝ่ายพ่อ(ปู่-ย่า)และญาติฝ่ายแม่(ตา-ยาย)ซึ่งทั้งสี่คนนี้ เมื่อยังมีชีวิตอยู่ก็เป็นที่เคารพของลูกหลาน ครั้นเมื่อตายไปจึงปลูกหอหรือที่ชาวอีสานเรียก"ตูบ" มักใช้เสา ๔ ต้น หลังคาจั่วพื้นสูง โดยเลือกเอาสถานที่เป็นดงใกล้บ้านมีต้นไม้ใหญ่และสัตว์ป่านานาชนิดเรียกว่า"ดงปู่ตา" ถือเป็นที่ศักดิ์สิทธ์ ใครไปรุกล้ำตัดต้นไม้หรือล่าสัตว์ไม่ได้ หรือแม้แต่แสดงวาจาหยาบคายก็ไม่ได้ ปู่ตาจะลงโทษกระทำให้เจ็บหัวปวดท้อง และเมื่อมีการเจ็บไข้ได้ป่วย มีคนล้มตายผิดปกติเกิดขึ้นในหมู่บ้านชาวอีสานถือกันว่า "หลักเหงี่ยงหงวย" ต้องทำพิธีตอกหลักบ้านใหม่ให้เที่ยงตรง มีการสวดมนต์เลี้ยงพระสงฆ์ เช่นสรวงเทพยาดาอารักษ์ แล้วหาหลักไม้แก่นมาปักใหม่ ซึ่งต้องมีคาถาหรือยันต์ใส่พร้อมกับสวดญัตติเสาก่อนเอาลงดินในบริเวณกลางบ้าน ทั้งนี้เพราะชาวอีสานมีความเชื่อในการตั้ง "หลักบ้าน" เพราะหลักบ้านเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของผังชุมชนระดับหมู่บ้านและเปรียบเสมือนหัวใจของบ้าน เมื่อชุมชนเติบโตขึ้น "หลักบ้าน" ก็พัฒนาไปสู่"หลักเมือง" ดังที่ปรากฏอยู่ทั่วไปในประเทศไทย หลักบ้านมักสร้างด้วยไม้มงคล เช่น ไม้คูน ไม้ยอ มีทั้งหลักประธานหลักเดี่ยวและมีพร้อมหลักบริวารรายล้อม ส่วนรูปแบบของหลักบ้านนั้น มักควั่นหัวไม้เป็นเสาทรงบัวตูมหยาบ ๆ บางแห่งก็ถากให้เป็นปลายแหลมแล้วทำหยัก"เอวขัน"ไว้ส่วนล่าง

๒) ตารางวิเคราะห์ลักษณะร่วม เอกลักษณ์/อัตลักษณ์อีสานของพื้นที่เป้าหมาย

ในการศึกษานี้ได้วิเคราะห์ลักษณะร่วม เอกลักษณ์/อัตตลักษณ์อีสานของพื้นที่เป้าหมายที่ได้กล่าวถึงคุณค่าทางด้านวิถีชีวิตชาวพุทธไทยอีสาน

คำว่า **เอกลักษณ์** พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒ หน้า ๑๓๙๑-๑๓๙๒ ให้ความหมายไว้ว่า (เอกกะ....) น. ลักษณะที่เหมือนหรือมีร่วมกัน; (คนิต) ข้อความที่แสดงความเท่ากันของนิพจน์ สำหรับทุกค่าของตัวไม่ทราบค่าที่ปรากฏในนิพจน์นั้นๆ เป็นต้น

ส่วนคำว่า อัต-(อัตต-) น.ตน, ตัวเอง (ป.อตฺต; ส.อาตฺมน) และ **อัตภาพ น.ตน, ลักษณะความเป็นตัวตน** หรือบุคคล (ป.อัตฺตภาว). หมายถึงความเป็นลักษณะที่เป็นตัวตนของตน, ความเป็นลักษณะที่เป็นตัวตนของบุคคล หรือลักษณะที่เป็นตัวตนของสิ่งนั้นๆ เช่น **อัตตลักษณ์**ของบุคคล คนหนึ่ง อาจเหมือนกับบุคคลอีกคนหนึ่ง หรือหลายๆคน ก็ได้ จิตวิสัย ก็ว่า (อ.Subjectiove) ดังกล่าวแล้วในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒ หน้า ๑๓๕๒

ตาราง ๑ ลักษณะร่วมที่เป็นเอกลักษณ์ทางสังคมจารีตประเพณีวัฒนธรรม

ลักษณะร่วมที่เป็นเอกลักษณ์ทางสังคมจารีตประเพณีวัฒนธรรม	จังหวัดหนองคาย อีสานเหนือ	จังหวัดขอนแก่น อีสานกลาง	จังหวัดอุบลราชธานี อีสานใต้	หมายเหตุ
๑. กินข้าวเหนียวหนึ้ง ปั้นจิ้ม	”	”	”	”
๒. ฮ่วย!อุทาน	”	”	”	”
๓. เสี่ยว มิตรสหายตายแทนได้	”	”	”	”
๔. เว้าลาวง่าว ง้าว	”	”	”	”
๕. ปลาแดก แจ่วบอง	”	”	”	”
๖. ผ้าขาวม้า มัดแอว พาดบ่า เคียนหัว ผูกอู่ลูก ปูนอน ห่มนอน	”	”	”	”
๗. นอนเฮือนสูง เป่าแคน ฟังลำ	”	”	”	”
๘. นุ่งกางเกงขาก๋วย ผ้าขาวม้าผันคอ	”	”	”	”
๙. ค้ำวัด ไปจังหันไปเพน	”	”	”	”
๑๐. จำศีลวันพระน้อยขึ้นแฮม ๘ ค่ำ	”	”	”	”
๑๑. รักษาอุโบสถศีล ขึ้นแฮม ๑๔, ๑๕ ค่ำ	”	”	”	”
๑๒. เช้าใส่บาตร จังหัน กลางวันแต่งเพน นำค้ำ ยามค่ำให้นอนนำพระ	”	”	”	”
๑๓. ลาบ ก้อย ซอยแซ่	”	”	”	”
๑๔. แจ่วฮ้อน ลาบน้ำตก	”	”	”	”
๑๕. ตำหมากหุ่ง ปิ้งไก่ ใส่ข้าวเหนียว	”	”	”	”
๑๖. เข็นฝ้าย ต่ำหูก ปั่นหลอด	”	”	”	”
๑๗. เสียงซุงอ้าย ดังมาโตดโต่งโก่งโด่ง โน่ง ปลาไว้ข่ามขา	”	”	”	”
๑๘. เสียงซุงน้อง ดังมาโต้ดโต่ง... ท่อกระด้งปลงไว้ง่ามขา	”	”	”	”
๑๙. เดือน ๓ ขึ้น ๓ ค่ำ กบบ่มีปาก นาคบ่มีฮูขี่ เอาฝุ่นลงนา	”	”	”	ฮูขี่ – ตูด

ตาราง ๑ ลักษณะร่วมที่เป็นเอกลักษณ์ทางสังคมจารีตประเพณีวัฒนธรรม (ต่อ)

ลักษณะร่วมที่เป็นเอกลักษณ์ทางสังคมจารีตประเพณีวัฒนธรรม	จังหวัดหนองคาย อีสานเหนือ	จังหวัดขอนแก่น อีสานกลาง	จังหวัดอุบลราชธานี อีสานใต้	หมายเหตุ
๒๐. ตูลผีตาแฮกหัวนา ๑๐๐ ปีมาแล้ว หัวนาทุกๆท่งมี ผีเฝ้านา เรียกว่าผีตาแฮก เจ้าของนาสร้างหอพักให้ผีตาแฮกอยู่เฝ้านาช่วยชาวนา	”	”	”	”
๒๑. ตูลผีปู่ตาหลังบ้าน๑๐๐ ปีมาแล้ว หลังหมู่บ้านแต่ละหมู่ๆ มีศาลปู่ตาหรือหอปู่ ตูบปู่ ชาวบ้านช่วยกันสร้างไว้เป็นที่สถิตอยู่ของผีปู่ตา	”	”	”	”
๒๒. ศาลเจ้าพ่อ-เจ้าแม่ตามข้างถนนหนทาง ประชาชนสร้างไว้ให้เป็นที่สถิตอยู่ของผีปู่โสมเฝ้าทรัพย์	”	”	”	”
๒๓. ศาลเจ้าลือคำหาญที่ค่ายทหารมณฑลทหารบกค่ายสรรพสิทธิที่ ๒๒ อุบลราชธานี เป็นที่เคารพสักการบูชาของทหารยาว	”	”	”	”
๒๔. ศาลหลักเมือง ศาลเจ้าบ้าน ศาลพระภูมิเจ้าที่	”	”	”	”

สิ่งเหล่านี้ ชาวพุทธไทยอุบลราชธานี ขอนแก่น หนองคายถือประหนึ่งเป็นตัวแทนภาคอีสาน แม้จังหวัดอื่นๆ ในภาคอีสาน ๑๙ จังหวัด ปัจจุบันยังมีเหล่านี้ให้ยึดถือปฏิบัติกระจายอยู่ทั่วไป และสิ่งเหล่านี้ชาวอุบลคนอีสานโดยกำเนิด เชื้อชาติ ภาษาศาสนา ตั้งแต่บรรพบุรุษตราบจนปัจจุบันนี้มีความเชื่อถือปฏิบัติเป็นอีกแนวทางหนึ่งของวิถีชีวิตที่ดำเนินไปตลอดเวลาแต่เกิดจนตาย แม้ตายแล้วยังถือจารีตประเพณีวัฒนธรรมสืบทอดไปยังปัจฉิมชนรุ่นต่อไปๆ ไม่มีที่สิ้นสุด

ตารางที่ ๒ แสดงอัตตลักษณ์ร่วมทางสังคม จารีต พิธีกรรม ศาสนา วัฒนธรรม ๓ พื้นที่

ลักษณะร่วมที่เป็นเอกลักษณ์ทางสังคมจารีตประเพณีวัฒนธรรม	จังหวัดหนองคาย อีสานเหนือ	จังหวัดขอนแก่น อีสานกลาง	จังหวัดอุบลราชธานี อีสานใต้	หมายเหตุ
๑. เสียสละส่วนน้อยเพื่อส่วนใหญ่	”	”	”	”
๒. รักถิ่น สามัคคี รักมิตร พวกพ้อง	”	”	”	”
๓. กตัญญู อ่อนน้อม ถ่อมตน สัมมาคารวะผู้อาวุโส	”	”	”	”
๔. นับถือศาสนาเถรวาท มหายาน พราหมณ์ ผีไม่ขัดแย้งระหว่างศาสนา ศรัทธามั่นคงในศาสนาของตน	”	”	”	”
๕. ไม่เป็นหญิง ๓ เจ้าหัว ๓ โบสถ์ จิตใจมั่นคงไม่โลเล	”	”	”	”
๖. ไม่เป็นคนใจแคบ เห็นแก่ตัว ตระหนี่ขี้เหนียว	”	”	”	”
๗. มีลักษณะกำหนดบทบาททางเพศอย่างชัดเจน	”	”	”	”
๘. มีค่านิยม อุดมการณ์ชีวิต ตามจารีตประเพณีวัฒนธรรม	”	”	”	”
๙. มีการแบ่งสถานภาพของตนทางสังคม เชื้อชาติ ศาสนา ภาษา อาชีพที่แน่นอน แต่มิใช่วรรณะเหมือนศาสนาฮินดูหรือชาวอินเดีย	”	”	”	”
๑๐. ไม่มีการแบ่งสีผิวทางสังคม เชื้อชาติไทย เป็นชนชาติไทย	”	”	”	”
๑๑. มีเรื่องเล่า นิทานพื้นบ้าน ดนตรี ดีดสีตีเป่า นาฏศิลป์ คล้ายคลึงกันทั้งหารูปแบบและองค์ประกอบ	”	”	”	”

ตารางที่ ๒ แสดงอัตลักษณ์ร่วมทางสังคม จารีต พิธีกรรม ศาสนา วัฒนธรรม ๓ พื้นที่ (ต่อ)

ลักษณะร่วมที่เป็นเอกลักษณ์ทางสังคมจารีตประเพณีวัฒนธรรม	จังหวัดหนองคาย อีสานเหนือ	จังหวัดขอนแก่น อีสานกลาง	จังหวัดอุบลราชธานี อีสานใต้	หมายเหตุ
๑๒. มีค่านิยม เป้าหมายสูงสุดของชีวิตภายใต้ขอบเขตของศาสนาที่ตนนับถือ คือ สวรรค์ โมกษะ นิพพาน แดนสุขวดี ตามเงื่อนไขของแต่ละศาสนา	”	”	”	”
๑๓. มีประเพณี พิธีกรรมร่วมทางศาสนาทั้งส่วนตัวและส่วนรวม เช่น แต่งงาน ทอดกฐิน ผ้าป่า บวชนาค	”	”	”	”
๑๔. จารีตประเพณี วัฒนธรรม ร่วมสังคมศาสนา ผีบรรพบุรุษ เช่น จารีตประเพณี ทำบุญกฐิน เข้าพรรษา ลอยกระทง เลี้ยงผีปู่ตา ผีตาแฮก ผีนา ผีป่า ผีเฮือน ผีบรรพบุรุษ	”	”	”	”
๑๕. สยามเมืองยิ้ม ไหว้ ทักทาย มีไมตรี มีเมตตากายกรรม เมตตาวจีกรรม เมตตามโนกรรม เอื้ออาทรเป็นกันเอง	”	”	”	”
๑๖. มีสัมมาคารวะ สุภาพอ่อนโยน อ่อนน้อมถ่อมตน ให้โอกาสสตรี เด็ก คนพิการ คนสูงอายุ	”	”	”	”
๑๗. ยึดมั่นถือปฏิบัติเป็นวิถีชน ในขนบธรรมเนียม จารีต ๑๒คอง๑๔ ฮีตญี่ คองเจียงฮีตบ้านคองวัด ฮีตผัวคองเมีย ฮีตเจ้า คองไพร่ เป็นต้น	”	”	”	”

ตารางที่ ๒ แสดงอัตลักษณ์ร่วมทางสังคม จารีต พิธีกรรม ศาสนา วัฒนธรรม ๓ พื้นที่ (ต่อ)

ลักษณะร่วมที่เป็นเอกลักษณ์ทางสังคมจารีตประเพณีวัฒนธรรม	จังหวัดหนองคาย อีสานเหนือ	จังหวัดขอนแก่น อีสานกลาง	จังหวัดอุบลราชธานี อีสานใต้	หมายเหตุ
๑๘. ยึดมั่นในคำสอนศาสนาของตน มีศรัทธา อุทิตตนเพื่อศาสนาไม่คดในข้องอในกระดูก	”	”	”	”
๑๙. ไม่เป็นคนหน้าไหว้หลังหลอก ต่อหน้าสรรเสริญ ลับหลังตั้งนินทา	”	”	”	”
๒๐. ไม่เป็นคนประเภทมิตรเทียม ไม่เป็นคนปอกลอก ดีแต่พูดหัวประจบคนชวนฉิบหาย	”	”	”	”
๒๑. เป็นคนประเภทมิตรแท้ มิตรด้วยใจจริง มิตรมีอุปการะ มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ มิตรแนะประโยชน์ และมิตรมีน้ำใจเสียสละช่วยเหลือเมื่อคราวจำเป็น เสียสละได้แม้กระทั่งชีวิตเป็นต้น	”	”	”	”
๒๒. ไม่เป็นคนมิจฉาวนิชชา ไม่เป็นคนค้าขายไม่ชอบธรรม ค้าขายผิดศีลธรรม ไม่ค้าอาวุธ ไม่ค้ามนุษย์ ไม่ค้าสัตว์สำหรับฆ่าเป็นอาหาร ไม่ค้าของมึนเมา ไม่ค้ายาพิษ	”	”	”	”
๒๓. ไม่เป็นคนมิจฉากัมมันตะ กระทำผิดการประกอบอาชีพทางกาย ไม่เป็นมิจารความประพฤติผิด ไม่เป็นคนหาเลี้ยงในทางผิดๆ เป็นต้น	”	”	”	”

สรุป การวิเคราะห์คุณค่าของคัมภีร์มูลกัจจายนอักษรธรรมอีสานพบว่าในด้านศึกษาทางประวัติศาสตร์ในสมัยก่อนเป็นการศึกษาเล่าเรียนที่สำคัญมาก เพราะการศึกษามูลกัจจายนะเป็นหลักการเรียนไวยากรณ์ที่ทุกคนในสมัยก่อนต้องออกไปหาสำนักเรียนกว่าจะได้เรียน และเรียนจบมานั้นต้องใช้ห่วงเวลาการศึกษาที่ยาวนาน ทุกคนที่ไปศึกษาเล่าเรียนพอเรียนจบแล้วตามแบบมุกขปาฐนั้นสำคัญยิ่งกว่าต้องมีการเขียน (จาร) ลงใบลานเพื่อนำไปศึกษาสอนต่อคนรุ่นต่อไป เป็นสาเหตุว่าในการศึกษามูลกัจจายนะ หรือการเล่าเรียนหนังสือใหญ่เป็นการศึกษาอนุรักษ์ให้คงอยู่สืบต่อไปด้วยจนกว่าผู้ที่สนใจและผู้ถูกถ่ายทอดหมดไป

และในด้านเอกลักษณ์และอัตลักษณ์ อันมีผลกระทบต่อวิถีชีวิตชาวอุบลราชธานีและชาวอีสาน ดังนี้ ดอกบัวหลวง ตราประจำจังหวัดอุบลราชธานี เทศกาลแห่เทียนเข้าพรรษา การแข่งเฮือ (เรือ) เทศกาลออกพรรษา เทศน์สามัคคีเทศจำพรรษา (เฉพาะภายในพรรษา) ในเขตเมืองเทศบาลเมืองอุบลราชธานี อนุสาวรีย์ความดีทหารต่างด้าว (ประเทศ) ที่เสียชีวิตในสงครามโลกครั้งที่ ๑ ศาลดอนเจ้า

ปู่ตาแห่งแรกชาวอุบลราชธานี-คนอีสาน ฮูปปั้นปู่ตา และยาฮูแรก ชือปู่หนู ย่าแหน ฌาปนสถานนก หัสดีลิงค์ (กองฟอนเผาศพ) เจ้าเมือง และพระภิกษุสงฆ์ผู้ใหญ่ (อัตลักษณ์) ชาวอุบลราชธานี ออกเสียง พูดกันติดปากว่า นกสักกระไดลิงค์, นกหัสไดลิงค์ ตัวแรกเกิดขึ้นเมื่อท้าวคำผง ลูกชายคนที่ ๒ ของพระเจ้าตา ถวายพระเพลิงสรีรศพ พระเจ้าตา และพระราชลูกชายคนโต ของพระเจ้าตา บนฌาปนสถาน ๒ ศพ บนนกหัสไดลิงค์ตัวเดียวกันที่วัดบ้านสักเมือง ค่ายเมรุ บ้านดู่ บ้านแก เมืองจำปาสัก อำเภอโพนทอง ปัจจุบัน (อยู่ในเขต ประเทศลาว (สปป.ลาว) คือสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว) อัตลักษณ์) ประเทศลาวอยู่ฝั่งซ้ายและฝั่งขวาแม่น้ำโขง (ประเทศอยู่ ๒ ฝั่งโขง) ประเทศไทยอยู่ขวาของแม่น้ำโขง (อัตลักษณ์) วิ่งนกหัสไดลิงค์ ตัวที่ ๒ เผาสรีรศพท้าวคำผง ลูกชายคนที่ ๒ ของพระตา ที่ทุ่งเมรุ (ทุ่งศรีเมือง) จังหวัดอุบลราชธานี (อัตลักษณ์) กำเนิดวัฒนธรรมทางวัตถุธรรมเมืองอุบลราชธานี ตั้งเมืองประมาณ พ.ศ. ค.ศ. จ.ศ. ก่อน จ.ศ. พระยาราชสุภาวดี เป็นผู้มาแต่งตั้งเมืองให้ฮุ่งเฮือง (รุ่งเรือง) เป็นเมืองขึ้นกรุงธนพระเจ้าตาก เสียสวยให้พระเจ้าตากต่อหัว/ต่อปี หัวละเผิ่ง (สีผึ้งจริงจากดง) อู้ผึ้ง หนักหัวละหนัก ๑ บาท ลาด ๑ ฮ้อย (๑ ร้อย) ต่อปี (อัตลักษณ์) เมืองอุบลราชธานีมีการปกครองด้วย อาชฌา ๔ คือ ๑) เจ้าเมือง (พระราชา) ๒) อุปราช (อุปราช) ๓) ราชบุตร (โอรส) ๔) ราชวงศ์ (หลานเจ้า) (อัตลักษณ์) เพราะฉะนั้นเมืองอุบลราชธานี เป็นบ่อเกิดแห่งฮีต ๑๒ คลอง ๑๔ ฮีต (จารีต) ครองธรรม ๑๔ ข้อ ของพระราชา ของพระสงฆ์ ของญาติโยม, ฮีตญี่ ครองเจียง, ฮีตพ่อตา แม่ยาย, ครองลูกเขย, ฮีตสะไภ้ เป็นต้น เมืองอุบลราชธานี นั้นเป็นบ่อเกิดแห่งวัฒนธรรมไทย ๔ อย่าง คือ วัฒนธรรมทางเนติธรรม แม่บทกฎหมาย ระเบียบวินัย ,วัฒนธรรมทางคติธรรม ความเชื่อบาป บุญ นรก สวรรค์ ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ท่าน สอนว่า บุญหาบ บาปหิ้ว ทำบุญมาก ทำบุญน้อย ,วัฒนธรรมทางวัตถุธรรม การก่อสร้าง สถาปนิค อาคาร สถานที่ โบสถ์ วิหาร ลานเจดียื พระศรีมหาโพธิ์ ศาลาการเปรียญ บ้านเรือน ที่อยู่อาศัย เครื่องมือ ของใช้ มีด ขวาน จอบเสียม ปืนผาน่าไม้ ,วัฒนธรรมทางสหธรรม การอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มเป็นก้อน เป็นชุมชน เป็นรัฐ เป็นประเทศชาติ มนุษย์เป็นสัตว์โลกชนิดหนึ่งชอบอยู่อาศัยเป็นกลุ่ม พึ่งพาอาศักซึ่งกันและกัน เช่น น้ำพึ่งเรือ เสือพึ่งป่า ไม่มีใครอยู่ได้เพียงตนคนเดียว อย่างได้ก็ตาม การอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม ชุมชน เป็นรัฐ ภายการปกครองเดียวกัน และเป็นประเทศหนึ่งๆ เช่น ประเทศอีหร่าน ประเทศอีรัก ประเทศจีน ประเทศอินเดีย ประเทศไทย เป็นต้น เป็นจิตวิสัยของมนุษย์ แม้แต่สัตว์เดียรฉานบางชนิด เช่น ช้างป่า ก็อยู่กันเป็นโขลง วัวป่า ควายป่า หมูป่า หมาป่า เป็นต้น ก็อยู่รวมกันเป็นฝูงๆ แม้สัตว์จำพวกแมลง มด ปลวก ผึ้ง เป็นต้น ก็อยู่รวมกันเป็นกลุ่มใคร กลุ่มมันภายใต้วัฒนธรรม ทางสหธรรมโดยเฉพาะชาวไทยอุบล-คนไทยอีสาน ดังนั้นเมื่อประมาณ ๑๐๐ ปี ต่อไปถึง ๑๕๐ ปี จึงเป็นชุมชนที่มีความสงบสุขปกครองกันแบบพ่อปกครองลูก มีคำพูดพูดกันติดปากว่า เป็นเจ้าให้ฮักไผ่ (ไพร่) เป็นเจ้านายให้รักลุกน้อง เป็นสมภารให้ฮักลูกวัด เป็นพระให้ฮักเณร เป็นเถร (เถน) หลวงตา ให้ฮักจั่วน้อย (เณรน้อย) เป็นพ่อแม่ให้ฮักลูก เป็นปู่ย่า ตายายให้ฮักหลาน เป็นต้น แสดงออกทางไตรทวารด้วย อากัปกิริยาอันประกอบด้วยเมตตากายกรรม เมตตาวจีกรรม และเมตตามโนกรรม

ดังนั้นคนไทยทั่วโลกและชาวต่างประเทศจำนวนไม่น้อยและประเทศไทย รวมประเทศอื่นๆ จำนวนหนึ่ง ลดธงชาติ ครึ่งเสา เป็นเวลา ๑ เดือน เพื่อไว้อาลัยถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าซึ่งเสด็จสวรรคาลัย พระสรีระร่างไร้พระบรมดวงพระวิญญาณ เสด็จประทับในพระบรมโกษฐ์ดวงพระวิญาณ

เสด็จประทับในสวรรคาลัย เพราะพระองค์ทรงพระบำเพ็ญโพธิสมภาร คือ บุญหาบ บาปหิ้ว เพราะพระองค์ทรงตั้งปณิธานว่า **เราจะปกครองแผ่นดินโดยธรรม เพื่อประโยชน์สุขของมหาชนชาวสยาม**

บทที่ ๕

สรุปอภิปรายและข้อเสนอแนะ

ในบทนี้ผู้วิจัยจะได้สรุปอภิปรายและข้อเสนอแนะไว้เป็นประเด็น ดังนี้

๕.๑ สรุปการวิจัย

๕.๒ อภิปรายผล

๕.๓ ข้อเสนอแนะในการทำวิจัย

๕.๑ สรุปการวิจัย

จากการศึกษาสารวิจัยพระคัมภีร์มูลกัจจายนะสูตร หรือพระคัมภีร์มูลกัจจายน์ มิได้มุ่งหลักไวยากรณ์เท่านั้น แต่ท่านมุ่งให้ผู้วิจัยมองทะลุถึงแก่นแท้ของหลักพุทธธรรมสำคัญที่ถูกนำมาสอดแทรกไว้ ในส่วนต่างๆของมูลกัจจายนะทั้ง ๙ ผูกอย่างลงลอยเหมาะสม เช่น ในบทประณามคาถาพระพุทธองค์ ทรงนำบทพุทธธรรมสูงสุดเหนือโลกคือโลกุตตรธรรม ๙ **และไม่ต้องการคำอรรถาธิบาย**เพราะเป็นธรรมะสูงสุด และออกจากพระโอษฐของพระพุทธองค์เองทั้งผู้เรียนรู้ คือพระมหากัจจายนะก็รู้ด้วยญาณพระอรหันต์โดยแท้ จึงหมดข้อกังขาทั้งปวง ข้อพุทธธรรมเหล่านั้น ส่วนใหญ่เป็นหมวดธรรมะที่มีส่วนแห่ง **การตรัสรู้ของพระพุทธองค์** ทั้งนั้น อันได้แก่ โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ ธรรมอันเป็นฝักไฝ่แห่งความตรัสรู้; เกื้อหนุนแก่อริยมรรคโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ[๑] คือ สติปัฏฐาน ๔, สัมมัปปธาน ๔, อิทธิบาท ๔, พละ ๕, โพชฌงค์ ๗, มรรคมีองค์ ๘,(ที.ปา.๑๑/๒๘๑/๒๔๖.ม.มู.๑๒/๑๗๐/๑๔๘.องฺ.นวก.๒๓/๒๗๒/๔๘๐ (D.๑๑๑.๒๓๔,M ๒๓๔.M.๑๗๓.An.๑๕๙) อุ.อ.๑๗๔.อิ.ติ.๑๖๘ (UDA๑๔๐.MA.๑๐๑) หน้า ๒๗๓. และกรรม ๑๒ คือ การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนาดีก็ตาม ชั่วก็ตามในที่นี้ หมายถึงกรรมประเภทต่างๆ ได้แก่ ทิฏฐิธรรมเวทนียกรรม, อุปปัชชเวทนียกรรม, อปราปริยเวทนียกรรม, อโหสิกรรม, ชนกกรรม, อุปัตถัมภกกรรม,อุปีหัตกรรม, อุปฆาตกรรม, ครุกรรม,ลหุกรรม, อาสันนกรรม, กตัตตากรรม, ศีล ๕,ศีล ๘,ศีล ๑๐,ศีล ๒๒๗,ศีล ๓๑๑ เป็นต้น

๕.๒ อภิปรายผล

การวิจัยในการศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์อักษรธรรมอีสานมูลกัจจายนะ คือ อันได้แก่ประวัติส่วนบุคคล, ประวัติของท่านพระมหากัจจายนเถระ ที่กล่าวทั้งในอดีต ปัจจุบัน ปัจจุบันชาติ ท่านได้เป็นพุทธสาวก เป็นอริยบุคคล บรรลุธรรมาภิสมัยชั้นสูงสุด เป็นพระอรหันตถึงพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาเป็นพระมหาสาวกผู้ใหญ่ในจำนวน ๑๘ รูป ได้รับการยกย่องให้ดำรงตำแหน่งเป็นเลิศอัครสาวกกว่าพระสาวกองค์อื่นๆในทาง อธิบายเนื้อความย่อพิสดาร นับได้ว่าเป็นอุคฆติตัญญูบุคคลในบัว ๔ เหล่า ผุดขึ้นเหนือผิวน้ำร้อนแสงอาทิตย์ก็บานแล้วสถานเดียว พระพุทธองค์ทรงเห็นอุปนิสัย

---

[๑]พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๒๗๓.

ข้อดีจึงทรงสอนสูตร ๗๖๖ สูตรในคัมภีร์มูลกัจจายนะสูตร เพื่อแบ่งเบาที่จะตามให้คำอรรถาธิบายสูตรอันสุดแสนยากมากถึง ๗๖๖ สูตร มีสูตรว่า อตฺโถ อักขรสัญญาโต. ᨲᩫᩣ ᨲᩫᨾᩣᨶᩫᨿᩣᨲᩣ. เป็นเบื้องต้นสูตรว่า เป็นเบื้องปลาย และได้ทราบประวัติพระคัมภีร์มูลกัจจายนะสูตรในส่วนปัจจุบันเมืองไทยตอนกล่าวถึงกรุงเทพมหานคร และในส่วนที่ถึงภาคตะวันออกเฉียงเหนือว่ามีมาอย่างไร?ในตอนที่ท่านพระอาจารย์บุญมา ปุณฺญกโร (นามอ่อน) คุณปู่ของ ผศ.มหาโสรัจนามอ่อน ผู้ร่วมวิจัย และเป็นปู่ทวดของข้าพเจ้า ดร.ไชยสิทธิ์ อุดมโชคนามอ่อน หัวหน้าวิจัย ตามประวัติตอนเริ่มต้นกล่าวถึงความเป็นมาของการเกิดสำนักเรียนพระคัมภีร์มูลกัจจายนะ หรือ หนังสือใหญ่ อักษรธรรมอีสาน (Dialects) โตธรรม หนังสือผูกใบลาน ภาษาชาวพื้นบ้านไทอุบล คนอีสาน เรียกว่า (เอิ้นว่า) อักษรธรรมอีสานและภาษาไทอีสานมีทั้งอักขระ (โตหนังสือ) ที่ใช้เขียน (จาน-จารึก) และคำพูด (ภาษาพูด-เว้า) เหมือนที่ชาวอุบล คนอีสานใช้ในวิถีชีวิตประจำวันในปัจจุบันทุกวันนี้ เช่น ชาวนา ชาวสวน คาดไห่ไถนา ดกกล้า ดำนา ตึกแหหาปลา กินเข่าเช่า เข่างาย เข่าแลง ยามมื่อเช้าใส่บาตร จังหัน ยามกลางวันแต่งเพนนำค่ำ ฮอดยามค่ำให้นอนนำพระได้บุญหลายชาวอุบล คนอีสานแท้ บ่อเว่าไทย มีแต่เว่าคำพื้นเมืองภาษาถิ่นของตน (Dialects) ลางทีก็เอิ้นว่า (เรียกว่าภาษาลาว-ไทเดิม) สมกับคำว่า **เมืองอุบลนี่คนเวียงจันทน์เกลี้ยงอ่อยห่อย?** แบ่งออกเป็น ๓ จุ้ม[๒]

พระอาจารย์บุญมา ปุณฺญกโร นามอ่อน คุณปู่ของผู้ร่วมวิจัยและปู่ทวดของหัวหน้าผู้วิจัย กล่าวไว้ในอัตชีวิตประวัติของท่านที่ได้รับการบอกเล่าจากท่านอาจารย์ซาหมูน จันทร์แรม ลูกศิษย์คนสุดท้ายของท่านอายุ ๙๔ ปี เสียชีวิตแล้วเมื่อ พ.ศ. ว่าอาจารย์บุญมา ปุณฺญกโร นามอ่อน ลาสิกขาบทจากพระเจ้าสำนักเรียนและเจ้าอาวาสวัดเสลาราม บ้านบ่อหิน แล้วยังสอนสนธิ สอนมูลจนสิ้นชีวิต เป็นอาจารย์คนสุดท้ายของสำนักเรียนมูลกัจจายน์ บ้านบ่อหิน หมู่ที่ ๖ ตำบลไหล่ทุ่ง (บ้านไหล่ทุ่งเป็นบ้านเกิดของ ผศ.โสรัจ นามอ่อน ผู้ร่วมวิจัย ประมาณ ๑๐๐ ปี มาแล้ว เป็นสำนักเรียนหนังสือใหญ่ใบลานสุดท้าย ครั้นมาภายหลังปรากฏมีผู้ฟื้นฟูสำนักเรียนหนังสือใหญ่อีกครั้งหนึ่ง เมื่อ พ.ศ.๒๔๙๔ โดยการนำของนายสิงห์ ทวีพัฒน์ อดีตครูประชาบาล และกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ดำเนินการเรียนการสอนอยู่ได้ ๓ ปี ก็เลิกล้มไป เพราะมีครูสอนคนเดียวคืออาจารย์ซาหมูน จันทร์แรม มีนักเรียน ๒ รูป คือ พระภิกษุสมพงษ์ ปสุโต (ทวีพัฒน์) ปัจจุบันยังมีชีวิตอยู่อายุ ๘๖ ปี เคยเป็นคู่นาคกับ ผศ.โสรัจ นามอ่อน และพระภิกษุประสาน กลฺยโณ นามสกุล บ้านดอนงัว หมู่ ตำบลไหล่ทุ่ง อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี

ตั้งแต่บัดนั้น จนถึงบัดนี้ พ.ศ.๒๕๕๙, ค.ศ.๒๐๑๖, จ.ศ.๑๓๗๘, ร.ศ.๑๒๙ คำว่าสำนักเรียนพระคัมภีร์มูลกัจจายนะสูตร หรือ พระคัมภีร์มูลกัจจายน์ หรือสำนักเรียนหนังสือใหญ่ ; โตธรรม, หนังสือธรรม ไม่ปรากฏแล้ว ผู้วิจัยได้แต่หวังว่า ในอนาคตอันไม่นาน คงมีลูกหลานไทย ผู้มีสติปัญญามาสืบต่อพระคัมภีร์มูลกัจจายนะเพื่อลูกหลานไทยต่อไป

[๒]นี้เป็นสาเหตุสำคัญให้พระเจ้าศรีสว่างเวียงจันทน์ระแวง

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

ผู้วิจัยได้วิเคราะห์สิ่งที่เป็นประโยชน์ในมูลกัจจายนะที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวันปัจจุบันส่วนหนึ่งนั้นคือ

๑) ข้อเสนอแนะ ผู้วิจัยมีข้อเสนออันเป็นประโยชน์สูงสุดต่อการนำมาประยุกต์ใช้ ๒ แนวทาง คือ **ด้านนโยบาย การขยายเพิ่มโอกาสให้นักวิจัย**รุ่นใหม่ๆมีโอกาสในการเสนอขอโครงการวิจัยเกี่ยวกับเรื่องพระคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาให้กว้างขวางมากยิ่งขึ้น

๒) แนวทางที่นำมาประยุกต์ใช้ในสังคม การดำเนินชีวิตประจำวัน ทั้งด้านการวิจัย และด้านการแปล พระคัมภีร์ต่างๆ อันมีมหาศาล นำออกสู่สังคมทุกระดับทุกเพศวัย ตั้งแต่ระดับการศึกษาวัยก่อนเกณฑ์ เป็นแบบการ์ตูน ภาพระบายสีตามรอยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงนำนิทานชาดกเรื่อง พระชนก เป็นแบบฉบับที่ทรงคุณค่าทางด้านการศึกษา เผยแพร่ สูงสุด

๓) ด้านตำรับตำรา ทุกระดับชั้น และด้านบันเทิง ให้หลากหลายโดยเฉพาะอย่างยิ่งเน้นเยาวชนเป็นหลัก เช่น จัดกิจกรรมเล่านิทาน เป็นครั้งคราว ทั้งภาษาถิ่น และภาษาอาเซียน อย่ามองข้ามนิทานอีสบเป็นสุดยอดการเผยแพร่ พูดได้เต็มปากว่า ทั่วโลกรู้จักนิทานอีสบถ้าทั่วเอเชียรู้จักนิทานชาดกไทย จะน่าภาคภูมิใจแค่ไหน

๔) นิทานพื้นบ้าน นิทานตลกท้องถิ่นเมืองไทยมีทั่วทุกภาคเป็นภาษาถิ่น(Dialects) คำเมืองของถิ่นฟังแล้ว สนุกสนาน ลูกหลานชอบใจจำได้ดีมาก ทุกภาคเมืองไทยมีคำเมืองของตนๆ และสำเนียงพื้นที่ย่อยอีก อีสานหมู่เฮาหม่วนซื่นโฮแซว ปักใต้บ้านเราอีสานหนังบักตื้อ ปักใต้หนังประโมไทย มีการละเล่นท้องถิ่นของใครของมัน จัดยอดสื่อมวลชน

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

๑.๑ หนังสือ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย.** ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

คณาจารย์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. **สัมมนาไทยคดีศึกษา หน่วยที่ ๙-๑๕.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๕๑.

กฤษณา เกษมศิลป์,**ตำนานหนังสือไทย: ตำราเรียนอักษรโบราณ**: ขอม พม่า ลานนา อักษรธรรม ลาว โดย อาจารย์สวัสดิ์ วิเศษวงศ์, มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์วงศ์, ๒๕๑๘.

จารุบุตร เรืองสุวรรณ. **ของดีอีสาน.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ศาสนา, ๒๕๒๐.

ชัยวัฒน์ อัตพัฒน์. **จริยศาสตร์,**พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๓.

หลวงนิเพทย์นิติสรรค์. **ชนเผ่าไทย** เรียบเรียงจากต้นฉบับ ดอกเตอร์ วิลเลี่ยม คริฟตัน ด็อดด์, กระทรวงศึกษาธิการ กรมวิชาการ กรุงเทพมหานคร พิมพ์เผยแผ่ พ.ศ.๒๕๒๐, ชนชาติไทยโบราณ หมายถึง บรรพบุรุษของชนเชื้อชาติ "ไต" หรือ "ไท" อาณาจักรไทอ้ายลาว มีพ่อขุนหลวงเม้าเป็นเจ้าครอบครอง.

บุญมี แท่นแก้วและคณะ. **ปรัชญาเบื้องต้น,** พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส. พริ้นติ้งเฮ้าส์, ๒๕๔๔.

ประมวล พิมพ์เสน. **ภาษาและวรรณกรรมท้องถิ่น :** ศูนย์การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. ขอนแก่น : โรงพิมพ์คลังนานาวิทยา, ๒๕๕๔.

_____. **ภาษาและวรรณกรรมท้องถิ่นอีสาน.** ขอนแก่น : พระธรรมขันต์, ๒๕๔๕.

ปรีชา พิณทอง. **สังข์ศิลป์ชัย :** พิมพ์เป็นอนุสรณ์เมืองอุบลครบ ๒๐๐ ปี พ.ศ.๒๕๒๓. อุบลราชธานี : โรงพิมพ์ศิริธรรม, ๒๕๒๔.

พระเทพวิสุทธิเวที (เจีย เขมโก). **กจฺจายนมูลํ นาม ปกรณ์**. พระนคร : โรงพิมพมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๔๗๙.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙,ราชบัณฑิต). **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสตร์ ชุดคำวัด**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เลี่ยงเชียง, ๒๕๔๘.

พระธรรมโกศาจารย์ (มหาบัณฑิต). **นิพนธ์พุทธประวัติทัศนศึกษา โครงการมูลนิธิหอไตรหอติสสเทวาภิธาน**. วัดสุทัศน์เทพวราราม กรุงเทพมหานคร จัดพิมพ์ ๓/๒๕๒๘.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ประมวลธรรม**, พ.ศ.๒๕๔๖, หน้าปกใน.

_____. **พัฒนาคน.** กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมมิก จำกัด, ๒๕๔๔.

พระพรหมคุณภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬากรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

_____. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๔๕๔.

_____. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๔.

พระมหาชัยศรี กิตติปโป (แพงตา). **โยชนามูลกัจจายนะ ปริเฉทที่ ๗ - ๘ (กิพพิธาน-อุณาทิ) : การตรวจชำระและศึกษา มูลกจฺจายนโยชนาย (กิพฺพิธาน - อุณาทิ) สตฺตม – อฏฺมปริจฺเฉทา : โสธนวีมสา**. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาบาลีบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๔๘.

พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษมณ). **พระคัมภีรกัจจายนแปล**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพพิศาลบรรณนิติ์, ๒๔๕๗.

พระราชปริยัติโมลี (สมศักดิ์ อปุสโม,ป.ธ.๙). **พระคัมภีรกัจจายนมูล.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

พลเอก ธงชัย เกื้อสกุล, และคณะ. **คำสอนในพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนอรุณการพิมพ์,๒๕๕๔.

พระอาจารย์ หลวงปู่แหวน สุจิณโณ. **พระมูลกัจจายนสูตร์.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

สมเด็จพระวันรัต (จับ ฐิตธัมมเถระ). **พุทธวิธีทรงฝึกเวไนยชน.** อนุสรณ์เนื่องในงานพิธีพระราชทานเพลิงศพสมเด็จพระวันรัต. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดชวนพิมพ์, ๒๕๓๙.

สมัคร บุราวาศ. **พุทธปรัชญา : มองพุทธศาสนาด้วยทัศนะทางวิทยาศาสตร์,** พิมพ์ครั้งที่ ๓, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๔๔.

สุนทร ณ รังสี. **พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก**, พิมพ์ครั้งที่ ๓ ฉบับพิมพ์เพิ่มเติม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

สุวรรณ เพชรนิล. **พุทธปรัชญาเบื้องต้น,** พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : กิ่งจันทร์การพิมพ์, ๒๕๒๗.

สุวัฒน์ จันทรจำนง. **ความเชื่อของมนุษย์เกี่ยวกับปรัชญาและศาสนา.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๔๐.

เสถียร โพธินันทะ. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา.** กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่โรงเรียนมหามกุฏราชวิทยาลัย สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วัดบวรนิเวศวิหาร

โสรัจ นามอ่อน กรรมการผู้ปริวรรต (อักษรถิ่น อักษรธรรมอีสาน (Dialects) สู่ภาษาอักษรไทยกลาง โครงการแปลอักษร (โตธรรมอีสาน) ธรรมอีสานจากวรรณกรรมใบลาน (ขอม, ธรรม) เป็นภาษาไทยกลาง สุวิมล ศรีศักดา บรรณาธิการ วิทยาลัยสงฆ์อุบลราชธานี พ.ศ. ๒๕๕๔.

_____. วิเคราะห์อิทธิพลนิทานพื้นบ้าน จากหนังสือใบลานอักษรธรรมอีสานจังหวัดอุบลราชธานี, งานวิจัยปีงบประมาณ ๒๕๕๑, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

_____. ตำราเรียนอักษรธรรมอีสาน. อุบลราชธานี : สำนักพิมพ์ หจก.อุบลกิจออฟเซทการพิมพ์. (ม.ป.พ.).

หนังสือชุดเรียนภาษาไทย ของพระยาศรีสุนทรโวหาร(น้อย อาจารยางกรู) มีจำนวน ๖ เล่ม ได้แก่ ๑.มูลบทบรรพกิจ ๒. วาหนิติกร ๓. อักษรสังโยค ๔. ประโยควิธาน ๕. ไวพจน์พิจารณ์ ๖. พิศาลการันต์

๑.๒ เว็บไซต์

http://linux.thai.net/~thep/esaan-scripts/, วันที่ ๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๘.
http://www.isangate.com/alphabet.html, วันที่ ๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๘.
http://www.oknation.net/blog/print.php?id=164386, วันที่ ๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๘.

ภาคผนวก ก

บทความวิจัย

ภาคผนวก ก

บทความวิจัย

การศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏใน คัมภีร์มูลกัจจายนะอักษรธรรมอีสาน

An Analysis of Buddhamma approved in Mulakaccayana Text Isan Script

นายไชยสิทธิ์ อุดมโชคนามอ่อน,ผศ.โสรัจ นามอ่อน,
นายวรวัฒน์ ราชิวงศ์, ดร.สิปป์มงคล ป้องภา,
พระมหาจิตนเรศ วุฑฺฒิธมฺโม,ผศ.ดร.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Mahachulalongkornrajvidyalaya University

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้เพื่อศึกษาศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏใน คัมภีร์อักษรธรรมอีสาน มูลกัจจายนะ มีวัตถุประสงค์ คือ ๑) เพื่อศึกษาประวัติมูลกัจจายนะเนื้อหาสาระคัมภีร์มูลกัจจายนะ ๒) เพื่อศึกษาหลักธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์มูลกัจจายนะ และ ๓) เพื่อวิเคราะห์คุณค่าของคัมภีร์มูลกัจจายนะอักษรธรรมอีสาน ที่มีต่อเอกลักษณ์ และอัตลักษณ์ท้องถิ่นอีสานเป็นการวิจัยเชิงเอกสารโดยมีวิธีการดำเนินการวิจัยคือ นำคัมภีร์มูลกัจจายนะสูตรที่เป็นภาษาอักษรธรรมอีสานฉบับวัดเสลาราม บ้านบ่อหิน ตำบลไหล่ทุ่ง อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานีปริวรรตให้เป็นภาษาบาลีอักษรไทยและแปลบาลีเป็นไทย มีการวิเคราะห์คัมภีร์ในด้านผู้เรียบเรียง หลักพุทธธรรม โครงสร้างเนื้อหา ลักษณะการประพันธ์ สำนวนภาษา และการจารลงใบลาน เพื่อเกิดคุณค่าของคัมภีร์มูลกัจจายนะอักษรธรรมอีสานต่อเอกลักษณ์ของท้องถิ่นอีสาน

ABSTRACT

The aim of this research is to analyze the Buddha-dhamma principles existing in Mulakachayana scriptures written in Isarn (northeastern) Dhamma characters. The objectives include: 1) to study the history and content of Mulakachayana scriptures; 2) to study Dhamma principles existing in Mulakachayana scriptures; and 3) to analyze the value of Mulakachayana scriptures written in Isarn

(northeastern) Dhamma characters and its impact on uniqueness and identity of the northeast locality as the followings It is a document-oriented research method. Bring the Book of Muguesa, the formula in the Alphabet of Isan language Wat Salaram, Bo Bor Hin, laitong District. Ubon Ratchathani Province oversees Pali, Thai and Thai Pali. Scriptures are analyzed in terms of composition, morality, structure, content, composition, idioms, and syllables. For the value of the Book of Mukhajajana, the Isan script for the identity of the East.

บทนำ

สังคมไทยปัจจุบันเกิดปัญหาทางด้านสังคมมากมายที่ทำให้เกิดความเลื่อมล้ำทางสังคม การดำเนินชีวิตโดยไม่ยึดหลักธรรมนำมาประยุกต์ใช้และการดำเนินชีวิตที่มีความสุขได้ ถ้าสังคมเราขาดหลักธรรมที่นำมาประพฤติปฏิบัติ หลักพุทธธรรมมีมากมายที่ปรากฏในคัมภีร์อักษรธรรมอีสาน ซึ่งผู้วิจัยจะได้ศึกษาคัมภีร์มูลกัจจายนะ ที่สำคัญยิ่งที่เอาไว้เผยแพร่หลักไวยากรณ์ และพุทธธรรมที่สอดแทรกในคัมภีร์มูลกัจจายนะอักษรธรรมอีสาน จะได้ปริวรรตแปลถอดมาเป็นภาษาไทยเพื่อความสำคัญทางพระพุทธศาสนาจะได้นำมาสู่การอนุรักษ์และนำเอาหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ให้เกิดคุณค่าทางสังคมมากยิ่งขึ้น

การศึกษาภาษาบาลีเป็นสิ่งที่มีมาคู่กับพระพุทธศาสนา ด้วยที่ว่าคำสอนของพระพุทธองค์ได้จดบันทึกเป็นภาษาบาลี ต่อมาได้จดบันทึกแปลมาให้เข้ากับถิ่นฐานที่พระพุทธศาสนาเผยแผ่มาถึงประเทศไทย ในถิ่นอีสานนั้นจึงได้บันทึกลงในใบลาน ด้วยอักขระธรรมอีสานในแต่ละสำนักได้เขียนภาษาบาลีด้วยตัวอักขระธรรมอีสาน เช่นที่วัดเสลาราม บ้านบ่อหิน ตำบลไหล่ทุ่ง อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี โดยจารย์ครูมา นามอ่อน ได้จดบันทึกด้วยอักขระธรรมไว้ให้ลูกหลานได้ศึกษาสืบต่อ

อธิบายเกี่ยวกับคัมภีร์มูลกัจจายนะไว้มาก ตามข้อมูลของหอสมุดแห่งชาติ แต่คำแปลหรืออธิบายนั้นอยู่ในรูปอักษรขอมไทย แสดงว่าการศึกษามูลกัจจายนะในสมัยโบราณนั้นมีชื่อเสียงมากแต่ที่เห็นว่ามีสำนวนแปลไทยไม่มาก ก็เพราะว่าอยู่ในรูปของอักษรขอมไทยในคัมภีร์ใบลาน จะอ่านได้เฉพาะผู้ที่สนใจหรือมีหน้าที่โดยตรงเท่านั้น ในสมัยก่อนการสอบบาลีบางประโยคกำหนดให้เขียนขอมบาลี เช่น ป.ธ.๔ ต่อมาคณะสงฆ์ยกเลิก ให้เขียนเป็นอักษรไทยปัจจุบัน อักษรขอมก็กลายเป็นภาษาต่างประเทศของนักเรียนภาษาบาลี เพราะตำราภาษาบาลีของไทยสมัยก่อนเขียนด้วยอักษรขอม ทั้งนั้น นอกจากมูลกัจจายน์แล้วก็มีนักปราชญ์ไทยคือพระญาณกิตติชาวเชียงใหม่ได้แต่ง**มูลกัจจายนโยชนา** และพระมหาเทพกวีชาวอยุธยา ได้แต่ง**มูลกัจจายนคัณฐี**ไว้ แต่ยังอยู่ในคัมภีร์ใบลานนี่แสดงว่าการศึกษามูลกัจจายน์มีชื่อเสียงมาแต่ครั้งเชียงใหม่และอยุธยา

ดังนั้น ภาคอีสานเราจึงควรภาคภูมิใจ ที่เรามีภาษาถิ่นเป็นของตนเอง ทั้งภาษาเขียนและภาษาพูด (ตัวหนังสือและภาษาพูด) ใช้จดบันทึกหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา มีทั้ง ตำรายาโบราณ บันทึกวรรณกรรม วรรณคดี สรรพวิทยาการต่างๆ ซึ่งหมายถึงความภาคภูมิใจที่บรรพบุรุษเราได้สร้างไว้ให้เป็นมรดกตกทอดอันล้ำค่าทางสังคมควรแก่อนุชนอนุรักษ์ รักษาคัมภีร์มูลกัจจายนะ และคัมภีร์

ต่างๆที่เป็นอักษรธรรมอีสาน มาปริวรรตและดึงเอาหลักคำสอนที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา คุณค่าของคัมภีร์อักษรธรรมอีสาน ให้ดำรงอยู่เป็นการ **สืบฮอยตา วาฮอยปู่** เป็นการ **ฟื้นฟูอดีต พัฒนาปัจจุบัน สร้างสรรค์อนาคต** อย่างยั่งยืนและเผยแพร่อักษรธรรมให้คงอยู่เพื่อลูกหลานไทยสืบไป โดยมีวัตถุประสงค์ ดังต่อไปนี้

๑. วัตถุประสงค์

๑. เพื่อศึกษาประวัติของคัมภีร์มูลกัจจายนะ อักษรธรรมอีสาน

๒. เพื่อศึกษาหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์มูลกัจจายนะ อักษรธรรมอีสาน

๓.เพื่อวิเคราะห์คุณค่าของคัมภีร์มูลกัจจายนะ อักษรรมอีสานที่มีต่อเอกลักษณ์ อัตลักษณ์ท้องถิ่นอีสาน

๒. วิธีการศึกษา

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และใช้วิธีการวิเคราะห์เชิงพรรณนา (Descriptive analysis) ซึ่งเป็นการศึกษาอยู่ในกรอบของพุทธปรัชญาธรรมศาสนา (Philosophy of religion) และเป็นการศึกษาจากเอกสาร (Documentary Research) และการสัมภาษณ์(Interviews Research) และได้มีวิธีการศึกษาค้นคว้าทางเอกสารที่เป็นปฐมภูมิและเอกสารทุติยภูมิ

๑) เอกสารปฐมภูมิ (Primary Document) หนังสือผูก, หนังสือเจียง, หนังสือก้อม ใบลานอักษรธรรมอีสาน และหนังสือสมุดข่อย อักษรไทยสมัยอยุธยาที่เกี่ยวกับคัมภีร์มูลกัจจายนะ ทั้งนี้ใช้ฉบับของวัดเสลาราม บ้านบ่อหิน ตำบลไหล่ทุ่ง อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี

๒) เอกสารทุติยภูมิ (Secondary Document) เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ซึ่งมีผู้ค้นคว้าวิจัย ได้รวบรวมเรียบเรียงไว้ในที่ต่าง ๆ ในรูปแบบตำรา, หนังสือ, เอกสาร วิชาการเย็บเล่มและเอกสารอื่นใด ที่นำมาตีพิมพ์เผยแพร่ต่อสาธารณะชนซึ่งเป็นที่เชื่อถือได้

๓. ผลการศึกษา

จากศึกษาพบว่าคัมภีร์มูลกัจจายนะเป็นคัมภีร์สนธิอันดี เกื้อกูลแก่พระสูตรไว้ในคัมภีร์กัจจายนะนี้เพื่อให้กุลบุตรรู้ได้โดยง่ายซึ่งอรรถแห่งพระดำรัสอันประเสริฐของพระศาสดานั้น นักปราชญ์ทั้งหลาย ย่อมได้เพื่ออันตรัสรู้ได้โดยง่ายซึ่งนวโลกุตรธรรมอันประเสริฐ ของพระศาสดาพระนั้นโดยนัยอันพระผู้ชนะมารห้าแสดงไว้แล้ว.อีกประการหนึ่งนักปราชญ์ทั้งหลายย่อมได้เพื่ออันตรัสรู้ได้โดยง่ายซึ่งนวโลกุตรธรรมนั้นโดยการรู้ได้โดยง่ายซึ่งอรรถแห่งพระดำรัสของพระศาสดานั้นด้วยซึ่งอรรถโดยความเป็นผู้ไม่หลงในอักขระและบททั้งหลายด้วยดังนั้นนักปราชญ์ผู้มีความต้องการด้วยนวโลกุตรธรรมมีบทอันรู้แล้วพึงฟังคือ ศึกษาอักขระวิธีต่างๆ คัมภีร์มูลกัจจายนะอักษรธรรมอีสานที่ใช้ในการปริวรรต เป็นฉบับของวัดเสลาราม จำนวน ๘ ผูก มีการแบ่งโครงสร้างออกเป็นหมวดหมู่ ดังนี้ **สนธิ ผูกที่ ๑** หมวดนามเป็นผูกที่ ๒ ผูกที่ ๓ สมาส ผูกที่ ๔ ตัทธิต ผูกที่ ๕ อาขยาต ผูกที่ ๖ กิต **ผูกที่ ๗ อุณาทิกัณฑ์** และผูกที่ ๘ การก มีลักษณะการประพันธ์เป็น ๒ แบบคือ การประพันธ์เป็นร้อยแก้ว การ

ประพันธ์โดยร้อยกรอง มีสำนวนที่ตายตัวมีการจารเป็นภาษาอักษรธรรมอีสานบาลีซึ่งได้เก็บรักษาไว้ที่วัดเสลาราม บ้านบ่อหิน ตำบลไหล่ทุ่ง อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี ผู้วิจัยและคณะวิจัยได้ทำการปริวรรตจากบาลอักษรธรรมเป็นภาษาบาลีอักษรไทย และแปลเป็นภาษาไทยเสร็จเรียบร้อย

การเรียนมูลกัจจายนะนั้นเป็นการเรียนที่ค่อนข้างยาก ผู้เรียนต้องเป็นผู้ที่มีสมองดีจริงๆ จึงจะเรียนได้จบหลักสูตร แต่ถ้าเรียนได้จนจบหลักสูตรแล้ว ผู้นั้นได้รับการนับถือจากคนทั่วไปว่าเป็นนักปราชญ์ เพราะเป็นผู้แตกฉานในทางด้านตำรับตำราสามารถแปลหนังสือได้ทุกชนิดโดยไม่ติดขัด วิธีการเรียนในสมัยนั้น ผู้ช่วยศาสตราจารย์มหาโสรัจ นามอ่อน (พระมหาสีทา ยสินฺทโร) ในสมัยก่อนได้เล่าให้ฟังว่า การเรียนในสมัยนั้น ไม่มีห้องเรียนเรียนเช่นสมัยปัจจุบัน อาจารย์ที่สอนก็แยกกันอยู่คนละที่ ส่วนมากไม่ได้อยู่ในที่แห่งเดียวกัน ดังนั้นเมื่อถึงเวลาเรียนนักเรียนต้องแบกหนังสือไป เรียนกับอาจารย์ถึงที่อยู่ของอาจารย์ทีเดียว วันนี้เรียนวิชานี้แบกหนังสือไปเรียนกับอาจารย์นี้ วันพรุ่งนี้เรียนวิชานั้นแบกหนังสือไปเรียนกับอาจารย์นั้น แบกไปแบกมาอยู่เช่นนี้จนกว่าจะเรียนจบ ที่ว่าแบกหนังสือนั้นแบกกันจริง ๆ เพราะในสมัยก่อนหนังสือที่พิมพ์เป็นเล่มยังไม่มีเช่นปัจจุบันนี้ ซึ่งหนังสือที่ใช้ในการเรียนการสอนใช้คัมภีร์ใบลานเป็นพื้น นักเรียนต้องเคารพหนังสือเพราะถือว่าหนังสือเป็นพระธรรมจะดูถูกไม่ได้เป็นบาป เวลาว่างจากการเรียนนักเรียนทั้งหลายต้องเข้าป่าหาใบลานมาไว้สำหรับทำคัมภีร์เพื่อฝึกหัดจารหนังสือเรียนวิธีทำคัมภีร์ใบลานวิธีทำคัมภีร์ก็คือไปหาใบลานมา เลือกเอาเฉพาะใบที่ไม่แก่นักไม่อ่อนนัก เอาใบที่เรียกกันว่าได้น้องหนึ่ง หมายความว่า เลือกเอาเฉพาะใบที่ได้ปีหนึ่งแล้ว ถ้าเอาใบอ่อนมามักใช้ได้ไม่ดีเท่าที่ควรแต่ถ้าเอาใบแก่เกินกว่าน้องหนึ่งไปใบมักเปราะแตกง่าย เมื่อหามาได้แล้วก็เอามากรีดลิดใบและก้านใบออก ตากน้ำค้างไว้สามคืนพอหมาดแล้ว ใช้ของหนักวางทับไว้เพื่อกันใบลานห่อ เมื่อเห็นว่าแห้งดีแล้ว ก็เอามาตัดตามขนาดที่ต้องการแล้วใช้ร้อยด้วยเชือกด้าย ทำเป็นผูก ๆ มากน้อยแล้วแต่จะทำ เวลาไปเรียนกับอาจารย์ก็ใช้คัมภีร์นี้เอง คัด ลอก ตำรับตำราตลอดจนหัดจารหนังสือพระอาจารย์ที่สอนหนังสือ พระอาจารย์เอี่ยม วัดเวฬุวัน บ้านไผ่ใหญ่ สอนวิชามูลกัจจายน์ตั้งแต่ สมาส ตัทธิต และสอนแปลด้วย พระอาจารย์ชม เป็นคนใจเย็น เวลาสอนหนังสือก็ใจเย็น ลูกศิษย์ชอบมากพระอาจารย์ชาลี เวลาสอนหนังสือดุมาก แต่แปลได้พิสดารเพราะเคยลงไปศึกษาอยู่กรุงเทพมหานคร ๑๐ ปีจึงกลับขึ้นมาบ้านเดิม เพื่อเป็นครูสอนหนังสือพระอาจารย์อ้วน สอนไวยากรณ์ด้วย สอนแปลด้วย การเรียนแปลก็แปลคัมภีร์พระปาฏิโมกข์เป็นพื้นแปลกันจนคล่องแคล่วขึ้นใจ เรื่องนี้เป็นเรื่องจริง เพราะหลวงปู่ท่านเคยเล่าว่า ท่านเองไม่เคยท่องปาฏิโมกข์ แต่ท่านยกสิกขาบทขึ้นมาแล้ว แปลได้อย่างคล่องแคล่วไม่ติดขัด ต่อมาภายหลัง สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส พระองค์ทรงเห็นว่า การเรียนแบบมูลกัจจายน์นั้นยากเกินไป ทำให้มีผู้เรียนได้จบหลักสูตรน้อย และต้องเสียเวลาในการเรียนนานเกินความจำเป็น พระองค์จึงได้ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงหลักสูตรการเรียนเสียใหม่ ซึ่งก็ใช้เป็นหลักสูตรของการศึกษาฝ่ายคณะสงฆ์มาจนถึงปัจจุบัน นับแต่นั้นมา การเรียนมูลกัจจายน์จึงถูกลืมในวงการศึกษาของคณะสงฆ์มาจนทุกวันนี้ นับเป็นหนังสือเก่าอันทรงคุณค่ายิ่งที่หายากมากเล่มหนึ่งในปัจจุบัน ควรค่าแก่การศึกษาค้นคว้า เกี่ยวกับการศึกษาของสงฆ์สำหรับ ผู้บริหารการศึกษา นักวิชาการ นิสิต นักศึกษา ตลอดจน ผู้สนใจทั่วไป

พระคัมภีร์มูลกัจจายนะสูตร หรือพระคัมภีร์มูลกัจจายน์ มิได้มุ่งหลักไวยากรณ์เท่านั้น แต่ท่านมุ่งให้ผู้วิจัยมองทะลุถึงแก่นแท้ของหลักพุทธธรรมสำคัญที่ถูกนำมาสอดแทรกไว้ ในส่วนต่างๆของมูลกัจจายนะทั้ง ๙ ผูกอย่างลงลอยเหมาะสม เช่น ในบทประณามคาถาพระพุทธองค์ ทรงนำบทพุทธ

ธรรมสูงสุดเหนือโลกคือโลกุตตรธรรม ๙ **และไม่ต้องการคำอรรถาธิบาย** เพราะเป็นธรรมะสูงสุด และออกจากพระโอษฐของพระพุทธองค์เองทั้งผู้เรียนรู้ คือพระมหากัจจายนะก็รู้ด้วยญาณพระอรหันต์โดยแท้ จึงหมดข้อกังขาทั้งปวง ข้อพุทธธรรมเหล่านั้น ส่วนใหญ่เป็นหมวดธรรมะที่มีส่วนแห่ง **การตรัสรู้ของพระพุทธองค์**ทั้งนั้น อันได้แก่ โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ ธรรมอันเป็นฝักไฝ่แห่งความตรัสรู้; เกื้อหนุนแก่อริยมรรคโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ[1] คือ สติปัฏฐาน ๔, สัมมัปปธาน ๔, อิทธิบาท ๔, พละ ๕, โพชฌงค์ ๗, มรรคมีองค์ ๘,(ที.ปา.๑๑/๒๘๑/๒๔๖.ม.มู.๑๒/๑๗๐/๑๔๘.องฺ.นวก.๒๓/๒๗๒/๔๘๐ (D.๑๑๑.๒๓๔,M ๒๓๔.M.๑๗๓.An.๑๕๙) อุ.อ.๑๗๔.อิ.ติ.๑๖๘(UDA๑๔๐.MA.๑๐๑) หน้า ๒๗๓. และกรรม ๑๒ คือ การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนาดีก็ตาม ชั่วก็ตามในที่นี้ หมายถึงกรรมประเภทต่างๆ ได้แก่ ทิฏฐิธรรมเวทนียกรรม, อุปปัชชเวทนียกรรม, อปราปริยเวทนียกรรม, อโหสิกรรม , ชนกกรรม, อุปัตถัมภกกรรม,อุปีหัตกรรม, อุปฆาตกรรม, ครุกรรม,ลหุกรรม, อาสันนกรรม, กตัตตากรรม, ศีล ๕,ศีล ๘,ศีล ๑๐,ศีล ๒๒๗,ศีล ๓๑๑ เป็นต้น

๔. อภิปรายผล

การวิจัยในการศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์อักษรธรรมอีสานมูลกัจจายนะ คือ อันได้แก่ประวัติส่วนบุคคล, ประวัติของท่านพระมหากัจจายนเถระ ที่กล่าวทั้งในอดีต ปัจจุบัน ปัจจุบันชาติ ท่านได้เป็นพุทธสาวก เป็นอริยบุคคล บรรลุธรรมาภิสมัยชั้นสูงสุด เป็นพระอรหันตถึงพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาเป็นพระมหาสาวกผู้ใหญ่ในจำนวน ๑๘ รูป ได้รับการยกย่องให้ดำรงตำแหน่งเป็นเลิศอัครสาวกกว่าพระสาวกองค์อื่นๆในทาง อธิบายเนื้อความย่อพิสดาร นับได้ว่าเป็นอุคฆติตัญญูบุคคลในบัว ๔ เหล่า ผุดขึ้นเหนือผิวน้ำร้อนแสงอาทิตย์ก็บานแล้วสถานเดียว พระพุทธองค์ทรงเห็นอุปนิสัยข้อดีจึงทรงสอนสูตร ๗๖๖ สูตรในคัมภีร์มูลกัจจายนะสูตร เพื่อแบ่งเบาที่จะตามให้คำอรรถาธิบายสูตรอันสุดแสนยากมากถึง ๗๖๖ สูตร มีสูตรว่า อตฺโถ อักขรสัญญาโต เป็นเบื้องต้นสูตรว่า เป็นเบื้องปลายและได้ทราบประวัติพระคัมภีร์มูลกัจจายนะสูตรในส่วนปัจจุบันเมืองไทยตอนกล่าวถึงกรุงเทพมหานครและในส่วนที่ถึงภาคตะวันออกเฉียงเหนือว่ามีมาอย่างไร?ในตอนที่ท่านพระอาจารย์บุญมา ปุณฺญกโร (นามอ่อน) คุณปู่ของ ผศ.มหาโสรัจนามอ่อน ผู้ร่วมวิจัย และเป็นปู่ทวดของข้าพเจ้า ดร.ไชยสิทธิ์ อุดมโชคนามอ่อน หัวหน้าวิจัย ตามประวัติตอนเริ่มต้นกล่าวถึง ความเป็นมาของการเกิดสำนักเรียนพระคัมภีร์มูลกัจจายนะ หรือ หนังสือใหญ่ อักษรธรรมอีสาน (Dialects) โตธรรม หนังสือผูกใบลาน ภาษาชาวพื้นบ้านไทอุบล คนอีสาน เรียกว่า (เอิ้นว่า) อักษรธรรมอีสานและภาษาไทอีสานมีทั้งอักขระ (โตหนังสือ) ที่ใช้เขียน (จาน-จารึก) และคำพูด (ภาษาพูด-เว้า) เหมือนที่ชาวอุบล คนอีสานใช้ในวิถีชีวิตประจำวันในปัจจุบันทุกวันนี้ เช่น ชาวนา ชาวสวน คาดไห่ ไถนา ดกกล้า ดำนา ตึกแหหาปลา กินเข่าเช่า เข่างาย เข่าแลง ยามมื่อเช้าใส่บาตร จังหัน ยามกลางวัน แต่งเพนนำค่ำ ฮอดยามค่ำให้นอนนำพระได้บุญหลายชาวอุบล คนอีสานแท้ บ่อเว่าไทย มีแต่เว่าคำพื้นเมืองภาษาถิ่นของตน (Dialects) ลางทีก็เอิ้นว่า (เรียกว่าภาษาลาว-ไทเดิม) สมกับคำว่า เมืองอุบลนี่คนเวียงจันทน์เกลี้ยงอ่อยห่อย? แบ่งออกเป็น ๓ จุ้ม

---

[1]พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๒๗๓.

พระอาจารย์บุญมา ปุญญกโร นามอ่อน คุณปู่ของผู้ร่วมวิจัยและปู่ทวดของหัวหน้าผู้วิจัย กล่าวไว้ในอัตชีวิตประวัติของท่านที่ได้รับการบอกเล่าจากท่านอาจารย์ซาหมูน จันทร์แรม ลูกศิษย์คนสุดท้ายของท่านอายุ ๙๔ ปี เสียชีวิตแล้วเมื่อ พ.ศ. ว่าอาจารย์บุญมา ปุญญกโร นามอ่อน ลาสิกขาบทจากพระเจ้าสำนักเรียนและเจ้าอาวาสวัดเสลาราม บ้านบ่อหิน แล้วยังสอนสนธิ สอนมูลจนสิ้นชีวิต เป็นอาจารย์คนสุดท้ายของสำนักเรียนมูลกัจจายน์ บ้านบ่อหิน หมู่ที่ ๖ ตำบลไหล่ทุ่ง (บ้านไหล่ทุ่งเป็นบ้านเกิดของ ผศ.โสรัจ นามอ่อน ผู้ร่วมวิจัย ประมาณ ๑๐๐ ปี มาแล้ว เป็นสำนักเรียนหนังสือใหญ่ใบลานสุดท้าย ครั้นมาภายหลังปรากฏมีผู้ฟื้นฟูสำนักเรียนหนังสือใหญ่อีกครั้งหนึ่ง เมื่อ พ.ศ.๒๔๙๔ โดยการนำของนายสิงห์ ทวีพัฒน์ อดีตครูประชาบาล และกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ดำเนินการเรียนการสอนอยู่ได้ ๓ ปี ก็เลิกล้มไป เพราะมีครูสอนคนเดียวคืออาจารย์ซาหมูน จันทร์แรม มีนักเรียน ๒ รูป คือ พระภิกษุสมพงษ์ ปสุโต (ทวีพัฒน์) ปัจจุบันยังมีชีวิตอยู่อายุ ๘๖ ปี เคยเป็นคู่นาคกับ ผศ.โสรัจ นามอ่อน และพระภิกษุประสาน กลฺยโณ นามสกุล บ้านดอนงัว หมู่ ตำบลไหล่ทุ่ง อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี

ตั้งแต่บัดนั้น จนถึงบัดนี้ พ.ศ.๒๕๕๙, ค.ศ.๒๐๑๖, จ.ศ.๑๓๗๘, ร.ศ.๑๒๙ คำว่าสำนักเรียนพระคัมภีร์มูลกัจจายนะสูตร หรือ พระคัมภีร์มูลกัจจายน์ หรือสำนักเรียนหนังสือใหญ่ ; โตธรรม, หนังสือธรรม ไม่ปรากฏแล้ว ผู้วิจัยได้แต่หวังว่า ในอนาคตอันไม่นาน คงมีลูกหลานไทย ผู้มีสติปัญญามาสืบต่อพระคัมภีร์มูลกัจจายนะเพื่อลูกหลานไทยต่อไป

๕. ข้อเสนอแนะ

ผู้วิจัยได้วิเคราะห์สิ่งที่เป็นประโยชน์ในมูลกัจจายนะที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวันปัจจุบันส่วนหนึ่งนั้นคือ

๑) ข้อเสนอแนะ ผู้วิจัยมีข้อเสนออันเป็นประโยชน์สูงสุดต่อการนำมาประยุกต์ใช้ ๒ แนวทาง คือ **ด้านนโยบาย การขยายเพิ่มโอกาสให้นักวิจัย**รุ่นใหม่ๆมีโอกาสในการเสนอขอโครงการวิจัยเกี่ยวกับเรื่องพระคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาให้กว้างขวางมากยิ่งขึ้น

๒) แนวทางที่นำมาประยุกต์ใช้ในสังคม การดำเนินชีวิตประจำวัน ทั้งด้านการวิจัย และด้านการแปล พระคัมภีร์ต่างๆ อันมีมหาศาล นำออกสู่สังคมทุกระดับทุกเพศวัย ตั้งแต่ระดับการศึกษาวัยก่อนเกณฑ์ เป็นแบบการ์ตูน ภาพระบายสีตามรอยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงนำนิทานชาดกเรื่อง พระชนก เป็นแบบฉบับที่ทรงคุณค่าทางด้านการศึกษา เผยแพร่ สูงสุด

๓) ด้านตำรับตำรา ทุกระดับชั้น และด้านบันเทิง ให้หลากหลายโดยเฉพาะอย่างยิ่งเน้นเยาวชนเป็นหลัก เช่น จัดกิจกรรมเล่านิทาน เป็นครั้งคราว ทั้งภาษาถิ่น และภาษาอาเซียน อย่ามองข้ามนิทานอีสบเป็นสุดยอดการเผยแพร่ พูดได้เต็มปากว่า ทั่วโลกรู้จักนิทานอีสบถ้าทั่วเอเชียรู้จักนิทานชาดกไทย จะน่าภาคภูมิใจแค่ไหน

๔) นิทานพื้นบ้าน นิทานตลกท้องถิ่นเมืองไทยมีทั่วทุกภาคเป็นภาษาถิ่น(Dialects) คำเมืองของถิ่นฟังแล้ว สนุกสนาน ลูกหลานชอบใจจำได้ดีมาก ทุกภาคเมืองไทยมีคำเมืองของตนๆ และ

สำเนียงพื้นที่ย่อยอีก อีสานหมู่เฮา หม่วนซื่นโฮแซว ปักใต้บ้านเราอีสานหนังบักตื้อ ปักใต้หนังประโมไทย มีการละเล่นท้องถิ่นของใครของมัน จัดยอดสื่อมวลชน

๖. เอกสารอ้างอิง

สู่ภาษาอักษรไทยกลาง โครงการแปลอักษร (โตธรรมอีสาน) ธรรมอีสานจากวรรณกรรมใบลาน (ขอม, ธรรม) เป็นภาษาไทยกลาง สุวิมล ศรีศักดา บรรณาธิการ วิทยาลัยสงฆ์อุบลราชธานี พ.ศ. ๒๕๕๔.

โสรัจ นามอ่อน “วิเคราะห์อิทธิพลนิทานพื้นบ้าน จากหนังสือใบลานอักษรธรรมอีสานจังหวัดอุบลราชธานี ”, **งานวิจัยปีงบประมาณ ๒๕๕๑,** มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,๒๕๕๑.

โสรัจ นามอ่อน กรรมการผู้ปริวรรตน์ (อักษรถิ่น อักษรธรรมอีสาน (Dialects) ,**ตำราเรียนอักษรธรรมอีสาน**, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี,สำนักพิมพ์ หจก.อุบลกิจออฟเซทการพิมพ์ จังหวัดอุบลราชธานี , โทร.๐๔๕-๒๖๔๓๖๔, ๐๔๕-๒๖๕๒๗๕.

หนังสือชุดเรียนภาษาไทย ของพระยาศรีสุนทรโวหาร(น้อย อาจารยางกรู) มีจำนวน ๖ เล่มได้แก่ ๑. มูลบทบรรพกิจ ๒. วาหนิติกร ๓. อักษรสังโยค ๔. ประโยควิธาน ๕. ไวพจน์พิจารณ์ ๖. พิศาลการันต์

หนังสือผูกใบลานมูลกัจจายนะฉบับอักษรธรรมอีสาน จำนวน ๘ ผูก วัดเสลาลาม บ้านบ่อหิน ตำบลไหล่ทุ่ง อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี

เว็ปไซต์

http://linux.thai.net/~thep/esaan-scripts/,วันที่ ๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๘.
http://www.isangate.com/alphabet.html,**วันที่ ๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๘.**
http://www.oknation.net/blog/print.php?id=164386,**วันที่ ๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๘.**

ภาคผนวก ข

กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนำผลจากโครงการวิจัยไปใช้ประโยชน์

ภาคผนวก ข
กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนำผลจากโครงการวิจัยไปใช้ประโยชน์

๑. การศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์มูลกัจจายนะอักษรธรรมอีสาน

สามารถนำกระบวนการและผลการศึกษาวิจัยไปประยุกต์ใช้ในการจัดการเรียนการสอนในสาขาวิชารัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์และพระพุทธศาสนาในรายวิชาที่เกี่ยวข้อง

๒. นำผลการศึกษาไปสะท้อนข้อมูลในพื้นที่ศึกษา

เป็นการศึกษาเอกสารและเป็นการอนุรักรักษาภาษาในวรรณกรรมเป็นต่อยอดสืบฮอยตาวาฮอยปู่ ฟื้นฟูอดีต พัฒนาปัจจุบัน สร้างสรรอนาคต

๓. กิจกรรมด้านวิชาการ

๓.๑ นำเสนอผลงานวิจัยและลงตีพิมพ์บทความในการประชุมวิชาการระดับชาติ ในวารสารมจร อุบลปริทรรศน์

๓.๒ จัดสัมมนาหัวข้อ “วิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์มูลกัจจายนะอักษรธรรมอีสาน” ในวัดศรีปะดู่ อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี ทุกวันพระ

ภาคผนวก ค

ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ กิจกรรมที่วางแผนไว้ และกิจกรรมที่ได้ดำเนินการมาและผลที่ได้รับของโครงการ

ภาคผนวก ค

ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ กิจกรรมที่วางแผนไว้ และกิจกรรมที่ได้ดำเนินการมาและผลที่ได้รับของโครงการ

ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์

กิจกรรม	ผลที่ได้รับ	บรรลุวัตถุประสงค์	โดยทำให้
๑. ศึกษาข้อมูลจากเอกสารวิชาการงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	ทำให้ทราบ ๑. ประวัติของคัมภีร์มูลกัจจายานะ ๒. หลักพุทธธรรมในคัมภีร์มูลกัจจายานะอักษรธรรมอีสาน ๓.เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	นำไปสู่การศึกษาเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์	-ทำให้สามารถประวัติของคัมภีร์มูลกัจจายานะ หลักพุทธธรรมในคัมภีร์มูลกัจจายานะอักษรธรรมอีสาน และเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง -นำไปสู่การศึกษาเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์
๒. สำรวจพื้นที่และศึกษาข้อมูลจากเอกสารขององค์กรที่เป็นกรณีศึกษา	ทราบข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับความเป็นมาหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์มูลกัจจายนะอักษรธรรมอีสาน กลุ่มเป้าหมายและกลุ่มที่ได้รับประโยชน์จากการดำเนินงานขององค์กร	นำไปสู่การศึกษาเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์	ทำให้ทราบความเป็นมาแนวทางการดำเนินงานและผลการดำเนินโครงการกิจกรรม ของ หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์มูลกัจจายนะอักษรธรรมอีสาน ซึ่งเป็นข้อมูลพื้นฐานนำไปประกอบการสัมภาษณ์เชิงลึก

ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ (ต่อ)

กิจกรรม	ผลที่ได้รับ	บรรลุวัตถุประสงค์	โดยทำให้
๓. วิเคราะห์คุณค่าของคัมภีร์มูลกัจจายนะอักษรธรรมอีสาน	๓.๑ ทราบระดับจิตสำนึกของประชาชนและโอกาสที่องค์กรแต่ละองค์กรเปิดให้วิเคราะห์คุณค่าของคัมภีร์มูลกัจจายนะอักษรธรรมอีสาน	บรรลุวัตถุประสงค์ข้อ ๑-๓	๓.๑ ทำให้สามารถวิเคราะห์ระดับจิตสำนึกของประชาชนและโอกาสที่แต่ละองค์กรเปิดให้ประชาชนในวิเคราะห์คุณค่าของคัมภีร์มูลกัจจายนะอักษรธรรมอีสาน
๔. นำเสนอรายงานวิจัยฉบับร่างสมบูรณ์	แนวทางแก้ไขตามข้อเสนอแนะของผู้ทรงคุณวุฒิ	แก้ไขแล้วเสร็จ	-จำกัดขอบเขตการวิเคราะห์กระบวนการวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์มูลกัจจายนะอักษรธรรมอีสาน
๕. เสนอผลการศึกษาวิจัยต่อ วัด องค์การบริหารส่วนตำบล องค์กรภาคเอกชน และองค์กรวัฒนธรรม	นำเสนอต่อผู้บริหารองค์กร บุคลากรองค์กรอาสาสมัครและประชาชนพื้นที่เขตบริการขององค์กร	๕.๑ องค์การบริหารส่วนตำบล องค์กรภาคเอกชน และองค์กรวัฒนธรรมได้ทราบความสัมพันธ์ระหว่างจิตสำนึกของประชาชน	เปิดช่องทางเครือข่ายแลกเปลี่ยนเรียนรู้เกี่ยวกับวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์มูลกัจจายนะอักษรธรรมอีสาน มูลนิธิรักษ์ไทย และมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยวิทยาเขตอุบลราชธานี
๖. นำเสนอผลงานวิจัยและลงตีพิมพ์บทความในการประชุมวิชาการ		บรรลุวัตถุประสงค์ในการเผยแพร่ผลงานวิจัย	ลงตีพิมพ์บทความเผยแพร่ผลงานวิจัยในการประชุมวิชาการระดับชาติ

ภาคผนวก ง

รูปภาพคัมภีร์มูลกัจจายนะ

ภาคผนวก ง

รูปภาพคัมภีร์มูลกัจจายนะ

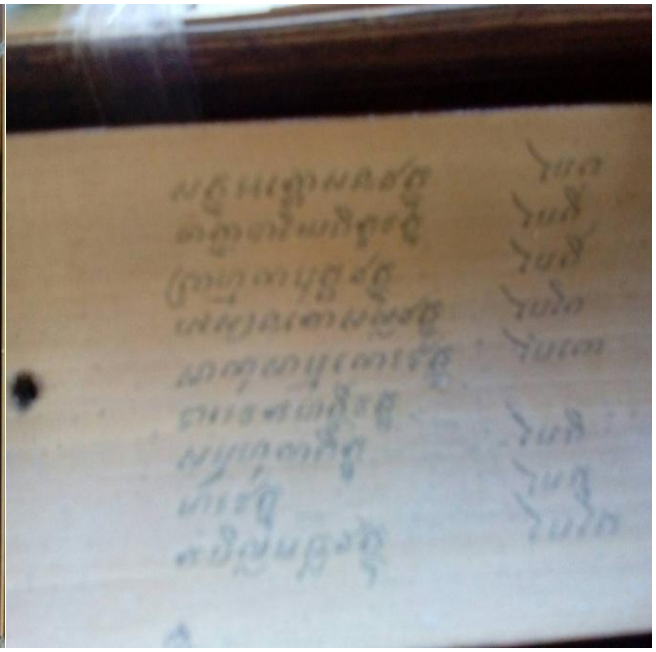

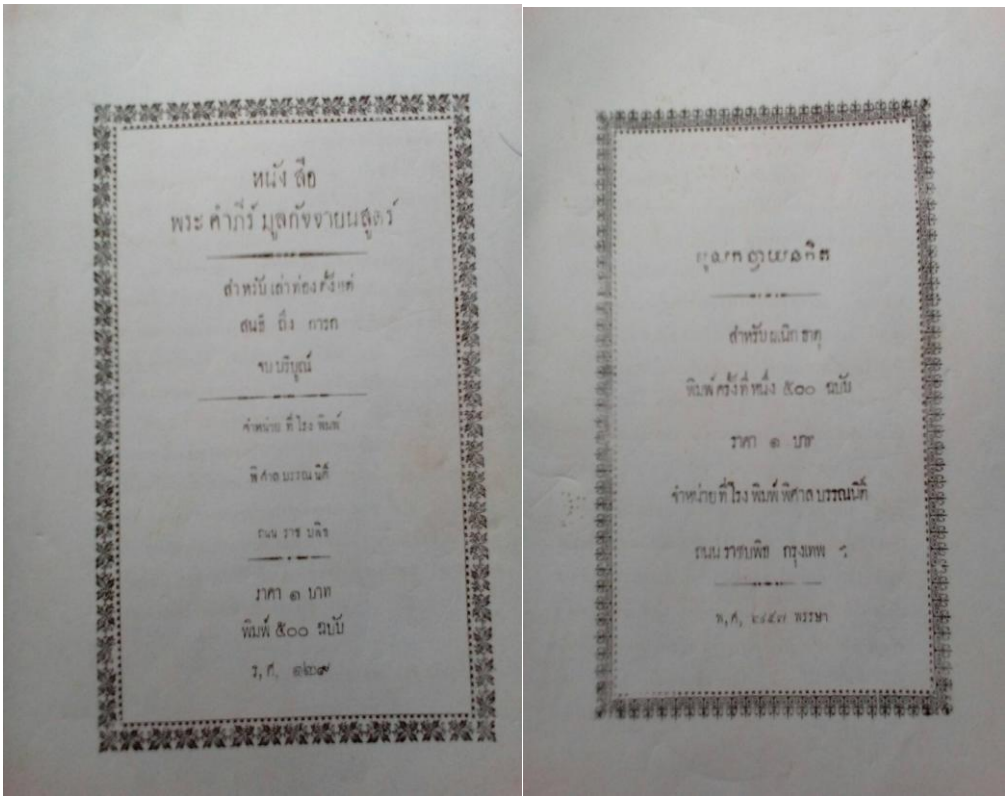
ห่อพระคัมภีร์มูลกัจจายนะอักษรธรรมอีสาน

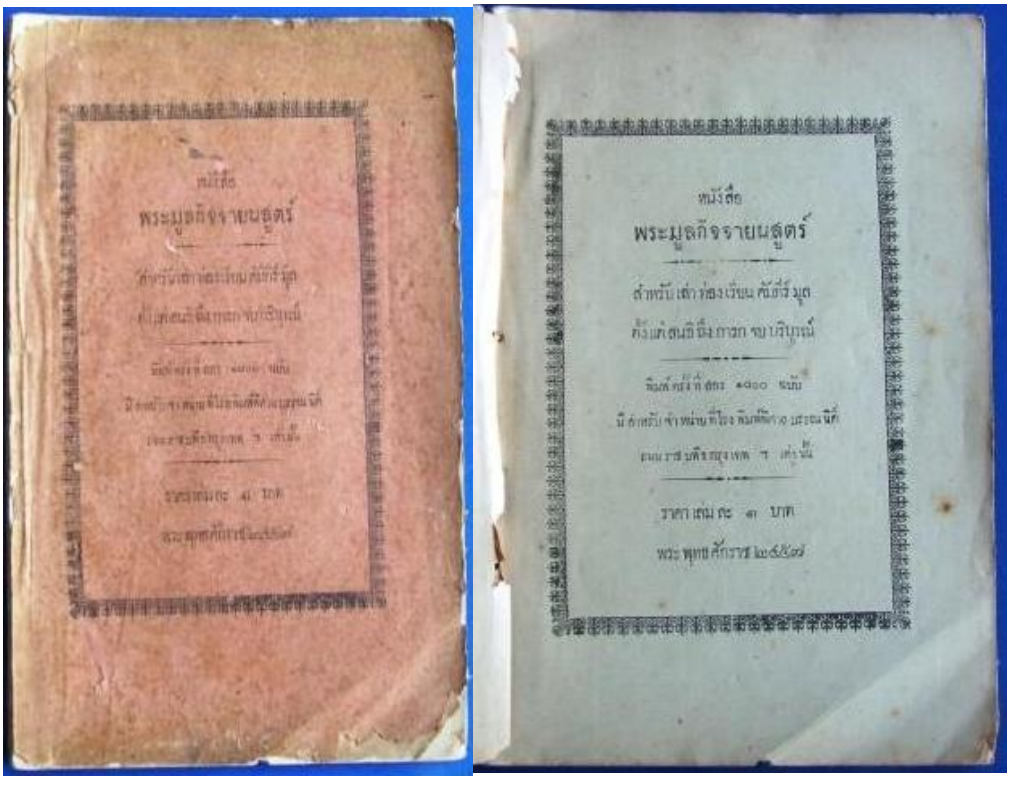

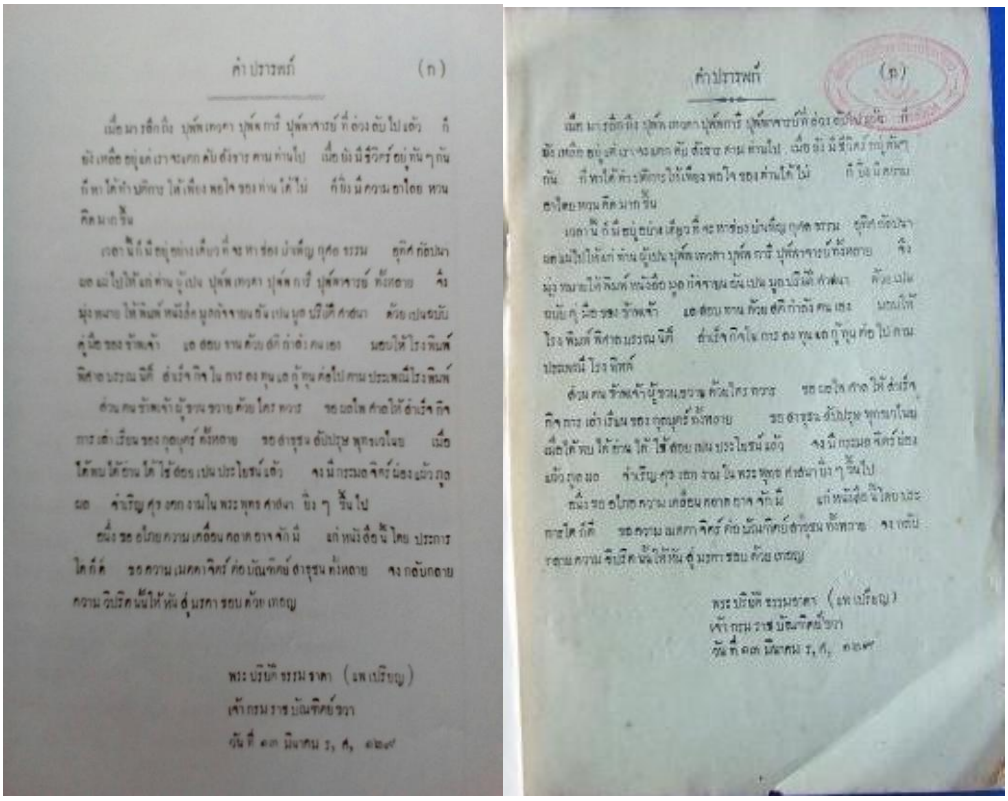

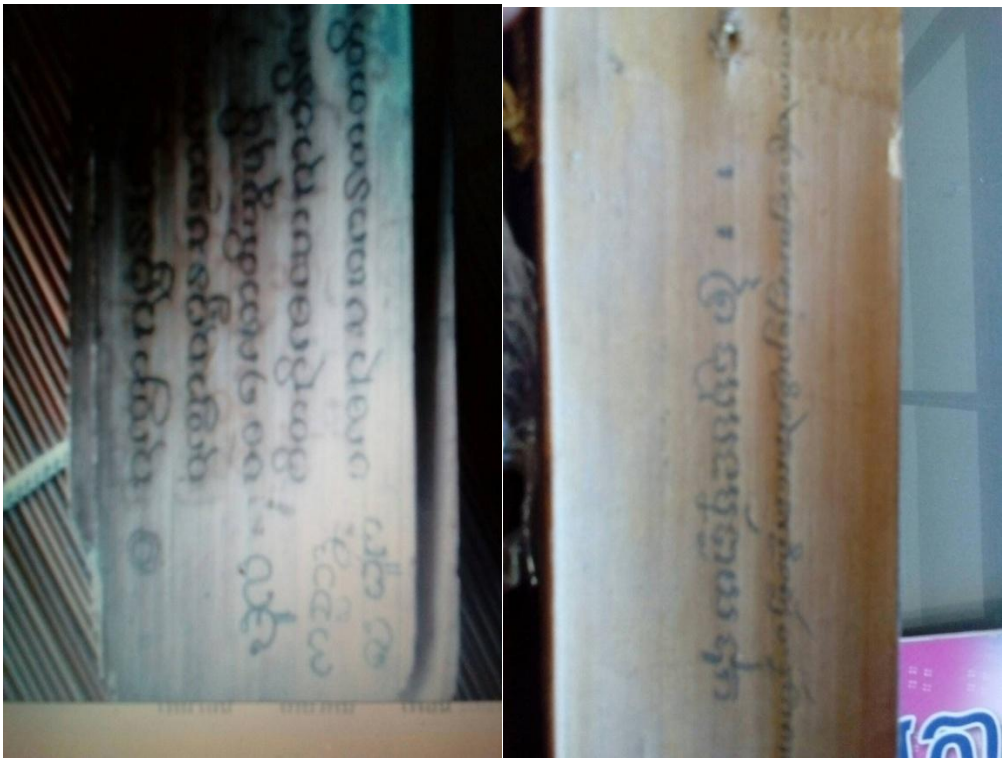
คัมภีร์มูลกัจจายนะ ตัวขอม ตัวอักษรธรรมอีสาน และตัวไทยน้อย

หนังสือพระคัมภีร์มูลกัจจายนสูตรน์

คำปรารภคัมภีร์มูลกัจจายนะ

แบบสรุปโครงการ

แบบสรุปโครงการวิจัย
สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

สัญญาเลขที่ ว.๐๓๕/๒๕๕๘

ชื่อโครงการ การศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์มูลกัจจายนะอักษรธรรมอีสาน

หัวหน้าโครงการ นายไชยสิทธิ์ อุดมโชคนามอ่อน,ผศ.โสรัจ นามอ่อน,
นายวรวัฒน์ ราชิวงศ์, ดร.สิปป์มงคล ป้องภา,
พระมหาจิตนเรศ วุฑฒิธมฺโม,ผศ.ดร.
สังคมศาสตร์ สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตอุบลราชธานี โทรศัพท์ ๐๘๐-๗๒๔-๗๖๕๘

ความเป็นมาและความสำคัญ

สังคมไทยปัจจุบันเกิดปัญหาทางด้านสังคมมากมายที่ทำให้เกิดความเลื่อมล้ำทางสังคม การดำเนินชีวิตโดยไม่ยึดหลักธรรมนำมาประยุกต์ใช้และการดำเนินชีวิตที่มีความสุขได้ ถ้าสังคมเราขาดหลักธรรมที่นำมาประพฤติปฏิบัติ หลักพุทธธรรมมีมากมายที่ปรากฏในคัมภีร์อักษรธรรมอีสาน ซึ่งผู้วิจัยจะได้ศึกษาคัมภีร์มูลกัจจายนะ ที่สำคัญยิ่งที่เอาไว้เผยแพร่หลักไวยากรณ์ และพุทธธรรมที่สอดแทรกในคัมภีร์มูลกัจจายนะอักษรธรรมอีสาน จะได้ปริวรรตแปลถอดมาเป็นภาษาไทยเพื่อความสำคัญทางพระพุทธศาสนาจะได้นำมาสู่การอนุรักษ์และนำเอาหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ให้เกิดคุณค่าทางสังคมมากยิ่งขึ้น

การศึกษาภาษาบาลีเป็นสิ่งที่มีมาคู่กับพระพุทธศาสนา ด้วยที่ว่าคำสอนของพระพุทธองค์ ได้จดบันทึกเป็นภาษาบาลี ต่อมาได้จดบันทึกแปลมาให้เข้ากับถิ่นฐานที่พระพุทธศาสนาเผยแผ่มาถึงประเทศไทย ในถิ่นอีสานนั้นจึงได้บันทึกลงในใบลาน ด้วยอักขระธรรมอีสานในแต่ละสำนักได้เขียนภาษาบาลีด้วยตัวอักขระธรรมอีสาน เช่นที่วัดเสลาราม บ้านบ่อหิน ตำบลไหล่ทุ่ง อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี โดยจารย์ครูมา นามอ่อน ได้จดบันทึกด้วยอักขระธรรมไว้ให้ลูกหลานได้ศึกษาสืบต่อ

อธิบายเกี่ยวกับคัมภีร์มูลกัจจายนะไว้มาก ตามข้อมูลของหอสมุดแห่งชาติ แต่คำแปลหรืออธิบายนั้นอยู่ในรูปอักษรขอมไทย แสดงว่าการศึกษามูลกัจจายนะในสมัยโบราณนั้นมีชื่อเสียงมากแต่ที่เห็นว่ามีสำนวนแปลไทยไม่มาก ก็เพราะว่าอยู่ในรูปของอักษรขอมไทยในคัมภีร์ใบลาน จะอ่านได้เฉพาะผู้ที่สนใจหรือมีหน้าที่โดยตรงเท่านั้น ในสมัยก่อนการสอบบาลีบางประโยคกำหนดให้เขียนขอมบาลี เช่น ป.ธ.๔ ต่อมาคณะสงฆ์ยกเลิก ให้เขียนเป็นอักษรไทยปัจจุบัน อักษรขอมก็กลายเป็นภาษาต่างประเทศของนักเรียนภาษาบาลี เพราะตำราภาษาบาลีของไทยสมัยก่อนเขียนด้วยอักษรขอม ทั้งนั้น นอกจากมูลกัจจายน์แล้วก็มีนักปราชญ์ไทยคือพระญาณกิตติชาวเชียงใหม่ได้แต่ง**มูลกัจจายนโยชนา** และพระมหาเทพกวีชาวอยุธยา ได้แต่ง**มูลกัจจายนคัณฐี**ไว้ แต่ยังอยู่ในคัมภีร์ใบลานนี่แสดงว่าการศึกษามูลกัจจายน์มีชื่อเสียงมาแต่ครั้งเชียงใหม่และอยุธยา

ดังนั้นภาคอีสานเราจึงควรภาคภูมิใจ ที่เรามีภาษาถิ่นเป็นของตนเอง ทั้งภาษาเขียนและภาษาพูด (ตัวหนังสือและภาษาพูด) ใช้จดบันทึกหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา มีทั้ง ตำรายาโบราณ

บันทึกวรรณกรรม วรรณคดี สรรพวิทยาการต่างๆ ซึ่งหมายถึงความภาคภูมิใจที่บรรพบุรุษเราได้สร้างไว้ให้เป็นมรดกตกทอดอันล้ำค่าทางสังคมควรแก่อนุชนอนุรักษ์ รักษาคัมภีร์มูลกัจจายนะ และคัมภีร์ต่างๆที่เป็นอักษรธรรมอีสาน มาปริวรรตและดึงเอาหลักคำสอนที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา คุณค่าของคัมภีร์อักษรธรรมอีสาน ให้ดำรงอยู่เป็นการ **สืบฮอยตา วาฮอยปู่** เป็นการ **ฟื้นฟูอดีต พัฒนาปัจจุบัน สร้างสรรค์อนาคต** อย่างยั่งยืนและเผยแพร่อักษรธรรมให้คงอยู่เพื่อลูกหลานไทยสืบไป

วัตถุประสงค์โครงการ

๑. เพื่อศึกษาประวัติของคัมภีร์มูลกัจจายนะ อักษรธรรมอีสาน

๒. เพื่อศึกษาหลักพุทธธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์มูลกัจจายนะ อักษรธรรมอีสาน

๓.เพื่อวิเคราะห์คุณค่าของคัมภีร์มูลกัจจายนะ อักษรรมอีสานที่มีต่อเอกลักษณ์ อัตลักษณ์ท้องถิ่นอีสาน

ผลการวิจัย

จากศึกษาพบว่าคัมภีร์มูลกัจจายนะเป็นคัมภีร์สนธิอันดี เกื้อกูลแก่พระสูตรไว้ในคัมภีร์กัจจายนะนี้เพื่อให้กุลบุตรรู้ได้โดยง่ายซึ่งอรรถแห่งพระดำรัสอันประเสริฐของพระศาสดานั้นนักปราชญ์ทั้งหลาย ย่อมได้เพื่ออันตรัสรู้ได้โดยง่ายซึ่งนวโลกุตรธรรมอันประเสริฐ ของพระศาสดาพระนั้นโดยนัยอันพระผู้ชนะมารห้าแสดงไว้แล้ว.อีกประการหนึ่งนักปราชญ์ทั้งหลายย่อมได้เพื่ออันตรัสรู้ได้โดยง่ายซึ่งนวโลกุตรธรรมนั้นโดยการรู้ได้โดยง่ายซึ่งอรรถแห่งพระดำรัสของพระศาสดานั้นด้วยซึ่งอรรถโดยความเป็นผู้ไม่หลงในอักขระและบททั้งหลายด้วยดังนั้นนักปราชญ์ผู้มีความต้องการด้วยนวโลกุตรธรรมมีบทอันรู้แล้วพึงฟังคือ ศึกษาอักขระวิธีต่างๆ คัมภีร์มูลกัจจายนะอักษรธรรมอีสานที่ใช้ในการปริวรรตเป็นฉบับของวัดเสลาราม จำนวน ๘ ผูก มีการแบ่งโครงสร้างออกเป็นหมวดหมู่ ดังนี้ **สนธิผูกที่ ๑** หมวดนามเป็นผูกที่ ๒ ผูกที่ ๓ สมาส ผูกที่ ๔ ตัทธิต ผูกที่ ๕ อาขยาต ผูกที่ ๖ กิต **ผูกที่ ๗ อุณาทิกัณฑ์** และผูกที่ ๘ การก มีลักษณะการประพันธ์เป็น ๒ แบบคือ การประพันธ์เป็นร้อยแก้ว การประพันธ์โดยร้อยกรอง มีสำนวนที่ตายตัวมีการจารเป็นภาษาอักษรธรรมอีสานบาลีซึ่งได้เก็บรักษาไว้ที่วัดเสลาราม บ้านบ่อหิน ตำบลไหล่ทุ่ง อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี ผู้วิจัยและคณะวิจัยได้ทำการปริวรรตจากบาลอักษรธรรมเป็นภาษาบาลีอักษรไทย และแปลเป็นภาษาไทยเสร็จเรียบร้อย

การเรียนมูลกัจจายนะนั้นเป็นการเรียนที่ค่อนข้างยาก ผู้เรียนต้องเป็นผู้ที่มีสมองดีจริง ๆ จึงจะเรียนได้จบหลักสูตร แต่ถ้าเรียนได้จนจบหลักสูตรแล้ว ผู้นั้นได้รับการนับถือจากคนทั่วไปว่าเป็นนักปราชญ์ เพราะเป็นผู้แตกฉานในทางด้านตำรับตำราสามารถแปลหนังสือได้ทุกชนิดโดยไม่ติดขัด วิธีการเรียนในสมัยนั้น ผู้ช่วยศาสตราจารย์มหาโสรัจ นามอ่อน (พระมหาสีทา ยสินฺทโร) ในสมัยก่อนได้เล่าให้ฟังว่า การเรียนในสมัยนั้น ไม่มีห้องเรียนเรียนเช่นสมัยปัจจุบัน อาจารย์ที่สอนก็แยกกันอยู่คน

ละที่ ส่วนมากไม่ได้อยู่ในที่แห่งเดียวกัน ดังนั้นเมื่อถึงเวลาเรียนนักเรียนต้องแบกหนังสือไป เรียนกับอาจารย์ถึงที่อยู่ของอาจารย์ทีเดียว วันนี้เรียนวิชานี้แบกหนังสือไปเรียนกับอาจารย์นี้ วันพรุ่งนี้เรียนวิชานั้นแบกหนังสือไปเรียนกับอาจารย์นั้น แบกไปแบกมาอยู่เช่นนี้จนกว่าจะเรียนจบ ที่ว่าแบกหนังสือนั้นแบกกันจริง ๆ เพราะในสมัยก่อนหนังสือที่พิมพ์เป็นเล่มยังไม่มีเช่นปัจจุบันนี้ ซึ่งหนังสือที่ใช้ในการเรียนการสอนใช้คัมภีร์ใบลานเป็นพื้น นักเรียนต้องเคารพหนังสือเพราะถือว่าหนังสือเป็นพระธรรมจะดูถูกไม่ได้เป็นบาป เวลาว่างจากการเรียนนักเรียนทั้งหลายต้องเข้าป่าหาใบลานมาไว้สำหรับทำคัมภีร์เพื่อฝึกหัดจารหนังสือเรียนวิธีทำคัมภีร์ใบลานวิธีทำคัมภีร์ก็คือไปหาใบลานมา เลือกเอาเฉพาะใบที่ไม่แก่นักไม่อ่อนนัก เอาใบที่เรียกกันว่าได้น้องหนึ่ง หมายความว่า เลือกเอาเฉพาะใบที่ได้ปีหนึ่งแล้ว ถ้าเอาใบอ่อนมามักใช้ได้ไม่ดีเท่าที่ควรแต่ถ้าเอาใบแก่เกินกว่าน้องหนึ่งไปใบมักเปราะแตกง่าย เมื่อหามาได้แล้วก็เอามากรีดลิดใบและก้านใบออก ตากน้ำค้างไว้สามคืนพอหมาดแล้ว ใช้ของหนักวางทับไว้เพื่อกันใบลานห่อ เมื่อเห็นว่าแห้งดีแล้ว ก็เอามาตัดตามขนาดที่ต้องการแล้วใช้ร้อยด้วยเชือกด้าย ทำเป็นผูก ๆ มากน้อยแล้วแต่จะทำ เวลาไปเรียนกับอาจารย์ก็ใช้คัมภีร์นี้เอง คัด ลอก ตำรับตำราตลอดจนหัดจารหนังสือพระอาจารย์ที่สอนหนังสือ พระอาจารย์เอี่ยม วัดเวฬุวัน บ้านไผ่ใหญ่ สอนวิชามูลกัจจายน์ตั้งแต่ สมาส ตัทธิต และสอนแปลด้วย พระอาจารย์ชม เป็นคนใจเย็น เวลาสอนหนังสือก็ใจเย็น ลูกศิษย์ชอบมากพระอาจารย์ชาลี เวลาสอนหนังสือดุมาก แต่แปลได้พิสดารเพราะเคยลงไปศึกษาอยู่กรุงเทพมหานคร ๑๐ ปีจึงกลับขึ้นมาบ้านเดิม เพื่อเป็นครูสอนหนังสือพระอาจารย์อ้วน สอนไวยากรณ์ด้วย สอนแปลด้วย การเรียนแปลก็แปลคัมภีร์พระปาฏิโมกข์เป็นพื้นแปลกันจนคล่องแคล่วขึ้นใจ เรื่องนี้เป็นเรื่องจริง เพราะหลวงปู่ท่านเคยเล่าว่า ท่านเองไม่เคยท่องปาฏิโมกข์ แต่ท่านยกสิกขาบทขึ้นมาแล้ว แปลได้อย่างคล่องแคล่วไม่ติดขัด ต่อมาภายหลัง สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส พระองค์ทรงเห็นว่า การเรียนแบบมูลกัจจายน์นั้นยากเกินไป ทำให้มีผู้เรียนได้จบหลักสูตรน้อย และต้องเสียเวลาในการเรียนนานเกินความจำเป็น พระองค์จึงได้ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงหลักสูตรการเรียนเสียใหม่ ซึ่งก็ใช้เป็นหลักสูตรของการศึกษาฝ่ายคณะสงฆ์มาจนถึงปัจจุบัน นับแต่นั้นมา การเรียนมูลกัจจายน์จึงถูกลืมในวงการศึกษาของคณะสงฆ์มาจนทุกวันนี้ นับเป็นหนังสือเก่าอันทรงคุณค่ายิ่งที่หายากมากเล่มหนึ่งในปัจจุบัน ควรค่าแก่การศึกษาค้นคว้า เกี่ยวกับการศึกษาของสงฆ์สำหรับ ผู้บริหารการศึกษา นักวิชาการ นิสิต นักศึกษา ตลอดจน ผู้สนใจทั่วไป

พระคัมภีร์มูลกัจจายนะสูตร หรือพระคัมภีร์มูลกัจจายน์ มิได้มุ่งหลักไวยากรณ์เท่านั้น แต่ท่านมุ่งให้ผู้วิจัยมองทะลุถึงแก่นแท้ของหลักพุทธธรรมสำคัญที่ถูกนำมาสอดแทรกไว้ ในส่วนต่างๆของมูลกัจจายนะทั้ง ๙ ผูกอย่างลงลอยเหมาะสม เช่น ในบทประณามคาถาพระพุทธองค์ ทรงนำบทพุทธธรรมสูงสุดเหนือโลกคือโลกุตตรธรรม ๙ **และไม่ต้องการคำอรรถาธิบาย** เพราะเป็นธรรมะสูงสุด และออกจากพระโอษฐของพระพุทธองค์เองทั้งผู้เรียนรู้ คือพระมหากัจจายนะก็รู้ด้วยญาณพระอรหันต์โดยแท้จึงหมดข้อกังขาทั้งปวง ข้อพุทธธรรมเหล่านั้น ส่วนใหญ่เป็นหมวดธรรมะที่มีส่วนแห่ง **การตรัสรู้ของ**

พระพุทธองค์ทั้งนั้น อันได้แก่ โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ ธรรมอันเป็นฝักไฝ่แห่งความตรัสรู้; เกื้อหนุนแก่อริยมรรคโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ[๑] คือ สติปัฏฐาน ๔, สัมมัปปธาน ๔, อิทธิบาท ๔, พละ ๕, โพชฌงค์ ๗, มรรคมีองค์ ๘,(ที.ปา.๑๑/๒๘๑/๒๔๖.ม.มู.๑๒/๑๗๐/๑๔๘.องฺ.นวก.๒๓/๒๗๒/๔๘๐ (D.๑๑๑.๒๓๔,M ๒๓๔.M.๑๗๓.An.๑๕๙) อุ.อ.๑๗๔.อิ.ติ.๑๖๘(UDA๑๔๐.MA.๑๐๑) หน้า ๒๗๓. และกรรม ๑๒ คือ การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนาดีก็ตาม ชั่วก็ตามในที่นี้ หมายถึงกรรมประเภทต่างๆ ได้แก่ ทิฏฐิธรรมเวทนียกรรม, อุปปัชชเวทนียกรรม, อปราปริยเวทนียกรรม, อโหสิกรรม, ชนกกรรม, อุปัตถัมภกกรรม,อุปีหัตกรรม, อุปฆาตกรรม, ครุกรรม,ลหุกรรม, อาสันนกรรม, กตัตตากรรม, ศีล ๕,ศีล ๘,ศีล ๑๐,ศีล ๒๒๗,ศีล ๓๑๑ เป็นต้น

การนำผลงานวิจัยไปใช้ประโยชน์

๑. ด้านองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

- องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นนำแนวทางที่ได้จากผลการวิจัยไปกำหนดหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาต่างๆไปใช้เพื่อเป็นประโยชน์ต่อองค์กร

- สำนักพุทธศาสนาแห่งชาติ องค์กรการปกครองคณะสงฆ์ และนำแนวทางหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ได้จากผลการวิจัยไปบูรณาการสำหรับการบริหารจัดการส่วนงาน

- สำนักพุทธศาสนาแห่งชาติ องค์กรการปกครองคณะสงฆ์ และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นนำแนวทางนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ได้จากผลการวิจัยไปกำหนดหลักสูตรการฝึกอบรมคุณธรรมสำหรับการทำงานให้ประสบผลสำเร็จแก่บุคลากร

- สำนักพุทธศาสนาแห่งชาติ องค์กรการปกครองคณะสงฆ์ และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นนำแนวทางหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ได้จากผลการวิจัยไปจัดกิจกรรมที่ส่งเสริมศิลปะวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ได้รับอิทธิพลจากคำสอนทางพระพุทธศาสนา

- องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นนำแนวทางหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ได้จากผลการวิจัยไปกำหนดตัวชี้วัดสำหรับการปฏิบัติงานของบุคลากร

๒. ด้านการเรียนการสอนในสถาบันการศึกษา

- สถาบันการศึกษานำแนวทางที่ได้จากผลการวิจัยไปประยุกต์ในการเรียนการสอนในรายวิชาต่างๆ เช่น วิชาวัฒนธรรมไทย วิชาศาสนาและพิธีกรรม อื่น เพื่อปลูกฝังกับบัณฑิตรุ่นใหม่มีความสอดคล้องกับสภาพที่ปรากฏจริงของสังคม

- สถาบันการศึกษานำแนวทางที่ได้จากผลการวิจัยไปปรับปรุงหลักสูตร รายละเอียดของรายวิชาที่เกี่ยวข้อง สัมพันธ์ เพื่อความสอดคล้องและเหมาะสมกับสภาพการณ์ปัจจุบัน

๓. ด้านการพัฒนาและส่งเสริม

- หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น ฝ่ายบริการฝึกอบรม นำแนวทางหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ได้จากผลการวิจัยไปปรับปรุงหลักสูตรการฝึกอบรม และหรือสร้างหลักสูตรการฝึกอบรมสำหรับเยาวชน บุคลากรทางพระพุทธศาสนา

---

[๑]พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๒๗๓.

- หน่วยงานส่วนท้องถิ่นส่งเสริมกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับประชาชน บุคลากร เช่น ส่งเสริมการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนา ส่งเสริมการสร้างหรือมอบรางวัลให้กับบุคคลดีเด่นด้านคุณธรรมแห่งปี เป็นต้น
การประชาสัมพันธ์ มีการประชาสัมพันธ์กิจกรรมและผลงานวิจัยทางอินเตอร์เน็ต http://www.mculp.ac.th ส่วนการประชาสัมพันธ์ทางสิ่งพิมพ์อยู่ในระหว่างดำเนิน

ประวัติผู้วิจัย

ประวัติผู้วิจัย

๑. ชื่อ (ภาษาไทย) นายไชยสิทธิ์ อุดมโชคนามอ่อน
ชื่อ (ภาษาอังกฤษ) Mr.Chaiyasit Udomchokenamorn
๒. หน่วยงานที่ติดต่อได้ หมู่ที่ ๕ ต.โนนผึ้ง อ.วารินชำราบ จ.อุบลราชธานี ๓๔๑๙๐
๓. ประวัติการศึกษา

๑) สำเร็จการศึกษา (วุฒิทางศาสนา) น.ธ.เอก,
๒) สำเร็จการศึกษาระดับอุดมศึกษา
ปริญญาตรี ศน.บ. (รัฐศาสตรการปกครอง) เกียรตินิยมอันดับหนึ่ง มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
ปริญญาโท รป.ม. (รัฐประศาสนศาสตร์) มหาวิทยาลัยกรุงเทพธนบุรี
ปริญญาเอก. กำลังศึกษา รป.ด.(รัฐประศาสนศาสตร์) มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม

๔. สาขาวิชาที่มีความชำนาญพิเศษ: ใช้โปรแกรมคอมพิวเตอร์สำเร็จรูป Word, Excel, Power Point, โปรแกรม SPSS.
๕. ประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการทำงาน

๕.๑ ผู้ร่วมงานวิจัย"การศึกษาวิเคราะห์สาเหตุความเชื่อชาวพุทธที่มีต่อศาลดอนเจ้าปู่ประจำหมู่บ้านจังหวัดอุบลราชธานี" ปีงบประมาณ ๒๕๕๖ (แหล่งทุน สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มจร.)
๕.๒ หัวหน้าโครงการวิจัย "ศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์มูลกัจจายนะ อักษรธรรมอีสาน" ปีงบประมาณ ๒๕๕๘ (แหล่งทุน สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มจร.)
๕.๓ ผู้ร่วมงานการวิจัย"ศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถาอักษรธรรมอีสาน จังหวัดอุบลราชธานี" ปีงบประมาณ ๒๕๕๘ (แหล่งทุน สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มจร.)
๕.๔ ผู้ร่วมงานการวิจัย "ศึกษาการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนตามแนวชายแดนกัมพูชา ลาว ไทย" ปีงบประมาณ ๒๕๕๙ (แหล่งทุน สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มจร.)
๕.๕ ผู้ร่วมงานการวิจัย "ศึกษาการเสริมสร้างสุขภาวะของผู้สูงอายุตามหลักพระพุทธศาสนา ในจังหวัดอุบลราชธานี"ปีงบประมาณ ๒๕๕๙ (แหล่งทุน สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มจร.)
๕.๖ ผู้ร่วมงานการวิจัย "การจัดสวัสดิการสังคมแก่ผู้สูงอายุและผู้พิการทุพพลภาพของชุมชนจังหวัดอุบลราชธานี" ปีงบประมาณ ๒๕๕๙ (แหล่งทุน สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มจร.)

<u>ผู้ร่วมวิจัย ๑</u>

๑. ชื่อ (ภาษาไทย) นายโสรัจ นามอ่อน
ชื่อ (ภาษาอังกฤษ) Mr. Soraj Nam-orn
๒. ตำแหน่งวิชาการ ผู้ช่วยศาสตราจารย์
๓. หน่วยงานที่ติดต่อได้ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี ตำบลกระโสบ อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี ๓๔๐๐๐
โทรศัพท์ ๐๘๑-๗๙๐-๘๔๖๔,
E-mail: chaiyasit_ae@hotmail.com

๔. ประวัติการศึกษา

๑) สำเร็จการศึกษา (วุฒิทางศาสนา) น.ธ.เอก, ป.ธ.๕
๒) สำเร็จการศึกษาระดับอุดมศึกษา
ปริญญาตรี ศน.บ. (ศาสนาและปรัชญา) มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
ปริญญาโท M.A. (Vedic Literature) BHU. INDIA.

๕. สาขาวิชาที่มีความชำนาญพิเศษ

๕.๑ ใช้โปรแกรมคอมพิวเตอร์สำเร็จรูป Word, Excel, Power Point, โปรแกรม SPSS.
๕.๑ มีความเชี่ยวชาญด้านการอ่าน เขียน อักษรธรรมอีสาน หนังสือใบลาน อยู่ในระดับดีมาก
๕.๓ เป็นมหาบัณฑิตพราหมณ์ สูตรขวัญ เป็นพิธีกรประกอบพิธีกรรมทางศาสนา

๖. ประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการทำงาน

๒๕๔๘	หัวหน้าโครงการวิจัยเรื่อง การศึกษาวิเคราะห์พุทธคติธรรมและพุทธปรัชญาธรรมที่ปรากฏในหนังสือใบลานอักษรธรรมอีสานเรื่อง ท้าวเสี่ยวสวาทดิ์ ท้าวกาฬเกษ ท้าวก่ำกาดำ และท้าววรจิตร (นกจอกน้อย) (แหล่งทุน สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มจร.)
๒๕๕๑	การศึกษาวิเคราะห์อิทธิพลพุทธคติธรรมและปรัชญาธรรมที่มีต่อชาวพุทธ ปรากฏในหนังสือใบลานอักษรธรรมอีสานสี่เรื่อง คือ ท้าวเสี่ยวสวาสดิ์ ท้าวกาฬเกษ ท้าวก่ำกาดำ และท้าววรจิตร (นกจอกน้อย) (แหล่งทุน สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มจร.)
๒๕๕๕	การศึกษาวิเคราะห์สาเหตุความเชื่อของชาวพุทธที่มีต่อศาลดอนเจ้าปู่ กรณีศึกษาจังหวัดอุบลราชธานี (แหล่งทุน สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มจร.)

ผู้ร่วมวิจัย ๒

๑. ชื่อ (ภาษาไทย) พระมหาจิตนเรศ ฉายา วุฑฺฒิธมฺโม นามสกุล ศรีปะโค
ชื่อ (ภาษาอังกฤษ) Phramaha Chitnaretes Wutthidhammo นามสกุล Sripacho
๒. ตำแหน่งวิชาการ ผู้ช่วยศาสตราจารย์
๓. หน่วยงานที่ติดต่อได้ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี
ตำบลกระโสบ อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี ๓๔๐๐๐
โทรศัพท์ ๐๘๑-๗๙๐-๘๔๖๔,
(E-mail) naretes๙๙@hotmail.com

๔. ประวัติการศึกษา

๑) สำเร็จการศึกษา น.ธ.เอก,ป.ธ.๔
๒) สำเร็จการศึกษาระดับอุดมศึกษา
ปริญญาตรี
- พธ.บ. (สังคมศึกษา) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- ร.บ. (รัฐศาสตร์) มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
ปริญญาโท รป.ม. (นโยบายสาธารณะ)มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
ปริญญาเอก Ph.D. (Public Administration) Nagpur University India

๕. สาขาวิชาที่มีความชำนาญพิเศษ ใช้โปรแกรมคอมพิวเตอร์สำเร็จรูป Word, Excel, Power Point, โปรแกรม SPSS

๖. ประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการทำงาน

๖.๑ หัวหน้าโครงการวิจัยเรื่อง ทัศนคติของนิสิตที่มีต่อการจัดการเรียนการสอนสาขาวิชารัฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี (แหล่งทุน สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มจร.)
๖.๒ หัวหน้าโครงการวิจัยเรื่อง บทบาทของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์ประเพณีแห่เทียนพรรษาจังหวัดอุบลราชธานี (แหล่งทุน สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มจร.)
๖.๓ หัวหน้าโครงการวิจัยเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างความพึงพอใจกับความผูกพันต่อองค์กรของบุคลากร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี (แหล่งทุน สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มจร.)
๖.๔ ผู้ร่วมวิจัยเรื่อง การประเมินประสิทธิ์การสอนวิชาธรรมะภาคปฏิบัติ ตามการประเมินของพระนิสิตมหาวิทยาลัยมหา

จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี
(แหล่งทุน สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มจร.)

ผู้ร่วมวิจัย ๓

๑. ชื่อ (ภาษาไทย) นายวรวัฒน์ ราชิวงศ์
ชื่อ (ภาษาอังกฤษ) Mr.Worawat Rachiwong
๒. ตำแหน่งวิชาการ นักจัดการงานทั่วไป (ส่วนงานวิทยาลัยสงฆ์อุบลราชธานี)
๓. หน่วยงานที่ติดต่อได้ ๗๓ หมู่ ๑๐ ตำบลปทุม อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี
๔. ประวัติการศึกษา
๑) สำเร็จการศึกษาระดับอุดมศึกษา
ปริญญาตรี
- สาขาวิทยาศาสตร์ทั่วไป เอกวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม จากราชภัฏอุบลราชธานี
- การศึกษาประกาศนียบัตรบัณฑิต สาขาวิชาชีพครู จากมหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี

ปริญญาโท พธ.ม.(พระพุทธศาสนา) มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี
๕. ประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการทำงาน
ปัจจุบัน อาจารย์อัตราจ้าง สาขาวิชาศาสนา คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี

ผู้ร่วมวิจัย ๔

๑. ชื่อ (ภาษาไทย) นายสิปป์มงคล ป้องภา
ชื่อ (ภาษาอังกฤษ) Dr.Sipmongkon Pongpha
๒. ตำแหน่งวิชาการ อาจารย์
๓. หน่วยงานที่ติดต่อได้ หมู่ ๑ ตำบลกระโสบ อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี
๔. ประวัติการศึกษา
๑) สำเร็จการศึกษาระดับอุดมศึกษา
ปริญญาตรี
- พธ.บ. (ภาษาอังกฤษ) จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- การศึกษาประกาศนียบัตรบัณฑิต สาขาวิชาชีพครู จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ปริญญาโท พธ.ม.(พระพุทธศาสนา) นานาชาติ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย